T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KÖL TİGİN BENGÜ TAŞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAN-TATAR TÜRKÇESİYLE YAPILMIŞ AKTARMA ÇALIŞMALARINI KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEHRA ESLEM BECEREN

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KÖL TİGİN BENGÜ TAŞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAN-TATAR TÜRKÇESİYLE YAPILMIŞ AKTARMA ÇALIŞMALARINI KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEHRA ESLEM BECEREN

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Zehra Eslem BECEREN tarafından Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK yönetiminde ve **31/01/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan **"Köl Tigin Bengü Taşının Türkiye Türkçesi ve Kazan-Tatar Türkçesiyle Yapılmış Aktarma Çalışmalarını Karşılaştırma Denemesi"** başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK (Danışman)	……
Doç. Dr. Hüseyin DURGUT	……
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yasin KAYA	…….

Tez No :
Tez Savunma Tarihi : 31/01/2023

……
Doç. Dr. Yener PAZARCIK
Enstitü Müdürü

../../20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Zehra Eslem BECEREN

31/01/2023

ÖN SÖZ

Thomsen'ın okumasından sonra bengü taşlar üzerine uzun yıllar birçok dilde çalışma yapılmıştır. Batılı ülkeler haricinde Türk dünyası da Türklere ait olduğu anlaşılan bu Kağanlık yazıtları ve diğer yazıtlar üzerine birçok araştırma yapmıştır. Kağanlık yazıtları olarak adlandırdığımız bu bengü taşlar sadece dil bilimcilerin dikkatini çekmemiş; hacimli içeriğinden dolayı Türklerin yaşayışları, kültürleri, savaşları, devlet yönetimleri ve tarihleri hakkında da birçok bilgi barındırdığından farklı alanlardaki araştırmacılar Türklerin ve Türkçenin kökenini öğrenebilmek için bengü taşlar üzerine sayısız araştırma yapmıştır.

Bengü taşlar üzerine Türkiye'de yapılmış sayısız çalışma mevcuttur. Türkiye dışındaki diğer Türk devletleri ve özerk Türk halkları da araştırmalar yapmıştır. Bunlardan biri de Kazan-Tatar Türkleridir. Kazan-Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile bengü taşlarla ilgili çalışmalar yapılsa da, kökleri bir olan bu iki Türk yazı dilinin bengü taşlar üzerinden bir karşılaştırma çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada Köktürkçeye en yakın yazı dili olduğu düşünülen Kazan-Tatar Türkçesiyle yapılmış bir çalışma ile Türk dilinin Oğuz koluna mensup ve bu kolun en güçlü temsilcisi olan Türkiye Türkçesiyle yapılmış bir çalışmanın karşılaştırması yapılıp bu karşılaştırma değerlendirilmeye çalışılacaktır. Karşılaştırma çalışması yapılırken sözü edilen iki Türk yazı dili için son yapılan çalışmalar olması hasebiyle temel alınan iki kitap vardır ve karşılaştırma, bu iki kitap üzerinden yapılacaktır. Bu tezin Kazan-Tatar Türkçesi ayağını, Fanuza Şakurovna Nuriyeva'nın yazdığı "Borıngı Törkiy Til" kitabı; Türkiye Türkçesi ayağını da Ahmet Bican Ercilasun'un yazdığı "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" kitabı oluşturmaktadır.

Bu tezin amacı Kazan-Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yapılmış aktarma çalışmalarındaki farklılıkları ve benzerleri ortaya koymaktır. Bizi bu çalışmaya yönelten Ahmet Bican Ercilasun'un "Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler" adlı makalesi olmuştur. Makaleye göre ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi yönlerinden Kazan-Tatar Türkçesi, Köktürkçeye daha yakındır. Biz de bu yakınlığı hacimli bir metin üzerinden ortaya koymak ve Türkiye Türkçesi ile Köktürkçenin benzer yönleri olup

olmadığını, varsa bu yakınlığın ne derecede olduğunu ortaya koymak istedik. Bu yakınlığın derecesi ortaya konmaya çalışılırken de Köl Tigin bengü taşı incelenmiş; bu bengü taş üzerinden ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, okuma, anlamlandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Tez yazılırken göz önünde bulundurulan sorular şunlardır:

1. Türkiye Türkçesinin Köktürkçeden ayrılan ve Köktürkçeye benzeyen yönleri var mıdır?

2. Kazan-Tatar Türkçesinin Köktürkçeden ayrılan ve Köktürkçeye benzeyen yönleri nelerdir?

3. Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile bengü taşlar üzerine yapılan okuma ve aktarma çalışmalarındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Tezimiz *Giriş, İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere üç başlıktan oluşacaktır. Tezin *inceleme* kısmında Köl Tigin bengü taşında geçen her kelime bir defaya mahsus olmak üzere incelenmiş, aynı kelimenin diğer paragraflarda geçtiği durumlarda daha önce incelenen paragraf ve kelimeye atıf yapılmıştır. Böylece bir kelimeyi her defasında yeniden inceleme tekrarına düşülmemiştir. Bu yöntem her paragrafın sonunda yapılan *değerlendirme* kısmında da uygulanmış; daha önceki paragraflarda ses, şekil, anlam ve söz varlığı bakımlarından yapılan değerlendirmeler tekrar yapılmamıştır.

Tezimizde daha derinlemesine bir inceleme yapabilmek adına Kağanlık yazıtlarından sadece Köl Tigin bengü taşı incelenmiştir.

İnceleme kısmında her kelime önce Eski Türkçedeki önemi açısından incelenmiş, bunların sözlük anlamları verilmiş; ardından kelimenin Tatar Türkçesinde yaşayıp

yaşamadığı, yaşıyorsa hangi ses bilgisel değişikliklere uğrayarak yaşadığı ve anlam değişimine uğrayıp uğramadığına bakılmış ve Nuriyeva'nın yaptığı aktarma verilmiştir. Kelimenin Türkiye Türkçesi için yapılan incelemesinde de aynı yol izlenmiş, sonunda Ercilasun'un aktarması verilmiştir.

Köl Tigin bengü taşı incelenirken güney, doğu, kuzey ve kuzeydoğu yüzleri incelenmiş ancak Nuriyeva'nın "Boryngı Törkiy Til" kitabında Köl Tigin bengü taşının diğer yüzleri yer almadığı için karşılaştırma yapmanın imkansızlığı sebebiyle sözü edilenler dışındaki yüzler, inceleme ve değerlendirilmeye dahil edilmemiştir.

Sonuç kısmında ise göz önünde bulundurulan sorulara binaen Eski Türkçedeki kaç kelimenin Tatar Türkçesinde, kaç kelimenin Türkiye Türkçesinde yaşadığı belirlenmeye çalışılıp bu kelimelerin ses bilgisi ve söz varlığı gibi yönlerden ne gibi değişikliklere uğradığı ve hangi yazı dilinin Eski Türkçeye daha yakın olduğu ile ilgili bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen, beni bu tezi yazabilecek donanıma sahip hale getiren ve tez yazım aşamasında da bilgisi ve tecrübesiyle bana yol gösteren saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK'e teşekkür ederim.

Tezimi yazarken benimle manevi olarak ilgilenen, bana destek olan, varlığını hep yanımda hissettiğim, tezimi bitirmemdeki en büyük destekçilerimden biri olan ve tezin kontrol aşamasında tecrübelerini, yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım ve meslektaşlarım Eda DURĞUTOĞLU'ya ve Ceylan ÖZ'e teşekkür ederim.

Yüksek lisans öğrenim hayatım boyunca bana kattıkları için Doç. Dr. Hüseyin DURGUT, Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU ve Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

hocalarıma, ayrıca lisans öğrenimim boyunca bilgilerinden faydalandığım tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Hayatımın her evresinde benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen; bugünlere gelmemi sağlayan, tezimi yazarken beni en çok destekleyenlerden biri olan başta anneme, babama ve ailemin her bir ferdine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zehra Eslem BECEREN

Çanakkale, Ocak 2023

ÖZET

KÖL TİGİN BENGÜ TAŞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAN-TATAR TÜRKÇESİYLE YAPILMIŞ AKTARMA ÇALIŞMALARINI KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

ZEHRA ESLEM BECEREN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK
31/01/2023, 746

Günümüze kadar bengü taşlar üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bengü taşlar üzerinden Kazan-Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yapılmış çalışmalar karşılaştırılmamıştır. Tezimizde Fanuza Şakurovna Nuriyeva'nın yazdığı "Boryngı Törkiy Til" kitabı ve Ahmet Bican Ercilasun'un yazdığı "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" kitabı esas alınmış, bu iki çalışma üzerinden Köl Tigin bengü taşındaki yapı unsurları incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, karşılaştırılan bu iki yazı dilinden hangisinin Köktürkçeye daha yakın olduğu ve incelenen kelimelerin ne oranda bu iki yazı dilinde yaşadıkları ve Ahmet Bican Ercilasun'un "Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler" adlı makalesinde ortaya koyduğu Tatar Türkçesinin Köktürkçeye diğer yazı dillerinde daha yakın olduğu sonucunun geçerliliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Köl Tigin Bengü Taşı, Kazan-Tatar Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Karşılaştırma Denemesi

ABSTRACT

THE COMPARISON ATTEMPTS OF TRANSFERING STUDIES OF KÖL TİGİN INSCRIPTION THAT ARE MADE IN TURKISH AND KAZAN-TATAR TURKIC

ZEHRA ESLEM BECEREN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Turkish Language and Literature Department Master's Thesis

Advisor: Assoc. Dr. Ahmet Turan TURK

01/31/2023, 746

Many studies have been carried out on inscriptions until today. However, the studies made with Kazan-Tatar Turkish and Turkey Turkish on the inscriptions have not been compared. In our thesis, Based on the book "Boryngı Törkiy Til" written by Fanuza Şakurovna Nuriyeva and the book "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" written by Ahmet Bican Ercilasun, the structural elements of Köl Tigin eternel stones were examined through these two studies. As a result of this examination, which of these two written languages compared is closer to Kök Turkish and to what extent the examined words live in these two written languages, and Ahmet Bican Ercilasun's article titled "Similarities between Köktürk and Tatar Turkish" revealed that Tatar Turkish is closer to Kök Turkish in other written languages. The validity of the result was tried to be revealed.

Keywords: Köl Tigin Inscription, Kazan-Tatar Turkish, Turkey Turkish, Comparison Attempt

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI ……i

ETİK BEYAN ii

ÖN SÖZ iii

ÖZET vii

ABSTRACT viii

İÇİNDEKİLER ix

SİMGELER VE KISALTMALAR x

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ……1

İKİNCİ BÖLÜM
İNCELEME……..6

2.1. Köl Tigin Bengü Taşı Güney Yüzü 6

2.2. Köl Tigin Bengü Taşı Doğu Yüzü 266

2.3. Köl Tigin Bengü Taşı Kuzey Yüzü 610

2.4. Köl Tigin Bengü Taşı Kuzeydoğu Yüzü 700

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ……..707

KAYNAKÇA 723

ÖZ GEÇMİŞ 731

SİMGELER VE KISALTMALAR

bk.	Bakınız
BTT	Boryngı Törkiy Til
Çev.	Çeviren
D	Doğu yüzü
DLT	Divanu Lügati't-Türk
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Ed.	Editör
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
Etü.	Eski Türkçe
EUT	Eski Uygur Türkçesi
G	Güney yüzü
K	Kuzey yüzü
KBS	Köken Bilgisi Sözlüğü
KD	Kuzeydoğu yüzü
KT	Köl Tigin bengü taşı
KTTS	Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü
OTWF	Old Turkic Word Formation
ÖTS	Ötüken Türkçe Sözlük
Tat.	Kazan-Tatar Türkçesi
TKTBT	Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları
TMEN	Türkısche und Mongolısche Elemente Im Neupersıschen
TS	Türkçe Sözlük
TTAS	Tatar Tĕlĕnĕŋ Aŋlatmalı Süzlĕgĕ
TTES	Tatar Tĕlĕnĕŋ Ĕtimologik Süzlĕgĕ

Ttü.	Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzeri
>	Bir biçimden başka bir biçime gidişi gösterir.
>>	Aradaki ses değişiminin belirtilmediğini gösterir.
//	Seslerin gösterilmesinde kullanılır.
{}	Biçim birimleri gösterir.
[]	Metinde atlanmış kısım
Ø	Sıfır biçim birimi gösterir.
+	İsim çekim ve yapım eklerinde kullanılır.
-	Fiil çekim ve yapım eklerinde kullanılır.
*	Kelimelerin varsayımsal şekillerini göstermek için kullanılır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. Türk Kağanlığının yıkılıp Türklerin 50 yıl Çin egemenliğinde varlıklarını sürdürmüş (Taşağıl, 2015: 152), 679 yılında Kutlug tarafından başlatılan isyan başarılı olmuş ve 682 yılında II. Türk Kağanlığı kurulmuştur (Taşağıl, 2015: 176). İlteriş unvanını alan Kutlug, devletin kurulmasından kısa bir süre sonra vefat etmiş, devletin başına yasalara göre Kutlug'un kardeşi Kapgan geçmiş, o da vefat edince Kutlug'un büyük oğlu Bilge Kağan tahta oturmuştur.

Bilge Kağan, kendi hükümdarlığı zamanında kardeşi Köl Tigin adına 732 yılında bengü taş diktirmiş, ardından da Bilge Kağan'ın oğlu Teŋri Kağan 735 yılında Bilge Kağan adına bengü taş diktirmiştir. İlteriş Kağan zamanından beri vezirlik görevi yapan ve bu görevi Bilge Kağan zamanında da devam ettiren Tunyukuk da kendi adına 716-725 yılları arasında bengü taş diktirmiştir (Ercilasun, 2016: 339).

Bengü taşların bulunuşu XVIII. yüzyıla dayanmaktadır. Almanyalı bilgin Daniel Gottlieb Messerschimidt ve İsveçli Yüzbaşı Johann Philipp Tabbert von Strahlenberg 1721 yılında Yenisey yazıtlarından Üçüncü Uybat yazıtını ve 1722 yılında da Tes yazıtını bulmuştur (Ercilasun, 2016: 346-347). 1730 yılında da bu yazıtlar ilim dünyasıyla paylaşılmış, bu haberden sonra Moğolistan'a ilmi seferler düzenlenmeye başlanmıştır.

732 yılında ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilen Köl Tigin bengü taşı bu ilmi seferler sonucunda bulunmuştur. 1889 yılında Nikolay M. Yadrintsev tarafından Moğolistan'ın Arhangay eyaleti sınırlarında, Ulaan-Baatar'ın 400 km kadar batısındaki Koşo-Çaydam Gölü yakınlarında 70 cm yüksekliğinde kaplumbağa biçimindeki bir taş heykelin yanında uzanan, 337 cm yüksekliğinde gri granitten yapılmış, üzerinde bilinmeyen yazılar bulunan ve sonradan Köl Tigin'e ait olduğu anlaşılan bengü taş bulunmuştur (Ercilasun, 2016: 349).

Köl Tigin bengü taşının 1 km güneyinde, 369 cm yüksekliğinde beyaz mermerden yapılmış ve üç parça halinde olduğu bilinen Bilge Kağan bengü taşı da yine Nikolay M. Yadrintsev tarafından bulunmuştur (Ercilasun, 2016: 349).

1897 yılında botanikçi Yilezaveta Klements tarafından Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarının 360 km doğusunda, Tola Irmağı'nın yukarılarındaki Bayın-Çokto bölgesinde iki taştan müteşekkil, kaidesiz ve granitten yapılan 243 ve 217 cm yükseklikleri olan Tunyukuk bengü taşı bulunmuştur (Ercilasun, 2016: 349-350).

Bengü taşların bulunmasından sonra birçok okuma denemesi yapılmış ancak kayda değer iki araştırmacı kendinden söz ettirmiştir. Bunlardan biri, Türkoloji'nin babası olarak bilinen Wilhelm Radloff, diğeri ise Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisi üyesi Vilhelm Thomsen'dir. Bu iki büyük alim bengü taşları okuyabilmek, çözümleyebilmek için büyük bir uğraş içine girmişlerdir (Ercilasun, 2016: 350).

V. Thomsen, yazıların sağdan sola sıralandığını keşfetmiş ve /i/, /o-u/ damgalarını doğru olarak çözmüştür (Ercilasun, 2016: 350). Thomsen'in okuduğu ilk kelime *teŋri*'dir ve ardından Thomsen *Türk* ile *Köl Tigin* kelimelerini okumayı başarmıştır (Ercilasun, 2016: 351). Radloff da bu sırada yazıları çözmeye yaklaşır ancak Thomsen daha önce çözüme ulaşır ve Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisindeki bir toplantıda bengü taşları nasıl çözdüğünü anlatır ve bu zamana kadar hangi millete ait olduğu bilinemeyen ve bu konuda birçok farklı görüş ortaya atılan bu bengü taşların Türklere ait olduğunu açıklar (Ercilasun, 2016: 351).

Thomsen'ın bengü taşları okumasıyla, bunlarla ilgili çok sayıda çalışma ve araştırma yapılmış, çeşitli kitap ve makalelerde bengü taşlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Thomsen'dan sonra, damgaları çözmeye çok yaklaşan Radloff, "Die Alttürkischen Inschriften" isimli eserini yayınlamıştır. P. M. Melioransky, S. G. Clauson, S. E. Malov, A.

Berta, A. Von Gabain, P. Aalto, R. Giraud, A. Şükürov, M. Erdal gibi araştırmacıların da Eski Türkçe ve bengü taşlar ile ilgili dil bilgisi veya okuma, aktarma, sözlük, dizin üzerine çeşitli eserleri bulunmaktadır (Ercilasun, 2016: 449-463).

Türk edebiyatına bakıldığında Kağanlık yazıtlarını "Orhun Abideleri" ismiyle ilk defa neşreden ve üzerine bilimsel çalışmayı yapan isim Necip Asım'dır. Hüseyin Namık Orkun da bengü taşlar üzerine ilk çalışma yapan isimlerden biridir ve çalışmasını "Eski Türk Yazıtları" ismiyle kitap haline getirmiştir. Bengü taşların yüzyıllar boyunca var olması Türkler hakkında bilgi edinmemizi sağlarken yüzyılların getirdiği doğrudan ve dolaylı sebeplerle bazı kısımlarının fiziksel olarak da hasar görmesi kaçınılmazdır. Gerek bu hasar sonucunda gerekse imladan kaynaklı sebeplerle bazı kelimelerin okunuşlarında farklılıklar ortaya çıkmış, bunlar üzerine farklı araştırmacılar farklı öneriler sunmuştur. Bu öneriler ışığında, yakın zamanlarda yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan Muharrem Ergin'in "Orhun Abideleri" ve Talat Tekin'in "Orhon Yazıtları" eserleri önemlidir. Cengiz Alyılmaz'ın bengü taşlar üzerine taşları bizzat ziyaret ederek yaptığı yeni okumalar da Türkolojide dikkat çekmektedir (Ercilasun, 2016: 449-463).

Bengü taşlar üzerine yapılan son çalışma ise -bizim de tezimizin bir ayağını oluşturan eser olan "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları"- Ahmet Bican Ercilasun'a aittir. Toplamda 757 sayfadan oluşan eser Dergâh yayınevinden 2016 yılında çıkmıştır. Eserin isminde de geçtiği gibi Ercilasun, birinci bölümde 'Köktürk Devleti' olarak da bilinen Türk Kağanlığı hakkında bilgi vermiştir. Türklerin ortaya çıkışındaki efsanelerden başlayıp I. Türk Kağanlığı zamanındaki siyasi gelişmelerden, özellikle Çinlilerle yapılan diplomatik ilişkilerden, yapılan savaşlardan, başa geçen kağanlardan, Türklerin Çin'e tabi olmasından; 50 yıllık tutsaklığın ardından kurulan II. Türk Kağanlığı zamanındaki siyasi gelişmelerden, diplomatik ilişkilerden, yapılan savaşlardan, başa geçen kağanlardan ve ardından hanedanlığın sonunun gelmesi gibi konulardan söz etmektedir.

İkinci bölüm ise Türk bengü taşları hakkında bilgiler içermekte; bengü taşların ne zaman ve kimler tarafından bulunduğundan, damgaların çözülme ve anlamlandırılma sürecinden ve Köktürk yazısının özelliklerinden, kökeninden ve bengü taşların içeriğinden

söz edip bengü taşlar hakkında yapılan farklı alanlardaki çalışmalardan ve bunların bakımı, korunması yönündeki çalışmalarından söz etmektedir.

Ercilasun; Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk bengü taşlarının orijinal yazımlarını, harf çevrimlerini, Türkiye Türkçesine aktarımlarını verdikten sonra ilgili kelimeleri numaralandırarak onlar hakkında *notlar* kısmında açıklayıcı bilgiler vermiştir.

Tezimizin diğer ayağını oluşturan eser ise Fanuza Şakurovna Nuriyeva'nın "Boryngı Törkiy Til" isimli kitabıdır ve bengü taşlarla ilgili Tatar Türkçesinde yapılmış çalışmalardan biridir. 2007 yılında Kazan Üniversitesi Yayınları aracılığıyla basılan kitap, künye bilgileriyle beraber toplamda 140 sayfadan oluşmaktadır. Nuriyeva kitaba önce Türk Kağanlığı hakkında verdiği tarihi bilgilerle başlamakta ardından bengü taşların bulunmaı, yazıların okunması ilim âlemine tanıtılması hakkında bilgiler vermektedir.

İkinci bölümde Eski Türkçenin ses bilgisi ve dil bilgisi kurallarını vermekte, kelime türleri ile ilgili bilgi vermektedir. Kelimeleri ses bilgisi yönünden incelerken Kazan-Tatar Türkçesiyle karşılaştırmış; söz başında, ortasında veya sonunda değişen ünlü veya ünsüz sesleri ayrı başlıklar halinde vermiştir. Nuriyeva kitabına, bengü taşlar haricinde Moyon-Çor, Köl İç Çor, Suci yazıtlarını da dahil etmiştir.

Bengü taş ve ismi zikredilen diğer yazıtların önce damga ile yazılmış asıllarını vermiş ardından çeviri-yazı alfabesiyle transkribe etmiş ve en son Kiril alfabesiyle Kazan-Tatar Türkçesine aktarımını vermiştir. Aktarma yaparken de özel isimleri, bilinmeyen kelimeleri veya hakkında bilgi vermek istediği kelimeleri dipnotlarla açıklamıştır. Kitabın son sayfalarında sözlük yer almaktadır. Ancak bazı kelimeler sözlükte yer almadığı için o kelimelerin Kazan-Tatar Türkçesinde yaşayıp yaşamadıklarına dair bilgi edinmek için doğrudan asıl kaynaktan yararlanılamadığından, Kazan-Tatar Türkçesi sözlüklerinden olası ses değişiklikleri dikkate alınarak arama yapılmıştır.

Nuriyeva taşların transkripsiyonunu yaparken Thomsen'dan yararlanmıştır ve bazı kelimelerin okunuşları Ercilasun'unkilerden farklıdır. Bu, karşılaştırma yaparken bizi zorlayan durumlardan biridir. Ayrıca Kazan-Tatar Türkçesinde aktarma yaparken bazı satırlarda Nuriyeva'nın Kazan-Tatar Türkçesinde kullanıldığı halde yakın anlamdaki farklı bir kelimeyi kullanması veya asıl metinde var olan ve transkripsiyonlu metinde yer verdiği kelime veya söz grubunun karşılıklarına aktarma kısmında hiç yer vermemesi karşılaştırma yapmayı az da olsa güçleştirmiştir. Biz bu durumlarda Kazan-Tatar Türkçesinin söz varlığını dikkate alarak hareket ettik. Kazan-Tatar Türkçesinde yaşayıp Nuriyeva'nın aktarma sırasında kullanmadığı karşılıklarını söz varlığının değerlendirilmesi kısmında kullandık. Ayrıca Nuriyeva üst satırın sonunda yer alması gereken bazı ifadeleri bir sonraki satıra yani paragrafa dahil etmiştir.

Tezimizde yararlandığımız bu iki kaynak, her iki Türk yazı dilinde meydana getirilmiş bengü taşlar, Türk Kağanlığı ve Eski Türkçe hakkında bilgi edinmek için başvurulması gereken değerli eserlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1. Köl Tigin Bengü Taşı Güney Yüzü

KT, G: 1

NURİYEVA

Täŋri täg täŋridä bolmïs türk bilgä kaγan bu ödkä olurtim. Sabïmïn tukati äsidgil ulaju inijigunim oγlanim biriki oγušïm budunum birijä šad apït bägläp jïraja tarqat bujuruq bäglär otuz ...

Teñrĕdey küklerde yaratılġan zirek törkiy ḳaġan bulıp bu vaḳıtta teḫĕtke utırdım. Süzĕmnĕ tögel işĕtĕgĕz: barıgız – kĕçĕ tuġannarım, ullarım. birĕdegĕ oyam ḫalḳı, könyaḳḳa – şad–apıt bekler, tönyaḳḳa - tarḳat – boyırıḳ bekler, utız

Tanrı gibi göklerde yaratılmış akıllı Türk kağanı olarak bu zamanda tahta oturdum. Sözümü eksiksiz dinleyin: hepiniz – küçük kardeşlerim, oğullarım. Buradaki yurdumun halkı, güney(d)e – şad-apıt beyler, kuzey(d)e – tarkat buyruk beyler, otuz

ERCİLASUN

Teŋri teg Teŋride bolmış Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu iniygünüm, oglanım, biriki oguşum, bodunum! Biriye şad, apıt begler; yırıya tarkat, buyruk begler! Otuz (Tatar),

{Ben} semavi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan{ım}; bu zamana ben hükmediyorum {zamanın hükümdarı benim}. Sözümü sonuna kadar dinleyin! Özellikle kardeşlerim, çocuklarım, birlik halindeki soyum ve milletim! Güneyde duran şadlar, apa beyler; kuzeyde duran tarkanlar, yönetici beyler! Otuz (Tatar ?)

İnceleme:

G.1.1. Teŋri: Clasuon, bu kelimenin izinin MÖ III. yüzyıla kadar yani Hunlara kadar sürülebilen (daha da eski değilse) çok eski bir kelime olduğunu söyler. Asıl anlamının "gökyüzü" olduğunu ancak çok eskiden dini bir ifade kazandığını ve çok eski metinlerde kullanılan 'cennet, gök' gibi kişilik dışı bir tanrı, ilah anlamının yaygınlaştığını söyler. Yine Clauson, Maniheist ve Budist metinlerde "Tanrı" anlamında kullanılan bu kelimenin İslamiyet zamanında da bu anlamıyla kullanıldığından bahseder (EDPT: 523).

Erol, kelimenin önce somuttan soyuta doğru anlam genişlemesi yaşadığını, sonraları ilk anlamının unutulup başka bir kelimeyle ifade edildiğini ve sadece ikinci anlamının kullanılır hale geldiğini söyler (2008: 505). Yani, önceleri "gökyüzü" anlamında kullanılan *teŋri* kelimesinin, "tanrı, ilah" anlamları ile karıştırılmaması için sonraki zamanlarda *teŋri* yerine 'gökyüzü'nü ifade eden 'kök' kelimesi kullanılmış ve *teŋri* kelimesi sadece "tanrı, ilah" anlamıyla kullanılagelmiştir.

***Tat.*:** Etü.deki *teŋri* Tat.ta *teŋrĕ* şeklini almıştır. Tat.'ın en karakteristik özelliklerinden olan Etü.deki /i/ sesinin genişleyerek yarı-dar /ĕ/ sesine dönüştüğü görülmüştür (Karaağaç, 2013: 168; Yalçın, 2009: 190). Nuriyeva, *'teŋri'*yi, Tat.taki kullanımı olan *teŋrĕ* kelimesiyle aktarmıştır.

***Ttü.*:** Etü.de ön veya ince seslerle kullanılan Etü. *teŋri* bu yazı dilinde ünlülerinin artdamaksıllaşması olayı sonucunda *tanrı* şeklini almıştır (Karaağaç, 2010: 82). Artdamaksıllaşmanın sebebi olarak da İslamiyetle birlikte Araplar vasıtasıyla dilimize giren 'teala' ifadesinin 'teŋri' kelimesinden sonra sürekli olarak kullanılması gösterilebilir.

Artdamak seslerine sahip olan ‘teala’, ‘teŋri’deki ön damak ünlülerini değiştirmiştir. Artdamaksıllaşmanın sebebi olarak gösterilen diğer yaygın bir sebep, /ŋ/ sesinin kalınlaştırıcı etkisidir (Banguoğlu, 2011: 358; Hatiboğlu, 1974: 14; Korkmaz, 2009: 400). Ttü.’nün en karakteristik özelliklerinden olan Etü.deki /ŋ/ sesinin /n/ sesine dönüştüğü tespit edilmiştir (Banguoğlu, 2011: 46; Deny, 2012: 58; Eker, 2006: 160; Ergin, 2009: 44, 92).

Ercilasun, *teŋri* kelimesini *semavi* ifadesi ile aktarmıştır.

G.1.2. Teg: Grönbech’in Etü.de tespit ettiği dört eski edattan biridir, diğer eski edatlar ise *birle, üçün* ve *üze*’dir (2000: 31).

***Tat.*:** Etü. *teg* edatı, bu yazı dilinde ekleşerek *{+DAy}* şeklini almıştır. Bazı işaret zamirlerinden sonra {-dıy} şeklinde (mondıy, andıy vb.) ekleşmiştir (Alkaya, 2007: 296). Öner, söz sonundaki /g/ patlayıcı damak sesinin akıcılaşarak /y/ olması olayının Tat.taki sınırlı sayıdaki tarihî ünsüz değişimlerinden biri olduğunu söyler (2013: 20). Karaağaç, ekleşen bu {-dAy} şeklini benzerlik durumu olarak durum eklerine eklemiştir (2013: 352).

Nuriyeva bu yapıyı aktarırken, edatın ilgili kelimeye ekleşmiş olmasından dolayı “tanrı gibi” anlamını veren *teŋrědey* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *teg* edatı Ttü.de yaşamamaktadır (Hacıeminoğlu, 1992: 93). Etü. *teg* edatı yerine *gibi* edatı kullanılmaktadır. Ercilasun *teg* edatını nispet /i/’si işlevinde kullanıp ‘teŋri teg’ ifadesi için *semavi* ifadesini kullanmıştır.[1]

G.1.3. teŋride: (bk. teŋri **G.1.1).** Bu kelime *teŋri* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur. *{+DA}* eki, Etü.de hem bulunma hem de ayrılma durumunu ifade etmek

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun (2007). Bilge Kağan Bengü Taşının Kuzey Cephesinin İlk Üç Satırı Üzerine Düşünceler. E. Arıkoğlu (Dü.) içinde, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (s. 91-97). Ankara: Akçağ Yayınları.

için kullanılırdı. *Teŋri,* Etü.de ‘gökyüzü’ ve ‘tanrı’ olmak üzere iki anlama gelmektedir. Hem bu anlam farklılığı hem de {+DA} ekinin iki farklı durumu karşılaması farklı aktarmalar yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Korkmaz {+DA} ekinin hem bulunma hem de ayrılma durumu işlevlerinde kullanlmasının Etü.de Oğuzca bir özellik olarak kendini gösterdiğini ifade eder (1974: 25).

***Tat.*:** Etü. *{+DA}* bulunma durum eki bu yazı dilinde kullanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2010: 250; Karaağaç, 2013: 340; Öner, 2013: 129-130).

Nuriyeva, *teŋride* kelimesi için “küklerde” yani “göklerde” anlamını vermiştir. Ayrıca transkripsiyonlu metinde “Tanrı” anlamındaki ‘tenrĕ’ ile “gök, gökyüzü” anlamındaki ‘teŋrĕ’ kelimelerinin yazımında farklılık söz konusudur. Nuriyeva, iki farklı anlamda kullanılabilen bu kelimeyi birbirinden ayırmak için böyle bir fonetik ayrım yapmıştır.

***Ttü.*:** Etü. {+DA} bulunma durum eki bu yazı dilinde de yaşamaktadır (Karaağaç, 2013: 340; Sev, 2007: 329). Etü.de hem bulunma hem ayrılma durumunu karşılayan {+DA} ekini Ercilasun, ayrılma durumunda kullanmış ve kelimeyi buna uygun olarak anlamlandırılmıştır: *tanrıdan*

G.1.4. bolmış: Bu fiil, *bol-* fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile oluşmuştur. Etü.de görülen söz başı /b/ sesi Etü.’nin karakteristik bir özeliğidir. ‘bol-’ fiili Türk dilinin yazı dillerine ayrılmasında kullanılan ölçütlerden biridir (Karaağaç, 2010: 153).

{-mIş}, bir sıfat-fiil ekidir ve *Teŋri teg Teŋride bolmış Türk Bilge Kagan* ibaresinde geçen bu ek, *bol-* fiilini sıfatlaştırarak *Türk Bilge Kagan* ismini nitelemiştir. {-mIş} sıfat-fiil eki aynı zamanda Korkmaz ile Gülsevin’in Etü.deki Oğuzca unsurlardan biri olarak ele

aldığı olumlu fiillerde kullanılan geçmiş zaman işlevli ek olarak görülmektedir (Korkmaz, 1974: Gülsevin, 1998: 4, 6).

***Tat.*:** Etü.deki *bol-* fiili, geniş-yuvarlak /o/ sesinin darlaşarak /u/ olması nedeniyle Tat.ta *bul-* şekliyle görülür (Yalçın, 2009: 116; Tekin, 2013: 283). Ercilasun, bengü taşlarda tek bir damga ile gösterilen /o/-/u/ sesinin diğer yazı dillerinde /o/ iken Tat.ta /u/ olması, Tat.'ın Köktürkçeyle olan yakınlığını gösterdiğini ve Etü. /o/ ve /ö/ seslerinin Tat.ta bulanık bir /u/ ve /ü/ sesiyle temsil edildiğini yani /o/ ve /u/ veya /ö/ ve /ü/ seslerinin telaffuzunda belirgin bir fark olmadığını ifade etmektedir (2007: 117).

Etü. *{-mIş}* sıfat-fiil eki Tat.ta kalıplaşmış olarak kullanılmakta ve ekin sınırlı bir kullanım alanı bulunmaktadır Öner, 2013: 224). Sıfat-fiil işlevliği dışındaki kullanımı olan duyulan geçmiş zaman işlevi, Tat.ta kullanılmamakta, Etü. *{-mIş}* geçmiş zaman eki yerine, aynı işlevdeki {-GAn} eki kullanılmaktadır (Hisamova, 2017: 132; Öner, 2013:161-163). Nuriyeva bu söz için *yaratılgan* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü.*:** Etü. *bol-* fiilinin Ttü.de *ol-* şeklinde yaşamaktadır. Türk Kağanlığı sınırları içinde farklı ağız özelliklerine sahip boyların yaşadığı ve bu boylardan birinin de Oğuzlar olduğu bilinmektedir ancak bol-> ol- değişimi her ne kadar Oğuz Türkçesinde görülmüş olsa da Köktürkçede Oğuzların etkisi olarak ele alınamamakta çünkü bu ses değişimi Türk Kağanlığından sonraki dönemlerde kendini göstermektedir (İlhan, 2009: 45-46; Korkmaz, 1974:19). /b-/ sesinin düştüğü tek örnek 'bol-' fiilidir.

Etü. *bol-* fiili temelde "durum değişikliği meydana getirmek" anlamındadır, bu da 'er-' fiiliyle zıtlık oluşturur ve *bol-* fiili, bir şekilde oldukça eski tarihlerde ayırt edici karakterini kaybetmeye başlar ve belli bir oranda 'er-' fiilinin anlamına yaklaşır (EDPT: 331).

Şirin, Etü. *bol-* fiilinin Türkmen Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk yazı dillerinde *ol-*, Salar Türkçesinde *vol-* ve *pol-*, diğer Türk yazı dillerinde ise *bol-* ve pol-

olarak kullanıldığını, bunun da /b/>/v/>Ø değişimine kanıt olabileceğini ifade eder (2019: 32).

Etü. *{-mIş}* sıfat-fiil eki Ttü.de işlek olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu ek sıfat, geçici veya kalıcı isim ve zarf yapma işlevleri yüklenmekte ve fiilin geçmişte yapıldığını bildirmektedir (Korkmaz, 2009: 923).

Etü. *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman eki bu yazı dilinde herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam etmektedir (Deny, 2012: 357; Ergin, 2009: 300-301).

Anlamsal olarak kelimenin aktarımında 'bolmış' kelimesi değişime uğramamış ancak şekil yönünden *{-mIş}* ekinin ünlüsünün bu yazı dilinin bir özelliği olarak yuvarlak şekilleri de ortaya çıkmıştır. Ayrıca Etü.deki *bol-* fiili bu yazı dilinde *ol-* şeklinde kullanıldığından Ercilasun, bu kelimeyi *olmuş* ifadesi ile aktarmıştır.

G.1.5. Türk: *Türk* kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Çin kaynaklarında *miğfer*, DLT'de *olgunluk çağı,* diğer kaynaklarda *güçlü* ve *türemiş* anlamları verilmiştir. 'Türk' kelimesinin farklı anlamlara gelmesinin yanı sıra Türkler, diğer milletler tarafından çeşitli adlarla da adlandırılmışlardır (Orkun, 2011b: 22-26).

Metnin diğer cümlelerinde bu kelimenin okunuşu ve/ya yazılışı ile ilgili ikilikler mevcuttur. 𐰾 damgası 'ük, ök' sesini verdiği için *Türük* şeklinde de okunabilir; 𐰽 damgası ile yazıldığında da tek heceli olarak okunabilir. Ancak yine de anlam olarak değişmemektedir. Orkun, iki heceli olarak yazılan bu kelimenin sonraları tek heceli olarak yazılmış olabileceğini söyler (2011b:12). Talat Tekin 𐰾 damgası ile yazıldığında 'türük' olarak okumuştur (Tekin, 1998: 34). Şirin User'e göre yukarıdaki anlamlarından ziyade bu metinde "halk, tebaa" anlamında kullanılmıştır (2009: 74).

Clauson bu kelimenin asli olarak “Olgunluğun doruk noktası” anlamını karşıladığını ama “olgun” şeklinde sıfat olarak kullanımının daha yaygınlaşmış olduğunu yazar. Yine Clauson, bu kavim adının “güçlü” anlamına gelen ‘türk’ sözüyle aynı olduğu görüşüne karşı çıkarak kavim adı olarak özgün biçiminin ‘türkü’ olduğunu ve kavim adı olarak geçen ‘türk’ kavramının ‘güçlü’ anlamında asla kullanılmadığını belirtir (EDPT: 542).

Tat.: Tat.’ın karakteristik özelliklerinden biri olan ünlü ses değişimleri kendini *Türk* ifadesinde de gösterir. Etü.de *Türk* olan kelime, Tat.ta /ü/>/ö/ değişimine uğramış ve bütün Türk halkları için kullanılan *Türkî* ifadesinin sonundaki Farsça nisbet /i/ sesi, uzunluğunu kaybedip sonda bir /y/ sesi türeterek *Törkiy* şeklini almıştır.

Törkiy sözü Tat.ta “Dilleri ve ortaya çıkışları itibariyle akraba olan Tatar, Karaçay, Kırgız, Özbek, Türk, Türkmen vb. halkların büyük grubuna giren; o halklara ait olan; daha eski devirde Türk halklarının hepsi veya sonradan büyük bir grup için (mesela, İdil boyunda veya Orta Asya’da yaşayan gruplar için) ortak olan edebi dil.” (TTAS-III: 262) anlamlarında yaşamaktadır. Görüldüğü gibi ‘Törkiy’ sözü genel Türkçe için ve dünya üzerinde yaşayan tüm Türkler için kullanılan bir kimlik adıdır.

Türkiye’de yaşayan Türkler için ayrı bir kelime kullanılmaktadır bu da *Törĕk* sözüdür. Tat.ta *Törĕk*, “Türkiye’de yaşayan Türk dilli halk adı ve şu halkın bir kişisi; Türk halkına bağlı; Türk halklarının eski genel adı; bazı bitki adlarının yapı parçası olarak kullanılır.” (TTAS-III: 260) anlamlarına gelmektedir.

Bu cümlede 𐰉 damgasıyla yazılan ‘Türk’ ifadesini Nuriyeva ‘Türk’ şekliyle transkribe etmiş ancak sözü *Törkiy* olarak aktarmıştır. Bunun sebebi bengü taşlarda söz edilen Türkler eski Türklerdir, Nuriyeva da bu sebeple ‘Törĕk’ değil eski Türkler için kullanılan *Törkiy* sözünü tercih etmiştir.

Ttü.: Etü. *Türk* kelimesi Ttü.de herhangi bir ses değişikliği yaşamadan Etü.den beri kullanılagelmiştir. Ercilasun bu sözü *Türk* olarak aktarmıştır.

G.1.6. Bilge Kagan: Köl Tigin'in kardeşi ve II. Türk Kağanlığı'nı yöneten hükümdarın unvanıdır.

Clauson *bilge* kelimesinin 'bil-' fiilinden geldiğini ve öncelikle "bilgili, bilge" anlamında kullanıldığını ancak erken dönemlerde bazen 'danışman' ve buna benzer bir unvanı da karşıladığını ayrıca sıfat olarak kullanıldığını belirtir. 'Bilge Tonyukuk' ifadesindeki 'bilge'nin 'bilgili'den ziyade 'danışman' sözünü karşıladığını söyler (EDPT: 340).

***Tat.*:** *Bilge* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine 'zirek' kelimesi kullanılmıştır. F. Ganiyev ve A. Rahimova tarafından hazırlanan *Türkçe-Tatarca Sözlük*'te 'bilge' kelimesinin karşılığı olarak "ġıylĕm iyesi (ilim sahibi), ḫekim" olarak verilmiştir (1998: 67).

Kagan herhangi bir ses ve anlam değişimine uğramadan kullanımı devam etmektedir. Nuriyeva 'zirek (törkiy) kagan' ifadesi ile karşılamıştır. Anlamlandırmada asıl metindeki kelimelerin dizimleri değişmiştir.

Ttü.: *Bilge* kelimesi Ttü.de kullanılmaktadır. Bu yazı dilinde "bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hakim" (TS: 337) anlamlarına gelmektedir.

Kaġan Ttü.de patlayıcı art damak /ġ/ sesi sızıcılaşarak /ğ/ sesine evrilip *kağan* olmuştur (Coşkun, 2010: 62-63; Karaağaç, 2010: 62-63). "Hanların bağlı olduğu devlet başkanı, hakan, imparator" anlamı ile yaşamaya devam etmektedir.

G.1.7. Bu: Metinde işaret sıfatı olarak kullanılan *bu* sözcüğünü Nuriyeva, Ercilasun, Ergin, Orkun 'bu' şeklinde, Tekin ise 'bo' şeklinde okumuştur. Ercilasun, "Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler" adlı makalesinde /u/-/o/ sesini veren tek bir damga olduğunu, bunun da Köktürkçenin dayandığı ağzın bir özelliği olduğunu ve bu yönden Tatar Türkçesine benzediğini ifade eder (2007: 118). Tekin ise Etü.de /o/-/u/ dudak ünlülerinin Tat.ta /o/ sesi olarak, Ttü.de de /u/ sesi olarak kullanılageldiğini söyler (Tekin, 2013a: 281, 283).

Tat.: Etü. *bu* kelimesi Tat.ta *bu* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *bu* "boşluk veya zamanın kendine daha yakın bir kısmında olan bir şeyi veya kişiyi göstermek için kullanılır; şimdiye kadar hatıra alınıp yapılan bir şeye işaret yapmak için kullanılır." (TTAS-I: 185) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *bu* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bu* kelimesi Ttü.de de *bu* olarak yaşamaktadır. Korkmaz, *bu*'nun hem zamir hem de sıfat görevine girebildiğini ancak sadece zamir olarak kullanıldığında durum ekleriyle çekimlenebildiğini ifade eder (2009: 421). Ergin de genel olarak işaret sıfatlarının tek başına zamir olduğunu ancak kendinden sonra bir isimle tamlama kurması sonucunda sıfat görevinde kullanıldığını ve sıfatların zamirler gibi çekimlenemeyip sadece teklik şekillerinin kullanılabildiğini belirtir (2009: 247-248). Yine Ergin, *bu* işaret zamirinin en yakını gösterdiğini, diğer durum eklerinin aksine vasıta ve yön gösterme durum ekleriyle çekimlenemediğini ifade eder.

G.1.8. Ödke: Bu kelime "Zaman" anlamı veren Etü. *öd* kelimesine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Ayrı ayrı ele alınan ve asıl metinde 'bu ödke' olarak yazılan ifadeyi hece birleşmesi yoluyla 'bödke' olarak okuyan araştırmacılar da mevcuttur. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalar sonucunda ifadenin 'bu' ve 'ödke' olarak ayrı kelimeler olarak ele alınması gerektiği ortaya konmuştur.

Tekin, 'Eski Türkçede Datif-Lokatif {+A} Üzerine' adlı makalesinde Eski Moğolca'da görülen bu ekin Türkçede teklik II. kişi ve teklik I. kişi iyelik eklerini alan kelimelere ve *üze* gibi bazı zarflara eklendiğinden bahseder (2012: 51). Tekin ayrıca diğer

araştırmacıların *üz-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu olarak düşündüğü bu ekin aslında *üz* ismine gelen ve Moğolcada da var olan eski bir yönelme durum eki olduğu görüşünü savunup bu görüşüne kanıtlar sunar (2013: 167-168).

{+GA} yönelme durum eki dışında bir de *{+(y)A}* eki kullanılmaktadır. *{+(y)A}* yönelme eki, Tekin'in çok eski 'verme-bulunma' olarak adlandırdığı bir durum ekidir (2016, 105; Tekin, 2003: 111). Gabain'e göre {+KA}, {+(y)A} olmak üzere iki tane yönelme eki vardır ve Gabain, *{+(y)A}* yönelme ekinin özellikle iyelik eklerine, son sesi artdamak /k/'si olan isimlere ve yazıtlardaki bazı yer bildiren isimlere geldiğini belirtir (2007: 63).

Korkmaz, *{+(y)A}* yönelme durum ekinin Köktürkçedeki Oğuzca unsurlardan biri olduğu görüşünü öne sürmektedir (1974: 25). Ancak Gülsevin, iyelikli kullanımlardan sonra yönelme durum ekinin *{+(y)A}* olarak gelmesi meselesinin Oğuzca bir özellik olmadığını, Halaç Türkçesinde de bu kurala uygun olarak *{+(y)A}* veya *{+GA}* ekinin eklendiğini ifade ederek Korkmaz'ın görüşüne karşı çıkmıştır (1998: 14).

Tat.: Etü. *öd* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Ancak onu karşılayan 'vakıt', 'çor've 'devĕr' kelimeleri kullanılmaktadır. Ancak öğle vaktinin karşılığı olarak kullanılan ve *ödle* sözünden gelişen *öyle* kelimesi vardır. Nuriyeva bu kelimeyi *vakıt* ifadesi ile karşılamıştır.

Kuzey-batı (Kıpçak) grubu Türk yazı dillerinin önemli bir özelliği, ek başı /g/ sesinin korunmasıdır. Bu sebeple Etü. {+GA} yönelme durum eki bu yazı dilinde kullanılmaktadır (Karaağaç, 2013: 338; Öner, 2013: 127; Zeynalov, 1993: 84-85). Ötümlü ve ötümsüz seslerden sonra bu seslere uygun olarak kullanılır. Tat.ta bir istisna olarak sadece III. kişi iyelik eklerinden sonra {+A} kullanılır (Karaağaç, 2013: 338; Öner, 2007: 709; Serebrenikov ve Gadjieva, 2011: 80).

Nuriyeva {+GA} yönelme ekini {+DA} bulunma eki işleviyle kullanmış ve *ödke* kelimesini *vakıtta* olarak aktarmıştır.

***Ttü.*:** "Zaman, çağ, devir ve dönem" anlamlarına gelen *öd* kelimesi Ttü.de de yaşamamaktadır. Ancak bu kelimenin izleri bugün birkaç kelimede görülmektedir. Halk ağzındaki kullanımıyla *'öyün'*, ölçünlü dildeki kullanımıyla *'öğün'* ve *'öğle'* kelimeleri 'öd'den gelmektedir (Ergin, 2009: 93; KBS-II: 652, 654).

Etü. {+GA} yönelme durum eki Ttü.deki durumuyla ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri, /g/'nin düşmesi ile {+(y)A} şekline girdiği görüşü (Ergin, 2009: 86, 233-234; Hatiboğlu, 1974: 13-14), diğeri de bengü taş metinlerinde {+(y)A} olarak geçen bu ekin Oğuzca bir unsur olduğu görüşüdür (Gülsevin, 1998: 14).

Etü.de belirli kelimelere eklenen *{+(y)A}* yönelme eki herhangi bir değişikliğe uğramadan Ttü.de bütün ifadeler için kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009: 24, 280; Ergin, 2009: 233-234). Korkmaz, 'Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler' adlı makalesinde yer zarflarına, /-k/ ünsüzü ile biten kelimelere ve I. ve II. kişi iyelik eki almış kelimelere gelen bu {+A} yönelme eki ile eriyen /g/ ünsüzü sonucunda {+GA}>{+A} şeklinde Oğuz grubu Türk yazı dillerinde kullanılan {+A} yönelme ekinin bağlantılı olduğundan bahseder (1974: 25). Yani Korkmaz'a göre Etü.de {+GA} ile eşzamanlı kullanılan {+A} yönelme eki vardır ve bu ek Oğuzca bir özelliktir. Eraslan ise ekin asıl şeklinin {+GA} olduğunu iyelik ekinden sonra kullanılan {+A} şeklinin ise ünsüz düşmesi ile (adak{+GA}> adak{+A}) oluştuğunu söyler (2000: 72). Bu yazı dilinin tek yönelme durumu eki {+A}'dır.

Ercilasun, bu kelimeyi karşılayan *zaman* ifadesini kullanmış ve ekin işlevinde değişiklik yapmadan aktarmıştır: *ödke> zamana*

G.1.9. Olurtum: *Olur-* fiiline gelen görülen geçmiş zaman eki *{-DX}* ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşan bu fiil kökü Ttü.de *otur-*, Tat.ta *utır-* fiiline karşılık gelir.

Köktürk metinlerinde karşılaşılan önemli bir ses olayı vardır. Sonu /l/,/n/, /r/ ile biten kelime köklerine görülen geçmiş zaman, bulunma-ayırılma durumu, gelecek zaman, sıfat-fiil ve ettirgen çatı ekleri eklendiğinde bu ekler /t-/'li biçimleriyle yazılmaktadır. İstisna olarak *bar-* fiili ve hem /d/'li hem de /t/'li yazılabilen *yer* sözü vardır. Bunun sebebi olarak da *bar-* ve *yer* sözlerinin uzun ünlülerinin kısalması gösterilmektedir. Bengü taşlardaki metin incelendiğinde /lt/ veya /nt/ okutan ligatürlerle yazılmış bazı kelimelerin ayrı damgalarla yani /l/ ve /t/, /n/ ve /t/ damgalarıyla yazıldığı durumlarda bunların istisnasız /t/ ile yazıldığı görülmüştür. Kısaca bar- ve yer kelimeleri dışında /n/, /l/ ve /r/ ile biten kelimelere eklenen görülen geçmiş zaman, bulunma-çıkma durumu, gelecek zaman, sıfat-fiil ve ettirgen çatı ekleri {-t-} ile başlamaktadır (Ercilasun, 2007b: 130)

Ercilasun /l/, /n/, /r/'den sonra gelen /t/ gelmemesine bir kanıt olarak da görülen geçmiş zaman ekini göstermiştir. Görülen geçmiş zaman eki {-DX}'nın {-(U)t} yapım eki ve iyelik eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuş olduğunu ve buradaki {-(U)t} ekinin /n/'den sonra geldiğinde araya hiç yardımcı ses almamasını ancak diğer seslerden sonra geldiğinde iki ses arasına yardımcı bir ses eklendiğini söyler (Ercilasun, 2007b: 129-132).

{+m} teklik I. şahıs ekidir ve Etü.de iki tipte şahıs eki vardır: zamir kökenli ve iyelik kökenli (Ergin, 2019: 287). Fiilin aldığı kipe göre gelen şahıs eki tipi değişmekte olup görülen geçmiş zaman ve emir dışındaki tüm çekimler zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılmakta, görülen geçmiş zaman ve emir çekimlerine de iyelik kökenli şahıs ekleri gelmektedir (Akar-Kayılan, 2019: 558).

Olurtum çekimli fiilinde de görülen geçmiş zamanlı bir çekim yer aldığı için ona gelen {+m} şahıs eki de iyelik kökenli olacaktır. Bunun dışında teklik II. şahıs *olurtug/olurtuŋ,* teklik III. şahıs *olurtu*, çokluk I. şahıs *olurtumuz,* çokluk II. şahıs *olurtuŋuz,* çokluk III. şahıs *olurtular* şeklinde fiilin tüm şahıslarda çekimi yapılmaktadır.

***Tat.*: (bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Bu yazı dilinin karakteristik özelliklerinden biri de ilk hecede yer alan yuvarlak (/o/, /ö/, /u/, /ü/) seslerden sonra gelen /u/, /ü/ seslerinin /ı/, /i/ olmasıdır (Buran ve Alkaya, 2014: 37). *Utır*- fiili de bu kurala uymaktadır.

Etü.de hem düz hem de yuvarlak şekilleri bulunan {-DX} görülen geçmiş zaman eki, bu yazı dilinde sadece düz şekilleriyle kullanımdadır (Öner, 2013: 143).

Etü.de olduğu gibi, görülen geçmiş zaman eki, iyelik kökenli {+m} kişi ekini alır (Gabain, 2007: 80; Tekin, 2016: 166). Tat.taki bu teklik I. şahıs ekinin, Etü.deki ses ve anlam açısından kullanımında herhangi bir farklılık yoktur (Öner, 2013: 143). Nuriyeva, 'olurtim' olarak okuduğu bu kelimeyi *teḫětke utırdım* ifadesi ile aktarmıştır.

***Ttü.*:** Etü.deki ilk ve sonraki hecedeki /o/, /u/ ünlüleri bu yazı dilinde değişikliğe uğramamıştır. Şirin'e göre *olur*- fiili Karahanlı Türkçesi döneminde *oltur*- biçimiyle kullanılır ancak hangi biçimin daha eski olduğu belli değildir ve çağdaş Türk yazı dillerinde 'olur-', 'otur-' ve 'oltur-' olarak üç farklı şekilde kullanılan bu fiil Ttü.de */-l-/* ünsüzünün düşmesiyle oluşan *otur*- şekli kullanılmaktadır (2019: 40).

Etü.de çok şekilli olan, bilinen geçmiş zaman eki *{-DX}*, bu yazı dilinde de çok şekilli olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2009: 118; Korkmaz, 2009: 584-585; Hatiboğlu, 1974: 59-60).

{+m} teklik I. şahıs eki de işlev olarak veya ses bilgisi açısından herhangi bir değişikliğe uğramadan Ttü.de kullanılmaktadır (Hatiboğlu, 1974: 107-108; Korkmaz, 2009: 26). Ercilasun 'olurtum' olarak okuduğu bu kelime için *(ben) hükmediyorum* ifadesini kullanmıştır.

G.1.10. Sabımın: Etü. *sab* kelimesine *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ve *{+(I)n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *sab* "söz, haber, şey, şeref" (Gabain, 2007: 293) anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson "konuşma" anlamına gelen bu kelime ile 'söz' kelimesi arasında fark olduğunu, *sab*ın "(tam) bir konuşma; bir anlatı veya hikaye, bir mesaj" anlamına gelirken *söz*ün "tek bir kelime veya kısa söz" anlamına geldiğini ayrıca *söz*ün erken dönemde oldukça nadir görüldüğünü ifade eder (EDPT: 782). Etü. *sab* kelimesi EUT'den itibaren /-b/>/-w/ ses değişimi ile *saw* şeklinde görülmektedir (Şirin, 2019: 41).

İsimler, sahip olan kişiyi belirten iyelik eki denilen ekler alırlar; tekil ve çoğul kişiye göre ekler farklılaşmaktadır (Tekin, 2016: 97). Teklik I. kişi için *{+m},* teklik II. kişi için *{+ŋ}* ve *{+g},* teklik III. kişi için *{+(s)I},* çokluk I. kişi için *{+mXz},* çokluk II. kişi için *{+ŋXz}*, çokluk III. kişi için *{+(s)I}* ve *{+lArI}* iyelik ekleridir (Gabain, 2007: 70).

Etü.de *{+(I)n}* belirtme durum eki sadece iyelik eklerinden sonra kullanılır. Bunun dışında *{+(I)g}* ve *{+nI}* belirtme durum ekleri de mevcuttur (Caferoğlu, 1984: 137-138; Ercilasun, 2008: 181; Tekin, 2016: 102-104).

***Tat.*:** Etü. *sab* kelimesi bugün yerini aynı anlama gelen *süz* kelimesine bırakmıştır (BTT: 129).

{+(I)m} iyelik eki Etü.deki kullanımıyla aynıdır, herhangi bir değişikliğe uğramamıştır (Buran ve Alkaya, 2014: 40; Öner, 2013:110). Ancak bu ekte, sessiz ile biten kelimelere eklendiğinde arada türeyen yardımcı ünlüde Tat.'ın karakteristik özelliği olan /i/>/ĕ/ değişimi görülür (Öner, 2013: 12; Yalçın, 2009: 80).

İyelik ekleri Tat.ta; teklik için I. kişi *{+m},* II. kişi *{+ŋ}*, III. kişi *{+(s)ı}/{+(s)ĕ};* çokluk için I. kişi *{+bız}/{+bĕz},* II. kişi *{+gız}/{+gĕz},* III. kişi *{+(s)ı}/{+(s)ĕ}* ekleri kullanılmaktadır.

Etü.de iyelikli yapılara gelen {+(I)n} belirtme durum eki Tat.ta da devam etmekte ancak yalnızca III. kişi iyelik eklerinden sonra gelmektedir. Diğer kişilerde {+nı}/{+nĕ} eki kullanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2014: 41; Öner, 2013: 122).

Poppe, belirtme durum ekinin Tat.ta, Etü.de nadiren görülen {+nI} şekli olduğunu ve bu ekin, eklendiği kelimeyi belirtili nesne yapma işlevi olduğunu ifade eder (1963: 36). Diğer belirtme eklerinin kullanımından söz etmemiştir. Nuriyeva bu söz için *süzĕmnĕ* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü.*:** *Sab* kelimesi bu yazı dilinde anlam değişmesine uğrayarak kullanımını devam ettirmiştir. 'Söz, haber, mesaj' (Ergin, 2010: 109; Tekin, 2016) anlamlarına gelen güncel yaşamdaki kullanımı XV. yüzyıldan sonra unutulmuş ancak 1932 Dil Devrimi'nden sonra "iddia, tez" anlamları ile yeniden dile kazandırılmıştır (Şirin, 2019: 42).

{+m} teklik I. kişi iyelik ekinin kullanımı bu yazı dilinde de aynıdır (Deny, 2012: 162; Eker, 2010: 336; Hatiboğlu, 1974: 106; Korkmaz, 2009: 23). Ekten önce türeyen ünlü ses, Etü.de ve Ttü.de yuvarlak şekilleriyle kullanılmaktadır. Böylece kelimenin düzlük-yuvarlaklık kuralına uyumu sağlanmaktadır.

Diğer iyelik ekleri teklik için I. kişi *{+m},* II. kişi *{+n}*, III. kişi *{+(s)I};* çokluk için I. kişi *{+mXz},* II. kişi *{+nXz},* III. kişi *{+lArI}* olarak kullanılmaktadır.

Etü. *{+(I)n}* belirtme durum eki bu yazı dilinde kullanılmamaktadır. Sadece *{+I}/{+U}* kullanılmaktadır (Deny, 2012: 176; Ediskun, 1985: 110; Eker, 2010: 336; Korkmaz, 2009: 24).

Ergin, ekin kökenin Etü.deki *{+(X)g}* şeklinin olduğunu zamanla ekin önündeki yardımcı sesin ekin bünyesine dahil olduğunu, ekin de Türk dilinin batı koluna yani Oğuz grubuna geçmesi sonucunda, burada karakteristik olarak görülen ses değişikliklerinden biri

olan, /-g/ sesinin erimesiyle aslen yardımcı ünlü olan ses {+g} ekinin yerini alarak isimlere, iyelikli yapılara ve zamirlere eklenen belirtme durum eki olarak kullanılmaya başladığını ifade eder. Yine Ergin, Ttü.de her ne kadar {+(X)g}'den gelişen *{+I}/{+U}* şekli kullanılıyor olsa da EAT ve Osmanlı Tükçesinde iyelik ekinden sonra gelen {+(I)n} şeklinin geniş ölçüde kullanılıp Ttü.de kullanımdan düştüğünden ve {+nI}'nin de sadece *bunu, şunu* gibi işaret zamirlerinin tekliklerinde kullanılıyor olduğundan söz etmiştir (2009: 232).

Üstünova, Etü.deki çeşitliliğin zaman içinde ikiye, bazı ağızlarda da tek biçime düştüğünü söyler. Batı Oğuzcasında yani Oğuz grubu yazı dillerinde/ -g/ sesinin düşmesi, {+(X)g} ekinin */n/* ünsüzü ile biten zamirlere gelen {–I}/{+U} ekiyle bütünleşmesini sağladığını ve diğer belirtme durum eklerinin ({+nI} ve {+(I)n}) kullanımdan tamamen kalktığını ve tüm yapıların (yalın, iyelik ve zamirlerin) üzerine {+I}/{+U} ekinin geldiğini söyler (2012: 184).

Ercilasun bu söz için *sözümü* ifadesini kullanmıştır.

G.1.11. Tüketi: Kelime anlamı olarak "tamamen, sonuna kadar; tamamiyle, tümüyle; tamam; sonuna dek, tamamıyla" (Ergin, 2010: 117; Gabain, 2007: 303; Şirin, 2019: 44; Tekin, 2016: 312). Bu kelime *tüke-* fiiline *{-t-}* fiilden fiil yapım eki ve *{–I}* gerundiumu eklenmesiyle oluşmuştur.

Etü. *tüke-* fiili "tükenmek, yetmek; tamamlanmak; sona gelmek, bitmek" vb. anlamlarına gelmektedir (EDPT: 479; Gabain, 2007: 303; Tekin, 2016: 312).

{-t-} yapım eki, fiilden ettirgen fiil yapan eklerden biridir (Alyılmaz, 1994: 8) ancak bazı fiillerde kökle kaynaşarak ettirgenlik işlevini kaybetmiştir (Şirin, 2019: 44). Ergin bu ekin Etü.de sıklıkla kullanıldığını ifade eder (Ergin, 2009: 211).

Şirin, Etü.de gerundium olan bu ekin, kalıplaşarak kelimeye zarf işlevi kazandırdığını, ayrıca 'vokal gerundium' adıyla da bilinen bu tür gerundiumların kalıplaşmasına gösterilecek en eski örneklerden biri olduğunu belirtir. Yine Şirin, gerundium kalıplaşması sonucunda zarf işlevi dışında kelimelerin edat ve ad işlevlerine girdiğini de ifade etmektedir (2019: 44-45).

***Tat.*:** Etü. t*üke*- fiili bu yazı dilinde kullanılmamaktadır. Bunun yerine "bitmek, tükenmek" anlamlarını veren *bět*-, *töken*- kelimeleri kullanılmaktadır (KTTS: 59, 485; TTS, 1998: 71, 357).

{-t-} fiilden fiil yapım (ettirgenlik) ekinin bu yazı dilinde kullanımı devam etmektedir (Buran ve Alkaya, 2014: 57; Öner, 2013: 100). *{-I}* gerundiumu bu yazı dilinde kurallı birleşik fiiller dışında kullanılmamaktadır.

Etü. *tüketi* kelimesi bu yazı dilinde yaşamamaktadır. Nuriyeva, bu kelimeyi anlam açısından karşılamak için "tam doğru" anlamındaki *tögel* kelimesini kullanmıştır.

***Ttü.*:** Ttü.de de bu kelime kökü kullanılmamakta, {-n} yapım eki almış şekliyle (tüken-) kullanılmaktadır. 'Bit-', 'tüken-' vb. fiiller *tüke*- fiilinin Ttü.deki karşılıklarıdır.

Etü. *{-t-}* fiilden fiil yapım eki, geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek ettirgenlik fiilleri kuran en işlek eklerden biridir (Ergin, 2009: 211; Korkmaz, 2009: 134).

{-I} gerundiumu Etü.de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ancak Ttü.de kurallı birleşik fiiller dışında bir kullanım alanı yoktur.. Ayrıca Etü.deki gibi fiillerin sonuna eklenerek onları zarf yapmaz, belli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin oluşturduğu birleşik fiilin arasına gelirler (Deny, 2012: 441; Eker, 2010: 411; Ergin, 2009: 339-340; Korkmaz, 2009: 530).

Ercilasun Etü. *tüketi* kelimesi Ttü.de yaşamadığı için *sonuna kadar* ifadesini kullanmıştır.

G.1.12. Eşidgil: Bu kelime, *eşid-* fiil köküne eklenen *{-gIl}* emir ekinden oluşur. Caferoğlu, bu ekin ilk olarak Türk dilinin üçüncü devresi olan Eski Türkçe devrini kapsayan zamanda kullanılmaya başlandığı söyledikten sonra, ekin aslında Etü.de II. şahıs emir değil bir topluluğa karşı yüz tutma eki değeri ile kullanıldığını ve 'sabımın tüketi eşidgil' cümlesinde *{-gIl}* ekinin çoğul anlamda kullanılmış olduğundan bahseder. Yine Caferoğlu, ekin Köktürkçeden sonraki dönemlerde emir işleviyle kullanıldığını ancak çağdaş Türk yazı dillerinde 'ifadeye yumuşaklık katmak, emretmekten ziyade ricada bulunmak' için kullanıldığını söyler (1971: 1-10). Korkmaz, Etü.de emir kipinin hem *{-gIl}* ekli yapıldığını hem de eksiz olarak yapıldığını söyledikten sonra eksiz kullanımın Oğuz grubu Türk yazı dillerinin bir özelliği olduğunu belirtir (1974: 26).

Bu kelimedeki /e-/ sesi /ė/ olarak transkribe edilen kapalı e'dir. Yalçın, /ė/ sesinin Türkçenin tarihi seyrinde hem /ė/ olarak hem de /e/ ve /i/ sesine dönüştüğü örneklerine rastlandığını ifade etmekte hem de Etü. döneminde /ė/, /e/ ve /i/ sesli şekillerinin kullanıldığını belirtmektedir (2009: 214-216).

***Tat.*: (bk. /i/>/ĕ/ G.1.1).** Etü. /ė/ sesi bu yazı dilinde daralarak /i/'ye dönüşmüştür (Serebrenikov ve Gadjieva, 2011: 125; Yalçın, 2009: 215). Nuriyeva *eşid-* olarak okuduğu fiili *işĕt-* şeklinde Tat.'a aktarmıştır.

Etü. teklik II. şahıs emir eki olan *{-gIl}*, bu yazı dilinde kullanılmamaktadır. II. tekil şahıs emir eki eksiz kullanımdadır (Buran ve Alkaya, 2014: 44; Öner, 2013: 187). Ancak *eşidgil* kelimesinin aldığı ekin, metinde şekle bağlı olarak tekilliği karşılıyor olmasına rağmen Nuriyeva, hitap edilen kişilerin -sonraki cümlelerden de anlaşılacağı üzere- çokluğunu düşünerek şekil açısından emir ekinin tekil karşılığı yerine çoğul karşılığını tercih etmiştir.

Emir kipinin çokluk II. şahıs eki Tat.ta *{-(ı)gız/-(ĕ)gĕz}*'dir (Buran ve Alkaya, 2014: 44; Öner, 2013: 187). Etü. *{-gIl}* emir eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu sözü *işĕtĕgĕz* olarak aktarmıştır.

***Ttü.*:** Etü.de "işit-, duy-, dinle-; (arz, talep vb.) dikkate almak, gereğini yerine getirmek, kabul etmek" (User, 2009: 391) anlamlarına gelen *eşid-* fiili bu yazı dilinde *işit-* şeklindedir. Etü.de bazı /ė-/ sesleri Ttü.de daralarak /i-/ olmuştur (Coşkun, 2010: 50; Ergin, 2009: 80; Karaağaç, 2010: 138; Yalçın, 2009: 215). Ttü.de /i/'ye dönen bu ses Etü.de kapalı e'dir (Coşkun, 2010: 50; Karaağaç, 2010: 138).

Etü. *{-gIl}* II. tekil şahıs emir eki, bu yazı dilinde de kullanılmamaktadır. Fiil, eksiz olarak kullanıldığında emir kipinin II. tekil şahsını karşılamaktadır (Ergin, 2009: 305-306; Korkmaz, 2009: 572).

Ercilasun da biçim olarak tekil olan bu kelimeyi, II. çoğul emir kipiyle kullanmıştır. Bu söz için *dinleyin* ifadesini kullanmıştır.

G.1.13. ulayu: Bu kelime, *ula-* fiiline gelen *{-U}* gerundiumu ile oluşmuştur. */-y-/* koruyucu ünsüzdür. Burada da gerundiumun kalıplaşması söz konusudur (Şirin, 2019: 46).

***Tat.*:** Etü. *ulayu* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Etü.deki {-U} gerundiumu, yerini {-A} gerundiumuna bırakmıştır (Buran ve Alkaya, 2014: 58; Öner, 2013: 227-228).

Hisamova, {-A} gerundiumunun bugünkü Tatar edebi dilinde, Etü.deki gibi aktif olarak kullanıldığını ve asıl fiile eklenerek fiilin durumunu bildirdiğini, bunun da çoğunlukla ikileme yoluyla tekrarlanarak kullanıldığını söyler. Ayrıca bu gerundiumun tekrarlanmadan kullanılışının çok eski zamanlardan kalmış şekliyle Tatar edebi dilinde korunduğunu söyler (2017: 156-157). Nuriyeva bu söz için "hepiniz" anlamındaki *barıgız* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü.*:** Çeşitli kaynaklarda, "ayrıca, ek olarak, ilaveten; önce, ilk önce, ve; aynı zamanda, bilhassa; dahi, ve" anlamlarına gelmektedir (Ergin, 2010: 118; Gabain, 2007: 304; Tekin, 2016: 312).

Ttü.de kullanılan *ula-* fiili "eklemek, birleştirmek; bağlamak, bir araya getirmek; eklemek, katmak" anlamlarındadır (Orkun, 2011a: 123).

Etü. *{-U}* gerundiumu bu yazı dilinde de yerini seyrek olarak kullanılan {-A} gerundiumuna bırakmıştır. Etü. {-A} gerundiumu Ttü.de {-ArAk}, {-(I)p} gerundiumlarını karşılamaktadır. Ancak {-A} şeklinin asıl fiile eklenerek durum zarfı oluşturma yoluyla tek başına olan kullanımı EAT'den bu yana azalmış (Ergin, 2009: 339) hatta kullanımdan düşmüş ve bu kullanım bazı kalıplaşmış kelimelerde (kala, geçe vs.) karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz, 2009: 988). Örnekler içinde verilen 'geçe' ile Etü. metindeki 'geçe', kullanılış bakımından birbirinden farklıdır. Diğer kullanım şekli ise {-A} gerundiumunun eklendiği fiilin -yakın anlamlı, zıt anlamlı veya aynı fiilin- arka arkaya tekrarlanması yoluyla ikileme oluşturması şeklindedir (Korkmaz, 2009: 985-988). Bunun dışında bu ek, tasviri birleşik fiillerin oluşumunda görevli eklerden biridir (Ergin, 2009: 340). Ercilasun, bu söz için *özellikle* ifadesini kullanmıştır.

G.1.14. iniygünüm: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuş ve *ini* kelimesinin aldığı ekler konusunda da kesin bir görüş birliğine varılamamıştır. Şirin' e göre bu kelime *ini* ismine eklenen *{+gUn}* yapım eki ve *{+m}* teklik I. kişi iyelik ekleriyle oluşmuştur (2019: 47). Tekin, kelimeyi 'iniygün-üm' olarak ayırmış ve Şirin'in yapım eki olarak aldığı *{+gUn}* ekini çokluk ekleri içinde ele almıştır. Dolayısıyla Tekin, 'erkek kardeşlerim' anlamını vermiştir (2016: 96-97). Clauson da 'ini+gü{+nI}m' olarak ayırdığı kelime için "küçük kardeşlerim" anlamını vermiştir (EDPT: 170).

Erdal, topluluk isimlerinin de çoğullukla ilgili olduğunu ve *iniygünüm* kelimesinin *iniy* ismi ve *{+(A)gU}* ve *zamir n*'si ile oluştuğunu ifade eder (2004: 160). Erdal, *{+(A)gU}* ekinin; sayıları, sıfatları ve diğer kelimeleri topluluk ismi yapmak için kullanılan tek ek

olduğunu (OTWF-I: 93-97) ve ekin {+t} çokluk ekiyle kalıplaşarak kullanıldığı örneklerin varlığından söz etmektedir (OTWF-I: 80).

Tat.: **(bk. /**i/>/ĕ/ değişimi **G.1.1).** Etü. *ini* sözü /i/>/ĕ/ ses değişimiyle *ĕnĕ* olarak yaşamaktadır. Anlamı "küçük erkek kardeş, birader"dir (KTTS: 125).

{+(A)gUn} çokluk eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *kĕçĕ tugannarım* ifadesini kullanmıştır. *Kĕçĕ*, "küçük, yaşça küçük, genç" (KTTS: 196) anlamlarına, *tugan* da "akraba, kardeş, hısım, öz" anlamlarına gelmektedir (KTTS: 495).

Ttü.: Ttü.de ne *ini* ne de *{+(A)gUn}* eki yaşamaktadır. Etü. *ini* kelimesinin yerine "küçük kardeş, kardeş" (Ergin, 2010: 96), "küçük erkek kardeş" (Bayat, 2008: 102; Ercilasun, 2016: 679; Gabain, 2007: 275) ifadeleri kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *kardeşlerim* ifadesini kullanmıştır.

G.1.15. oglanım: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime Etü. *og[u]l* kelimesine *{+An}* çokluk eki ve *{+(ı)m}* I. tekil kişi iyelik ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. *Ogul* anlam olarak "oğul, evlat, çocuk" (Ergin, 2010: 106; Gabain: 2007: 288; Tekin, 2016: 250) anlamında kullanılmaktadır.

{+An} Etü.de çokluk ekidir (Tekin, 2016: 97). Ancak sadece 'ogul' ve 'er' kelimelerinde kullanılmıştır. Yaygın bir ek olmamasından dolayı çokluk eki mi yoksa yapım eki mi olduğu hakkında araştırmacılar kesin bir görüş birliğine varamamışlardır. Bu sebeple de farklı şekillerde ele alınmıştır. (Gabain, 2007: 44).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Çağatay, *ogul* kelimesindeki /-g-/ sesinin düşerek /-u-/ sesini uzatması sonucunda *ūl* şeklinde görüldüğünü söyler (2008: 194). Hisamova ise /-g-/ sesinin düşmesiyle sözün *ul* halinde yaşamaya devam ettiğini söyler (2017: 41).

{+An} bengü taş metinlerinde sadece birkaç kelimede geçen çokluk ekidir. Bengü taşlarda sınırlı bir kullanıma sahip olan {+lAr}, bu yazı dilinde kullanılan tek çokluk ekidir. (Buran ve Alkaya, 2010: 249; Öner, 2013: 105-106).

Nuriyeva, *oglanım* sözü için *ullarım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Ogul* kelimesi bu yazı dilinde kullanılmaktadır. Etü.de kız veya erkek fark etmeksizin "evlat, çocuk" anlamına sahip olan bu kelime Ttü.de anlam daralmasına uğrayarak sadece erkekler için kullanılır hale gelmiştir (Arslan Erol, 2008: 732-733; Çağatay: 2008: 194).

Etü. *{+An}* çokluk eki Tüt.de de kullanılmamaktadır. Gabain, sadakat ifadesi, kuvvetlendirme ve eski bir çokluk eki olarak ele almış; bu açıklamayı da isimden isim yapım eki başlığında yapmıştır (Gabain, 2007: 43-44). Etü.de görülen ogul+an yapısının isim+çokluk ekinden müteşekkil, "çocuklar, oğullar" anlamındaki *oglan* kelimesi, Ttü.de kendini, {+An} ekinin kalıplaşması sonucu tekilliği ifade eden "erkek evlat, oğul" anlamına gelen bir kelime olarak gösterir. Ercilasun, 'oglanım' kelimesini *çocuklarım* ifadesi ile karşılamıştır.

G.1.16. Biriki: (bk. {-I} gerundiumu **G.1.11).** Bu kelime *bir* ismine eklenen *{+k-}* isimden fiil yapım eki ve *{-I}* gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *birik*-fiili "birikmek, toplanmak, katılmak" anlamlarındadır (Gabain, 2007: 268).

Clauson, *bir*'in aslen asıl sayı olduğunu ancak sonraları zayıflatılıp belgisiz sıfat olarak da kullanıldığını ifade eder (EDPT: 353). Etü. *biriki* ise "Birleşik, müttehit; birikerek, katılarak, bütün ve arkasından sonra" (Ergin, 2010: 89) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Etü. *bir* Tat.ta *bĕr* olmuştur. *Bĕr* de bu yazı dilinde Etü.de olduğu gibi sayıyı ifade eder.

{+k-} isimden fiil yapım ekinin bu yazı dilinde sınırlı bir kullanımı vardır (Öner, 2007: 705; Öner, 2013: 65). Kimi araştırmacılara göre {-Ak} ekinin bir varyantı, kimilerine göre de {-Ak} ekinden bağımsız, müstakil bir ektir (Ganiyev, 2013: 72).

Nuriyeva, bu kelimeyi okurken *biriki* ifadesini kullanmış ancak -Tat.ta birik- fiili 'bĕrĕk-' şekliyle yaşamasına rağmen (Ganiyev, 2013: 160; Öner, 2007: 705)- *biriki* kelimesini aktarırken 'birĕdegĕ' ifadesini kullanmıştır. *Birĕdegĕ*, yukarıda verilen 'biriki'den anlam olarak farklıdır. *Birĕdegĕ,* "buradaki, berideki" anlamlarına gelmektedir.[2]

Ttü.: Etü. *bir* kelimesi bu yazı dilinde ses ve anlam değişikliğine uğramadan *bir* olarak Etü.den bu yana kullanılmaya devam etmektedir.

{+k-} isimden fiil yapım eki Etü.de yaygın bir kullanıma sahip iken (Şirin, 2019: 49) Ttü.de sınırlı bir kullanıma sahiptir (Banguoğlu, 2011: 211; Deny, 2012: 457; Korkmaz, 2009: 115). Etü. *birik-* fiili Ttü.de *birik-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *birik-* "Toplanıp yığılmak; bir araya gelmek, toplanmak; birbirine eklenip çoğalmak" anlamlarına gelmektedir (TS: 356). Ercilasun *biriki* kelimesini *birlik halindeki* ifadesi ile karşılamıştır.

G.1.17. oguşum: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *oguş* kelimesine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik ekiyle meydana gelmiştir.

Etü. *oguş*; "boy, kabile" (Tekin, 2016: 256), "soy sop" (Ata, 2011: 147), "kabile, nesil, akrabalık" (Gabain, 2007: 304), "oymak, hısım, akraba, soy sop, kavim kardeş, aile, nesil, soy" (Ergin, 2010: 106) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *oguş* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. "Soy, nesil" anlamlarını veren 'buvın, nesĕl, nesep' kelimeleri; "aile" anlamını veren 'gaile', "akraba" anlamını veren de 'tugan-

[2] Birĕ: "buraya, beri" (TTS, 1998: 52); bura, burası, burada (KTTS: 61)
birĕde: burada, beride (TTS, 1998: 52)

tuvmaça, kardeş-ıruv' kelimeleri kullanılmaktadır (TTS, 1998: 27, 28, 252, 313; TTS, 1997: 229).

Nuriyeva, *oguşum* ifadesi için "yuvam" anlamındaki *oyam* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *oguş* kelimesi Ttü.de de kullanılmamaktadır. Şirin'e göre Ttü.deki karşılığı olarak genellikle *boy* ifadesi kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 49-50). Ercilasun, bu söz için *soyum* ifadesini kullanmıştır.

G.1.18. bodunum: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *bodun* kelimesine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik ekiyle meydana gelmiştir. Ancak *bodun*'un "boy, kabile, millet" anlamlarına gelen *bod* ve Etü.de de az karşılaşılan *{+An}* çokluk ekindeki /a/ sesinin gerileyici benzeşme ile /u/ sesine dönüşüp kalıplaşarak (+un şeklinde) birleşmesiyle oluştuğuna da dikkat çekilmiştir (EDPT: 306; Gabain, 2007: 44; Şirin, 2019: 50). Gabain, {+An} ekinin sadakat ve kuvvetlendirme bildirdiği, nadiren de eski çokluk eki olduğu görüşündedir (2007: 44).

Tat.: Etü. *bodun* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *bodunum* sözü için *oyam halkı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bodun* kelimesi Ttü.de yaşamaktadır. Ttü.de *bodun* "Kavim; ulus, millet" anlamlarını karşılamaktadır (TS: 403). *Bodun* kelimesinin bod+un ekleşmesiyle oluştuğu göz önüne alındığında Etü.deki *bod* burada Ttü.'nün ve diğer Oğuz grubu Türk yazı dillerinin karakteristik özelliği olan ve Türkçenin tarihi gelişiminde, yazı dillerinin ayrılmasında temel bir rolü olan /d/>>/y/ ses değişimi ile *boy* haline gelmiştir (Ergin, 2009: 94; Karaağaç, 2010: 167; Karaağaç, 2013: 188). Ercilasun, *bodunum* yerine *milletim* ifadesini kullanmıştır.

G.1.19. Biriye: (bk. {+(y)A} eki **G.1.8).** Bu kelime *biri* ismine eklenen *{+(y)A}* yönelme durum eki ile meydana gelmiştir. Etü. *biri* dört ana yönden birisidir. Şirin, Etü.de ana coğrafi yönlerin insan yüzüne göre belirlendiğini söyler (2019: 50). Yüz doğuya dönülür, arkası batı, sağ tarafı güney ve sol tarafı da kuzeyi gösterir.

Tat.: Etü.de yön ifade eden *biri* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva, 'güney' yönünü ifade eden *biriye* kelimesinin yerine aynı anlama gelen *könyakka* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.de yön ifade eden *biri* kelimesi Ttü.de kullanılmamaktadır. Onun yerine *güney* kelimesi kullanılmaktadır.

Ercilasun, 'biriye' kelimesi için *güneyde (duran)* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun, yönelme durum eki almış haliyle yani 'biriye' şeklinde okuduğu kelimeyi aktarırken bulunma durum ekli halini kullanmıştır. Şirin, *biriye* kelimesinin "güney, güneye, güneyde" anlamlarını taşıdığını yani *{+(y)A}* ekinin bu yazı dillerine aktarımında üç durum ekini de karşıladığını ifade etmiştir (2019: 50).

G.1.20. şad apıt: Bu kelimenin okunuşu ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Thomsen, Tekin ve Orkun tarafından 'şadapıt', Ergin tarafından 'şadpıt', Ercilasun tarafından 'şad, apıt' olarak okunmuştur.

Etü. *şadapıt* "Yüksek bir unvan" (Tekin, 2016: 309) "asilzadeliğin yüksek bir sınıfı" (Gabain, 2007: 295) "unvan, rütbe" (Bayat, 2020: 207) anlamlarındadır.

Ercilasun'un okuması ele alındığında *şad* için; "ordu komutanı olan şehzade, bir unvan, şad" (Ercilasun, 2016: 709), "Türk devletinin batı kısmının başkanı, yabgu ve şad, bir ünvan, şad" (Ergin, 2010: 112), "Batı Türklerinde kağandan sonra en yüksek ünvan"

(Gabain, 2007: 295) “unvan, rütbe” (Bayat ve Aliyeva, 2008: 197) “yüksek bir unvan” (Orkun, 2011a: 855) anlamlar verilmiştir.

Apa için, “büyük” (Ercilasun, 2016: 651), “eslaf, abla” (Gabain, 2007: 261), “ata, dede, ced; büyük, yüksek, baş (unvanlarda)” (Tekin, 2016: 294), “ecdat, büyük baba” (Orkun, 2011a: 762), “rütbe, ünvan, has isim; abla” (Ergin, 2010: 85), “ecdat, büyük baba, ulu, eslaf” (Bayat ve Aliyeva, 2008: 16) anlamlar verilmiştir.

Arslan Erol, bengü taşlarda “ecdat” anlamına gelen bu kelimenin zamanla anlam değişmesine (yakın anlama geçiş veya daralmaya) uğradığını, EUT’de “abla” ile başlayan bu değişmenin EAT metinlerinde “büyük anne, büyük nine” anlamları ile devam ettiğini söyler. Yine Arslan Erol, kelimenin şeklindeki ve anlamındaki çeşitliliğin günümüzde de devam ettiğini söyler (2008: 738).

Ercilasun *apıt* kelimesinin, unvan veya makam bildiren *apa* ve eski bir çokluk eki olan {+t}’nin birleşiminden meydana geldiğini ve ekleşme sırasında /a-/ sesinin /ı-/ sesine daraldığını söyler (2016: 633). Ercilasun ve Bayat dışındaki kaynaklarda *apıt*’a dizin/sözlükte madde başı olarak yer verilmemiştir.

Gronbech, *{+t}* çokluk ekinin Türkçe olmadığını ve alıntı birkaç unvanda geçtiğini (2000: 59), Alyılmaz ekin işlek olmadığını ve Moğolcadaki *{+t}* çokluk ekiyle aynı ek olduğu konusundaki görüşün yaygın olduğunu belirtir (1994: 39). Gabain’e göre *{+t}* çokluk eki rastgele kullanılmış ve bir süre sonra anlamı anlaşılmaz bir hale gelmiştir. Bu sebeple *tigit* kelimesine *{+t}* ekinden sonra bir de {+lAr} çokluk ekinin getirildiğini söyler (2007: 62).

Tat.: Nuriyeva kitabının sözlük kısmında ‘şad’ın karşılığı olarak “unvan” anlamına gelen ‘tutıl’ kelimesini vermiştir (BTT: 132).

Nuriyeva kelimenin okumasını ‘şad apıt’ şeklinde iki ayrı kelime olarak yapmış ancak her iki kelime de bu yazı dilinde yaşamadığı için kelimeyi, olduğu gibi (‘şad-apıt’ şeklinde) aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *şad apıt* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun, *şad, apıt* olarak okuyup *şadlar, apa (beyler)* şeklinde aktarmıştır.

G.1.21. begler: Kelime, *beg* isim köküne gelen *{+lAr}* çokluk ekiyle oluşmuştur. *{+lAr}* çokluk eki isimlere, zamirlere, sayılara ve çekimli fiillere en çok gelen çokluk ekidir (Gabain, 2007: 62). Tekin bu ekin daha çok sınırlı sayıda kişi ve akrabalık isimlerine bir de *beg* kelimesine eklendiğini ifade eder (2016: 96).

Şirin *beg* kelimesinin bengü taşlarda “bir boyun lideri” anlamında kullanıldığını söyler (2019: 51).

Tat.: **(bk.** /e/>/i/ **G.1.12).** Etü. *beg* kelimesi Tat.ta /-g/> /-y/ ses değişimi sebebiyle *biy* olarak yaşamaktadır (KTTS: 62). Bunun dışında ‘bek’ olarak da kullanılmaktadır. Nuriyeva *beg*’in karşılığı olarak ‘bek’ ifadesini kullanmıştır. Kitabının sözlük kısmında, ‘beg’ maddesinde “bek, hökĕmdar” anlamları geçmektedir (2007: 123).

Tat. *bek,* TTAS-I’de “Orta Asya’nın feodal hanlıklarında herhangi bir bölge veya şehri idare eden kişi; Erkeklerin isminden sonra söylendiğinde ‘efendi’ anlamını da verir.” olarak açıklanmıştır (s. 206). *Bek* dışında Tat.ta Etü. *beg*’den gelişen ancak Tat. *bek* kelimesinden farklı bir kullanıma sahip olan *biy* sözü vardır. Tat. *biy* sözü de “beyzade, başkan, kinez, amir, patron” (TTAS-I: 159) anlamlarına gelmektedir.

Ahmetyanov ‘biy’ sözünün Etü. *beg* kelimesinden geldiğini, *beg* sözünün de eski Çince’de ‘piak’ sözüyle ve Soğdça “bey, efendi, ihtiyar” anlamına gelen bg (< eski İran

dilinde bagha) sözüyle karşılaştırıldığını ifade eder. Yine Ahmetyanov bu sözün alıntı olmama ihtimalinin de yüksek olduğunu belirtir (TTES-I: 182).

'Bek' sözünün etimolojisine baktığımızda bunun da Etü. *beg* kelimesinden evrildiği hatta *bek* ve *biy* dışında iki tane daha kelimenin *(bey* ve *bik)* ortaya çıktığı ifade edilir (TTES-I: 173). Ahmetyanov 'bek' sözünü açıklarken Kutadgu Bilig'de beyin erdemli, faziletli biri olması gerektiğinin ayrıntılı olarak ve birçok kez anlatıldığını belirtir (TTES-I: 173).

Ayrıca *bey* sözü de "Müslüman dinli feodal Kafkas halklarında herhangi bir bölgedeki veya şehirdeki idare eden (kişi)." (TTAS-I: 203) anlamındadır. Bu da *bey* ve *bek* sözlerinin anlam ve kullanım olarak birbirlerine daha yakın olduğunu göstermektedir. Ancak *biy* sözü 'Kağan', 'Hakan', 'Hükümdar' unvanlarıyla eş kullanıma sahip *bey* ve *bek* sözleri kadar yüksek bir rütbeyi göstermez.

{+lAr} eki bu yazı dilinde kullanılan tek çokluk ekidir ancak /m/, /n/ ve /ñ/ ile biten kelimelere eklendiğinde {+nAr} şeklini almaktadır (Buran ve Alkaya, 2014: 40; Öner, 2013: 105; Poppe, 1963: 29).

Nuriyeva, bu kelimenin aktarımında *bekler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *beg* kelimesi Ttü.de *bey* olarak kullanılmaktadır. Söz sonundaki patlayıcı /g/ sesi akıcılaşarak /y/ olmuştur (Deny, 2012: 47-49).

{+lAr} eki Ttü.de kullanılan tek çokluk ekidir (Banguoğlu, 2011: 188-191. Ercilasun, bu kelime için *beyler* ifadesini kullanmıştır.

G.1.22. yırıya: (bk. *{+(y)A}* eki **G.1.8).** Bu kelime *yırı* kelimesine eklenen *{+(y)A}* yönelme ekiyle oluşmuştur.

Tat.: Bu yazı dilinde Etü.de yön ifade eden *yırı* kelimesi kullanılmamaktadır. Nuriyeva, 'kuzey' yönünü ifade eden *yırı* kelimesinin yerine aynı anlama gelen *tönyak* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Bu yazı dilinde de Etü.de yön ifade eden *yırı* kelimesi kullanılmamaktadır. Onun yerine *kuzey* kelimesi kullanılmaktadır yani Etü. *yırı* kelimesinin Ttü.deki karşılığı *kuzey'*dir (Bayat, 2008: 246; Orkun, 2011a: 142).

Ercilasun, yönelme durum eki almış yani 'yırıya' şeklinde okuduğu kelimeyi aktarırken bulunma durum eki kullanmıştır. *Yırıya* kelimesi için *kuzeyde (duran)* ifadesini kullanmıştır.

G.1.23. tarkat: (bk. {+t} eki **G.1.20).** Bu kelime *tarkan* kelimesinin çokluk halidir (Şirin, 2019: 51; Grönbech, 2000: 59; Tekin, 2016: 309). Sondaki */t/* ünsüzü çokluk ekidir. 'Tarka[n] + t' şeklinde bir ekleşme ile oluşup kelimenin sonundaki /n/ sesi düşmüştür.

Etü.de *tarkan* "yüksek asalet derecesi" (Gabain, 2007: 297); "yüksek asalet derecesi, vezir" (Bayat, 2008: 202); "yüksek bir unvan" (Tekin, 2016: 309) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Tat.ta Etü. *tarkan* kelimesi ve *{+t}* çokluk eki yaşamamaktadır. Nuriyeva, bu kelimeyi *tarkat* ifadesiyle aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *tarkan* kelimesi Ttü.de hem 'Tarkan' hem de /k/>/ẖ/ sızıcılaşmasına uğramış şekliyle 'Tarhan' olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeler 'unvan' anlamından sıyrılarak özel ad olarak kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük'te *tarkan* veya *tarhan* madde başı olarak yer almamaktadır.

Ercilasun *tarkat* kelimesini *tarkanlar* olarak aktarmıştır.

G.1.24. buyruk: (bk. *{-(X)k}* eki **G.1.16).** Bu kelime Etü. *buy[u]r-* eylemine eklenen *{-(X)k}* fiilden isim yapım ekiyle oluşmuştur. Arslan Erol, *buyur-* fiiline en erken DLT'de rastlanıldığını ancak bunun türemiş şekli olan *buyruk* ifadesine Etü.de geçtiğine ve böylece bu kelimenin kök halinin Kaşgarlı Mahmut'tan hatta Etü.den daha eski bir dönemde kullanılmış olduğunu gösterdiğini düşünür (2008: 224). Şirin, *buyruk* kelimesinin "emir, buyruk" anlamlarından ziyade "emirleri yerine getiren kişilere verilen bir unvan" olduğunu söyler (2019: 52).

Tat.: **(bk.** ilk hece dışındaki /ı/ sesi **G.1.9).** Bu yazı dilinin karakteristik özelliklerinden biri de Etü.deki /u/ sesinin burada /o/olmasıdır (Buran ve Alkaya, 2010: 246) Bu özellikler gereği Etü. *buyur-* fiili *boyır-* halinde yaşamaktadır.

Tat. *boyır-* ve *boyırık* kelimeleri anlam olarak Etü.deki kullanımından farklı değildir. Sadece ses bilgisel değişikliklere uğramıştır. Nuriyeva *buyruk* kelimesini *boyırık* şeklinde aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *buyur-* fiili Etü.de olduğu gibi Ttü.de de "emretmek, buyurmak" anlamlarındadır. *Buyruk* kelimesi Ttü.de, Etü.deki gibi "unvan" anlamında değil, "buyuru, emir, ferman" anlamında kullanılmaktadır (TS: 419). Ercilasun, kelimeyi *yönetici* olarak aktarmıştır.

G.1.25. begler: bk. G.1.21.

G.1.26. otuz: Etü. *otuz* sayı ismidir.

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ değişimi ve ilk hece dışındaki /ı/ sesi **G.1.4).** Etü. *otuz* Tat.ta /o/>/u/ ses değişimiyle *utız* olarak yaşamaktadır. Tat.ta da sayı ifade etmektedir. Nuriyeva bu söz için *utız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Bu yazı dilinde herhangi bir değişikliğe uğramadan *otuz* olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *otuz* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönünden:

1. İlk paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /i/>/ĕ/,/e/>/i/, /o/>/u/, /u/>/o/, /ü/>/ö/ değişimleri görülmektedir: *Teŋri (teŋrĕ), eşid-(işĕt-), bol- (bul-), olur- (utır-), oglan (ul), buyruk (boyırık), otuz (utız), Türk (Törkiy)*

2. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin genel olarak korunduğu tespit edilmiştir: *bu > bu, olur- >otur-, oglan > oğlan, bodun > bodun, buyruk > buyruk, beg > bey, otuz >otuz*

3. Bununla beraber "teŋri" sözünün, Tat.ta eski şekli korunurken Ttü.de art damaksıllaşma söz konusudur.

4. Etü.deki /-g/'lerin düzenli olarak Tat.ta /y/ olduğu görülür ancak istisna olarak Etü. *beg* sözündeki /-g/ ünsüzü ötümsüzleşerek /-k/ olmuştur: Etü. *beg*> Tat. *bek* Ttü.de ise /-g/>/-y/ ses olayı ile Etü. *beg*, Ttü.de *bey* olarak yaşamaktadır.

Biçim bilgisi yönünden:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Tat. biçim bilgisi yönüyle Etü'ye daha yakındır. Ek başı /k/ ve /g/ sesinin korunması, Etü. teg edatının {+DAy} şeklinde ekleşmesi, yine Etü. iyelikli sözlerden sonra belirtme durumu ekinin {+n} şeklinde kullanımının daralmasına karşı III. kişi iyelikten sonra kullanımı Tat.ta görülür.

2. Ttü.de ise Etü.de görülen ve Oğuz grubu Türk yazı dillerinin bir özelliği olarak gösterilen {-mIş} ekinin bulunması yönüyle ilgi çekicidir.

Anlam bilgisi yönünden:

1. Etü. 'Teŋri teg' ifadesi Tat.ta *těñridey*, Ttü.de *semavi* olarak geçmektedir.

2. Etü. "teŋride bolmış" ifadesi Tat.ta *küklerde yaratılgan,* Ttü.de *Tanrı'dan olmuş* olarak geçmektedir.

3. Etü. 'Türk Bilge Kagan' ifadesi Tat.ta *zirek törkiy ḳağan bulıp,* Ttü.de *{Ben} Türk Bilge Kağan{ım}* olarak geçmektedir. 'Türk bilge kağan' anlam olarak Ttü.de 'Türk olan Bilge Kağan' anlamı taşırken Tat.ta 'akıllı Türk kağanı' anlamı taşımaktadır. Ttü.de 'Türk' 'Bilge Kağan'ın sıfatı konumundadır. Ancak Tat. aktarmada görülen ise 'bilge' ifadesinin 'Türk Kağanı' tamlamasının sıfatıdır.

4. Etü. 'Bu ödke olurtum' ifadesi Tat.ta *bu vakıtta tehětke otırdım*, Ttü.de *bu zamana ben hükmediyorum* anlamı taşımaktadır. Ttü. aktarımı anlam açısından Etü.'ye daha yakındır.

5. Etü. 'ulayu' sözü Tat.ta "hepiniz" anlamındaki *barıgız* sözü ile aktarılırken Ttü.de *özellikle* sözü ile aktarılmıştır.

6. Etü. 'biriki oguşum, bodunum' ifadesi Tat.'a *birědegě oyam halkı*, Ttü.'e *birlik halindeki soyum ve milletim* olarak aktarılmıştır. Ttü. aktarımı anlam açısından Etü.'ye daha yakındır.

Söz varlığı yönünden:

1. Etü. teŋri > (Tat. *teŋri*/ Ttü. *tanrı*), Etü. Türk > (Tat. *törkiy*/ Ttü. *Türk*), Etü. bu > (Tat. *bu*/ Ttü. bu), Etü. olur- > (Tat. *utır*-/ Ttü. *otur*-), Etü. eşid- > (Tat. *işět*-/ Ttü.

işit-), Etü. oġlan > (Tat. *ul*/ Ttü. *oğlan*), Etü. buyruk > (Tat. *boyırık*/ Ttü. *buyruk*) ve Etü. otuz > (Tat. *utız*/ Ttü. *otuz*) sözleri her iki yazı dilinde de bulunmaktadır.

2. Etü. ini > Tat. ĕnĕ sözü Ttü.de bulunmamaktadır.

3. Etü.de bol- şeklinde olan fiil Tat.ta *bul*-, Ttü.de *ol*- şeklinde yaşamaktadır.

4. *Öd, sab, oġuş, biri, yırı* sözleri her iki yazı dilinde de görülmemektedir.

KT, G: 2

NURİYEVA

toquz oγuz bägläri budunï bu sabïmïn ädguti äsid qatıγdï tïŋla Ilgärü kün toγsïq(q)a birgärü kün ortusïŋaru qur ïgärü kün batsïqiŋajirgärü tün ortusïŋaru anta ičräki budun qop m(aŋa körür anč)a budun

Tuġız uġız beklerĕ ḫalḳı! Bu süzĕmnĕ yaḫşı işĕt, nıḳlap tıŋla. Alġa - ḳoyaş çıġışına, uŋġa – kön urtasına, artḳa – kön batışına, sulġa – tön urtasına ḳader suzılġan cirde yeşevçĕ ḫalıḳnı tupladım, kübeyttĕm. İndĕ

Dokuz oğuz beyleri, halkı! Bu sözümü iyi işit, sağlamca dinle. İleriye – gün doğusuna (doğuya), sağa – gün ortasına (güneye), geriye – gün batısına (batıya), sola – gece ortasına (kuzeye) kadar uzanan yerde yaşayan halkı bir araya getirdim, çoğalttım. Şimdi

Tokuz Oguz begleri, bodunı! Bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıŋla! İlgerü kün togsık(k)a, birigerü kün ortusıŋaru, kurıgaru kün batsıkıŋa, yırıgaru tün ortusıŋaru, anta içreki bo[dun kop maŋa körür.] (Bunça bodun)

Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin! Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır. Bunca millet

İnceleme:

G.2.1. Tokuz Oguz: *Tokuz* Etü.deki asıl sayılardan biridir (Gabain, 2009: 74; Tekin, 2016:120). Ercilasun, sayıların Türk bengü taşların söz varlığı unsurlarından biri olduğundan bahseder (2016: 383).

Etü. *Oguz* II. Türk Kağanlığı'na bağlı olarak yaşayan bir Türk boyudur. Ercilasun, 'Oğuz' isminin kökeniyle alakalı birçok görüşün öne sürüldüğünü ancak G. Nemeth'in "boy, kabile" anlamına gelen *ok* ve eskicil bir çokluk eki olan {+(u)z} ekinin çekimlenmesiyle oluşan 'okuz' kelimesinin zamanla /-k-/>/-g-/ ses değişimine uğrayarak 'oguz' olduğu görüşünün en çok kabul gören görüş olduğunu ifade eder (2015: 15-19).

Racabov ve Memmedov *Tokuz Oguz* kavim adı için, Köktürklerin kuzeyinde yaşayan bir Türk topluluğu olduğunu ve sonraları Uygur adı ile tarih sahnesine çıktıklarını söyler (1993: 390).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.9).** Etü. *tokuz* Tat.ta *tugız* olarak yaşamaktadır (Hisamova, 2017: 103). İki ünlü arasında kalan /k/ sesi ötümlü hale gelerek /g/ olmuştur. Burada da sayı ismidir. Nuriyeva *tuġız* ifadesini kullanmıştır.

Etü. *oguz* kelimesi Tat.ta *ugız* şeklinde yaşamaktadır. Tat.ta *ugız* "VII-XI. yüzyıllar arasında Merkez ve Orta Asya'da yaşamış Türk kabilelerinden biri, bu kabilelerin birisinden olan kişi" anlamındadır (TTAS-III: 294).

Nuriyeva *tokuz oguz* sözü için *Tuġız uġız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /-g-/>/-ğ-/ **G.1.6).** Etü.de *tokuz* kelimesi, sadece Oğuz grubu Türk yazı dillerinde XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan /t-/>/d-/ ses değişimine uğrayarak *dokuz* şeklinde Ttü.de kullanılmaktadır. Ercilasun da bunu *dokuz* olarak aktarmıştır.

Etü. *oguz* kelimesi Ttü.de *oğuz* şeklinde yaşamaktadır. Ttü.de *oğuz* "XI. yüzyılda Harezm bölgesinde toplu olarak yaşayan ve daha sonra batıya doğru göç ederek bugünkü Türkmen, Azeri, Gagavuz ve Türkiye Türklerinin aslını oluşturan büyük bir Türk boyu." (TS: 1790) anlamına gelmektedir.

Ercilasun *tokuz oguz* sözü için *Dokuz Oğuz* ifadesini kullanmıştır.

G.2.2. Begleri: (bk. beg ismi ve {+lAr} çokluk eki **G.1.21**). Bu kelime *beg* adına eklenen *{+lAr}* çokluk eki ve *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik ekiyle oluşmuştur.

Tekin, Etü. teklik III. kişi iyelik ekinin nadiren art ünlülü kullanımının olduğunu genellikle ön ünlülü kullanıldığını ve de uzun ünlülü bir kullanımının olduğunu bu sebeple bazı istisnalar dışında hep ön ünlülü ses ile kullanıldığını ifade eder. Yine Tekin, ünlü ses ile biten kelimelere eklenen III. tekil kişi iyelik ekinin {+(s)I} olduğunu da belirtir (2013-I: 117-118).

Tat.: *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki eki Tat.ta /ı/-/ĕ/ olarak kullanılmaya devam etmektedir (Hisamova, 2017: 83; Öner, 2007: 709; Zeynalov, 1993: 102). Nuriyeva bu sözü *beklerĕ* olarak aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki Ttü.de yaşamaktadır ve bunun yuvarlak şekilli kullanımları da vardır (Karaağaç, 2013: 327; Tekin, 2013-I: 118). Başdaş, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik ekinin diğer iyelik eklerine nazaran daha yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu söyler (2012: 148). Eker, iyelik eklerinin kişi zamirlerinden geldiğini söyler (2006: 371). Ercilasun ise bu sözü *beyleri* olarak aktarmıştır.

G.2.3. bodunı: bk. bodun **G.1.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

G.2.4. bu: bk. G.1.7.

G.2.5. sabımın: bk. G.1.10.

G.2.6. edgüti: Bu kelime *ed* sözüne eklenen *{+gU}* isimden isim yapım eki ve {+*DI*} isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *{+gU}* isimden isim yapım eki nitelik isimleri türeten (Tekin, 2016: 817) seyrek eklerdendir (Gabain, 2007: 45).

Etü. *edgü*, "iyi" (Ergin, 2010: 93; Tekin, 2016: 298), "iyi, iyilik, üstünlük" (Gabain, 2007: 263) anlamlarına gelmektedir. Clauson, kullanıldığı her alanda kelimenin "iyi" anlamına geldiğini; eşanlamlısı olan 'yahşı' kelimesinden daha eski olup Güney grubu Türk yazı dilleri haricindeki Türk yazı dillerinde çeşitli ses değişiklikleriyle yaşadığını; Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinden sadece Tuva Türkçesinde 'eki' olarak yaşadığını ifade etmektedir (EDPT: 51).

Tekin *{+DI}* ekinin durum zarfı türeten bir isimden isim yapım eki olduğunu söyler (2016: 83). Erdal da sıfatlardan zarf türeten bir ek olduğundan bahseder (2004: 330).

Tat.: Etü. *edgü* sözü Tat.ta kullanılmamakta, onun yerine 'yahşı' kullanılmaktadır (TTS, 1998 :188) *{+DI}* yapım eki de Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva, *edgüti* kelimesini karşılayan kelimenin 'yahşılap' olduğundan bahsetmiştir (BTT: 36). Metinde ise Nuriyeva bu sözü *yaḫşı* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *edgü,* tarihi süreç içinde ses değişikliklerine uğrayarak *iyi* haline gelmiştir: edgü> eḍgü> eyü> eyi> iyi (Şirin, 2019: 54).

Ttü.de *iyi* "İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı; bol, çok, aşırı; uğurlu, hayırlı, iyilik getiren; esen, sağlıklı; yerinde, uygun; doğru olan; yeterli, yetecek miktarda olan; öğrencinin değerlendirmesinde kullanılan orta ile pekiyi arasındaki not; istenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun biçimde" (TS: 1235) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *{+DI}* eki Ttü.de yaşamamaktadır. Bu ekin zarf yapma işlevini Ttü.de karşılayan ek {+CA}'dır (Korkmaz, 2009: 37). Ercilasun, bu sözü *iyice* olarak aktarmıştır.

G.2.7. eşid: bk. G.1.12.

G.2.8. katıgdı: (bk. {+DI} İİYE **G.2.6).** Bu kelime *kat-* fiiline eklenen {-g} fiilden isim yapma eki ve *{+DI}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Tat.: Etü. *katıgdı* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Etü. *kat-* fiili Etü.de olduğu gibi Tat.ta da iki anlamda kullanılmakta ve burada kullanılan anlamı "katılaşmak, sertleşmek"tir.

Fiile eklenen *{-g}* yapım eki Tat.ta kullanılmamaktadır. Etü. *katıg* kelimesindeki söz sonu /g/ sesinin düşmesiyle kelime Tat.ta *katı* olmuştur. Bu haliyle Tat.ta yaşamaktadır (TTAS-II: 73). Nuriyeva *katıgdı* kelimesini karşılayan kelimenin 'nıklap' olduğundan bahsetmiştir (2017: 36). Nuriyeva bu söz için "sağlamca" anlamındaki *nıḳlap* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *katıgdı* kelimesi Ttü.de kullanılmamaktadır. Etü. *kat-* fiili Ttü.de "katılaşmak" anlamında değil "eklemek, karıştırmak" (TS: 1353) anlamında kullanılmaktadır.

Etü. *{-(I)g}* yapım ekinin sonundaki /g/ sesi eridiği için Ttü.de yardımcı ses olan /ı/, /g/'nin görevini üstlenmiştir (Korkmaz, 2009: 82). Ercilasun bu söz için *dikkatle* ifadesini kullanmıştır.

G.2.9. tıŋla: Bu kelime *tıŋ* ismine eklenen *{+lA-}* isimden fiil yapım eki ile oluşmuştur. Gabain'e göre Etü.de emir ifadesi, {-gIl} eki ile veya fiillerin eksiz biçimleriyle yapılmaktadır. (2007: 79). Ercilasun'a göre ise eksiz olarak kullanılan fiil kökleri teklik II. şahıs emir kipini karşılamaktadır yani teklik II. şahsın emir eki yoktur, {-gIl} eki pekiştirme amaçlı kullanılmaktadır (2016: 375).

Şirin, her ne kadar *tıŋla* kelimesinin isim ve yapım ekinden oluştuğunu belirtse de *tıŋ* sözüne kök olarak Etü. metinlerinde rastlanıılmadığını da ifade eder. Yine Şirin, *tıŋ* sözünün yansıma bir ses olabileceğini söyler (2019: 55). Clauson *tıŋ* sözünün 'tıŋla-' fiilinin temeli olduğunu düşünür ancak bunun da çok şüpheli bir durum olduğunu belirtir (EDPT: 512). Clauson, kelimeyi Çincede "duymak, dinlemek" anlamı olan *t'ing* sözüyle ilişkilendirir yani Çinceden alıntı bir kelime olabileceği üzerinde durur ancak yazı dillerinde *tıŋla-* fiilinin /d-/'li şeklinin görülmesi *tıŋ* sözünün alıntı olmayabileceğini de gösterdiğini düşünür (EDPT: 522).

Etü. *{+lA-}* isimden fiil yapım eki de Etü.de geniş bir kullanım alanına sahiptir (Alyılmaz, 1994: 10; Ercilasun, 2016: 369; Gabain, 2007: 49).

Tat.: Etü. *tıŋla-* fiili Tat.ta yaşamaktadır ve aynı anlamıyla kullanılmaktadır (TTAS-III: 204-205). *{+lA-}* isimden fiil yapım eki Tat.ta kullanılmaktadır (Öner, 2013: 55). Etü.de oldukça işlek olan bu ek Tat.ta da işlek olarak fiil yapan ek göreviyle kullanılmaktadır (Ganiyev, 2013: 136) ve her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma bildiren fiiller yapmaktadır (Öner, 2013: 53).

II. şahıs emir eki için Tat.ta kullanılan {-ıŋ}/{-ĕŋ}, {-ŋ}, {-sana}, {-saŋçı}, {-gun}/{-kun}, {-gun}/{-kun} gibi eklerin yanı sıra eksiz kullanım da devam etmektedir (Hisamova, 2017: 143). Nuriyeva bu söz için *tıŋla* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk. /**ŋ/>/n/ **G.1.1).** Etü. *tıŋla* sözü Ttü.de ses bilgisel olarak değişikliklere uğramış haliyle yaşamaktadır. Oğuz grubu Türk yazı dillerinin karakteristik bir özelliği olan söz başındaki /t/ sesi /d/ olmuştur. Ayrıca bu kelimede ön damaksıllaşma görülmektedir (tıŋla>dinle). Eker, bunun sebebinin benzeşme olayı veya /c/, /ç/, /j/, /ş/, /y/ seslerinin etkisi olduğunu ayrıca /ı/ sesinin Türkçenin en zayıf ünlüsü olduğundan dolayı bunun /i/ olma eğiliminin olduğunu söyler (2011: 289).

{+lA-} Ttü.de de işlek olarak kullanılan, her kelime türüne gelerek onları geçişli ve geçişsiz fiiller yapan bir ektir (Deny, 2012: 453; Ergin, 2019: 189; Korkmaz, 2009: 116-118). Ttü.de, Etü.de olduğu gibi II. tekil şahıs emir eki eksiz olarak kullanılmaktadır. Fiillerin kök durumları aynı zamanda emir kipini göstermektedir (Ergin, 2009: 306; Deny, 2012: 349; Korkmaz, 2009: 670).

Etü. *tıŋla-* fiili Ttü.de *tınla-* şekliyle kullanılmaktadır ancak anlam olarak *dinle-* fiilinden oldukça farklıdır. Şirin'in Etü. *tıŋ* isim kökü için verdiği "yansıma ses" anlamı ile Ttü.deki *tın* isminin anlamı örtüşmektedir. *Tınla-* fiili için Türkçe Sözlük'te şu anlam yazmaktadır: "*Tın* sesi biraz sürüp gitmek, çınlamak" (s. 2349).

Etü.deki **tıŋ* ismi Ttü.de kullanılmaktadır ve bu kelime hem kök halde hem de *{+lA-}* yapım eki alarak kullanılmaktadır. Ancak "İşitmek için kulak vermek; birinin

sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak" (TS: 671) anlamlarındaki 'dinle-' sözü Etü.den Ttü.'ye gelene kadarki süreçte birçok ses değişikliğine uğradığı için anlam olarak da farklılaşma görülmektedir.

Ercilasun *tıŋla* sözü için *dinleyin* ifadesini kullanmıştır.

G.2.10. ilgerü: Bu kelime *il* ismine eklenen *{+GArU}* yön gösterme durum ekiyle oluşmuştur. *İl* kelimesi coğrafi yön olarak *doğu*yu göstermektedir. (Ercilasun, 2016: 678; Gabain, 2007: 274). Gabain ayrıca "ön taraf" anlamı da vermiştir (2007: 274). *{+GArU}* da Etü.de iki yön gösterme durum ekinden biridir (Ecilasun, 2016: 373).

Clauson, *ilgerü* kelimesinin *ilk* sözüne eklenen yön gösterme ekiyle oluşmuş **ilkgerü* ifadesinin kısalmış bir şekli olduğunu düşünür. Yine Clauson, *ilgerü* ifadesinin normalde "ileri doğru" anlamında olduğunu, merkezi yönün *doğu* olarak düşünüldüğü zamanlarda yani VIII. yüzyıl Türkçesinde "doğuya doğru" anlamının kullanıldığını belirtir (EDPT: 144). Merkezi yönün *doğu* olması, yüzün *doğu*ya dönüldüğünde ön tarafın veya ilerisinin ve "ön" anlamlı kelimelerin *doğuyu*, arka tarafın ve "arka" anlamlı kelimelerin *batıyı*, sağ tarafın ve "sağ" anlamlı kelimelerin *güneyi*, sol tarafın ve "sol" anlamlı kelimelerin de *kuzeyi* gösterdiği anlaşılır (Şirin, 2019: 55).

Tat.: **(bk.** kapalı /e/ **G.1.12,** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** *İl* kelimesi Tat.ta *il* olarak yaşamaktadır. Tat.ta /i/>/ĕ/ değişiminin olmamasının sebebi Etü. *il* kelimesinin 'ėl' şeklinde (kapalı e ile) yazımının da var olmasıdır. Tat.ta *il* "Belirli bir hükümeti olan devlet, memleket; vatan, halk" (TTAS-I: 377) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *ilgerü* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Etü.de bir anlamı da "doğu" olan *il* sözü Tat.ta "doğu" anlamında kullanılmamaktadır. Tat.ta *doğu* yönü için *köŋçıgış* sözü kullanılmaktadır (TTS, 1998: 121).

Etü *ilgerü* kelimesi *doğu* yönünü ifade eden şekliyle bu yazı dilinde kullanılmıyor olmasına rağmen /i/>/ĕ/ ve /ü/>/ĕ/ ses değişimlerine ve bununla beraber anlam değişimine uğramış şekilde *ĕlgerĕ* olarak Tat.ta yaşamaktadır. Tat.ta *ĕlgerĕ* anlam olarak "ĕlĕk" yani Ttü.deki anlamı ile "önce, evvel, ilk, eskiden" ifadelerini karşılamaktadır (TTAS-III: 566).

Etü. *{+GArU}* yön gösterme durum eki Tat.ta kullanılmamakta, yön gösterme durumu ekinin işlevini edatlar sağlamaktadır: *taba, taban ve karşı* (Öner, 2013: 140). Hisamova *{+GArU}* ekinin işlevsel olarak kullanılmadığını ancak *yugarı, ĕlgerĕ, ĕçkerĕ, tışkarı* gibi kalıntı kelimelerde kalıplaşarak korunduğunu söyler (2017: 90).

Nuriyeva, "doğuya, doğuda" şeklinde anlamlandırılabilen *ilgerü* sözü için *alga* ifadesini kullanmıştır. "Ön, ön taraf, öndeki, kucak, ilk, önce" (KTTS: 28) anlamlarındaki *al* kelimesi {+GA} yönelme eki almıştır.

Ttü.: Etü. *il* Ttü.de *il* olarak yaşamaktadır ancak anlam değişmesine uğramıştır. Ayrıca *ilgerü* kelimesi ilk+gerü olarak düşünülürse buradaki *il* ile *ilk*'in hiçbir bağlantısı yoktur. Etü. *il* kelimesi Ttü.de 'şehir' kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *il* "Ülkenin vali yönetimindeki bölümü, vilayet; şehrin niteliklerini taşıyan büyük yerleşim yeri; ülke yurt" anlamlarına gelmektedir (TS: 1170). Clauson, "Bağımsız bir yönetici tarafından düzenlenen ve yönetilen siyasi bir birim" olarak tanımlar ve ilk metinlerde 'kağan, 'bodun' gibi politik terimlerle birlikte kullanıldığından bahseder (EDPT: 121).

{+GArU} yön gösterme durum eki Ttü.de kullanılmamakta, aktarma çalışmalarında bu ekin görevini *-A doğru* edatı yerine getirmektedir. Ergin ekin bugünkü şeklinin {+ArI}/{+ArU} olduğunu ve Etü.de çekim eki olarak kullanıldığı halde Ttü.de yapım eki özelliği gösterdiğini ayrıca *yukarı, ileri, içeri* kelimelerinde yaşadığını söyler. Yine Ergin bunun dışında Ttü.de düz ünlülü olarak ({+A}rI) kullanılan ekin EAT'de son ünlüsünün yuvarlak olduğu ve bu bilgiden yola çıkarak ekin {+GA} ve {+rU}'dan meydana geldiği ve asıl yön gösterme durum ekinin {+rU} ve {+rA} olduğu görüşünü savunur (2009: 242).

İlgerü sözü Ttü.de "doğu" anlamıyla yaşamamaktadır. Ancak *ilgerü*'nün yapısında bu yazı diline kadar geçen zaman zarfında oluştuğu gözlenen değişiklikler (ek başı /g/ sesinin düşmesi, yuvarlak olan son sesin düzleşmesi) sonucunda kelime, *ileri* halini almıştır. Etü.de {+GArU} ekini alarak yön durumu bildiren kelimelerden bazısı Ttü.de *ileri* gibi ses değişikliğine uğrayarak ve kalıplaşarak zarf görevinde kullanılmaktadırlar (*içeri, dışarı* gibi).

G.2.11. Küntogsık(k)a: (bk. {+GA} eki **G.1.8).** Bu söz öbeği *küntog-* ifadesine eklenen *{-sIk}* gelecek zaman sıfat-fiili ve *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Burada *{+GA}* yönelme durum ekindeki /k/ ünsüzünün yazılmamış olması ve metin transkriptinde de parantez içinde gösterilmiş olması, Köktürk yazısının bir imla özelliği olan ikiz ünsüzlerin yani yan yana gelen aynı iki ünsüzün tek harf ile gösterilebilmesi kuralından dolayıdır. (Ercilasun, 2016: 363).

Etü. *kün* ve *togsık(k)a* ifadeleri "güneşin doğduğu yer, gün doğusu, doğu" anlamlarına gelen bir kelime öbeğidir. Şirin bu öbeğin "gün doğacak (yer)" anlamından "doğu" anlamı kazanmış olduğunu söyler (2019: 56). Hem gelecek zamanı hem de sıfat-fiili karşılayan *{-sIk}* ekinin burada sıfat-fiil olarak kullanıldığı kendinden sonra isim çekim eki almasından da anlaşılmaktadır.

Etü. *kün* kelimesi "güneş, gün, gündüz" (Ercilasun, 2016: 695; Ergin, 2010: 105; Gabain, 2007: 285; Tekin, 2016: 305) anlamlarını karşılamaktadır.

Etü. *tog-* fiili "(dağ, tepe) aşmak" (Ercilasun, 2016: 716), "doğmak, aşmak, geçmek, çıkmak" (Ergin, 2010: 115), "aşmak, üzerinden geçmek" (Tekin, 2016: 310), "doğmak" (Bayat, 2008: 210) anlamlarındadır.

{-sIk} Etü.de gelecek zaman için kullanılan eklerden biridir ancak aynı zamanda (burada olduğu gibi) sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır. Buradaki görevi de sıfat-

fiildir (Ercilasun, 2016: 376; Tekin, 2016: 153). *{-sIk}* eki Etü.de kullanılan iki gelecek zaman ekinden biridir ancak {-DAçI} eki kadar sık kullanılmamıştır ayrıca *{-sIk}* gelecek zaman eki iyelik kökenli şahıs ekleriyle kullanılmaktadır (Ercilasun, 2016: 375). Tekin bu ekin gelecekte kesinleşecek olan ifadeler için kullanıldığını ve sadece II. şahıslı örneklerin var olduğunu ifade eder (2016: 168).

Tat.: **(bk**. /o/>/u/ **G.1.4).** Etü. *kün* kelimesi /ü/ > /ö/ ses değişimi sebebiyle Tat.ta *kön* olarak görülmektedir. Tat.ta k*ön*, "Güneşin doğmasından batmasına kadarki zaman; sabahtan akşama kadar olan ara; güneş, güneş ışığı; ömür, hayat" (TTAS-II: 264) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva da Etü. *kün* sözünün karşılığı olarak *koyaş*'ı vermiştir (2007: 16).

Etü. *tog-* fiilinin son seste bulunan damak sesi /g/'nin diş-dudak /v/ sesine dönüşmesiyle ve /o/>/u/ değişikliğiyle *tuv-* şeklini almıştır (Öner, 2013: 14). Şirin 'kün tog-' ifadesindeki *tog-* fiili yerine bazı yazı dillerinde *çıg-* fiilinin kullanıldığını belirtir ve Tat. da bu yazı dillerinden biridir (2019: 56).

Etü. devresinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *{-sIk}* Tat.ta kullanılmamaktadır. Gelecek zaman eki olarak Etü.de bulunmayan ancak ilk defa Oğuz grubu yazı dillerinde görülen {-AcAk} eki Tat.'ın tek gelecek zaman eki olmuştur (Öner, 2013: 169). Öner, her ne kadar tek gelecek zaman ekinin {-AcAk} olduğunu söylese de, 'gelecek zaman ifadeli geniş zaman' olarak tanımladığı {-A} ekinin Tat. metinlerinde daha sık kullanılmış olduğunu da belirtir. Yine Öner {-AçAk} ekinin I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleriyle çekimlendiğini ifade etmektedir (Öner, 2013: 169-170).

Nuriyeva *ḳoyaş çığışına* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Yazı dillerinin birbirinden ayrılmasında gözetilen ölçütlerden biri ve Oğuz grubu Türk yazı dillerinin de karakteristik özelliklerinden biri olan /k/>/g/ ses değişimi bu

kelimede görülmektedir. Etü. *kün* Ttü.de *gün* olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *gün* "Güneş; güneş ışığı; gündüz; yer yuvarlağının kendi ekseni etrafında bir kez dönmesiyle geçen 24 saatlik süre; iyi yaşanmış zaman vb." (TS: 1002) anlamlarına gelmektedir.

Aslan Erol, kelimenin Etü.de asıl anlamının "güneş" olduğunu, daha sonra "gün" anlamıyla yaygınlaştığını belirtir ve yön ifade etmek için de ekli haliyle (araç durum eki gibi) karşılaşıldığından; 'tün' ve 'ay' kelimeleriyle sıkça bir arada kullanıldığından ve özelilkle 'ay' kelimesi ile birlikte -özellikle kadınlar için- isim olarak kullanıldığından ve zamanla anlam alanının genişlediğinden bahseder (2018: 402-403).

Etü. *tog-* fiili Ttü.de *doğ-* olmuştur. Etü. kelime başı /t/ sesi Ttü.de ötümlüleşerek /d/ olmuştur (Ergin, 2009: 91-92). Bu ses değişiminin ilk örnekleri XI. yüzyılda görülür ancak sistemli bir hal alması EAT'nin etkin olduğu XIII. yüzyıla denk düşer (Ergin, 2009: 91-92; Karaağaç, 2010: 215-216).

Ergin ilk hece sonundaki veya tek heceli kelimelerin sonundaki /-g/ sesinin Etü.den beri var olduğunu, Türk yazı dillerinde de kullanıldığını ancak Batı Türkçesinin bazı kollarında yumuşayarak /-ğ/ sesine döndüğünü belirtir. Bu değişimin ise Batı Türkçesinden önce gerçekleştiğini düşünmektedir (2009: 85-86, 88).

{-sIk} gelecek zaman eki Ttü.de kullanılmamaktadır, bunun yerine aslında bir sıfat-fiil eki olan, daha sonra şahıs ekleri ile genişletilerek zaman kipi olmuş olan {-AcAk} eki kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009: 623-624). Ergin, *{-AcAk}* gelecek zaman ekinin EAT döneminin sonlarında ortaya çıkıp sadece sıfat-fiil olarak kullanıldığını ancak Osmanlı Türkçesine geçerken 'zaman' ifadesiyle birlikte geçtiğini belirtir. Yine Ergin ekin kökünün nereden geldiğinin bilinmediğinden ancak iki ekin birleşmesinden doğmuş olabileceği ihtimalinden özellikle de {-IcAk} gerundiumu ile ilgisi olabileceğinden söz eder ayrıca EAT döneminde ve Osmanlı Türkçesinin başlarında ekin /ç/ ünsüzü ile kullanılıp Osmanlı Türkçesi içinde ötümlüleşerek /c/ olduğunu belirtmektedir (2009: 303).

Ercilasun bu ifadeye *güneşin doğduğu yere* anlamını vermiştir.

G.2.12. birigerü: (bk. biri **G.1.19,** {+GArU} **G.2.10).** Nuriyeva bu sözü *bir+gerü* şeklindeki ekleşme düzeninde okumuştur. Yani Ttü.de "güney" anlamını karşılayan ve Erciasun'un *biri* olarak transkripsiyonunu yaptığı bu sözü Nuriyeva *bir* olarak transkribe etmiştir. Nuriyeva *sağa,* Ercilasun *güneyde* anlamını vermiştir.

G.2.13. kün ortusıŋaru: (bk. kün **G.2.11,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+GArU} **G.2.10).** Bu ifade *kün ortu* söz öbeğinin üzerine eklenen *{+(s)I}* III. tekil kişi iyelik eki, *zamir n*'si ve *{+GArU}* yön gösterme eki ile oluşmuştur.

Zamir n'si III. kişi iyelik ekleriyle durum ekleri arasına girer (Banguoğlu, 2011: 363; Ergin, 2009: 222; Korkmaz, 2009: 260, 263). Sadece iyelik ekleriyle durum ekleri arasında değil aitlik eki {+ki} ile isim çekim eklerinin arasına girmekte ve zamir çekiminde de zamir n'si görülmektedir (Ergin, 2019: 157). Tekin, III. kişi iyelik eki almış isimlerin çekiminde, çekim eklerinden önce zamir n'sinin kullanılmasının III. kişi iyelik ekinin kökeniyle alakalı olduğunu belirtip bunun sebebinin de Ana Altaycada teklik III. kişi zamiri olan *in zamirindeki söz sonu /n/ sesinin düştükten sonra çekim sırasında tekrar ortaya çıkması olduğunu ifade etmekte ve buna kanıt olarak Moğolca ve Tunguzcadaki kişi zamirlerini ve bunların çekimi sırasında ortaya çıkan /n/ sesini göstermektedir. Yine Tekin'e göre aslında, çekim sırasında söz içinde yardımcı bir ses gibi görünen /n/ sesi ortaya çıkmamakta, *in zamirindeki /n/ sesi son ses durumunda kaybolmaktadır. (2013-I: 119).

Etü. *kün ortusı* "gün ortası" anlamındadır ancak kullanım olarak 'güney' yönünü göstermek için kullanılan bir söz öbeğidir (Şirin, 2019: 57).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Etü. *ortu* kelimesi Tat.ta *urta* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *urta* "Herhangi bir nesnenin kenarlarından, uçlarından az çok eşit uzaklıktaki yer; herhangi bir

vaktin başı ile sonu arasındaki kısmı; konunun önemli noktası; öğretimin bilimin değerli olan uygun işaretlerinin en altındaki, üçlü; kendi niteliği, vasıfları hakkında iki işaret veya zorluk arasındaki (büyük ile küçük, uzun ile kısa, yaşlı ile genç, iyi ile kötü vb. arasındaki); orta halli" (TTAS-III: 315) anlamlarına gelmektedir.

Zamir n'si için Hisamova, III. kişi iyelik eki alan isimlerin ilave ek olan /n/'yi aldığını söyler. Yine Hisamova, eski çalışmalarda iyelik eki ile durum ekleri arasında yer alan /n/ sesinin bağlayıcı ünsüz olarak ele alındığını ancak daha sonraki çalışmalarda araştırmacıların bunun özel bir gösterge yani *çekim eki* olduğu görüşüne vardıklarını söyler (2017: 85- 86).

Nuriyeva, bu söz öbeğini "gün ortası, güney" anlamlarına denk düşen *kön urtası* ifadesi ile aktarmıştır. Ancak Tat.ta bu ifade yerine *könyak* sözü kullanılmaktadır.

Ttü.: Etü. *ortu* sözü Ttü.de *orta* olarak yaşamaktadır (Ergin, 2009: 82). Dar-yuvarlak /u/ sesinin düz-geniş /a/ sesi olmasıyla gözlenen değişim, kelimenin anlamında görülmemektedir.

Etü.de zamir çekimlerinde, iyelik ekinden sonra veya aitlik ekinden sonra ortaya çıkan *zamir n*'si Ttü.de de aynı yerlerde aynı işlevde kullanılmaktadır (Ergin, 2019: 157).

Etü. *kün ortusı* ifadesi Ttü.de *gün ortası* olarak yaşamaktadır. Ancak anlam olarak farklılık vardır. Etü.de yön ifade eden bir söz öbeği olduğu halde Ttü.de *öğle vakti* anlamında kullanılmaktadır. Her ne kadar arada çok büyük bir anlam farkı olduğu düşünülse de *güney* ve *öğle* sözlerinin 'güneş'le olan ilgileri sebebiyle birbirlerinden çok da uzak olmadıkları görülür.

Ercilasun bu söz öbeğini *gündüz ortasına kadar* ifadesi ile karşılamıştır.

G.2.14. Kurıgaru: (bk. {+GArU} eki **G.2.10).** Bu kelime *kurı* sözüne eklenen *{+GArU}* yön gösterme ekiyle oluşmuştur. Etü. *kurı* "batı" (Bayat, 2008: 148; Ercilasun, 2016: 694; Gabain, 2009: 284) anlamına gelmektedir. Şirin dört ana coğrafi yönleri belirten ifadelerin tarihi metinlerde görülmediğinden {+GArU}, {+(y)A} gibi ekler aldığı için bu kelimelerin kökünün *kurı/kur, *biri/bir, *il ve *yırı/yır şeklinde ele alındığından bahsetmiştir (2019: 59). İncelenen Etü. temel kaynakları arasında da Ergin ve Tekin *kurıgaru* sözünü, kitaplarının sözlük kısmında madde başı olarak ele almışlar ancak bunun kökü olduğu varsayılan 'kurı/kur' kelime veya kelimelerini madde başı olarak ele almamıştır.

Tat.: Etü. *kurı* sözü Tat.ta yaşamamaktadır. 'Batı' yönünü göstermekte kullanılan söz *könbatış*'tır (BTT: 127; TTS, 1998: 58).

Nuriyeva bu kelimeyi transkribe ederken *'qur ïgärü'* şeklinde bir yazım tercih etmiştir. Bu sözü aktarırken de *artka* ifadesini kullanmıştır *Art* sözü "gözün gördüğü tarafa zıt düşen taraf, gerisi" anlamına gelmektedir. Yüzün doğuya dönülüp sabitlendiği bir durumda arka kısma düşen coğrafi yöne yani batı yönüne denk gelmektedir.

Ttü.: Etü. *kurı* Ttü.de de kullanılmamaktadır. *Batı* sözü Etü. *kurı*'nın karşılığıdır. Ercilasun bu söz için *batıda* ifadesini kullanmıştır.

G.2.15. kün batsıkıŋa: (bk. kün ve {-sIk} **G.2.11,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n'si **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8).** Bu söz öbeği *kün* sözü ve *bat-* fiiline eklenen *{-sIk}* sıfat-fiil eki, *{+(s)I}* III. tekil kişi iyelik eki, *zamir n'*si ve *{+GA}* yönelme durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *bat-* fiili "batmak; açmak; germek; dayanmak; gizlemek; (güneş) batmak; baş vurmak; derde düşmek" (Bayat, 2020: 43) anlamlarındadır. Şirin, Etü.de yaygın olarak kullanılan bir kelime olmasına rağmen bengü taş ve diğer yazıtlarda sadece bir kez "gök cisimleri için gözden kaybolmak" anlamıyla kullanıldığını ifade eder (2019: 59).

Tat.: Etü. *bat-* fiili Tat.ta *bat-* olarak yaşamaktadır. *Bat-* fiili Tat.ta "Batmak, oyulup girmek, iyice bulanmak, bulaşmak, güneş batmak, kabul edilecek hale gelmek, benimsenmek" (TTAS-I: 133) anlamları ile kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi kelime hem Etü.deki anlamını korumuş hem de yan anlamlar kazanmıştır.

Nuriyeva aktarırken *kön batışına* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bat-* fiili Ttü.de de *bat-* olarak yaşamaktadır. "Bir sıvının üstündeyken içine gömülmek; Dünya'nn dönüşü dolayısıyla Güneş, Ay ve yıldız ufkun altına inmek; iflas etmek; kirlenmek; yok olmak; çökmek vb." (TS: 284) anlamlarına gelmektedir.

Etü.de *kün batsık* kelimesi Ttü.de sadece *batı* kelimesiyle karşılanmaktadır. Ercilasun bu söz öbeği yerine *güneşin battığı yere* ifadesini kullanmıştır.

G.2.16. yırıgaru: bk. yırı **G.1.22,** {+GArU} **G.2.10.**

G.2.17. tün ortusıŋaru: (bk. ortu **G.2.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GArU} **G.2.10).** Bu söz öbeği *tün* kelimesi ve *ortu* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *zamir n'si* ve *{+GArU}* yön gösterme eki ile oluşmuştur.

Etü. 'kün' kelimesini incelerken *tün* ve *kün*'ün birlikte kullanıldığından, ikileme oluşturduğundan söz edilmişti. Etü. *tün* "gece, karanlık" (Bayat, 2020: 228) anlamlarındadır. Etü. *tün ortusı* ise "gece yarısı" (Bayat, 2020: 228) anlamındadır.

Tat.: **(bk. /**ü/>/ö/ **G.1.5).** Etü. *tün* kelimesi Tat.ta *tön* şeklinde yaşamaktadır. Anlamları "gece, kuzey" (KTTS: 486), "Günün güneş batışından güneşin doğuşuna, geceden gündüze kadarki bölümü; kuzey" (TTAS-III: 250)'dır.

Nuriyeva bu söz öbeği için *tön urtasına ḳader* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Tün* kelimesi Ttü.de 'günaydın' gibi *tün* ve *aydın* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir birleşik kelime yapısının "öğleden akşama kadar geçen süre içinde karşılaşıldığında kullanılan bir selamlama sözü" (TS: 2399) anlamını karşılar şekilde kullanılmaktadır. Tek başına *tün* kelimesi yaşamamaktadır. *Tün* Etü.de "gece" anlamına gelmektedir (TS: 2399). Ayrıca ön seste yaşanan /t/>/d/ değişmesi ile kelime 'dün' şekline girmiştir. Bu haliyle de "gece" anlamını koruyarak XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Şirin, 2019: 61). Bugün ise *dün* "bugünden bir önceki gün" (TS, 2011: 735) anlamındadır. Etü. *tün* kelimesinden türeyen 'tüne-' fiili de "gecelemek" anlamında kullanılmaya devam etmektedir (Şirin, 2019: 61).

Etü. *tün ortusı* veya Ttü.deki şekliyle 'tün ortası' ifadesi kelimelerin birebir aktarması yapıldığında 'gece ortası, gece yarısı' ifadesine denk gelmektedir. Ercilasun da bu söz için *gece ortasına kadar* ifadesini kullanmıştır.

G.2.18. anta: (bk. {+DA} **G.1.3)**. Bu kelime **an* zamiri ile *{+DA}* bulunma durum ekinden oluşmuştur.

An zamiriyle ilgili başlıca iki görüş vardır: Bunlardan biri *an* zamirinin *ol* zamirinin çekimli şekli olduğu görüşüdür. Buna göre Etü.de *an* diye müstakil bir zamir bulunmamaktadır. Bu, teklik III. şahıs veya işaret zamiri olan *ol*'un çekime girmesiyle aldığı durumdur: *anı, anıŋ, aŋar/aŋa, anta/anda, antaça, ança* vs. (Gabain, 2009: 68; Tekin, 2016: 114). Diğer bir ifadeyle teklik III. şahıs zamiri veya işaret zamiri yalın hâldeyken *ol*, çekime girdiğinde *an* olarak görülmektedir.

Erdal, iki tane işaret zamirinin olduğunu bunların da *bo* ve *ol* olduğunu söyler. Oluşturduğu tabloda yalın haldeki *ol* zamirinin durum ekleriyle çekimlenişinde *an* şeklinin ortaya çıktığı görülür (2004: 199).

Diğer görüş ise *ol* zamiri dışında bir de *an* zamirinin müstakil olarak var olduğunu savunmaktadır (Kocasavaş, 2004: 54). Clauson, *ol* zamirinin hem işaret sıfatı hem işaret zamiri hem de kişi zamiri olduğunu, bunun isim cümlelerinde yüklemleştirme görevinde de bulunduğunu söyler ve çekimli kökün en eski şeklinin *an* olduğunu ve içinde başka bir şekil olan *ın*'ı barındırdığını belirtir (EDPT: 123).

Hisamova III. tekil şahıs zamirinin *i(n) olduğunu ve bunun eski dilde işaret zamiri olan *ol* ile değiştirilmiş olduğunu söyler (2017: 111).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.10).** *An* zamiri bu yazı dilinde de sadece çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır, yalın haldeki şahıs ve işaret zamiri *ul*'dur (Öner, 2016: 141; Kocasavaş, 2004: 266). Hisamova işaret zamiri grubunda da ele aldığı 'ol' zamirinin Tat.ta *ul* şeklinde kullanıldığını söyler (2017: 112). Durum ekleriyle çekime girdiğinde ise kökü *a* olmaktadır: *anıŋ, anı, anda, aŋa* vd. (Öner, 2016: 141).

Nuriyeva bu ifadeyi *suzılgan cirde yeşevçĕ* olarak aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *an* zamiri Ttü.de yaşamamaktadır. Clauson, *ol* zamirindeki /l/ sesinin bazı yazı dillerinde düştüğü ile ilgili bilgi verir ve bu yazı dillerinden biri olarak da Osmanlı Türkçesini gösterir (EDPT: 123). Osmanlı Türkçesinin devamı olan Ttü.de teklik III. şahıs zamiri, işaret zamiri ve işaret sıfatı *o*'dur (Kocasavaş, 2004: 272; Korkmaz, 2009: 405). *O* zamiri durum ekleriyle çekime girdiğinde herhangi bir ses değişimi yaşamamaktadır: *onu, ona, onun, ondan* vd. (Korkmaz, 2009: 411).

Ercilasun bu ifadeyi *bunlar* sözü ile aktarmıştır.

G.2.19. İçreki: Bu kelime *iç* ismine eklenen *{+rA}* yön gösterme durumu ve *{+GI}* aitlik ekiyle oluşmuştur. Etü. *iç* ismi "iç" (Ercilasun, 2016: 676; Gabain, 2007: 274; Tekin, 2016: 300) anlamına gelmektedir.

{+rA} eki Etü.de kullanılan bir diğer yön gösterme ekidir (Ercilasun, 2016: 373; Tekin, 2016: 108-109). Erdal bunu yön gösterme eki olan {+GArU}'dan farklı bir başlık altında ele almıştır: *The direktive-locative*. Bunun sebebi olarak *{+rA}* ekinin eklendiği kelimeye hem bulunma anlamı yüklemesi (locatif) hem de zamansal bir ifade katması olduğunu söyler (2004: 373). Gabain *{+rA}, *{+rU} eklerinin kısıtlı kullanımı dolayısıyla bunların yer-yön eki olarak gösterilemeyeceğini hatta Moğolcadaki {+ru} yön ekinden dolayı Türkçeye uzak bir akraba dilden gelmiş olabileceğini ifade eder. Yine Gabain, bu ekin bir gerundium olabileceğini ve örnek olarak verdiği *taşra* kelimesinin taş+ı-r-a şeklinde çözümlenebileceğini belirtir (2007: 65).

Gabain, *içre* sözünün "da, bulunma" anlamı katan bir edat olduğunun bilgisini verir (2009: 99). Tekin ise yer zarfı yapan *{+rA}* ekinden türetildiği için *içre*'yi zarf olarak ele alır (2016: 129).

{+GI} eki eklendiği kelimeye aitlik, içinde bulunma anlamları katan isimlerden isim ve daha çok sıfat yapan bir yapım ekidir (Alyılmaz, 1994: 16; Tekin, 2016: 81).

Tat.: (/i/>/ĕ/ **G.1.1).** Etü. *iç* kelimesi "Karın, kursak, iç taraf, gönül, yürek" (KTTS: 121) gibi anlamlara gelmekte ve Tat.ta /i/>/ĕ/ ses değişimine uğramış şekliyle *ĕç* olarak yaşamaktadır.

Etü. *{+rA}* yön gösterme eki Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine *taba, taban, karşı* gibi edatlar bu görevi sürdürmektedir (Öner, 2013: 140). Hisamova bu ekin Tat.ta kullanılmadığını ancak 'arı, birĕ, kirĕ (kayra), turı, soñra' gibi kelimelerde ve bir miktar arkaikleşmiş 'içre, tışra' gibi yardımcı sözlerin yapısında bulunduğunu ve de 'añar, añarga, şuñar, şuñarga' gibi zamirlerin çekiminde ortaya çıktığını belirtmiştir (2017: 90).

Etü. *{+GI}* eki Tat.ta *{+kI}* olarak yaşamaktadır. Öner, *{+kI}* ekinin hem yapım görevinde hem de çekim görevinde kullanıldığını; yapım görevinde {+kI} şeklinde kullanılıp çekim görevinde ise ilgi hali {+nIñ} ile kalıplaşmış şeklinin (nıkı/nĕkĕ) tek kullanım şekli olduğunu ancak yalın halde ve bulunma durumu ile kullanıldığı örneklerin de var olduğunu söyler (2013: 42, 115-116; Hisamova, 2017: 88).

Nuriyeva bu söz için *yeşevçĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *iç* kelimesi Ttü.de *iç* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *iç* "Herhangi bir durumun, ismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil, dış karşıtı; oyuk şeylerin boşluğu, cisimlerin yüzeyleri arasında kalan nesne veya kimse, ara; mide, bağırsak" (TS: 1140) gibi anlamlar taşımaktadır.

Etü. *{+rA}* yön gösterme durum eki Ttü.de kullanılmamaktadır. Ergin yön gösterme ekinin Etü.de çekim eki işlevinde olduğunu ancak günümüzde kullanıldığı kelimeyle kalıplaşarak yapım eki niteliği kazandığını belirtir. Örnek olarak da şunları verir: *taşra, sonra, üzere, üzre, dışarı, içeri, ileri, yukarı*

Korkmaz, iyelik veya aitlik bildiren {+ki} ekinin isimlerin kök ve gövdelerine doğrudan gelebildiğini veya ilgi ve bulunma durumu almış isimlerin üzerine gelebildiğini söyler. Ayrıca bazı yer ve zaman bildiren adlara doğrudan gelebildiğini (dünkü, karşıki,

önceki, öteki, vd.) söyler. Bu ekin yalın hal üzerine eklenip adları zamir ve sıfat yaparak yapım eki özelliği göstermesi dikkate değer bir özelliktir (2014: 263-264).

Ercilasun bu sözü *içindeki* ifadesi ile aktarmıştır.

G.2.20. bodun: bk. G.1.18.

G.2.21. kop: Etü. *kop* "Hep, tümüyle" anlamını taşıyan bir zarftır (Tekin, 2016: 134). Clauson, yüklemi nitelediğinde kapsamlı olarak fiili ifade ettiğini yani zarf görevinde kullanıldığını, bir sıfatı nitelediğinde "tamamen, iyice" anlamlarına geldiğini ve bir ismi nitelediğinde ise "tüm, bütün, her" anlamlarına geldiğini söyler (EDPT: 579).

Tat.: Bu kelime Tat.ta kullanılmamaktadır. Hisamova *tiz, küp, kiç, iş* gibi zarfların var olduğunu ve bunun dışında {-lAy/-lAyIn}, {-çA}, {-lıy/-li} gibi zarf yapan eklerden bahsetmiştir (2017: 167).

Nuriyeva bu sözü Tat.'a aktarırken bu söze karşılık gelebilecek herhangi bir kelime kullanmamıştır.

Ttü.: Bu kelime Ttü.de de yaşamamaktadır. Bunun yerine *{+ca}* ve *{+cak}* ekleri, aslen çekim eki olduğu halde eklendiği kelimeyle kalıplaşarak yapım eki niteliği kazanan isim durum ekleri, zaman bildiren kelimeler; *bari, beraber, çabuk; belki, hayretle, hemencecik, asla, zaten* gibi yabancı kökenli kelimeler; *açık açık, öylece, pırıl pırıl, hıçkıra hıçkıra, artık, yalnız, yine* gibi Türkçe kökenli kelimeler olmak üzere çeşitli şekillerde birçok zarf yapılabilmektedir. *Kop* sözünün Ttü.deki karşılığı olan "hep, tümüyle" kelimeleri de zarf olarak kullanılmaktadır.

Ercilasun bu sözü *hep* ifadesi ile aktarmıştır.

G.2.22. Maŋa körür: (bk. {+GA} yönelme durum eki **G.1.8)**. Bu söz öbeği *men* zamirine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ve *kör-* yardımcı fiili üzerine eklenen *{-Ur}* geniş zaman ekiyle oluşmuştur.

Maŋa sözü incelendiğinde aslının *men+ge* olduğu görülür. *Men* zamiri yönelme durum ekiyle çekime girdiğinde art damaksıllaşma olayı ile *manga (>maŋa)* şeklinde görülmektedir.

Men teklik I. kişi zamiridir (Tekin, 2016: 111). *Men* şekli Etü.de 'ben'e göre daha yaygın kullanılmıştır (Gabain, 2007: 65; Kocasavaş, 2004: 83). Gülsevin ise bengü taşlardaki kurallı şeklin b'li olduğunu ve 'ben' zamirinin Oğuzca unsur olduğunu belirtir (1998: 13; Korkmaz, 1995: 22). Ayrıca Serebrenikov ve Gadjieva 'ben' şeklinin *pen'den geliyor olabileceğini ve 'ben'in eski bir biçim olduğunu belirtir (2011: 125). Ercilasun, Tunyukuk'ta *ben,* diğer taşlarda *men* olarak geçmesinin nedeninin /b/>/m/ değişiminin Köktürk döneminde başlayıp değişim sürecinin henüz tamamlanmaması olduğunu veya iki farklı ağzın temsil edilmiş olabileceğini söyler (2016: 367).

Clauson kelimenin aslının *ben* olduğunu ancak erken tarihlerde Oğuz grubu yazı dilleri de dahil olmak üzere Türk yazı dillerinde asimilasyona uğrayarak *men* olduğunu, Türk yazı dillerinin tasnifinde kullanılan ölçütlerden biri olarak geçtiğini ve sadece Osmanlı Türkçesinde ve onun devamı olan Ttü.de 'ben' şekliyle kullanıldığından bahseder (EDPT: 346).

Etü. *kör-* fiili "görmek, bakmak; tabi olmak, itaat etmek" (Ergin, 2010: 103), "görmek" (Gabain, 2007: 283), "görmek, bakmak; itaat etmek; asılı olmak, tepe olmak; niyetlenmek" (Bayat, 2008: 120) anlamlarına gelmektedir.

Kör- fiili Etü.de hem asıl anlamıyla (görmek) kullanılan hem de mecaz anlamda (tabi olmak, bağlı olmak) kullanılmaktadır. Anlam farklılaşmasına yol açan durum ise kendinden önce gelen kelimeyle birlikte asıl anlamını ifade eder. Ancak bu maddede yer alan kelime öbeğinde olduğu gibi (*maŋa körür*), fiil yönelme durumu almış bir kelimeye bağlıysa "tabi olmak, bağlı olmak, itaat etmek vs." anlamlar içerir (Şirin, 2019: 63).

Erdal, *{-Ur}* geniş zaman ekinin sıfat-fiil işlevinin de olup genellikle devam eden durumlar için kullanıldığını; ünlü ile biten olumlu fiillere yardımcı ses /y/ eklenerek {-yUr} şeklinde kullanıldığını ancak Etü.'ye uygun olan {-yUr} ekinden daha az görülse de ünlü ile biten fiil köklerine {-r} şeklinde de eklenebildiğini ayrıca {-Ar} ve {-Ir} şeklinin de ünsüzle biten fiillere eklendiğini ifade etmektedir. (2004: 240). Geniş zaman ekinin olumsuzu {-mAz}'dır.

Tat.: **(bk. /e/ > /i/ G.1.12).** Etü.deki kişi zamiri bu yazı dilinde *min* olarak kullanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2010: 266; Kocasavaş, 2004: 87). Karaağaç, Eski Türkçe döneminden itibaren izlenilen /b/>/m/ ses değişiminin dağınık olarak çağdaş Türk yazı dillerine yayılmış olduğunu; temel nedeninin ise içinde geniz ünsüzü bulunan ya da bir zamanlar bulunmuş ötümlü patlayıcı /b-/ sesiyle başlayan kelimelerin ilk sesinin gerileyici benzeşmeye uğrayarak dudaksıl geniz sesine dönüşmesi olduğunu söyler (2013: 174).

Etü. *kör-* fiili Tat.'ın karakteristik bir özelliği olan /ö/>/ü/ değişimi sonucunda *kür-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kür-* fiili "Göz ile almak, bakarak sezmek; göz ile bakarak sezme yeteneğine sahip olmak, görebilmek; anlamak, kavramak, bilmek, sezmek; her ne olursa bir amaca ulaşmak, herhangi bir duruma erişmek, şu halde yaşamak, var olmak; kişi veya nesne olarak saymak, hesaplamak, fikir yürütmek, kişi veya nesne olarak bulmak; bazı isimlerden sonra gelerek o isimle belirtilmiş (ěş-helně) gerundiumu" (TTAS-II: 309-310) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

{-Ar}, {-r} geniş zaman eki Tat.ta kullanılmaktadır (Öner, 2013: 181-182) ancak her kaynak farklı zaman adlarıyla ele almaktadır. Hisamova {-r} ekinin belirsiz gelecek zaman eki olduğunu ifade eder (2017: 134).

Poppe, Etü.de geniş zamanı kavramını ifade eden ekin Tat.ta gelecek zaman sıfat-fiili kavramını ifade ettiği (1963: 73), geniş zamanın ise {-A} ve {-y} ekleriyle karşılandığı (1963: 70) bilgisini verir.

Öner ise geniş zamanı karşılayan tek bir ekin olmadığını, {-A},{-y}; {-r} eklerinin geniş zaman kavramını karşıladığını yani {-A} ve {-y} eklerinin şimdiki zaman ifadeli geniş zaman ve gelecek zaman ifadeli geniş zaman için kullanılıp {-r}'nin de {-Ar}, {-r} ekli geniş zaman için kullanıldığını ifade etmektedir (2013: 174-183).

Nuriyeva Etü.deki *körür* ifadesini *kĕre* olarak aktarmıştır. Asıl metinde geniş zaman ile çekimlenmiş fiili Nuriyeva Tat.ta geniş zaman ifadeli şimdiki zamanı gösteren {-A} eki ile aktarmıştır. 'Kĕr-', 'girmek, müdahil olmak" anlamlarındadır, "tabi olmak" anlamına uymamaktadır. Ayrıca asıl metinde 'körür' olarak 𐰴 damgasıyla yazılmış olmasına rağmen Nuriyeva bu kelimeyi 'korür' şeklinde yazarak hatalı bir okuma yapmıştır.

Nuriyeva bu söze karşılık gelebilecek herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü.deki kişi zamiri bu yazı dilinde *ben* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 95; Karaağaç, 2013: 431). Ttü.de bazı zaman eklerinden sonra gelen kişi ekleri, Etü.de zamir olarak kullanılmakta iken Ttü.de ek halinde kullanılmaktadır. Bunlar zamir kökenli kişi ekleri olarak bilinmekte ve Etü.de isim cümleleri yapmakta da görevlidir.

Etü. *kör-* fiili Ttü.de *gör-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *gör-* fiili "Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek; anlamak, kavramak, sezmek; yanına gidip konuşmak; bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek; belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak; yapmak, etmek; *(-den)* almak; bir şeye erişmek; çok değer vermek; birişleme uğramak; yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak; ziyaret etmek; karşılaşmak, rastlaşmak; *(-le)* gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak; sahne olmak, geçirmek; saymak, herhangi bir şey gibi görmek; gezmek; vermek; takım arkadaşlarından en uygun olanına pas atmak" (TS: 969) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *{-Ur}* geniş zaman eki Ergin'e göre Ttü.de iki şekillidir. Geniş zamanın genel/asıl şekli olan {-r} eki ünlü ses ile biten kelimelere, çok heceli kelimelere ve bazı tek heceli kelimelere getirilmekte, diğer şekil olan {-Ar} da tek heceli kelimelerin büyük çoğunluğuna getirilmektedir. Etü.de en eski şeklin {-Ur} olduğunu söyleyen Ergin, EAT'de ünsüz ile biten kelime kök ve gövdelerinde bu şeklin kullanıldığını ancak ünlü ile biten kelimelerde kullanılmadığını ifade ettikten sonra, gerçekte bu ekin {-Ur} mu olduğu ya da /U/ sesinin yuvarlaklaşıp uyum dışında kalmış bir yardımcı ses mi olduğu konusunun belirsiz olduğunu ifade eder (2009: 292-293).

{-r} ve {-Ar} şekillerinin kullanımında Ergin ile hemfikir olan Korkmaz, bu iki şekil dışında aslında {-r} ile bağlantılı olan {-(I)r}/{-(U)r} şeklinin de Ttü.de sonu ünsüzle biten tek heceli fiillere ve sonu ünsüzle biten çok heceli fiillere eklenerek kullanıldığını ifade eder. Yine Korkmaz; {-r},{-(I)r}/{-(U)r} şekillerinin EAT'de kullanılan {-(y)Ur} ekinin tarihi süreç içinde dudak benzeşmesine uğraması ile {-r} şeklini ve düzleşerek de {-(I)r}/{-(U)r} şeklini aldığını ifade eder (2009: 638).

Ercilasun bu söz öbeğini *bana bağlıdır* ifadesi ile karşılamıştır.

G.2.23. Bunça: Nuriyeva bu sözü okumasında ve aktarmasında kullanmadığı için karşılaştırılması burada yapılmamıştır.

G.2.24. Bodun: bk. G.1.18.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. İlk paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik olan /o/>/u/, /ı/>/ĕ/, /ü/>/ö/ değişimleri görülmektedir: *tokuz>tuġız, oguz>uġız, begleri>beklerĕ, kün>kön, ortusıŋaru>urtasına, tün>tön*

2. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin genel olarak korunduğu tespit edilmiştir: *tokuz>dokuz, oguz>oğuz, begleri>beyleri, bu>bu, kün>gün, tog->doğ-, bat->bat-, iç>iç, maŋa>bana, kör->gör-*. Ünlüler yönüyle Etü.'ye daha yakın olan yazı dilinin Ttü. olduğu sonucuna ulaşılır.

3. Ttü.de ünlü ses değerlerinin korunması dışında birkaç kelimede ünlü seslerin değiştiği de görülmüştür: *edgü > iyi, tıŋla > dinle*

4. Ünsüz ses değerleri dikkate alındığında Tat.'nın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. Özellikle söz başı /t/ ve /k/ seslerinin ve /ŋ/ sesinin varlığı önemlidir: *tokuz>tugız, tıŋla>tıŋla, kün>kön, tün>tön*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir: /t-/>/d-/, /k-/>/g-/, /d/>/y/, /ŋ/>/n/ görülmektedir: *tokuz>dokuz, oguz>oğuz tıŋla>dinle, maŋa>bana, kün>gün, beg>bey, edgü>iyi*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Tat. biçim bilgisi yönünden Etü.'ye daha yakın görünmektedir. *{+lAr}* çokluk eki, *{+(s)I}* teklik III.kişi iyelik eki, *{+GA}* ve

sınırlı kullanıma sahip *{+A}* yönelme durum eki, *{+(I)n}* belirtme durum eki[3] ve *{-(X)r}* geniş zaman eki örneklerinin Tat.taki kullanımları birkaç ses değişiklikleri haricinde aynıdır.

2. Ttü.'e bakıldığında Etü. ile biçim bilgisi yönüyle benzer özellikler mevcuttur: *{+lAr}çokluk eki, {+(s)I} teklik III.kişi iyelik eki, sınırlı kullanıma sahip {+A}yönelme durum eki,{+DA} bulunma durum eki, {+kI} aitlik eki, {-(X)r} geniş zaman eki.*

3. Etü. *{-DI}* zarf yapım eki ve {+GArU} yön gösterme durum eki her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Etü. *ilgerü, birigerü, kurıgaru, yırıgaru* ifadeleri Tat.'a ön, sağ,arka, sol gibi ifadelerle aktarılırken Ttü.'e *doğu, güney, kuzey, batı* gibi coğrafi yön ifadeleri kullanılarak aktarılmıştır.

2. Etü. 'anta içreki bodun' ifadesi Tat.'a *suzılgan cirde yeşevçĕ halknı* ifadesi ile, Ttü.'e ise *bunlar içindeki milletler* ifadesi ile aktarılmıştır. Ttü.'e yapılan aktarma Etü.'ye daha yakındır.

3. Etü. 'kop maŋa körür' ifadesi Tat.'a *tupladım, kübeyttĕm* ifadesi ile, Ttü.'e ise *hep bana bağlıdır*ifadesi ile aktarılmıştır. Ttü.'e yapılan aktarma Etü.'ye daha yakındır.

[3]Etü.de iyelik ekinden sonra kullanılan {+(ı)n} belirtme durum ekinin Tat.'da teklik 3. iyelik haricinde genel kullanıma sahip {+nĕ} ile karşılanmaktadır. Tat.'da {+nı/nĕ} şeklinde kullanılan ekin Etü.de {+nI} olarak kullanılıyor olması yukarıda söylenen ses değişiklikleri dışındaki farklılıktır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. tokuz > (Tat. *tugız*/ Ttü. *dokuz*), Etü. oguz > (Tat. *ugız*/ Ttü. *oğuz*), Etü. beg > (Tat. *bek*/ Ttü. *bey*), Etü. bu > (Tat. *bu*/ Ttü. *bu*), Etü. eşid > (Tat. *işĕt*/ Ttü. *işit*), Etü. tıŋla > (Tat. *tıŋla*/ Ttü. *dinle*), Etü. kün > (Tat. *kön*/ Ttü. *gün*), Etü. ortu > (Tat. *urta*/ Ttü. *orta*), Etü. men > (Tat. *min*/ Ttü. *ben*), Etü. ilgerü > (Tat. ilgerĕ/ Ttü. ileri) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. 'bodun' 'ilgerü (>ileri)' ve 'edgü (>iyi)' kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *sab, birigerü, kurıgaru, yırıgaru, kop* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

4. Etü.deki 'kün togsıkı', 'kün ortu', 'kün batsıkı', ve 'tün ortusı' şeklindeki bu coğrafi yön ifadelerinin gündüz ve gece kavramlarıyla oluşturuluyor olması Tat. için önemli bir özelliktir: Etü. *kün togsıkı (könçıgış)* Etü. *kün ortusı (könyak),* Etü. *kün batsıkı (könbatış),* Etü. *tün ortusı (tönyak).*

KT, G: 3

NURİYEVA

qop itdim. Ol amtï anïγ joq kaγan Ötükan jïš olursar iltä büṇ joq. Ilgärü Šantuṇ jazïqa tägi sülädim taluiqa kičiq tägmadim birgärü Toquz ärsänkä tägi sülädim Tupütkä kičig tägmädim qurïγaru jinčü üg(uz)

ḫezĕr borçuv yuk, törkiy ḳaġan Ötüken yışlıġında (iñkülĕgĕnde) bulsa, İlge avırlıḳ bulmas. Alga, könçıġışḳa, Şantun dalasına ḳader suġıştıḳ, diŋgĕzde az ġına citmedĕk, unġa,

köngçığışķa, Tuġız Ersenge ķader suġışıp bardıķ, Tüpütke citerge bik az ķaldı, artķa-könbatışķa Yinçü ügüz

şimdi sıkıntı yok, Türk Kağanı Ötüken vadisinde olsa, ülkede huzursuzluk olmaz. İleriye, gün doğusuna (doğuya), Şantun ovasına kadar savaştık, denize azulaşmadık, sağa, gün doğusuna (doğuya), Dokuz Ersin'e kadar savaşarak vardık. Tibet'e ulaşmaya çok az kaldı, arkaya- gün batısına Sırderya Irmağı

ERCİLASUN

kop itdim. Ol amtı aṅıg yok. Türk Kagan, Ötüken yış olursar ilte buŋ yok. İlgerü Şantuŋ yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Töpütke kiçig tegmedim. Kurıgaru Yinçü ögüz

hep teşkilatlandırdım. Şimdi kötülük yok. Türk kağanı, Ötüken dağlarında otururşa ülkede sıkıntı olmaz. Doğuda Şantung Ovası'na dek ordu yürüttüm, okyanusa az ulaşmadım. Güneyde Tokuz Ersin'e dek ordu yürüttüm, Tibet'e az ulaşmadım. Batıda Yinçü {Sırdarya} Irmağı'nı

İnceleme:

G.3.1. kop: bk. G.2.21.

G.3.2. itdim: (bk. {-DX} geçmiş zaman ve {+m} şahıs eki **G.1.9).** Kelime *it-* fiiline eklenen *{-DX}* görülen geçmiş zaman ve *{+m}* I. teklik şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *it-* fiili "örgütlemek, teşkilatlandırmak, düzenlemek" (Ercilasun, 2016: 680), "etmek, yapmak" (Gabain, 2007: 276) anlamlarına gelmektedir. Bengü taşların farklı yerlerinde veya diğer yazıtlarda *et-* olarak da görülmektedir.

Clauson, fiilin uzun bir anlamsal tarihinin olduğunu ve asıl anlamının "düzenlemek, örgütlemek, sıraya koymak" olduğunu, bu anlamın Tuva gibi kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinde hâlâ kullanılmakta olduğunu, sonra sırayla "süslemek, donatmak" anlamına, "organize bir planın parçası olarak oluşturmak, yaratmak" anlamına sonra kademeli bir zayıflama süreci ile "yapmak" en sonunda da "etmek" anlamına geldiğini savunur ve Clauson'a göre bu zayıflama batı grubu Türk yazı dillerinde gerçekleşmiş; Kaşgarlı Mahmut'un göstermiş olduğu çeşitli nedenlerden dolayı doğu grubu Türk yazı dilleri bu fiili kullanmaktan kaçınmış ve "yapmak" anlamı için 'kıl-' fiilini kullanmaya devam etmiştir. Yine Clauson, çağdaş Türk yazı dillerinin neredeyse her zaman bu fiili "yapmak, etmek" anlamının karşılığında kullandığını ancak çoğu Türk yazı dilinin Arapça gibi yabancı dillerden aldığı kelimeler ile birleşik fiil oluşturmak için kullandığını belirtir. Ayrıca fiilin ünsüzünün 'at-' fiilinden farklı olarak Oğuz grubu yazı dillerinde ünlülerden önce /-d-/ olduğunu bunun da en eski şekli temsil ettiğini söyler (EDPT: 36).

Tat.: **(bk.** kapalı /e/ **G.1.12).** Bu paragrafta *it-* olarak geçen fiilin ünlüsü aslen kapalı /e/ olduğu için Tat.ta *it-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *it-* fiili "Yapmak, herhangi bir işi yerine getirmek, herhangi bir işi yapmayı istemek, niyetlenmek" gibi temel anlamlara ve "çeşitli söz gruplarından sonra gelip birleşik fiillerin oluşumuna katılır" (TTAS-I: 434) anlamına gelerek birleşik fiil yapmada kullanıldığı söylenmektedir.

Nuriyeva bu söz için *tupladım, kübeyttĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** kapalı /e/ **G.1.12).** Etü.de *it-* olarak geçen fiilin ünlüsü Ttü.de *et-* şekliyle yaşamaktadır. Ttü.de *et-* fiili "Bir işi yapmak; 'iyi', 'kötü' zarflarıyla birlikte davranmak; bulmak, erişmek; birini bir şeyden yoksun bırakmak; eşit değer kazanmak; herhangi bir

değerde olmak; kötülükte bulunmak; küçük veya büyük abdestini yapmak; *esk.* demek, söylemek" (TS: 832) anlamlarındadır.

Clauson, 'it-'/'et-' fiilinde gerçekleşen anlam zayıflamasının esas olarak batı grubu Türk yazı dillerinde gerçekleştiğini doğu grubu Türk yazı dillerinde bu fiilin yerine *kıl-* fiilinin kullanıldığını söyler, çoğu zaman anlamın "yapmak, etmek" olduğunu ancak yabancı kelimelerden özellikle de Arapça isimlerden birleşik fiil oluşturmak için 'ėt-' fiilinin kullanıldığını söyler (EDPT: 36). Şirin de Etü.de yardımcı fiil olarak kullanımının olmadığını, bunun yabancı kelimelerin Türkçeye girmeye başladığı EUT döneminde kullanılmaya başladığını söyler (2019: 65).

Ercilasun bu söz için *teşkilatlandırdım* ifadesini kullanmıştır.

G.3.3. ol: Kocasavaş, aslında işaret zamiri olan III. şahıs zamirinin Etü.de yalın halde *ol* olduğundan söz etmektedir (2004: 263). Gabain *ol* zamirini şahıs zamirleri içinde değil işaret zamirleri içinde ele almaktadır (2007: 68).

Clauson, hem işaret sıfatı olan 'bu' gibi yalın haldeyken işaret sıfatı işlevinde hem de işaret zamiri işlevinde kullanıldığını, bunun dışında III. şahıs zamiri olarak kullanımının da var olduğunu ifade eder ve zamir işlevinin Etü.de yüklem yapma görevi olduğunu belirtir. Yine Clauson, *ol* zamirinin tüm dönem ve Türk yazı dillerinde kullanıldığını ancak muhtemelen yakın zamanlarda bir veya iki Türk yazı dilinin /l/ sesini kullanımdan attığını ifade eder (EDPT: 123).

Yalın hâldeyken *ol* şeklinde görülen zamirin, durum ekleriyle çekimlendiğinde kökün değiştiği ve bu değişen kökün *a* veya *an* olduğu görülür: *anıŋ, aŋar, andan* gibi. Ancak hangisinin asıl kök olarak kabul edilmesi gerektiği üzerine hala görüş birliğine varılamamıştır.

Tat.: Etü.de yalın halde *ol* olan teklik III. şahıs zamiri Tat.ta *ul* olarak yaşamaktadır (Kocasavaş, 2004: 266; Poppe, 1963: 53). Hisamova, III. şahıs zamirinin *i(n) olduğunu ancak bunun çok eskiden kullanılıp kullanımdan kalktığını, işaret zamiri olan *ol'*un zamir olarak da kullanıldığını ancak *ol* zamirinin durum ekleriyle çekimlenmesinde farklı görünümlerin ortaya çıktığını ifade eder. Yine Hisamova bütün Türk yazı dillerinde *ol* ve *ul* şekillerinin varyantlarının kullanıldığını, dar ünlülü şeklin (ul) Tatar ve Başkurt yazı diline has olduğunu belirtir (2007: 111-112).

Nuriyeva bu söz için herhangi bir kelime kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *ol* şahıs zamiri, EAT döneminde *ol* olarak kullanılırken dönemin sonlarına doğru ve Osmanlı Türkçesinin başlarında ortaya çıkmaya başlayan *o* şekli, Ttü.de sadece teklik III. şahıs zamiri olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2007: 266; Kocasavaş, 2004: 271-272). Ergin, teklik III. şahıs zamirinin aslında işaret zamiri olduğunu, uzaktaki için kullanılan işaret zamiri ve teklik III. şahıs zamirinin eskiden beri aynı kelimeyle karşılandığını böylece de iki zamirin birleştiğini ifade etmekte ve üçüncü şahsın uzaktaki şahıs olmasından dolayı zamir şeklinin işaret ifadesi de taşıdığını belirtmektedir (2007: 266).

Ercilasun da bu söz için herhangi bir kelime kullanmamıştır.

G.3.4. amtı: Etü. *amtı* "şimdi, şimdiki" (Ercilasun, 2016: 649; Ergin, 2010: 84), "şimdi" (Gabain, 2007: 260; Tekin, 2016: 294), "şimdi, şimdiki, hazırda" (Bayat, 2008: 12) anlamlarına gelmektedir.

Clauson anlamını "şimdi" olarak verdiği bu kelimenin, *am kökünün ve *{-tı}* zarf yapma ekinin birleşmesi ile oluşmuş olabileceğini söyler. Ancak bu anlamda, bu kelimenin izine sadece Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinde rastlandığını ve 'amdı' ile yan yana kullanıldığını söyler. Söz başındaki seslerin /e/, /ė/ ve /i/ arasında değiştiğini, geniz sesleri olan /m/ ve /n/'nin de kendi arasında değiştiğini söyler. Ayrıca kelimenin sadece zarf

göreviyle kullanılıp "şimdi" anlamına gelmeyip "şimdiki, şimdi var olan" anlamlarıyla sıfat görevinde de kullanıldığını belirtir (EDPT: 156).

Tat.: Etü. *amtı* Tat.ta yaşamamaktadır. Bunun yerine Nuriyeva asıl zarflar içinde verdiği *amtı*'nın karşılığı olarak 'hezĕr' ifadesini kullanmıştır (2017: 36). Nuriyeva bu söz için *hezĕr* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *amtı* Ttü.de çeşitli ses olayları yaşayıp değiştiği şekliyle (indi/imdi) kullanılmaktadır. EAT döneminde Clauson'un bahsettiği söz başındaki /a/ sesinin /e/, /i/ veya /ė/ şeklindeki ses değişimi ile ve /m/ sesinin de /n/'ye olan değişimi ile bu kelimenin *indi* veya *imdi* şekillerine rastlanılmaktadır ancak daha EUT döneminde kelimesnin *emdi* veya *emti* biçimleriyle karşılaşılmaktadır (Şirin, 2019: 65).

İmdi, "işte, böyle" anlamlarına gelen *uş/üş* kelimesi tarafından nitelendiğinde ortaya çıkan *üşimdi* veya *uşimdi* tabiri zamanla -yaşadığı ön ses düşmesi olayı ile- yerini *şimdi*ye bırakmıştır (Şirin, 2019: 65). Ercilasun bu söz için *şimdi* ifadesini kullanmıştır.

G.3.5. ańıg: Etü. *ańıg* "Kötülük; kötü, fesat" (Ercilasun, 2016: 651), "kötü, fena; çok, pek" (Tekin, 2016: 294), "kötü, fena, hile, fenalık; pek; ayık" (Bayat, 2008: 25), "fena, fenalık, pek" (Gabain, 2007: 263) anlamlarına gelmektedir.

Erdal /ń/ sesinin Runik yazılı kaynaklarda {+(kI)yA} ekinde, *ańıg, çıgań, koń* gibi kelimelerde görüldüğünü; runik karakterlerini ve Mani bitiğindeki telaffuzlarıyla birlikte listeleyen bir Turfan parçasının bu sesin okunuşunun /ıy/ veya /iy/ şeklinde verdiğini, /n/~/y/ değişiminin bir geçiş aşamasına işaret olabileceğini söyler (2004: 71). Gabain de bengü taşlarda /ny/ olarak görülen sesin yazmalarda bir ağız özelliği olarak /n/ ve /y/ şekillerine değişmesinden söz eder (2007: 2-3, 39). Ergin de bu değişikliğin Etü.'nün başlarında görüldüğünü söyler (2009: 94).

Tat.: Etü. *aṅıg* Tat.ta yaşamamaktadır. Tat.ta "Kötü" anlamına gelen *naçar, yavız* (BTT: 18) *usal* ve *eşekĕ* (BTT: 121) ifadeleri kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için "huzursuz olmak, huzurun, sükûnetin bozulması, sıkıntı" (TTAS-I: 180) anlamlarına gelen *borçuv* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *aṅıg* Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine kelimenin tam karşılığı olan 'kötü' ifadesi kullanılmaktadır. Şirin Etü.de 'kötü' temel anlamının yanında mecazlaşarak "pek fazla, aşırı derecede, olağanüstü" gibi anlamlar kazandığını ve bu mecazlaşmadan dolayı 'aṅıg' kelimesinin Ttü.de *dehşet* ve *korkunç* ifadeleriyle karşılanabileceğini söyler[4] (2019: 66).

Ercilasun bu söz için *kötülük* ifadesini kullanmıştır.

G.3.6. yok: Etü.de isim cümlelerinin kuruluşunda görev yapan ve isim cümlelerine olumsuzluk anlamı veren ifadedir. Olumlu isim cümleleri ise 'yok'un karşıtı olan 'bar' ile kurulur (Ercilasun, 2016: 380). Tekin, Etü.de isim cümlesi oluşturmanın üç yolundan söz edip bu yollardan birinin 'yüklem isimleri olan *bar* ve *yok'* olduğunu yazmaktadır (2016: 185-189).

Bu ifade hem 'var' sözünün karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde hem de Etü.de iki yolla kurulan isim cümlelerinden biri olarak, cümlenin sonuna getirilmek suretiyle kullanılır. Etü.de isim cümlesi, cümlenin sonuna isim veya edat getirilerek ya da er- ana yardımcı fiili ile yapılır (Ercilasun, 2016: 379). *Yok* ifadesi de 'Türk Kagan Ötüken yış olursar ilte buŋ yok' cümlesinde en sona gelerek yüklem görevini üzerine alır ve bir isim cümlesi meydana getirir.

Clauson *yo- fiiline *{-k}* ekinin getirilerek oluştuğunu ve kelimenin çeşitli kullanımlara sahip olduğunu, Kaşgarlı'nın 'bar'ın karşıt anlamlısı olarak verdiğini söyler.

[4] Şirin, bu mecazlaşmaya Etü. için *aṅıg edgü (olağanüstü iyi)* ve *aṅıg yablak (aşırı kötü)* örneklerini, Ttü. için ise *korkunç zeki* ve *dehşet güzel* örneklerini vermiştir.

Çeşitli kullanımlar içinde en yaygın kullanımının, özne vurgulanmak istendiğinde veya tamamen çıkarılmak istendiğinde, bir cümlenin yüklemi olarak görev yapar ve fiiller gibi çekimlenemedikleri için yardımcı bir fiil almak zorundadır; kip veya zaman gerekliyse er- veya diğer yardımcı eylemleri alır (EDPT: 895).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Etü. *yok* ifadesi Tat.ta *yuk* şeklinde kullanılmaktadır.

Tat.ta *yuk* "Herhangi bir şeyin gerçeklikte olmadığını bildirir, zıttı *var*; imajlı veya şekilli ifadeler bütününde her bir iş durumu, görünüş sahibi olayın/durumun belirli bir şartta normalde olmayan veya mümkün olmayanı kesin şekilde doğrulamak için kullanılır; herhangi bir şeyin çok etkili, çok güçlü, çok faydalı, uygun veya aksine çok kötü, aksi özellikli oluşunu ifade eden özel cümleler; çok herhangi beklenen bir şeyin bir sebeple olmaması (geri dönmemesi, gelmemesi, yüz vermemesi gibi) bildirir; istemek, rica etmek ve ya ümit ile söylenen cümleye ters cevap olarak gelir" (TTAS-III: 603-604) gibi birçok anlama sahiptir.

Nuriyeva bu sözü *bulmas* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *yok* Ttü.de herhangi bir ses değişikliğine uğramadan *yok* olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *yok* "Bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.), *var* karşıtı; olmayan, bulunmayan şey; yasak; *hayır* anlamında kullanılan bir söz; birbirine karşıt iki cümleden, ikincisinin başına getirilen bir söz; birinin söylediği sözlerden genelde kuşkulanıldığında veya sözler hafifsendiğinde kullanılan bir söz; savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir." (TS: 2599-2600) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *ol amtı aṅıg yok* cümlesinin olumlu halinin halinin *ol amtı aṅıg erür* ya da *ol amtı aṅıg* olabileceğini ve buradaki *yok* ile *er-* ana yardımcı fiilinin olumsuz geniş zaman şeklinin görevlerinin aynı olduğunu söyler (2019: 67).

Şirin'in Kaşgarlı Mahmut'tan aktardığı "Oğuzlar, bizim *ermez* dediğimize *tegül* der." bilgisiyle olumsuz isim cümlelerinde *ermez* ve *tegül* (>*değil*) ögelerinin birbirine denk olduğundan söz eder ve bu iki farklı dil bilgisi ögesinin Türk yazı dillerinin birbirinden ayrılmasında önemli olduğunu söyler (2019: 67).

Yok, isim cümlesi oluşturmak için tek başına yeterli değildir. *Yok* ve diğer isimlerin Etü.deki tur- fiilinden gelişmiş olan {-dır} bildirme eki ve er- fiilinden gelişmiş olan {i-} ana yardımcı fiili ile birleşmesi gerekmektedir.

Ercilasun bu sözü *yok* olarak aktarmıştır.

G.3.7. Türk: bk. G.1.5

G.3.8. kagan: bk. G.1.6.

'Türk kagan' söz öbeği Tokyürek ve Pekacar'ın eksiz ad tamlaması olarak ele aldığı bir tamlama çeşididir. Nuriyeva bu tamlamayı *törkiy ḳaġan* olarak, Ercilasun da *Türk kağanı* olarak aktarmıştır.

G.3.9. ötüken: I. ve II. Türk Kağanlığı'nın başkentidir. Şirin'e göre günümüzde yeri tam olarak bilinmemektedir ancak çoğu eski Türk tarihi uzmanı bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinde, Orhon ırmağı yakınlarındaki Hangay dağları civarında olduğunu ileri sürmüşlerdir (2019: 68).

Gabain, unvan bildiren bir {(+KA)n} eki olduğunu ve *ötüken* sözündeki {+ken}'in bu ek olduğunu söyler (2007: 44). Şirin, ekin Eski Türkler tarafından kutsal sayılan özel isimlerde ve onursal unvanlarda kullanıldığını ve ekin bu işlevini ilk kez W. Bang'ın saptadığını söyler ayrıca {(+KA)n} ekiyle oluşan bu kelimenin kökünün "dua" anlamındaki **ötüg* olabileceğinin düşünüldüğünü ifade etmektedir (2019: 68). Divitçioğlu

da yer ismi olan *Ötüken*'in Kaşgarlı Mahmut zamanında da hatırlandığını, bu kelimenin kökünün öt- fiiline kadar indirilebileceğini ve Kaşgarlı'nın bu kökten ötün-, ötür-, öt-, öte- gibi fiiller türetildiğini söylediğini ifade eder (1987: 100).

Nuriyeva ve Ercilasun bu sözü *Ötüken* olarak aktarmışlardır. Ancak Nuriyeva doğru biçimiyle aktardığı bu kelimeyi aslından transkribe ederken *ötükan* şeklinde yazarak yanlışlık yapmıştır.

Tat.: Etü. *Ötüken* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Ötüken* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Ötüken* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Ötüken* ifadesini kullanmıştır.

G.3.10. yış: Etü. *yış* "dağ" (Ercilasun, 2016: 730), "dağlardaki otlak, yayla" (Gabain, 2007: 311; Bayat, 2008: 246), "ormanlı dağ" (Tekin, 2016: 315), "orman, ormanlık dağ" (Ergin, 2010: 122) anlamlarına gelmektedir. Clauson, kelimenin "dağ ormanı, ormanla kaplı bir dağın daha üst kısımları" anlamına geldiğini, ayrıca "ağaçsız çimenli vadiler" için de kullanıldığından söz eder (EDPT: 976).

Tat.: Etü. *yış* Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu kelime yerine aslında Tat.ta kullanımda olmayan *yışlık* sözünü kullanmış ve bunu parantez içinde *iñkülĕk* kelimesiyle açıklama ihtiyacı duymuştur. Anlamı da "Etrafı yerden çukurlanarak, batarak oluşmuş yer, çukur yer, çukur; deniz seviyesinden de alçak olan yer"dir (TTAS-I: 447). Etü. *yış* kelimesinin Tat.taki karşılıkları *urman* veya *tav*'dır.

Ttü.: Etü. *yış* Ttü.de de kullanılmamaktadır. Bunun yerine 'dağ' veya 'orman' kelimeleri kullanılmaktadır. Ercilasun bu kelimeyi aktarırken *dağlarında* ifadesini kullanmıştır.

G.3.11. olursar: (bk. olur- fiili **G.1.9).** Bu söz *olur-* fiiline eklenen *{-sAr}* gerundiumuyla oluşmuştur. Erdal, *{-sAr}* ekinin *sa-* fiilinden geldiğini ileri sürer (2004: 320). Ekin {-sAr}>{-sA} şeklindeki gelişimine bakıldığında şart eki olduğu görülse de Etü.de henüz şart kipi oluşmadığından bu ek, gerundium olarak ve şahıslara bağlanmadan kullanılmaktadır (Ercilasun, 2016: 376; Şirin, 2019: 69).

{-sAr} eki Etü. döneminde bu şekliyle kullanılmış ancak devrin sonlarına doğru /r/ sesinin erimesiyle {-sA} şeklinde çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmaya devam etmiştir.

Tat.: Etü. *{-sAr}* ekinin *{-sA}* olarak değişimi ve kullanımı Tat.ta görülmektedir (Hisamova, 2017: 145-146; Öner, 2013: 193). Nuriyeva bu sözü "olsa" anlamındaki *bulsa* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *{-sAr}* ekinin *{-sA}* olarak değişimi ve kullanımı Ttü.de de görülmektedir (Ergin, 2009: 310; Korkmaz, 2009: 678). Ercilasun bu sözü *otursa* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.12. ilte: (bk. {+DA} bulunma durum eki **G.1.3).** Bu kelime *il* sözüne eklenen {+DA} eki ile oluşmuştur. *İl* kelimesi Etü.de "il, devlet, kabile" (Gabain, 2007: 274), "devlet, ülke" (Ercilasun, 2016: 678; Tekin, 2016: 300) anlamları ile kullanılmıştır.

Tat.: Etü. *il* kelimesi Tat.ta kullanılmaktadır. Tat.ta *il* "Belirli bir hükümeti olan devlet, memleket; doğup yetişilen yer, vatan; köy; halk, topluluk; dost, dostluk, barış" anlamlarına gelmektedir (TTAS-I: 377). Buradaki /i-/ sesinin Etü.de kapalı /e/ ile de yazımı var olduğu için, Tat.ta karakteristik olarak görülen /i/>/ĕ/ değişimi gerçekleşmemiştir. Nuriyeva bu sözü *ilge* ifadesi ile, kelimenin yönelme durum ekli şekliyle aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *il* kelimesi Ttü.de de *il* olarak kullanılmaktadır. Clauson, "Temelde asıl anlamının bağımsız bir yönetici tarafından yönetilen örgütlenmiş siyasi birim" olduğunu ve

çağdaş Türk yazı dillerinde ėl/el/il olarak "ülke, il; insanlar, topluluk" ve sınırlı olarak da "barış" anlamında kullanıldığını söyler.

Şirin, Batı Türkçesi tarihinde "memleket, halk" anlamlarıyla kullanımının devam ettiğini, EAT döneminde barındırdığı anlama ek olarak "yabancı, başkası, elalem" anlamlarını da üstlendiğini söyler (2019: 70-71). Şirin'in açıklamasında bahsettiği "yabancı, başkası, elalem" anlamlarının 'il' ile sınırlı kullanımının yanında 'el' ifadesiyle kullanımı daha yaygındır. Burada Etü.deki kapalı e meselesi kendini göstermekte, Ttü.de de hem *il* hem de *el* şeklinde kullanılmaktadır. Ttü.de *il* "Ülkenin vali yönetimindeki bölümü, vilayet; şehrin niteliklerini taşıyan büyük yerleşim yeri; ülke, yurt" (TS: 1170) anlamları ile kullanımı devam etmektedir. Ercilasun bu sözü *ülkede* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.13. buŋ: Etü. *buŋ* "sıkıntı" (Ercilasun, 2016: 669); "ihtiyaç, yokluk, dert, sıkıntı" (Tekin, 2016: 298); "bun, keder, sıkıntı, dert, zahmet, eziyet, mihnet" (Ergin, 2010: 91) anlamlarını içermektedir. Clauson anlamını "keder, üzüntü, melankoli" olarak verdiği kelimenin çağdaş Türk yazı dilllerinde yaşadığını, sadece Güneybatı Türk yazı dilllerinde 'bun' olarak kullanıldığını söyler (EDPT: 347).

Tat.: **(bk.** /u/>/o/ **G.1.24).** Etü. *buŋ* Tat.ta *moŋ* olarak yaşamaktadır. Kelime sonundaki /ŋ/ geniz sesi sebebiyle /b-/>/m-/ ses değişimi yaşanmıştır (Eker, 1998: 229). Anlamı da "kaygı, üzüntü, keder, sıkıntı"dır. Nuriyeva bu sözü "zorluk, huzursuzluk, bunaltı" (KTTS: 38) anlamlarına gelen *avırlık* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: **(bk.** /ŋ/>/n/ **G.1.1).** Ttü.de bu kelime "sıkıntı" anlamıyla (TS, 2011: 412) *bun* şeklinde yaşamaktadır. Kelimenin kök halinde kullanımı seyrektir. Daha çok *bun'*dan türemiş olan 'bunamak, bunak, bunaklık, bunalmak, bunalım, bunaltı...' gibi ifadeler geniş bir kullanıma sahiptir. Ercilasun bu sözü *huzursuzluk* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.14. yok: bk. G.3.6

G.3.15. ilgerü: bk. G.2.10.

G.3.16. şantuŋ: Etü. *şantuŋ* "Huangho nehri dirseğinin doğu tarafı" (Gabain: 2007: 295); "yer adı" (Ercilasun, 2016: 709; Tekin, 2016: 309); "coğrafi ad" (Nuriyeva, 2007: 26) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *şantuŋ* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Şantung* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *şantuŋ* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Şantung* ifadesini kullanmıştır.

G.3.17. yazıka: (bk. {+GA} **G.1.8).** Bu kelime *yazı* ve *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Etü.de "ova" (Ercilasun, 2016: 729; Tekin, 2016: 315), "ova, düzlük" (Gabain, 2007: 310) anlamlarına gelen 'yazı' ifadesi, "açmak, yaymak, çözmek" anlamlarına gelen *yaz-* fiilinin vokal gerundium eki ile kalıplaşıp isimleşmesiyle oluşmuştur (Şirin, 2019: 72). Clauson ses değişiklikleriyle çoğu çağdaş Türk yazı dilinde yaşadığını belirtir (EDPT: 984).

Etü. *yaz-* fiili Etü.de üç farklı anlama gelmektedir. Bunlardan biri yukarıda açıklanan anlamdır. Diğer ikisi de "yanılmak, hata yapmak, kanmak, aldanmak" ve "yazı yazmak" anlamlarıdır. Ancak "yazı yazmak" anlamlı *yaz-* fiili bengü taşlarda veya diğer yazıtlarda geçmez, bu fiille Eski Uygurca metinlerde ilk defa karşılaşılmıştır ve Kaşgarlı Mahmut bunun Oğuzca olduğundan bahsetmiştir (Şirin, 2019: 72-73).

Tat.: Etü. *yazı* Tat.ta yaşamamaktadır. Bunun yerine 'dala' ve 'kır' (BTT: 14, 23) kelimeleri kullanılmaktadır. *Dala*, "Çoğunlukla otlarla kaplanmış düzlük yer" (TTAS-I: 290) anlamına, *kır* ise "Ormansız düzlük, büyük, açık meydan; ekin ekmek için işletilen alan; tahıl yetiştirilen alan, tarla vd." (TTAS-II: 223-224) anlamlarına sahiptir.

Nuriyeva bu sözü *dalasına* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Bu kelime sadece halk ağzında "düz yer, ova, kır" anlamlarıyla yaşamakta (TS: 2560) ancak yazı dilinde yaşamamaktadır. Ttü.de *(yazı) yaz-* fiilinden türeyen 'yazı' ile buradaki *yazı* farklıdır. Ercilasun bu sözü *ovasına* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.18. tegi: Bu kelime *teg-* fiiline eklenen {-I} vokal gerundium eki ile oluşmuştur. Şirin, "değmek, ulaşmak, erişmek" anlamlarına gelen *teg-* fiili geçişsiz olduğu için yönelme durum eki almış adlarla kullanılan bir edat olduğunu belirtir (2019: 28-30).

Yönelme eki almış isimlerden sonra edat olarak kulanılır. Yer ve zaman açısından "kadar, -e kadar" anlamı vardır. 'Akru' ve 'öŋi' gibi bazı kelimeler gibi Orta Türkçe döneminde belirsiz bir sebepten sonuna bir /-n/ sesi almış ve *tegin* olmuştur. Osmanlı Türkçesi gibi bazı çağdaş Türk yazı dillerinde degin/deyin/deg olarak kullanılmaktadır (EDPT: 477).

Tat.: Bu edat Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerini 'kader' edatı almıştır. Nuriyeva bu sözü *kader* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Ttü'de bu edat *değin* biçimini almıştır. Etü. *tegi* edatı {+n} araç durum eki ile genişleyip kalıplaşarak 'tegin' olmuş (Şirin, 2019: 30), buradan sonra da /t-/>/d-/ ve /-g-/ >/-ğ-/ ses değişimlerine uğrayarak şimdiki durumuna (*değin*) gelmiştir. Şirin, bu edatın ifadeye sınırlama anlamı kattığını söyler (2019: 30). 'Değin' dışında 'kadar, dek' edatları da aynı görevde kullanılmaktadır.

Korkmaz da *değin* edatının 'teg-in' ekleşmesinden geliştiğini kabul etmektedir (2009: 1057). Ancak Hacıeminoğlu, teg- fiilinden değil de *teg* edatından geliştiğini kabul eder.

Ergin, *tegi* edatından (teg-i) hem *değin* hem de *dek* edatlarının türediğini ileri sürer (2009: 372). Ercilasun bu sözü *dek* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.19. süledim: (bk. {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *sü* ismine eklenen {+lA-} isimden fiil yapım eki, {-DX} görülen geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *sü* "ordu" (Gabain, 2007: 295), "ordu, asker" (Ercilasun, 2016: 707; Ergin, 2010: 111; Bayat, 2008: 195), "ordu, askeri birlikler, savaş" (Tekin, 2016: 308), "askeri birlik, muharebe" (Eker, 2006: 109) anlamlarındadır. *Süle-* fiili ise "harp etmek, savaşmak" (Gabain, 2007: 295), "ordu yürütmek, sefer etmek" (Ercilasun, 2016: 707), "ordu sevk etmek, ordu ile sefere çıkmak" (Tekin, 2016: 308) anlamlarındadır.

Eker, Etü.de *sü*'nün askeri terim olarak "asker, er, muharip; ordu; birlik, kıta; sefer" gibi birçok anlamının olduğunu belirtir (2006: 109-110). Bu kelimeden türeyen veya bu kelimeyle yapılan gerek Etü. metinlerinde gerek Etü. metinlerinden sonra yazılan Kutadgu Bilig ve DLT'de bu ifadelerin yer aldığından bahsetmiştir (2006: 111-129).

Eker, *sü* kelimesinin eşsesli üç kullanımının olduğundan bahseder. Ancak bunlardan ikisi Çinceden ödünç kelimelerdir. Biri "ön söz" anlamındaki *süü*, diğeri Türkçe 'kut'un eş anlamlısı olan *süü*'dür ve Çincede "saadet, majeste" anlamı vardır. Askeri terim olan *sü*'ye ilk kez Hunca yazıldığı ileri sürülen ve MS 329 yılındaki bir olayla ilgili olduğu düşünülen bir satırlık yazıda rastlanılmıştır: *'süke tılıkang bukukgı tuktang'* (2006: 106-107).

Clauson, kelimenin Çince "avlanmak" demek olan 'shou' kelimesinden ödünç alındığı ile ilgili teorinin Arap harfli metinlerde /s-/ ile yazımının yaygın olması nedeniyle önemsiz olduğunu belirtir. Ayrıca XV. yüzyıldan sonraki zamanlarda unutulduğunu sadece 'sü başı' ifadesinde kullanıldığını, sü'nün de kendisinin unutulup art damaksıllaşarak 'subaşı' olduğunu söyler (EDPT: 781).

Tat.: Etü. *sü*, Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerini 'gasker' kelimesi almıştır (Nuriyeva, 2007: 16). Tat.ta *gasker*, "devletin düzenli güçleri, armiye" (TTAS-I: 262) anlamındadır yani hem "asker" hem de "ordu" anlamı vardır. Nuriyeva bu sözü *sugıştım* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Ttü.de *sü* Etü.deki gibi geniş bir kullanım sahası bulamamış ve zamanla kullanımdan düşmüştür. Kök halde tek başına kullanılmamakta ancak türemiş haldeki bir-iki kelimede izine rastlanmaktadır. Bunlar *sübaşı/subaşı, subay* kelimeleridir (Eker, 2006: 107). Ercilasun bu sözü *ordu yürüttüm* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.20. taluyka: (bk. {+GA} **G.1.8).** Bu kelime *taluy* ve *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. *Taluy* Etü.de "deniz" (Gabain, 2007: 297), "okyanus" (Ercilasun, 2016: 710), "deniz, okyanus; büyük nehir" (Ergin, 2010: 112) anlamlarına gelen Çince alıntı bir kelimedir (EDPT: 502). Clauson asıl anlamının "deniz" olduğunu sonraları "geniş su birikintisi" anlamlarında kullanıldığını söyler (EDPT: 502).

Tat.: *Taluy* kelimesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine *diŋğěz* kelimesi kullanılmaktadır (BTT: 15). Bunun dışında "okyanus" anlamındaki *okean* da *taluy* sözünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Nuriyeva bu sözü *diŋğězde* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: *Taluy* kelimesi Ttü.de de kullanılmamaktadır. Bunun yerine *deniz, okyanus* kullanılmaktadır. Şirin, XIII. yüzyıldan sonra *taluy* kelimesine rastlanmamasının sebebinin Farsça *derya* Arapça *bahr* kelimelerinin kullanılmaya başlanması, XI. yüzyılda da *teŋiz* kelimesinin yaygınlaşması olduğunu söyler (2019: 76). Ercilasun bu sözü *okyanusa* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.21. kiçig: Etü *kiçig* "küçük, gençlik" (Gabain, 2007: 281), "küçük, az" (Ercilasun, 2016: 689) "az, pek az, hiç; küçük" (Tekin, 2016: 303), "küçük, az, biraz" (Ergin, 2010: 102) anlamlarına sahiptir. Şirin, daha Etü.de 'ast, rütbesi düşük' ve 'kedi, köpek yavrusu, enik' mecazlaşmaları yaşadığını belirtir (2019: 76).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Bu kelime Tat.ta *kĕçkĕne* (Nuriyeva, 2007: 25) ve *kĕçĕ* (Şirin, 2019: 77) olarak yaşamaktadır. Tat. *kĕçkĕne*'nin "Büyüklüğü, kapsamı, ölçüsü büyük olmayan, sayı bakımından çok olmayan, az sayıda, az, kısa, alçak, bodur; artık güçlü olmayan; toplumda ve hizmette çok yer etmeyen; genç, küçük çocuk" (TTAS-II: 89) gibi çeşitli anlamları vardır. *Kĕçĕ*nin de *kĕçkĕne* ile benzer anlamları vardır (TTAS-II: 88-89).

Nuriyeva bu sözü *az ġına* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *kiçig* Ttü.de *küçük* olmuştur. Ancak *kiçig*'in Etü.den Ttü.'ye olan tarihi gelişim safhalarında /-g/ sesinin düşmesi ile *kiçi* ve *kėçi* şekillerine girer (Sertkaya, 2011: 411). Sertkaya, kelimenin bugünkü şekli olan *küçük*'ün Ebu Hayyan'ın sözlüğünde "köpek yavrusu" olarak geçtiğini ve Ttü.de 'küçük küçük' şeklindeki köpek çağırma sözünün 'küçü küçü' ve sonunda art damaksıllaşarak 'kuçu kuçu' olduğunu; *küçük* kelimesine Anadolu metinlerinde yani XIII-XVII. yüzyıllar arasındaki metinlerde rastlanılmadığını, daha sonraları ise bugünkü anlam ve kullanımına kavuşmasında etkili olan unsurun XX. yüzyılın başlarında Arap harfleriyle *kuçek* olarak yazılan Farsça "küçük" anlamındaki kelimenin *küçük* şeklinde yanlış olarak okunduğunu ve daha da önemlisi *büyük* (<bedük) kelimesinin *kuçek* kelimesini kendisine benzeterek *küçük* haline getirdiğini söyler (2011: 414).

Clauson, *kiçig* kelimesinin anlamının "küçük" olduğunu ve "köpek yavrusu" gibi genişletilmiş bir anlamının da olduğundan söz eder. Yine Clauson, bazı ses değişiklikleriyle tüm çağdaş Türk yazı dillerinde kullanıldığından, yalnızca Osmanlı Türkçesinin dolaylı olarak da Ttü.'nün *küçük* olarak kullandığından söz eder (EDPT: 696).

Ercilasun bu sözü *az* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.22. tegmedim: (bk. {-DX} zaman eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *teg-* fiiline eklenen *{-mA}* olumsuzluk eki, *{-DX}* görülen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *teg-* fiili "ulaşmak, saldırmak" (Ercilasun, 2016: 712), "erişmek, yetişmek, hücum etmek, değmek" (Gabain, 2007: 298), "varmak, erişmek; hücum etmek, saldırmak" (Tekin, 2016: 309), "değmek, erişmek, yetişek, ulaşmak, temas etmek, hücum etmek, çarpışmak" (Ergin, 2010: 113) anlamlarındadır.

Etü. {-mA} fiillere gelerek onları olumsuz yapan bir ektir (Gabain, 2007: 77).

Tat.: **(bk.** /e/>/i/ **G.1.1,** /g/>/y/ **G.1.2).** Etü. *teg-* fiili Tat.ta *tiy-* olmuştur. "değmek, temas etmek; çarpmak, vurmak, zarar vermek, tahrip etmek; tahriş etmek; dövmek, saldırmak, hücum etmek; izinsiz almak, çalmak; kapmak" (KTTS: 480) gibi anlamları vardır.

Tat.ta olumsuzluk eki {-mA}'dır (Öner, 2013: 95). Nuriyeva bu sözü *citmeděk* ifadesi ile aktarmıştır. *Cit-* fiili "Yakınlaşmak, yanına gelmek; kovalayıp yetişmek; yeterli gelmek, yetmek" gibi (KTTS: 84) anlamlara sahiptir.

Nuriyeva cümleyi "denize ulaşmadık, ulaşmamıza az kaldı" gibi bir anlam temeli üzerine oturtmuştur.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *teg-* Ttü.de /t-/>/d-/ ve /-g-/ > /-ğ-/ ses değişimleri sonucunda *değ-* şeklini almıştır. Ttü. *değ-* fiili "Aralık kalmayıncaya kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek; ulaşmak, erişmek; istenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek", "Değerinde olmak; karşılık olmak; zevk veren şeyler hoşa gitmek, herhangi bir nitelikte olmak; eş değerde olmak" (TS: 612) gibi temel ve mecaz anlamlara sahip bir kelimedir.

Ttü.de de olumsuzluk eki {-mA}'dır ve i- ana yardımcı eylemi dışında tüm fiillerin kök ve gövdelerine gelebildiği için en işlek türetme eklerinden biridir (Korkmaz, 2009: 128). Ercilasun bu sözü *ulaşmadım* ifadesi ile aktarmıştır. Ercilasun, cümleyi 'denize az ulaşmadım' şeklinde aktararak birçok kez denize ulaşıldığını anlatmak ister.

G.3.23. birigerü: bk. G.2.12.

G.3.24. Tokuz Ersinke: (bk. tokuz **G.2.1,** {+GA} **G.1.8).** Etü. *Tokuz Ersin* için "yer adı" (Ercilasun, 2016: 717), "kabile, boy adı" (Nuriyeva, 2007: 94) anlamları verilmiştir. Şirin, "İndo-İrani bir halk olan Toharların yaşadığı, günümüz Doğu Türkistan'ında İpek Yolu güzergahında bir kent, Karaşehir." açıklamasını yapar (2019: 78).

Tat.: Etü. *Tokuz Ersin* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu sözü *Tugız Ersenge* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *Tokuz Ersin* Tat.ta yaşamamaktadır. Ercilasun ise *Tokuz Ersin'e* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.25. tegi: bk. G.3.18.

G.3.26. süledim: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} zaman eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9.**

G.3.27. töpütke: (bk.{+GA} için **G.1.8).** Bu kelime *töpüt* kelimesine eklenen {+GA} yönelme durum eki ile oluşmuştur. "Tibet" (Ercilasun, 2016: 718; Ergin, 2010: 117; Gabain, 2007: 301; Tekin, 2016: 311) ülke veya yer adının Etü.deki şeklidir. Kelimenin aslı /ö/ ve /ü/ sesini veren tek damga 𐰾 ile yazıldığı için okumalarda töpüt, töpöt veya tüpüt gibi farklılıklar görülmektedir.

Tat.: Nuriyeva, Tat.ta kelimenin karşılığı olarak *Tibĕt* şeklini vermiştir (2007: 16) ancak metin içinde bu sözü *Tüpütke* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Ttü.de bu kelime *tibet* olarak kullanılmaktadır. Ercilasun da bu sözü *Tibet'e* ifadesi ile aktarmıştır.

G.3.28. kiçig: bk. G.3.21.

G.3.29. tegmedim: bk. G.3.22.

G.3.30. kurıgaru: bk. G.2.14.

G.3.31. yinçü ögüz: Şirin; Türklerin İnci Irmağı, Arap ve Farsların Sir Derya veya Seyhun ırmağı olarak adlandırdıkları nehir olduğunu söyler (2019: 79). Etü. *yinçü*, "inci" demek olan Çinceden alıntı bir kelimedir (EDPT: 944). "İnci, Sırderya" (Gabain, 2007: 311), "yer (ırmak) adı, Seyhun" (Ercilasun, 2016: 731), "ırmak adı (Sır Derya)" (Tekin, 2016: 315) anlamları da verilmiştir. *Ögüz* de tek başına "nehir, ırmak" (EDPT: 119) anlamındadır.

Tat.: Etü. *yinçü ögüz* Tat.ta 'Sır Derya yılgası' (Nuriyeva, 2007: 94) olarak bilinmektedir. Etü. "inci" anlamındaki *yinçü*, Tat.ta *ěncě* (TTS, 1998: 182) olarak kullanılmaya devam etmektedir. Söz başındaki /y/ sesi düşmüş, ilk hecedeki /i/ ünlüsü sebebi ile oluşan ilerleyici benzeşmenin etkisiyle /-ü/ sesi/-i/ olmuş, ardında da /ě/ şeklinde gelişmiştir.

Etü. *ögüz* ise Tat.ta *yılga* (BTT: 16) olarak geçmektedir, Etü. *ögüz* yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz öbeğini *Yinçü ügüz* ifadesi ile aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *yinçü ögüz* söz öbeği Ttü.de kullanılmamaktadır. Etü. *yinçü* /y-/ sesinin düşmesi /ç/>/c/ ve /ü/>/i/ ses değişimleri sonucunda Ttü.de *inci* olmuştur. *Ögüz* bugün Ttü.de kullanılmamaktadır. Şirin, XIII-XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe *ırmak* ve *yılga* kelimelerinin ve Arapça *nehr* kelimesinin kullanımının artmaya başlamasıyla *ögüz'*ün unutulduğunu bu yüzden günümüzde bazı Türk yazı dilleri dışında kullanılmadığını söyler (2019: 80). Ercilasun bu söz öbeğini *Yinçü {Sırdarya} Irmağı'nı* ifadesi ile aktarmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. İlk paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /o/>/u/ ses değişimi görülmektedir: yok *(yuk)*

2. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin genel olarak korunduğu tespit edilmiştir: *yok > yok), olur- > otur-*

3. "amtı" sözünde Ttü.de önce ön damaksıllaşma ardından /e/>/i/ ses değişimi söz konusudur.

4. Ünsüz ses değerleri dikkate alındığında Tat.'nın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. Özellikle söz başı t ve k seslerinin ve ŋ sesinin varlığı önemlidir: *tokuz > tugız, tıŋla > tıŋla, kün > kön, tün > tön*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişiklikleri /t-/>/d-/, /-t-/>/-d-/ görülmektedir: *tokuz > dokuz, amtı > şimdi (<uş imdi), il**te** > ülke**de**)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Ttü. biçim bilgisi yönüyle Etü'ye daha yakındır.

2. Ttü.de ise Etü.de görülen ve Oğuzca özellik olarak gösterilen {-mIş} ekinin bulunması yönüyle ilgi çekicidir.

3. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Etü. {+GA} yönelme durum eki ve {+DA} çıkma-bulunma durum eki örneklerinin Ttü.deki kullanımları Oğuz grubu Türk yazı

dillerinde karakteristik olarak görülen ses değişiklikleri sonucundaki şekilleri Ttü. metninde de görülmektedir.

4. Etü. {+GArU} yön gösterme durum eki her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, aslında üçüncü paragrafa yer alan Etü. *kop itdim* ifadesini ikinci paragraftaki cümleyi bitirmek için *kübeyttĕm* olarak aktararak ikinci paragrafa dahil etmiştir. Ercilasun ise bu konuda metnin aslına bağlı kalmıştır. Ayrıca Nuriyeva 'kop itdim' yapısını isim ve yardımcı eylem olarak düşünüp *"çoğaltmak, fazlalaştırmak"* anlamıyla aktarmıştır. Ercilasun ise 'kop'u zarf, it- eylemini de "teşkilatlandırmak, düzenlemek" anlamıyla ele alarak aktarmıştır. *Kop* sözünün ve *it-* eyleminin anlamları dikkate alındığında her iki anlamlandırma çalışması da doğru görünmektedir.

2. Etü. 'İlgerü Şantuŋ yazıka tegi süledim' ifadesi Tat.'a *Alga, könçığışķa, Şantung dalasına ķader sugıştıķ* ifadesi ile, Ttü.'e ise *Doğuda Şantung Ovası'na dek ordu yürüttüm* ifadesi ile aktarılmıştır. Birinde savaşarak ilerlemek söz konusuyken diğerinde sefer yapmaktan bahsedilmiştir.

3. Aynı anlamlandırma Etü. 'Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim' ifadesinde de mevcuttur: Tat. *Tugız Ersenge kader sugışıp bardık*, Ttü. *Güneyde Tokuz Ersin'e dek ordu yürüttüm.*

4. Etü. 'taluyka kiçig tegmedim' ifadesi Tat.'a *dingĕzge az ġına citmedĕk* ifadesi ile, Ttü.'e ise *okyanusa az ulaşmadım* ifadesi ile aktarılmıştır.

5. Aynı ifade kalıbı kullanılmasına rağmen olayların gidişatındaki mantık sıralaması gözetilerek Tat.ta farklı bir anlamlandırma yapılmıştır: Etü. 'Töpütke kiçig tegmedim' ifadesi, Tat. *Tüpütke citerge bik az kaldı* (Tibet'e ulaşmaya çok az kaldı)

cümlesi ile karşılanmıştır. Ttü.de ise ‘taluyka kiçig tegmedim’ (okyanusa az ulaşmadım) ifadesi ile ‘Töpütke kiçig tegmedim’ *(Tibet’e az ulaşmadım.)* ifadesinin aynı şekilde anlamlandırılmış olduğu görülür.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. ol (Tat. *ul*/ Ttü. *o*), Etü. yok (Tat. *yuk*/ Ttü. *yok*), Etü. Türk (Tat. *Törkiy*/ Ttü. *Türk*), Etü. olur- (Tat. *utır-*/ Ttü. *otur*),Etü. tokuz (Tat. *tugız*/ Ttü. *dokuz*), Etü. kiçig (Tat. *kěçě-kěçěk*/ Ttü. *küçük*), Etü. teg- (Tat. *tiy*/ Ttü. *değ*-), Etü. yinçü (Tat. *ěncě*/ Ttü. *inci*) Etü. amtı (Tat. *indi*/Ttü. *şimdi*), Etü. buŋ (Tat. *moŋ*/ Ttü. *buna*-) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *kop, it-, aṅıg, yış, Şantung, yazı, süle-, taluy, birigerü, kurıgaru, ögüz* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, G: 4

NURİYEVA

käčä Tämir qapïγqa tägi sülädim jirγaru jir Bajïrqu jiriṇtägi sülädim bunča jirkä tägi jirïtdïm. Ötükän jïšda jig idi joq ärmis il tutsïq jir Ötükän jïš armiš. Bu jirdä olurïp tabγač budun birlä

Kiçěp Timĕr-Kapıgķa ķader suġıştıķ, tönyaķķa Bayırķu cirĕne ķader suġışıp bardıķ. Şul ķader cirlerge yörttĕm. Ötüken yışlığınnan da yaḫşı urın bulmas, ilnĕ totaçaķ cir Ötüken yışlığı idĕ. Bu cirlerde urnaşıp Tabgaç ḫalķı bĕlen aralaştıķ.

Geçip Demir Kapı'ya kadar savaştık, kuzeye Bayırku yerine kadar savaşıp gittik. Şukadar yerlere (ordu/asker) yürüttüm. Ötüken vadisinden de iyi yer olmaz, ili tutacak yer Ötüken vadisi idi. Bu yerlere yerleşerek Çin halkı ile ilişki kurduk.

ERCİLASUN

Keçe temir kapıgka tegi süledim. Yırıgaru Yir Bayırku yiriŋe tegi süledim. Bunça yirke tegi yorıtdım; Ötüken yışda yig idi yok ermiş; il tutsık yir Ötüken yış ermiş. Bu yirde olurup Tabgaç bodun birle

Geçerek Demirkapı'ya dek ordu yürüttüm. Kuzeyde Yir Bayırku topraklarına dek ordu yürüttüm. Bunca yerlere dek {ordu} yürüttüm; Ötüken Dağlarından daha iyisi hiç yokmuş; devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş. Burada oturup Çin milleti ile

İnceleme:

G.4.1. keçe: (bk. {-A} gerundiumu **G.1.13)** Bu kelime *keç-* fiili ile {-A} gerundiumundan oluşmuştur. "Geçerek, geçip" anlamlarını karşılamaktadır. Etü. *keç-* fiili "geçmek" (Ergin, 2010: 99; Tekin, 2016: 302) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *keç-* fiili Tat.ta *kiç-* şekliyle kullanılmakta, "geçmek, bir mesafeyi yolu veya uzaklığı geride bırakmak, aşmak; göç etmek, gezmek; affetmek, bağışlamak; birinden veya bir şeyden vaz geçmek" anlamlarına gelmektedir (TTAS- II: 117). Nuriyeva bu söz için *kiçĕp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *keç-* fiili Ttü. için karakteristik olan /k-/>/g-/ ses değişimi sonucunda *geç-* şeklinde kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *geçerek* ifadesini kullanmıştır.

G.4.2. Temir Kapıgka: (bk. {+GA} **G.1.8).** Bu söz grubu *temir* ve *kapıg* isimlerine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Etü. *Temir Kapıg*, "yer adı, Buzğālexāne" (Ercilasun, 2016: 713), "Demir Kapı" (Ergin, 2010: 114) olarak anlamlandırılmıştır.

Thomsen, *Demir Kapı* ifadesinin günümüz Türkçesinde dağlardaki dar geçitler için kullanıldığını yani birden çok *Demir Kapı* olduğunu ancak buradaki *Demir Kapı*'nın Türklerin batı sınırını veya batıya uzanan en uç noktayı gösterdiğini söyler. Bulunduğu yerin konumunu ve özelliklerini verdikten sonra neden *Demir Kapı* dendiğini, *Demir Kapı*'dan ilk kez ve ayrıntısıyla bahseden kişi olan Çinli gezgin Hıouen-Thsang'tan yaptığı alıntılarla açıklar. Bunun dışında Orta Çağ Arap ve Fars yazarların buraya 'Dar-i ahān' ya da 'Kolouga' dediklerini, şimdi ise oraya 'Keçi Kulübesi' anlamına gelen 'Bouzgola-khana' dendiğinden söz eder (2011: 207).

Şirin, *temir*'in bengü taşlarda maden ismi olarak geçmediğini yalnızca *Temir Kapıg* yer adında kullanıldığını ve maden adının yanında kişi adı olarak kullanılışının sonraki dönemlerde ortaya çıktığını ifade eder (2019: 81). Ercilasun ise *temir*'i bengü taşların söz varlığı konusu içinde 'tabiatla ilgili kelimeler' dâhilinde ele almıştır (2016: 383).

Etü. *kapıg* sözü *kap-* fiilinden türemiştir (Eren, 1999: 209). Ayrıca ikinci hecedeki düz-dar ünlünün art damak /-g/ sesinin etkisiyle düz-geniş bir sese evrilmiş şekli *(kapag)* ile birlikte asıl şekil, Etü. dönemi boyunca kullanılmıştır (Şirin, 2019: 81).

Tat.: Etü. *Temir Kapıg* sözü için Nuriyeva "Özbekistan bölgesinin Baysuntav dağındaki Buzgala geçidi" açıklamasını yapar (BTT: 94).

Etü. *Temir* sözü Tat. için karakteristik olan ses değişimleri sonucunda *timĕr* şeklini almıştır. Kelime hem maden adı olarak kullanılmakta hem de mecazlaşarak "fiziki anlamda

veya ruhen güçlü, sağlam kişiler" için söylenen bir ifade olarak kullanılmaktadır (TTAS-III: 99).

Etü. *kapıg*'dan gelişerek Tat.ta "kapı" anlamını karşılayan *kapka* sözü ve bunun haricinde *işĕk* sözü kullanılmaktadır (TTS, 1998: 196). Nuriyeva *Temir Kapıg* için *Timĕr-Kapıgķa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *temir*, Ttü.de /t-/>/d-/ ses değişimi ile *demir* halini almıştır. *Demir*, Türkçe Sözlük'te "Hem maden veya element adı ve bu madenden yapılmış parçalar, eşyalar için hem de 'güçlü, kuvvetli, sert' anlamlı mecazlar ve deyimler için kullanılmaktadır" (2011: 620) olarak geçmektedir.

Etü. *kapıg* da çeşitli ses değişikliklerine[5] uğradıktan sonra *kapı* biçimiyle Ttü.de kullanımı devam etmektedir. Ercilasun, *Temir Kapıg* söz öbeği için *Demirkapı* ifadesini kullanmıştır.

Demir kapı ifadesi Ttü.de yer adı olarak kullanılmamaktadır. 'Demir kapı', bir isim (kapı) ve sıfat (demir) unsurunun niteleyen-nitelenen ilişkisi ile birbirine bağlanmasıyla oluşan bir söz öbeğidir.

G.4.3. tegi: bk. G.3.18.

G.4.4. süledim: bk. G.3.19.

[5]EAT döneminde /-g/ sesi düşmüş ve bunun etkisiyle /ı/ sesi yuvarlaklaşarak/u/ olmuştur. Ttü.de /-u/ sesi düzlük-yuvarlaklık uyumuna girerek /-ı/ olmuş ve son şeklini korumaktadır.

G.4.5. yırıgaru: bk. yırı **G.1.22,** {+GArU} **G.2.10.**

G.4.6. Yir Bayırku: "Yer (ülke) adı, Bayırku ülkesi" (Ercilasun, 2016: 731), "etnik ad" (Tekin, 2016: 315) anlamlarına gelen özel bir ad; yer veya kavim adıdır.

Thomsen *bayırku* kelimesinin Çağatay Türkçesinde "çöl, yayla", Osmanlı Türkçesinde "tepe, bayır" anlamındaki *bayır* kelimesinin olma ihtimalini düşünmekte ancak diğer isimlerin anlamlarının bilinemediğini ifade etmektedir (2011: 227).

Tat.: Etü. *Yir Bayırku* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Bayırku* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Yir Bayırku* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun, bu söz için *Yir Bayırku* ifadesini kullanmıştır.

G.4.7. yiriŋe: (bk. kapalı /e/ **G.1.12;** {+(s)I} III. tekil kişi iyelik eki **G.2.3,** zamir n'si **G.2.13,** {+GA} yönelme durum eki **G.1.8).** Kelime *yir* kelimesine eklenen *{+(s)I}* üçüncü kişi iyelik eki, *zamir n'si* ve *{+GA}* yönelme durum eki ile çekimlenmiştir.

Etü. *yir* "yer; toprak, ülke; yeryüzü" (Ercilasun, 2016: 731), "yer toprak" (Ergin, 2010: 123), "yer, dünya; toprak, ülke" (Tekin, 2016: 315), "yer, memleket" (Bayat, 2008: 247) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, 'Yir Bayırku yiriŋe' ifadesindeki *yir* sözünün asıl anlamının "yer, toprak" anlamına geldiğini ancak bir halk adı ile birlikte kullanıldığında "ülke, memleket" yurt"

anlamlarını taşır halde geldiğini belirtir (2019: 82). Bununla birlikte Ercilasun'un *Yir Bayırku* ve *yiriŋe* şeklindeki ayrımının tam tersine *yir* ve *bayırku yiriŋe* şeklinde ayırmıştır.

Tat.: Etü. y*ir* sözü Tat. için karakteristik olan /y-/ >/c-/ ses değişimine uğrayarak *cir* halini almıştır. Bunun dışında kapalı /e/ sesinin bazı durumlar dışında Tat.ta /i/ olarak kullanıldığı görülür, burada da aynı durum söz konusudur.

Tarihi seyir içinde bakıldığında söz başı /y/ sesinin bazı Türk yazı dillerinde korunup bzılarında /c-/ olduğu, bazılarında da düştüğü görülmektedir. Özellikle bu değişim farklılığını Kıpçak yazı grubunda görmekteyiz. Ancak kendi içinde karışık bir seyir izleyen Türk yazı dili, Tat.tır. Tat.ta önseste /y/'yi koruyan kelimeler çoğunlukta olsa da, ön seste /c/ sesini bulunduran kelimeler azımsanmayacak kadar çoktur ki bu farklılığın sebebi -/y/ sesinin korunarak kullanılması veya /c/'ye dönmüş haliyle kullanılmasının sebebi- Tat.taki ağızlardır (Alkaya, 2017: 24-38). Nuriyeva, bu söz için *cirĕne* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü*.:** Etü. *yir* sözündeki /i/ sesi (Köktürk harfli asıl metinde /i/ sesi ile yazılmış olduğu halde) kapalı e'dir ve Ttü.de *yer* olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *yer* "Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekan; gezinilen, ayakla basılan taban; bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge; durum, konum, vaziyet; ülke; görev, makam; önem; iz; üzerine yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa; ekime elverişli toprak parçası, arazi; bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal; otel motel vb.nde kalınacak oda; yerküre; durum, konum" (TS: 2575) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun, bu söz için *topraklarına* ifadesini kullanmıştır.

G.4.8. tegi: bk. G.3.18.

G.4.9. süledim: bk. G.3.19. Nuriyeva, bu söz için "savaşarak gittik" anlamındaki *suġışıp bardıḳ* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun ise *ordu yürüttüm* ifadesini kullanmıştır.

G.4.10. bunça: (bk. bu **G.1.7,** zamir n'si **G.2.13).** Bu kelime *bu* zamirine eklenen *zamir n'si* ve *{+çA}* eşitlik durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. {+çA} eki "gibi, göre, kadar" anlamını vermektedir (Ercilasun, 2016: 373). Etü. *bunça* "bunca, bu kadar, böyle, böylece, bu kadar çok" (Bayat, 2020: 56) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. {+çA} eki Tat.ta {+çA} olarak yaşamaktadır. Etü.de çekim eki olan {+çA} eşitlik durum eki Tat.ta kullanım sıklığının azlığı nedeniyle yapım eki görevindedir (Hisamova, 2017: 89; Öner, 2013: 139).

Ttü.: Etü. {+çA} eki Ttü.de {+CA} olarak yaşamaktadır. Korkmaz, eşitlik durum eki {+CA}'nın durum ekinden çok yapım eki olarak kullanıldığından ve kelimeye karşılaştırma, benzetme ve eşitlik işlevlerini kazandırdığından bahseder (2009: 25, 36, 324-325). Ayrıca /ç/ sesinin ötümlüleşerek /c/ olduğunu ancak bunun Etü.deki gibi tek şekilli olarak değil hem /c/'li hem de /ç/'li şekliyle kullanıldığından bahseder (Korkmaz, 2009: 324).

Etü. *bunça* Ttü.de *bunca* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *bunca* "epey, çok; bu kadar, bu denli" (TS: 413) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu sözü *bunca* ifadesi ile karşılamıştır.

G.4.11. yirke: (bk. yir **G.4.7**, {+GA} **G.1.8).** Nuriyeva *yirke* için *cirlerge* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun ise *yerlere* ifadesini kullanmıştır.

G.4.12. tegi: bk. G.3.18.

G.4.13. yorıtdım: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} zaman eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9).** Etü. *yorı-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* I. Tekil şahıs eki ile çekimlenen bu kelime "yürüttüm" anlamındadır.

Etü. *yorı-* fiili "yürümek, gitmek; davranmak; sözü geçmek" (Bayat, 2020: 262) anlamlarında kullanılmaktadır.

Tat.: Bu yazı dilinde görülen ses değişikliklerinden biri de /o/>/ö/ değişimidir. Bu değişim sonucunda *yorı-* fiili düzlük-yuvarlaklık uyumuna da uyarak *yörü-* olmuştur. Nuriyeva, bu söz için *yörttĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yorı-* fiilinin ünlüleri Ttü.de hem ön damaksıllaşmış hem de düz ünlülü hale gelmiş ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna da uyarak *yürü-* şeklini almıştır. Şirin, bu ünlü değişimlerinin XIII-XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığından söz eder. Yine Şirin, tarihi Oğuz grubu Türk yazı dillerinde var olan ve en eski örneklerinin EUT'de görüldüğü şekil olan süreklilik bildiren yardımcı fiil işlevinin, günümüzde şimdiki zaman eki olarak kullanılan {-yor}'un kökeni olduğundan söz etmiştir (2019: 83).

Clauson, fiilin /o/ sesiyle kurulduğunu ancak Orta Türkçe döneminde, belki de *yügür-* fiilinin etkisiyle, ses değişimlerinin olduğunu, neredeyse tüm çağdaş Türk yazı dillerinde çoğu zaman tek hece ile kurulduğunu ve /ü/ sesinin var olduğunu söyler (EDPT: 957). Ercilasun, bu söz için *{ordu} yürüttüm* ifadesini kullanmıştır.

G.4.14. Ötüken yışda: (bk. ötüken **G.3.9,** yış **G.3.10,** {+DA} eki **G.1.3).** Bu söz öbeği, *ötüken yış* ifadesine eklenen {+DA} bulunma durum eki ile oluşmuştur. Ancak burada {+DA} ekinin ayrılma durum eki işlevinde olduğu aktarmalardan görülmektedir.

Tat.: Nuriyeva *Ötüken yışda* için *Ötüken vadisinden* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ercilasun *Ötüken yışda* sözü için *Ötüken Dağlarından* ifadesini kullanmıştır.

G.4.15. yig: Etü. *yig* "daha iyi, yeğ" (Ercilasun, 2016: 731), "iyi" (Ergin, 2010: 123), "daha iyi" (Tekin, 2016: 315; Bayat, 2008: 247) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *yig* Tat.ta kullanılmamakta, bunun yerine "iyi" anlamını taşıyan 'yahşı' sözünün üzerine gelen {+rAk} karşılaştırma işlevli isimden isim yapım ekiyle oluşan *yahşırak* sözü kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *yaḫşı (urın)* ifadesini kullanmıştır. *Yaḫşı* ve *yışlıgınnan* kelimelerinin arasında kullanılan 'da' bağlacı, ifadeye {+rAk} ekinin işlevini yüklemiştir.

Ttü.: Bengü taş metinlerinde hem /i/ hem de kapalı /e/ ile yazıldığı görülen (Şirin, 2019: 84) bu kelime, Ttü.de /g/ sesinin sızıcılaşmasıyla *yeğ* olmuştur. "Bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen, müreccah (TS: 2565) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *daha iyisi* ifadesini kullanmıştır.

G.4.16. idi: Etü.de eşyazımlı iki *idi* mevcuttur, buradaki "hiç, asla, tamamen" (Ercilasun, 2016: 677), "pek, çok, hep, hiç, asla" (Ergin, 2010: 95), "hiç, asla" (Tekin, 2016: 300) anlamlarına gelen *idi*'dir.

Tat.: Etü. *idi* Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine 'küp', 'kübrek', 'bik' (TTS, 1998: 106) gibi kelimeler kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için belirgin bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *idi* Ttü.de kullanılmamaktadır. Bunun yerine Farsça ve Arapça gibi yabancı dillerden alınan "hiç, asla" gibi kelimeler kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *hiç* ifadesini kullanmıştır.

G.4.17. yok ermiş: (bk. yok **G.3.6,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği, *yok* ismi ve *er-* ana yardımcı fiiline eklenen {-mIş} duyulan geçmiş zaman eki ile oluşmuştur. Etü. *yok ermiş* ifadesi, yardımcı fiille oluşan bir birleşik fiil halini almıştır.

Etü. *er-* fiilinin isimleri yüklemleştirmek gibi bir işlevi vardır (Ercilasun, 2016: 379). Etü.de tüm şahıs çekimlerinde *er-* ana yardımcı fiil kullanılıyorken zamanla III. şahıs çekimlerinde tur- yardımcı fiili kullanılmaya başlar ve bu şekilde Oğuz grubu Türk yazı dillerine geçerek III. şahsın bildirme görevinde kullanılır (Ergin, 2009: 316). *Er-* de Oğuz grubu Türk yazı dilleri dâhilinde çeşitli ses değişiklikleri ile fiil şeklinden ek şekline bir geçiş yaşamıştır.

Eraslan, 'yok' kelimesinin cümle kurmadaki rolünün çekimli ana yardımcı fiil olan er- ile kurulan bildirme ile olan ilişkisinden bahsederken er- ana yardımcı fiilinin Etü.de önce esas fiil olduğunu ancak sonradan edindiği yardımcı fiil işlevini de yine Etü.de kazandığını belirtmiştir (1996: 457). Bu ana yardımcı fiilin bir hüküm ifade edebilmesi için bir kelime veya kelime grubuyla birlikte çekimlenmesi gerekmektedir (Eraslan, 1996: 457). Metinde geçen ve cümlenin yüklemi olan 'yok ermiş' ifadesi bu açıklamaya örnek teşkil

eder. Eraslan ‘yok’ sözünün yüklem olarak kullanıldığı cümleleri ve *er-* ana yardımcı fiilini, isim cümlesi oluşturan yapılar içinde ele almıştır (1996: 457-462).

Alyılmaz, er- ana yardımcı fiilinin yüklem ismi (isim türündeki yüklem/ isim cümlesinde yüklemi oluşturan isim) ile birleşerek yüklem fiili oluşturduğunu ve ana yardımcı fiilin kip ekleriyle birlikte üslup gereği bazen cümleden atıldığını belirtir (1994: 215).

Asıl fiil olarak *er-* Etü.de “imek, olmak, mevcut olmak, var olmak; bulmak, bulunmak; ait olmak, ilgili olmak; tasvir fiili olarak; hür yaşamak; ermek, varmak, ulaşmak, yetişmek” (Bayat, 2020: 81) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Tat. etimolojik sözlüğüne bakıldığında er- ana yardımcı fiilinin, *idĕ* olarak madde başı alındığı görülür. Burada kelimenin Etü.den geçtiğinden ve Eski Tatar yazı dilinde *irdĕ* olarak kullanıldığından bahsedilir ve anlamının da “vardı, oldu” olduğu belirtilir (TTES-I: 293).

Öner, Etü.deki er-’in ana yardımcı fiil olarak hem isimlerin bildirmesinde hem de çekimli fiillerin bildirmesinde yani birleşik çekimlerinde kullanıldığını ayrıca tarihi Türk yazı dillerinden itibaren /-r/ sesinin kullanımdan düşmeye başlamasıyla günümüzde sadece ünlü sesin varlığını sürdürdüğünü belirtir (2013: 210-211).

Nuriyeva bu ifade için *bulmas* sözünü kullanmıştır.

Ttü.: Etü.de *er-* olarak kullanılan ana yardımcı fiil Ttü.de er->ir->i- şeklinde geçirdiği değişimden sonra *i-* olarak kullanılmaya devam etmektedir (Korkmaz, 2009: 702). *İ-* ana yardımcı fiili, kendisinin kök olarak tek başına hiçbir anlam ifade etmemesi ve tek başına

kullanılamamasının yanında, üzerine hiçbir yapım eki de alamama yani fiilden isim veya isimden fiil gövdesi meydana getirememe, varlığını ancak belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve şart kipi ile ortaya koyabilme özelliklerine sahiptir (Ergin, 2009: 314; Korkmaz, 2009: 702).

Ercilasun bu ifade için *yokmuş* sözünü kullanmıştır.

G.4.18. il: bk. G.3.12.

G.4.19. tutsık: **(bk.** {-sIk} **G.2.11).** Etü. *tut*- fiili "tutmak, yakalamak; korumak, muhafaza etmek" (Tekin, 2016: 312) anlamlarındadır. Şirin, fiilin Etü.den itibaren temel anlamının yanında mecaz anlamlar da kazandığını ve bu mecazlaşmanın *il tutsık yir* tamlamasında görüldüğünü belirtir (2019: 85).

Tat.: **(bk.** /u/>/o/ için **G.1.24).** Etü. *tut*- fiili Tat.ta *tot*- olmuştur. Tat. *tot*- fiili "Herhangi bir şeyi parmaklar veya silah vb. yardımıyla bağlamak, iliştirmek; kişilerin aynı şekilde canlı ve cansız şeylerin hareketini zorlaştırmak, onları durdurmak, engellemek; kişilerin (mesela düşmanın) ve canlı-cansız şeylerin hareketini tam vaktinde durdurmak, engellemek, geciktirmek" (TTAS-III: 129) gibi daha birçok temel ve mecaz anlamlara sahip bir fiildir. Sözlükte geçen kırk üç anlama bakılacak olursa fiilin Tat.ta oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Nuriyeva bu söz için *totaçak* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü *tut*- fiili ile Ttü.deki *tut*- arasında ne ses ne de anlam bilgisi yönünden herhangi bir fark ve değişim vardır. Etü. /t-/ sesinin Ttü.de ötümlüleşerek /d-/ sesine dönmesi karakteristik bir özelliktir ancak bu kelimede /t-/ korunmuştur. Ercilasun bu söz için *yönetecek* ifadesini kullanmıştır.

G.4.20. yir: bk. G.4.7.

G.4.21. ötüken yış: bk. G.4.14.

G.4.22. ermiş: bk. er- **G.4.17**, {-mIş} eki **G.1.4.**

G.4.23. yirde: bk. yir **G.4.7,** {+DA} eki **G.1.3.**

G.4.24. olurup: (bk. olur- **G.1.9).** Etü. *{-p}* gerundiumu, ekli olduğu fiilin ifade ettiği hareketi, kendinden sonraki fiilin hareketine bağlamaktadır (Şirin, 2019: 87).

Alyılmaz, {-p} gerundiumunun bir işin, hareketin oluş biçimini, durumunu bildiren zarflar yaptığını ve bu gerundiumun geçtiği cümlelerin hal tümleçlerini veya zarflarını oluşturduklarını belirtir (1994: 100). Alyılmaz'ın, bengü taşlarda yer alan cümlelerdeki işlevlerine göre çeşitli başlıklarda sınıflandığı {-p} gerundiumu burada 've' bağlacının yerini tutmuştur (1994: 110). *Bu yirde olurup Tabgaç bodun birle tüzültüm* cümlesinin Ttü.'ye aktarımı yapıldığında *bu yerde oturdum ve Çin milleti ile ilişki kurdum* veya *Bu yerde oturup Çin milleti ile ilişki kurdum* şeklinde olmak üzere gerundiumun iki farklı işlevde kullanılabildiği görülür.

Erdal, cümle oluşturan yapıların devamında kullanılan ve onların içeriğinin koordineli olarak anlaşılmasını sağlayan ve özellikle {-(X)p} ve {-(X)pAn} eklerinin dahil olduğu, zarf olarak kullanılan fiil şekilleri olduğundan ve {-(X)p}'nin en yaygın gerundium şekli olduğundan söz etmektedir (2004: 308-309).

Tat.: Poppe, ikincil geniş zaman gerundiumu olarak ele aldığı {-p} gerundiumunun, /w/ ve /y/ dahil olmak üzere hece sonunda ünsüz ile bitip asıl hareketi bildiren fiile /-ı-/, /-ĕ-/ yardımcı sesiyle birlikte eklenerek ilk başlayan asıl hareketin ve bundan sonra gelen fiillerin varlığını ifade etmekte olduğunu ayrıca bu ekin olumsuz fiil köküne eklenmediğini, bunun yerine {-mIyçA} ekli ilk geniş zaman şeklinin kullanıldığını belirtir (1963: 76-77).

Ttü.: Ergin, Etü.de {-p} olarak kullanılan gerundiumun Batı Türkçesine geçerken bünyesine ünlü sesin eklenmesi ve bu sesin eke dahil olduğunun düşünülmesiyle gerundiumun çift sesli bir hal aldığından ve Ttü.de ünlü uyumunun gözetilmesiyle de {-Xp} şeklinin kullanıldığından söz etmiştir. Bunun dışında Etü. ile Ttü. arasındaki süreçte görülen değişikliklerden yani EAT devrinde ünlünün sadece yuvarlak şeklinin kullanıldığından, Osmanlı Türkçesi devrinde ise ünlü uyumuna girmeye başladığından ancak yine de yuvarlaklaşmanın baskın olduğundan söz etmiştir (2009: 340-341).

Korkmaz, bu gerundiumun bağlı olduğu esas fiilin hareketinden biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketin varlığını gösterdiğini (2009: 999) ve bunun haricinde esas fiille aynı zamanda yapılan bir hareketi de ifade etmeye yaradığını (2009: 1001) belirtmiştir.

G.4.25. Tabgaç bodun: (bk. bodun **G.1.18)**. Etü. *tabgaç*, Ttü.de "Çin" (Ercilasun, 2016: 709) "Çin, Çinli" (Ergin, 2009: 112; Tekin, 2016: 309) olarak adlandırılan kavimdir. *Tabgaç bodun* da "Çin milleti, halkı" anlamındadır.

Taşağıl, Köktürklerin henüz Juan Juanlara bağlı olduğu zamanlarda, Türk asıllı Tabgaç (T'opa) Devleti'nin Kuzey Çin'de hüküm sürdüğünü ve Budizm'in etkisiyle zamanla Çinlileşerek Wei adını aldığını belirtir (1999: 6).

Clauson, *Tabgaç*ların bir Türk boyunun ismi olduğunu ve MS 386'dan 535'e kadar Çin'de hüküm sürmüş olan Yüan Wie hanedanlarının bu Türk boyuna ait olduğunu söyler. Yine Clauson, muhtemelen bu dönemde Tabgaç olarak adlandırılan Çin ile ilk kez temasa geçen Türk boyunun *Tabgaç*lar (Weiler) olduğunu da belirtir (EDPT: 438). Bu temastan sonra Çinlileşen bu Türk boyu, Çinlilere verilen *Tabgaç* adı ile anılmaya başlamıştır. Ayrıca Clauson'un belirttiğine göre, Çince metinlerdeki referansların yanı sıra, VII. yüzyılın ikinci çeyreğinde 'Tourkoi halkının yaşadığı ünlü bir şehir' olarak Taugast (Tavgast)'tan yani *Tabgaç*'tan ilk kez bahseden kişi Bizanslı tarihçi Theophanes Simocatta'dır (EDPT: 438). Clauson, Bizanslı tarihçi Theophanes Simocatta'nın bu kelimeyi 'tavgast' olarak telaffuz etmesinden hareketle 'tabgaç' kelimesinin Köktürkler zamanında da *tabgaç* olarak değil *tavğaç* şeklinde telaffuz edildiğini ve Türkçe metinlerde de bu şekilde yer alması gerektiğini söyler (EDPT: 438).

II. yüzyıl sonunda Çin'e asker yardımı yapan birkaç Hun boyu, Çin Seddi'nin iç tarafına yerleşmiş ve Çin zayıflayınca da Türk ve Moğol boyları Kuzey Çin'de hüküm sürmüş, zaman içinde de bu Türk ve Moğollardan meydana gelen sülaleler kendilerini halef ilan ederek Çin'e hakim olmuştur (Rasonyi, 1971: 75). Rasonyi'nin Hunların en yakın haleflerinden biri olarak gösterdiği T'o-palar, Kuzey Çin'de iktidara gelen Türk boylarından biridir ve Orta Çağ'da Yunanca *Taugast* şeklinde geçmesi, onların kudretlerinin bir delilidir. Yine Rasonyi T'o-paların Kuzey Çin'de çok uzun sürmeyen hakimiyetlerinin olduğundan, buna sebep ise Çinliler tarafından Wei adıyla anılan T'o-paların Çinlilerin kültürüne özenmeleri sonucunda Çinlileştiklerinden hatta baştakilerin T'o-pa halkının kendi dilini ve giyimlerini kullanmayı yasakladıklamaları olduğunu belirtip T'o-paların VI. yüzyıl sonlarında parçalanarak Çin içinde eridiklerinden ancak kısa süren hakimiyetlerine rağmen dini ve kültürel anlamda zengin bir miras bıraktıklarından söz etmiştir (1971: 75-76).

Tat.: Nuriyeva, *Tabgaç*'ın karşılığı olarak 'Kıtay'ı (BTT: 128) vermiş olmasına rağmen metnin aktarmasında *Tabgaç ẖalḳı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Tabgaç* Ttü.de kullanılan bir kelime değildir. *Tabgaç*'ı karşılayan kelime 'Çin'dir. Ercilasun bu ifade için *Çin milleti* söz öbeğini kullanmıştır.

G.4.26. birle: Grönbech'in Etü.de tespit ettiği dört eski edattan biridir. Diğer eski edatlar ise *teg, üçün* ve *üze*'dir (2000: 31).

Şirin, edattaki /r/ ünsüzünün eriyerek *bile* halini aldığını ve Eski Uygur, Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde 'birle' ve 'bile'nin yanı sıra {+n} araç durumu ekiyle genişlemiş şekilleri olan 'birlen' ve 'bilen'in de kullanıldığını ifade eder. Yine Şirin, edatın Etü.de araç durumu işlevinde kullanıldığını yani {+n} araç durumu ekiyle aynı görevde olduğunu ve de hem araç hem de birliktelik çekimi yaptığını ifade eder (2019: 88).

Tat.: Etü. *birle* Tat.ta *bilen* olmuştur. Poppe, bu edatın "birlikte, varsıtasıyla" anlamlarına geldiğinden söz etmektedir (1963: 51). Yukarıda Şirin'in bahsetttiği /r/ ünsüzünün erimesi, /i/ sesinin /ĕ/ olarak değişmesi ve {+n} araç durumu ekiyle genişlemesi edatın *bĕlen* şeklini almasında etkili olmuştur (2019: 88).

Alkaya, kuzey grubu Türk yazı dillerinde en yaygın kullanılan edat olduğundan ve "ile, ile birlikte, ile beraber" anlamlarına geldiğinden söz eder (2007: 174). Etü. *birle*'nin, Tat.ta *bĕlen* olmasına kadar arada birçok ses değişikliğine uğramış şekilleriyle de kullanıldığını, bunların da *bĕrle, -ben, bĕle* olduğunu aktarır (2007: 175).

Öner, Etü. *birle* şeklinde görülen bu edatın Tat.ta ekleşmediğini bu yüzden dil bilgisi kitaplarında isim çekim eki olarak ele alınmadığını ancak *birle*nin edat işlevinin yanında ismi fiile vasıta işleviyle bağlamasından dolayı 'vasıta hali' içinde ele aldığını ifade etmektedir (2013: 135). Öner, Tat.'ın eski dönemlerinde edatın *bĕrle* olarak kullanıldığını da ekler (2013: 137).

Nuriyeva ‘birle’ yerine *bělen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ergin, *birle*nin ‘bir’ ve ‘ile’ sözlerinin birleşiminden oluştuğunu (2009: 370) ‘ile’nin de il- fiiline eklenen {-A} gerundiumu ile türetildiğini belirtmiştir (2009: 369). ‘ile’nin edat (birliktelik ve vasıta) olarak eskiden beri kullanılageldiğini ve {+lA} şeklinde ekleşme özelliği olan bir edat olduğunu, bu ekleşme özelliği sayesinde de vasıta eki {+n}’nin yerini aldığını hatta {+n} vasıta ekiyle çekimlenerek genişlediği örneklere rastlandığını belirtmiştir (2009: 370). Araç durum ekiyle çekimlenmesi dışında ‘ile’nin ekleştiği durumlarda edat işlevinin zayıflayıp ek olma işlevinin artması onun ‘birlikte’ ve ‘beraber’ edatlarıyla kullanılmasının gerekli kılındığı ve bu şekilde kullanıldığında edat olma işlevinin kuvvetlendiği veya yerine geldiği belirtilmiştir (Ergin, 2009: 370; Korkmaz, 2009: 1070).

Ergin ‘birle’nin EAT ve Osmanlı Türkçesi devrinde kullanıldığını ve Osmanlı Türkçesinin sonlarında kullanımdan kalktığını ifade eder (2009: 370). ‘Birle’ bu sebepten dolayı Ttü.de kullanılmamakta, bunun yerine ‘ile’ edatı kullanılmaktadır. ‘İle’den başka ‘birle’ yerine yine ‘birle’den gelişen ‘bile’ edatı kullanılmakta ve günümüzde edatlık özelliğinden çok kuvvetlendirme özelliği göze çarpmaktadır (Ergin, 2009: 364).

Ercilasun ‘birle’ yerine *ile* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses Bilgisi Yönünden:

1. İlk paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik olan /u/>/o/, /i/>/ĕ/, /e/>/i/ değişimleri görülmektedir: *tut->tot-, temir>timĕr, birle>bělen, keç->kiç-, er->i-, yorıtdım>yörtdĕm*

2. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin genel olarak korunduğu tespit edilmiştir: *keç->geç-, temir>demir, kapıg>kapı, bunça>bunca, yok>yok, olur->otur-*. Bu paragraf dikkate alındığında ünlüler yönüyle Etü.'ye daha yakın olan yazı dilinin Ttü. olduğu sonucuna ulaşılır.

3. Ttü.de ünlü ses değerlerinin genel olarak korunması dışında birkaç kelimede yani kapalı /e/ sesi ile yazılan kelimelerde ünlü seslerin -kapalı /e/ sesinden dolayı- değiştiği görülmüştür: *er->i-, yir>yer*

4. Ünsüz ses değerleri dikkate alındığında Tat.'nın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. Özellikle söz başı /t/ ve /k/ seslerinin varlığı önemlidir: *tämir (timĕr), kapıgka>kapıgka, tut->tot-*

5. En az ünsüz değişiminin görüldüğü Tat.ta /y/>/c/ değişimi bu paragrafta tek bir örnekte görülmesine rağmen oldukça önemlidir: *yir>cir*

6. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişiklikleri /t-/>/d-/, /k-/>/g-/, /ç/>/c/, /ŋ/>/n/ görülmektedir: *temir>demir, keç->geç-, bunça>bunca, yiriŋe>yerine*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Tat. biçim bilgisi yönünden Etü.'ye daha yakın görünmektedir. *{+GA}* yönelme durum eki, *{+DA}* bulunma/ayrılma durum eki, *{-DX}* geçmiş zaman eki, *{-p}* gerundiumu örneklerinin Tat.taki kullanımları birkaç ses değişiklikleri haricinde aynıdır. Bu paragrafta dikkat çeken nokta Nuriyeva'nın {-mIş} ekli geçmiş zamanı {-DX} ekli geçmiş zaman ile aktarmış olmasıdır. Bu sebepten dolayı duyulan geçmiş zaman ekine burada rastlanılmamaktadır.

2. Ttü.'e bakıldığında Etü. ile biçim bilgisi yönüyle benzer özellikler mevcuttur: *{+DA}* bulunma/ayrılma durum eki, *{-DX}*'lı geçmiş zaman eki, *{-mIş}*'lı geçmiş zaman eki, *{-p}* gerundiumu

3. Ttü.'nin Etü.den ayrılan yönleri şu eklerledir: *{+GA} yönelme durum eki* ve *{+çA}* eşitlik durum eki

4. Etü. gelecek zaman veya sıfat-fiil *{–sIk} eki, {+GArU}* yön gösterme durum eki her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır. Bu sebepten dolayı her iki yazı dilinde de {-sIk} ekinin yerine gelecek zaman sıfat-fiili {-AcAk} kullanılmaktadır. {+GArU} ekinin yerine de, sadece bu paragraf dahilinde, Tat.ta {+GA} yönelme durum eki, Ttü.de {+DA} bulunma durum eki kullanılmıştır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Etü. *yırıgaru* ifadesi Tat.'a güneşin durumuna göre yapılan adlandırmayla yani *tönyak*ifadesi ile aktarılırken Ttü.'e coğrafi yön ifadesi olan *kuzey*ile aktarılmıştır. Her iki aktarımda da Etü. *kün* ifadesi etkili olsa da aslından (yırı ifadesinden) uzaklaşılmıştır ancak anlam olarak farklılık yoktur. Bu sebepten dolayı yön ifadelerinde her iki yazı dili de Etü.'ye eşit uzaklıktadır.

2. Etü. 'süledim' ifadesi Tat.'a "savaştık" anlamındaki *sugıştık* ifadesi ile, Ttü.'e ise *ordu yürüttüm* ifadesi ile aktarılmıştır. Ttü.'e yapılan aktarma Etü.'ye daha yakındır.

3. Etü. 'Bu yirde olurup Tabgaç bodun birle' ifadesi Tat.'a *bu cirlerde urnaşıp* ifadesi ile, Ttü.'e ise *burada oturup* ifadesi ile aktarılmıştır. Ttü.'e yapılan aktarma Etü.'ye daha yakındır.

4. Etü. ‘Tabgaç bodun birle’ ifadesi Tat.ta Tabgaç için Kıtay tabiri kullanılmasına rağmen Tat.’a *Tabgaç ḫalḳı bělen* ifadesi ile aktarılmış, Ttü.’ye ise *Çin milleti ile* ifadesi ile aktarılmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. keç- > (Tat. *kiç-*/ Ttü. *geç-*), Etü. temir > (Tat. *timĕr*/ Ttü. *demir*), Etü. kapıg > (Tat. *kapıg*/ Ttü. *kapı*), Etü. bu > (Tat. *bu*/ Ttü. *bu*), Etü. yir > (Tat. *cir*/ Ttü. *yer*), Etü. yorıtdım > (Tat. *yörttĕm*/ Ttü. *yürüttüm*), Etü. yok > (Tat. *yuk*/ Ttü. *yok*), Etü. er- > (Tat. *i-*/ Ttü. *i-*), Etü. il > (Tat. *il*/ Ttü. *il*), Etü. tut- > *(Tat. tot- / Ttü. tut-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. bodun (>budun) ve yig (>yeğ) kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. birle (>bělen) edatı sadece Tat.ta kullanılmaktadır.

4. Etü. *yırıgaru, idi, yış, tegi, süle-* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, G: 5

NURİYEVA

Tüzältim. Altun kümüš isigti qutai buŋsïz anča birür tabγač budun sabï süčigaγïsï jïmšaq ärmis süčig sabïn jïmšaq aγïn arïp ïraq budunïγ anča jaγutïr ärmis süčig sabïn jïmšaq aγïn arïp ïraq budunïγ anča jaγutïr ärmis jaγru qontugda kisra anïĵγ bilig anta öjür ärmis

Aralaştıḳ. Altın, köměş, isĕrtkĕç, yĕfeknĕ ḫisapsız birgen tabġaç ḫalḳınıñ tĕlĕ tatlı, malı yomşaḳ idĕ. Tatlı tĕlĕne, yomşaḳ (yifek) malına ḳızıḳḳan yıraḳta yeşevçĕ ḫalıḳnı şulay

üzĕne yaḳınayṭa idĕ. Törkiy ḫalḳı yaḳınnarında yeşep, alarnıñ yaman ġadetlerĕn üzĕne sĕndĕrdĕ.

Görüştük. Altını, gümüşü, içkiyi(?), ipeği hesapsızca veren Çin halkının dili tatlı, malı yumuşak idi. Tatlı diline, yumuşak (ipek) malına imrenmiş uzakta yaşayan halkı böylelikle kendine yaklaştırırdı. Türk halkı, (onların) yakınında yaşayıp kötü huylarını benimsedi.

ERCİLASUN

tüzültüm. Altun, kümüş, işgiti, kutay buŋsuz ança birür. Tabgaç bodun sabı süçig, agısı yımşak ermiş. Süçig sabın, yımşak agın arıp ırak bodunug yagutır ermiş. Yaguru kontukda kisre aṅıg bilig anta öyür ermiş.

Anlaşma yaptım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sorun çıkarmadan ona {anlaşmaya} göre veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipeklisi yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle aldatıp, böylece uzaktaki halkları yaklaştırırmış. Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü bilgi {fitne ve fesat} düşünürmüş.

İnceleme:

G.5.1. tüzültüm: (bk. {-DX} zaman eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *tüz-* fiiline eklenen *{-(X)l}* fiilden fiil yapım yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* I. tekil şahıs eki ile oluşmuştur.

Alyılmaz, *{-(X)l}* ekinin dönüşlülük ve edilgenlik işlevi gören işlek bir ek olduğundan söz etmektedir (1994: 6). Erdal, bu ekin tek basit pasif şekil olduğunu ve en yaygın kullanılan edilgen fiil şekli olduğunu ifade eder (1991: 651). Ayrıca Erdal, *tüzül-* fiilinin anlamı olarak "düzene/sıraya koymak, bir olmak ve uyum içinde olmak" açıklamalarını vermiştir (1991: 681). Bunun dışında *tüzül-* fiiline "anlaşma yapmak"

(Ercilasun, 2016: 721), “anlaşmak, ilişkileri düzeltmek, barış yapmak” (Tekin, 2016: 312), “dizilmek, sırada olmak, düzelmek, anlaşmak, barışmak” (Ergin, 2010: 118) anlamları da vardır.

Tat.: Poppe, kök sonundaki ünsüzden sonra *{-(X)l}* ekine gelen yardımcı ses /ı/-/ĕ/ veya bir yarı ünlü ile oluşturulan gövdenin daima edilgen bir fiil olduğunu ifade eder (1963: 97).

Nuriyeva, 𐰴𐰇𐰽𐰏𐰇 ibaresini ‘tüzeltim’ olarak okumuştur. Bu fiil de Tat.ta /ü/>/ö/ değişimi ile *tözel-* olarak yaşamakta ve “Sızının, ağrının kesilip iyileşmesi; sakinleşmek, sıkıntılardan arınmak; her türlü kusurdan, noksan yanlardan arınmak; herhangi bir sebepten dolayı bozulmuş, kötüleşmiş iş, durum veya ilişkinin düzene girmesi, yoluna girmesi, iyileşmesi” (TTAS-III: 245) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva Ercilasun’un *tüzül-* fiiliyle okuduğu bu kelimeyi *tüzel-* olarak okumuş ve buna uygun anlam (“aralaş-”) vermiştir. Yani Nuriyeva bu söz için *tüzäl-* fiilini kullanmış, Ttü.de “görüşmek” anlamına gelen *aralaştık* ifadesi ile aktarmıştır. Ancak Nuriyeva *tüzel-* fiilinin karşılığı olarak BTT’de “yerleştirmek; yatırmak, yatacak yer vermek” anlamlarına gelen urnaştırmak, yatkırmak ifadelerini kullanmıştır (BTT: 131).

Ttü.: Etü. *tüzül-* fiili Ttü.de hem kök (düz-) hem de gövde (düzül-) şekliyle kullanılmaktadır. Ttü.de *düz-* “Bir gereksinimi karşılamak amacıyla birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek; düzene sokmak, düzene koymak, sıralamak, elverişli, uygun bir duruma getirmek” gibi anlamlara; *düzül-* ise “Düzme işine konu olmak veya düzme işi yapılmak.” (TS: 749). Fiilin Ttü.deki anlamına baktığımızda bengü taş metinlerindeki anlamından (“anlaşmak, ilişkileri düzeltmek” vs.) farklı olmadığı görülmektedir.

Şirin, Etü. *tüz-* eyleminin ‘il’, ‘törü’, ‘bodun’ gibi devlet ile alakalı kelimelerle birlikte kullanıldığını, ayrıca Dil Devrimi sonrasında da bu fiilden *tüzel*, *tüzük* gibi hukuk terimlerinin türetildiğini ifade eder (2019: 89).

Ercilasun bu söz için *anlaşma yaptım* ifadesini kullanmıştır.

G.5.2. altun: Etü.de “altın” anlamındaki bu kelime, Moğolca ‘altan’ kelimesinden Türkçeye geçmiş eski bir alıntı sözdür ve çağdaş Türk yazı dillerinde genellikle ‘altın’ olarak kullanılmaktadır (EDPT: 131). Clauson gibi, *altun* sözünün kökünün ne olduğu ve başka bir dilden geçip geçmediği konusunda araştırmacılar tarafından çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bazısı kökünün *al* olup Çin’de metal anlamına gelen *tun* sözüyle birleştiğini öne sürmüş, bazıları da Türkçeye Moğolcadan, Toharcadan veya Arapçadan geçtiğini öne sürmüştür (Şen, 2008: 168). Her ne kadar kelimenin kökü ve kökeni ile ilgili kesinlik yoksa da ‘altun’un ‘altın’ olarak Türkçeden diğer dillere geçtiği ile ilgili veriler bulunmaktadır (TMEN-II: 113) ve ister tarihi Türk yazı dillerinde ister çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmış ve hâlâ da kullanılmaktadır.

Şen’e göre konar-göçer toplum yapısına sahip olan Eski Türkler, bu özellikleriyle çelişen madencilik ile çokça uğraşmışlar ve bunu bir zanaat haline getirip hem günlük yaşamda hem de savaş aletleri yapımında madenleri ve özellikle altını kullanmışlardır. Bunun örneği, Hunlara ait olduğu düşünülen Esik Kurganı’ndan çıkarılan Altın Elbiseli Adam ve gümüş kasedir. I. Türk Kağanlığı’nın kurucusu Bumın Kağan’ın demircilikle uğraşması da dikkat çekicidir. Eski Türklerin maden konusundaki gelişmişliği Çinli ve Bizanslı tarihçiler tarafından belgelenmiştir (2008: 162-172).

Etü.de *altun* kelimesi “dağ, orman” anlamındaki *yış* ile birlikte yer ismi olarak geçmektedir. Etü. *Altun yış* Moğolistan’ın batısında bulunan Altay Dağları’dır (Aydın, 2016: 33-34).

Tat.: Etü. *altun* Tat.ta *altın* olmuştur. Ahmedyanov, *altun* sözünün oluşumuyla ilgili en çok kabul gören görüşün 'al' ve 'tun' (Çince metal) kelimelerinin birleşmesi olduğunu ifade etmekte ve bunun dışında "açık kırmızı renk, pembe" anlamlarına gelen 'alsu'nun karşılığında da kullanıldığını ifade etmektedir (TTES-I: 94).

Nuriyeva bu söz için *altın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *altun* burada da *altın* olarak yaşamaktadır. Temel anlamının yanında çeşitli mecaz anlamlar da kazanmış deyimlerde kullanılır hale gelmiştir. Ercilasun, bu söz için *altını* ifadesini kullanmıştır.

G.5.3. kümüş: Etü. metinlerinde genellikle 'altun' ile birlikte ikileme gibi kullanılan *kümüş* de bir maden çeşididir. Ayrıca bu madenden yapılan paralar da kullanılmıştır (Şirin, 2019: 91).

Tat.: Etü. *kümüş* burada *kömĕş* olmuştur (BTT: 126). "Açık gri renkteki parlayan değerli metal, kimyasal element" şeklinde tasvir edilmiş, aynı zamanda "bünyesinde gümüş veya nikel olan para birimi; kendi rengi veya parlamasıyla işbu metali hatırlatan nesne, açık renkte grimsi nesne" anlamlarına geldiği de yazmaktadır (TTAS-II: 263).

Nuriyeva bu söz için *kömĕş* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kümüş* Ttü.de görülen /k-/ > /g-/ ses olayı sonucunda *gümüş* olmuştur. Ercilasun bu söz için *gümüşü* ifadesini kullanmıştır.

G.5.4. işgiti: Etü. *işgiti* “ipek” (Ercilasun, 2016: 680); “ipekli kumaş” (Tekin: 2016: 300); “ipek kumaş, ipekli” (Ergin: 2010: 97) anlamları olan *işgiti* için Şirin “Altın veya gümüş işlemeleri olan sırmalı ipek kumaş” açıklamasını yapmıştır (2019: 91).

Clauson, kelimeyi *èşgiti* olarak verir ve anlamlandırmasını da “sırma işlemeleri olan bir tür Çin ipeği” şeklinde yapar; bu kelimenin gerçek şekli ile ilgili /g/’nin imlasında bazı zorlukların var olduğunu ifade eder; buna en iyi kanıtın DLT’de var olduğunu, olması gereken şeklin *èşgüti* olduğunu ancak el yazmalarında ‘eşgürtı’ olarak geçtiğini ifade eder (EDPT: 261).

Tat.: Nuriyeva’nın *isigti* olarak okuduğu kelime Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva *isigti* için “isĕrtkĕç, ĕçĕmlĕk” anlamını vermiştir (BTT: 124). Nuriyeva bu söz için *isĕrtkeç* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ttü.de de *işgiti* kelimesi kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *ipeği* ifadesini kullanmıştır.

G.5.5. kutay: Etü. *kutay* “ipekli (kumaş)” (Ercilasun, 2016: 694), “bir tür ipekli kumaş” (Tekin, 2016: 304), “ipek kumaş” (Şirin, 2019: 91) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, Radloff ve Thomsen’ın, iki çeşit kıymetli nesne listesinde yer alan bu kelimenin bir tür 'ipek kumaş' olarak tercüme etmelerindehaklı olduğunu, muhtemelen Çince bir kelime olduğunu ve ikinci hecesinin ‘kuşak, kemer’ anlamına geldiğini ifade eder (EDPT: 607-608).

Tat.: Etü. *kutay* Tat.ta yaşamamaktadır. Anlamını “yĕfek” (BTT: 127) olarak veren Nuriyeva metni aktarırken de “ipeği” anlamındaki *yĕfeknĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kutay* Ttü.de de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ipekliyi* ifadesini kullanmıştır.

G.5.6. buŋsuz: (bk. buŋ **G.3.13).** Bu kelime, *buŋ* üzerine eklenen *{+sXz}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur. {+sXz} sahip olmama bildiren (Ercilasun, 2016: 369), yokluk sıfatları türeten (Tekin, 2016: 83) yokluk ve olumsuzluk bildirerek sıfat yapan işlek bir ektir (Alyılmaz, 1994: 18). Erdal da isimlere eklendiğinde yokluk, yoksunluk, eksiklik bildirdiğini, sıfatlara eklendiğinde ise onların uygulanamaz olduğunu gösterdiğini yani olumsuz özellik kazandığını ifade eder (2004: 149).

Tat.: Etü. *{+sXz}* eki, *{+sız}/{+sĕz}* olarak yaşamaktadır. Tat. *{+sız}/{+sĕz}* eki sahip olmamayı, yokluğu bildiren ve sıfat yapan bir ektir (Poppe, 1963: 91). Öner de ele alınan nesnede bir şeyin bulunmadığını, yani nesnenin yokluğunu ifade etmek için bu ekin kullanıldığından söz etmektedir (2013: 41).

Nuriyeva bu söz için *hesapsızca* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+sXz}* eki Ttü.de de *{+sXz}* olarak ses bilgisi ve görev yönleriyle değişime uğramadan yaşamaya devam etmektedir. Korkmaz, *{+sXz}* ekinin isimlerden yokluk, eksiklik bildiren olumsuz anlamda sıfatlar yapan işlek bir ek olduğunu ifade eder (2009: 64). Ergin bu ekin bir nesnede bir şeyin bulunmadığını gösterdiğini ve bu ekin en önemli özelliğinin isimleri anlamca olumsuz yapan tek ek olduğunu ifade eder. Yine Ergin, ekin ünlüsünün Ttü.de olduğu gibi Etü.de de çok şekilli olduğunu, yalnızca EAT döneminde sadece yuvarlak ünlülü şekillerinin kullanılıp Osm.T'de tekrar düz şekillerinin de kullanılmaya başladığını da ifade etmektedir (2009: 160-161).

Ercilasun bu söz için *sorun çıkarmadan* ifadesini kullanmıştır.

G.5.7. ança: (bk. an **G.2.18,** {+çA} eki **G.4.10).** Bu kelime *ol* zamirine eklenen {+çA} eşitlik durum eki ile oluşmuştur. Etü. *anca* "Şöyle, böyle, öylece, böylece; ona göre, buna göre; o kadar" (Ercilasun, 2016: 649), "Öyle, öylece, şöyle, şöylece, böyle, böylece, o kadar, o kadar çok, çok, bedava, karşılıksız, iyice" (Ergin, 2010: 84) anlamlarına gelmektedir.

Clauson kelimenin *ol* zamiri ve {+çA} eşitlik ekinden oluştuğunu "bu kadar, bu kadar çok" gibi anlamlar karşılığında kullanıldığını ama normalde erken dönemde "bu kadar" anlamıyla kullanımının "böylece, bu yüzden" gibi anlamlarda kullanımından daha seyrek olduğunu, ayrıca erken dönemde bunun ve bununla aynı kökten gelen diğer kelimelerin ı- fiiliyle başlayan ikincil şeklinin olduğunu ifade eder. Yine Clauson *ança* sözünün "ança" olarak veya buna benzer şekillerde tüm çağdaş Türk yazı dillerinde kullanıldığını söyler (EDPT: 172).

Tat.: Etü. *ança* sözü Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine "böyle(ce), şöyle(ce)" anlamlarını karşılayan "şulay, bulay" gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Nuriyeva'nın 'buŋsuz' sözünün karşılığında kullandığı ifade bu söz için de geçerlidir. Yani Nuriyeva 'buŋsuz ança' sözü için *hesapsızca* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ança* sözü, Ttü.de görülen /ç/ > /c/ ses değişimi ile *anca* biçimini almıştır. "O kadar; böylece, bu biçimde; ancak" anlamlarıyla kullanılmaktadır (TS: 123).

Ercilasun bu söz için *ona {anlaşmaya} göre* ifadesini kullanmıştır.

G.5.8. birür: (bk. kapalı /e/ **G.1.12,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22).** Bu kelime *bir-* fiiline eklenen {-Ur} geniş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. *Bir-* fiilinin ünlüsü

Etü.de kapalı /e/ sesi ile ifade edilen bir başka kelimedir, bu sebeple farklı yayınlarda *ber-* olarak da karşımıza çıkar.

Etü.de *bir-* fiili "vermek" (Ergin, 2010: 89; Tekin, 2016: 297), "vermek, iade etmek" (Gabain, 2007: 268), "vermek, iade etmek, takdim etmek, hediye etmek; ara vermek; ödemek; yardımcı fiil "(Bayat, 2008: 41) anlamlarında kullanılmaktadır.

Clauson "vermek" anlamının dışında "başka birinin yararına eylemde bulunmak" anlamında da kullanıldığını, ayrıca Oğuz grubu Türk yazı dillerinde ilk sesi /v/'ye gelişen üç temel kelimeden biri (bir-, bar ve bar-) olduğunu ifade eder (EDPT: 354).

Şirin de "vermek" temel anlamının dışında Etü.de çeşitli mecazlı kullanımlarda da karşımıza çıktığını ifade etmektedir (2019: 91).

Tat.: Etü. *bir-* fiili Tat.ta kapalı /e/ sesinden dolayı *bir-* olarak yaşamaktadır (BTT: 123). Nuriyeva bu söz için *birgen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bir-* eylemi, Oğuz grubu yazı dilleri (Türkmen Türkçesi hariç) için karakteristik olan /b-/>/v-/ ses değişimi sonucunda Ttü.de *ver-* olmuştur. Ttü. *ver-* fiili TS'de birçok anlama sahiptir: "Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek; bırakmak veya bağışlamak; düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek; döndürmek, çevirmek, yöneltmek; Herhangi bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak; tespit etmek" vb. (s. 2481)

Ercilasun bu söz için *veriyor* ifadesini kullanmıştır.

G.5.9. tabgaç bodun: bk. Tabgaç **G.4.26,** bodun **G.1.18.**

G.5.10. sabı: (bk. sab **G.1.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *sab* ismine eklenen teklik III. kişi iyelik eki {+(s)I} ileoluşmuştur. Nuriyeva bu söz için *tĕlĕ* ifadesini, Ercilasun *sözü* ifadesini kullanmıştır.

G.5.11. süçig: "Tatlı" (Ercilasun, 2016: 707; Tekin, 2016: 308) anlamına gelen bu kelime *süçi-* fiiline eklenen *{-g}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. *Süçi-* fiili için Şirin "tatlanmak" anlamına geldiğini ve *süçi-* fiilinin ilk örneklerine Etü.de rastlanmadığını belirtir (2019: 92).

Clauson da kelimenin *süçi-* fiilinden türediğini "tatlı, tatlı bir madde" anlamlarını taşıdığını aynı zaman da "şarap" olarak da geçtiğini belirtir (EDPT: 796).

{-g} yapım eki için Erdal, en yaygın fiilden isim yapım eki olduğunu ve bazı kalıplaşmış yapım eklerinin ({-gInçA}, {-(X)glXg}, {-(X)gsA-} gibi) yapısında var olduğunu yani {-g} kendinden sonra gelen çeşitli ek veya eklerle birleşerek türemiş şekilli yapım eklerini oluşturduğunu ifade eder (2004: 153).

Tekin, bu ekin, fiillerin sonucunu bildiren isimler türettiğini ifade eder (2016: 87). Ata, bu kelimenin türeme yoluyla değil *süt* ismine eklenen *{+sig}* yapım ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ve /-t/ ile /ç-/ sesinin kaynaşmasıyla da /ç/ hece başı sesi oluştuğunu ifade eder (2011: 149).

Tat.: Etü. *süçig* kelimesi bazı ses değişiklikleriyle Tat.ta *töçĕ* olarak yaşamakta (Şirin, 2019: 93) ve de *süçig*'ten yapıca bağımsız olarak kullanılan *tatlı* (BTT: 15; TTS, 1998: 335) kelimesi kullanılmaktadır. *Töçĕ* kelimesi *sütsi-* fiilinden ("sütün lezzetini hatırlamak")

türeyen *sütsig* (tatlı içecek) ve *süçü* kelimelerinden bazı ses değişiklikleriyle (/s/>/t/, /ü/>/ö/, /ü/>>/ĕ/) meydana gelmiştir (TTES-II: 298-299). *Töçĕ* "tuzsuz; şekerli, tatlı, lezzetli; yaşadığı için hafiflemek, her türlü mutluluk, rahatlık" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (TTAS-III: 271).

Etü. *{-(X}g}* fiilden isim yapım eki burada /g/>/v/ ses değişimi ile {-v} olarak yaşamaktadır ve fiilleri mastar yapmak için kullanılmaktadır (Öner, 2013: 71). Nuriyeva bu söz için *tatlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *süçig* Ttü.de de kullanılmamakta, bunun yerine *tatlı* kelimesi kullanılmaktadır. Etü. *{-(X}g}* fiilden isim yapım eki Ttü.de *{-X}* şeklinde yaşamaktadır (Korkmaz, 2009: 82). Ercilasun bu söz için *tatlı* ifadesini kullanmıştır.

G.5.12. agısı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *agı* ismine eklenen {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur. Etü. *agı*, "hazine, mal, servet, varlık; ipekli kumaş, altın ve gümüşle işlenmiş sırmalı ipek kumaş" (Ergin, 2010: 83), "ipekli (kumaş), mal" (Ercilasun, 2016: 647) anlamlarındadır.

Şirin kelimenin asıl anlamının "ipek kumaş" olduğunu ancak EUT'de mecazlaşarak "hazine" anlamını kazandığını ve hukuk metinlerinde *agı*'dan türeyen çeşitli kelimelerin kullanılmış olduğunu belirtir (2019: 93).

Tat.: Etü. *agı* burada yaşamamaktadır. Bunun yerine "zenginlik, mal-mülk" anlamlarına gelen 'baylık', 'mölket' (BTT: 15), 'mal' gibi kelimeler kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *malı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *agı* Ttü.de de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ipeklisi* ifadesini kullanmıştır.

G.5.13. yımşak ermiş: (bk. er- **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *yımşak* ismi ve *er-* ana yardımcı fiile eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Clauson *yumşa-* kökünden türemiş olan bu kelimenin altı farklı şekilde ele alınıp y^2ımşk/y^2mşak şekillerinin de ilk şekil olması muhtemel olan 'yımşak'ı temsil ettiklerini düşünür. Çağdaş Türk yazı dillerinin tümünde, bazı ses değişmelerine uğradığı halleri ile kullanıldığını ifade eder (EDPT: 938).

Tat.: Etü. *yımşak* sözü burada *yomşak* olarak yaşamaktadır (BTT: 24). Buna sebep olan, /m/ sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisidir. Ahmedyanov, kelimenin Etü.de *yumşak* ve *yumuşak* olarak kullanıldığından söz edilir (TTES-I: 323).

Nuriyeva bu söz için *yomşak idě* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yımşak* sözü Ttü.de *yumuşak* olarak kullanılmaktadır. Buna sebep olan, /m/ sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisidir. Gülensoy, **yımşa-* kökünden türemiş olabileceğini düşündüğü bu kelimenin Köktürkçede *yemşak, yımşak*; Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de *yumşak* olarak kullanıldığını ve "Dokunulduğunda veya üzerine basıldığında çukurlaşan, eski biçimini kaybeden, katı karşıtı; kolaylıkla bükülen, sert karşıtı, dokununca hoş bir duygu uyandıran; kolaylıkla işlenebilen; kaba, hırçın, sert olmayan, kolay yola gelen, uysal vs." gibi temel ve mecaz anlamlar kazanmış olarak Ttü.de *yumuşak* olarak yaşamakta olduğunu ifade eder (KBS-II: 1178-1179).

Ercilasun bu söz için *yumuşak imiş* ifadesini kullanmıştır.

G.5.14. süçig: bk. G.5.11.

G.5.15. sabın: (bk. sab **G.5.10).** Bu söz *sab* ismine eklenen *{+n}* araç durum eki ile oluşmuştur. Etü.de araç durum eki {+n}'dır ve "ile, olarak" anlamını vermektedir (Ercilasun, 2016: 373).

Erdal, araç durum ekinin Etü.'nün gelişim süreci içerisinde dört alt şekilden iki alt şekle doğru değişim gösterdiğini, Etü. Köktürk harfli metinlerde ve birçok Maniheist Uygur metinlerindeki örneklerde {+(X)n} olarak dört şekilli, diğer metinlerde de {+(I)n} olarak iki şekilli görüldüğünü ve bu değişimin bir ağız farkı ile ilişkili olarak görülebileceğini ancak Budist kaynaklarda da {+(X)n} şeklinde görülmesi bu ihtimalin zayıflığını gösterdiğini ifade eder. Yine Erdal, {+(X)n} ile {+(I)n} şeklinin farkının sadece yuvarlak ünlülü bir kelime tabanında fark edilebileceğini de belirtir (2004: 175).

Tat.: Etü. *{+(X)n}* araç durum eki burada sadece bazı kelimelerde görülen, arkaik bir unsur olarak kalmıştır: *yazın*, *kışın*, *könĕn, tönĕn, irtesĕn*. (Hisamova, 2007: 89, 91). Bugün Tat.ta 'bĕlen' edatı bu ekin yerini tutmaktadır, ayrı bir ek kullanılmaz (Hisamova, 2007: 91; Öner, 2013: 135). Ayrıca Öner, *bĕlen* edatının eski şeklinin *bĕrle* olduğunu ve bunun aslının Etü.deki *birle* edatı olduğunu; Tat.ta ekleşmediği için dil bilgisi kitaplarında isim çekimi olarak ele alınmadığını belirtir (Öner, 2013: 135).

Nuriyeva bu söz için *tĕlĕne* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.deki *{+(X)n}* araç durum eki Oğuz grubu yazı dillerinde eski işlekliğini kaybetmiş, cansız bir yapım eki haline gelmiş ve günümüzde de *yazın, kışın, güzün, gündüzün, için için, yayan, ansızın, düşünmeksizin, gerisin (geriye)* gibi örneklerde kalıplaşarak kelime ile tamamen bütünleşmiştir (Ergin, 2009: 237; Korkmaz, 2009: 317).

Ttü.de işlevini kaybeden bu ekin yerini 'ile' edatı almış ve bu da zamanla kısmen ekleşmiştir (Ergin, 2009: 238; Korkmaz, 2009: 318). Ancak bunun hem ekleşmiş haliyle hem de edat haliyle kullanılması ve /y/ yardımcı sesinin ekten önce kullanılıyor olması {+lA}'nın araç eki olarak dil bilgisi kitaplarında yer alıp almaması konusunda iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[6]

Ercilasun bu söz için *sözle* ifadesini kullanmıştır.

G.5.16. yımşak: bk. G.5.13.

G.5.17. agın: bk. agı **G.5.12,** {+(I)n} **G.5.15.**

G.5.18. arıp: (bk. {-p} **G.4.25).** Bu söz *ar-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur. *Ar-* "aldatmak" (Ercilasun, 2016: 652; Tekin, 2016: 294) anlamına gelmektedir. Şirin, *ar-* fiilinin bu haliyle bengü taşlarda sadece burada geçtiğini, sonraki dönem metinlerinde nadiren görüldüğünü ancak *ar-* kökünden türeyen *arıl-, artur-* yapılarına ve *armakçı* kelimesine bengü taşlarda rastlanıldığını ifade eder (2019: 95).

Clauson; Hüen-tsang Biyografisi'nde önerilen, *ara* sözü ile bağlantısı olduğu, görüşünü şüpheli bulurken *al* sözüyle uzak da olsa bir miktar bağlantısı olduğunu düşünür. *Alta-* fiili ile yer değiştirmiş olduğunu da belirtir (EDPT: 193).

[6] Bu konuda Ergin edatın hala tam olarak ekleşmediğinden, ek olarak kullanımının keyfi olduğundan, 'ile'nin hala edatlığını da koruyor olmasından ve de /y/ yardımcı sesinin hala kullanılıyor olmasından dolayı {+lA} ekinin tam anlamıyla araç durum eki olarak ele alınmaması gerektiğinden söz ederken (2009: 238) Korkmaz, bu düşünceye her ne kadar 'ile' edatının ekleşmesinden oluşmuş bir ek olsa da eklendiği kelimeye uyum sağlayarak ekleşmenin biçim şartını yerine getirdiği ve Etü.deki {+(X)n} ekinin işlevini tamamen karşılamaktada olduğu yönleriyle karşı çıkar ve {+lA} ekinin araç durum eki olarak kitaplarda yer alması gerektiğinden söz eder (2009: 318).

Tat.: Etü. *ar-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Yukarıda Clauson'un öne sürdüğü düşünceyle bağlantılı olarak Tat.ta *alda-* fiili de *ar-* yerine kullanılmaktadır (TTS, 1998: 31). Tat.ta *alda-* "kandırmak, kandırarak her ne olursa almak; hile yapmak, yalan söylemek; kıskanmak vs." anlamlarına gelmektedir (TTAS-I: 46). *Arı-* fiili "yorulmak, halsizleşmek, takatsiz kalmak" (KTTS: 34) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *ḳızıḳḳan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ar-* fiili Ttü.de de yaşamamaktadır. Burada Tat.tan farklı olarak *alda-* fiilinin kullanımı yoktur; bundan türeyen *aldan-, aldat-* gövdeleri ve bunlara eklenen yapım ekleriyle türemiş kelimeler kullanılmaktadır (TS: 87).

Ercilasun bu söz için *aldatıp* ifadesini kullanmıştır.

G.5.19. ırak: Bu kelime *ıra-* fiiline eklenen *{-k}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. *Ira-* fiili "kaçmak, uzaklaşmak" (Bayat, 2008: 94) anlamındadır. Şirin, *ıra-* fiilinin Karahanlı Türkçesi dönemindeki metinlerde ön seste bir /y/ sesinin türediği şekliyle karşılaşıldığını ifade eder (2019: 96).

Clauson da kelimeyi *ıra-* kökünden gelen "uzak" anlamı olan, *ırak* şeklinin yalnızca Oğuz grubu yazı dillerinde, *rak* şeklinin yalnızca Altay grubu yazı dillerinde ve diğer tüm Türk yazı dillerinde *yırak* şeklinde görülüp *cırak* şeklinin de sadece Kıpçak grubu yazı dillerinde görüldüğünü ifade eder. Yine Clauson 'yırak' şeklinin alternatif bir şekil olduğunu, /y/ sesinin ikincil ve yardımcı bir ses olmasının buna kanıt olarak sunulabileceğini ifade eder (EDPT: 214).

Etü. *ırak* da "uzak, ırak" (Bayat, 2008: 94; Ercilasun, 2016: 676; Ergin, 2010: 95) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *ırak* kelimesi yukarıda Şirin'in bahsettiği, ön seste türeyen /y/ sesli kullanımı (yırak) Tat.ta devam etmiştir. Tat.ta *yırak* "fazla mesafe manasında, yakının zıttı; uzak, uzun vakit ile ayrılmış (gelecekte olacak iş, hal manasında)" gibi anlamları vardır. Nuriyeva bu söz için *yırakta (yeşevçĕ)* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.deki *ırak* kelimesi Ttü.de *ırak* olarak asıl şekliyle kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük'te iki tane *ırak* kelimesi geçer. Bunlardan biri Etü. şekli *ırak* olan ve "uzak" anlamına gelen Türkçe kelimedir, diğeri ise konuyla herhangi bir ilgisi olmayan Arapçadan geçen ve müzikte bir tür makam adı olan 'ırak' kelimesidir (s. 1125).

Ttü.de *ırak* kelimesi *ıra-* ve *{-k}* yapılarından oluşur. *Ira-*, "Uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak" anlamlarındadır. *{-k}* yapım eki Etü.de olduğu gibi Ttü'de de işlek bir ektir (Ergin, 2009: 188; Korkmaz, 2009: 84). Bu ek Ergin'in deyişiyle: "Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar." (2009: 188) şeklindedir.

Ercilasun bu söz için *uzaktaki* ifadesini kullanmıştır.

G.5.20. bodunug: (bk. bodun **G.1.18).** Bu kelime *bodun* ismine eklenen *{+(X)g}* belirtme eki ile oluşmuştur.

Erdal, *{+(X)g}* belirtme durum ekinin, son dönem Uygur kaynaklarında, yerini zamirlere gelen {+nI} belirtme ekine bıraktığından ve *{+nI}* ekinin erken dönem metinlerinde nadiren görüldüğünden ve buna karşın alıntı kelimelerde Türkçe kelimelere

göre daha sık göründüğünden ve daha erken bir aşamada ortaya çıktığından söz eder (2004: 170).

Tat.: Etü. *{+(X)g}* belirtme durum eki Tat.ta kullanılmamakta, onun yerine {+nı}/{+nĕ} eki kullanılmaktadır (Öner, 2013: 122; Poppe, 1963: 34).

Ttü.: Etü. {+(X)g} belirtme durum eki Ttü.de kullanılmamaktadır. Sadece *{+I}/{+U}* kullanılmaktadır (Ergin, 2009: 232; Korkmaz, 2009: 24). Ercilasun, bu söz için *halkları* ifadesini kullanmıştır.

G.5.21. ança: bk. G.5.7.

G.5.22. yagutur ermiş: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-Ur} geniş zaman eki **G.2.22,** er- **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *yagu-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-Ur}* teklik III. şahıs geniş zaman eki ile ve yüklemin birleşik zamanda çekimlenmesinde görevli *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* bilinmeyen geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. Yani *yagut-* fiili geniş zamanın rivayet birleşik çekiminden oluşmuştur.

Clauson, "yaklaşmak, yakın olmak" anlamlarını verdiği *yagu-* fiilinin, *yak-* fiili ile eş anlamlı olduğunu ancak şekil bilgisi açısından bağlantılarının belirsiz olduğunu ifade eder. Yine Clauson bu fiilin sadece Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk yazı dillerinden olan Kumandu ve Teleüt'te yaşadığını söyler. Yine Clauson *yagut-* fiilinin, *yagu-* fiilinin ettirgen çatı almış biçimi olduğunu ifade eder (EDPT: 898-899).

Şirin, *yagu-* kökünün bengü taş metinlerinde geçmeyip sonraki dönem metinlerinde yer aldığını ifade eder (2019: 97). Etü. *yagut-* fiili ise "yaklaştırmak" (Ercilasun, 2016: 726; Ergin, 2010: 120) "yakına getirmek, yaklaştırmak" (Tekin, 2016: 314) anlamlarındadır.

Tat.: Tat.ta *yagu-* veya *yagut-* fiili yaşamamaktadır. Etimolojik sözlükte, Etü.de *ya- kökünden türeyen yagu-, yak- ve yavu- fiillerinin türediğini ve Tat.ta kullanılan *yakın* kelimesinin üç şekilde gelişmiş olabileceği üzerinde durulur: ilki yawık (<yag-ık) kelimesine eklenen araç durum eki alarak gelişen şekil (yawık-ın>yawkın>yaḳın); ikincisi, yaḳıg "yakın (kardeş)" sözünden gelişen şekil (yaḳıg-ın> yaḳıın>yaḳın); sonuncusu ise Etü. *yak-* fiiline eklenen fiilden sıfat yapım eki {-kIn}'dan oluşan şekil (yaḳḳın). Yine bu sözlükte yazar, *yak-* fiiline araç ekinin eklenmiş olma ihtimalini de göz önünde tutar (TTES-II: 536).

Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *yagut-* fiiline karşılık olarak *yakınay-* fiilini vermiştir. Bu da "Birinin veya bir nesnenin daha yakınına gelmek (yaklaşmak); zaman, durum, olay için yakınlaşmak, gelmek (vaktin gelmesi); değerli ve kendi olarak gitmek" (TTAS-III: 629) anlamlarındadır. *Yakınay-* fiilinin kökü de *yakın* kelimesiyle ilişkili olduğundan yukarı paragraftaki köken açıklaması bu fiili de kapsamaktadır.

{-t-} fiilden fiil yapım eki –her ne kadar bu ek, Etü. kelimenin Tat.taki karşılığı olan kelimede var olmasa da- Tat.ta eklendiği fiilleri ettirgen veya oldurgan hale getirmektedir ve iki veya daha fazla heceli kök veya gövdelere, ünlü ile biten kök veya gövdelere ve /r/, /y/, /k/ sesleriyle biten kök veya gövdelere eklenmektedir (Poppe, 1963: 98).

Nuriyeva *yagutur ermiş* sözü için *yakınayta idě* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.deki *yagu-* veya *yagut-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. *Yagu-* fiilinin eş anlamlısı *yak-* fiilidir ve bu fiilden bazı Türk yazı dillerinde "güzel" anlamındaki yahşı kelimesi türemiştir (Şirin, 2019: 97).

Gülensoy Ttü.de kullanılan ‘yakın’ kelimesinin *yagu-* fiilinden mi (yagu-n>yagın>yakın) yoksa eş anlamlısı olan yak- fiilinden mi (yak-(ı)n) türediği konusunda kesin bir açıklama yapmamış, her ikisini de ihtimal dahilinde ele almıştır (KBS-II: 1036).

{-t-} fiilden fiil yapım eki Etü.de de sıklıkla kullanılan bir ettirgen çatı ekidir ve Etü.den bu yana -EAT döneminde, çekim sırasında iki ünlü arasında kaldığında /d/ olması dışında- değişikliğe uğramadan kullanılagelmiştir (Ergin, 2009: 211). Ergin, ekin her fiile getirilmediğini, ünlü ile biten birden fazla heceli fiillere ve daha çok /l/, /r/ ve biraz da /ķ/, /k/, /p/, /ç/, /m/ ünsüzleri ile biten fiillerle işleklik kazandığını belirtir (Ergin, 2009: 211).

Ercilasun bu söz için *yaklaştırırmış* ifadesini kullanmıştır.

G.5.23. yaguru: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13).** Şirin, bu kelimenin ek ve kök ayırmada tartışmalı olduğunu söyler (2019: 97) ancak Tekin “yaklaşmak” anlamındaki *yagur- fiiline eklenen *{-U}* gerundiumu ile oluşup “yakın” anlamını kazandığı bilgisini verir (2016: 63).

Etü. *yagur-* fiili “yaklaştırmak, yaklaşmak” (Ergin, 2010: 120) anlamındadır. *Yaguru* kelimesinin anlamını Ercilasun, “yakın, yakına” (2016: 726) olarak, Ergin de “yakın, kısa, yaklaşık, yaklaşarak” (2010: 120) olarak vermiştir.

Tat.: *Yagur-* fiilinin Tat.ta kesin bir anlamı olmasa da *yagut-* fiilinin ile *yagur-* fiilinin aynı kökten (yagu-) geldiği ve dolayısıyla anlamlarının da benzer olabileceği düşüncesiyle **G.5.22./Tat.** maddesinde *yagut-* fiili için yapılan kökenine dair olan ve diğer açıklamalar *yagur-* fiili için de geçerli görülebilir.

Nuriyeva bu söz için *Törkiy ẖalķı yaķınnarında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yagur-* fiili Ttü.de de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *yaklaşıp* ifadesini kullanmıştır.

G.5.24. kontukda: Bu söz öbeği **ko-* fiiline eklenen *{-n}* fiilden fiil yapım eki ve {-DUkdA} gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *kon-* "yerleşmek, konmak" (Ercilasun, 2016: 690; Tekin, 2016: 304), "konmak, yerleşmek, konaklamak" (Ergin, 2010: 102) anlamlarındadır.

Etü.de gerundiumlar basit ve birleşik olmak üzere iki türlüdür ve *{-DUkdA}* da birleşik gerundium grubundadır (Şirin, 2019: 98-99). {-DUk} sıfat-fiil eki ve {+DA} bulunma-ayrılma durum ekinden meydana gelmiştir.

Alyılmaz, aslında {+DUkdA} ekinin gerundium olduğunu ve bu ekin anlamının {+DUkdA kisre}, {+DUKUnDA} gibi şekilllerle de sağlandığını belirtir (1994: 102-103) ancak zamanda ve mekânda bulunma olarak ikiye ayırdığı bulunma durum ekini incelerken {+DA kisre} (ek+edat) birleşmesinden söz eder ve bu yapının zamanda bulunma durumunu gösterdiğini belirtir (1994: 58).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Etü. *kon-* fiili burada *kun-* olarak "Uçup gelerek yüksek bir yere oturmak, basmak (kuşlar, kanatlı böcekler vb. için); havada uçuşan toz, çamur parçalarının bir yüzeye yapışması; herhangi bir yerde konaklamak, geceyi geçirmek vb." (TTAS-II: 190) gibi anlamlarıyla yaşamaktadır.

Etü. *{+DUkdA}* gerundiumu burada kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *yeşep* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kon-* fiili Ttü.de *kon-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *kon-* "Kuş, kelebek, uçak, toz vb. bir yere inmek; yolculukta geceyi geçirmek için bir yerde kalmak, konuk olmak; kısa birsüre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek; bir şeyi emeksiz edinmek" anlamları vardır.

Korkmaz, {+DUkdA} ekinin EAT'de ve Osmanlı Türkçesinde sıklıkla kullanıldığını ancak günümüzde sadece {+DUk} ve {+dA} arasına birinci, ikinci ve üçüncü kişi iyelik eki almış şekliyle kullanıldığını (2009: 1032), bunun dışında {+DUkdAn} şeklinde, sıfat-fiil ve ayrılma durum ekiyle birleşmiş bir gerundiumun kullanımda olduğundan söz eder ve {+DUkdAn} şeklinin hem zaman hem de sebep bildirdiğinden ve zaman bildirdiğinde 'sonra' edatı ile birlikte kullanıldığından ve yine bunun da araya gelen iyelik eki ile olan kullanımının varlığından söz etmektedir (2009: 1030).

Ercilasun bu söz için *yerleştikten* ifadesini kullanmıştır.

G.5.25. kisre: "sonra; batıda, batıdaki" (Ercilasun, 2016: 690); "geri, geride, batıdan; sonra" (Tekin, 2016: 304); "sonra, ondan sonra, geri; arkada, batıda" (Ergin, 2010: 102) anlamlarına gelen *kisre* burada, "sonra" anlamını veren bir edattır.

Clauson, bu sözün **kė* kökünün *{+rA}* yön gösterme durum eki ile çekimlenen çok eski bir kelime olduğunu ve {+rU} yön gösterme eki ile çekimlenmiş olan *kėrü* sözüyle bağlantılı olduğunu ancak *kisre'*deki /s/ ünsüzünün niteliği hakkında herhangi bir bilginin olmadığını ifade eder (EDPT: 751).

Şirin de Bang'ın *ke/ki kökünden türediğini ve aynı anlamda olan 'kidin' kelimesiyle eşkökenli olduğu fikrini ortaya attığını ve Etü. metinlerinde geçen *öŋdin* kelimesinin zıt anlamlı karşılığı olarak kullanılan bir yer-yön zarfı olduğunu ifade eder (2019: 99).

Tat.: Etü. *kisre* sözü Tat.ta kullanılmamaktadır. Bunun yerine ‘annan soŋ’, ‘şunnan soŋ’ ifadeleri kullanılmaktadır (BTT: 126). Nuriyeva bu söz için herhangi bir kelime kullanmamış, Etü. *yaguru kontukda kisre* ifadesini *Törkiy ẖalḳı yaḳınnarında yeşep* şeklinde aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *kisre* Ttü.de de yaşamamaktadır. Bunun yerine *sonra, ondan sonra* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *sonra* ifadesini kullanmıştır.

Sonra hem Etü. metninde hem de kullanım olarak Ttü.de edat görevinde olduğu için onu kendinden önce gelen kelimeden ayırmamak gerekir. Yukarıda **G.5.24/Ttü.** maddesinde Korkmaz’ın söz ettiği, “*{+DUkdAn}* gerundiumu, zaman bildirdiği durumlarda kendinden sonra mutlaka *sonra* edatını alır” bilgisi *kontukda kisre* ifadesi için de geçerli bir açıklamadır. Ercilasun bu söz için *yerleştikten sonra* ifadesini kullanmıştır.

G.5.26. aṅıg: bk. G.3.5. Nuriyeva bu söz için *yaman* ifadesini kullanmış, Ercilasun ise *kötü* ifadesini kullanmıştır.

G.5.27. bilig: (bk. {-(X}g} FİYE **G.5.11).** Bu kelime *bil-* fiiline eklenen *{-(X}g}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. Etü. *bil-* bilmek, tanımak, anlamak; mesuliyet taşımak; yardımcı fiil” (Bayat, 2020: 47) anlamlarında kullanılmaktadır.

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ için **G.1.1).** Etü. *bil-* fiili burada aynı şekilde *bĕl-* olarak kullanılır.

Tat. *bĕl-* fiili “Hayattaki/yaşayış/gerçeklik bir olgu, bilgi, görünüşü, olayları akılda tutma; haberdar olma; herhangi bir şey veya kişi hakkında bilgi, haber alma; bilgi hasıl etme; tanıdık, aşina olma, görmüş olma, tanıma” gibi daha birçok anlama sahip bir fiildir

ve bu anlamları arasında çok sınırlı da olsa yardımcı fiil[7] işlevli kullanımından doğan anlamları da bulunmaktadır (TTAS-1: 147).

Etü. *bilig* sözünü Nuriyeva *bělěm* olarak anlamlandırmış (BTT: 123), bu da "Düşünme tarzlarının fen veya uygulama ile ispat edilmiş temel düşünce ve kuralların hafızada düzenli birikmesi; belli bir sosyol norma göre okumuş olma, yetişmişlik/eğitim görmüş olma; fen, ilim" anlamlarına sahip bir kelimedir (TTAS-I: 144-145). Bunun dışında, fiilden isim yapım eki olan {-m}, *běl-* fiiline eklendiğinde "bilgi" anlamını da katmaktadır (Öner, 2013: 75).

Nuriyeva bu söz için *ġadetlerĕn* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bil-* fiili burada herhangi bir ses değişikliğine uğramadan yaşamaktadır. Etü. *bil-* fiili, "Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak; bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak; bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek; tanımak, hatırlamak; {-A} ekli fiillerle yeterlik bildiren birleşik fiil oluşturur" (TS: 344) gibi anlamlara gelmektedir.

Görüldüğü gibi hem asıl fiil işlevinde hem de birleşik fiil kuruluşunda yardımcı fiil işlevindedir. Bir asıl fiilin *{-A}* gerundiumu almış hali üzerine getirilen *bil-* yardımcı fiili ile yeterlik fiili kurulmaktadır (Korkmaz, 2009: 151).

Ergin *bil-* fiilinin Ttü.de yardımcı fiil olduğu durumlarda Etü.de *u-* yardımcı fiili kullanılarak yeterlik fiil şekli oluşturulduğu ve *u-* yardımcı fiilinin XIII. yüzyıldan sonra Oğuz grubu yazı dillerinde kullanımdan düşerek yerini *bil-* şeklinin aldığı, bilgisini verir. Yine Ergin *u-* yardımcı fiilinin olumsuz şekli olan *{-uma-}*'nın kendinden önceki vokal

[7] Burada yardımcı fiil olarak kast edilen, tasviri birleşik fiil şeklinde kullanılan yardımcı fiildir. Sadece, {-ırga/ĕrge}, {-mAskA} ve {-a(ıy)} {-e(i)} ile biten ekleşmelerden sonra kullanıldığı belirtilir (TTAS-1: 147). Bunun dışında bĕl- yardımcı fiil olarak, başlıca yararlanılan kaynaklar olan Poppe (1963) ve Öner (2013)'de geçmemektedir.

gerundium ile kaynaşıp {-UmA-}, {-ImA-}, {-AmA-} birliklerinin ortaya çıktığını, Osmanlı Türkçesinde sadece {-Ama-}'nın kullanılmaya başladığını ve hala da yeterlik birleşik fiilinin olumsuz şeklinin {-Abilme-} değil de {-AmA-} ile yapıldığını ifade eder (2009: 388).

Ercilasun bu söz için *bilgi* ifadesini kullanmıştır.

G.5.28. anta: bk. G.2.18.

G.5.29. öyür ermiş: (bk. {-(y)Ur} **G.5.22,** er- **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *ö-* fiiline eklenen *{-(y)Ur}* geniş zaman III. teklik şahıs eki ile ve *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* belirsiz geçmiş zaman eki ile oluşmuş bir birleşik zamanlı (geniş zamanın rivayeti) fiil yapısıdır.

Ö- fiili "düşünmek" (Ercilasun, 2016: 700), "düşünmek, akıl etmek, bilmek" (Tekin, 2016: 307), "düşünmek, anlamak, idrak etmek, hatırlamak" (Bayat, 2008: 169; Ergin, 2010:107) anlamlarına gelmektedir.

Şirin *ö-* fiilinin Bengü taşlarda "düşünmek" anlamıyla kullanıldığını, sonraki dönemlerde "hatırlamak" anlamıyla da kullanıldığını ve bu fiilin eş anlamlısı olan *sakın-* fiiliyle birlikte sıkça ikileme şeklinde kullanıldığını ifade eder (2019: 100; EDPT: 2). Yine Şirin, *ö-* fiilinden türeyen *öt* "öğüt, nasihat", *ög* "düşünce, tefekkür", *öge* "üst düzey bir unvan" kelimelerinin de türemiş olduğunu belirtir (2019: 100). Ayrıca Clauson bu ikileme kullanımın XI. yüzyıla kadar yaygın olduğunu söyler (EDPT: 2).

Türk, Bengü taş metinlerinde "düşünmek" anlamında daha çok *sakın-* fiilinin kullanıldığını, her iki fiilin de "düşünmek" anlamında kullanılmasının ardında iki neden

olduğunu düşünür: ya tek sesli biçimi artık kullanımdan düşmüş, yerini *sakın*- almıştır ya da bu iki fiil arasında anlam olarak ince bir ayrım vardır ki, bugün bu pek sezilememektedir (2006: 7-8).

Tat.: Etü. *ö*- fiili için Nuriyeva *uyla*- anlamını vermiştir (BTT: 128). Bu bilgiden hareketle *ö*- fiili Tat.ta yaşamamaktadır, denilebilir. *Uyla*- fiili "düşünmek, akıl etmek, akıl yürütmek; herhangi bir şey hakkında … diyerek fikir yürütmek, … diye sanmak, hesaplamak; herhangi bir işe girişmek, hazırlanmak; herhangi bir işe niyet etmek; kaygılanmak, üzülmek, telaşlanmak, merak etmek; ilgilenmek, özen göstermek, sakınmak, üstüne düşmek" (TTAS-III: 300) anlamlarındadır. *Uyla*- fiilinin isim şekli olan *uy* sözü de "fikir, akıl; düşünme neticesi, derin düşüncelere dalmak, idea; keder, kaygı, sıkıntı" anlamlarındadır (TTAS-III: 299)

TTES'de yazar "düşünce, niyet, arzu" anlamlarındaki 'uy' sözünün Etü.deki şeklinin *oyu olabileceğini, bunun EUT'de ise *od'*un, *ot* olduğunu ifade eder (TTES-II: 341).

Nuriyeva bu söz öbeği için *sĕndĕrdĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ö*- fiili bugün Ttü. dahil hiçbir Türk yazı dilinde kullanılmamakta ancak bu fiilden türeyen *öğren*-, *öğret*-, *öğüt* gibi kelimeler Ttü.de kullanılmaktadır (Türk, 2006: 14). Yine Türk, yazı dilinde kullanılmasa da ağızlarda ö- fiilinden türemiş kelimelerin varlığından söz etmektedir (2006: 11).

Tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde 'akıl', 'idrak', 'düşün-' gibi kelimeler için alıntı kelimeler dışında Türkçenin kendi olanaklarından meydana getirdiği aŋ, aŋla- belle-, ö-, ög, sa-, düşün- ukuş gibi kelimeler kullanılmış, Ttü.de ise aŋla-, belle- öğren-/öğret-, san-, düşün-, uslu, uslan- gibi kelimeler akıl, idrak gibi kelimeleri karşılamaktadır (Türk, 2006: 6). Bugün Ttü.de yaşamayan *ö*- fiili karşılığında *düşün*- fiili kullanılmaktadır.

Ercilasun bu öz öbeği için *düşünürmüş* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ü/>/ö/, /e/>/i/, /Ø/>/y-/ değişimi görülmektedir: Etü. *kümüš>kömiş*, Etü. *ermis>idi*, Etü. *ırak>yırak*

2. Tat. için düzenli veya düzensiz ses değişiklikleri içinde ele alınmasa da /u/> /ı/ değişikliği sebebiyle Etü. *altun* kelimesi Tat.ta *altın* olmuştur. Aynı ses değişikliği Ttü.de de görülmektedir: Etü. altun>*altın*

3. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin bir kelime haricinde (kümüş>gümüş) değiştiği tespit edilmiştir: *bir->ver-, er->i-, yımşak>yumuşak*

4. Ünsüz ses değerleri dikkate alındığında Tat.'nın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. Özellikle /k-/ ve /b-/seslerinin korunmuş olması önemlidir: *kümüş>kömiş, kon-> kun-, bir->bir-, bil->běl-*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişiklikleri /k-/>/g-/, /b-/>/v-/, /t-/>/d-/ görülmektedir: *kümüş>gümüş, bir->ver-, tüzül->dizil-*

6. Etü.de /b-/ ve /-k/ ile başlayan birer kelimeler Ttü.de korunmuştur: *bil->bil-, kon-> kon-*.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Etü. *{-p} gerundiumu, {-DX} bilinen geçmiş zaman eki, {-mIş} duyulan geçmiş zaman e*ki ve *{+sI} teklik III. kişi iyelik eki* itibarıyla Ttü. biçim bilgisi yönüyle Etü'ye daha yakındır. Bunun dışında Etü. {+(I)g} belirtme ekinden gelişen *{-I} belirtme durum eki ve* Etü. {-DUkDA} gerundiumunin Ttü.de {-DUk} ve {-DA} biçim birimlerinin arasına aldığı iyelik ekiyle yaşıyor olması önemlidir.

2. Bazı biçim birimler ünlü veya ünsüz ses değişimlerine uğradığı halleriyle Tat.ta kullanılmaktadır: Etü. {-DX} > {–Dı/-Dĕ}, Etü. {+sI} > {+sı/+sĕ}.

3. {+(X)n} araç durum eki, her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva 'tüzältim' olarak okuduğu kelimeyi "görüşmek, ilişkide durmak, katılmak, karışmak" anlamlarına gelen *aralaştık* ifadesiyle aktarmıştır. Ercilasun ise 'tüzültüm' olarak okumuş ve anlaşma yaptık olarak aktarmıştır. 'Tüzültüm' ifadesinde yapılan ek-kök ayrımı dikkate alındığında Nuriyeva'nın, teklik I. şahış eki ile oluşmuş bu yapıyı çokluk I. şahıs eki ile aktarması dışında anlam olarak her iki aktarma da aslına uygun görünmektedir.

2. Ercilasun'un iki ayrı cümle olarak ele aldığı "Altun, kümüş, işgiti, kutay buŋsuz ança birür" ve "Tabgaç bodun sabı süçig, agısı yımşak ermiş" cümlelerini, Nuriyeva tek bir cümle olarak ele almıştır. Ercilasun'a göre olan ilk cümlenin sonundaki *birür* ifadesinde yer alan {-Ur} ekini Nuriyeva, zaman eki olarak değil sıfat-fiil eki olarak düşünmüş ve *Altun, kümüş, işgiti, kutay buŋsuz ança birür* kuruluşunu yan cümle, *Tabgaç bodun sabı süçig, agısı yımşak ermiş* kuruluşunu da temel cümle olarak ele almış ve aktarmayı da buna uygun şekilde yapmıştır: *Altın,*

kömĕş, isĕrtkĕç, yĕfekně ḫisapsız birgen tabgaç ḫalḳınıñ tĕlĕ ṭaṭlı, malı yomşaḳ idĕ. (Altını, gümüşü, alkollü içeceği, ipeği hesapsızca veren Çin halkının dili tatlı, malı yumuşak idi). Nuriyeva'nın bu aktarması aslına daha uygun görünmektedir.

3. Nuriyeva, Etü. *Süçig sabın yımşak agın arïp ïraq budunïγ anča jayutïr ärmis' Tat. 'Tatlı tĕlĕne, yomşaḳ (yĕfek) malına ḳızıḳḳan yıraḳta yeşevçĕ ḫalıḳnı şulay üzĕne yaḳınayta idĕ* cümlesindeki sab+(ı)n ve agı+n sözlerindeki {+n} araç durum eki yönelme durum eki ile ve ar-(ı)p sözündeki {-p} gerundiumu sıfat-fiil ile karşılanmış ve bu durum bu cümleyi anlamca ve yapıca aslından uzaklaşmıştır. Ayrıca, Nuriyeva'nın "aldatmak" anlamındaki *ar-* fiiline karşılık *alda-* fiilini değil de *kızık-* fiilini kullanması cümleyi asıl anlamdan ve bağlamdan uzaklaştırmış görünmektedir. Bu sebeplerden dolayı Ercilasun'un yaptığı aktarma (Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle aldatıp, böylece uzaktaki halkları yaklaştırırmış) Etü.'ye daha yakındır.

4. Etü. 'ańıg bilig anta öyür ermiş' ifadesinde de Nuriyeva, Ercilasundan farklı bir aktarma yapmış, Ttü.'ye yapılan birebir aktarmada "kötü bilgiyi o zaman düşünürmüş" anlamı çıkan bu ifadeyi 'alarnıŋ yaman ġadetlerĕn üzĕne sĕndĕrdĕ' olarak aktarmıştır. Burada *ö-* fiili Nuriyeva tarafından "düşünmek" anlamından farklı düşünülmüştür.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. altun > (Tat. *altın*/ Ttü. *altın*), Etü. kümüş > (Tat. *kömĕş*/ Ttü. *gümüş*), Etü. buŋ > (Tat. *moŋ*/ Ttü. *bun*), Etü. bir- > (Tat. *bir-*/ Ttü. *ver-*), Etü. yımşak > (Tat. *yomşak*/ Ttü. *yumuşak*), Etü. ırak > (Tat. *yırak*/ Ttü. *ırak*), Etü. kon- > (Tat. *kun-*/ Ttü. *kon-*), Etü. bil- > (Tat. *bĕl-*/ Ttü. *bil-*) Etü. buŋ > (Tat. *moŋ*/ Ttü. *bun*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. bodun *(>budun),* Etü. sab *(>sav),* Etü tüzül- *(>dizil-)* kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *süçig, ar-, agı, işgiti, kutay, tabgaç, yagut-, yaguru, kisre, ańıg, ö-* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, G: 6

NURİYEVA

ädgü bilgä kisig ädgü alp kisig jorïtmaz ärmis bir kisi jaŋïlsar oγušï budunïbisükiŋä tägi kïdmaz ärmiš. Süčig sabïγa jïmšaq aγïsïŋa arturïp üküs türk budun öltig. Türk budun üläsikiŋ birijä Čuγai jïš tügül Tün

Yaḫşı bĕlĕmlĕ kĕşĕlernĕ, yaḫşı kıyuv kĕşĕlernĕ üz yaġına avdara almadı. Bĕr kĕşĕ yalġışıp, ḳabilesĕ, tuġannarı küçkende de alar ḳuzġalmadı. ṭaṭlı süzge, yomşak baylıḳḳa aldanıp, küp törkiy ḫalıḳ- üldĕk. Törkiy ḫalḳı bĕr ölĕşĕŋ könyaḳta, Çugay yışlıġına, Tün dalasına küçerge tĕledĕ.

İyi bilgili kişileri, iyi cesur kişileri kendi tarafına çekemedi. Bir kişi yanılıp boyu, akrabası başka bir yere göç ettiğinde de başkaldırmadılar. Tatlı söze, yumuşak hazineye aldanıp çok Türk halkı- öldük. Türk halkı, (senin) bir kısmın güneyde Çugay vadisine, Tün bozkırına göç etmeyi istedi.

ERCİLASUN

edgü bilge kişig, edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. Bir kişi yaŋılsar oguşı, bodunı, ebi eşükiŋe tegi kıdmaz ermiş. Süçig sabıŋa, yımşak agısıŋa arturıp üküş Türk bodun öltüg. Türk bodun ölsikiŋ. Biriye Çogay yış, Tögültün

Çok bilge kişileri, çok yiğit kişileri yürütmezmiş. Bir kişi yanılsa soyuna, halkına, evine eşiğine dek sınır tanımazmış {sınır tanımadan yok edermiş}. Tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk milleti, çok öldün. Türk milleti öleceksin. Güneyde Çogay {Yin} Dağlarına,

İnceleme:

G.6.1. edgü: bk. G.2.6.

Tat.: Nuriyeva bu söz için *yaḫşı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ercilasun ise *çok* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun, "Edgü kelimesinin "iyi insan anlamıyla tekrarlanması anlamsızdır. Burada kelimenin zarf olarak kullanıldığını düşünüyorum. Karagöz, Uygur ve Karahanlı metinlerinden de örnekler vermişve bu işlevi açıkça ortaya koymuştur." (2016: 634) açıklamasını yaparak neden "iyi" anlamına gelen *edgü* kelimesinin aktarımında *çok* ifadesini kullandığını belirtmiştir.

G.6.2. bilge: bk. G.1.6. Nuriyeva bu söz için *bělěmlě* ifadesini; Ercilasun ise *bilgili* ifadesini kullanmıştır.

G.6.3. kişig: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *kişi* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur. Kişi, "kişi, insan" (Ercilasun, 2016: 690), "kişi, insan, adam; halk" (Ergin, 2010: 102) anlamlarındadır.

Tat.: Etü. *kişi* sözü Tat.ta *kĕşĕ* olarak "Düşünme, konuşma, silah imal etme ve ondan hizmette yararlanabilme özelliğine sahip zat, ömür sahibi, insan; hesaplama, sayma birimi

olarak kullanılır; her kim olsa da, birisi, hiçkimse; ikinci biri, yabancı insan" anlamlarında yaşamaktadır (TTAS-II: 89-90).

Nuriyeva bu söz için *kĕşĕlernĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kişi* sözü Ttü.de *kişi* şeklinde kullanılmaktadır. Ttü. *kişi* "Kadın veya erkeğe verilen genel ad, şahıs, zat, nefer; çekimli fiillerde ve zamirlerde konuşan, dinleyen, sözü edilen varlık; oyun, roman, hikaye vb.nde yer alan kimse; eş, koca; erkek" anlamlarına gelmektedir (TS: 1448).

Ercilasun bu söz için *kişiler* ifadesini kullanmıştır.

G.6.4. edgü: bk. G.2.6 ve G.6.1.

G.6.5. alp: "alp, yiğit, civanmert" (Ercilasun, 2016: 649), "zor, güç; cesur, yiğit savaşçı" (Tekin, 2016: 293) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü.de kök haldeki kelimenin bünyesinde art arda gelen iki ünsüz, Tat.ta araya bir ünlü ses alır. Yani Etü.deki *alp* kelimesi Tat.ta *alıp* olmuştur. "Hikayelerde anlatılan normalin dışında büyük/güçlü gövdeli insan tipi. Kahramanlığa, güçlülüğe işaret ederek tasvir edilir" (TTAS-I: 54) anlamına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *kıyuv* ifadesini kullanmıştır. *Kıyuv* sözü "Korkma duygusuna yenilmeyen, korkmayan; cesur, kendine güvenen" (TTAS-II: 244) gibi anlamlara gelmektedir.

Ttü.: Etü.de *alp* olarak kullanılan kelime Ttü.de, aynı şekilde, *alp* olarak yaşamaktadır. Ttü.de de anlamı "yiğit, kahraman"dır (TS: 104).

Şirin, bu kelimenin Türk dili tarihinde anlamını değiştirmeden günümüze kadar gelmiş olduğundan ancak "zor, çetin; cesur, yiğit, kahraman; babayiğit" şeklindeki kullanımlarının giderek özel ad kullanılımına evrildiğinden söz eder. Bunun için de Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti zamanında kullanılan *Toŋa Alp Er, Ap Arslan, Turgut Alp, Konur Alp, Alp Giray* gibi kişi adlarını örnek vermiştir ve bu adların Batı şövalyeliği gibi alplığı kurumlaştırmaya ve özel ad olarak kullanımına etki ettiğini belirtmektedir (2019: 101).

Ercilasun bu söz için *yiğit* ifadesini kullanmıştır.

G.6.6. kişig: (bk. kişi **G.6.3,** {+g} **G.5.20).** Nuriyeva bu söz için *kĕşĕlernĕ* ifadesini, Ercilasun bu söz için *kişileri* ifadesini kullanmıştır.

G.6.7. yorıtmaz ermiş: (bk. yorı- **G.4.13,** {-t-} FFYE **G.1.11,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17**, {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *yorı-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden diil yapım eki, *{-mAz}* geniş zaman III. teklik şahsının olumsuz şekil eki ile ve yüklemin birleşik zamanda çekimlenmesinde görevli *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. Yani bu fiil şekli *yorıt-* fiili geniş zamanın rivayet birleşik çekiminden oluşmuştur.

{-mAz} eki için Tekin, şimdiki zamanın olumsuz şekli olduğunu ve teklik II. şahıs ile III. şahsa eklendiğini belirtir (2016: 170). Ercilasun ise Köktürkçede geniş ve şimdiki zamanın ayrılmadığını, Ttü.'ye aktarma yaparken geniş veya şimdiki zamanın cümlenin durumuna göre tercih edilebileceğini, iki zaman için ayrı ekler bulunmayıp {-Ar} ve {-Ur}

eklerinin olumlu şekli, {-mAz} ekinin de olumsuz şekli karşıladığını ifade etmektedir (2016: 374).

Tat.: Poppe, gelecek zaman sıfat-fiili olarak verdiği {-r} ekinin {-mA} eki ile oluşan olumsuz fiil gövdesine doğrudan eklenemediğini, bunun yerine {-mAs} ekinin doğrudan fiil köküne eklendiğini belirtir (1963: 74). Etü. {-mAz} ekindeki /z/ sesi ötümsüzleşerek /s/ olmasıyla Tat.ta {-mAs} şeklinin kullanımı görülmektedir (Öner, 2013: 19).

Nuriyeva bu söz için *üz yağına avdara almadı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *{-mAz}* eki geniş zamanın olumsuzudur ve diğer zaman eklerinin aksine sadece olumlu fiillere eklenmektedir (Ergin, 2009: 294). Sadece I. teklik ve çokluk şahıslar geniş zaman kipinde {-mAz} değil de {-mA} olumsuzluk ekini alır (Ergin, 2009: 294-295; Korkmaz, 2009: 638) ve {-mA} hem olumsuzluk hem de zaman ekini üzerine almış olur (Ergin, 2009: 294-295).

Ercilasun bu söz için *yürütmezmiş* ifadesini kullanmıştır.

G.6.8. bir: bk. G.1.16.

G.6.9. kişi: (bk. kişi **G.6.3).** Nuriyeva bu söz için *kĕşĕ* ifadesini, Ercilasun *kişi* ifadesini kullanmıştır.

G.6.10. yaŋılsar: (bk. {-(X)l-} **G.5.1,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11).** Bu söz *yaŋ-* fiiline eklenen *{-(X)l-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-sAr}* gerundiumundan oluşmaktadır. Şirin, her

ne kadar *yaŋıl-* fiilinin kökü *yaŋ-* olsa da metinlerde bu fiile hiç rastlanmadığından söz etmektedir (2019: 102).

Etü. *yaŋıl-*, "yanılmak, şaşırmak" (Ercilasun, 2016: 727), "yanılmak, yanlış davranmak" (Tekin, 2016: 314) anlamlarındadır.

Tat.: Etü. *yaŋıl-* fiilinin Tat.taki karşılığı olarak Nuriyeva *yalgış-* ve *adaş-* fiillerini vermiştir (BTT: 125). *Yalgış-* "yanlış yapmak, hata etmek" anlamlarında (TTAS-III: 634), adaş- "yolu kaybetmek, yanlış yaparak yoldan çıkmak; akıl, düşünme, hesap gibi şeylerde yanlış yapmak, yanılmak; doğru, düzgün yoldan çıkıp kötü yola girmek" (TTAS-I: 19) anlamlarına gelmektedir. Etü. *yaŋıl-* fiili Tat.ta yaşamamakta ancak aynı kökten (yaŋ-) gelerek türeyen Ttü.de *yanlış* isminin Tat.taki karşılığı olan *yalgış-* ve *yaŋlış-* kelimeleri kökteş olarak kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *yalġışıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yaŋıl-* fiili Ttü.de /ŋ/>/n/ ses değişimi sonucunda *yanıl-* olmuştur. Ttü. *yanıl-* fiili "Tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak; sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak" (TS: 2521) anlamlarına gelmektedir. Ttü.de *yanılmak* ile neredeyse aynı anlamlara gelen *yanlış yapmak* ifadesi de kullanılmaktadır.

Şirin, EUT'de *yaŋıl-* fiiline *{-k}* fiilden isim yapım eki eklenerek *yaŋluk* ve tarihi Kıpçak Türkçesinde aynı fiile, {-ş} fiilden isim yapım ekinin eklenerek *yaŋlış* kelimesinin türetildiğinden söz etmiştir (2019: 102). *Yanlış* sözü 'doğru'nun karşıt anlamlısı olarak Ttü.de etkin olarak kullanılmaktadır.

G.6.11. oguşı: (bk. oguş **G.1.17,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Nuriyeva bu söz için *kabilesĕ* ifadesini, Ercilasun ise *soyuna* ifadesini kullanmıştır.

G.6.12. bodunı: (bk. bodun **G.1.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Nuriyeva *oguşı bodunı* sözünü ikileme olarak düşünüp bunun için *kabilesĕ* ifadesini kullanmştır. Ercilasun ise *halkına* ifadesini kullanmıştır.

G.6.13. ebi eşükiŋe tegi: (bk. tegi **G.3.18).** Ercilasun'un 'ebi eşükiŋe'yani *eb eşik* olarak okuduğu bu ifade diğer araştırmacılar tarafından *bişük* veya *bisük* olarak okunmuş ve "nesil, akraba, soy sop, kavim kardeş, akrabalık" (Ergin, 2010: 90), "akraba" (Tekin, 2016: 297) anlamlandırmaları yapılmıştır. Thomsen, bu ifadeyi *bisükinä* (2011: 164); Orkun, *bisükine* (2011a: 24); Tekin ve Ergin *bişükin͡ge* (1998: 36; 2010: 4); Berta, *bėşẅkiñe* (2010: 130) olarak okumuştur.[8]

Etü. *eşük* "eşik" (Ercilasun, 2016: 675) anlamındadır ve 'eb' kelimesiyle ikileme oluşturmuştur.

Tat.: Nuriyeva bu sözü *bisükiŋe* olarak okumuş ancak kitabının sözlük kısmında bu kelimeye yer vermemiştir. Etü. *eşük* Tat.ta yaşamamaktadır. Aktarma yaparken de "göç ettiğinde, başka bir yere yerleştiğinde" anlamlarına gelen *küçkende* ifadesini kullanmıştır. 'Ebi eşükiŋe tegi' ifadesi için *küçkende de* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *eb* kelimesi Ttü.de karakteristik bir ses değişikliği olan /-b/>>/-v/ değişimi ile *ev* olmuştur. Ttü.de *ev* "Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane; aile; nesil, soy" (TS: 834) anlamlarına gelmektedir.

[8] "Bişükiŋe tegi kıdmaz ermiş." ibaresi üzerine yapılan okuma ve aktarma çalışmalarının ayrıntısı için bk. Uçar, 2018: 7-44.

Etü. *eşük* kelimesi, Ttü.de düzlük-yuvarlaklık uyumu gereği *eşik* halini almıştır. "Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak; kapı ağzında basamağın konulabileceği yer; başlangıç yeri, başlangıç noktası, yakını; karalar üzerinde veya deniz diplerinde birbirine komşu iki çukurluğu ayıran tümsek biçiminde, üzeri çoğu kez düz kabartılar; telli çalgılarda üzerine tellerin bindiği köprü; bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta" (TS: 824) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz öbeği için *evine eşiğine dek* ifadesini kullanmıştır.

G.6.14. kıdmaz ermiş: (bk. {-mAz} **G.6.7,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *kıd-* fiiline eklenen *{-mAz}* geniş zaman III. teklik şahsının olumsuz şekil eki ile ve yüklemin birleşik zamanda çekimlenmesinde görevli *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. Yani *kıd-* fiili geniş zamanın rivayet birleşik çekiminden oluşmuştur.

Etü. *kıd-* fiiline "Sınırlamak, sınır tanımak" (Ercilasun, 2016: 687), "kıymak, öldürmek" (Tekin, 2016: 303), "kenar dikmek, kıyılamak, barındırmak, himaye etmek, melce vermek, müdafaa etmek" (Ergin, 2010: 100) anlamları verilmiştir.

Ercilasun, Etü.de "kıymak, öldürmek" anlamında bir *kıd-* fiilinin olmadığını, bu anlamda Etü.de *kıy-* fiilinin kullanıldığını, *kıd-* fiilinin *kıy-* fiili ile karşılanamayıp "öldürmek" anlamı verilemeyeceği için bu fiilin *kıdıg* "kıyı" kelimesinin kökü olan fiil (kıd-) olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (2016: 634).

Şirin *kıd-* fiili sadece bu cümlede geçtiği için tartışmalı olduğunu, araştırmacıların farklı anlamlar verdiğini ve kesinleşmiş bir yargıya hala ulaşılamadığını ifade etmektedir (2019: 103).

Tat.: Nuriyeva'nın 'kïdmaz ärmiš' olarak okuduğu bu ifadenin asıl fiili olan *kıd-* fiiline Nuriyeva, kitabının sözlük kısmında yer vermemiştir. Aktarma kısmında ise *kuzgalma-* fiilini kullanmıştır. Tat.ta *kuzgalma-* fiili "Silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak; ayağa kalkmak, bir yere yönelmek; başkaldırmak, isyan etmek; uykudan kalkmak, hissetmek; güçlenmeye başlamak" (KTTS: 310) anlamına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *ḳuzġalmadı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kıd-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *sınır tanımazmış {sınır tanımadan yok edermiş}* ifadesini kullanmıştır.

G.6.15. süçig: bk. G.5.11.

G.6.16. sabıŋa: bk. sab **G.1.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n'si **G.2.13, {**+GA} yönelme durum eki **G.1.8.**

G.6.17. yımşak: bk. G.5.13.

G.6.18. agısıŋa: bk. agı **G.5.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n'si **G.2.13, {**+GA} yönelme durum eki **G.1.8.**

G.6.19. arturıp: (bk. ar- **G.5.18,** {-p} **G.4.25).** Bu kelime *ar-* fiiline eklenen {-tUr-} fiilden fiil yapım eki ve {-p} gerundiumu ile oluşmuştur.

{-DXr-} yapım eki fiilden ettirgen fiil yapan eklerden biridir (Alyılmaz, 1994: 8). *Artur-* "kanmak, aldanmak" (Ercilasun, 2016: 652), "aldatılmak, kandırılmak" (Tekin, 2016: 294), "kandırmak, celbetmek, kandırılmak; aşırı gitmek, haddini aşmak; heveslendirmek, şevklendirmek; artırmak, çoğaltmak" (Bayat, 2008: 19), "kandırmak, aldatmak, celbetmek, aldanmak, kanmak, aldatılmak, kandırılmak" (Ergin, 2010: 85), "aldatmak, kandırmak" (Erdem ve Demirci, 2019: 172) anlamlarına gelmektedir.

Şirin tarafından '(Çin halkı) tatlı sözüyle, yumuşak ipeği ile kandırıp (kandırdıktan sonra), (ey) Türk halkı (sen) öldün (mahvoldun, helak oldun).' olarak aktarımı yapılmış ve *artur-* fiilinin gizli öznesinin 'Çin halkı' olduğu belirtilmiştir (2019: 103).

Thomsen, 'Onların tatlı diline, yumuşak zenginliğine kanan ey Türk halkı! Çoğunuz öldünüz.' (2011: 165-167); Orkun, '(Lakin) tatlı sözüne, mülayim hediyesine kapılarak çok Türk kavmi öldü.' (2011a: 25); Ergin, 'Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün' (2010: 5); Berta, '(Fakat sen,) tatlı söz ile, yumuşak mal ile kanmış olan çok sayıda Türk bodunu, öldün!' (2010: 190); Erdem ve Demirci, 'Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldünüz.' (2019: 172) tarafından yapılan bu aktarmalarda ise *artur-* fiilinin gizli öznesi olarak -her ne kadar açıkça belirtilmemiş olsa da- 'Türk halkı' görülmüştür.

Görüldüğü gibi çalışmalarda cümlenin farklı olarak aktarılması, *artur-* fiilinin "aldanmak, aldatılmak" gibi edilgenlik ve "aldatmak, kandırmak" gibi ettirgenlik ifade eden iki farklı anlam alanına sahip bir fiil olarak ortaya çkmasına neden olmaktadır veya fiilin tam olarak karşılığının bilinememesi sebebiyle farklı anlamlar ortaya çıkmış olabilir.

Tat.: Etü. *artur-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Etü.de yuvarlak ünlülü olarak kullanılan {-DXr-} yapım eki Tat.ta düzleşerek {-Dır-}/{-Dĕr-} şeklini almış ve yine fiillerin ettirgen şekillerini yapma görevinde kullanılmaktadır (Öner, 2013: 99).

Nuriyeva bu söz için *aldanıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *artur-* Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *{-DXr-}* eki Ttü.de ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *{-DXr-}* şeklinde kullanılan fiillerden ettirgen fiiller türeten işlek bir ektir (Ergin, 2009: 212; Korkmaz, 2009: 126). Ercilasun bu söz için *kanıp* ifadesini kullanmıştır.

G.6.20. üküş: "çok, sayısız" (Tekin, 2016: 313), "çok" (Ergin, 2010: 108; Orkun, 2011a: 827), "çok, fazla, artık" (Bayat, 2008: 229) anlamlarına gelen bu kelime 𐰼 damgasıyla yazıldığı için *öküş* olarak da okunmuştur.

Şirin, *öküş* olarak ele aldığı bu kelimenin "yığmak, biriktirmek" anlamlarına gelen *ök-* fiiline *{-ş}* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluştuğunu ifade eder (2019: 104; Ercilasun, 2008: 179). Etü.de en eski metinlerden günümüze kadar kullanılagelmiş oldukça işlek olan {-ş} fiilden isim yapım eki çoğunlukla soyut kelime türetir ve daha az sıklıkla fiil kökü geçişliyse nesneyi, geçişsizse özneyi gösterir (OTWF-I: 262, 266). DLT'de yer alan Atış, Süŋüş, Tokış gibi özel adların da at-, süŋ-, tok- fiillerine eklenen {-ş} yapım ekiyle türemiş aynı zamanda {-ş} yapım eki 'İlteriş' ismindeki 'tėr-' fiiline eklenerek "Kağanlığın Derleyicisi" anlamı kazandırmıştır ve "çok" anlamına gelen *üküş* bengü taşlarda bulunup geçişli kök fiilin nesnesini gösteren, en eski ve en iyi örnektir (OTWF-I: 266, 267).

Tat.: Etü. *üküş* sözü Tat.ta yaşamamakta, "çok" anlamına gelen 'küp, kübrek, bik, bik te' (TTS, 1998: 106) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ercilasun'un 'Köktürkçe ve Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler' makalesinde söz ettiği /o/ ve /ö/ seslerinin Tat.ta /u/ ve /ü/ olarak kullanılması durumu Etü. *ük-* fiili için geçerlidir ve bu fiil Tat.ta "Pek çok nesneyi bir yere yığıp özel bir düzende birinin üstüne ikincisini koyarak yerleştirmek" (TTAS-III: 717) gibi anlamlara gelen *öy-* olarak kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *küp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *üküş* sözü Ttü.de yaşamamakta, bunun yerine *çok* kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *çok* ifadesini kullanmıştır.

G.6.21. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

G.6.22. öltüg: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil, *öl-* fiiline eklenen {-DX} bilinen geçmiş zaman eki ve {-g} teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur.

Şirin, Etü. *öl-* fiilinin Kağanlık mensubu dışındaki kişiler, sıradan halk ve hayvanlar için kullanıldığını, Kağan ve ailesi için kergek bol-, uç-, yok bol-, adrıl- gibi örtmece sözlerin kullanıldığını, öl- fiilini bir tabu kelime olarak algıladıklarını ifade eder. Yine Şirin, öl- fiilinin mecazlaşarak buradaki gibi "çok sıkıntı ya da acı çekmek" karşılığındaki kullanımına bengü taşlarda sıkça rastlanıldığını belirtir (2019: 105).

Ercilasun, *öl-* fiilinin sadece iki sesten ibaret olsa da türemiş bir fiil olma ihtimalinin yüksek olduğundan söz eder. Yani Ercilasun'a göre fiil *ö-* fiilinden oluşur, /l/ sesi de bir yapım ekidir. Bu düşüncesine dayanak olarak şu önermeyi kurmuştur:

1. Çok heceli fiiller yüzde yüze yakın bir çoğunlukla türemiş fiillerdir ve bunlar {-Ur} ile geniş zaman yapılmaktadır.

2. {-l-}, {-n-}, {-r-}, {-d-} başlıca fiilden fiil türetme ekleridir ancak bu seslerle biten tek heceli fiillerde {-Ur} geniş zaman eki görülebilmektedir.

3. O {-l-}, {-n-}, {-r-}, {-d-} ile bitip {-Ur} ile geniş zaman yapılan tek heceli fiiller türemiş fiillerdir (2007: 371).

Yine Ercilasun, XIII. yüzyıldan önce geniş zaman çekimi *{-Ur}* ile yapılan tek heceli fiillerin türemiş fiil olduğunu ancak /l/, /n/, /r/ ve /d/ sesleri ile bitip *{-Ar}* eki ile geniş zamanda çekimlenen tek heceli fiillere kök fiil demenin yanlış olacağını ifade etmektedir, bu veri ve sonuca göre öl- fiilinin kökü *ö- fiilinden gelmektedir. Ancak "düşünmek" anlamındaki *ö-* fiili ile anlamsal olarak hiçbir bağ yoktur, bağ kurulabilecek olan fiil; "belirmek, çıkmak, bulut yükselmek" anlamındaki ör- fiili ve bununla bağlantılı hatta kökteş olabileceğini savunduğu "bitki bitmek, yetişmek, çıkmak" anlamlı ön- fiillerinin kökü olduğunu düşündüğü *ö- fiilidir. Yani Ercilasun ön- ve ör- fiilleri ile *öl-* fiilini kökteş kabul etmektedir. *Ön-* ve *ör-* fiillerinin taşıdığı "yükselmek, çıkmak" anlamının öl- fiilinde de asli olarak bulunduğunu Türk Kağanlığı devrinde bu anlamının unutulmuş olduğunu ileri sürmektedir. Buna kanıt olarak öl- fiili yerine *uç-* ve *uça bar-* fiillerini göstermekte hatta kergek bol- deyimini de bununla bağlantılı kabul etmketedir (2007: 371-374).

Tekin, geniz ünsüzü /ŋ/ söz içinde ve söz sonunda sızıcı /g/ ile nöbetleştiğini, bu nöbetleşmenin de iyelik II. kişi ve II. şahıs eklerinde görüldüğünü ifade eder (2016: 70). Ayrıca teklik II. şahıs eki /g/-/ŋ/ ikinci tip denilen şahıs eklerindendir ve bu tipteki şahıs ekleri belirli geçmiş zaman ve {-sIk} ekli gelecek zaman çekimine eklenmektedir (Ercilasun, 2016: 373). Diğer şahıslar için sırayla {+m}, {+g/+ŋ}, {Ø}, {+mXz}, {+gIz/+ŋIz} ve {Ø} ekleridir ve bunlar iyelik eklerinden gelişmiştir (Ercilasun, 2016: 373).

Tat.: **(bk.** /ö/>/ü/ **G.2.22).** Etü. *öl-* fiili Tat.ta *ül-* olmuştur. Teklik II. şahıs eki Tat.ta, Etü.den beri kullanımına devam eden {+ŋ} ekidir (Poppe, 1963: 59). Ancak Tat.ta Etü.deki gibi nöbetleşme söz konusu değildir.

Nuriyeva bu söz için *ülděk* ifadesini kullanmıştır. Nuriyeva aktarma yaparken, asıl metinde kullanılan teklik II. şahıs ekini değil de çokluk II. şahıs ekini kullanarak cümlenin

ifadesinin değişmesine, anlam olarak bozulmasına, cümlede hitap edilen kişinin değişmesine sebep olmuştur. Asıl metinde seslenilen kişi 'Türk halkı' iken Nuriyeva'nın aktarmasında seslenilen kişi Kağan'ın kendisi ile beraber tüm Türk halkı olmuş ve diğer cümleler ile olan bağ bozulmuştur. Çünkü bengü taş metinlerinde hitap edilen Türk halkıdır.

Ttü.: Etü. *öl-* fiili Ttü.de *öl-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de de bilinen geçmiş zaman ekinden sonra gelen şahıs ekleri, iyelik kökenlidir ve Etü.deki {+ŋ} şeklinden gelişen teklik II. şahıs eki {+n}'dir (Ergin, 2009: 92). Ergin bu gelişmenin sadece İstanbul ağzında gerçekleştiği ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde görüldüğü için yeni gerçekleşen bir değişme olduğunu belirtir (2009: 92-93).

Ercilasun bu söz için *öldün* ifadesini kullanmıştır.

G.6.23. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

G.6.24. ölsikiŋ: (bk. öl- ve {+ŋ} teklik II. şahıs eki **G.6.22,** {-sIk} **G.2.11).** Bu söz *öl-* fiiline eklenen *{-sIk}* gelecek zaman eki ve *{+ŋ}* teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur. Etü. {+ŋ} teklik II. şahıs ekindeki /ŋ/ sesi /g/ ile nöbetleşmektedir.

Tat.: **(bk.** /ö/>/ü/ için **G.2.22).** Nuriyeva bu söz için *ölĕşĕŋ* ifadesini kullanmıştır. Bunun sebebi; Erdem ve Demirci'nin "Thomsen, Radloff, Malov ve pek çok kişi bu sözcüğü *ülesikiŋ* biçiminde okuyarak, sözcüğü 'üle-' "paylaştırmak" köküne bağlamışlardır. Tekin sözcüğün bu biçimde okunmasını ve 'üle-' köküne götürülmesini doğru bulmaz." (2019: 174-175) ifadelerinde geçtiği gibi, Nuriyeva'nın da fiilin kökünü öl- olarak değil üle- olarak okumasıdır. Bu sebepten /ü/>/ö/ değişimiyle birlikte *ölĕş* olan kelimeye teklik II. kişi iyelik eki olan {+(ĕ)ŋ} ekini getirmiştir.

***Ttü*.:** Ercilasun bu söz için *öleceksin* ifadesini kullanmıştır.

G.6.25. Biriye: bk. G.1.19.

G.6.26. Çogay yış: (bk. yış **G.3.10).** Etü. *Çogay yış* "Çogay (dağları), Yin-Şan" (Ercilasun, 2016: 670), "Yer adı (Yin-Şan dağları)" (Tekin, 2016: 298). Şirin de *Çogay yış*ın Huang-ho'nun büyük dirseğinin kuzey yakasındaki dağ silsilesi olan Yin-shan dağları olduğunu belirtir (2019: 105).

Tat.: Nuriyeva, *Čuγaijïš* olarak okuduğu bu söz öbeğini *Çugayyışlığına* olarak aktarmış ancak kitabının sözlük kısmında *Čïγajjïš* olarak ele almış ve "coğrafi isim" anlamını vermiştir (BTT: 132).

Ttü.: Etü. *Çogay* ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Tekin, Ercilasun ve Şirin Çogay yer isminin şimdiki Yin Dağları olduğu konusundaki görüşü yukarıda verilmişti. Şirin, Czegledy'nin *çogay* sözünün "gölge, karanlık" anlamı taşıdığını ve dağın bu ismi almasında Çin'in etkili olabileceğini söylediğini belirtir (2019: 105).

Ercilasun bu söz için *Çogay {Yin} Dağlarına* ifadesini kullanmıştır.

G.6.27. Tögültün: Etü. *Tögültün* "yer (ova) adı" (Ercilasun, 2016: 718) "yer adı (tögültün ovası" (Tekin, 2016: 311). Şirin bu yerin, Yin-shan (Çogay Yış) dağlarında ovalık bir bölge olduğu, açıklamasını yapar (2019: 105).

Tat.: Nuriyeva, Ercilasun'un 'tögültün' olarak okuduğu bu kelimeyi, *tügül Tün* olarak okuyup *Tün dalasına* olarak aktarmış ancak kitabının sözlük kısmında 'tügül Tün' sözü ve bununla alakalı herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Ttü.: Ercilasun bu söz için *Tögültün Ovası'na* ifadesini kullanmıştır. Ancak '**KT, G: 6'** satırında yer alması gereken (asıl metinde altıncı satırda yer alan) *tögültün* kelimesinin aktarımını yaparken onu bir sonraki satıra kaydırmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ı/>/ĕ/, /e/>/i/ değişimleri görülmektedir: *Etü. bil->bĕl-, Etü. kişi>kĕşĕ, Etü. bir>bĕr, Etü. er->i-, Etü. türk>törkiy.*

2. Düzenli veya düzensiz ses değişiklikleri içinde ele alınmasa da /m/ sesinin etkisi sonucunda meydana gelen /ı/> /o/ değişikliği sebebiyle Etü. *yımşak* kelimesi Tat.ta *yomşak* olmuştur.

3. Ttü. için ise Etü'deki bazı sözlerin ünlü ses değerlerinin değiştiği tespit edilmiştir: Etü. *yorı->yürü-,* Etü. *yımşak>yumuşak),* Etü. *eşük>eşik)*

4. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. bir>bir, Etü. bil-> bil-, Etü. kişi>kişi, Etü. alp>alp, Etü. yaŋıl->yanıl-, Etü. eb>ev, Etü. Türk>Türk, Etü. öl->öl-*

5. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. *bil->bil-, kişi>kişi, bir>bĕr*

6. Bu paragrafta Ttü. için önemli bir ünsüz değişimi tespit edilmiştir: /ŋ/>/n/, *Etü. yaŋıl->yanıl-*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Etü. *{-mAz} geniş zamanın teklik III. şahıs olumsuzluk eki, {-mIş} duyulan geçmiş zaman eki, {-DX} bilinen geçmiş zaman eki, {-p} gerundiumu* ve *{+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki, {+(y)A} yönelme durum eki* itibarıyla Ttü. biçim bilgisi yönüyle Etü'ye daha yakındır. Bunun dışında Etü. {+(I)g} ekinden gelişen *{-I}* belirtme durum ekinin kullanılıyor olması önemlidir.

2. Tat.ta -her ne kadar Etü.de zamir n'si ile kaynaşarak '-ŋa' biçimini almış olsa da- *{+GA}* yönelme durum eki herhangi bir değişikliğe uğramadan yaşamaktadır. Bunun dışında Tat.ta teklik II. şahıs ekinin Etü.deki yalnızca *{+ŋ}* şekli, çokluk II. şahıs ekinin ise yalnızca *{-gız/-gĕz}* şekli yaşamaktadır. Bu durumda Etü.de sadece tekil kullanımda görülen nöbetleşme hadisesindeki ünsüzler Tat.ta ikiye ayrılmış, biri tekil diğeri de çoğul şahıstaki kullanıma denk gelmektedir.

3. Bazı biçim birimler ünlü ses değişimlerine uğradığı halleriyle Tat.ta yaşamaktadır: *Etü. {-DX} > {–Dı/-Dĕ}, Etü. {+(s)I} > {+sı/+sĕ}.*

4. Bu paragrafta hem Ttü. hem de Tat. için geçerli olan bir ses olayı vardır ve her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır: *{-sAr} > {-sA}.*

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Etü. 'edgü bilge kişig, edgü alp kişig yorıtmazermiş.' cümlesi her iki araştırmacı tarafından farklı kelimelerle ancak aynı anlama gelecek şekilde ifade edilmiştir. Özellikle yüklem Nuriyeva tarafından cümlenin daha iyi anlaşılabilmesi için değiştirilmiştir. Ercilasun ise Etü. yorıt- fiilinin Ttü.deki karşılığı olan yürüt- fiilini kullanmıştır. Nuriyeva *Yaḫşı bĕlĕmlĕ kĕşĕlernĕ, yaḫşı kıyuv kĕşĕlernĕ üz yağına*

avdara almadı. şeklinde, Ercilasun da *Çok bilge kişileri, çok yiğit kişileri yürütmezmiş.* şeklinde aktarmıştır.

Bu cümle başka araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde aktarılmıştır. Örneğin, Thomsen tarafından "iyi, bilge kişiyi, iyi, yiğit kişiyi geri göndermezlermiş(?)" (2011: 165), Tekin tarafından "iyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş" (1998: 37), Berta tarafından "[Aynı zamanda] iyi ve bilgili kişiyi, iyi ve alp kişiyi yoldan çıkarmak mümkün değilmiş" (2010: 190) gibi farklı aktarmalar da söz konusundur.

2. Daha önceki paragraflarda Ttü.deki karşılığını 'iyi' olarak veren Ercilasun, bu paragrafta *çok* zarfını kullanmıştır. Nuriyeva ise 'iyi' ifadesini kullanmıştır. Ercilasun'un bu sözü bir zarfla karşılaması bizce cümlenin anlam bağını daha iyi kurmuştur. Ancak hangi aktarmanın Etü.'ye daha yakın olduğu konusu belirsizdir.

3. Nuriyeva'nın 'alp' olarak okuduğu bu kelime Tat.ta *alıp* olarak yaşıyor olmasına rağmen Nuriyeva "cesur, atılgan; cesaretle, kahramanca" (KTTS: 292) anlamlarına gelen *kıyuv* ifadesini kullanarak aktarmıştır. Ercilasun da 'alp' olarak okumuş ancak o da "yiğit, kahraman" (TS: 104) karşılıklarıyla yaşayan 'alp' sözü yerine *cesur* ifadesini kullanarak aktarmıştır.

4. Ercilasun'un *ebi eşükiŋe tegi* olarak okuduğu için anlam ile Nuriyeva'nın *bisükiŋe tegi* olarak okuyup *küçkende* ifadesiyle karşıladığını düşündüğümüz bu ibaredeki anlam birbirinden çok farklıdır. Nuriyeva'nın bu aktarımı, Ercilasun'un *ebi eşükiŋe* olarak okuduğu ancak ilk çalışmalardan beri *bisük* veya *bişük* olarak okunan bu ibareye verilen "beşik" anlamlarıyla da ortak hiçbir yönü yoktur. Bu yönüyle Nuriyeva'nın zaten tartışmalı olan kelimeye *göç ettiğinde* anlamına gelen *küçkende* anlamını vermesi bizce yanlış görünmektedir.

5. Yine okuma olarak değil ancak aktarma açısından tartışmalı olan *kıdmaz ermiş* ibaresi her iki yazı diline de farklı aktarılmıştır. Nuriyeva bunun için *başkaldırmadılar* anlamına denk düşen *ḳuzġalmadı* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun ise bu ifadedeki asıl fiilin, 'kıdıg' kelimesinin kökü olan kıd- fiili olduğunu düşünür

ve buna uygun olarak *sınır tanımazmış {sınır tanımadan yok edermiş}* şeklinde aktarmıştır. Burada da yine Ercilasun'un yaptığı aktarma daha doğru görünmektedir.

6. "Süçig sabıŋa, yımşak agısıŋa arturıp üküş Türk bodun öltüg." cümlesinin yüklemi olan *öltüg* ifadesinin şahsı Nuriyeva tarafından değiştirilmiş; asıl metinde tekil olan şahıs, çoğul yapılmıştır. Bu da, cümlenin diğer cümlelerle olan mantıksal bağını bozmuştur.

7. "Türk bodun ölsikiŋ" cümlesinin yüklemi olan 'ölsikiŋ' ifadesi, Nuriyeva tarafından *üläsikiṇ* olarak okunmuş ve üle- fiilini kök alarak "kısım, parça" gibi anlamlara gelen *ölĕş* kelimesini kullanmıştır.

8. Ercilasun'un *tügültün* olarak okuduğu bu ifadeyi Nuriyeva *tügül Tün* olarak okumuş ancak aktarma kısmında 'tügül' kelimesinin karşılığı olabilecek herhangi bir kelimeye yer vermemiş, *Tün* sözünü de yer adı olarak düşünüp 'Tün dalası' olarak aktarmıştır. Bizce Nuriyeva'nın bu okuması ve buna bağlı olan aktarması yanlıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. bil- > (Tat. *bĕl-*/ Ttü. bil-), Etü. kişi > (Tat. *kĕşĕ*/ Ttü. *kişi*), Etü. alp > (Tat. *alıp*/ Ttü. *alp*), Etü. yorı- > (Tat. *yörĕ-*/ Ttü. *yürü-*), Etü. bir > (Tat. *bĕr-*/ Ttü. *bir*), Etü. eb > (Tat. *öy*/ Ttü. *ev*), Etü. yımşak > (Tat. *yomşak*/ Ttü. *yumuşak*), Etü. Türk > (Tat. Törkiy/ Ttü. *Türk-*), Etü. öl- > (Tat. *ül-*/ Ttü. *öl-*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. edgü (>iyi), bilge (>bilge), yaŋıl (>yanıl-), Etü. eşük (>eşik) bodun (>budun), Etü. sab (> sav) kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *oguş, kıd-, süçig, agı, artur-, üküş, Çogay, yış, Tügültün* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

4. Etü. biriye sözü sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, G: 7

NURİYEVA

jazï qonajïn tisär türk budun üläsikig anta anïγ kisi anča bošγurur ärmisïraqärsar jablaq aγï birür jaγuq ärsar ädgü aγï birür tip anča bošγurur ärmis. Biligbilmäz kisi ol sabïγ alïp jaγru barïp üküš kiši öltig.

Törkiy ŋalıknıŋ bülĕnĕrge tĕlegen ölĕşĕne naçar kĕşĕler şulay aŋlattılar: “yırak bulsaġız, naçar baylıķ birĕr, yaķın bulsaġız, yaşı baylıķ birr”, - dip öyrettiler. Bĕlĕr-bĕlmes kĕşĕ bu süznĕ alıp, yaķın barıp, küp kĕşĕ üldĕgĕz.

Türk halkının bölünmek isteyen kısmına kötü kişiler şöyle söylediler: “uzak olsanız kötü hazine/hediye verir, yakın olsanız iyi hazine/hediye verir.” – diye öğrettiler. Cahil kişi bu sözü alıp yakına gittiğinde, çok kişi öldünüz.

ERCİLASUN

Yazı konayın tiser, Türk bodun, ölsikig. Anta aṅıg kişi ança boşgurur ermiş. Irak erser yablak agı birür, yaguk erser edgü agı birür tip ança boşgurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp, yaguru barıp üküş kişi öltüg.

Tögültün Ovası'nakonayım dersen, Türk milleti, öleceksin. Orada fesat kişiler şöyle öğretirlermiş: Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi malveriyorlar diye öğretirlermiş. Cahil kişiler o sözlere inanıp yakına gidince çoğunuz öldünüz.

İnceleme:

G.7.1. yazı: bk. G.3.17.

G.7.2. konayın: (bk. kon- **G.5.24).** Bu kelime *kon-* fiiline eklenen {-AyIn} teklik I. şahıs emir ekinden oluşmaktadır.

Tekin, {-(A)yIn} ekini emir kipi içinde değil gönüllülük adını verdiği istek kipinde incelemiştir ve ünlü ile biten fiillerin kök ve gövdelerine eklendiğinde ekin ön ünlüsünün düştüğünü belirtir (2016: 165).

Tat.: Teklik I. şahıs emir eki Tat.ta {-Iym} olarak kullanılmaktadır (Öner, 2013: 187). Öner, bu çekimin altı şahıs için farklı şekil bulunduğunu ifade eder ve 'boyırık figıl' adlandırmasıyla dil bilgisi kitaplarında geçtiğini belirtir (2013: 185). Yine Öner, altı farklı şahıs için ayrı birer ekin bulunması, bu eklerin hem şekil hem de şahıs eki durumuna getirdiğinden dolayı bunların hem zamir kökenli (birinci tip) hem iyelik kökenli (ikinci tip) şahıs ekleri dışında üçüncü tip şahıs ekleri olarak adlandırıldığından söz etmektedir (2013: 187).

Nuriyeva bu söz için *küçerge* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ergin, Etü. {-AyIn} ekinin Oğuz grubu yazı dillerine aynı şekilde geçtiğini ancak sonraları I. şahıs eki olan {+m} analojisiyle ekin {-AyIm} şeklinin ortaya çıktığını söyler (2009: 305). Yine Ergin her şahıs için ayrı ekin bulunması, bunun hem şahıs hem şekil eki olduğunu gösterdiğini hem de III. tip şahıs eki olarak adlandırılmasında etkili olduğunu belirtir (2009: 304).

Ercilasun bu söz için *konayım* ifadesini kullanmıştır.

G.7.3. tiser: (bk. {-sAr} **G.3.11**, kapalı /e/ **G.1.12**). Bu söz *ti-* fiiline eklenen *{-sAr}* şart ekinden oluşmuştur. *Ti-* fiili "demek, söylemek" (Ergin, 2010: 114) anlamlarındadır.

Şirin bu fiilin Etü. metinlerinde hem *ti-* hem de kapalı e'li biçimi olan *tė-* biçimiyle karşılaşıldığını ifade eder. Yine Şirin, *ti-* fiilinin yaygın kullanımından dolayı temel anlamının ("demek, söylemek") dışında "düşünmek, ad vermek, adlandırmak" anlamlarıyla da mecazlı olarak kullanıldığını ifade etmektedir (2019: 106).

Tat.: Etü. *ti-* fiili Tat.ta *di-* olmuştur (Öner, 2013: 16). Etü. /t/ seslerinin Tat.ta korunması beklenirken *ti-* gibi bazı fiillerde düzensiz bir ses olayı olarak /t/>/d/ ses değişimi gözlenmektedir (Öner, 2013: 16). Nuriyeva bu söz için *tĕledĕ* ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Nuriyeva, yedinci satırda olması gereken 'yazı konayın tiser' ibaresini altıncı satırda işlemiştir.

Ttü.: Etü. *ti-* fiili Ttü.de *de-* olmuştur. Fiildeki /i/ sesinin /e/'ye gelişmesinde kapalı /e/ sesinin etkisi vardır. *De-* fiili "Söylemek, söz söylemek; ad vermek; bir dilde karşılığı olmak; herhangi bir ses çıkarmak; herhangi bir kanıya, yargıya varmak; oranlamak; ummak; erişmek; bir işe kalkışmak, yeltenmek; saymak, kabul etmek" (TS: 618-619) gibi temel ve mecaz birçok anlamı karşılamaktadır.

Ercilasun bu söz için *dersen* ifadesini kullanmıştır.

G.7.4. türk bodun: bk. türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

G.7.5. ölsikig: bk. öl- ve {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22,** {-sIk} **G.2.11.**

G.7.6. anta: bk. G.2.18.

G.7.7. ańıg: bk. G.3.5.

G.7.8. kişi: bk. G.6.3.

G.7.9. ança: bk. G.5.7.

G.7.10. boşgurur ermiş: (bk. {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu söz öbeği *boşgur*- fiiline eklenen *{-Ur}* teklik III. şahıs geniş zaman eki ile ve yüklemin birleşik zamanda çekimlenmesinde görevli *er*- ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. Yani *boşgur*- fiili geniş zamanın rivayet birleşik çekiminden oluşmuştur.

Boşgur- fiili, "öğretmek, akıl vermek; yapmak, düzene sokmak" (Tekin, 2016: 297; "öğretmek, ders vermek, talim tmek, yetiştirmek" (Ergin, 2010: 90) anlamlarına gelmektedir. Şirin, bu fiilin sadece Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında 6 kez geçtiğini ancak Etü. döneminden sonra hiçbir tarihi veya çağdaş Türk yazı dilinde görülmediğini ifade eder (2019: 107).

Tat.: Etü. *boşgur-* fiili Tat.ta görülmemektedir. Bunun yerine *ukıt-, öyret-* fiilleri kullanılmaktadır (TTS, 1998: 263). Nuriyeva bu söz için *aŋlattılar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *boşgur-* fiili Ttü.de görülmemektedir. Bunun yerine *öğret-* fiili kullanılmaktadır. *Öğret-* "Bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak; yetenek kazandırmak; bilinmeyen bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak" (TS: 1840) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *öğretirlermiş* ifadesini kullanmıştır.

G.7.11. ırak: bk. G.5.19.

G.7.12. erser: bk. er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.7.13. yablak: Etü. *yablak* "kötü, fena, perişan" (Ergin, 2010: 120); "fena, kötü; kötülük, nifak" (Tekin, 2016: 313) anlamlarına gelmektedir. Şirin, bu kelimenin Etü.de "kötü, berbat; şeytani" temel anlamının yanı sıra mecazlaşmaya uğrayarak "olağanüstü, haddinden fazla, aşırı derecede" anlamlarını da kazandığı ifade eder. Yine Şirin, bu kelimenin *aṅıg, yabız* ve *yaman* kelimeleriyle eş; *edgü* ve *yakşı* kelimeleriyle de zıt anlam oluşturduğunu belirtir (2019: 107).

Tat.: Etü. *yablak* sözü Tat.'de yaşamamaktadır. Erdem ve Demirci 'yablak' yerine *yavız, yavgan, yavan* gibi kelimelerin kullanıldığını belirtir (2019: 177). Bu kelimeler içinde sadece *yavız* Tat.ta kullanılmaktadır. *Yavız*ın anlamı ise, "acımasız, kötü, çirkin; kişiye muhalif olan, ona kaygılar getiren, merhametsiz; zehir gibi güçlü, keskin, edepsiz (söz, konuşma hakkında); kurnaz, hilekar; acı, ağır"dır (TTAS-III: 621).

Yavız dışında *naçar* da Tat.ta "Kötü sıfatları veya karakteri olan, istekleri gerçekleşmeyen, kötü sıfatlı, az değer verilen, karşıtı yaḫşı; ahlak yönünden alçak, olumsuz sıfatları olan (kişi); sert etki bırakan, kaygılanan (keyif, rüya vb.); hastanın halinin umutsuz olması; sayı, genişlik bakımından yeterli olmayan, çok olmayan, az; şüpheli, tereddütlü" (TTAS-II: 436) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *naçar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yablak* sözü Ttü.de yaşamamaktadır. Erdem ve Demirci'nin *yavız, yavgan, yavan* kelimelerinden *yavız* ve *yavan* kelimeleri Ttü.de yaşamaktadır. Ancak Ttü.deki *yavan* kelimesi, Erdem ve Demirci'nin söz ettiği anlamda değildir. Etü. *yavız* da /ı/ sesinin yuvarlaklaşarak /u/ olmasıyla *yavuz* şeklini almıştır. Ttü.de *yavuz* "güçlü, çetin; iyi, gürbüz, güzel; *esk.* kötü, fena" anlamlarındadır (TS: 2553). Eskiden olumsuz anlam taşırken anlam değişmesi yaşayarak olumlu anlamlar yüklenmiştir.

Ercilasun bu söz için *kötü* ifadesini kullanmıştır.

G.7.14. agı: bk. G.5.12.

G.7.15. birür: bk. G.5.8.

G.7.16. yaguk: bk. yagu- **G.5.22,** {-k} FİYE **G.5.19.**

G.7.17. erser: bk.er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.7.18. edgü: bk. G.2.6.

G.7.19. agı: bk. G.5.12.

G.7.20.birür: bk. G.5.8.

G.7.21. tip: bk. ti- **G.7.3,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

G.7.22. ança: bk. G.5.7.

G.7.23. boşgurur ermiş: bk. G.7.10.

G.7.24. bilig: bk. G.5.27.

G.7.25. bilmez: bk. bil- **G.5.27,** {-mAz} **G.6.7.**

G.7.26. kişi: bk. G.6.3.

G.7.27. ol: bk. G.3.3.

G.7.28. sabıg: bk. sab **G.1.10,** {+(X)g} **G.5.20.**

G.7.29. alıp: (bk. {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *al-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Tat.: Etü. *al-* fiili Tat.ta aynen *al-* olarak kullanılmaktadır. *Al-* "Her ne olursa el ile tutmak; (kendisiyle) yürütmek, götürmek, kendisinden ayırmamak; bir işi yerine yetirmek, uygulamak, kendi üstüne alıp amaçlı olarak iş veya görev kabul etmek; verilen, gönderilen şey ele geçmek, erişmek …" (TTAS-I: 52-53) gibi otuz iki anlama sahip işlek bir fiildir.

Nuriyeva bu söz için *alıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *al-* fiili Ttü.de de aynen *al-* olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *al-* "Bir şeyi elle veya başkabir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak; satın almak, ele geçirmek, bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak; birlikte götürmek; içine sığmak; kazanmak, elde etmek; çalmak; göreve işe başlatmak; yutmak, kullanmak; gidermek, yok etmek" (TS: 102-103) gibi otuz üç anlama sahiptir ve işlek olarak kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *inanıp* ifadesini kullanmıştır.

G.7.30. yaguru: bk. G.5.23.

G.7.31. barıp: (bk. {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *bar-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumuyla oluşmuştur.

Bar- fiili "varmak, gitmek" (Ergin, 2010: 87; Gabain, 2007: 266; Tekin, 2016: 295), "varmak, gitmek, ulaşmak; gezmek, dolaşmak; yok olmak, mahvolmak; ölmek, vefat etmek" (Bayat, 2020: 40) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *bar-* fiilinin daha II. Türk Kağanlığı zamanındayken çok anlamlılık kazandığını, bu anlamların "ölmek, kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak" olduğunu ifade eder. Yine Şirin, *bar-* fiilinin "kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak" anlamlarında kullanıldığı durumlarda bazen 'er-' fiiliyle hendiadyoin oluşturduğunu ve asıl fiil + {-U} + bar- biçimli yapılarda *bar-* fiilinin yardımcı fiil olduğunu ve hareketin derece derece, yavaş yavaş gerçekleştiğini ifade eden birleşik fiil kurduğunu belirtir (2019: 108-109).

Tat.: Etü. *bar-* fiili Tat.ta hiçbir değişikliğe uğramadan *bar-* olarak kullanılmaya devam etmektedir. "Belli bir istikamette hareket etme, amaçlı harekette bulunma; herhangi bir nesneye yönelme veya şuna yaklaşma, şunun yanına gelme; her ne olursa belli bir iş yapma amacı ile herhangi bir tarafa yönelme, yola çıkma veya yol yürüme; herhangi bir işi yapmayı, yerine getirmeyi devam ettirmek; devamlı olmak, devam ettirmek; gerçekleşmek; yapılmak; belli bir düşüncede olmak, ikrar etmek, doğrulamak" gibi çeşitli anlamlarda ve yardımci fiil olarak kullanımı söz konusudur (TTAS-I: 126).

Nuriyeva bu söz için *barıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bar-* fiili Türkmen Türkçesi hariç Oğuz grubu Türk yazı dilleri için önemli olan ve sadece üç kelimede (bar, bar-, bėr-) görülen /b-/>/v-/ ses değişimi ile *bar-* fiili Ttü.de *var-* olarak yaşamaktadır.

Ttü.de *var-* fiili "Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak; belli bir duruma veya düzeye gelmek; hoş olmayan bir sona ermek; bir şeyi iyice anlamak veya

duymak; acımadan, çekinmeden yapmak; kadın, evlenmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek.” (TS: 2471) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *gidince* ifadesini kullanmıştır.

G.7.32. üküş: bk. G.6.20.

G.7.33. kişi: bk. G.6.3.

G.7.34. öltüg: bk. G.6.22.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /o/>/u/, /e/>/i/, /ü/>/ö/, /i/>/ĕ/, /ö/>/ü/değişimleri görülmektedir: *Etü. kon->kun-, Etü. kişi>kĕşĕ, Etü. bir- >bĕr-, Etü. er->i-, Etü. Türk> Törkiy, Etü. öl->ül-*

2. Ttü. için ise Etü’deki az sayıda sözlerin ünlü ses değerlerinin değiştiği tespit edilmiştir: *Etü. ti->de-, Etü. er->i-, Etü. bir->ver-*

3. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.’nün Etü.’ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. bir->bir-*, Etü. kon- > kon-, *Etü. kişi>kişi, Etü. öl->öl-, Etü. bodun>bodun, Etü. bil->bil-, Etü. Türk>Türk, Etü. al->al-*

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. *bil->bil-, kişi>kişi*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {-sAr}> (Tat. *{-sA}*/Ttü.*{-sA}*), Etü. {-AyIn}> *(Tat. {-Iym}/{-AyIm})*, Etü. {-Ur} > *(Tat. {(-A)r}/Ttü. {-(A)r})*, Etü. {-p} > *(Tat. {-p}/Ttü. {-p})*, Etü. {-mAz} > *(Tat. {-mAs}/ Ttü. {-mAz})*, Etü. {-DX} > (Tat. *{–Dı/-Dĕ}/Ttü. {-DX})* ekleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. {-mIş} duyulan geçmiş zaman *eki*ve Etü. {+(I)g} ekinden gelişen *{-I} belirtme durum eki* sadece Ttü.de kullanılmaktadır.

3. Etü. {-g} teklik II. şahıs ekisadece Tat.ta (/g/ ünsüzünün Etü.de /ŋ/ sesi ile nöbetleşe kullanımı dolayısıyla) *{+ŋ}* olarak yaşamaktadır.

4. Sadece Tat.ta yaşayan diğer ek ise Etü. {-g} fiilden isim yapım ekidir. Tat.ta {-v} olarak kullanılmaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın ve Ercilasun'un yaptığı aktarmalarda özellikle söz konusu satırda karşılaşılan en büyük sorun, asıl metinde noktalama işaretlerinin –en azından noktanın- olmamasıdır. Bu da, anlamlandırma çalışmalarında araştırmacıların kendi inisiyatiflerine göre cümleleri oluşturmaları sonucunu doğurmuş ve bunun sonucunda da iki ayrı çalışmanın birbiriyle karşılaştırılmasını hem güçleştirmekte hem de karşılaştırma çalışmasının içeriğini zenginleştirmektedir. Söz konusu paragrafta da birçok ibare bir araştırmacıya göre cümle oluştururken diğerine göre oluşturmamaktadır. Bu da anlam olarak ortaya farklılıkların çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2. Ercilasun'un 'yazı konayın tiser Türk bodun, ölsikig.' ifadesini tek bir cümle 'Anta aṅıg kişi ança boşgurur ermiş.' ifadesini de başka bir cümle olarak okuduğu bu ibare Nuriyeva tarafından 'jazï qonajïn tisär' ve 'türk budun üläsikig anta anïγ kisi anča bošγurur ärmis' olarak yine iki cümle halinde aktarılmış ancak yüklem olarak farklı fiiller seçilmiştir. Nuriyeva, 'jazï qonajïn tisär' ibaresini asıl metinde yer aldığı satırda değil, kendi inisiyatifi ile oluşturduğu cümlenin bütünlüğünü bozmamak için bir önceki satıra dahil etmiştir. Bunun dışında anlam olarak *Tün dalasına küçerge tĕledĕ* yani *Tün bozkırına göç etmeyi istedi* cümlesiyle aktarmıştır. Kon- fiilinin karşılığı olarak göç etmek anlamındaki küç- fiilini, ti- fiilinin karşılığı olarak da tĕle- fiilini kullanmıştır. Ayrıca asıl metinde yer almayan biçim birimler kullanarak Tat.'a aktarmıştır. Ercilasun ise 'Yazı konayın tiser, Türk bodun, ölsikig' olarak okuduğu bu cümle *Tögültün Ovası'na konayım dersen, Türk milleti, öleceksin* şeklinde aktarmıştır.

3. Nuriyeva **'**türk budun üläsikig anta anïγ kisi anča bošγurur ärmis' olarak okuduğu bu cümleyi *Törkiy ẖalıknıŋ bülĕnĕrge tĕlegen ölĕşĕne naçar kĕşĕler şulay aŋlattılar* olarak aktarmıştır. Ercilasun'un öl- olarak okuduğu bu fiili Nuriyeva üle- olarak okumuş ve buna uygun anlam vermiştir. *Bülĕnĕrge tĕlegen* ifadesi Nuriyeva'nın yorumudur.

4. Cümleyi 'ïraq ärsar jablaq aγï birür jaγuq ärsar ädgü aγï birür tip anča bošγurur ärmis' olarak okuyan Nuriyeva, 'yırak bulsaġız, naçar baylıḳ birĕr, yaḳın bulsaġız, yaşı baylıḳ birĕr", -dip öyrettiler' şeklinde aktarmış ancak *ırak erser* ve *yaguk erser* ifadelerindeki teklik III. şahıs şart eki Nuriyeva'nın aktarımında çokluk II. şahıs şart eki ile karşılanmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kon- > (Tat. *kun-*/ Ttü. kon-), Etü. ti- > (Tat. *dĕ-*/ Ttü. *de-*), Etü. kişi > (Tat. *kĕşĕ*/ Ttü. *kişi*), Etü. Türk > (Tat. *Törkiy*/ Ttü. *Türk)*, Etü. öl- > (Tat. *ül-*/ Ttü. *öl-*), Etü. ol > (Tat. *ul*/ Ttü. *o*), Etü. ırak > (Tat. *yırak*/ Ttü. *ırak*), Etü. bir > (Tat. *bĕr-*/ Ttü. *bir*), Etü. bil- > (Tat. *bĕl*/Ttü. *bil-*), Etü. bar- > (Tat. *bar-*/ Ttü. *var-*), Etü. al- >

(Tat. *al*-/Ttü. *al*-), Etü. er- > (Tat. ĕ-/Ttü. i-), Etü. anta > (Tat. *anda*/Ttü. *onda*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *yazı, boşgur-, aṅıg, yablak, agı, yaguk, yagru, üküş* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. bodun (>bodun), Etü. edgü (>iyi), Etü. sab (> sav) kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, G: 8

NURİYEVA

Ol jirgärü barsar türk budun öltäčisän Ötükan jir olurïp arkïš tirkïš ïsar näṇbuṇuγ joq Ötükan jïš olursar bäṇgü il tuta olurtačï sän türk budun toq. Arïq oqsän ačsïk todsïq ömäz sän bir todsar ačsïq ömäzsän antaγïṇïn

Ul cirlerge barsaŋ, Törkiy ḫalıḳ, üleçeksĕn. Ötüken cirĕnde bulıp, anda ḳaravannar ciberseŋ, kayġı-borçularıŋ bulmas. Ötüken yışlığında yeşep, sin meŋĕ il totaçaksıŋ. Törkiy budun (ḫalıḳ), sin tukmı, uk kĕbĕk arıkmı, açlıknı-tukluknı uylamıysıŋ. Bĕr tuysaŋ, açlıknı uylamıysıŋ, şunlıktan (ġamsĕzlĕkten)

O yerlere gidersen Türk milleti, öleceksin. Ötüken yerinde olup orada kervan yollarsan derdin, sıkıntın olmaz. Ötüken vadisinde yaşayıp, sen ebediyen vatan tutacaksın/devlet kuracaksın. Türk bodunu (milleti) tok musun, ok gibi cılız mısın, açlığı tokluğu düşünmüyorsun. Bir doysan, açlığı düşünmezsin, bundan ötürü (gamsızlıktan)

Ol yirgerü barsar Türk bodun, ölteçi sen. Ötüken yir olurup arkış tirkiş ısar neŋ buŋug yok. Ötüken yış olursar beŋgü il tuta olurtaçı sen. Türk bodun, tok, arkuk sen; āçsık tosık ömez sen. Bir todsar āçsık ömez sen. Antagıŋın

O yerlere gidersen Türk milleti öleceksin. Ötüken topraklarında oturup kervan gönderirsen hiç sıkıntın olmaz. Ötüken Dağlarında otursan ebedi devlet tutup otursun. Türk milleti tok {müstağni} ve inatçısın; açlık tokluk düşünmezsin. Bir doydun mu {bir daha} açlık düşünmezsin. Bu huyun

İnceleme:

G.8.1. ol: bk. G.3.3.

G.8.2. yirgerü: bk. yir **G.4.7,** {+GArU} **G.2.10.**

G.8.3. barsar: bk. bar- **G.7.31,** {-sAr} **G.3.11.**

G.8.4. Türk bodun: bk. türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

G.8.5. ölteçi sen: (bk. öl- **G.6.22).** Bu söz *öl-* fiiline eklenen *{-DAçI sen}* gelecek zaman teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur.

Ercilasun, gelecek zamanın iki ekle kurulduğunu ancak {-DAçI} ile kurulan gelecek zaman örneklerinin diğerinden daha çok kullanıldığından söz eder (2016: 374). Gelecek zaman dışında bu ek, gelecek zaman sıfat-fiili olarak da görev yapar (Şirin, 2019: 110). Gabain, *{-DAçI}* ekinin yazıtlara has olduğunu (Erdal, 2004: 243), yazma eserlerde çok nadir görüldüğünü ifade eder (2007: 82).

{-DAçI} gelecek zamanın olumsuz çekimi {-mAçI} ekiyle yapılmaktadır (Ercilasun, 2016: 375; Şirin, 2019: 110). Erdal ise {-mAçI} şeklinin nadiren de olsa kullanılan {-çI} gelecek zaman ekine karşılık geldiğini ifade eder. Yine Erdal {-mAçI} ekinin {-mA} olumsuzluk eki ve {-DAçI} gelecek zaman ekinin birleşip {-mADAçI} olduğunu, zamanla ünlü ve ünsüz seslerin/orta hecenin düşmesi ile {-mADçı}>{-mAçI} haline gelmesinin muhtemel olduğundan söz etmektedir (2004: 243).

Etü. *{-DAçI}* ekinin kullanımı sadece Türk Kağanlığı dönemi eserlerindedir. Uygur Türkçesinde gelecek zaman için {-gAy} eki kullanıma girmiştir (Erdal, 2004: 242).

Sen teklik II. şahıs zamiri, diğer zamir kökenli şahıs çekimleri gibi {-DAçI} ekli gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerine eklenmektedir (Ercilasun, 2016: 373; Tekin, 2016: 112).

Tat.: **(bk.** gelecek zaman eki **G.1.8).** Etü.de *{-DAçI sen}* ile yapılan gelecek zaman teklik II. şahıs çekimi Tat.ta *{-açaksıŋ}/{-eçekseŋ}* olarak kişi zamirleri ile yapılmaktadır (Öner, 2013: 169). Nuriyeva bu söz için *üleçeksĕn* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** gelecek zaman eki **G.1.8).** Etü.de *{-DAçI sen}* ile yapılan gelecek zaman teklik II. şahıs çekimi Ttü.de *{-AcAksIn}* olarak yine zamir kökenli şahıs eki ile yapılmaktadır (Ergin, 2009: 303). Ercilasun bu söz için *öleceksin* ifadesini kullanmıştır.

G.8.6. Ötüken yir: bk. ötüken **G.3.9,** yir **G.4.7.**

G.8.7. olurup: bk. olur- **G.1.9,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

G.8.8. arkış tirkiş: (bk. {-ş} FİYE **G.6.20).** Bu söz öbeği "kervan" (Ercilasun, 2016: 652; Bayat, 2008: 18; Berta, 2010: 191) anlamına gelen bir ikilemedir. Tekin (2016) ve Ergin (2010) arkış ve tirkiş kelimelerini ayrı ayrı ele alıp her ikisine de "kervan" anlamı vermişlerdir.

Clauson, Etü. *arkış* kelimesinin *arka-* fiilinden türediğini ve "Bir kişi veya bir grup insanın ticari veya resmi amaçlar için sehayat etmesi" dolayısıyla "gezici tüccarlar, kervan ve resmi elçiler, görev" anlamlarına karşılık geldiğini söyler. Yine Clauson, bu kelimenin ne anlama geldiğinin tam olarak bilinemeyeceğini ve tüccarların genellikle resmi elçiler olarak kullanılmasının her zaman için geçerli bir durum olmayabileceğini ifade eder (EDPT: 216). Şirin de, eskiden tüccarlar gittikleri bölgelere hükümdarın mesajını da taşıdıkları için 'arkış' kelimesinin metinlerde gerçek anlamının bilinemeyeceğinden söz etmektedir (2019: 110).

Şirin, *arkış* kelimesinin kökenini, Clauson'un "aramak" anlamını, Erdal'ın da "göndermek" anlamını verdikleri bir *arka- fiiline bağladıklarını belirtir. Yine Şirin, kelimenin kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da kelimenin bir {-ş} fiilden isim yapım eki ile türediği konusunda nettir (2019: 110).

Clauson, *tirkiş* kelimesinin sadece 'arkış tirkiş' söz öbeğinde geçmekte olduğunu, muhtemelen sadece iyi bir etimolojisi olan *arkış* kelimesiyle karışmış olabileceğini ifade eder (EDPT: 545).

Tat.: Nuriyeva, kitabının sözlük kısmında *arkış* için "ilçĕlĕk, kervan" (BTT: 121) karşılıklarını vermiş ancak 'tirkiş' kelimesini madde başı olarak ele almamıştır. Etü. *arkış* ve *tirkiş* sözleri Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva'nın verdiği karşılıklar olan 'ilçĕlĕk' ve 'kervan' kullanılmaktadır.

İlçĕlĕk "Elçi vazifesi; bir devletin ikinci devlette elçi yöneticiliğindeki diplomatik vekilliği; belli bir amaçla gönderilen vekiller topluluğu" (TTAS-I: 382) anlamlarına, *kervan* ise "Çöllerde, bozkırlarda kişiler uzayıp giden, arkalarına yükler alan hayvanlar topluluğu; her kim veya her ne olursa hareket eden grup" (TTAS-II: 253) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz öbeği için *kervan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *arkış* ve *tirkiş* kelimeleri Ttü.de kullanılmamaktadır. Bunun yerine *arkış tirkiş* ikilemesinin Ttü.de karşılığı olarak verilen *kervan* kelimesi yaşamaktadır. Kervan "Uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanı katarı; toplu olarak birbiri ardınca gelen şeyler" (TS: 1394-1395) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *kervan* ifadesini kullanmıştır.

G.8.9. ısar: (bk. {-sAr} gerundiumu **G.3.11).** Bu söz ı- fiiline eklenen {-sAr} gerundiumu ile oluşmuştur. Bengü taşlarda ıt-, ıd-, yıd-, id- gibi farklı şekillerde de görülen ı- fiili "göndermek" (Ercilasun, 2016: 675; Tekin, 2016: 300), "terk etmek, göndermek, kaçırmak" (Gabain, 2007: 273), "göndermek, sevk etmek, yollamak" (Ergin, 2010: 94), "göndermek, sevk etmek, yollamak; terk etmek, bırakmak; kaçırmak; neşretmek; atmak; yitirmek; mahrum olmak; yaymak; açmak (saç için)" Bayat, 2008: 93) anlamlarına gelmektedir. Tekin dilbilgisi kitabının sözlük kısmına ı- fiilini almamış aynı anlama gelen ıd- ve ıt- fiillerine yer vermiştir.

Clauson, ı- fiilini ‘ı-’ maddesinde değil ‘ıd-’ maddesinde ele alıp “(bir şey) göndermek” ve ayrıca “gitmesine izin vermek, bırakmak” anlamlarını verdiği *ıd*- fiili için erken dönemde {-U} gerundiumu ile birlikte yardımcı fiil olarak kullanılarak fiilin bitmişliğini gösterdiğini, asıl fiil olaraksa Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk yazı dillerinde ‘ıs-’, Hakas Türkçesinde ‘ıs-/ız-’; Başkurt Türkçesi ve Tuva Türkçesinde ‘ıd-’; Kazak Türkçesinde ‘ıs-’; Karluk Türkçesinin kuzeybatı alanında ‘i-/iy-’ olarak kullanıldığını ama daha çok, belki de Güney Batı (Oğuz) grubu yazı dillerinin dışındaki tüm Türk yazı dillerinde yaşayan 'ibar-', ‘éber-’‘éver-’, ‘yeber-’ ve ‘yiber-’gibi fiillerin 'ıdu bir-' yardımcı fiilinden geliştiğini ifade eder. Yine Clauson, VIII. yüzyıl Türkçesinde ‘ıd-’ kullanımının açıkça yaygın olduğunu, /d/ veya /t/ sesinin, /s/ sesinden önce asimile olduğunu ve ‘ısar’ fiilinin aslında ‘ıs(s)ar’ şeklide belirtir (EDPT: 37).

Şirin, ‘ı-’ fiilinin geçtiği tek yerin ‘arkış tirkiş ısar’ ibaresi olduğunu bu yüzden de Clauson’un bu fiili sözlüğüne dahil etmediğini belirtir (2019: 110). Yine Şirin, Clauson’un verdiği /ds/-/ts/>/ss/ benzeşmesinin Tekin tarafından reddedildiğini ve bu benzeşme olayı için kanıt sayılabilecek başka bir kelimenin Türk Kağanlığı dönemindeki yazıtlarda var olmadığını aksine /ds/ ünsüz çiftinin kendini koruduğunu yani ı- fiilinin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini belirtir (2019: 110-111).

Tat.: Etü. *ı*- veya *ıd*- fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Ancak Clauson’un söz ettiği ‘ıdu bir-’ birleşik fiilinden gelişmiş olan *ciber*- fiili kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 111). *Ciber*- ise, *yiber*- fiilinin /y/>/c/ ses değişmesinin düzensiz olarak değişmesi sonucunda olmuştur (Öner, 2013: 18). Ahmedyanov ciber- fiilinin eski *iye ber*- fiilinden haploloji yoluyla geliştiğinden söz eder (TTES-I: 266).

Tat. *ciber*- fiili “Belirli bir yerde herhangi bir görev veya amaç ile her kim olursa yollamak; gitmeye mecbur etmek, kovmak; her ne olursa, uzak yerdeki kişiye vermek için, kişi ile veya posta ile yollamak; esaretten azad etmek, bağımsızlığa kavuşturmak; görevden çıkarmak, işten kovmak; harekete geçirmek, (makineyi) iş yapmaya başlatmak” gibi anlamlara gelmektedir (TTAS-III: 760-761).

Nuriyeva bu söz için *ciber-* fiilini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ı-* veya *ıd-* fiili Ttü.de yaşamamakta, bunun yerine 'göndermek', 'yollamak' fiilleri kullanılmaktadır. Ttü.de *göndermek* "Bir yere doğru yola çıkarmak, yollamak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak, irsal etmek; yetki vererek gitmesini sağlamak; bir kaynaktan çıkıp gelmek, ulaşmak; yolcu etmek; araştırma, yazışma vb.nde kaynak kişiye veya esere işaret etmek, atıf yapmak." anlamlarına gelmektedir (TS: 963). Ttü.de *yollamak* da "göndermek" anlamına gelmektedir (TS: 2605).

Ercilasun bu söz için *gönderirsen* ifadesini kullanmıştır.

G.8.10. neŋ: "Eşya, nesne; asla, hiçbir suretle" (Bayat, 2008: 161), "Nesne, şey, mal, eşya; hiç, asla" (Ergin, 2010: 106), "hiç, asla; şey (kaç neŋ), herhangi bir" (Ercilasun, 2016: 696); "hiç, hiç de; herhangi" (Tekin, 2016: 306) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *neŋ* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. "şey, nesne" anlamlarında *ni* (TTS, 1998: 325), "hiç" anlamında da *hiç* kelimesi kullanılmaktadır (TTS, 1998: 170). Nuriyeva bu söz için hernagi bir kelime kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *neŋ* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine *şey, hiç* kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *hiç* ifadesini kullanmıştır.

G.8.11. buŋug: (bk. buŋ **G.3.13).** Bu kelime *buŋ* ismine eklenen {+g} teklik II. kişi iyelik eki ile oluşmuştur. II. şahıs eki gibi iyelik eki de /ŋ/ sesi ile nöbetleşmektedir.

Tat.: Etü. teklik II. kişi iyelik eki {+g}'nin, nöbetleşe kullanımı olan {+ŋ} eki Tat.ta kullanılmaya devam etmektedir (Öner, 2013: 110; Poppe, 1963: 30-31) ancak {+g} teklik II. kişi iyelik eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *kayġı-borçularıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /ŋ/>/n/ için **G.1.1).** Etü. /ŋ/ sesleri Ttü.de /n/ sesi olduğu için Etü.deki {+g/+ŋ} teklik II. kişi iyelik eki Ttü.de {+n} olarak yaşamaktadır (Ergin, 2009: 222). Ancak {+g} teklik II. kişi iyelik eki Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *sıkıntın* ifadesini kullanmıştır.

G.8.12. yok: bk. G.3.6.

G.8.13. Ötüken yış: bk. ötüken **G.3.9,** yış **G.3.10.**

G.8.14. olursar: bk. olur- **G.1.9,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.8.15. beŋgü: "Sonsuz, ebedi" (Tekin, 2016: 296), "daimi, ebedi, mengü, bengi" (Gabain, 2009: 286), "ebedi, daimi, sonsuz; abide, anıt" (Bayat, 2008: 37) anlamlarına gelmektedir. Şirin, kelimenin "sonsuz" anlamından "yazıt taşı" anlamı kazanmasının eksiltim (ellipsis) yoluyla olduğunu yani beŋgü taş>beŋgü değişiminin olduğunu ve anlamı etkilediğini ifade eder. Yine Şirin, kelimenin EUT döneminde nazal n sesinin etkisiyle /b-/ sesinin genizsileşmesiyle /m/ olduğunu ve 'meŋgü' olarak kullanılmaya başlandığını belirtir (2019: 112).

Clauson kelimenin Moğolca *möŋke* kelimesinden alıntı olduğunu, Oğuz grubu Türk yazı dilleri harcindeki tüm çağdaş Türk yazı dillerinde yaşamakta olduğunu ifade eder. Yine Clauson Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk yazı dillerindeki şekli olan *möŋkü* ve Tuva

Türkçesindeki şekli *möŋge*'nin Moğolcadan tekrar ödünç alındığını da belirtir (EDPT: 350-351).

Tat.: Etü. *beŋgü* kelimesi Tat.ta *meŋgĕ* olarak yaşamaktadır (BTT: 123). *Meŋgĕ,* "Yüzyıllar boyunca, daima, aralıksız; hiçbir şekilde, hiçbir zaman; çok uzun zamandır, çoktandır, uzun zaman; ebediyen, hiç, asla, ömür boyu, sonuna kadar" (TTAS-II: 425) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *meŋgĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *beŋgü* kelimesi Ttü.de *bengi* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *bengi* "Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedi" (TS: 307) anlamlarındadır. Ercilasun bu söz için *ebediyen* ifadesini kullanmıştır.

G.8.16.il: bk. G.3.12.

G.8.17. tuta: (bk. tut- **G.4.19,** {-A} gerundiumu **G.4.1).**

G.8.18. olurtaçı sen: bk. olur- **G.1.9,** {-DAçI sen} **G.8.5.**

G.8.19. Türk bodun: bk. türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

G.8.20. tok arkuk sen: (bk. {-k} **G.5.19,** sen **G.8.5).** Ercilasun'un '(tok) arkuk sen' olarak okuduğu bu cümleyi Nuriyeva 'tok, arık ok sen' olarak okumuştur. Nuriyeva ve Ercilasun dışında bu kelimenin okunuşu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Thomsen ve Orkun

tokrakıkasen (2011: 166; 2011a: 26), Berta *tok arkuk sen* (2010:132), Tekin *tokurkak sen* (1998: 36) olarak okumuştur. Şirin, bu ibareyi ilk kez *tok* ve *arkuk* olarak okuyan kişinin Clauson olduğundan söz eder (2019: 112).

Etü. *tok* ismi "Tok; gözü tok, müstağni" (Ercilasun, 2016: 717), "tok; parça" (Bayat, 2008: 211), "tok, doymuş" (Tekin, 2016: 311) anlamlarına gelen bu kelime *to-* fiil kökün eklenen *{-k}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. *To-* fiili ise "doymak" (Ergin, 2010: 115; Tekin, 2016: 310), "doymak, örtmek" (Bayat, 2008: 210) anlamlarına gelmektedir. Şirin, *to-* fiilinin "kapamak, bloke etmek" anlamlarında olduğunu ve bundan tod- ve tol- fiillerinin türediğini ifade eder (2019: 112).

Clauson 'tok' kelimesinin *to-* fiilinden "dolu, doymuş" anlamlarına gelen bir kelime olduğunu ve anlam genişlemesine uğradığı haliyle bütün çağdaş Türk yazı dillerinde kullanıldığını ifade eder (EDPT: 464).

Ercilasun'un *arkuk* olarak okuduğu bu kelime "inatçı, ters, aksi" (Bayat, 2008: 18), "inatçı, dik kafalı, itaatsiz" (Şirin, 2019: 112) anlamlarındadır. Şirin, kelimenin türemiş hali olan *aruklan-* fiilinin DLT'de kayıtlı olduğunu ifade etmekte ve Kutadgu Bilig'de *arkuk kılınç* sözüyle insanların özellikle beylerin kurtulması gereken kötü bir amel olarak geçtiğinden söz etmektedir (2015: 112). Erdem ve Demirci *arkuk* kelimesinin Karahanlı Türkçesinden başka bir Türk yazı dilinde tespit edilemediğini belirtir (2019: 188).

Ercilasun'un *tok arkuk sen* olarak okuduğu bu cümle bir isim cümlesidir ve *sen,* teklik II. şahıs geniş zaman ekidir. Şirin, *tok arkuk sen* ibaresinin *isim+erür/turur{+kI}şi zamiri* (örn. *ıgaç turur ol*) yapısından kısalmış olabileceğini ve bengü taşlarda söz konusu ibare gibi örneklerin çok olduğunu ifade eder ve kısalma örneklerinin bengü taşlarda çokça görülmesi, bu kısalmanın Köktürk döneminden önceki bir devirde gerçekleştiğini gösterdiğini belirtir (2019: 113).

Tat.: Etü. *tok* kelimesi Tat.ta *tuk* olarak yaşamaktadır (TTS, 1998: 349). Tat.ta *tuk* "Doyuncaya kadar, midesi çabucak acıkmayan açlık hissetmeyen; dolu, büyüyüp yetişen, olgunlaşan; gürbüz, dolu, güçlü; hür, sağlıklı, zengin yaşamlı, zengin" (TTAS-III: 155) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *sin tukmı, uk këbëk arıkmı* ifadesini kullanmıştır. Nuriyeva okuma ve aktarma yaparken bu kelimeye, metnin aslında olmayan bir soru ifadesi eklemiştir. Okumadan kaynaklanan bu aktarma farklılığı oldukça dikkat çekicidir.

Ttü.: Etü. *tok* kelimesi Ttü.de *tok* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *tok*, "Açlığını gidermiş, doymuş, aç karşıtı; sık ve kalın dokunmuş (kumaş); kalın ve gür (ses); *mec.* sevgi, sevecenlik, başarı, para, mal vb. şeyleri elde etmiş ve bunlara kavuşmuş olan." anlamlarına gelmektedir (TS: 2361).

Ercilasun bu söz için *tok* ifadesini kullanmıştır.

G.8.22. açsık: (bk. {-sIk} **G.2.11).** Bu kelime *aç-* fiiline eklenen *{-sIk}* gelecek zaman sıfat-fiil eki ile oluşmuştur. Etü. biri normal uzunluğa diğeri de asli ünlü uzunluğuna sahip iki tane *aç-* fiili vardır (Erdem ve Demirci, 2019: 189) ve burada ele alınacak olan asli uzun ünlülü *aç-* fiilidir. Anlamı da "acıkmak" (Ercilasun, 2016: 647; Ergin, 2010: 82; Gabain, 2009: 258), "acıkmak, aç olmak" (Tekin, 2016: 293) tır.

Tekin, Türkçedeki asli uzun ünlülerin nasıl, ne yollarla meydana geldiği yönünde Nemeth, Pelliot, Biyişev gibi araştırmacılarca ortaya konan kuramlardan söz etmiş ve bunlar arasında en akla yatkın olanın Nemeth tarafından ortaya atılan büzülme kuramı olduğunu ifade etmiş ancak tüm kelimelerin büzülme kuralı çerçevesinde ele alınamayacağını, bazılarının asli uzunluklarının belirsiz ndenlerden kaynaklandığını belirtmiştir (1995: 161).

Etü. {-sIk} eki gelecek zaman işlevinin dışında yapım özelliği de göstermektedir (Gabain, 2009: 54). Ekin hem çekim hem de yapım özelliği göstermesi bu kelime hakkında değerlendirilme yapılmasını zorlaştırmaktadır (Şirin, 2019: 113). Ayrıca *açsık* kelimesi de Ercilasun tarafından "acıkacak olma, açlık" (2016: 647), Tekin tarafından "acıkacak olma" (2016: 293), Gabain tarafından "aç" (2009: 258), Ergin tarafından "açlık, aç olma, aç hali" (2010: 82), Bayat tarafından "açlık, acıkma; açıkmış" (2008: 2) olarak anlamlandırılmıştır.

Tat.: "Acıkmak" anlamına gelen Etü. *aç-* fiili Tat.ta *açıg-* olarak yaşamaktadır (1998: 22). Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *açsık* kelimesine karşılık olarak "açlık" kelimesini kullanmıştır (BTT: 122). Nuriyeva bu söz için *açlıknı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *aç-* fiili Ttü.de *acık-* olarak yaşamaktadır. 'Aç' kökü fiil değil isim olarak ve 'tok' karşıtı bir isim göreviyle kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *açlık* ifadesini kullanmıştır.

G.8.23. tosık: bk. to- **G.8.19,** {-sIk} **G.2.11.**

G.8.24. ömez sen: bk. ö- **G.5.29,** {-mAz sen} **G.6.7.**

G.8.25. bir: bk. G.1.16.

G.8.26. todsar: bk.{-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.8.27. açsık: bk. G.8.21.

G.8.28. ömez sen: bk. ö- **G.5.29,** {-mAz sen} **G.6.7.**

G.8.29. antagıŋın: (bk. {+(I)ŋ} teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+(I)n} belirtme durum ek **G.1.10).** Bu kelime *antag* isminin üzerine eklenen teklik II. kişi iyelik eki *{+(I)ŋ}* ve belirtme durum eki *{+(I)n}* ile oluşmuştur. *Antag* kelimesi aslen **anı* ismi ve *teg* edatının birleşiminden oluşmaktadır: ***anı{+t}eg>anteg>antag* (Şirin, 2019: 114). *Anı* ise teklik III. kişi *ol* zamirinin çekime girdiği sırada değişmesiyle aldığı şekle (an), {+ı} belirtme durum ekinin eklenmesi ile oluşmuştur (Gabain, 2013: 139). *Antag* "öyle, şöyle; o kadar" (Ercilasun, 2016: 651), "böylece, böyle, öyle, bu suretle, bunun gibi, bunca, o kadar, o şekilde; derhal" (Bayat, 2008: 15), öyle, şöyle, o kadar; onca" (Tekin, 2016: 294) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *antag* Tat.ta yaşamamakta, onun yerine *şundıy* kullanılmaktadır (BTT: 121). Tat. *şundıy,* 'şul' işaret zamirinin {+dIy} (>Etü. teg edatı) ile ekleşip kalıplaşması sonucunda ortaya çıkmıştır (Öner, 2009: 142). Nuriyeva bu söz için *şunlıktan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *antag* Ttü.de yaşamamaktadır. Yukarıda Ercilasun, Tekin ve Bayat'ın *antag* kelimesi karşılığında verdikleri anlamlar Ttü.de kullanılan ifadelerdir. Ercilasun bu söz için *bu huyun* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /o/>/u/, /ö/>/ü/, /e/>/i/, /u/>/o/, /i/>/ĕ/ değişimleri görülmektedir: *Etü. ol>ul, Etü. tok>tuk, Etü. tod->tuy-, Etü. öl->ül-, Etü. sen>sin, Etü. tut->tot-, Etü. bir>bĕr*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. ol>o, Etü. bar->var-, Etü. Türk>Türk, Etü. bodun>bodun, Etü. öl->öl-,* Etü. tok>tok, *Etü. bir>bir*

3. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat.'ın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. ol>ul, Etü. bar->bar-*

4. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişiklikleri /t-/>/d-/, /d/>/y/ ve /ŋ/>/n/ önemlidir: *Etü. tod->doy-, Etü. buŋ>buna-*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {+lAr} > (Tat. *{+lAr/+nAr}*/ Ttü. *{+lAr})*, Etü. {-sAr} > (Tat. *{-sA}*/Ttü.*{-sA}*), Etü. {+I} > *(Tat. {+ı/+ĕ}/{+I})*, Etü. {-AcAk} > *(Tat. {-AçAk}/ Ttü. {-AcAk})*, Etü. {+DA} > *(Tat. {+DA}/ Ttü. {+DA})*, Etü. {-p } > *(Tat. {-p}/ Ttü. {-p})*, Etü. {-mAz} > *(Tat. {-mAs}/ Ttü. {-mAz})*, Etü. {-A } > *(Tat. {-A}/ Ttü. {-A})*, Etü. {sen} > *(Tat. sĕŋ/Ttü. sin)* ekleri her iki yazı dilinde kullanılmaktadır.

2. Etü. {+(I)g} ekinden gelişen *{-I} belirtme durum eki* sadece Ttü.de kullanılmaktadır.

3. {-DAçI} gelecek zaman eki ve {+GArU} yön gösterme eki her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun'un *Türk bodun, tok, arkuk sen; āçsık tosık ömez sen* olarak okuduğu bu ibare Nuriyeva tarafından *türk budun toq. Arïq oq sän* olarak okunduğu için Nuriyeva, aktarmayı *sin tukmı, uk kĕbĕk arıkmı* olarak yapmıştır. Nuriyeva'nın okumasında söz konusu paragafın hiçbir cümle bitimine nokta konulmamışken *türk budun toq.* ibaresinin nokta ile sonlanması ancak aktarma yapılırken bu noktanın hiç dikkate alınmaması göze çarpan bir hatadır.

2. Burada Erciasun'un *tok* ve *arkuk* olarak okuduğu kelimeleri Nuriyeva, *tok* ve *arık ok* olarak okumuştur. Ercilasun 'tok ve inatçısın' ifadesi ile aktarırken Nuriyeva, 'tukmı, uk këbĕk arıkmı (tok musun, ok gibi cılız mısın)' ifadesi ile aktarmıştır.

3. Ayrıca yine Nuriyeva, asıl metinde soru ifadesi yer almamasına rağmen aktarma yaparken soru ifadelerini kullanmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. ol > (Tat. *ul*/ Ttü. *o*), Etü. yir > (Tat. *cir*/ Ttü. *yer*), Etü. bar- > (Tat. *bar-*/ Ttü. *var-*), Etü. Türk > (Tat. *Törkiy*/ Ttü. *Türk)*, Etü. öl- > (Tat. *ül-*/ Ttü. *öl-*), Etü. beŋgü > (Tat. *meŋgĕ*/ Ttü. *bengü*), Etü. buŋ > (Tat. *moŋ*/Ttü. *buna-*), Etü. tok > (Tat. *tuk*/ Ttü. *tok*), Etü. tut- > (Tat. *tot-*/Ttü. *tut-*), Etü. bir > (Tat. *bĕr*/Ttü. *bir*), Etü. olur- > (Tat. *utır-* /Ttü. *otur-*) kelimeleri her iki yazı dilinde kullanılmaktadır.

2. Etü.*arkış-tirkiş, ı-,neŋ, arkuk, ö-*,kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. bodun (>bodun)kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, G: 9

NURİYEVA

Üčün igidmiš kaγanïṇïn sabïn almatïn jip saju bardïγ qop anta alkïntïγ arïltïγ. Anta qalmïšï jip saju qop turu ölü jorïγur ärtig. Täṇri jarlikaduqïn üčün özimqotïm bar üčün qaγan olurtïm. Qaγan olurïp

yaḫşılıḳ ḳılġan ḳaġannıŋ süzĕn almıyça (tıŋlamıyça), cir sayın yördĕgĕz, anda bik yonçıdığız, arıdığız. Anda ḳalġannar, cir sayın barġannar kübĕsĕ üldĕler. Teŋrĕ yarlıḳaġanı öçĕn, üzĕnnĕŋ beḫĕtĕm bulġanġa küre, ḳaġan buldım. Ḳaġan bulıp

iyilik yapan kağanının sözünü almadan (dinlemeden) her yere gittiniz, orada pek bitkin düştünüz, yoruldunuz. Orada kalanların, her yere gidenlerin çoğu öldü. Tanrı affettiği için, kendi bahtım olduğu için, kağan oldum. Kağan olup

ERCİLASUN

üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anta alkıntıg, arıltıg. Anta kalmışı yir sayu kop toru, ölü yorıyur ertig. Teŋri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün kagan olurtum. Kagan olurup

Yüzünden {seni} beslemiş olan kağanının smzlerini dinlemeden her yere gittin. Oralarda hep yok oldun, perişan oldun. Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerek {oraya buraya} yürüyüp duruyordunuz. Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum. Kağan olup

İnceleme:

G.9.1. üçün: Gabain, *üçün* edatının dört eski edattan biri olduğunu ancak kökeni hakkında kesin bir bilgi verilemeyeceğinden söz eder. Yine Gabain Osmanlı Türkçesinde kullanılan *içün* ve *için* şekillerinin ‘üçün’e dayandırılamayacağını hatta asıl şeklin ‘içün’ olabileceğinden söz etmektedir (2000: 31).

Tat.: (bk. /ü/>/ö/ **G.1.5).** Etü. *üçün* Tat.ta /ü-/>/ö-/ ve /-ü-/>/-ĕ-/ değişimi sebebi ile *öçĕn* olarak yaşamaktadır (Öner, 2013: 251). Ahmedyanov kelimenin oluşumu ve kökeni hakkında farklı düşüncelerin olduğunu, Radlof'un Tat. *oç* Ttü. *uç* sözünü, Zeynep Korkmaz'ın "sebep" anlamındaki *uç* sözünü, Sevortyan'ın Etü. **uç*- fiilini ve Rasanen'in de "iç" anlamındaki *uç* sözünü kök olarak aldığını ifade eder (TTES-II: 98).

Nuriyeva bu söz için ayrıca bir ifade kullanmamıştır. **G.8.29. antagıŋın** maddesini **G.9.1. üçün** maddesi ile birleştirip 'antagıŋın üçün' sözü için *şunlıktan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *üçün* Ttü.de *için* olarak yaşamaktadır. Korkmaz, Gabain'in *üçün* edatının kökeni ile ilgili ileri sürdüğü "uç, nihayet" anlamındaki *uç* isminin {+ı-} isimden fiil yapım eki ve {-n} gerundiumu alarak oluştuğu yönündeki düşüncesine karşı çıkarak edatın "sebep" anlamına gelen *uç* ismine *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* araç durum eki eklenmiş 'uçun' kelimesinden geliştiğini ifade eder: *uçun>üçün>için* (1962: 32).

Ercilasun bu söz için *yüzünden* ifadesini kullanmıştır.

G.9.2. igidmiş: (bk. {-mIş} **G.1.4).** Bu söz *igid*- fiiline eklenen {-mIş} sıfat-fiili ile oluşmuştur. *İgid*- "beslemek" (Ercilasun, 2016: 677), "beslemek, büyütmek, doğrultmak, yetişdirmek" (Orkun, 2011a: 803), "beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütmek, ilgilenmek, itina etmek" (Ergin, 2010: 95), "bakmak, beslemek" (Gabain, 2007: 274), "beslemek, doyurmak" (Tekin, 2016: 300) anlamlarına gelmektedir.

Şirin; Radloff ve Malov'un Kutadgu Bilig'de (Herat/Viyana) geçen bu *igid*- fiilinin transkripsiyonunu yaparken yazmanın okunaksız olması dolayısıyla fiili *egit*- olarak yanlış okuduklarını, daha sonra bu hata düzeltilmiş olsa da Dil Devrimi sürecinde *egit*- fiiline

"terbiye etmek" anlamının verildiğinden ve bunun *galat-ı meşhur* olarak kullanılageldiğinden söz etmektedir (2019: 115-116; EDPT: 103).

Tat.: Etü. *igid-* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında Etü. *igid-* fiilini madde başı olarak ele almamıştır. Tat.ta 'beslemek' karşılığında kullanılan kelimeler 'aşat-, asra-; cimĕrt-, ürçĕt-; yeşet-'dir (TTS, 1998: 63).

Nuriyeva bu söz için *yaḫşılıḳ ḳılġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *igid-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine *besle-* fiili kullanılmaktadır. Ttü. *besle-* fiili "yiyecek ve içeceğini sağlamak; yedirmek; semirtmek; eklemek, katmak, çoğaltmak; bir şeyi korumak veya sağlamca durmasını sağlamak için çevresini veya altını desteklemek, doldurmak, pekiştirmek; yetiştirmek; bir duyguyu gönülde yaşatmak; maddi yardım yapmak" (TS: 315) anlamındadır.

Ercilasun bu söz için *{seni} beslemiş olan* ifadesini kullanmıştır.

G.9.3. kaganıŋın: bk. kagan **G.1.6**, {+ŋ} teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

G.9.4. sabın: bk. sab **G.5.10,** {+(I)n} **G.1.10.**

G.9.5. almatın: (bk. al- **G.7.29).** Bu kelime *al-* fiiline eklenen *{-mAtIn}* gerundiumuyla oluşmuştur. {-mAtIn} gerundiumu {-U}, {-p} ve {-pAn} gerundiumlarının olumsuz kulanımlı şeklidir (Tekin, 2016: 161).

Korkmaz, *{-mAtIn}* ekinin kökeni hakkında yapılan birçok denemenin olduğunu ancak bunların ekin kökenini açıklamakta yetersiz kaldığını, eksik ve tutarsız yönlerinin olduğunu belirttikten sonra ekin {-mA} olumsuzluk eki üzerine gelen /-d-/ koruyucu ünsüz ve {-(I)n} gerundiumu ile oluştuğunu ifade etmektedir (2010: 269).

Ergin, Korkmaz'ın karşı çıktığı fikirlerden birini sunmaktadır. Ergin {-mAtIn} gerundiumunun {-mA} olumsuzluk eki ile ablatif ekinin yan yana gelmesinden oluştuğunu, olumsuz fiil üzerine ayrılma veya diğer durum eklerinin gelemeyeceğini göz önüde tutarak iki aynı sese sahip ekten birinin düşmesi sonucunda ({-mamadın}> {-madın} olarak) oluştuğunu ifade eder. Yine Ergin, olumsuzluk eki üzerine gelen bir fiilden isim yapım eki ve ayrılma durum ekinden oluştuğunu ancak {-mA} ekinden birinin düşerek ekin {-mAdIn} şeklini aldığından söz etmektedir. Ancak yine Ergin, ekin Etü.de {-mAtI} olarak da görülmesinin ekin bünyesinde bir ayrılma durum eki olma ihtimalini ortadan kaldırdığını ve diğer Türkologlar tarafından ileri sürülen {-mA} olumsuzluk eki üzerine gelen {-d} fiilen isim yapım eki, /-I-/ yardımcı ünlü ve {+n} vasıta eki ile oluştuğu fikrinin daha makul olacağından söz etmektedir (2009: 343-344).

Öner, {-mAtIn} ekinin, {-mAtI} ekiyle aynı olup tek farkının {+n} vasıta eki olduğunu, {-mAtI} gerundiumunu açıklarken de {-mA} olumsuzluk eki üzerine {-tı} geçmiş zaman teklik III. şahıs ekinin gelerek kalıplaştığını (şıpsevdi, külbastı örneklerinde olduğu gibi) ifade etmektedir (1996: 833-840).

Tat.: Etü. *{-mAtIn}* gerundiumu Tat.ta kullanılmamaktadır. Ancak Etü.de {-mAtIn} nasıl {-p} ve {-U} gerundiumlarının olumsuzu ise, Tat.ta da {-p}, {-A} ve {-gInçA} gerundiumlarının olumsuzu olarak kullanılan {-mIyçA} eki vardır (Poppe, 1963: 76-77). Ancak Tat. *{-mIyçA}* ekinin Etü. *{-mAtIn}*'dan geliştiğine dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Nuriyeva bu söz için *almıyça (tıŋlamıyça)* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-mAtIn}* gerundiumu Ttü.de {-mAdAn} olarak kullanımına devam etmektedir (Ergin, 2009: 343; Korkmaz, 2010: 259). Ergin, Etü. {-mAtIn}'ın Ttü.de {-mAdAn} olmasını, Etü. ayrılma durum eki {+DIn}'ın Ttü.de {+DAn} olması ile aynı sebebe bağlamaktadır (Ergin, 2009: 344).

Ercilasun bu söz için *dinlemeden* ifadesini kullanmıştır.

G.9.6. yir sayu: (bk. yir **G.4.7**, {-U} gerundiumu **G.1.13).** Etü. *sayu* sözü *sa-* fiiline eklenen *{-(y)U}* gerundiumunun kalıplaşması ile oluşmuştur ve "her, her bir" anlamına gelip yalın ve bulunma durumlarını yöneten bir edattır (Şirin, 2019: 116). Şirin'in verdiği anlamlar dışında *sayu* "her" (Ercilasun, 2016: 705; Tekin, 2016: 308), "her yere, neresi olsa, sağa sola" (Ergin, 2010: 110), "herkes, herbiri" (Gabain, 2007: 293), "her, hep" (Orkun, 2011a: 97) gibi anlamları vardır.

Sa- fiili "saymak, söylemek, haber vermek" (Ergin, 2009: 109) anlamlarındadır. Erdem ve Demirci *sa-* fiilinin kök olarak Etü.de görülmediğini ancak *sa-* fiilinden türemiş *san-* ve *sak* gibi sözlerin görüldüğünü ve *sa-* fiili ile ilk kez Karahanlı Türkçesi metinlerinde karşılaşıldığını ifade eder (2019: 193). *Sa-* fiilinin kök halinin Etü.de görülmeyip ondan türemiş kelimelerin var olması ve bunlardan birinin de 'sayu' olması onun ileri öge olduğunu göstermektedir (Aksan, 2015: 92-100).

Şirin, Etü. *sayu* edatının XIII. yüzyıldan itibaren {+n} araç durum eki ile genişleyip *sayın* şeklini aldığını ve *sayu* edatının yanı sıra *sayın* şeklinin de yaygınlaştığını ifade eder. Yine Şirin *sayın* edatının Harezm ve Çağatay Türkçesi metinlerinde görülmüş olup günümüzde de Kıpçak, Karluk ve Sibirya (Altay) grubu Türk yazı dillerinde kullanılmaya devam ettiğini hatta Oğuz grubuna ait olmasına rağmen Türkmen Türkçesinde Etü.deki her iki biçimin de kullanılmakta olduğunu ifade etmektedir (2019: 116).

Tat.: Etü. *sayu* sözü nasıl *sa-* fiilinden türemiş ise Tat.ta da *sana-* fiilinden türeyen ve Nuriyeva'nın Etü. *sayu* sözü karşılığında BTT'de sözlük kısmında verdiği *sanap* sözü vardır. Tat. *sana-* fiili "saymak, hesap etmek, miktarını tesbit etmek; bir şey hakkında kanaat sahibi olmak, bir fikri olmak, sanmak" (KTTS: 397) anlamlarındadır.

Nuriyeva bu söz için *cir sayın* ifadesini kullanmıştır. *Sayın* sözü Tat.ta "isimlerden ve {-gan} ekli fiillerden sonra 'her' anlamı bildiren edat; *{-gAn} sayın* yapısında *{-dIkçA}* ekinin işlevini taşır" (KTTS: 401) anlamlarında ve işlevlerinde kullanılmaktadır. *Sayın* edatı Tat.ta yalın durumdaki kelimelere bağlanmaktadır (Öner, 2013: 251).

Ttü.: Etü. *sayu* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *yir sayu* ifadesi Ttü.de "her yer, her yere" tamlamasıyla karşılanmaktadır. Ttü.de bu edatın yaşamamasının sebebi Farsçadan geçen *her* sözünün 700 yıldan fazla bir süredir etkin olarak kullanımı sonucunda *sayın* sözünün unutulmasıdır (Şirin, 2019: 116).

Ercilasun bu söz için *her yere* ifadesini kullanmıştır.

G.9.7. bardıg: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} **G.1.9,** {+g} **G.6.22.**

G.9.8. kop: bk. G.2.21.

G.9.9. anta: bk. G.2.18.

G.9.10. alkıntıg: (bk. {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22).** Bu çekimli fiil *alk-* fiili üzerine eklenen *{-n}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+g}* teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur. *Alk-* fiili "bitirmek, sona erdirmek, mahvetmek" (Gabain,

2007: 260), “bitirmek, tamamlamak, bitmek, tükenmek, sona ermek” (Ergin, 2010: 83) anlamlarına gelmektedir.

Alk- fiiline gelen *{-n}* eki, fiile dönüşlülük ifadesi katmış ve *alkın-* fiiline “azalmak, bitmek, tükenmek” (Gabain, 2007: 26), “mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek” (Ergin, 2010: 83), “mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek, azalmak, eksilmek, kaybolmak, zayıflamak” (Bayat, 2008: 10) anlamlarını kazandırmıştır. Şirin, *alkın-* fiilinin bengü taşlarda “mahvolmak” mecaz anlamıyla kullanılığını ifade eder (2019: 117).

Tat.: Etü. *alk-* veya *alkın-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için “yoruldunuz, bitkin düştünüz” anlamlarına gelen *yonçıdığız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *alk-* veya *alkın-* fiili Ttü.de de yaşamamaktadır. Şirin, *alk-* fiilinin sadece ağızlarda yaşadığını belirtir (2019: 117). Ercilasun bu söz için *yok oldun* ifadesini kullanmıştır.

G.9.11. arıltıg: (bk. ar- **G.5.18,** {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22).** Bu çekimli fiil, *ar-* fiiline eklenen *{-l-}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+g}* teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur.

Şirin, *arıl-* fiilinin Türk dili tarihinde başka bir yerde geçmediğini ve bu özelliğinden dolayı bir ‘hapax legomenon’ olduğunu belirtir (2015: 117). *Arıl-* fiili “Azalmak, tükenmek, mahvolmak” (Tekin 2016: 294), “temizlenmek, mahvolmak, yok olmak, harap olmak” (Ergin, 2010: 85), “yorulmak” (Gabain, 2007: 261) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *arıl-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. *{-l-}* yapım eki fiillerden edilgen fiiller üretmektedir (Öner, 2013: 97). Nuriyeva bu söz için "yoruldunuz" anlamındaki *arıdığız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-l-}* yapım eki Ttü.de hiçbir değişikliğe uğramadan *{-l-}* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *{-l-}* yapım eki eskiden beri Türkçede kullanılan işlek bir fiilden fiil yapım ekidir ve edilgen fiiller yapmaktadır (Ergin, 2009: 211). Etü. *arıl-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *perişan oldun* ifadesini kullanmıştır.

G.9.12. anta: bk. G.2.18.

G.9.13. kalmışı: (bk. {-mIş} **G.1.4,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu söz *kal-* fiili üzerine eklenen *{-mIş}* sıfat-fiil eki ve *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *kal-* fiili "kalmak, çaresiz kalmak, naçar kalmak, kala kalmak" (Ergin, 2010: 98), "kalmak, umutsuz durumda olmak" (Tekin, 2016: 301), "kalmak; çaresiz kalmak; kalakalmak; geride kalmak; yardımcı fiil" (Bayat, 2008: 131) anlamlarındadır. Temel anlamı yanında mecaz anlamlı kullanışları da ortaya çıkmış, bengü taş metinlerinde "olmak, bulunmak; hayatta kalmak, sağ kalmak; çaresiz kalmak, hiçbir şey yapamamak; bırakılmak; ebedi olmak" mecaz anlamları ile kullanılmıştır (Şirin, 2019: 118).

Tat.: Etü. *kal-* fiili Tat.ta değişmeden *kal-* olarak yaşamaktadır (Erdem ve Demirci, 2019: 197). *Kal-* fiilinin "Belli bir yerde durmaya, olmaya devam etmek, ordan gitmemek; her kim olursa değiştirmek, herhangi birinin yerini almak; herhangi bir durumda ve duruşta olmaya devam etmek; herhangi bir şekilde durumun, özelliğin gelişme göstermeden korunması; herhangi birinin payına düşmek, onun denetimine, mülkiyetine geçmek (yer-yurt, miras, kitap vs.)" gibi temel ve mecaz olarak kullanılan birçok anlamı vardır (TTAS-II: 32-33-34).

Nuriyeva bu söz için *ḳalġannar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kal-* fiili Ttü.de de değişmeden *kal-* olarak yaşamaktadır. *Kal-* fiili Ttü.de "Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürme; zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; konaklamak, konmak; oturmak, yaşamak; oyalanmak, vakit geçirmek; sınıf geçememek; bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; sınırlanmak" gibi Ttü.de de birçok anlama gelen ve sıklıkla kullanılan fiillerden biridir (TS: 1283-1284).

Ercilasun bu söz için *kalanlarınız* ifadesini kullanmıştır.

G.9.14.yir sayu: bk. G.9.6.

G.9.15. kop: bk. G.2.21.

G.9.16. toru: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13).** Bu kelime *tor-* fiiline eklenen *{-U}* gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *tor-* fiili "zayıflamak, ezilmek" (Bayat, 2008: 212), "zayıflamak, bitap düşmek" (Tekin, 2016: 311), "zayıflamak, ezilmek, harap olmak, bitmek, takattan düşmek" (Ergin, 2010: 116), "bitkin olmak, bitap düşmek" (Ercilasun, 2016: 717) anlamlarına gelmektedir.

Şirin; Thomsen, Berta, Clauson ve Malov'un bu kelimeyi *turu* olarak okuduklarını ancak Tekin'in bunun *toru* olarak okunması gerektiğini belirttiğini ifade etmiştir. Yine Şirin, Tekin'in buna kanıt olarak Tuva Türkçesindeki *dora ölmek* "açlıktan ölmek", Yakut Türkçesindeki *tuor-* "zayıflamak" ve Kırgız Türkçesindeki *arık toruk* "zayıf, cılız" sözlerinde bu fiilin korunduğunu bilgisini vermiştir (2019: 118).

Tat.: Erdem ve Demirci bu kelimeye EUT'den sonra hiç rastlanılmadığı belirtir (2019: 197). Nuriyeva; Clauson, Berta, Malov ve Thomsen gibi bu kelimeyi *turu* olarak okumuştur. Nuriyeva bu söz için *üldĕler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Erdem ve Demirci bu kelimeye EUT'den sonra hiç rastlanılmadığı belirtir (2019: 197). Ercilasun bu söz için *bitkin vaziyette* ifadesini kullanmıştır.

G.9.17. ölü: bk. öl- **G.6.22,** {-U} gerundiumu **G.1.13.**

G.9.18. yorıyur ertig: bk. yorı- **G.4.13,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22.**

G.9.19. teŋri: bk. G.1.1.

G.9.20. yarlıkadukın üçün: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu kelime öbeği *yarlıka-* fiiline eklenen *{-DUk}* sıfat-fiil eki, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur. Etü. *yarlıka-* fiilinin köküne bakıldığında bu konuda ortaya atılan farklı görüşler dikkat çeker.

Öner 'Yarlık Sözü Hakkında' adlı makalesinde, bu fiilin *yarı* ismi, *{+lXg}* isimden isim yapım eki ve *{+KA-}* isimden fiil yapım eki ile türediğini ve en eski anlamının da "(Tanrı için) ihsan etmek, yardım bağışlamak" olduğu fikrini savunur (2011: 119).

Clauson, *yarlıka-* fiilinin, *yarlığ* isminin {+KA} eki ile türemiş hali olan *yarlığka- fiilinden geliştiğini ve özellikle 'yarlığ yarlıka-' ibaresinde bir asta "emir vermek" anlamının bulunduğundan söz etmektedir (EDPT: 968).

Gabain, {-DUk} sıfat-fiil ekini ‘isim-fiiller’ başlığı altında inceleyip üç işlevi olduğundan, işlevlerinin ise bir fiili sıfat, isim ve yüklem ismi yapmak olduğundan söz etmektedir. Yine Gabain *yarlıkadukın üçün* gibi genellikle iyelik eki almış bir yapıdaki {-DUk} ekinin isim işlevinde kullanıldığını ifade eder (2007: 82-83).

Tat.: Etü. *yarlıka-* fiili hiçbir ses değişikliğine uğramadan *yarlıka-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yarlıka-* “Affetmek, aklamak, bağışlamak, günahlarını kurtarmak” (TTAS-III: 648) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *{-DUk}* sıfat-fiil eki Tat.ta yaşamamaktadır, *{-GAn}* eki Etü. *{-DUk}* eki ile aynı işlevdedir. Etü.de olduğu gibi Kıpçak Türkçesinde de {-mIş}, geçmiş zaman ve sıfat-fiil eki olarak kullanılmış ancak sonrasında özellikle EUT devresinde geniş zamanlı bir sıfat-fiil eki olarak varlığını sürdüren {-GAn} ekiyle eşzamanlı bir kullanım alanı bulmuş ve XVI.-XV. yüzyıllar arasında meydana gelen şiveleşme sonucunda ortaya çıkan Kuzey-Doğu Türkçesi dönemine gelindiğinde {-GAn}, sıfat-fiil eki olarak kullanılmış; Çağatay Türkçesi dönemine gelindiğinde ise geçmiş zaman çekimi olarak da eşzamanlı kullanılmaya başlanıp bu işlevlerini Tat.ta sürdürmüştür (Öner, 2013: 161-162).

Nuriyeva bu söz için *yarlıḳaġanı öçĕn* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yarlıka-* fiili Ttü.de iki ünlü ses arasında kalan /k/nin yumuşaması sonucunda *yarlıga-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yarlıga-* “Tanrı, birinin suçunu bağışlamak, mağfiret etmek” (TS: 2541) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *{-DUk}* sıfat-fiil eki Ttü.de genellikle iyelik eki almış haliyle yaşamaktadır, iyelik eksiz kullanımı pek fazla görülmemektedir (Ergin, 2019: 335).

Ercilasun bu söz için *buyurduğu için* ifadesini kullanmıştır.

G.9.21. özüm: (bk. {+(X)m} **G.1.10).** Bu kelime *öz* ismine eklenen *{+(X)m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur. Etü. *öz* ismi "kendi, vücut, hayat, şahıs" (Gabain, 2007: 291) "öz, nefs" (Tekin, 2016: 307) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *öz* için Clauson, "ruh, insan kişiliğinin soyut kısmı; somut bedenin zıttı" açıklamasını yapar; beden ve ruh karşılığında kullanılan *et* ve *öz* kelimelerinin birleşip "canlı bir vücut" anlamı kazandığını sonraları "kendi" anlamında kullanıldığı ancak bazen "bir organizmanın iç kısmı, öz, ilik" vb. anlamlarda kullanıldığını yine de çoğunlukla "kendi" anlamında kullanılıp bu anlamda Etü. *kentü* ile ikileme oluşturduğunu ifade etmektedir (EDPT: 278).

Etü. *öz* bengü taşlarda otuz yedi kez kullanılmış bir dönüşlülük zamiridir, bir diğer dönüşlülük zamiri *kentü*'dür ve bengü taşlarda beş kez kullanılmış olduğu bilinmektedir (Şirin, 2019: 121).

***Tat.:* (bk.** /ö/>/ü/ için **G.2.22).** Etü. *öz* Tat.ta *üz* olarak yaşamaktadır (BTT: 129). Tat. *üz* ismi "Kendine ait, kendinin olan; sadece adı geçen kişiye veya konuya has olan, özel; herhangi bir şeye belirlenen, denk gelen; kardeşlik veya yakın ilişkidekiler ile birlikte yapılan iş, fikir vb. ile bağlı olan" anlamlarına gelmektedir (TTAS-III: 720).

Nuriyeva bu söz için *üzĕmnĕŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *öz* kelimesi Ttü.de değişmeden *öz* olarak kullanılmaktadır. Ancak Ttü.de *kendi* zamiri *öz*'ün yerini almıştır (Şirin, 2019: 121; Erdem ve Demirci, 2019: 199-200).

Öz “Bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı, iç, nefis, derun, varoluş karşıtı; ‘kendine, kendi kendini’ anlamlarında birleşik kelimeler türeten bir söz; bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölümü, hülasa, zübde, ekstre; çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça; kendi, zat; bir şeyin temel ögesi, künh, zübde; bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif, gevrek ve çoğu yumuşak bölüm; kan bağı ile bağlı olan, üvey olmayan; içine, arılığını, saflığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, saf, arı; dere, çay; sulak, verimli yer” (TS: 1865) anlamlarına gelmektedir.

Kendi zamiri de “İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, zat; kişinin özel olarak vurgulandığını anlatan bir söz; yaptığı, giriştiği bir işte başkalarının herhangi bir etkisi bulunmadığını belirten bir söz; ‘kendisi, kendileri’ biçiminde bazen saygı duyugusuyla veya söz konusu olanları amaçlayarak ‘o’ ve ‘onlar’ yerine kullanılan bir söz” (TS: 1386) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *benim* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun TKTBT’nin sözlük kısmında *öz* maddesinde *özüm* kullanımı için “ben, kendim” anlamını vermiştir (s.703).

G.9.22. kutum: (bk. {+(X)m} **G.1.10).** Bu söz *kut* ismine eklenen *{+(u)m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur. Etü. *kut* ismi “talih” (Ercilasun, 2016: 694), “saadet, baht, talih, kut, bahtiyarlık, takdis, ikbal, devlet, ruh, asalet; hazret, azamet; unsur” (Bayat, 2008: 148-149), “kut, talih, tanrının lutfu” (Tekin, 2016: 305) anlamlarına gelmektedir.

Kut, devleti yönetene Tanrı tarafından verildiğine inanılan soyut bir güçtür yani kağan olabilmek için kut sahibi olmak gerekmektedir (Şirin, 2019: 121-122). Şirin, bu gerekliliğin XII. Hoytu Tamir taşında geçen bir ibareden öğrendiğimizi ifade eder (2019: 121).

Tat.: **(bk.** /u/>/o/ **G.1.24).** Etü. *kut* sözü Tat.ta *kot* olarak yaşamaktadır (Erdem ve Demirci, 2019: 200). Tat. *kot* "Bedenden ayrılarak gidebilen olarak düşünülen can, ruh; nur, güzel his, güzellik; mutluluk, başarı" anlamlarına gelmektedir (TTAS-II: 168).

Nuriyeva bu söz için *beẖětěm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kut* sözü Ttü.de *kut* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 122) ve bundan türeyen *kutlu, kutsa-, kutla-, kutlan-* gibi kelimeler de bulunmaktadır (Erdem ve Demirci, 2019: 200). Şirin, Ttü.de *kut* için tek kelimelik bir karşılığının bulunmadığını ancak XI. yüzyıldan itibaren "şans, talih; mutluluk, ikbal" anlamlarının güçlendiğini belirtir (2019: 121).

Ercilasun bu söz için *benim talihim* ifadesini kullanmıştır.

G.9.23. bar üçün: (bk. üçün **G.9.1).** Etü. *bar* "var, mevcut" (Tekin, 2016: 295; Ergin, 2010: 87), "var, mevcut, hep, varlık; bütün (Bayat, 2008: 31), "var, olan" (Ercilasun, 2016: 655) anlamlarına gelen ve 'yok' sözünün karşıtı olan kelimedir. *Bar üçün* ifadesine Ercilasun tarafından "olduğu için" anlamı verilmiştir (Ercilasun, 2016: 655). Aynı zamanda nasıl isim cümlelerinde *yok* ile olumsuz cümleler kuruluyorsa *bar* ile de olumlu isim cümleleri kurulmaktadır (Tekin, 2016: 189).

Tat.: Etü. *bar* sözü Tat.ta *bar* olarak yaşamaktadır. Tat. *bar,* "Herhangi bir şeyin var olduğunu veya olması gerektiğini, olduğunu belirtir, *tersi* yuk; isim-fiiller ile bağlanıp "mümkün, ihtimal" anlamında; fiilin {-AsI} şekline eklenip meydana getirme, yapma gerekliliğini bildirir; zenginlik, bolluk; bütün, tamamen, hepsi" anlamlarına gelmektedir (TTAS-I: 122).

Nuriyeva bu söz için *bulġanġa küre* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bar* sözü Ttü.de *var* olarak yaşamaktadır. /b-/>/v-/ ses değişimi Oğuz grubu Türk yazı dilleri için önemlidir, bu değişimin tek istisnası Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Clauson, Oğuz grubu Türk yazı dillerinde ilk sesi /v/'ye gelişen üç temel kelimeden biri (bar, bir- ve bar-) olduğunu ifade eder (EDPT: 354).

Ttü.de "Mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı; şahiplik bildiren olumlu ad cümleleri kuran bir söz; elde bulunan her şey" (TS: 2468) anlamlarına gelen *var* sözü Etü. *bar* sözünün anlam ve görev olarak devamlılığını sağlamaktadır.

Ercilasun bu söz için *olduğu için* ifadesini kullanmıştır.

G.9.24. kagan: bk. kagan **G.1.6.**

G.9.25. olurtum: bk. olur- **G.1.9,** {-DX} **G.1.9,** {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

G.9.26. kagan: bk. kagan G.1.6.

G.9.27. olurup: bk. olur- **G.1.9,** {-p} gerundiumu için **G.4.25.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ö/>/ü/, /ü/>/ö/ değişimleri görülmektedir: *Etü. öz>üz, Etü. üçün>öçĕn, Etü. öl->ül-*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. kal->kal-, Etü. al->al-, Etü. bar->var-, Etü. öl->öl-, Etü. tok>tok, Etü. öz>öz, Etü. kut>kut, Etü. kagan>kağan, Etü. olur->otur-*

3. Etü.de *yir, üçün, yorı-* ve *teŋri* kelimeleri Ttü.de ünlüleri bakımından değişime uğrayan kelimelerdir: *Etü. yir>yer, Etü. üçün>için, Etü. teŋri>tanrı*

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat.'ın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. bar->bar-, Etü. anta>anda*

5. Etü.de /y-/ seslerinin düzenli bir değişim özelliği göstermese de Tat.ta /c-/ olduğu görülür. Bu paragraftaki *yir* sözü de buna örnektir: *Etü. yir> Tat. cir*

6. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden olan /b-/>/v-/ ve /-b/ > /-v/ önemlidir: *Etü. bar- (var-), Etü. sab (sav)*

7. Etü. /k-/ seslerinin Ttü.de /g-/ olması bir Oğuz grubu yazı dili özelliğidir ancak /k-/ seslerinin Ttü.de korunduğu örnekler de mevcuttur: *Etü. kal->kal-, Etü. kut>kut*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {+(s}I} > *(Tat. {+ı/+ĕ}/{+(s)I})*, Etü. {-p } > *(Tat. {-p}/ Ttü. {-p})*, Etü. {-DX} > *(Tat. {-DX}/ Ttü. {-DX})*, -teklik I. şahıs ve teklik I. kişi iyelik eki- Etü. {+m}> *(Tat. {+m}/ Ttü. {+m})* ekleri her iki yazı dilinde kullanılmaktadır.

2. Etü. {+(I)g} ekinden gelişen *{-I}* belirtme durum eki, {-mIş} duyulan geçmiş zaman eki sadece Ttü.de kullanılmaktadır.

3. {+n} belirtme durum eki ve Etü. {+g} teklik II. şahıs eki {+ŋ} olarak sadece Tat.ta yaşamaktadır.

4. {-mAtIn} gerundiumu her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun'un *igidmiş* okuyup *beslemiş olan* şeklinde yaptığı aktarmayı Nuriyeva *igidmiş* olarak okuduğu halde *yaḫşılıḳ ḳılġan* ibaresiyle aktarmayı uygun görmüştür. İgid- fiilinin karşılığı besle- fiili olduğu için Ercilasun'un yapmış olduğu aktarma bizce daha uygun görünmektedir.

2. 'üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yir sayu bardıg' cümlesinin yüklemi olan *bardıg* çekimli fiili, teklik II. şahıs eki ile ifade edilmiştir ancak Nuriyeva bu cümleyi aktarırken şahsı çoğul yapmıştır. Ercilasun asıl metne bu cümlede şekil bilgisi bakımından bağlı kalmıştır.

3. 'Kop anta alkıntıg, arıltıg' cümlesinde alkın- fiili üzerine yapılan aktarma, farklılık göstermektedir. Ercilasun'un "yok olmak" mecazlaşmasıyla aktardığı *alkıntıg* çekimli fiilini Nuriyeva, "bitkin düştünüz" anlamına gelen *yonçıdıgız* ifadesini kullanmıştır.

4. Ercilasun'un *'Anta kalmışı yir sayu kop toru, ölü yorıyur ertig.'* olarak okuduğu cümleyi Nuriyeva 'Anta qalmïšï jip saju qop turu ölü jorïγur ärtig.' Olarak okumuştur. Okumada görülen tek fark Ercilasun'un toru olarak, Nuriyeva'nın da turu olarak okuduğu kelimedir. Okuma farklılığı dışında anlamda da farklılık vardır. Nuriyeva bu cümleyi *Anda ḳalġannar, cir sayın barġannar kübĕsĕ üldĕler* şeklinde yaptığı anlamlandırmayı Ercilasun *Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerek {oraya buraya} yürüyüp duruyordunuz* şeklinde yaparak cümleyi bire bir aktarma yoluna gitmiştir. Bu yönden Ercilasun'un aktarması daha uygun görünmektedir.

5. *Teŋri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün kagan olurtum* cümlesini Nuriyeva, 'Teŋrĕ yarlıḳaġanı öçĕn, üzĕnnĕŋ beḫĕtĕm bulġanġa küre, ḳaġan buldım.'olarak aktarmıştır ve kitabının sözlük kısmında yarlıka- fiili için verdiği maddede "affetmek, günahlarından arındırmak" anlamlı yarlıka- fiili kullanmıştır. Bu sebeple Tat.ta yarlıka- fiili affetmek anlamına gelmektedir. Ancak Ercilasun Ttü.de de "affetmek, bağışlamak" anlamındaki yarlıga- fiilini değil de Osmanlı döneminde ferman kelimesi için kullanılan yarlık kelimesinin mecazlı kullanımı olan buyur- fiilini tercih etmiştir. Cümlenin tamamına bakıldığında Tanrı'nın affetmesinden ziyade buyurması, emir vermesi daha akla yatkındır, bu sebeple Ercilasun'un yaptığı aktarma bizce daha doğrudur. Ancak Nuriyeva'nın yaptığı aktarmaya farklı bir bakış açısıyla bakıldığında yani önceki cümlelerde geçen olaylar göz önüne alınıp, onları beslemiş olan kağanlarından habersiz, her yere gidip sonunda da yanlış yollara sapmalarını Tanrı affetmiş ve Kağan'da da zaten kut var olduğu için ülkenin başına geçmiştir, şeklinde yapılabilecek bir yoruma göre doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. üçün > (Tat. *öçĕn*/ Ttü. *için*), Etü. kagan > (Tat. *kagan*/ Ttü. *kağan*), Etü. yir > (Tat. *cir*/ Ttü. *yer*), Etü. bar- > (Tat. *bar*-/ Ttü. *var*-), Etü. öl- > (Tat. *ül*-/ Ttü. *öl*-), Etü. olur- > (Tat. *utır*- /Ttü. *otur*-) Etü. al- > (Tat. *al*-/ Ttü. a*l*-), Etü. öz > (Tat. *üz*/ Ttü. *öz*), Etü. teŋri > (Tat. *teŋrĕ*/ Ttü. *tanrı*), Etü. kal- > (Tat. *kal*-/ Ttü. *kal*-), Etü.

yorı- > (Tat. *yörĕ*-/ Ttü. *yürü*-), Etü. yarlıka- > (Tat. *yarlıka*- / Ttü. *yarlıga*-) kelimeleri her iki yazı dilinde kullanılmaktadır.

2. Etü. *igid-, kop, alkın-, tor*- kelimeleri iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. 'sayu' kelimesinden genişlemiş olan 'sayın' ve Etü. *arıl*- fiili hem arı- hem de arıl- olarak sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, G: 10

NURİYEVA

joq čïγan budunïγ qop qobartdïm čïγan budunïγ baj qïltïm az budunïγ üküš qïltïm. Azu bu sabïmda igid barγu Türk bäglär budun bunï äsidiṇ Türk (ti) rip il tutsïqïṇïn bunta urtïm jaṇïlïp üläsikiṇin jämä

Yuḳ, yarlı ḫalıḳnı kübeyttĕm (tupladım), yarlı ḫalıḳnı bay ḳıldım, azsanlı ḫalıḳnı küp ḳıldım. Minem bu süzĕmde yalġan barmı?! Törkiy bekler ḥalḳı, monı işĕtĕgĕz! Törkiy ḥalḳınıŋ bĕrleşĕp, il totaçaġın birĕdeçoḳıp yazdım, yalġışlar arḳasında bülgeleneĕp üleçegĕgĕznĕ taġın

Az, fakir halkı çoğalttım (toparladım), fakir halkı zengin yaptım, az sayıdaki halkı çok yaptım. Benim bu sözümde yalan var mı?! Türk beyleri halkı, bunu işitiniz! Türk halkının bir araya gelip devlet kuracağını burada kazıyıp yazdım, hatalar sebebiyle parçalanıp öleceğinizi de

Yok çıgań bodunug kop kubratdım; çıgań bodunug bay kıltım, az bodunug üküş kıltım. Azu, bu sabımda igid bar gu? Türk begler, bodun, bunı işidiŋ! Türk bodun, tirip il tutsıkıŋın bunta urtum. Yaŋılıp ölsikiŋin yeme

Yok yoksul milleti hep derleyip topladım; yoksul milleti zenginleştirdim, azmilleti çoğalttım. Yoksa, bu sözlerimde yalan var mı? Türk beyleri, millet, bunları işitin! Türk milleti, {seni} derleyip toparlayarak il tutacağını buraya yazdım. Yanılıp öleceğini de

İnceleme:

G.10.1. yok çıgań: (bk. yok **G.3.6,** /ń/ sesi **G.3.5).** Etü. *yok* ve *çıgań*, ayrı ayrı "yoksul" (Şirin User, 2009: 297) anlamı taşıyan kelimeler olmasının yanında, birlikte kullanıldığında yine "yoksul, fakir" (Bayat, 2008: 249) anlamını veren bir ikileme olarak da bengü taşlarda geçmektedir (Şirin, 2019: 123).

Etü. *yok* temel anlamda "var"ın karşıtı olan kelimedir ancak mecazen "yokluk içinde, fakir, yoksul, sefil" (Ergin, 2010: 124) anlamlarına da gelmektedir. *Yok* bu anlamlarının dışında isim cümlelerinin olumsuzunu kurmak için de kullanılmaktadır (Gabain, 2007: 123; Şirin, 2019: 124; Tekin, 2016: 189).

Etü. *çıgań* da "yoksul, fakir" (Tekin, 2016: 298), "fukara, sefil" (Gabain, 2007: 272) anlamlarına gelmektedir. *Bay* kelimesinin karşıt anlamlısıdır (Erdem ve Demirci, 2019: 201). Şirin, Grekçe kökenli çingene kelimesinin Etü. *çıgań* kelimesinden geliştiğine dair Türkologlar arasında yaygın bir inanış olduğunu ancak bu konunun ses bilgisel, etnik ve kültürel yönlerden hiçbir açıklamasının henüz yapılamadığını belirtmiştir (2019: 123-124).

Tat: Etü. *yok* Tat.ta *yuk* olarak yaşamaktadır. Ancak hem Etü. *çıgań* tek başına hem de Etü. *yok çıgań* ikileme olarak Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *çıgań* sözünün yerini *yarlı* ve *měskěn* kelimeleri almıştır (BTT: 132).

Tat.ta *yarlı* "Yaşamak için malzeme imkânı yeterli olmayan, fakir, *zıttı* bay; fakir, cihazlandırılmamış, yetersiz; fakirlik ile halsiz, çok fakir hayat ile, dilencilik ile pasaklı [kişi]; içeriği zengin olmayan, işçiliği kötü, işlenip olgunlaşmayan (sanat eşyası hakkında)" (TTAS-III: 647) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *yuḳ, yarlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *çıgań* Ttü.de yaşamamakta, bunun yerine 'yoksul', 'fakir' gibi kelimeler kullanılmaktadır. Ttü.de *yoksul* "Geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke), yoksuz, varlıksız, variyetsiz, fakir fukara, zengin, varsıl karşıtı; istenilen nitelikte ve özellikte olmayan, yetersiz." (TS: 2601) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *yok yoksul* ifadesini kullanmıştır.

G.10.2. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

G.10.3. kop: bk. G.2.21.

G.10.4. kubratdım: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu söz *kubra-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs ekinden oluşmaktadır.

Kubrat- fiili "toplatmak" (Ergin, 2010: 104; Bayat, 2008: 150), "toplamak" (Gabain, 2007: 285), "derlemek, toplamak" (Tekin, 2016: 304) anlamlarına gelmektedir. Şirin, *kubra-* fiilinin {-n-} ve {-t-} ekli biçimlerinin düzensiz biçimde "yığılmak, birikmek" değil, "planlı halde toplanmak, bir araya gelmek" karşılığında kullanıldığını ifade eder (2019: 124).

Kubrat- fiilindeki /-t/ sesinin yapım eki olduğu bilinmekte ancak kaynak olarak kullandığımız eserlerin sadece birkaçının sözlük veya dizin kısmında *kubra-* fiili yer almaktadır. Bayat, fiili *kuvra-* olarak gösterirken (2008: 150) Tekin, *kubura-* olarak göstermektedir (2016: 304). Şirin de *kubra-* fiilinin anlamını, kelimenin incelemesini yaparken "toplanmak, bir araya gelmek" olarak vermiştir, sözlük kısmında sadece *kubrat-* fiiline yer vermiştir (2019: 124).

Clauson, *kuvrat-* olarak ele aldığı fiilin *kuvra-* kökünden türemeyle oluştuğunu ve "toplamak, birleştirmek" anlamına geldiği, *kuvra-* fiilinin de "bir araya gelmek" gibi bir anlam taşıdığını ifade eder. Yine Clauson, *kuvra-* fiilindeki /-u-/ sesinin bu fiildeki varlığında herhangi bir tereddüt görmez ve bu /u/ sesine bağlı olarak da, *kav- fiiliyle ve bundan türeyen *kuvur isminin *kuvra-* fiiliyle anlam olarak bağlantılı olduğunu düşünmesine rağmen, *kav-/*kuvur ve kuvra- arasındaki ilişkiyi -eğer erken dönemlerde dudak seslerinde bir değişim yaşanamışssa- imkansız olarak görür (EDPT: 586).

Thomsen, bu çekimli fiili önce *kobartdım* olarak okumuş ve "yükselttim" anlamını vermiştir (2011: 168) ancak Tekin, Thomsen'in *kobart-* olarak okuduğu bu fiili sonra *kubrat-* olarak değiştirdiğinden söz etmektedir (1988: 67).

Tat.: Etü. *kubra-* veya *kubrat-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *kubra-* fiili Tat.ta *tupla-, běrleştěr-, cıy-* fiilleriyle karşılanmaktadır (TTS, 1998: 350).

Nuriyeva bu söz için *kübeyttĕm (tupladım)* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kubra-* veya *kubrat-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *kubrat-* fiili için Ttü.de *toplat-, topla-, derle-, topla-* fiilleri kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *derleyip topladım* ifadesini kullanmıştır.

G.10.5. çıgań: bk. G.10.1.

G.10.6. **bodunug:** bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

G.10.7. bay kıltım: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu birleşik fiil *bay* ismine gelen *kıl-* yardımcı fiili, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs ekinden oluşmuştur. Etü. *bay* ismi "zengin" (Ergin, 2010: 88; Gabain, 2007: 267; Tekin, 2016: 296), "zengin, varlıklı, devletli" (Bayat, 2008: 34) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, Etü. *bay* kelimesinin "zengin, zengin adam" anlamlarına geldiğini, çağdaş Türk yazı dillerinin tümünde hala kullanımda olduğunu ve de bazı Türk yazı dillerinde anlam genişlemesine uğrayarak "üst sınıfların bir üyesi" ve "koca" anlamlarıyla kullanılmakta olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 384).

Şirin, *bay* isminin "zengin" anlamından başka "yüksek sınıfa mensup kimse, soylu", "koca", "kahraman" anlamlarına da geldiğini hatta "kahraman" anlamıyla unvan ve özel adlarda (Kayıtbay, Baybars, Baykal, Bay Balık, baykuş vb.) kullanıldığını ifade eder. Yine

Şirin, *bay* isminden bayu-, bayut- gibi "zenginleşmek" ve "zenginleştirmek" anlamlarına gelen fiiller türediğini belirtir (2019: 124).

Etü. *kıl*- fiili ise "kılmak, yapmak, icra etmek" (Gabain, 2007: 280), "yapmak, icra etmek, kılmak, etmek, eylemek, vücuda getirmek" (Bayat, 2008: 139) anlamlarına gelmektedir. Şirin User, *kıl*- fiilinin kılış bildiren yardımcı fiiller yaptığından söz etmektedir (2010: 413).

Clauson, Etü. *kıl*- fiilinin "(bir şey) yapmak, elde etmek" anlamına geldiğini, sıklıkla *et*- fiili gibi kullanıldığını, isimlerle kullanıldığında birleşik fiiller oluşturduğunu ve Türkçenin tüm dönemlerinde ve bütün Türk yazı dillerinde kullanıldığını söyler (EDPT: 616).

Etü. *kıl*- fiilinin yazımında düzensizlik görülmekte ve fiilin bengü taşlarda *kış*- biçiminde yazıldığı da bilinmektedir. Bunun Altay dillerindeki /l/~/ş/ denkliğinden ileri geldiğini söylemek mümkün olsa da bu kesin bir bilgi değildir çünkü *kıl*- ve *kış*- şeklinde iki farklı yazımın görülmesi üstelik /s/ sesi için kullanılan damgayla yazılması bazı araştırmacılar tarafından imla hatası olarak kabul edilmiş, asıl olanın *kıl*- olduğunu ileri sürmüşlerdir (Şirin, 2019: 126).

Bay kıl- birleşik fiili "zenginleştirmek, kalkındırmak" (Şirin User, 2010: 413), "zengin olmak" (Bayat, 2008: 34) anlamlarını taşımaktadır.

Tat.: Etü. *bay* ismi Tat.ta *bay* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *bay*, "Çok malı mülkü, değerli eşyaya sahip olan; zengin; iyi, soylu; manevi veya ruhi değeri çok olan; çok malı-mülkü olan kişi, sömüren sınıfların vekili" (TTAS-I: 110) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *kıl*- fiili Tat.ta *kıl*- olarak yaşamaktadır. “Herhangi bir şey yapmak, herhangi bir iş yapmak; herhangi bir şeyi bir araya getirmek” asıl fiil olan *kıl*-’ın anlamlarıdır. Bunun dışında *kıl*- fiili Tat.ta “etmek” ve “dini ritüeli bildiren isimlerle birlikte kulanıldığında, o ritüeli yerine getirme anlamını bildirir.” anlamlarına gelen yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır (TTAS-II: 221).

Nuriyeva bu söz için *bay kıldım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bay* ismi her ne kadar Türkçe Sözlük’te madde başı olarak yer alsa da, artık bu kelime yerine Farsçadan alınan ‘zengin’ kelimesi kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 125). Türkçe Sözlük’te de *bay* kelimesinin yanına eski bir kelime olduğu belirtilerek anlamı verilmiştir: “Parası, malı çok olan, zengin (kimse)”. Yine Türkçe Sözlük’te *bay* kelimesinin bir diğer anlamı “erkeklerin ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü; erkek” olarak verilmektedir (s. 285).

Ayrıca Şirin, *bay* kelimesinin *albay, yarbay, bayan* gibi kelimelerde gömülü olarak yaşadığını belirtmektedir (2019: 125).

Etü. *kıl*- fiili Ttü.de “etmek, yapmak” (TS: 1409) anlamlarında kullanılan bir yardımcı fiildir. Erdem ve Demirci kıl- yardımcı fiilinin tarihi Türk yazı dillerinde ve Oğuz grubu yazı dilleri haricindeki tüm çağdaş Türk yazı dillerinde yaygın olarak kullanıldığını, Oğuz grubundaki yazı dillerinde *kıl*- yardımcı fiilinin yerine et- ve yap- yardımcı fiilleri kullanıldığı için kıl- yardımcı fiilinin kullanımının az olduğunu belirtir (2019: 204).

Ergin, *kıl*- fiilini ‘isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller’ içinde ele almamış, et- ve ol- yardımcı fiillerinin en sık kullanılanlar olduğunu belirtip bunlar dışında eyle-, bulun-, yap- yardımcı fiillerinin var olduğunu söyler (2009: 386-387). Buna karşın Korkmaz, *kıl*- fiilini de yardımcı fiiller arasında gösterir ve et- fiiline paralel bir işlevde kullanılıp geçişli

fiiller yapan yardımcı fiil olduğunu ancak *icra kıl-, mecbur kıl- namaz kıl-* gibi kalıplaşmış birkaç ifadede kaldığını ifade eder (2009: 794).

Ercilasun bu söz için *zenginleştirdim* ifadesini kullanmıştır.

G.10.8. az: Etü. *az* ismi "az, çok olmayan" (Ergin, 2010: 86), "az, birkaç" (Tekin, 2016: 295) "az, biraz, çok olmayan; açgözlü, tamahkar, doymak bilmez; veya" (Bayat, 2008: 26), "(sayıca) az, yetersiz, sınırlı" (Şirin, 2019: 214) anlamlarındadır. "çok olmayan, az, yetersiz, sınırlı" anlamları burada esas alınmalıdır.

Tat.: Etü. *az* Tat.ta *az* olarak yaşamaya devam etmektedir. Tat.ta *az* kelimesi, "Sayısı az, miktarı çok olmayan, karşıtı *çok*; yeterli olmayan veya tatmin olunmayan, beklenene ve düşünülene göre eksik, yetersiz; ender, herhangi bir şeyde tek" (TTAS-I: 25) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *az sanlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *az* ismi Ttü.de de *az* olarak yaşamaya devam etmektedir. Ttü.de *az* kelimesi "Nicelik, nitelik, güç, süre, sayı bakımından eksik, çok karşıtı; alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik olarak" (TS: 212-213) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *az* ifadesini kullanmıştır.

G.10.9. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

G.10.10. üküş kıltım: bk. üküş **G.6.20,** kıl- **G.10.7,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

G.10.11. azu: Etü. *azu* ismi "Yoksa, acaba" (Tekin, 2016: 295), "yahut" (Gabain, 2007: 263), "yahut, yoksa, veya" (Ergin, 2010: 86), "yanlış, sürçme, yanlışlık, günah; at ismi veya rengi; kabile adı; hata; yahut, veya, şayet, yoksa, meğer" (Bayat, 2008: 26) anlamlarına gelmektedir.

Hacıeminoğlu, bağlama edatları arasında gösterdiği 'azu'nun *az-* fiiline *{-U}* gerundiumunun eklenmesiyle oluşup "yoksa, yahut, şayet" anlamlarına geldiğini, Etü. ve Kaşgarlı'da görülmekte olduğunu ve genellikle şart cümlelerini bağlaması dışında bazen cümle başı edatı görev yaptığını ifade eder (1992: 121).

Thomsen da *azu* kelimesinin "ya ya, yahut" anlamına gelen bir bağlaç olduğu görüşündedir[9] ve kökeninin "yoldan sapmak" anlamına gelen *az-* fiili olabileceğini düşünür ancak bu konuda kesin bir yargıya varmaz (2011: 360).

Tat.: Etü. *azu* bağlacı Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *azu* bağlacı Ttü.de de yaşamamaktadır. Şirin, azu'nun Etü.de bağlama ve cümle başı edatı olduğunu ancak Farsçadan Türkçeye giren (yahut, veya gibi) bağlaçların sık kullanılması sebebiyle XII. yüzyıldan itibaren unutulduğunu ifade eder (2019: 126).

Ercilasun bu söz için *yoksa* ifadesini kullanmıştır.

[9] Thomsen, Radloff ve Melioranskiy'nin *azu* konusundaki 'işaret zamiri bu'nun önüne eklenmiş bir edat olduğu' görüşünü desteklemediğini belirtmektedir (2011: 359).

G.10.12. bu: bk. G.1.7.

G.10.13. sabımda: bk. sab ve {+m} **G.1.10,** {+DA} **G.1.3.**

G.10.14. igid: Etü. *igid* ismi "yalan, yanlış" (Tekin, 2016: 300), "yiğit, delikanlı; yalancı, hilekar; yalan, hile, dalavere, sahtelik, hata, yanlış" (Bayat, 2008: 98) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *igid* kelimesinin "yanlış, yalan söylemek, yalan" anlamlarına geldiğini, bengü taşlarda sadece burada geçtiğini ifade eder (EDPT: 102).

Tat.: Etü. *igid* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *igid*'in anlamlarından biri olan 'yalan' ismi için Tat.ta *yalġan* ve *aldav* kelimeleri (TTS, 1998: 372), 'yanlış' anlamı için ise *ẖata* ve *yangış* (TTS, 1998: 374) kelimeleri kullanılmaktadır.

Tat. *yalġan* ismi "Gerçeği çarpıtarak gösteren, dürüst olmayan, doğru olmayan; yanlış görüşe sebep olan, sahte; doğru, gerçek şeye sadece harici işaretleriyle benzeyen; yanılıp gerçek diye kabul edilen" anlamlarına gelmektedir (TTAS-III: 632).

Nuriyeva bu söz için *yalġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *igid* ismi Ttü.de de yaşamamaktadır. Bunun yerine 'yalan' kelimesi kullanılmaktadır. Ttü.de *yalan* "Doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, kıtır; yalancı kimse; uydurma" anlamlarına gelmektedir (TS: 2510). Ercilasun bu söz için *yalan* ifadesini kullanmıştır.

G.10.15. bar: bk. G.9.23.

G.10.16. gu: Thomsen, birleşik yazıldığı düşünülen *bargu* ifadesinin aslında ayrı iki kelime olması gerektiğini, birinin *bar-* fiili ve diğerinin de isim-fiil eki değil, Uygur Türkçesinde çok görülen ancak Etü.de çok az kullanılan bir enklitik olan *gu* olduğunu ve bu gu'nun soru eki {+mU}'dan farkının sorulan sorunun kesin bir 'hayır' ile cevaplandırılması beklenen durumlarda kullanılan bir soru edatı olduğunu düşünür (2011: 360).

Gabain 'Soru' başlığında edat olarak ele aldığı *gu*'nun sadece bengü taşlarda ve bazı çağdaş Türk yazı dillerinde belgelendiğinden ve 'hayır' cevabının beklendiği cümlelerde kullanıldığından ancak yaygın olarak kullanılan soru ekinin {+mU} olduğundan söz eder (2007: 106).

Erdal, bengü taş metinlerinde **KT, G: 10-11** ve **BK, K: 8** satırlarında olmak üzere sadece iki kez geçen {+gU}'nun Eski Moğolcada da kullanılan bir edat olduğunu, ilk durumda soru sorduğu yüklemi takip ederken ikinci durumda kapsamı içinde yer alan cümlenin önünde yer aldığını ve olumsuz cevap beklediğini ifade eder (2004: 349).

Çetin, Etü. döneminde soru cümlesi oluşturan yapıları incelediği doktora tezinde *gu* kelimesinin geçtiği cümleye (*azu bu sabımda igid bargu?*) kuvvetlendirme yoluyla "Elbette değildir." anlamı kattığını ifade etmektedir (2008: 313).

Tat.: Etü. *gu* Tat.ta kullanılmamakta, soru ifadeleri *{+mI}* ile sağlanmaktadır (Poppe, 1963: 85). Nuriyeva bargu sözü için *barmı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *gu* Ttü.de de kullanılmamakta, soru ifadeleri *{+mX}* eki ile sağlanmaktadır. Ergin, soru ekinin Etü.de edat olup sonraları ekleştiği bilgisini ve Etü.de sadece yuvarlak

ünlülü iken EAT'de sadece düz ünlülü şekillerin kullanıldığı ancak Osmanlı Türkçesi devrinde ünlü uyumuna girerek düz ünlüler ile kullanımının var olduğu bilgisini verir. Yine Ergin *gu* kelimesinin, ismin soru şeklini yapma, ismi daima fiile soru şekliyle bağlama görevinin olduğundan, hem isimlere hem fiillere -hatta belki daha çok fiillere- gelen bir çekim eki olduğundan söz etmekte ve aynı durum ekleri gibi ismi fiile bağlayarak cümle yapısını kurma görevini üstlendiğinden dolayı da bir cümle eki olarak ele almaktadır (2009: 243).

Korkmaz da 'fiillerde soru' ve 'isimlerde soru' olarak ikiye ayırarak ele aldığı soru ekinin 'fiillerde soru' başlığında çekimli fiillerde kipleri şahıslara soru yoluyla bağlayan ek olduğunu (2009: 27), 'adlarda soru' başlığında da adları soru yoluyla fiillere bağlayan bir çekim eki olduğunu (2009: 329) söyler. Korkmaz da Ergin gibi soru ekinin edat kökenli olduğunu düşünür ve buna kanıt olarak isim çekim eklerinden sonra da soru ekinin gelebiliyor olmasını gösterir (2009: 329).

Ercilasun 'bar gu' sözü için *var mı* ifadesini kullanmıştır.

G.10.17. Türk begler: bk. türk **G.1.5,** begler **G.1.21.**

G.10.18. bodun: bk. bodun **G.1.18.**

G.10.19. bunı: (bk. bu **G.1.7).** Etü. *{+nI}* belirtme durum eki diğer belirtme durumu ekleri gibi yaygın bir kullanıma sahip değildir (Tekin, 2016: 102-103).

Erdal, *{+(X)g}* belirtme durum ekinin, son dönem Uygur kaynaklarında, yerini zamirlere gelen {+nI} belirtme ekine bıraktığından ve {+nI} ekinin erken dönem metinlerinde nadiren görüldüğünden ve buna karşın alıntı kelimelerde Türkçe kelimelere

göre daha sık göründüğünden ve daha erken bir aşamada ortaya çıktığından söz eder (2004: 170).

Alyılmaz, *{+nI}* belirtme durum ekinin şahıs ve işaret zamirlerinin üzerine geldiğini belirtir (1994: 56). Ercilasun, *{+nI}* belirtme durum ekinin bazı edatlarla bağlantı kurmak için kullanıldığını da ifade eder (2008: 181).

Grönbech belirtme durum ekinin /n/ sesi ile bitmeyen bütün zamirlere, {+lAr} çokluk eki almış zamirlere ve zamir olarak hissedilmiş tüm isimlere eklendiğini açıklar (2000: 125). Yine Grönbech *beni, seni* gibi zamirlerden etkilenilerek önce *biz* ve *siz* zamirlerine, buradan çokluk I. ve II. kişi iyelik eklerine getirildiğini, buradan da zamirlerin çokluk ekli hallerine getirildiğini; EUT'de bu ekin soyut kavramları gösteren isimlere hiçbir zaman gelmediğini ancak eğer bir isme gelirse bu ismin zamirliğini ispat ettiğini ifade eder (2000: 29).

Tat.: Etü. *{+nI}* belirtme durum eki Tat.ta yaşamaktadır. Poppe, belirtme durum ekinin Tat.ta, Etü.de nadiren görülen *{+nI}* şekli olduğunu ve bu ekin, eklendiği kelimeyi belirtili nesne yapma işlevi olduğunu ifade eder (1963: 36). Tat.ta III. kişilerin haricindeki kişilerde belirtme durum eki *{+nı}/{+nĕ}* kullanılmaktadır, III. kişilere *{+(I)n}* gelmektedir (Buran ve Alkaya, 2014: 41; Öner, 2013: 122).

Nuriyeva bu söz için *monı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+nI}* belirtme durum eki Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *bunları* ifadesini kullanmıştır.

G.10.20. işidiŋ: (bk. işid- **G.1.12).** Bu kelime *işit-* fiiline eklenen *{-(X)ŋ}* çokluk II. şahıs emir eki ile oluşmuştur. Çokluk II. şahıs emir eki Etü.de {-(X)ŋ}'dır (Alyılmaz, 1994: 247;

Ercilasun, 2016: 375; Tekin, 2016: 164). Gabain, bu şeklin tek kişi için nezaket ifadesi olarak da kullanıldığını, bunun da çokluk şekli olan {-(X)ŋlAr} ekinin nezaket değil sadece çokluk belirttiğini ifade eder (2007: 79; Şirin, 2019: 128).

Tat.: Çokluk II. şahıs emir eki Tat.ta *{-gIz}*'dır (Öner, 2013: 187; Poppe, 1963: 63). Nuriyeva bu söz için *işĕtĕgĕz* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Çokluk II. şahıs emir eki Ttü.de {-(X)n}/{-(X)nXz}'dır (Ergin, 2009: 307; Korkmaz, 2009: 671).

Ergin Etü.de ekin *{-(X)ŋ}* olduğunu, çokluk ifadesini kuvvetlendirme görevi gören {+lAr} ekinin getirildiği ve *{-(X)ŋlAr}* şeklinin yerini, bir zaman sonra diğer kiplerin II. şahıslarına gelen ve çokluk belirtiği ifade edilen {+z} eki ile oluşmuş {-ŋUz} şeklinin aldığını, ekin önündeki yardımcı ünlünün ve ekteki ünlünün daima yuvarlak olarak kullanıldıktan sonra Osmanlı Türkçesinin son zamanlarında ünlü uyumunun gerçekleştiği ve yardımcı ünlünün ekin kendisine dahil olduğunu kısacası ekin Etü.den Ttü.'ye kadar olan ses ve biçim değişikliklerini ifade etmektedir (2009: 306-307).

Ercilasun bu söz için *işitin* ifadesini kullanmıştır.

G.10.21. Türk bodun: bk. bodun **G.1.18.**

G.10.22. tirip: (bk. {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *tir-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur. *Tir-* fiili "toplamak, derlemek" (Bayat, 2008: 209; Ercilasun, 2016: 715; Gabain, 2007: 300), "dermek, toplamak" (Ergin, 2010: 114; Tekin, 2016: 310) anlamlarına gelmektedir.

Clauson “bir araya getirmek, toplamak, birleştirmek” anlamlarına gelen bu fiilin *yığ-* fiili ile eş anlamlı olduğundan ancak bazı çağdaş Türk yazı dillerinde *yığ-* fiili ile *tir-* fiilinin küçük anlam farklılıkları olduğundan söz etmektedir Yine Clauson *tir-* fiilinin tüm çağdaşTürk yazı dillerinde yaşıyor olduğunu ancak Türkmen Türkçesi hariç Güneybatı (Oğuz) grubu Türk yazı dillerinde fiildeki /t-/ sesinin ötümlüleşip kapalı /e/ sesinin de /-e-/ olmasıyla fiilin *der-* olarak yaşamakta olduğunu belirtmektedir (EDPT: 529).

Şirin de *kubrat-* ve *yıg-* fiillerinin *tir-* fiilinin eş anlamlıları olduğu halde *yıg-* fiilinde düzensiz bir kümelenme olduğunu ancak *tir-* ve *kubrat-* fiillerindeki kümelenme hareketinin düzenli olduğunu belirtir (2019: 128).

Tat.: Etü. *tir-* fiili Tat.ta *tir-* olarak yaşamaktadır. Burada fiildeki /-i-/ sesinin Tat.ta değişmemiş olarak görünmesinin sebebi fiilin Etü.de kapalı /e/ olmasıdır. Tat. *tir-* fiili “dizilmiş şeyi toplamak, biriktirmek” (TTAS-III: 106) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *bĕrleşĕp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tir-* fiili Ttü.de *der-* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 128). *Der-* fiili “Bir araya getirmek, derlemek, toplamak, devşirmek” anlamlaarına gelmektedir (TS: 638).

Şirin, *bodun tir-, yarmak tir-, leşker der-, aklın der-* gibi çeşitli nesneler alabilen bu fiilin günümüzde “çiçek toplamak” anlamına daraldığını belirtmektedir (2019: 128). Ercilasun bu söz için *{seni} derleyip toparlayarak* ifadesini kullanmıştır.

G.10.23. il tutsıkıŋın: bk. il **G.3.12,** tut- **G.4.19,** {-sIk} **G.2.11,** {+(ŋ} teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+n} belirtme durum ek **G.1.10.**

G.10.24. bunta: bk. bu **G.1.7,** zamir n'si **G.2.13,** {+DA} **G.1.3.**

G.10.25. urtum: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *ur-* fiiline eklenen *{-DX}* geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *ur-* fiili "vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak, hakketmek, yontmak, geçirmek, kaydetmek" (Ergin, 2010: 119), "vurmak, dövmek, taş üzerine yazmak, hakketmek, yerleştirmek, koymak" (Tekin, 2016: 313), "vurmak, dikmek, tanzim etmek, düzenlemek" (Bayat, 2008: 224), "vurmak; taşa yazmak" (Ercilasun, 2016: 723), "atmak, kurmak, (kanun) çıkarmak, isabet ettirmek, vurmak" (Gabain, 2007: 305) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, Türk kültüründe ve diğer milletlerin kültürlerinde kağıt ve kalem bulunup yazı yazmaya başlanıncaya kadar yapılan işlemlerde 'vurmak', 'oymak', 'kazımak' gibi fiillerin yani bengü taş metinlerinde de geçen *ur-, tokı- biti-* fiillerinin kullanıldığını ve buradaki 'urtum' ifadesindeki *ur-* fiilinin de "vurmak" anlamından ziyade "yazı yazmak" mecazıyla kullanıldığından söz etmektedir. Yine Şirin *ur-* fiilinin aynı zamanda "toprağa temel kazarak bina etmek, kurmak" anlamını da taşıdığını, sonraki dönemlerde birçok deyimde kullanılır hale geldiğini belirtmektedir (2019: 129).

Şirin User de 'yazı, yazıt' başlığında ele aldığı *ur-* fiilinin "yazı yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak" anlamını vermiş ve neredeyse bu anlamı veren diğer fiillerden de söz etmiştir: *biti-, tik-, tokıt-, yarat-* gibi (2009: 405).

Clauson, bu fiilin Etü.den beri, silah kullanımını içermesi ile bağlantılı, iki ayrı anlama sahip olup bunlardan birinin "(bir şeyi, bir şeye, bir şeyden) koymak", diğerinin

"(bir şeyi) vurmak" anlamlarını taşıdığını ve özellikle "koymak" anlamlı *ur-* fiilinden çeşitli deyimler üretildiğini yazar (EDPT: 194).

Tat.: Etü. *ur-* fiili Tat.ta *or-* olarak yaşamaktadır. *Or-* fiili "Birine veya bir şeye vurmak, zarar vermek; herhangi bir şeyi kenara veya birinin veya bir şeyin üstüne fırlatmak, atmak; saldırmak, (düşmana) atılmak; halek etmek, saldırıp öldürmek, yok etmek" anlamlarındadır (TTAS-II: 477-478).

Nuriyeva bu söz için *çoḳıp yazdım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ur-* fiili Ttü.de *vur-* olarak yaşamaktadır (Ercilasun, 2008: 177). Şirin, EAT döneminde *ur-* fiiilinin başında bir /v-/ sesinin türediğini *ancak* ur- fiilinin de *vur-* ile beraber XIX. yüzyıla kadar kullanıldığını bildirir (2019: 130). Ttü.de ise *vur-* yaygılık kazanmış, *ur-* biçimi kullanımdan kalkmıştır.

Ttü.de *vur-* fiili "Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak; ses çıkarmak için bir şeyi başka bir şey üzerine hızla çarpmak; etkisi bir yere kadar uzanmak; duyulmak, hissedilmek; üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek; olumsuz yönde etkilemek; sürmek; takmak, koymak, bağlamak; bağlama, ilişkilendirmek; olduğundan başka bir biçimde görünmek; batıcı veya kesici cisimleri saplamak; uygulamak, basmak, koymak; hızla çarpmak; silahla yaralamak, öldürmek; soğuk, dolu vb. ürünlere zarar vermek" (TS: 2491-2492) gibi, temel ve mecazi olmak üzere toplam otuz bir anlamıyla oldukça sık kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *yazdım* ifadesini kullanmıştır.

G.10.26. yaŋılıp: bk. yaŋıl- **G.6.10,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

G.10.27. ölsikiŋin: öl- ve {+ŋ} teklik II. şahıs eki **G.6.22,** {-sIk} **G.2.11**, {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

G.10.28. yeme: Etü. *yeme* kelimesi, "da/de, yine" (Ercilasun, 2016: 729), "ve, dahi; da/de" (Tekin, 2016: 315), "ve, dahi, her ne kadar" (Gabain, 2007: 312), "yine, tekrar, ve, da, de" (Ergin, 2010: 123), "yine, tekrar, yeniden" (Bayat, 2008: 247) anlamlarına gelmektedir.

Clauson kelimenin yazımı hakkında kesinlik olmadığını, ilk hecedeki /e/ sesinin kapalı /e/ olabileceğini belirttikten sonra cümle başında kullanılan iki koşaçtan biri olduğundan söz etmekte, kelimenin aslen 've' anlamına gelmesine rağmen cümle başında ve içinde kullanıldığında 'ayrıca, de/da' anlamını karşıladığından söz etmektedir (EDPT: 934).

Şirin "ve, dahi, da" görevleri olan bir bağlama edatı olduğunu ve ayrıca "yine" anlamıyla kullanılan bir zarf olduğunu, bu bakımdan da *takı* edatıyla eş görevli olduğunu ifade eder (2019: 130).

Bazı araştırmacılar tarafından (Ergin, Gabain gibi) bu kelime *yime* olarak okunmuştur. Clauson da bu okuma farkılığının Süryanice ve Uygur alfabesinde sürekli olarak 'yme' şeklinde yazılmasından kaynaklandığını ve bunun da ilk hecedeki /e/ sesinin uzunluğunun normal olduğunu gösterdiğini ancak var olan kanıtların bu sesin normal /e/ sesinden çok kapalı /e/ sesi olduğunu işaret ettiğini ifade etmektedir (EDPT: 934).

Tat.: Etü. *yeme* sözü Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *tagın* ifadesini kullanmıştır. Tat.ta *tagın* "tekrar, yine, tekrardan, yeniden; devam ederek" (KTTS: 441) anlamlarına gelmektedir.

Ttü.: Etü. *yeme* Ttü.de de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *de* bağlacını kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /o/>/u/ /u/>/o/, /ö/>/ü/ değişimleri görülmektedir: *Etü. yok>yuk, Etü. tut->tot-, Etü. öl->ül-*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. yok>yok), Etü. Türk>Türk, Etü. tut->tut-, Etü. bu>bu, Etü. işit->işit-, Etü. il>il*

3. Etü.de *tir-* kelimesi Ttü.de ünlüleri bakımından değişime uğrayan kelimedir: *Etü. tir->der-*

4. Tat.ta /b/ sesinin korunması Tat. için karakteristik bir özelliktir: *Etü. bar>bar*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden olan /t-/>/d-/, /b-/>/v-/, /-b/>/-v/ ve söz başında /v/ sesinin türemesi önemlidir: *Etü. tir- (der-), Etü. bar (var), Etü. sab (sav), Etü. ur- (vur-*

6. Etü. /k-/ seslerinin Ttü.de /g-/, /t-/ seslerinin de /d-/ olması bir Oğuz grubu yazı dili özelliğidir ancak /k-/ ve /t-/ seslerinin Ttü.de korunduğu örnekler de mevcuttur: *Etü. kıl- (Ttü. kıl-), Etü. tut- (tut-)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {-DX }*>(Tat. {-DX}/ Ttü. {-DX}),* Etü. {+m} teklik I. şahıs eki > *(Tat. {+m}/ Ttü. {+m}),* Etü. {+m} teklik I. kişi iyelik eki> *(Tat. {+m}/ Ttü. {+m}),* Etü.

{+(s}I}> *(Tat. {+ı/+ĕ}/ Ttü. {+(s)I})*, Etü. {+DA}> *(Tat. {+DA}/ Ttü. {+DA}),* Etü. {-p}> *(Tat. {-p}/ Ttü. {-p}),* Etü. {+lAr}> *(Tat. {+lAr}/ Ttü. {+lAr}),* Etü. {+ıŋ} teklik II. kişi iyelik eki > *(Tat. {+ıŋ}/Ttü. {+n})* ve *zamir n'si* her iki yazı dilinde de kullanılan eklerdir.

2. Etü. {+(I)g} ekinden gelişen *{-I}* belirtme durum eki, {-mIş} duyulan geçmiş zaman eki ve Etü. {+ŋ} teklik II. şahıs emir eki> *({+n}),* sadece Ttü.de kullanılmaktadır.

3. Etü. *gu* soru edatı, her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, Ercilasun'un 'kubrattım' olarak okuduğu kelimeyi, *qobartdïm* olarak okumuş ve "çoğaltmak, fazlalaştırmak" anlamındaki *kübeyttĕm (topladım)* kelimesiyle aktarmıştır. Ancak Nuriyeva kitabının transkripsiyon kısmında *kobartdım* olarak okuduğu kelimeyi yine aynı kitabının sözlük kısmında *kobrat-* fiilini madde başı olarak vermektedir, ayrıca kobart- diye bir madde başı bulunmamaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yok > (Tat. *yuk*/ Ttü. *yok*), Etü. kıl- > (Tat. *kıl-*/ Ttü. *kıl-*), Etü. az > (Tat. *az* / Ttü. *az*), Etü. bar > (Tat. *bar*/ Ttü. *var*), Etü. beg > (Tat. *bek*/ Ttü. *bey*), Etü. bu > (Tat. *bu*/ Ttü. *bu*) Etü. işit- > (Tat. *işĕt-*/ Ttü. *işit-*), Etü. tut- > (Tat. *tot-*/ Ttü. *tut-*), Etü. ur- > (Tat. *or-*/ Ttü. *vur-*), Etü. öl- > (Tat. *ül-*/ Ttü. *öl-*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *çıgañ, kop, kubrat-, üküş, azu, igid, yeme* kelimeleri iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. ‘bodun’ ve ‘yaŋıl-’ kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, G: 11

NURİYEVA

bunta urtïm näṇnäṇ sabïm ärsär bäṇgü tašqa urtïm aṇar koru biliṇ türk amtïbudun baglar: gü jaṇïltačï siz Män b(äṇgü taš… tabĵa)č qaγanta bädizčikälürtim bädiztim. Mäniṇ sabïmïn sïmadï

Monda çoḳıp yazdım, eytĕrge tĕlerge süzlerĕmnĕ meŋgĕlĕk taşḳa çokıpyazdım. Anı kürĕp bĕlĕgĕz, Törkiy – hezĕr bek ḫalıḳ, teḫĕtke ḳaravçı-buysınuvçı bekler, sĕz taġın yalġışacaksız. Min meŋgĕlĕk taş öçĕn tabġaç ḳaġanlığınnan çoḳıp yazuvçılar kitĕrttĕm, yazdırdım. Miněm süzĕmnĕ bozmadı.

Burada kazıyıp yazdım, söylemek istediğim sözlerimi ebedi taşa kazıyıp yazdım. Onu görüp biliniz, Türk- şimdiki- beyi, halkı, tahta/kağana ait olan- boyun eğen beyler, siz de hata yapacaksınız. Ben ebedi taş için Çin Kağanlığından kazıyıp yazıcılar getirttim, yazdırdım. Benim sözümü boşa çıkarmadı.

ERCİLASUN

bunta urtum. Neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum; aŋar körü biliŋ! Türk amtı bodun begler, bödke, körügme begler gü yanıltaçı siz? Men beŋgü taş tiktim. Tabgaç kaganta bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im. Meniŋ sabım sımadı;

Buraya yazdım. Ne kadar sözüm varsa bengü taşa vurdum {yazdım}; ona bakarak bilin! Şimdiki Türk milleti ve beyleri, şimdi, {bengü taşlara} bakan beyler {olarak} mı yanılacaksınız? Ben bengü taş diktim. Çin kağanından bezeyici getirttim, bezettim. Benim sözümü kırmadı;

İnceleme:

G.11.1. bunta: bk. bu **G.1.7,** zamir n'si **G.2.13,** {+DA} eki **G.1.3.**

G.11.2. urtum: bk. G.10.25.

G.11.3. neŋ neŋ: (bk. neŋ **G.8.10).** Etü. *neŋ neŋ* ifadesi burada ikileme olarak kullanılmıştır. Bu söz için Ercilasun "nice nice, ne kadar" (2016: 696), Orkun *neñne* okuyarak "ne, her ne" (2011a: 820) anlamını vermiştir.

Tat.: Etü. *neŋ neŋ* ikilemesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *eytĕrge tĕlegen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *neŋ neŋ* ikilemesi Ttü.de de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *ne kadar* ifadesini kullanmıştır.

G.11.4. sabım: bk. G.1.10.

G.11.5. erser: bk. er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.11.6. beŋgü taşka: (bk. beŋgü **G.8.15,** {+GA} eki **G.1.8).** Bu söz *beŋgü taş* ismine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Beŋgü kelimesinin üzerinde taşıdığı anlam, *taş* kelimesiyle birlikte kullanıldığında da ortaya çıkar ve 'beŋgü taş' sıfat tamlaması I. ve II. Türk Kağanlığı döneminde Köktürkçe ve Köktürk alfabesiyle taşa kazınmış yazıları ifade eder.

Etü. 'beŋgü taş' ifadesine Bayat "abide" (2008: 37), Ercilasun "ebedi (ölümsüz) taş, anıt" (2016: 659) anlamlarını vermiştir.

Taş ismi Etü.de iki anlama gelmektedir. Biri "dış, dışarı" anlamına gelmekte, diğeri ise "taş" (Gabain, 2007: 297; Ergin, 2010: 113; Bayat, 2008: 202; Ercilasun, 2016: 711), "taş, kaya, kayalık yer" (Tekin, 2016: 309) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, 'taş' kelimesinin günümüzdeki gibi 'taş' anlamını taşımasının yanında bu söz konusu taşlardaki yazılarda "dikilitaş, yazıt taşı" anlamlarıyla kullanıldığından söz etmektedir (2019: 130).

Tat.: Etü. *taş* Tat.ta *taş* olarak yaşamaktadır. Tat. *taş* "Metallerden başka her türlü sert mineral, dağ cinsi; değerli veya gerekli minerale (bunun bir parçasına) dair; hareketsiz ve kaba (insan yüzü hakkında)." anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *meñgĕlĕk taşḳa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *taş* Ttü.de de *taş* olarak yaşamaktadır. Ttü. *taş* "Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde; bu maddeden yapılmış, bu maddeden oluşmuş; bazı yerlerde ve işlerde kullanılmak için bu

maddeden özel olarak hazırlanmış malzeme; yapı işlerinde kullanılmak için bu maddeden hazırlanmış malzeme; mücevherlerde kullanılan yüksek değerli cevher; dama, domino vb. oyunlarda kullanılan metal, kemik, plastik veya tahta parçalardan her biri; bazı organların içinde özellikle idrar kesesi vb.nde oluşan, türlü biçim ve hacimdeki katı madde; bazı kütlelerden kopan veya koparılan parça; üstü kapalı bir biçimde söylenen iğneleyici söz." (TS: 2277) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *bengü taşa* ifadesini kullanmıştır.

G.11.7. urtum: bk. G.10.25.

G.11.8. aŋar: (bk. an **G.2.18).** Bu kelime *an* zamiri ve *{+gAr}* yön gösterme eki ile oluşmuştur.

Şirin; Räsänen, Hamilton, Röhrborn gibi bazı Türkologların *aŋar, muŋar, maŋar, saŋar* kelimelerindeki ekin, {+gArU} yön gösterme ekinin son ünlüsünün düşmesiyle oluştuğunu iddia ettiklerini ancak Erdal'ın bu görüşe, yön gösterme ekinin düştüğüne dair başka bir örnek bulunmamasından dolayı, karşı çıktığını ve ona göre *aŋar, muŋar* vd.nin yönelme durum eki almış zamirler olduğunu ve bu ekin {+GA} yönelme durum ekinden daha eski bir yönelme eki olduğunu, ayrıca *aŋa* ve *muŋa* biçimlerinin kişi zamirlerinin yönelme durum ekli biçimlerinden (*baŋa* ve *saŋa*) etkilenerek oluştuğunu iddia ettiğini ifade etmektedir (2019: 131).

Tat.: Etü. *{+gAr}* eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *anı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+gAr}* eki Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ona* ifadesini kullanmıştır.

G.11.9. körü biliŋ: bk. kör- fiili **G.2.22,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** bil- **G.5.27,** {+ŋ} çokluk II. şahıs eki **G.10.20.**

G.11.10. Türk: bk. G.1.5.

G.11.11. amtı: bk. G.3.4.

G.11.12. bodun: bk. G.1.18.

G.11.13. begler: bk. G.1.21.

G.11.14. bödke: bk. G.1.8.

G.11.15. körügme begler: (bk. kör- **G.2.22,** begler **G.1.21).** Bu söz *kör-* fiiline eklenen *{-gmA}* sıfat-fiil eki ve *beg* ismine eklenen *{+lAr}* çokluk eki ile oluşmuş bir sıfat tamlamasıdır.

Tekin *{-gmA}* sıfat-fiil ekinin eyleyici adı olduğunu yani ifadeye bir işi yapan, eden anlamı verdiğini, bu ekin hem niteleyici (sıfat) hem de isim olarak kullanıldığını ifade eder (2016: 153).

Alyılmaz *{-gmA}* ekinin sık kullanılan bir sıfat-fiil eki olduğunu, bu ekle yapılan sıfat-fiillerin isim ve sıfat olarak kullanıldığını ifade eder ve çoğunlukla geçmiş zamanın içindeki bir geniş zamanı ifade ettiğini belirtir (1993: 90).

Erdal, *{-gmA}* ekini, çekimsiz fiiller olarak ele aldığı sıfat-fiil konusu içinde üç başlıkta inceleyerek ele almıştır. 'perfect participles', imperfect participles' ve 'projection participles' başlıklarına ayırarak incelemiş ve konumuz olan *{-gmA}* sıfat-fiil ekini eklendiği fiile bitmemişlik ifadesi katan ve cümlede çoğunlukla öznelere atıfta bulunan isimleri nitelemek için ortaya çıkan bir sıfat-fiil türüne (imperfect participles) dahil etmiştir. Yine Erdal, {-gmA} ekinin eklendiği fiili yüklemleştirici özelliğinin bulunmadığını, ayrıca ekin sadece olumlu şekliyle karşılaşıldığını ve olumsuz şeklinin bulunmamasının da ekin işlevselliğinin kaybolduğuna dair bir işaret olabileceğini, ekin durum eki ve {+lAr} çokluk ekini alabildiğinin kanıtlandığını ifade etmektedir (1963: 282-283).

Şirin de bu ekin Etü., Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde kullanılıp daha sonra yerini aynı işlevdeki {-gAn} ekine bıraktığı, ekin {-G} fiilden isim yapım eki ve {+mA} ekiyle birleşerek oluştuğu ve fiile "yapan, eden" anlamı verdiği bilgisini Eraslan'dan aktarmıştır (2019: 132).

Tat.: Etü. *{-gmA}* sıfat-fiil eki Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva *körügme* kelimesini Köktürk harfli orijinal metinde yer almasına rağmen transkriptli metinde yer vermemiş ancak aktarma yaparken *teḫětke ḳaravçı buysınuvçı bekler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-gmA}* sıfat-fiil eki Ttü.de de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz öbeği için *{bengü taşlara} bakan beyler {olarak}* ifadesini kullanmıştır.

G.11.16. gü: bk. G.10.16.

G.11.17. yaŋıltaçı siz: bk. yaŋıl- **G.6.10,** {-DAçI siz} **G.8.5.**

G.11.18. men: bk. G.2.22.

G.11.19. beŋgü taş: bk. beŋgü **G.8.15,** taş **G.11.6.**

G.11.20. tiktim: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *tik-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *tik-* fiili "dikmek" (Tekin, 2016: 310; Ergin, 2010: 114; Gabain, 2007: 300), "dikmek, sokmak (hayvanın sokması), oluşturmak" (Bayat, 2008: 208) anlamlarına gelmektedir. Şirin, bu fiilin "bir şeyi başka bir şeyin içine sokmak, yerleştirmek; bir cismi dik biçimde durdurmak, dikmek" anlamlarının yanı sıra "(heykeli) kaideye oturtmak; (çıt sözüyle) çakmak, toprağa yerleştirmek, dikmek; yazıt dikmek" anlamlarında da kullanıldığını ifade eder (2019: 133).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Etü. *tik-* fiili Tat.ta *tĕk-* olarak yaşamaktadır. Tat. *tĕk-* fiili "Dokuma, deri, kağıt, karton gibi nesnelerin kenarlarını iğne yardımında iplik ile bağlamak, dikmek; iğne ve iplik yardımıyla dikip bağlamak, yapıştırmak; sıra halinde diziden çivi çakarak çıkarmak, çok büyük çiviler ile çivileyerek tutturmak; giyim-kuşam ve her türlü dış kıyafet, yazma gibi şeyler dikme işi; dikey şekilde vurup çakarak yerleştirmek" (TTAS-III: 65) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva'nın orijinal metninde bu kelime okunmadığı için transkriptli metinde ve aktarma metninde bu kelimenin karşılığı yer almamaktadır.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *tik*- fiili Ttü.de *dik*- olarak yaşamaktadır. Ttü.de *dik*- fiili "Bir cismi dik olarak durdurmak; yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek; bardak, kadeh, testi vb. kapların içindekini bir çırpıda, bir solukta içmek; beklemek için birini bir şeyin başına getirmek; top, taş vb.ni dikine havaya atmak; yapı kurmak, inşa etmek; top, vb.ni oyun alanında belirli bir yere koymak; biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb.ni iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak" anlamlarına gelmektedir (TS: 661).

Ercilasun bu söz için *diktim* ifadesini kullanmıştır.

G.11.22. bedizçi: Bu kelime *bediz* ismine eklenen {+çI} isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Bediz "resim, süs" (Gabain, 2007: 267), "süs, resim, heykel" (Tekin, 2016: 296), "resim, heykel, nakış, şekil, süs" (Ergin, 2010: 88), "resim, tasvir, süs, bezek, nakış, heykel, şekil; nârin; bedük yerine yazım yanlışı yapılarak yüksek anlamında; güzel" (Bayat, 2008: 35), "süs, bezeme, motif, oyma; resim; heykel" (Şirin, 2009: 243) anlamlarına gelmektedir.

Clauson da "süsleme" belki de özellikle "boyalı süsleme" anlamını taşıdığını, Etü. zamanında "iz, leke/boya" anlamlarındaki Moğolca *beder* kelimesinden alıntı olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 310).

{+çI} isimden isim yapım ekinin Gabain, yapanı bildirdiğini (2007: 43); Tekin, meslek grubunu ya da bir işi sürekli yapan anlamında kullanıldığını (2016: 80); Alyılmaz, bir işi yapanı veya işi meslek edinenleri belirtmek için kullanılan işlek bir ek olduğunu (1994: 16); Erdal, ekin gelenek üzerine veya uzman olarak bir işle ilgilenen ve her zaman durum ve olaylara öncülük eden kişiler için kullanıldığını (2004: 148) ifade etmektedir.

Etü.de *bedizçi* “ressam, heykeltraş” (Tekin, 2016: 296; Şirin, 2009: 280), “resimci, ressam, nakkaş, heykelci” (Ergin, 2010: 88), “ressam, taş yontan, sanatkâr, hakkâk” (Bayat, 2008: 35) anlamlarındadır.

Clauson, bu kelimenin ‘bediz’ isminden türeyip bu fiili icra eden kişiyi tanımlayan bir isim olduğunu ve “ressam, bezeyici” anlamlarına geldiğini ayrıca sadece VIII. yüzyıl Türkçesinde görüldüğünü ifade etmektedir (EDPT: 310).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Nuriyeva, Etü. *bediz* isminin Tat.taki karşılığı olarak ‘bizek’ kelimesini göstermiştir (2007: 14). Ahmetyanov *bizek* isminin kökü olan *bize-* fiilini *bediz* isminden gelmiş olma ihtimali üzerinde durur ve buna kanıt olarak kelimenin tarihsel gelişiminin *bedize-* > *bejze-* > *bize-* şeklinde olduğunu gösterir (TTES-I: 184).

Tat.ta *bizek* ismi “Çeşitli renkteki iplerle nakış işleyip boyalarla boyayarak, taşları oyup çok çeşitli çizgileri, renkleri güzelce birleştirerek oluşturulan resim; herhangi birini veya bir şeyi süslemek, ona güzellik vermek için hizmet eden nitelikli, güzel eşya; herhangi bir şeyi belirten, fark ettiren çizgi; herhangi bir şeyin görünüşü, güzelliği, övüncü.” (TTAS-I: 160-161) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *{+çI}* ekinin Tat.ta kullanımı devam etmekte ancak ünlü sesin değişmesi sonucunda *{+çı/çĕ}* olarak yaşamaktadır. Ekin işlevi Etü.de olduğu gibidir, bir işte uzman olan kişiyi gösterir (Poppe, 1963: 88).

Bizekçĕ ismi de “Süsler yapan, nakışlar işleyen (kişi)” (TTAS-I: 161) anlamındadır. Nuriyeva bu söz için *çoḳıp yazuvçılar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bediz* ismi Ttü.de bazı ses değişikliklerine uğramış hali ile karşımıza çıkmaktadır. Etü. *bediz* ismine eklenen {+A-} isimden fiil yapım eki ile oluşan *bedize-* fiili Ttü.de kullanılan kelimenin kökenidir ve *bedize-* fiili zamanla önce *bedze-* olmuş, sonrasında da Ttü.de kullanılmakta olan *beze-* fiiline dönüşmüş ve *beze-* fiilinden oluşan bezek, bezeme[10], bezenmek gibi kelimeler türemiştir. (KBS-I: 137-138). Bu kelimeler dışında, bunlara eklenen yapım ekleriyle kelime türetmek mümkündür ve bunun bazı örnekleri Türkçe Sözlük'te (s. 325-326) mevcuttur.

Etü. *{+çI}* yapım eki Ttü.de de meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapan çok işlek bir ektir ancak Etü.de ek sadece iki şekilliyken Osmanlı Türkçesi zamanında başlayıp Ttü. de içine alan dönemde /ç/ sesinin ötümlüleşerek /c/ olması ve ünlünün de yuvarlaklaşmaya uğraması sonucunda ek, sekiz şekilli {+CX} olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2009: 157-159).

Etü. *bedizçi* kelimesinin karşılığı olarak Ttü.de *bezekçi, bezeyici* gibi doğrudan *beze-* kökünden türemiş kelimeler veya daha sık olmak üzere Arapçadan Ttü.'ye geçen *ressam, nakkaş* gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *bezeyici* ifadesini kullanmıştır.

G.11.23. kelürtüm: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu ifade *kel-* fiiline eklenen *{-r-}* fiilden fiili yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

[10] *Bezeme* ismi Gülensoy'un Köken Bilgisi Sözlüğü'nde iki farklı anlamı olan bir kelimedir ve bunlardan biri "tezhip, süs" anlamındayken diğeri konu ile hiçbir bağlantısı olmayan ve kökeni de tamamen farklı olup halk ağzında, bir tür deri hastalığına verilen ad olarak yaşayan bezemedir. Yukarıda bezeme ile kast edilen "tezhip, süs" anlamındakidir.

Etü. *kel-* fiili "gelmek" (Tekin, 2016: 303; Gabain, 2007: 279; Ergin, 2010: 100) anlamındadır. Etü. *kelür-* fiili ise aldığı yapım eki sonucunda "getirmek" (Ergin, 2010: 100; Gabain, 2007: 279; Tekin, 2016: 303) anlamını kazanmıştır.

{-Ur-} yapım eki Tekin'in deyimi ile bir orta çatı eki (2016: 92), Gabain'in deyimi ile ise bir yaptırma ekidir ve birçok kez basit haldeki fiil kökünün anlamını verdiğini ayrıca çoğunlukla /u/ yardımcı sesi ile kullanıldığını ifade etmektedir (2007: 60). Erdal, {-Ur-} ekinin ve bunun dışındaki {-Ar-} {-gUr-}, {-tUr-} {-Xz} ve {-(X)t-} eklerinin geçişsiz bir fiil köküne eklendiğinde fiili geçişli yaptığını; geçişli bir fiil köküne eklendiğinde de türeyen fiili ettirgen yaptığını ifade etmektedir (2004: 229). Alyılmaz da fiilden ettirgen fiil yapan bir ek olduğunu ifade eder (1994: 7).

Kelür- fiili ise aldığı ekten dolayı "getirmek" (Tekin, 2016: 303; Gabain, 2007: 279; Ergin, 2010: 100) anlamı kazanmıştır.

Tat.: **(bk.** /e/>/i/ **G.1.12).** Etü. *kel-* fiili Tat.ta *kil-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kil-* fiili "Hareket edip herhangi bir şekilde belirli bir yere yaklaşmak veya ulaşmak, uğramak (yayan veya çeşitli taşıma araçlarında); konuşmacıya doğru hareket etmek; herhangi bir amaçla nereye olursa gitmek; belirlenen yere yaklaşmak, teslim edilmek (nereye olursa gönderilen şey hakkında); masaya, sofraya getirilmek, bırakılmak, verilmek (yiyecek, içecek vb.); ayrılarak çıkmak, akmak (su, kan, gözyaşı vb.); herhangi bir şekilde yerden etrafa saçılmak, çıkmak, nereye olursa geçip girmek (koku, duman vb.)" gibi birçok anlama sahiptir (TTAS-II: 97).

Etü. *{-Ur-}* yapım eki Tat.ta kullanılmaktadır (Öner, 2013: 102-103). Poppe ekin ettirgen fiiller türettiğini, ünsüzle biten bir fiile eklenince araya /ı/-/ĕ/ yardımcı sesini aldığını ifade eder (1963: 98). Ancak Etü.de "getirmek" anlamını *kelür-* fiili vermekteyken Tat.ta aynı anlamı *kitĕr-* fiili vermektedir, aslında Tat.ta "getirmek" anlamındaki *kitĕr-* fiilinin kök fiili *kil-* olsa da gövde bakımından Etü. *keltür-* fiilinde yaşanan ses olayları ile

Tat.ta ‘kitĕr-’ olmuştur, yani *kitĕr*- fiili *kelür*- gövdesinde değil *keltür*- gövdesinde yaşanan ses değişiklikleriyle oluşmuştur (TTES-I: 425).

Kitĕr- fiili Tat.ta şu anlamlarıyla yaşamaktadır: “Elde tutup taşıyarak gelmek; her nereden olursa geri dönerek gelip, herhangi bir şekilde yeni haber anlatmak, söylemek; her neye olursa yakınlaştırmak, yakın tutmak; her nereye olursa gitmek için yol hizmetini yerine getirmek, herhangi bir şey etrafına yol göstermek, alıp; herhangi bir sebep dolayısıyla neresi olursa gelmeye mecbur olmak; herhangi bir sebep ile çağırtmak, çağırıp gelmek; herhangi bir şeyin sebepçisi olmak, her ne olursa vermek, var etmek (netice olarak); doğurmak (insanlar ve hayvanlarla ilgili olarak); ‘dünyaya’, ‘meydana’ gibi sözlerle kullanılan dizede: icat etmek, inşa etmek; her neye olursa dilek tutmak, duygu uyandırmak; yerine ulaştırmak; bazı söz gruplarından birleşik fiiller yapıp “etmek” yardımcı fiil işlevini yerine getirir, bazı isimlerin yanında şu isimden fiil yapan ek işlevini yerine getirir (mesela hatıra getirmek-hatırlamak).” (TTAS-II: 112-113).

Nuriyeva bu söz için *kitĕrttĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /k-/>/g-/ **G.2.11).** Etü. *kel*- fiili Ttü.de *gel*- olarak yaşamaktadır. *Gel*- fiili “ulaşmak, varmak; getirmek; oturmaya, ziyarete gitmek; isabet etmek; varlığını sürdürmek, yaşamak, intikal etmek; ortaya çıkmak, doğmak; kadar olmak; bir yerden alınıp bir yere ulaştırılmak; katılmak, eklenmek; türemek; dayanmak, tahammül etmek; kendine yapılan herhangi bir davranış veya durumu iyi karşılamak; kazanılmak, sağlanılmak; uymak; olmak, -e uğramak; akmak; düşmek, rast gelmek; görünmek, sanılmak; (-e) uygun düşmek; mal olmak; ihtiyaç anlatan deyimler kurmaya yarayan bir fiil; *(yar)* kök veya gövdeleri sonuna {-a/-e} eki almş fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur; yönelme durumundaki bazı kelimelere getirilerek birleşik fiil yapar” gibi anlam ve işlevlere sahiptir (TS: 923-924).

{-Ur-} eki Ttü.de oldukça sık kullanılan geçişli veya geçişsiz fiilleri ettirgen yapan yapım eklerinden biridir (Ergin, 2009: 209; Korkmaz, 2009: 131). Ergin, bu ekin özelliklerini; ünsüzlerle biten fiillerin bir kısmına gelip ünlü sesle bitenlere eklenmediğini, {-z-} ettirgenlik eki hariç kendinden önce hiçbir fiilden fiil yapım eki almadığını, kendisinden sonra da olumsuzluk ekinden başka {-l-} ve {-t-} yapım eklerini alabildiğini ve tek heceli tüm fiil köklerine eklenebildiğini açıklamıştır (Ergin, 2009: 209).

Ttü.de de aynı Tat.ta olduğu gibi *getir-* fiili Etü. *keltür-* fiil gövdesindeki ses değişiklikleriyle meydana gelmiştir (KBS-I: 367). Oğuz grubu Türk yazı dillerinde keltür- > getür- > getir- gelişmesi yaşanmıştır (Şirin, 2019: 134). Etü. *kelür-* fiilinin Ttü.de karşılığı, anlam olarak var olsa da şekil olarak yoktur.

Ercilasun bu söz için *getirttim* ifadesini kullanmıştır.

G.11.24. bedizet(t)im: (bk. bediz **G.11.22,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu kelime *bediz* ismine eklenen *{+A-}* isimden fiil yapım eki, *{-t-}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs ekinden oluşmuştur. ‘Bedizettim’ sözü okunurken iki /t/ ile okunmasına rağmen Köktürk harfleriyle yazılışında tek bir /t/ harfi kullanılmış bunun sebebi ikiz ünsüzlerin tek harfle gösterilmesidir (Tekin, 2016: 43). İkiz ünsüzün tek harfle gösterilmesi meselesi **G.12.4. ıt(t)ı** maddesinde de karşımıza çıkmaktadır.

{+A-} eki isimden fiil türeten ekler içinde ({+lA-} eki ile) en yaygın kullanıma sahip ek olup geçişli ve geçişsiz fiiller türetmekte kullanılan bir ektir (Erdal, 2004: 228; Şirin, 2019: 134). Ancak Erdal ve Şirin’in aksine Alyılmaz ekin fazla işlek olmadığını belirtir (1994: 9). Tekin ise daha çok geçişsiz fiiller türettiğini ifade eder (Tekin, 2016: 84).

Tat.: Etü. *{+A-}* eki Tat.ta da kullanılan bir İFYE'dir. Öner ekin Ttü.den daha işlek olduğunu ancak kullanımının giderek azaldığını ifade eder (2013: 58).

Nuriyeva bu söz için *yazdırdım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ergin *{+A-}* ekinin Etü.de daha işlek olduğunu ancak Ttü.de eskisi kadar işlek kullanılmadığını ifade eder (2009: 181). Korkmaz, ekin çoğunlukla tek heceli isim köklerine geldiğini seyrek olarak da çift hecelilere geldiğini ve isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türettiğini ifade eder. Yine Korkmaz *{+A-}* ekinin {-l-}, {-n-}, {-ş-}, {-t-} çatı ekleriyle birleşip kaynaşarak yeni bir yapım eki meydana geldiğini belirtir (2009: 111-112).

Ercilasun bu söz için *bezettim* ifadesini kullanmıştır.

G.11.25. meniŋ sabım sımadı: (bk. men **G.2.22,** sabım **G.1.10,** {-mA} **G.3.22,** {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9).** Bu ifade öncelikle içinde *sab sı-* deyimi üzerine kurulmuş bir cümledir. 'Meniŋ sabım' ifadesi kendi içinde bir kelime grubu çeşidi olan isim tamlamasıdır ve 'meniŋ sabım sı-' ifadesi de çekimli bir deyim örneğidir (Şen, 2017: 164). Şen 'sabın sı-' olarak ele aldığı bu deyim "hatrını kırmamak" genel anlamı ile, "(Çinliler) benim sözümü kırmadılar" özel anlamı ile bengü taşlarda geçmektedir (2017: 164, 269).

Deyimdeki her kelimeyi ayrı ayrı ele alacak olursak, 'meniŋ' kelimesi *men* teklik I. kişi zamiri ile *{+Iŋ}* ilgi durum ekiyle oluşmuştur. Gabain bengü taşlarda ve Uygur Türkçesinin bazı /n/ ağzı eserlerinde {+Iŋ} şeklinde olup Uygur dönemi yazma eserlerinde {+nIŋ} olarak kullanıldığını ifade eder (2007: 63). Tekin ekin Etü.de ünsüzle biten gövdelere {+Iŋ}, ünlüyle biten gövdelere ise {+nIŋ} olarak eklendiğini ayrıca ekin önlük-artlık uyumuna uysa da düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığını ifade eder. Yine Tekin ekin tek bir kez {+ıg} olarak geçtiğini belirtir (2016: 101).

Erdal da ilgi ekinin yüklemleştirici özelliği olduğunu, isim tamlamalarında niteleyen görevinde bulunan isme eklendiğini ve nitelenenin kullanılmadığı durumlarda bir edatla beraber kullanıldığını ifade etmektedir (2004: 365-366).

Diğer kelime olan 'sımadı' çekimli fiili ise *sı-* fiiline eklenen {-mA} olumsuzluk eki ve {-DX} bilinen geçmiş zaman teklik III. Şahıs eki ile oluşmuştur. Etü. sı- fiili "Kırmak, sındırmak, bozmak, yenmek, galebe çalmak, zaptetmek" (Ergin, 2010: 110), "kırmak, tahrip etmek" (Tekin, 2016: 308), "kırmak, yenmek" (Gabain, 2007: 293), "kırmak, sindirmek, yenmek, galebe çalmak, tahrif etmek, değiştirmek" (Bayat, 2008: 188-189) anlamlarına gelmektedir. Araştırmacılar tarafından verilen anlamlara bakıldığında *sı-* fiilinin hem gerçek hem de mecazi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir, Şirin de fiilin daha Türk Kağanlığı dönemindeyken "(savaşta) bozguna uğratmak, ele geçirmek" mecaz anlamlarını kazandığını ifade eder (2019: 135).

Clauson *sı-* fiilinin gerçek ve mecaz olarak "kırmak" anlamına gelen geçişli bir fiil olup Etü.de kullanıldığını ayrıca Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinden olan Sagay ve Nogay Türkçelerinde ve Osmanlı Türkçesinde fiilin yaşadığını ifade eder. Yine Clauson Osmanlı Türkçesinde gerçek ve mecazi "kırmak" anlamı dışında "fethetmek" anlamıyla da kullanıldığını belirtir (EDPT: 782).

Tat.: **(bk. /**e/>/i/ için **G.1.12,** /i/>/ĕ/ için **G.1.1).** Etü. {+Iŋ} ilgi durum eki Tat.ta her durumda {+nıñ}/{+nĕŋ} olarak yaşamaktadır (Öner, 2013: 119).

Etü. *sı-* fiili Tat.ta *sın-* olarak yaşamaktadır (TTES-II: 190). *Sın-* fiili "Güçlü darbeden, sertçe vurup çarpmaktan vb. şeylerden güçlü ve tesirli etkiden, hareketten dolayı yarılmak (genellikle uzunca eşyalar için); boyun eğmeye, barışmaya anlaşmaya mecbur olmak, manen yenilmek, teslim olmak (insan, onun iradesiyle ilgili); birden ısınıvermek, sıcaklığı pek artmak (kışın çok soğuk gün, hava ile ilgili); bir fiziksel çevreden ikincisine

geçen ışık, çeşitli dalga ile ilgili: yönünü değiştirmek" anlamlarında yaşamaktadır (TTAS-II: 701-702).

Nuriyeva bu söz için *miněm süzěmně bozmadı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.de isimle isim arasında bağ kuran ilgi durum eki {+Iŋ}, Ttü.de {+(n)Xŋ} olarak kullanılmaktadır. Ek ünsüzle biten gövdelere {+Xŋ}, ünlüyle biten gövdelere ise {+nXŋ} olarak eklenmektedir (Ergin, 2009: 230).

Etü. *sı-* fiili Ttü.de sadece halk ağzında *sı-* olarak (TTES-II: 761) kullanılmaktadır. Sı- fiili Ttü.de de "kırmak, bozmak; yenmek, mağlup etmek" anlamlarına gelmektedir ve bu fiilin {-n-} FFYE ve çeşitli yapım ekleri ile genişlemiş isim ve fiil şekilleri (sın-, sındırıl-, sındı, sınık, sınıkçılık vb.) kullanılmaktadır (TS: 2095-2096). Ttü.de ise *sı-* fiili yerini *kır-* fiiline bırakmıştır.

Ttü.de *kır-* fiili ise "Sert şeyleri vurarak veya ezerek parçalamak; iri parçalara ayırmak; belirli bir biçimde katlamak; öldürmek, yok olmasına neden olmak; bir şeyin fiyatını azaltmak, indirmek; tavlada karşı oyuncunun pulunu oyun dışında bırakmak; vücut kemiklerinden birini parçalamak; tahılı kaba ve iri öğütmek; hareket durumundaki canlının veya taşıtın yönünü değiştirmek, çevirmek, döndürmek; dileğini kabul etmeyerek veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek, incitmek; yok etmek; gücünü, etkisini azaltmak; kaçmak, uzaklaşmak; değerinden düşük fiyata almak" anlamlarına gelmektedir (TS: 1419).

Şirin, Etü.de kullanımda olan *kır-* fiilinin "parçalamak" anlamında değil "kazımak, koparmak, yolmak" anlamlarında kullanıldığını dolayısıyla Ttü.de edindiği "kırmak" anlamının uzun yıllar *sı-* fiilinin üzerinde olduğunu ifade eder (2019: 135).

Ercilasun bu söz için *benim sözümü kırmadı* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /i/>/ĕ/, /ü/>/ö/, /e/>/i/, /u/>/o/ değişimi görülmektedir: *Bil->bĕl-, kör->kür-, men>min, ur- >or-*

2. Ttü. için ise Etü'deki sözlerin ünlü ses değerlerinin genel olarak korunduğu tespit edilmiştir: *Bu>bu, taş>taş, bil->bil-, beg>bey, ur->vur-*

3. Etü. ur- fiiline bakıldığında Tat.ta sadece kelime başındaki ünlü değişirken (ur- > or-), Ttü.de kelime başına gelen /v/ sesi ile *vur-* olmuştur.

4. Ünsüz ses değerleri dikkate alındığında Tat.'nın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür. Özellikle söz başı /t/ ve /k/ seslerinin ve /ŋ/ sesinin varlığı önemlidir: *taş >taş, kör->kür-, kagan>kagan, beŋgü>meŋgĕ*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişiklikleri /k-/>/g-/, /t-/>/d-/ görülmektedir: *kör->gör-, kelür->getirt-, tik->dik-*

6. Teklik I. kişi zamirinin ünsüzü ele alındığında, Tat.ta ünsüzün korunduğu gözlenirken, Ttü.de Oğuzca bir unsur olduğu düşünülen şekli olan *ben* kullanılmaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Söz konusu paragraf dikkate alındığında Tat. biçim bilgisi yönüyle Etü'ye daha yakındır.

2. Etü. *{+GA}* yönelme durum eki ve *{+DA}* çıkma-bulunma durum eki örneklerinin Ttü.deki kullanımları Oğuz grubu Türk yazı dillerinde karakteristik olarak görülen ses değişiklikleri sonucundaki şekilleri Ttü. metninde de görülmektedir: *taşka* > *taşa*

3. Etü. *{+GA}* yönelme durum eki Tat.ta herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır.

4. Etü. çokluk II. şahıs eki {+sIz} Tat.ta {-gAn} ekli geçmiş zaman, {-AçAk} ekli gelecek zaman gibi zaman eklerinden sonra kullanılmaktadır.

5. Etü. {-DAçI} gelecek zaman eki, her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

6. Etü. {-sAr} gerundiumu sondaki /r/ sesinin düşmüş hali olan {-sA} şekliyle şart eki olarak her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, 'Män b(äŋgü taš… tabĵa)č qaγanta bädizči kälürtim bädiztim' olarak okuduğu ifadeyi *Min meŋgĕlĕk taş öçĕn Tabġaç ḳaġanlığınnan çoḳıp yazuvçılar kitĕrttĕm, yazdırdım.* şeklinde aktarmış; Ercilasun 'Men beŋgü taş tiktim. Tabgaç kaganta bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im.' olarak okuduğu ifadeyi *Ben bengü taş diktim. Çin kağanından bezeyici getirttim, bezettim* şeklinde iki ayrı cümle olarak aktarmıştır. Bu ifadelerdeki farklılığın kaynağı, damgalarla yazılmış metinde zamanla oluşmuş tahribattan dolayı okunamayan kelimelerin her iki araştırmacı tarafından farklı farklı tamamlanıp yorumlanmasıdır. Nuriyeva parantez içinde verdiği kısmı [b(äŋgü taš… tabĵa)č] *öçĕn* edatıyla tamamlamış, Ercilasun ise aynı kısmı *diktim* yüklemiyle tamamlamıştır. Aslında Ercilasun aktarmada tamamlama veya yorumlamaya gitmemiştir, metnin orijinalinde *diktim* yüklemi zaten yer almaktadır. Burada karşımıza Nuriyeva ve Ercilasun'un hangi araştırmacının bengü taş metinlerinin orijinal yazımlarını kaynak olarak aldığı, sorusu çıkmaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. Türk > (Tat. *Törkiy* / Ttü. *Türk*), Etü. bu > (Tat. *bu* / Ttü. *bu*), Etü. beŋgü > (Tat. *meŋgĕ* / Ttü. *bengi*), Etü. taş > (Tat. *taş* / Ttü. *taş*), Etü. ur- > (Tat. *or-* / Ttü. *vur-*), Etü. kör- > (Tat. *kür-* / Ttü. *gör-*), Etü. bil- > (Tat. *bĕl-* / Ttü. *bil-*), Etü. beg > (Tat. *biy-* / Ttü. *bey-*), Etü. men > (Tat. *min* / Ttü. *ben*), Etü. kagan > (Tat. *kagan* / Ttü. *kağan*), Etü. kelür- > (Tat. *kitĕrt-* / Ttü. *getirt-*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *neŋ neŋ*, Etü. *bediz* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. *sab* (>*sav*) kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

4. Etü. *sı-* (> *sın-*), *Tabgaç* kelimeleri sadece Tat.ta yaşamaktadır.

NURİYEVA

KT, G: 12

tabγaç qaγanïŋ ičraki ïtï. Aŋar adïnčγ barq jaraturtïm ičin tašïn adïčïγ bädiz urturtïm taš toqïtdïm köŋültäki sabïmïn u… (on ok oγlïŋ)a tatïŋa tägi bunïkoru biliŋ bäŋgü taš

Tabġaç ķaġanı sarayındağı ostaların ciberdĕ. Alardan maḫsus bina tözĕttĕm. Ĕçĕn tışın maḫsus sırlap bizettĕm, taş ķordırdım, künĕldegĕ süzĕmnĕ … sĕz un uk balalarınnan tatına ķader anı kürĕp bĕlĕgĕz, meŋgĕlĕk taş

Çin kağanı sarayındaki ustalarını gönderdi. Onlardan özel bina inşa ettirdim. İçini dışını özel olarak süslettim, taş yığdırdım, gönüldeki sözümü ... siz On Ok çocuklarından Tatına kadar onu görüp biliniz, ebedi taş

ERCİLASUN

Tabgaç kaganıŋ içreki bedizçig ıt(t)ı. Aŋar adınçıg bark yaraturtum. İçin taşın adınçıg bediz urturtum. Taş tokıtdım; köŋülteki sabımın urturtum. On Ok oglıŋa, Tatına tegi bunı körü biliŋ. Beŋgü taş

Çin kağanlığının has {saray} bezeyicilerini gönderdi. Onun {Köl Tigin} için özel bir bark inşa ettirdim. İçine dışına özgün bezemeler {resim, heykel ve süslemeler} yaptırdım. Taş yazdırdım; gönüldeki sözlerimi kazıttım. On Ok oğullarına, Tat'ına kadar, buna bakarak bilin! Bengü taş

İnceleme:

G.12.1. tabgaç kaganıŋ: bk. tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25.**

G.12.2. içreki: bk. G.2.21.

G.12.3. bedizçig: bk. bediz **G.11.22,** {+çI} İİYE **G.11.22,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

G.12.4. ıt(t)ı: bk. ıt- **G.8.9,** {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9.**

G.12.5. aŋar: bk. G.11.8.

G.12.6. adınçıg: Bu kelime *adın-* fiiline eklenen *{-nçIg}* fiilden isim yapım ekiyle oluşmuştur.

Etü. *adınçıg* kelimesi "bambaşka, başka, fevkalade, harikulade çok değişik" (Ergin, 2010: 82), "özel, özgün" (Ercilasun, 2016: 647), "şaşılası, olağanüstü" (Tekin, 2016: 293), "fevkalade, seçilmiş, başka türlü, mümtaz, hususen" (Gabain, 2007: 258) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, *adınçıg* kelimesinin *adın* isminden türeyen, 'adınsıg' kelimesiyle eşanlamlı olduğunu ve içerdiği "özel, olağanüstü, çeşitli" gibi anlam alanlarıyla genel olarak "farklı" anlamına geldiğini ifade etmektedir (EDPT: 63).

Tat.: Etü. *adınçıg* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında "törlĕ" anlamını vermiştir (BTT: 121). Nuriyeva bu söz için "özel" anlamındaki *maḫsus* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *adınçıg* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *özel* ifadesini kullanmıştır.

G.12.7. bark: Etü. *bark* "mülk, bina, ev bark" (Gabain, 2007: 266), "ev, konut; anıt-mezar" (Tekin, 2016: 295), "bark, anıt kabir veya anıt mabet" (Ercilasun, 2016: 656), "bark, ev, mezar, türbe, abide, abide mezar" (Ergin, 2010: 87), "hükümdar sarayı, büyük bina, mülk, ev, bark; mezar, türbe, abide, abide mezar" (Bayat, 2008: 32) anlamlarına gelen bir isimdir.

Şirin, kelimenin tek başına kullanıldığında "türbe, anıtmezar" anlamlarına geldiğini ancak 'eb' kelimesiyle birlikte ikileme olarak (eb bark) kullanıldığında "ev bark, mal mülk" anlamına geldiğini ifade eder (2019: 137). Şirin User, 'konut, istihkam' başlığı altında ele aldığı *bark* kelimesine "ev, barınak, konut" anlamlarını da vermiştir (2009: 241).

Tat.: Etü. *bark* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabında *bark* kelimesine "yort, bina" anlamlarını vermiştir (BTT: 122). Tat.ta *bark* yerine *bina* ve *yort* kelimeleri kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *bina* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bark* kelimesi Ttü.de 'ev' kelimesiyle birlikte ikileme olarak kullanılmaktadır ki 'ev bark' ikilemesi Etü.de de 'eb bark' olarak kullanılmış ve hala da kullanılmakta olan bir ikilemedir (Şirin, 2019: 136). Ancak *bark* Ttü.de tek başına yaşamamaktadır, sadece ikileme içinde varlığını sürdürmektedir.

Ercilasun bu söz için *bark* ifadesini kullanmıştır.

G.12.8. yaraturtum: (bk. {-Ur-} FFYE **G.11.23,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *yarat-* fiiline eklenen *{-Ur-}* yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Yarat- fiili *yara-* kökünden {-t-} yapım eki ile çekimlenmiştir (EDPT: 959; Şirin, 2019: 137). *Yara-* fiili için Clauson "uygun, kullanışlı hale getirmek, uygun bulmak" gibi anlamlara gelip *yarat-* fiilinin de "uyum sağlamak, uydurmak veya bir şeyi onaylamak, kabul etmek" anlamlarında kullanıldığından ancak Etü. döneminde özellikle Tanrı'nın dünyayı yaratması karşılığında kullanılan "yaratmak" anlamının daha belirsiz olduğundan söz etmektedir (EDPT: 959).

Şirin *yara-* fiilinin bengü taşlarda iki kez geçtiğini ancak sonraki dönem kaynaklarında daha sık geçtiğini ifade eder ve *yara-* fiilinden türeyen *yaramaz* "uygunsuz", *yarag* "uygunluk, fırsat imkan", *yaraş-* "uygun olmak, yakışmak", *yarat-* "yapmak", *yaratur-* "yaptırmak", *yaran-* "yaranmak, naz ve cilve yapmak" gibi kelimelerin Etü.de kullanıldığından söz etmektedir. Yine Şirin, *yara-* fiili ile yarat- fiilinin anlamsal bağını 'yapmak> yaratmak> oranlamak, orantılamak> uygun hale getirmek' olarak kurmuştur (Şirin, 2019: 137).

Yarat- fiili "yaratmak, tertip ve tanzim etmek, yapmak, meydana getirmek" (Ergin, 2010: 121), "yapmak, yaratmak, düzenlemek" (Tekin, 2016: 314), "yaratmak, yoktan var etmek, süslemek, hazırlamak, tercüme etmek" (Gabain, 2007: 309), "yaratmak; oluşturmak, yapmak, meydana getirmek" (Ercilasun, 2016: 727), "yaratmak, vücuda getirmek, süslemek" (Bayat, 2008: 241) anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi sadece Gabain'in deyimiyle "yoktan var etmek" anlamındaki *yaratmak* dışında farklı anlamlarda da kullanılmıştır.

Clauson ve Şirin, *yarat-* fiilinin kökünü *yara-* olarak vermişlerse de Erdal bu görüşe katılmamakta, *yara-* ve *yarat-* fiilinin anlamsal açıdan bir benzerliklerinin bulunmadığını düşünmektedir çünkü *yarat-* "yaratmak, düzenlemek, belirli bir duruma getirmek vs." anlamlarında, *yara-* ise "yararlı veya uygun olmak" anlamlarındadır (1991-II: 793).

Güner de Erdal'ın bu görüşüne katılmakla birlikte onun görüşünü mitoloji ekseninde açıklamalarla kanıtlamaya çalışıp desteklemiştir. Güner'e göre *yarat-* fiilinin "uygun olmak vs." anlamlara gelen *yara-* fiiliyle ilgisi yoktur, *yarat-* fiili kökü *ya- "parlamak, ışık saçmak" fiiline kadar giden *yara-* "parlamak" fiiline eklenen {-t-} yapım ekiyle oluşmuştur (*ya-r+a-t-) ve zaten "uygun olmak, uygun bulmak" anlamlarına gelen *yara-* fiilinin kökü de "yardım etmek" anlamındaki *yar-* fiilidir. Yine Güner'in *yarat-* fiilini "parlamak" anlamındaki *yara-*, dolayısıyla *ya- fiiline dayandırma sebebi, Türk mitolojisinde çeşitli yaratılış efsanelerinde geçen doğumlarda, Tanrı'nın dünyayı yaratmasında ışığın ve ışıkla ilişkilendirilmiş kişilerin büyük rol oynaması ve bu mitolojik

ögelerin Türk milletinin kültürüne dolayısıyla da diline yansıdığını düşünmesidir (2012: 1415-1423).

Gülensoy ise fiilin "yardım etmek" anlamındaki *yar-* kökünden türediğini (yar-a-t-) ve "(Tanrı) olmayan bir şeyi var etmek; zeka ve düşünce gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak yapmak; olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak" anlamlarına geldiğini ifade eder (KBS-II: 1072).

Şirin User yapı, konut, mimari için kullanılan fiilleri incelerken *yaratur-* fiiline de yer vererek 'bark' ismiyle birlikte kullanıldığında "inşa ettirmek" anlamını kazandığını ifade eder (2009: 404).

Tat.: Etü. *yarat-* fiili Tat.ta *yarat-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva *yarat-* fiili için "buldırmak, yaratmak" anlamlarını vermiştir (BTT: 124).

Tat. *yarat-* fiili "Herhangi bir şeyi veya kişiyi çok benimsemek, sevme hissi duymak, ona meyletmek, saygı duymak; diğer cinsiyetteki kişiye sevgi hissetmek, saygı duymak; herhangi bir şeye kapılmak, onu dileyip onunla meşgul olmak; iyi yetişmek, yaşamak için gerekli şartı belirler: talep eder, gerekli sayar; meydana getirmek, var etmek, yapmak (Allah, Tanrı, Hüda vb.); herhangi bir şeyi gerekli ölçüye, kalıba vb. şeye ulaştırmak, getirmek, bir şeyi ikincisine uygun, denk hale getirmek; seçerek gerekli olanını, denk gelenini bulmak, almak." (TTAS-III: 645) anlamlarına gelmektedir.

Ehmedyanov *yarat-* fiilinin *yawra- veya yaral- fiilinden gelişen *yara-* fiilinin *{-t-}* ettirgenlik eki ile oluştuğunu belirtir (TTES-II: 553).

Buldır- fiili de “meydana getirmek, yapmak, işlemek; herhanagi bir şeyi yapmaya güç-kuvvet yetmek, yapabilmek; (vaktinde) yetiştirmek” (TTAS-I: 188) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için “inşa ettirdim” anlamındaki *tözěttěm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yarat*- fiili Ttü.de de *yarat*- biçiminde yaşamaktadır. Ttü. *yarat*- fiili “Allah, olmayan bir şeyi var etmek; zeka, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak; olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak” (TS: 2535) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *inşa ettirdim* ifadesini kullanmıştır.

G.12.9. için: bk. iç **G.2.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

G.12.10. taşın: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime *taş* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Türkçede eskiden beri kullanılan ve bunların eşyazılı ve eşsesli olduğu bilinen (Şirin, 2019: 138) iki tane ‘taş’ vardır. Biri bizim konumuz gereği burada inceleyeceğimiz zarf veya sıfat olarak “dış, dışarı” gibi anlamlarda kullanılan, isim olarak da “dış (taraf) veya bir şeyin dışı; avlu, yabancı ülke” gibi anlamlara gelen ve ‘iç’ isminin zıttı olan (EDPT: 556) ‘taş’tır; diğeri de daha sonra ayrıntılı olarak incelenecek olan “kaya parçası, taş” anlamındaki ‘taş’ ismidir.

Taş ismi “dış” (Tekin, 2016: 309; Ergin, 2010: 113), “dış, dış bölgeler” (Ercilasun, 2016: 711), “dışarı, dışarda” (Gabain, 2007: 297) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, Etü.de “dış” temel anlamı dışında “bedenin dış yüzü, ten, sırt”, “siyasal merkezin dışı” gibi mecaz anlamlarda da kullanıldığından söz etmektedir. Yine Şirin, temel anlamlarıyla karşıtlık ifade eden *iç* ve *taş* kelimelerinin ‘devlet’, ‘iktidar’, ‘saray’ ve ‘ülke ve devlet dışı’, ‘iktidar karşıtı’, hatta ‘ayaklanma, isyan’ çağrışımlarıyla mecazi olarak da karşıtlık belirttiğini ifade eder (2019: 138).

Tat.: Etü. *taş* ismi Tat.ta /ş/ sesinin etkisiyle ünlü sesin darlaşmasıyla *tış* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 138).

Tat.ta *tış* ismi “Herhangi bir nesnenin üstteki, göze görünen tarafı, karşıtı iç; kıyafetin ön tarafı, üst kısmı, içlik üstüne dikilen dokuma; kitap, defter vb. şeylerin içi yıpranmasın diye üst tarafına ciltlenen veya dikilen mukavva, kalın kağıt; yapının, binanın dış tarafındaki çevre, açık hava; her ne olursa yapının, binanın (normalde cezaevinin) dış tarafındaki hayat; kılık-kıyafetin, duyguların yansıması olarak sima, yüz; her ne olursa sınırın, sınırlanan şeyin arġı, diğer tarafındaki yer; yabancı” (TTAS-III: 202) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *tışın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ için **G.2.1).** Etü. *taş* ismi Ttü.de *dış* olarak yaşamaktadır (KBS-I: 281).

Ttü.de *dış* ismi “Herhangi bir cisim veya alanın sınırları içinde bulunmayan yer, hariç, iç karşıtı; bir konunun kapsamına girmeyen şey; görülen, içte bulunmayan yüzey; bir kimsenin görünüşü, durum ve davranışları; bireyin ötesinde bir varlığı olan; somut

kavramlarda iki veya ikiden daha çok şeyde merkeze daha uzak olan; yabancı ülkelerle ilgili; açık havada gçen sahneleri içine alan çekim; bazı top oyunlarında karşı takım oyuncularının vuruşuyla topun kalenin bulunduğu taraftan dışarı çıkması, aut" (TS: 652) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *dışına* ifadesini kullanmıştır.

G.12.11. adınçıg: bk. G.12.6.

G.12.12. bediz: bk. G.11.22.

G.12.13. urturtum: (bk. ur- **G.10.25,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *ur-* fiiline eklenen *{-DUr-}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX} bilinen* geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

{-DUr-} eki Etü.de işlek olarak kullanılan (Alyılmaz, 1994: 8) ettirgen çatı ekidir (Ercilasun, 2016: 370; Tekin, 2016: 93) ve sadece yuvarlak şekilleri mevcuttur (Ercilasun, 2016: 370).

Etü. *urtur-* fiili "vurdurmak, hakkettirmek, yontturmak" (Ergin, 2010: 119), "taş üzerine yazdırtmak" (Tekin, 2016: 313), "(taşa) yazdırmak, resim ve süsleme yaptırmak" (Ercilasun, 2016: 723) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *{-DUr-}* eki Tat.ta *{-tır-}/ {-tĕr-}, {-dır-}/{-dĕr-}* olarak yaşamaktadır (Öner, 2003: 99-100). Etü. *urtur-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva 'bediz urturtum' sözü için "süslettim" anlamındaki *bizettĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-DUr-}* eki Ttü.de ses uyumlarına bağlı olarak *{-DXr-}* olmak üzere çok şekillidir ve de çok işlek kullanıma sahip bir ettirgen çatı ekidir (Ergin, 2009: 212-213). Etü. *urdur-* fiili Ttü.de *vurdur-* olarak yaşamaktadır ancak bengü taştaki anlamından farklıdır. Ttü. *vurdur-* "Vurmasına yol açmak, vurmasını sağlamak" (TS: 2490) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *yaptırdım* ifadesini kullanmıştır.

G.12.14. taş: bk. G.11.6.

G.12.15. tokıtdım: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *tokı-* fiiline eklenen *{-t-}* ettirgen çatı yapan yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *tokı-* fiili "vurmak, sokmak, kurmak, tepinmek; dokunmak" (Gabain, 2007: 300), "(kılıç veya gürzle) vurmak" (Ercilasun, 2016: 717), "vurmak, dövmek, çarpmak, dokumak, sokmak, batırmak, tokmaklamak, yontmak" (Ergin, 2010: 115), "vurmak, dövmek" (Tekin, 2016: 311) "vurmak, dövmek, hücuma geçmek; atmak (nabız için)" (Bayat, 2008: 211) anlamlarına gelmektedir.

Clauson fiilin "çarpmak, vurmak (bir şeyi)" temel anlamına bağlı olarak "düşmanı yenmek" anlamının oluştuğunu ve mecazi olarak (kumaş vs.) "dokumak" anlamında da kullanıldığını ifade eder ve "dokumak" anlamında kullanılmasının sebebini, atkıyı vs. birleştirmek veya sağlamlaştırmak için zaman zaman dövülmesi olarak gösterir. Yine Clauson *tokı-* fiiinin Kuzeydoğu grubu Türk yazı dilleri hariç tüm çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli ses değişikliklerine uğradığı haliyle ve neredeyse her zaman "kumaş dokumak" anlamıyla kullanıldığından söz etmektedir (EDPT: 467). Şirin de *tokı-* fiilinin Etü.den beri çok anlamlı bir yapıya sahip olduğunu belirtir (2019: 139).

Etü. *tokıt*- fiili ise “vurdurmak, dövdürmek, dokutmak, yonturmak” (Ergin, 2010: 115), “(taşa) yazdırmak” (Ercilasun, 2016: 717) “yazıt yazdırmak” (Tekin, 2016: 311), “vurmak, ezmek; diktirmek; taş üzerine yazdırmak, hak ettirmek” (Bayat, 2008: 211) anlamlarındadır.

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ **G.1.4).** Etü. *tokı*- fiili Tat.ta *tukı*- olarak yaşamaktadır (KTTS: 496). Nuriyeva kitabının sözlük kısmında Etü *tokı*- fiilinin Tat.taki anlamı olarak “suġuv, kisüv; suk-, kis-” Etü. *tokıt*- fiili için de “kadakla-” anlamını vermiştir (BTT: 130). Etü. *tokıt*- fiili Tat.ta yaşamamaktadır.

Etü. *tukı*- fiili “Enlemesine ve boylamasına ipleri çok sıkıştırarak haça benzer dokuma yapmak; çizgili uzunca ipleri, kayışları vb. örüp herhangi bir şey yapmak; meydana getirmek, oluşturmak, icat etmek; herhangi bir şeye sık sık vurmak; herhangi bir şey hakkında defalarca anlatmak, durmadan hatırlatmak bulandırmak, karıştırmak, yayıkta yağ dövmek” (TTAS-III: 159) anlamlarında yaşamaktadır.

Ahmedyanov bu fiilin ‘tok’ yansıma sesinden türediğini belirtir (TTES-II: 309). Nuriyeva bu söz için*ḳordırdım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *tokı*- fiili Ttü.de /t-/>/d-/ değişimi ile ve dudak uyumu (/ı/ > /o/) neticesinde *doku*- olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 139).

Ttü.de *doku*- fiili “Tezgâhta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak; en ince noktalarına kadar özen göstererek, emek vererek ortaya çıkarmak; *(halk ağzı)* ağacın yemişlerini sırıkla vurarak indirmek” (TS: 695) anlamları ile yaşamaktadır.

Şirin, DLT'de *tokı-* fiilinden türemiş çeşitli kelimelere rastlandığını ve bunların Ttü.de de yaşıyor olduğunu belirtir: *(tokış->tokuş-, tokımak>tokmak, tokın-> dokun-* (2019: 139).

Etü. *tokıt-* fiili de Ttü.de *dokut-* olarak geçmekte ve "Dokuma işini yaptırmak" (TS: 696) anlamında kullanılmaktadır. Ttü. *dokut-* fiilinin Etü.deki anlamından uzaklaşmış olduğu görülmektedir. Ercilasun bu söz için *yazdırdım* ifadesini kullanmıştır.

G.12.16. köŋülteki: (bk. {+DA} **G.1.3,** {+kI} **G.2.21).** Bu kelime *köŋül* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ve *{+kI}* aitlik eki ile oluşmuştur. Etü. *köŋül* " gönül, kalp, yürek, iç, fikir, düşünce, akıl, anlayış, arzu, ülkü" (Ergin, 2010: 103), "gönül" (Gabain, 2007: 283; Tekin, 2016: 304), "gönül, akıl" (Ercilasun, 2016: 692) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *köŋül* isminin, başlangıçta bir düşünme organı olarak oldukça farklı çağrışımlara sahip, soyut bir kelime olan 'zihin' ve aklın ürünü olarak 'düşünce' karşılıklarında kullanılıp sonrasında düşünme organı olarak 'kalp' kullanılmaya başlandığında, *köŋül* isminin fiziksel anlamda 'kalp' için de kullanıldığını ve 'yürek' isminin de kalp kavramı yerine kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 731).

Önler, yabancı dillerde 'yürek' kavramına denk gelen kelimelerin (Farsça dil, Arapça kalb, İngilizce heart, Almanca Herz) dolaşım merkezi olmasının yanında sevgi, istek, üzüntü, anlayış gibi duyusal kavramları da karşıladığını ancak Türkçede Etü.den beri dolaşım merkezi olarak yürek, duyguları ifade etmek için de *köŋül* kelimesinin kullanıldığını ve zamanla *köŋül*'ün anlam alanının değişip daraldığını, bunun sebebinin de Arap kültürüyle etkileşim sonucunda Arapçada kullanılan 'kalb' kelimesinin Türkçede yaygınlaşması olduğunu ifade eder ve zamanla da *köŋül*, yürek ve kalbin eş anlamlı olarak kullanıldığından söz etmektedir (1999: 1-15).

Tat.: Etü. *köŋül* kelimesi Tat.ta *küŋĕl* olarak yaşamaktadır (TTES-I: 495). Nuriyeva kitabın sözlüğünde *köŋül* kelimesini 'yörek' olarak açıklamıştır (BTT: 126).

Tat.ta *küŋĕl* "Kişinin iç, manevi dünyası, onun duyguları, hisleri; kişinin duygularının, hislerinin kaynağı, düşünce, akıl, zeka; keyif, ruh; sevgi, sevme hissi, hoşlanma hissi" (TTAS-II: 318) anlamlarına gelmektedir.

Ahmedyanov, Sevortyan'ın Tat.ta da "Bir şeyin olmasını beklemek, dilemek" gibi anlamları olan *köt-* fiiliyle karşılanan Etü. *köŋ-* fiilinden türediği yönündeki görüşüne karşı çıkar, ona göre bu kelime doğrudan "kök, asıl" vb. anlamlara sahip bir kelime olan Tat. 'kük, küŋ' isminden türemiştir ve küŋ ismi de {-kIl} yapım ekini alarak *köŋül* olmuştur (TTES-I: 495) .

Nuriyeva bu söz için *küŋĕldegĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk**. /k-/>/g-/için **G.2.12,** /ŋ/>/n/ için **G.1.1).** Etü. *köŋül* Ttü.de *gönül* olarak yaşamaktadır (KBS-I: 382). Ttü.de *gönül* "Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı; istek, arzu" anlamlarında kullanılmaktadır (TS: 963).

Etü. *köŋül* Ttü. *gönül* kelimesinin kökeni üzerine farklı görüşler öne sürülmüş ancak tam olarak hangi görüşün doğru olduğu bilinmemekte, kelimenin kökü belirsiz kalmaktadır. Eren, Şçerbak'ın görüşüne göre kelime kökü *köŋ, Kokonov'a göre kö- fiili, Sevortyan'a göre *köŋ- fiili -ki Eren bu görüşün dayanak noktasının sağlam olmadığını dile getirmiştir-, Rasanen'e göre ise kelimenin kendisinin kök halinde olduğu yönündeki görüşleri ele almaktadır (1999: 162-163).

Ercilasun bu söz için *gönüldeki* ifadesini kullanmıştır.

G.12.17. sabımın: bk. G.1.10.

G.12.18. urturtum: bk. G.12.13.

G.12.19. On Ok oglıŋa: (bk. ogul **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n'si **G.2.13,** {+GA} **G.1.8).** Bu ifade *On Ok* ve *ogul* isimlerinden oluşan bir tamlamadır. 'On Ok og(u)l' tamlamasındaki tamlanan unsura (*ogul*) *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki *zamir n'si* ve *{+GA}* yönelme durum ekleri eklenmiştir.

On Ok, Türk Kağanlığı'nın batı kanadını oluşturan on kabilelik bir Türk boyudur (Şirin User, 2009: 161). Şirin, *On Ok'*un Türk olmayan, farklı bir kavme mensup" anlamı taşıyan *tat* ile tezat oluşturduğunu ifade etmektedir (2019: 140).

Etü. *on*, dokuzdan sonra gelen sayıdır. Şirin, *ok*'un Eski Türklerin, savaşta ve avlanmada kullandığı önemli iki silahtan biri olduğunu, "silah" anlamından mecazlaşarak "dayanak", "teşkilat" gibi anlamlar edindiğini; Çin kaynaklarında Türk Kağanlığının *ok*lara göre topluluklara ayrılıdığını ve her bir *ok*un da bir boyu gösterdiği bilgisinin yer aldığını ifade etmektedir (2019: 156-157, 267).

Clauson, Etü *ok*'un, çeşitli ritüel ve törensel amaçlarla kullanıldığından çok erken bir tarihte 'alt boy' anlamında da kullanıldığını ifade eder (EDPT: 76).

Tat.: Nuriyeva *On Ok* için "un uk kavĕmĕ" açıklamasını yapmış başka herhangi bir bilgi vermemiştir (BTT: 128). *On Ok* boy ismi Tat.ta yaşamamaktadır ancak bu boy için kullanılacak başka bir ifade olmadığı, günümüzde bu isimle var olmadıkları için Nuriyeva bu ifadeyi kullanılmaya devam etmiştir.

Etü. *on* sayısı Tat.ta *un* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *un* "10 sayısını ve miktarını gösteren söz; eski ondalık sisteme göre idari birim" (TTAS-III: 308) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *ok* /o/>/u/ ses değişimiyle Tat.ta *uk* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *uk* "Yaydan atmak için ince, düz,sert ağaçtan başına keskin uçlu metal tutturularak yapılan silah; çeşitli mekanizlarda ve aletlerde gösterme işini yapan dar ve uzun şekildeki parçaların, bölümlerin adı; kaldırma vincinin hareket eden parçası, aynı şekilde ağır nesneleri kaldırmak için yapılmış özel araç; her ne olursa yön göstermek için kullanılan özel işaret; her kime olursa söylenen çatallı, sert söz veya herhangi bir kişiye ait yapılan kötü niyetli iş" (TTAS-III: 302) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için "On Ok çocuklarından" anlamındaki *un uk balalarınnan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. devrinde bir boyun ismi olan *On Ok* kelimesi Ttü.de kullanılmamaktadır ancak günümüzde bu boy için kullanılacak başka bir söz olmadığı için 'On Ok' kelimesi o boyu ifadeetmek için kullanılmaktadır.

Etü. *on* Ttü.de *on* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *on* "Dokuzdan sonra gelen sayının adı; bu sayıyı gösteren 10 ve X rakamlarının adı; dokuzdan bir artık" (TS: 1803) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *ok* Ttü.de *ok* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *ok* "Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk; yön göstermek amacıyla belli yerlere konulabilen, oka benzer işaret; at arabası, kağnı vb. araçlarda koşum hayvanlarının bağlandığı ağaç; bir dairede bir kirişin ortasında bu kirişi gören yayın ortasına indirilen doğru parçası" (TS: 1790-1791) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *On Ok oğullarına* ifadesini kullanmıştır.

G.12.20. Tatıŋa tegi: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3,** zamir n'si **G.2.13,** {+GA} **G.1.8,** tegi **G.3.18).**

Clauson, Etü. *Tat* kelimesinin çeşitli şekillerde aktarıldığını ancak "yabancı" anlamını, 'yat' kelimesi kadar içermediğini, bu anlamda pek kullanılmadığını, daha çok alt tabakadan insanlar için kullanıldığını; Radloff'un Kırım'da Tatarların aşağı tabakadan olduklarını ifade etmek için kullanıldığı bilgisini edindiğini ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan eski Farslar ve Kürtler için kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 449).

Tat.: Etü. *Tat* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva, *Tat* için "İran halkının Etü.deki ismi" açıklamasını yapmıştır (BTT: 95) ve bu söz için "Tatına kadar" anlamındaki *Tatına kader* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tat* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tat'ına kadar* ifadesini kullanmıştır.

G.12.21. bunı: bk. bu **G.1.7,** {+nI} **G.10.19.**

G.12.22. körü biliŋ: bk. G.11.9.

G.12.23. beŋgü taş: bk. beŋgü **G.8.15,** taş **G.11.6.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /u/>/o/, /o/>/u/, /ö/>/ü/ değişimleri görülmektedir: *Etü. ur->or-, Etü. tokı->tukı-, Etü. on>un, Etü. ok>uk, Etü. köŋül>küŋĕl*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. köŋül>gönül, Etü. ur->vur-, Etü. on>on, Etü. ok>ok, Etü. tokı->doku-*

3. Ünlüler açısından bakıldığında her iki yazı dilinde de değişmeyen kelimeler yer alırken aynı zamanda her iki yazı dilinde de aynı ses değişikliğini yaşayan kelimeler mevcuttur: *Etü. yarat- > (Tat. yarat-/Ttü. yarat-), Etü. taş > (Tat. tış/Ttü. dış)*

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat.'ın Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. köŋül>küŋĕl*

5. Ttü.de ise ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Bu paragrafta Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişimlerinden biri olan /t-/>/d-/ önemlidir: *Etü. taş >dış, Etü. tokı->doku-*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tüm biçimbirimler daha önceki paragraflarda ele alındığı için tekrardan burada değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. ‘Tabgaç kaganıŋ içreki bedizçig ıt(t)ı.’ cümlesinde geçen içreki kelimesini Ercilasun, Nuriyeva’dan farklı aktarmıştır. Nuriyeva, “Çin kağanı sarayındaki ustalarını gönderdi” anlamındaki *Tabġaç ḳaġanı sarayındağı ostaların ciberdĕ* olarak aktarmış, *içreki* kelimesini *sarayındaki* sözüyle karşılamıştır ancak Ercilasun bu kelimeyi *has* sözüyle karşılamıştır. Burada Nuriyeva’nın aktarımı daha doğru görünmektedir.

2. Ercilasun’un ‘Aŋar adınçıg bark yaraturtum.’ Olarak okuyup *Onun {Köl Tigin} için özel bir bark inşa ettirdim* şeklinde aktardığı cümleyi Nuriyeva aynı şekilde okumuş ancak aktarırken *Alardan maḫsus bina tözĕttĕm* olarak aktarmıştır. Burada da her iki aktarmada anlatımsal farklılıklar doğmaktadır. Biçim bilgisi olarak Ercilasun’un aktarımı asıl metne tam uymamaktadır. Bu uyuşmazlığın temelinde ‘aŋar’ ifadesinin Ercilasun tarafından *onun için* şeklinde yaptığı aktarma vardır. Burada Nuriyeva’nın aktarımı daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yarat- > (Tat. *yarat*-/ Ttü. *yarat*-), Etü. taş > (Tat.*tış*/ Ttü. *dış*), Etü. tokı- > (Tat. *tukı-/* Ttü. *doku*-), Etü. köŋül > (Tat. *küŋĕl/* Ttü. *gönül*), Etü. on > (Tat. *un/* Ttü. *on*), Etü. ok > (Tat. *uk/* Ttü. *ok*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *adınçıg, bark* ve *On Ok* boy ismi iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, G: 13

NURİYEVA

toqïtdïm (bu ärig) ärsär amtïqa ärig jirtä irsär anča ärig jirtä bäŋgü taš toqïtdïm bitidim. Anï körip anča biliŋ ol taš … dïm. Bu bitig bitigmä atïsï Jol(l)ïγt(igin).

Kordırdım. Ŋezĕrgeçĕ yullar kisĕşken tuktalış bulsa, şul tuktalış cirĕnde mengĕlĕk taş kordırdım, taşka uyıp yazdırdım. Bu yazuvnı yazuvçınıŋ atı Yollıg tĕgin.

Meydana getirdim. Şimdiye kadar(ki) yollar(ın) kesiştiği(yer) durak olsa, şu durak yerinde ebedi taş yaptırdım, taşa oyarak yazdırdım. Bu yazıyı yazanın adı Yollıg tigin.

ERCİLASUN

tokıtdım. (Bu… il er)ser, (ança) takı erig yirte erser, ança erig yirte beŋgü taş tokıtdım; bitidim. Anı körüp ança biliŋ. Ol taşıg (…) tokıtdım. Bu bitig bitigme atısı Yol(l)ug Tigin; bitidim.

Yazdırdım. (...Ne kadar) ulaşılabilir olabilirse o kadar ulaşılabilir bir yerde bengü taş vurdurdum; yazdım. Ona bakıp ona göre bilin. {işte} şu taşı (...) yazdırdım. Bu yazıyı yazan {Köl Tigin'in} yeğeni Yollug Tigin; {ben} yazdım.

İnceleme:

G.13.1. tokıtdım: bk. tokı- **G.12.15,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

G.13.2. erser: bk. er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.13.3. ança: bk. G.5.7.

G.13.4. takı: (bk. {-I} gerundiumu **G.1.11).** Bu kelime *tak*- fiiline eklenen *{-I}* gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *takı* "ve, dahi" (Gabain, 2007: 296), "dahi, daha, ve, da, de" (Ergin, 2010: 112), "dahi, daha, henüz" (Tekin, 2016: 309), "daha" (Ercilasun, 2016: 710) anlamlarına gelmekte ve hem anlam vurgulayıcı edat hem de iki kelimeyi veya söz öbeğini bağlayan bağlaç işlevleriyle Etü.de (Köktürkçe) kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 141).

Clauson, herhangi bir kanıt olmamasına rağmen 'takı'nın kökü olan tak- fiilinin başlangıçta *dak- şeklinde olduğuna dair kanıtın güçlü olduğunu ifade eder. Yine Clauson *takı*'nın Etü.de daha çok cümle başında bağlaç olarak kullanılıp "ve, üstelik" anlamını verdiğini veya bir ya da iki kelimeden sonra kullanıldığında "ayrıca" anlamı verdiğini belirtmektedir (EDPT: 466).

Alyılmaz 'ança takı' ifadesinin "öylece de" anlamı verdiğini ve *takı* edatındaki gerundiumun nadiren de olsa 'ança takı' ifadesinde olduğu gibi anlamda kuvvetlendirme yaptığını, kendi ifadesiyle 'anlamlarında kuvvetlendirme gerundiumu' işlevinin olduğunu, gerundiumun kalıplaşarak edat olarak kullanıldığını belirtir (1994: 112).

Tat.: Etü. *takı* edatı Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için herhangi belirgin bir ifade veya *takı'*ya karşılık gelebilecek bir ifade kullanmamıştır. Ancak Nuriyeva okumasında, Ercilasun'da 'anca takı' ifadesine denk düşen kısmı 'amtıka' olarak okumuştur bunu da *ẖezĕrgĕ* olarak aktarmıştır.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ için **G.2.1).** Etü. *takı* edatı Ttü.de *dahi* olarak yaşamaktadır. Clauson, Osmanlı Türkçesinde *dahı* ve *daha* olmak üzere iki şekle geliştiğini ayrıca DA bağlacının da bu edat yerine kullanıldığını ifade eder (EDPT: 466).

Ttü.de *dahi* "Da, de; bile" anlamlarında kullanılan bir bağlaçtır (TS: 580). Ttü.de *daha* "henüz; var olana, elde bulunana ek olarak; kendisinden sonra üçüncü kişi iyelik eki alan bir sıfatla birlikte sözü edilen konuda en çnemli durumu belirtmek için kullanılan bir söz; bunun dışında" anlamlarında kullanılan bir zarftır (TS: 580).

Ercilasun bu söz için herhangi bir ifade kullanmamıştır.

G.13.5. erig: (bk. {-g} FİYE **G.5.11).** Bu kelime *er-* fiiline eklenen *{-g}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. Etü. *er-* fiili "ermek, erişmek, yetişmek, varmak, ulaşmak" (Bayat, 2008: 74; Ergin, 2010: 93) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *erig* ismi ise "Ulaşılabilir" (Ercilasun, 2016: 674), "erişilebilir, yetişilebilir, ulaşılan" (Bayat, 2008: 75; Ergin, 2010: 93) anlamını taşımaktadır.

Tat.: Etü. *er-* fiili Tat.ta *{-ş-}* yapım ekini almış gövde haliyle *irĕş-* olarak yaşamaktadır (TTS, 1998: 134). Nuriyeva bu söz için "durak" anlamındaki *tuktalış* ifadesini kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *er-* fiili Ttü.de *er-* olarak yaşamaktadır. Ttü. *er-* fiili "erişmek; kavuşmak; yetişip dokunmak; insan veya bitki büyüyüp gelişmek, yetişmek; ürün olgunlaşmak; kendini Tanrı yoluna vermiş kimse insanüstü kutsal bir aşamaya erişmek" anlamlarında kullanılmaktadır (TS: 812).

Ercilasun bu söz için *ulaşılabilir* ifadesini kullanmıştır.

G.13.6. yirte: bk. yir **G.4.7,** {+DA} **G.1.3.**

G.13.7. erser: bk. er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

G.13.8. ança: bk. G.5.7.

G.13.9. erig: bk. G.13.3.

G.13.10. yirte: bk. yir **G.4.7,** {+DA} **G.1.3.**

G.13.11. beŋgü taş: bk. beŋgü **G.8.15,** taş **G.11.6.**

G.13.12. tokıtdım: bk. tokı- **G.12.15,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

G.13.13. bitidim: (bk. {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *biti-* fiiline eklenen *{-DX} bilinen* geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *biti-* fiili "yazmak" (Ercilasun, 2016: 663; Ergin, 2010: 90; Gabain, 2007: 269; Tekin, 2016: 297), "yazı yazmak" (Şirin User, 2009: 404), "yazmak, kopya etmek, dövme yapmak" (Bayat, 2008: 43) anlamlarına gelmektedir.

"Yazmak" anlamına gelen *biti-* fiilinin, kaydedilmemiş alıntı bir kelime olan ve Çincede "yazı fırçası" anlamına gelen *pi* kelimesinden evrilen *bit ismine {+i-} isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (EDPT: 299).

Şirin, Clauson'un bu görüşüne katılanlar olduğu gibi katılmayanların da olduğunu ve bunların da fiilin kökünü Asya'daki Hotence, Sanskritçe gibi İndo-İrani dillere hatta Süryanice ve Samoyedceye bağladıklarını ifade eder (2019: 142).

(bitid(i)m) olarak yazılmış bu ifadede birden çok okuma farklılığı dikkat çekmektedir. Orkun, Ercilasun, Thomsen, Berta *bitidim*; Tekin *biti(t)dim* olarak okumuştur. Tekin, biti(t)dim şeklinde okumasının sebebi olarak, ikiz ünsüzlerin tek harfle gösterilebileceği ve /td/ ünsüz çiftinin de bu şekilde tek damga ile yazıldığına dair var olan bir örneği de göstermesi ve de metinde bundan önceki fiilin *tokıt-* olduğunu (tokıtdım), bengü taşın da hükümdarın kendi tarafından yazılamayacağından dolayı "yazdırmak" anlamlı *bitit-* fiilinin makul olduğu görüşünü gösterir (1988: 68-69).

Ercilasun'un *bitidim* olarak okumasına gösterdiği gerekçe ise metnin bizzat Bilge Kağan'ın telif ettiği, Yollug Tigin'in ise metni kağıda yazdığı ve taşa oyulmasında nezaret ettiği yönündeki görüşüdür (2016: 634-635).

Erdal, {+I-} yapım eki ile türetilmiş fiilleri incelerken *biti-* fiilini madde başı olarak almayıp incelemediğini çünkü Türkçede 'bit' diye bir isim kökünün olmadığını, bunun Eski Moğolca gibi bazı yabancı dillerden ödünç alındığını ve Etü. dönemindeki ağızlarda *yaz-* fiilinin yerine *biti-* fiilinin kullanıldığını belirtmektedir (1991-II: 484).

Tat.: Etü. *biti-* fiili Tat.ta yaşamamakta bu fiilin yerine yine çok eski olan *yaz-* fiili kullanılmaktadır (TTS: 1998: 377). Nuriyeva bu söz için *yazdırdım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *biti-* fiili Ttü.de de yaşamamakta, bunun yerine Clauson'un sadece Oğuz boyunun kullanmasına rağmen çok eski bir kelime olduğunu söylediği (EDPT: 984) *yaz-* fiili kullanılmaktadır. Etü.de hem "hata yapmak, yanılmak" anlamında hem de *biti-* fiilinin eşanlamlısı olarak "yazı yazmak" anlamıyla kullanılmış iki ayrı *yaz-* fiili vardır ve bu ikisinin birbirinden farkı "yanılmak" anlamındaki *yaz-* fiilinin /a/ ünlüsünün uzun olmasıdır (KBS-II: 1100).

Ttü'de de iki tane *yaz-* fiili vardır ancak "yaymak, sermek" anlamındaki *yaz-* fiili yad- fiilinden dönüşmüştür (yad->yaz->yay-) (KBS-II: 1101) ve de halk ağzında varlığını sürdürmektedir (TS: 2563).

Ttü. *yaz-* fiili "Söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak; yazı ile anlatmak, yazıya dökmek; yazı ile bildirmek, haber vermek; bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak; sayaç vb. sayılarla niceliği belirtmek; kaydetmek; bir göreve almak; insanın geleceğini belirlemek; gelinin yüzünü süslemek" anlamları dışında "kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) zarf-fiil eki almış fiillere getirilerek yaklaşma bildiren birleşik fiiller oluşturur; yaymak, sermek; açmak" anlamlarında kullanılmaktadır (TS: 2562-2563).

Erciasun bu söz için *yazdım* ifadesini kullanmıştır.

G.13.14. anı: bk. a zamiri **G.3.3** ve **G.2.20,** {+nI} **G.10.19.**

G.13.15. körüp: bk. kör- **G.2.24,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

G.13.16. ança: bk. G.5.7.

G.13.17. biliŋ: bk. bil- **G.5.27,** {+ŋ} çokluk II. şahıs eki **G.10.20.**

G.13.18. ol: bk. G.3.3.

G.13.19. taşıg: bk. taş **G.11.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

G.13.20. tokıtdım: bk. tokı- fiili **G.12.15,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} geçmiş zaman eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

G.13.21. bu: bk. G.1.7.

G.13.22. bitig: bk. biti- **G.13.11,** {-g} FİYE **G.5.11.**

G.13.23. bitigme: bk. biti- **G.13.11, {**-XgmA} sıfat-fiil eki **G.11.15.**

G.13.24. atısı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *atı* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *atı* ismi "erkek akraba" (Gabain, 2007: 262), "yeğen" (Ercilasun, 2016: 653), "yeğen, kardeş oğlu" (Tekin, 2016: 295), "yeğen, kardeş çocuğu" (Ergin, 2010: 86) anlamlarına gelmekte olan bir akrabalık ismidir.

Tat.: Etü. *atı* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Hatta Şirin, Li'nin ortaya koyduğu bilgiye göre *atı* isminin günümüzde sadece Sarı Uygur Türk yazı dilinde ati ve hati biçimlerinde yaşadığını belirtir (2019: 143).

Nuriyeva bu kelimeyi *atïsï* okuduğu halde Ttü.de "ad, isim" anlamındaki *at* ismiyle aktarmıştır. 'Bu bitig bitigmä atïsï' ibaresini de *Bu yazuvnı yazuvçınıŋ atı* olarak Tat.'a aktarmıştır.

Ttü.: Etü. *atı* ismi Ttü.de de yaşamamaktadır. Tarihi Türk yazı dillerinde de nadiren kullanılan bu isim yerini *yeğen* sözüne bırakmaktadır (Şirin, 2019: 143; Gabain, 2007: 312). Ercilasun bu söz için *{Köl Tigin'in} yeğeni* ifadesini kullanmıştır.

G.13.25. Yol(l)ug Tigin: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20).** Bilge Kağan ve Köl Tigin bengü taşlarının bitigçisi (Şirin User, 2009: 139) ve Bilge Kağan ve Köl Tigin'in yeğenidir (Şirin, 2019: 143). Ercilasun, ilk kez Malov'un *yollug* ismini çift /l/ sesi ile okuduğunu belirtir (2016: 635).

Etü. *yollug* kelimesi *yol* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur. Etü. *yol* "seyehat; yol; şöhret; baht, talih" (Bayat, 2008: 249) anlamlarındadır. Bayat'ın verdiği anlamlarda görülen 'yol' kelimesinin mecazi anlamları 'yollug' kelimesine de yansımış, *yollug*'un "iyi yolda (olan); şanslı, mutlu" gibi anlamları ortaya çıkarak özel isim olarak kullanılmıştır (Şirin, 2019: 143). Clauson, *yol* kelimesini incelerken temelde "yol" anlamında olup en erken dönemde mecazlaşarak "defa" ve sonraları "iz, şerit" anlamlarını kazandığını ifade eder (EDPT: 917).

Etü. *tigin* ise “prens, hakan oğullarına verilen unvan” (Ergin, 2010: 114), “prens” (Gabain, 2007: 299; Tekin, 2016: 310), “bir unvan, tigin, şehzade” (Ercilasun, 2016: 715) anlamlarındadır.

Clauson, *tigin* kelimesinin tarkan gibi çok eski bir unvan olduğunu ve Türkçe olmayan daha eski bir dilden miras kaldığını, Türklerin bu kelimeyi kağanın oğlu veya torunu karşılığındaki “şehzade” anlamında kullanılıp sonraki dönemlerde önemini azaltan bir onur unvanı olarak çok daha kısıtlı bir anlamda kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 483).

Şirin, Türk Kağanlığı döneminde kullanılan Türkçede kağanın meşru oğlu için kullanılan bir asalet unvanı olduğunu yani Batı’nın prensine denk olduğunu ve *tigin*’lerin devlet yönetiminde en üst düzey görevlere atanabildiklerini ifade eder. Yine Şirin, Karahanlı Türkçesiyle birlikte unvan olma özelliğini kaybederek özel isimlerle birlikte isim gibi kullanıldığını belirtmektedir (2019: 143).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ için **G.1.4).** Etü. *yol* kelimesi Tat.ta *yul* olarak yaşamaktadır ve “yol; yoldaki hareketten kalan iz; çizgi; yolculuk, sefer; kez, kere, defa; iş, meşgale; yöntem, metod; usul, hareket tarzı” (KTTS: 591) anlamlarına gelmektedir. Etü. *Yollug* kelimesinin, /o/ sesi ve {+lXg} ekinin Tat.taki durumuna bakıldığında “çizgili; düzgün, tertipli, uygun” (KTTS: 593) anlamlarıyla *yullı* olarak yaşamakta ancak özel isim olarak kullanılmadığı düşünülmektedir.

Nuriyeva Etü. *tigin* için “kağan oğlu” açıklamasını yapmıştır (BTT: 130). Etü. *tigin* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuryeva bu söz için *Yollıg tĕgin* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yollug* kelimesi Ttü.de *yollu* olarak, *yol* da yine *yol* olarak yaşamaktadır. Ancak ne *yollug* ne de *yollu* şekillerine Ttü.de özel isim olarak rastlanmamaktadır. Zaten Etü.

yollug isminin *{+lXg}* ekinin geçirdiği değişim sonucunda gelmiş olduğu *yollu* şekli Ttü.de "yolu herhangi bir nitelikte olan; çizgili; hızlı giden (taşıt); kuralına uygun" temel ve mecazi anlamları dışında "kolayca elde edilen kadın; parası olan" anlamlarında argo olarak da kullanılmaktadır (TS: 2605).

Etü. *tigin* Ttü.de *tekin* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *tekin* "Boş, içinde kimse bulunmayan; güvenilir (kişi, yer); içinde doğaüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer); Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu" (TS: 2304) anlamlarında yaşamaktadır.

Gülensoy da *tekin* ismini iki ayrı madde başı ile incelemiş, birisinin "Ttü.de erkek adı" olarak yaşadığını, Orta Türkçe döneminde hakan oğullarına verilen ongun olarak geçtiğini Etü.de de 'tegin/tigin' şekilllerinde kullanıldığını; diğerinin de tek+(i)n birleşmesinden meydana gelerek "boş, içinde kimse bulunmayan; uğurlu" anlamlarını taşıdığını yani her iki *tekin* kelimesinin de kökeninin farklı olduğunu ifade etmektedir (KBS-II: 876).

Ercilasun bu söz için *Yollug Tigin* ifadesini kullanmıştır.

G.13.26. bitidim: bk. biti- **G.13.11,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /e/>/i/, /o/>/u/ değişimleri görülmektedir: *Etü. er->irĕş-, Etü. yollug>yullı*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. yollug>yollu*

3. Ttü.de ise ünsüzler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /t-/>/d-/ değişimi önemlidir: *Etü. takı>dahi*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tüm biçim birimler daha önceki paragraflarda ele alındığı için tekrardan burada değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta bazı kelimeler, fiziki koşullar sebebiyle okunmaz hale geldiği için anlamlandırmada da farklılıklar meydana gelmiştir. Ercilasun'un *(Bu… il er)ser, (ança) takı erig yirte erser, ança erig yirte beŋgü taş tokıtdım* olarak okuduğu bu cümleyi Nuriyeva, *(bu ärig) ärsär amtïqa ärig jirtä irsär anča ärig jirtä bäŋgü taš toqïtdïm bitidim* olarak okumuştur ve parantez içindeki ifadeler farklıdır. Ercilasun, *bu, il erser* ve *ança* kelimelerini parantez içinde vermiştir, Nuriyeva'da *bu* ve *il* kelimeleri yer almadığı için incelenememiş ve burada da değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak *ança* kelimesi Nuriyeva'da yer almadığı halde incelenmiştir. Ercilasun ve Nuriyeva'nın en başta okumalarındaki bu farklılığın belli bir sebebi, Thomsen'ın da 𐰃 damgasıyla verdiği *ança* kelimesini Nuriyeva 𐰇 damgasıyla vermesi ve hemen sonraki kelimeye bağlı okumasıdır. Thoımsen'ın okuması doğru kabul edilirse burada Ercilasun'un okuma ve anlamlandırması daha doğru görünmektedir.

2. *Bu bitig bitigme atısı Yol(l)ug Tigin* ifadesinde Nuriyeva, Ercilasun'un "yeğeni" anlamını verdiği *atısı* kelimesini *atïsï* olarak okumuş ancak aktarma sırasında *atı* kelimesine "isim" anlamını vermiştir. Nuriyeva "Bu yazıyı yazanın adı Yollıg tigin" anlamında 'Bu yazuvnı yazuvçınıŋ atı Yollıg tĕgin' olarak aktarmış; Ercilasun ise *Bu yazıyı yazan {Köl Tigin'in} yeğeni Yollug Tigin* olarak aktarmıştır.

3. Paragrafın en sonunda Ercilasun'un '…yollug Tigin; bitidim' olarak okuduğu cümle, Nuriyeva'da eksiktir, Nuriyeva sondaki *bitidim* çekimli fiilini kullanmamıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yaz- > (Tat. *yaz*-/ Ttü. *yaz*-), Etü. Yollug > (Tat. *yullı*/ Ttü. *yollu*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *takı>dahi* ve Etü. tigin>*tekin* sadece Ttü.de yaşamaktadır. Bu sebeple bu paragrafta Ttü.nün Etü.ye daha yakın olduğu görülmektedir.

2.2. Köl Tigin Bengü Taşı Doğu Yüzü

KT, D: 1

NURİYEVA

Üzä kök taŋri asra jaγïz jir qïlïntuqda äkïn ara kisi oγlï qïlïnmïs. Kisi oγlïnta üzä äčüm apam Bumïn qaγan Istämi qaγan olurmïš. Olurïpan türk budunïŋ ilin tör(üs)in tuta birmis iti birmis.[11]

öste – zeŋger kük, asta-kören cir ḳılınġanda (barlıḳḳa kilgende) ikĕ arada kĕşĕ uġlı barlıḳḳa kildĕ. Kĕşĕ uġılları östĕnnen borınġı babalarıbız Bumın ḳaġan, İstemi ḳaġan idare itken. Teḫĕtte utırıp törkiy ḫalḳınıŋ ilĕn hem ḳanunnarın saḳlaġannar, üstĕrgenner.

Üstte- mavi gök, aşağıda – kahverengi yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratıldı. İnsanoğullarını üzerinden atalarımız Bumın kağan, İstemi kağan idare etmiş. Tahta oturup Türk milletinin devletini ve yasalarını gözetmişler, geliştirmişler.

ERCİLASUN

Üze kök teŋri, asra yagız yir kılıntukda ikin ara kiş oglı kılınmış. Kişi oglınta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmış. Olurupan Türk bodunuŋ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.

Yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını kurmuşlar ve düzenlemişler.

[11] BTT: 80

İnceleme:

D.1.1. üze: Dört eski edattan biri olduğunu ileri süren Gronbech, *üze* edatının "üstte, yukarı" anlamlı *üstün* ile nasıl olduğunun bilinmediği bir bağlantısının olduğunu, Osmanlı Türkçesindeki *üzre*'nin de temeli olduğunu dile getirir. Yine Gronbech bu edatın aslında bir isim olduğunu ancak çoğunlukla zarf olarak görevlendiğini ifade eder (1995: 31-32).

Clauson, aslında zarf olan ve "üstte, yukarıda" anlamlarına gelen *üze'*nin eksiz durumlarda edat olarak veya bazen isimlerin bulunma durumu ve zamirlerin ilgi durumu almış hali ile kullanımında da "yukarıda, üzerinde, üstünde" anlamlarını kazandığı ifade eder. Yine Clauson, Orta Türkçe döneminde özellikle Karahanlı Türkçesi metinlerinde ilk kez karşılaşılan, edatın {+rA} ekli durumu olan *üzere'*nin *üze'*nin yerini aldığını belirtmektedir (EDPT: 280).

Alyılmaz ve Gabain, edatın *üz- fiilinin {-A} gerundium şekli olarak kabul etmişler (Alyılmaz, 1994: 64; Gabain, 2007: 95) ve Gabain *üz- fiilinin "büyümek, yetişmek" anlamından *üze*'nin "üzerinde, üst, vasıtasıyla, da" anlamlarını edindiğini belirtir (Gabain, 2007: 95). Buna karşın Tekin, *üze*'nin kökünü *üz* olarak alır ve eski bir 'verme-bulunma durum eki' dediği {+A} eki ile çekimlenmiş şekli olduğu görüşünü savunur (2016: 126). Şirin de Tekin'in bu görüşüne katılarak yer-yön bildiren bir zarf olduğunu belirtir (2019: 144).

Tat.: Etü. *üze* edatı Tat.ta yaşamamakta, bunun yerine Tat. *öst* kökünden oluşmuş edat şekilleri kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 668). Nuriyeva bu söz için *öste* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *üze* edatı Ttü.de kök olarak yaşamamakta ancak buna eklenen {+rA} ekli biçimi 'üzere' zarf olarak kullanılmaktadır (EDPT: 280). Ttü.de *üzere* "Amacıyla; şartıyla; neredeyse; gibi" anlamlar ve görevler edinmiştir (TS: 2458).

Ercilasun bu söz için *yukarıda* ifadesini kullanmıştır.

D.1.2. kök: Etü. *kök* ismi"mavi" (Tekin, 2016: 304), "gök, mavi" (Gabain, 2007: 283), "mavi, gök rengi, lacivert, yeşil; gök, sema, hava" (Ergin, 2010:103), "mavi (gök), boz (sincap), semavi (Tük)" (Ercilasun, 2016: 692), "mavi, gök rengi, lacivert, yeşil; gece; gök, sema; tela" (Bayat, 2008: 118) anlamlarına gelmekte olan sıfat görevli bir kelimedir.

Clauson kitabında altı tane 'kök'ten söz eder, her birini inceler ancak bizi ilgilendiren bir tanesidir, bu da *üze kök teŋri asra yağız yir kılıntukda…* diye başlayıp devam eden cümlede geçen 'kök teŋri' tamlamasında sıfat görevinde olan *kök* kelimesidir. Clauson, temel olarak "gökyüzü" anlamına gelen *kök* kelimesinin buna bağlı olarak "gök rengi, mavi, mavi-gri" gibi anlamlara da geldiğini açıklar (EDPT: 708).

Tat.: **(bk.** /ö/>/ü/ **G.2.22).** Etü. *kök* Tat.ta *kük* olarak yaşamaktadır (BTT: 16). Nuriyeva "gök mavisi, mavi, gökyüzü" anlamlarını vermiştir (BTT: 16, 126).

Bunun dışında "Yerden yukarıya bakıldığında kubbe gibi olup, görünebilen hava boşluğu; yeri kuşatan yeryüzü boşluğu; dini inanışlara göre Allah, melekler vb. ruhların yaşadığı yer; belirli kültür ve tarihi-sosyal farklılıklar ile karakterlenen insan topluluğu; astronomide kullanılan, astronomik; yukarıya, yukarıya doğru; çeşitliliğin en temel renklerinden birisi, spektrumun ana renklerinden biri; at rengi hakkında- açık sarı renkteki (bazı ağızlarda sarı renkteki koyu boz renk atı da mavi at diye adlandırırlar), benzer, gibi." anlamlarında kullanılmaktadır (TTAS-II: 291-292). Etü.de kullanılan edat görevi Tat.ta da devam etmektedir.

Nuriyeva bu söz için *zeŋger* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü.: (*bk.** /k-/>/g-/ **G.2.11)**. Etü. *kök* ismi Ttü.de *gök* olarak yaşamaktadır (KBS-I: 377). Ttü.'de *gök* "İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuzboşluk, uzay, sema, asuman, feza; yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema; gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşileçalan mavi; bu renkte olan; olgunlaşmamış" anlamları vardır (TS: 957).

Ercilasun bu söz için *mavi* ifadesini kullanmıştır.

D.1.3. teŋri: bk. G.1.1.

D.1.4. asra: Etü. *asra* kelimesi "aşağıda, altta" (Ercilasun, 2016: 652; Tekin, 2016: 294), "aşağıda, alçak gönüllü" (Gabain, 2007: 262), "alt, aşağı, aşağıda, alçak, rezil; alçak gönüllü, mütevazi" (Bayat, 2008: 20) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *üze*'nin karşıtı olarak kullanılan bir yer-yön zarfı olduğunu, kökünün *as olarak kabul edildiğini {+rA} yön gösterme ekiyle de çekimlenmiş olduğunu söyler. Yine Şirin, *asra'*nın Türk Kağanlığı döneminden sonraki tarihi Türk yazı dillerinde son çekim edatı olarak kullanıldığını da belirtir (2019: 145).

Clauson, *ast* zarfından kısaltılmış olduğunu, buna uygun olarak "aşağıda, altında" anlamlarıyla zarf göreviyle bir de "altta, altında" olarak edat göreviyle kullanıldığını, sıfat olarak da "açak, alçakça, bayağı" anlamlarında kullanıldığını açıklar. Yine Clauson, nadir olarak geçse de *asra*nın ikincil şekli olan *ısra* kullanımının da olduğunu ayrıca sadece Osmanlı Türkçesinde harekeli metinlerdeki harflerin altına konan ve /ı/-/i/ okutan işaret olan *esre* kelimesinde yaşadığını belirtir (EDPT: 250).

Gülensoy da *esre* kelimesinin *asra* ile denk olduğunu "aşağı, altta" anlamlarının olduğunu (2007: 342) ve asranın *as veya ast ismi ile {+rA} yön gösterme ekinden oluşup yine *as/ast kökünün "aşağı, alt" anlamını barındırdığını ayrıca *as* kökünün ilk kez DLT'de görüldüğünü açıklamaktadır (2007: 83).

Tat.: Nuriyeya, Etü. *asra* kelimesi karşılığında *asta*yı vermiştir (BTT: 121). Tat.ta "alt, alt taraf" anlamları karşılığında *ast, askı yak* sözleri kullanılmaktadır (TTS, 1998: 32). Nuriyevanın Etü. *asra'*nın anlamı için verdiği 'asta' kelimesi ile Gülensoy'un Etü. *asra'*nın kökü olduğunu savunduğu '*as'veya 'ast' isimlerinin birbiriyle ilişkili olduğu açıktır. Ahmedyanov madde başı olarak ast değil de *as* kelimesini almış ve "alt" anlamına gelip Oğuzların 'alt' sözünü kullandıklarını sadece Tatarların Arap harfi kullandıkları zamanlarda *ast* olarak kullandıklarını söyler (TTES-I: 109).

'Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzlĕgĕ' kitabında da *as* kelimesi madde başı alınarak incelenmiştir. Tat.ta *as* ismi "Her neresi olursa alçak yer, tersi üst; herhangi bir nesnenin içi; herhangi bir şeyin etrafı; yatılan veya oturulan yer; ayakkabının yere basan kısmı. Ağaç sansarı ailesinden değerli kürk veren küçücük av hayvanı; hava savaşlarında kendi kahramanlığı ve yeteneği ile tanınan pilot-avcı" anlamlarında kullanılmaktadır (TTAS-I: 75-76).

Bu durumda Etü. *asra* ismi Tat.ta *as* olarak yaşamaktadır, denebilir. Nuriyeva bu söz için *asta* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *asra* kelimesi Ttü.de kullanılmamaktadır. Şirin, bu kelimenin Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve EAT'de kullanıldıktan sonra unutulduğu bilgisini verir (Şirin, 2019: 146) ancak *ast* kelimesi Ttü.de sadece hiyerarşik düzende ast-üst ilişkisi bağlamında özellikle de askeri rütbelerde kullanılmakta (KBS-I: 81), bunun dışında daha önce de söylendiği gibi *alt* sözü kulanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *aşağıda* ifadesini kullanmıştır.

D.1.5. yagız: Etü. *yağız* ismi "yağız, kara, kızıl ilekara arası renk" (Ergin, 2010: 120), "yağız (yer)" (Gabain, 2007: 307), "yağız, kara yağız" (Tekin, 2016: 313), "kara (yer), yağız (at)" (Ercilasun, 2016: 726), "yağız, koyu renkli, kara" (Bayat, 2008: 237) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, aslen mavi gökyüzünün zıttı olarak yeryüzü için kullaılan bir sıfat olduğunu, muhtemelen de "üzerine dökülmek, doymak" anlamları olan yağ- fiilinden türeyip kahverengi anlamı kazanmış bir kelime olup hem isim hem de sıfat görevinde kullanıldığını söyler. Yine Clauson, sonraları atların renkleri veya kişinin ten rengi için kullanıldığını belirtir (EDPT: 909).

Tat.: Etü. *yagız* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva Etü. *yagız* karşılığında 'ḳoñġırt', 'ḳarañġı', 'sorı' kelimelerini vermiştir (BTT: 125). ḳoñġırt "konur, kestane rengi" (KTTS: 298), *ḳarañġı* "karanlık" (KTTS: 270) ve *sorı* "kirlisarı, boz, grimsi" (KTTS: 414) anlamlarına gelmektedir. Ayrıca *yagız* için 'esmer', 'kara at' ifadeleri kullanılmaktadır (TTS, 1998: 371).

Nuriyeva bu söz için *kören* ifadesini kullanmıştır. *Kören* Tat.ta "Tarçın veya kavrulmuş kahve rengindeki, konur, açık kestane rengindeki" (TTAS-II: 271), "kahverengi, konur rengi" (KTTS: 228) anlamlarındadır.

Ttü.: Etü. *yagız* Ttü.de *yağız* olarak yaşamaktadır. Clauson, bu kelimenin sadece Osmanlı Türkçesinde yaşadığını ve koyu kahverengi renkteki atlar için kullanıldığını belirtmektedir (EDPT: 909).

Ttü.de *yağız* “Esmer; doru; *hlk.* yiğit” (TS: 2500) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *kara* ifadesini kullanmıştır.

D.1.6. yir: bk. G.4.7.

D.1.7. kılıntukda: (bk. kıl- **G.10.7.** {-n-} FFYE **G.9.10,** {-DUkdA} gerundiumu **G.5.24).**

D.1.8. ikin ara: (bk. {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime *iki* sayı ismine gelen *{+n}* belirtme durum eki ile ve *ara* edatı ile oluşmuştur.

Erdal son çekim edatlarının isimlerin iyelikli belirtme durumlarını yönettiği için *iki* kelimesindeki son ünlünün (/-i/) açıkça iyelik eki olduğunu ve *iki* sayı isminin kökünün Oğuz grubu Türk yazı dillerinde görülen *ek* “ek, ilave” olabiliceğini, *eki* kelimesinin de “(onun) eki, ilavesi” anlamı taşıdığını ifade etmektedir (Erdal’dan aktaran Şirin, 2019: 147). Bunun dışında Tekin, *{+n}* belirtme durum ekinin iyelikli yapılara eklendiği bilgisini verir (2016: 102), bu da bizi *iki* kelimesinin de bir ek ve kökten meydana geldiği sonucuna ulaştırır: ek+i: eki>iki.

Clauson, *iki* sayı isminin asıl şeklinin *ėkki* olduğunu, çift /-k-/ sesinin varlığında hiçbir şüphe bulunmadığını ve yazım farklılıklarının baştaki sesin /ė-/ olduğunu neredeyse kesin kıldığını ancak eski alfabeler oldukça kusurlu olduğundan sesin değişimini takip etmenin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Yine Clauson, *iki* isminin çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde yaşadığını, bazı Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinde genellikle alternatif bir söyleniş olarak çift /k/ sesinin not edildiğini belirtir (EDPT: 100-101).

Clauson, Etü. *ara* kelimesinin dil bilgisel olarak açık olmadığını, bir cümlenin öznesi olarak geçen hiçbir kaydın olmadığını veya diğer bağlamlarda sıradan bir isim

olarak kabul edilebilebilecek herhangi bir kaydın olmadığını, Etü.de sadece "(iki yer) arasında, (birkaç kişi) arasında" anlamlarına gelen edat olarak kullanıldığını, daha sonraları ise tamlayanı zamir olan sıfat tamlamalarında bulunma durum eki ile kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 196).

Şirin User "arasında, içinde" anlamını verdiği *ara* kelimesini son çekim edatları içinde değerlendirmiştir (2009: 200).

Tat.: Etü. *iki* Tat.ta *ikĕ* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *ikĕ* "Birden sonra gelen tam sayı; onun ismi ve bu sayıyı gösteren rakam" (TTAS-I: 368) anlamındadır.

Nuriyeva Etü. *ara* için "ara, aralık" anlamlarını vermiştir (BTT: 21). Bu bilgiye bakıldığında Etü. *ara* kelimesinin Tat.ta da *ara* olarak yaşamakta olduğu söylenebilir. Tat.ta *ara* "İki nesne arasındaki boşluk, boş yer, açıklık; bir nesneden diğer nesneye kadarki yol (uzaklık), iki noktanın bağlantısını anlatmakta kullanılır; iki grup, tür vb. şeylerin ortasındaki aradaş; zaman ilişkisi belirtip yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamak için kullanılır" anlamlarına gelmektedir (TTAS-I: 63).

Ara kelimesinin Tat.taki kullanımlarına bakıldığında Etü.deki edat görevinin burada devam etmediği, isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca isim olduğu için hal ekleri de eklenebilmektedir (TTAS-I: 63).

Nuriyeva bu söz için *ikĕ arada* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ara* edatı Ttü.de edat olarak tek başına kullanılmaz, iyelik ve durum ekleriyle çekimlenmiş olarak (arasında, arasından gibi) kullanılmaktadır. Aslında bu durum bile bize

Etü. *ara* edatının Ttü.de sadece isim olarak kullanıldığını, aldığı ekler ve cümledeki yeri veya öbek şeklindeki kullanımları ile edat görevine geldiğini göstermektedir.

Korkmaz *ara* edatını 'edat gibi kullanılan adlar' konusu içinde incelemiş ve bunların yer ve yön gösteren isimler olduklarını, kendi başlarına bağımsız bir anlam taşıdıklarını, aynı isimler gibi iyelik, çokluk ve durum ekleriyle çekimlenebildiklerini ve bu özellikleri doğrultusunda gerçek isimlerden farklı olarak yalnızca isim tamlaması oluşturup ihtiyaç halinde edat gibi kullanıldıklarını ifade etmektedir (2009: 1084).

Ergin, *ara* edatını kullanışları bakımından yalın durum ile birleşen edatlar içinde, fonksiyon bakımından da yer-yön edatları içinde ele almış ve bunun aslında isim olup EAT ve Osmanlı Türkçesinde edat olarak kullanıldığını ifade etmektedir (2009: 369, 372).

Hacıeminoğlu *ara* edatının Gabain tarafından isim soylu, Brockelmann tarafından da fiil soylu olarak ele alındığını ancak herhangi bir açıklama yapmadıklarını belirttikten sonra edatın {+rA} yön gösterme durum eki ile yapılan bir yer zarfını hatırlatığını ayrıca gerundium ile de türetilmiş olabileceğini ifade eder (1992: 5).

Ercilasun bu söz için *ikisi arasında* ifadesini kullanmıştır.

D.1.9. kişi oglı: bk. kişi **G.6.3,** og(u)l **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.1.10. kılınmış: bk. kılın- **D.1.7,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.1.11. kişi oglınta: bk. kişi **G.6.3,** og(u)l **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n'si **G.2.13,** {+DA} **G.1.3.**

D.1.12. üze: bk. D.1.1.

D.1.13. eçüm apam: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime öbeği *eçü* ve *apa* akrabalık isimlerinin her ikisine de eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik ekinden oluşmaktadır.

Etü. *eçü* "ecdat, cet, ata" (Şirin User, 2009: 249), "ata, dede, ecdat" (Tekin, 2016: 298), "(erkek?) eslaf (Gabain, 2007: 263), "ecdat, ata, büyük baba" (Ergin, 2010: 93) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *apa* "ata, ecdat" (Şirin User, 2009: 247), "ata, dede, ced; büyük, yüksek, baş (unvanlarda)" (Tekin, 2016: 294), "eslaf, abla" (Gabain, 2007: 261), "ecdat, büyük baba" (Ergin, 2010: 85); "rütbe, unvan, has isim; abla" anlamlarına gelmektedir.

Her iki kelime de aynı anlamları taşımaktadır, bu sebeple de *eçüm apam* ifadesi ikileme olarak kullanılmıştır (Şirin, 2019: 147). Şirin, Etü.de *apa*'nın bilge ve yaşça büyük devlet adamları için halk arasında kullanılan bir unvan olduğunu, daha sonraki dönemlerde yaşça büyük hem kadınlar hem de erkekler için akrabalık ismi olarak kullanılmaya başlandığını ifade eder (2019: 147-148; Li, 1999: 108).

Etü. *eçü apa* ikilemesi doğrudan "atalar, ecdat" (Ercilasun, 2016: 671), "cet, ecdat" (Bayat, 2008: 69; Orkun, 2011a: 791) anlamlarını karşılmaktadır.

Clauson, *eçü*'nün "ata" anlamının oldukça belirsiz olduğunu, Kutadgu Bilig'de Tanrı'ya yakarışta Tanrı için kullanıldığını ifade eder (EDPT: 20). Li, Etü.de *apa* ile ikileme oluşturup "ata, ecdat" anlamına geldiğini; Karahanlı Türkçesinde de Tanrı'ya hitap için "ey baba, peder" karşılığında kullanıldığını tespit etmiştir (1999: 90-91).

Clauson, çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli akrabalık terimlerini gösteren apa/aba/ebe/epe kelimelerinin *ata, dede, büyük anne, baba, anne, amca, hala, abi, abla, ebe* anlamlarıyla oldukça zengin olduğunu; Etü.de "ata" anlamında *apa,* Oğuzların "anne" anlamında *ebe* ismini kullandıklarını ifade eder. Yine Clauson, Kaşgarlı Mahmut'un bu kelimenin ilk şeklini kaydetmediğini ancak Kutadgu Bilig'de var olduğunu ve bu dönemde ünlü sesin ön damak mı arka damak mı olduğu ve ünsüzlerin de ötümlü mü ötümsüz mü olduğundan emin olmanın imkansız olduğunu belirtir (EDPT: 5).

Tat.: Etü. *eçü* Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *apa* Tat.ta *apa* olarak yaşamaktadır. Etü. *apa* kelimesi için Nuriyeva "olı tugan" yani 'yaşça büyük akraba veya kardeş' anlamını vermiştir (BTT: 121). Sözlükte de *apa* "Kendinden daha büyük yaştaki kız kardeş; yaş bakımından kendinden daha büyük bir kadının ismine eklenerek söylenir" (TTAS-I: 61) anlamlarıyla geçmektedir.

Etü. *apa* kelimesinin Tat.ta yüklendiği anlamlara baktığımızda Etü.deki anlamından uzaklaşmış olduğu görülür. Aslında Tat.taki kullanım Şirin'in verdiği bilgiyle örtüşür, yani Etü.de "ata" anlamına gelen *apa* ismi zamanla anlamsal değişime uğramış ve Tat.ta *abla, teyze* gibi kullanımları doğmuştur.

Nuriyeva bu söz için *borıngı babalarıbız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *eçü* Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *apa* ise Ttü.de ses değişikliği ve anlam genişlemesi ile *ebe* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 148).

Ttü.de *ebe* "Doğum işini yaptıran kadın; hlk. Büyükanne, nine; genellikle çocuk oyunlarında baş olan, diğer çocuklara veya gruba karşı cezasını çekmek ve bundan kurtulmak için tek başına bütün sorumluluğu üzerine alan çocuk, oyun ebesi" (TS: 751) anlamlarındadır.

Şirin de *apa*'nın ses değişliklerine uğramış hali olan *ebe*nin bilgi ve becerisiyle saygınlık kazanmış yaşı büyük kadınlar için bir hitap şekli olduğunu ve TS'de geçen anlamları dışında *ebe*nin "çok konuşan, geveze" anlamına da geldiğini ve halk ağzında da "abla" anlamında kullanımının Li tarafından tespit edildiğini ifade etmektedir (Şirin, 2019: 148).

Gülensoy, Ttü.de *apa* kelimesinin Basarabya (basar+apa), *Arslan apa* gibi kişi isimlerinde yaşadığını belirtmektedir (2007: 72).

Ercilasun bu söz için *atalarım* ifadesini kullanmıştır.

D.1.14. Bumın Kagan: (bk. kagan **G.1.6).** *Bumın Kagan*, 552 yılında bağımlı oldukları Juan Juanlara isyan ederek I. Türk Kağanlığının kuran ve devletin kurulduğu yıl vefat eden ve İl Kağan unvanını alan kağandır.

Tat.: Etü. *Bumın* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Bumın Kagan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Bumın* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Bumın Kagan* ifadesini kullanmıştır.

D.1.15. İstemi Kagan: (bk. kagan **G.1.6).** *İstemi Kagan* Bumın Kagın'ın kardeşidir ve ülkenin batı tarafını yönetmekte bu sebeple de *yabgu* unvanını kullanmaktadır.

Tat.: Etü. *İstemi* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için İ*stemi Kagan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *İstemi* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *İstemi Kağan* ifadesini kullanmıştır.

D.1.16. olurmış: bk. olur- **G.1.9,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.1.17. olurupan: (bk. olur- **G.1.9).** Bu çekimli fiil *olur*- fiiline eklenen *{-pAn}* gerundiumu ile oluşmuştur. {-p} gerundiumunun türemiş şekli olan bu ek de {-p} ile aynı görevde kullanılmaktadır ve nadir olarak /y/ ağzında görülmekle birlikte asıl varlığını /n/ ağzında göstermektedir (Gabain, 2007: 85).

Her ne kadar *{-pAn}* gerundiumunun {-p} ile eşgörevli olduğu söylense de Alyılmaz, Etü.'nin söz dizimini incelerken dil bilgisi konusunu da işlevsel olarak ele aldığı doktora tezinde, iki gerundiumun da görev olarak farklı olduğunu, {-pAn} ekinin eklendiği kelimeyi durum zarfı yapıp diğerinin de zaman, sebep, hedef, bağlama ve şart zarfı yaptığını ifade etmektedir (1994: 98-111).

Tat.: Etü. *{-pAn}* gerundiumu Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *idare itken* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-pAn}* gerundiumu Ttü.de de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *hükümdar olmuş* ifadesini kullanmıştır.

D.1.18. Türk: bk. G.1.5.

D.1.19. bodunuŋ: bk. bodun **G.1.18,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25.**

D.1.20. ilin: bk. il **G.2.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.1.21. törüsin: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime *törü* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü.de *törü* "kanun, merasim, hükumet, akide (Gabain, 2007: 301), "sözlü yasalar, gelenekler, görenekler; tören, merasim" (Tekin, 2016: 311), "töre, kanun, nizam, örf ve adet, görenek, düzen, tören, devlet nizamı" (Ergin, 2010: 117) anlamlarında kullanılan bir isimdir.

Clauson, *törü* kelimesinin geleneksel, alışılagelmiş, yazılı olmayan yasa ve Türklerin Paganist döneminin temel politik terimlerinden biri olduğunu ayrıca kelimenin 'el' ve 'kagan' ile yakından ilgisi olduğunu çünkü *törü*'nün ülke ve halkının ve de onu yönetmek için de bir 'yöneticisi' olmadan var olamayacağını söyler. Yine Clauson Budist ve Maniheist misyonerler tarafından nom denilen temel öğreti ve dini yasaların reçetelerine bağlı bir kural anlamında *törü*'nün dini bir terim olarak benimsendiğini ifade etmektedir. Yine Clauson *törü*'nün erken dönemlerde Moğolcaya döre/töre olarak geçtiğini ancak Orta Türkçe döneminden sonra *töre* şeklinin kullanılıp kullanılmadığının ve hala bazı Kuzeybatı grubu Türk yazı dillerinde ve Güneybatı grubu Türk yazı dillerinden biri olan Osmanlı Türkçesinde eski bir kelime olarak doğrudan mı yaşadığı yoksa Moğolcadan tekrar ödünç alma yoluyla mı yaşadığının belli olmadığını ve bazı karışıklıkların bu (Osmanlı Türkçesi) ve diğer dilllerdeki prens vb. için kullanılan kelimelerin söyleyiş benzerliklerinden kaynaklandığını belirtmektedir (EDPT: 531).

Tat.: Nuriyeva *törü* kelimesi için "hukuk, kanun" anlamlarını vermiştir (BTT: 130). Etü. *törü* Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ḳanunnarın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *törü* kelimesi Ttü.de *töre* olarak yaşamaktadır. *Törü'*nün *töre* olmasıyla ilgili iki görüş vardır. Biri son hecede /ü/ sesinin varlığının Türkçeye düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olmaması ve bu sebeple yaygın olmaması sonucunda yuvarlak /ü/ sesinin düzleşerek /e/ olduğu yönündeki görüş, diğeri de Moğolcaya *töre* biçiminde geçen bu kelimenin Moğolcadan tekrar ödünç alma yoluyla Türkçeye geçtiği yönündeki görüştür (Şirin, 2019: 150; EDPT: 531).

Ercilasun bu söz için *yasalarını* ifadesini kullanmıştır.

D.1.22. tuta birmiş: (bk. tut- **G.4.19,** {-A} gerundiumu **G.4.1,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli birleşik fiil *tut-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu, *bir-* yardımcı fiili ve *{-mIş}* geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Bir- yardımcı fiili ve kendinden önceki asıl fiile eklenen vokal gerundium ile kurulan tasviri fiil türündeki birleşik fiil kuruluşunda fiilin "başkası yararına, başkası için yapılmış" anlamı vardır (Tekin, 2016: 95). Gabain, tasviri fiillerin asıl fiilden sonra kullanıldıklarında kendi anlamlarını kaybedip anlamlarının tasvir edildiğini, böylece hem cümle kuruluşunda yüklem olarak hem de sıfat olarak kullanılabildiklerini ifade eder (2007: 90).

Alyılmaz {-(y)A bir-} ekini fiilen fiil yapım ekleri içinde ele alıp fiillerin üzerine gelerek tezlik, kolaylık bildiren tasviri fiiller kurduğunu ifade eder (1994: 7). Şirin de asıl fiilin ifade ettiği hareketin birdenbire yapıldığını gösterdiği için *bir-* yardımcı fiilinin tezlik bildiren yardımcı fiil olduğunu ifade eder (2019: 150).

Tat.: Etü. *bir-* yardımcı fiili Tat.ta *bir-* olarak yaşamaktadır ve asıl fiile vokal gerundiumu eklenmektedir ancak *bir-* yardımcı fiilinin Etü.den farkı Tat.ta tezlik değil de süreklilik bildirmesidir (Türk, 2014: 248-249).

Nuriyeva bu söz için *saḳlaġannar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /b-/>/v-/ **G.5.8).** Etü. *bir*- yardımcı fiili Ttü.de /b-/>/v-/ ve /-i-/>/-e-/ ses değişikliği sonucunda *ver*- olarak yaşayıp kendinden önceki asıl fiile gelen vokal gerundiumuyla birlikte tezlik bildiren birleşik fiil yapmaktadır (Korkmaz, 2009: 152) Ergin, asıl anlamın yardımcı fiilde değil asıl fiilde olduğunu, yardımcı fiilin sadece yardımcı fiil işlevi ile çekim unsuru olarak görev yaptığından ve *ver*- yardımcı fiilinin kolaylık, çabukluk, birdenbirelik ifade ettiğinden söz etmektedir (2009: 387).

Ercilasun, bu söz için *gözetmişler* ifadesini kullanmıştır.

D.1.23. iti birmiş: (bk. it- **G.3.2,** {-I} gerundiumu **G.1.11,** bir- yardımcı fiili **D.1.22,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ö/>/ü/, /i/>/ĕ/ değişimleri görülmektedir: *Etü. kök>kük, Etü. iki>ikĕ*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. kök>kök, Etü. iki>iki*

3. Ünlüler açısından bakıldığında her iki yazı dilinde de değişmeyen kelime mevcuttur: *Etü. ara > (Tat. ara/Ttü. ara)*

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat., Etü.ye daha yakın görünmektedir: *Etü. bir->bir-, Etü. kök>kük*

5. Ttü.de ise ünsüzler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /b-/>/v-/ değişimi önemlidir: *Etü. bir- >ver-*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {-pAn} gerundiumu her iki yazı dilinde de kullanılmayan bir biçim birim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta Nuriyeva ve Ercilasun'un okuma ve aktarmalarında herhnagi bir ikilik bulunmamaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. *Etü.* kök > *(Tat. kük/ Ttü. gök), Etü.* iki > *(Tat. ikĕ/ Ttü. iki), Etü.* ara > *(Tat. ara/ Ttü. ara), Etü.* bir- > *(Tat. bir-/ Ttü. ver-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. yagız *(yağız)* ve Etü. törü *(töre),* Etü. İstemi *(İstemi)* kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır. Bu sebeple bu paragrafta Ttü.nün Etü.ye daha yakın olduğu görülmektedir.

3. Etü. apa (>*apa*) kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

4. Etü. *eçü*, Etü. *Bumın* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 2

NURİYEVA

Tört buluŋ kop jaγï ärmis sü süläpän tört buluŋdakï budunïγ qop almïs qop baz qïlmïs bašlïγïγ jüküntürmis tizligig sökürmis ilgarü Qadïrqan jïšqa tägi kirü Tämir qapïγqa tägi qonturmïs. Akin ara

Dürt yağında doşman küp bulġan, suġışıp, dürt yağındağı ḫalıḳnı buysındırġannar: başlınıŋ-başın iydĕrgenner, tĕzlĕnĕ-tĕzlendĕrgenner. Ĕlgerĕ, könçıġışḳa, Ḳadırḳan yışlığına ḳader, kirĕ, könbatışḳa, Timĕr Kapḳağa ḳader törkiy ḫalıḳlarnı urnaştırġannar. İkĕ aradağı

Dört tarafında düşman çok imiş, savaşıp dört tarafındaki halka boyun eğdirmişler: başlının başını eğdirmişler, tizliyi diz çöktürmüşler. İleride, doğuya, Kadırkan vadisine kadar; geride, batıya, Demirkapı'ya kadar Türk halklarını yerleştirmişler. İki aradaki

ERCİLASUN

Tört buluŋ kop yagı ermiş. Sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış, kop baz kılmış. Başlıgıg yüküntürmiş, tizligig sökürmiş. İlgerü Kadırkan yışka tegi, kirü Temir Kapıgka tegi konturmış. İkin ara

Dört yan hep düşman imiş. Ordu yürütüp dört yandaki halkları hep almışlar, hep kendilerine bağlamışlar. Başlıyı eğdirmişler, dizliyi çöktürmüşler. Doğuda Kadırkan {Kingan} Dağlarına dek, batıda Demrkapı'ya {Buzğâlexâne'ye} dek {halkları} yerleştirmişler. İkisi arasında

İnceleme:

D.2.1. tört: Etü. *tört*, "dört" (Ergin, 2010: 116; Gabain, 2007: 301; Şirin User, 2009: 315; Tekin, 2016: 311) anlamına gelen sayı ismidir.

Tat.: **(bk.** /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *tört* sayısı düzensiz ünsüz değişimi olarak görülen /t-/ >/d-/ ses değişikliği ve Tat. için karakteristik bir değişim olan /-ö-/>/-ü-/ daralması sonucunda Tat.'a *dürt* olarak geçmiştir (Eker, 1998: 170; Öner; 2013: 16).

Nuriyeva bu söz için *dürt* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. tört, /t-/>/d-/ değişikliği sonucunda Ttü.de *dört* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *dört* ifadesini kullanmıştır.

D.2.2. buluŋ: Etü. *buluŋ* "Bucak, dört asli cihet arasındaki aralık cihetler" (Gabain, 2007: 270), "cihet, taraf" (Ergin, 2010: 91), "köşe, bucak" (Tekin, 2016: 298), "yan, köşe, bucak" (Ercilasun, 2016: 668) anlamlarına gelen bir isimdir.

Clauson, "bucak, köşe" anlamlarına gelen ve Etü.de sadece dört ana yönden biri, dünyanın dörte biri gibi ifadeleri karşıladığını ifade eder (EDPT: 343). Şirin, *buluŋ* isminin *tört* sayı ismiyle nitelendiğinde ana coğrafi yönleri belirttiğini ifade eder (2019: 151).

Tat.: Nuriyeva kitabında *buluŋ* ismine, ünlüsü veya ünsüzü Etü.den bu yana değişerek Tat.ta yaşayan kelime dizini içinde yer vermemiştir ayrıca sözlük kısmında "poçmak" (BTT: 124) karşılığını vermiştir. Ayrıca TTAS'de de *buluŋ* kelimesi ve muhtemel ses

değişiklikleri ile karşımıza çıkabilecek kelimeler aranmış ancak bulunamamıştır. Bu bilgilerden hareketle Etü. *buluŋ* ismi Tat.ta yaşamamaktadır, denilebilir.

Nuriyeva bu söz için *yaķ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *buluŋ* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *yan* ifadesini kullanmıştır.

D.2.3. kop: bk. G.2.21.

D.2.4. yagı ermiş: (bk. er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *yagı er-* birleşik fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Yagı Etü.de "düşman" (Tekin, 2016: 313; Ergin, 2010: 120; Gabain, 2007: 307; Bayat, 2008: 237) anlamına gelmektedir. Clauson kelimenin "düşman, hasım" anlamına geldiğini ve Moğolcaya *dayin* olarak geçtiğini ifade etmektedir (EDPT: 898).

Tat.: Etü. *yagı* kelimesi Tat.ta /-g-/>/-v-/ ses değişikliği (Öner, 2013: 14) sonucunda *yav* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 152), ayrıca Farsçadan geçen *doşman* kelimesi de kullanılmaktadır (TTS, 1998: 127). Nuriyeva bu söz için *doşman* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /g/>/ğ/ için **G.1.6).** Etü. *yagı* kelimesi TS'de *yağı* olarak geçmekte ancak bunun eski bir kelime olduğu belirtilmiştir (TS: 2500). Etü. *yagı, yağı* olarak EAT ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılmış ancak XVIII. yüzyıldan itibaren yerini, XIII-XIV. yüzyıllarda Farsçadan giren ve belli bir süre *yağı* ile birlikte kullanılan, *düşman* kelimesine

bırakmıştır (Şirin, 2019: 152). Kısaca, Etü. *yagı*, Ttü.de kullanılmamaktadır, yerini *düşman* kelimesi almıştır.

Ercilasun bu söz için *düşman* ifadesini kullanmıştır.

D.2.5. sü: bk. G.3.19.

D.2.6. sülepen: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-pAn} **D.1.18.**

D.2.7. tört: bk. D.2.1.

D.2.8. buluŋdakı: bk. buluŋ **D.2.2,** {+DA} **G.1.3,** {+GI} **G.2.19.**

D.2.9. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.2.10. kop: bk. G.2.21.

D.2.11. almış: bk. al- **G.7.29,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.2.12. kop: bk. G.2.21.

D.2.13. baz kılmış: (bk. kıl- yardımcı fiili **G.10.7,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil, *baz kıl*- birleşik fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *baz* ismi “yat, yabancı, tâbi” (Ergin, 2010: 88), “bağımlı, tâbi” (Tekin, 2016: 296), “garip, yabancı; yalancı(?); tâbi, mutî; barış, sulh” (Bayat, 2008: 35) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, *baz* isminin “barış, barış yanlısı” gibi anlamlara geldiğini ve bu anlamıyla sadece Kıpçak grubu Türk yazı diline mensup Kırım Türkçesinde yaşadığını; Etü.de sadece *baz kıl-* ifadesinde ortaya çıktığını ve bunun da “yatıştırmak, boyun eğdirmek” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir (EDPT: 388).

Erdal, *{-z}* fiilden isim yapım ekini incelerken bu ekin geçişli fiillere geldiğini ve Clauson’un ‘baz isminin sadece Karahanlı Türkçesi metinleri ve II. Türk Kağanlığı bengü taşlarında geçtiği’ yönündeki ifadesinin yanlış olup EUT’de de örneğinin var olduğunu ifade ettiktekten sonra, Tezcan’ın *baz* isminin mecazi kullanımlara da sahip olan “bağlamak” anlamındaki *ba-* fiili ile ilişkilendirilmesi gerektiği yönündeki önerisine yer vermektedir (OTWF-I: 325).

Baz kıl- ise “hâkimiyeti altına almak” (Bayat, 2008: 35; Gabain, 2007: 267), “tâbi kılmak, bağımlı hâle getirmek” (Ercilasun, 2016: 657) anlamlarıyla bengü taşta geçmektedir.

Tat.: Etü. *baz* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *baz* için “tınıç, tınıçlık” anlamlarını vermiştir (BTT: 122) Nuriyeva *baz kıl-* fiili için *buysındırġannar* ifadesini kullanmıştır.

Tat.ta *buysındır-*, *buysın-* fiilinin ettirgen halidir ve *buysın-* fiili Tat.ta “Politik yönden bağlı hale gelmek; herhangi birinin egemenliği altında olmak, onun otoritesine, hükmüne bağlı olmak; herhangi bir şeye bağlı olmak veya bağlı hale gelmek; herhangi bir şeye bağlı olarak çalışmak; herhangi birinin, bir kurumun vb.nin doğrudan yönetimi altında

olmak, resmî olarak onun denetiminde olmak; herhangi birinin hükmüne, iradesine, herhangi bir şeyin gücü altında olmak" (TTAS-I: 187-188) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Ttü.: Etü. *baz* ismi veya *baz kıl-* birleşik fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kendilerine bağlamışlar* ifadesini kullanmıştır.

D.2.14. başlıgı: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *baş* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki ve *{+g}* belirtme durum ekinden oluşmuştur.

Etü. *baş* ismi "baş, ilk, öncü" (Gabain, 2007: 266), "baş; dağın başı, tepe, zirve; şef, başkan, kumandan" (Ergin, 2010: 87), "baş, doruk, zirve; lider, önder" (Tekin, 2016: 296), "baş, kafa; yara başı; başlangıç, birinci, ilk, öncü; (dağ veye pınar) başı, tepe, zirve; şef, başkan kumandan" (Bayat, 2008: 33) anlamlarına gelen temel ve mecaz anlamlar kazanmış bir kelimedir.

Etü. *başlıg* da "başlı, başı olan; başkanı olan başı dik olan, gururlu" (Ergin, 2010: 88), "başı (dik) olan, mağrur; lideri olan" (Tekin, 2016: 296), "başlı, başı olan; yaralı; başkanı olan; dik başlı olan, gururlu" (Bayat, 2008: 33) anlamlarını kazanmıştır.

Tat.: Etü. *baş* ismi Tat.ta *baş* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *baş* "İnsan ve hayvan gövdesinin ağız, en önemli duyu organları ve kafatasını içeren kısmı; bitkilerin üst kısmı, üstteki uç dalları, ondaki çiçekleri veya meyveleri; bitkilerin yiyecek maddelerinin biriktiği yuvarlağa benzer gövde veya kök kısımları; büyüklüğüne itibar edilen herhangi bir şeyin yukarıdaki kısmı, üst tarafı; uzunca bir şeyin iki ucunun biri veya uç tarafı; herhangi bir durumun ilk hali; edebi eser, makale vb. ismi; maya, mayalanmış hamur, süt, bal vb; teşkilatta veya grupta lider rolü oynayan ve normalde hukukları boyunca da başkalarından üstün duran kişi, kurucu; …" (TTAS-I: 135-136) gibi anlamlara gelmektedir.

Etü. *başlıg* ismi Tat.ta *başlı* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *başlı* "terbiyeli, akıllı, zeki; çok ve iri başaklı, olgunlaşmış" (TTAS-I: 141) anlamlarıyla yaşamaktadır. Etü.deki "gururlu, dik başlı" anlamından uzaklaşıp Tat.ta "akıllı" anlamını kazanmıştır.

Nuriyeva bu söz için *başlınıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *başlıg* ismi Ttü.de *başlı* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *başlı* sadece "Başı olan" (TS: 277) temel anlamıyla kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *başlıyı* ifadesini kullanmıştır.

D.2.15. yüküntürmiş: (bk. {-tUr-} FFYE **G.12.18,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *yükün-* fiiline eklenen *{-tUr}* fiilden fiil yapım eki ve *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *yükün-* fiili "secde etmek, hürmet etmek" (Gabain, 2007: 313), "baş eğmek, eğilmek, secde etmek, ibadet etmek, tazimde bulunmak, teslim etmek" (Ergin, 2010: 125), "eğilmek, diz çökmek, itaat etmek" (Tekin, 2016: 316) anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, "boyun eğmek, birine saygı göstermek, tapmak" anlamlarına geldiğini ve günümüzde sadece Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinden birinde *yügün-* olarak yaşadığını, Osmanlı Türkçesinde ise XIV-XVI. yüzyıllar arasında "diz çökmek" anlamıyla *yükün-* şeklinde yaşadığını ifade eder (EDPT: 913).

Clauson Etü. *yüküntür-* fiilinin de sadece 'başlıgıg yüküntürmiş' ibaresinde geçtiğini ve *yükün-* fiilinin ettirgen şekli olduğunu belirtir (EDPT: 914). *Yüküntür-* fiili de

“baş eğdirmek” (Ergin, 2010: 125), “diz çöktürmek” (Tekin, 2016: 316), “hürmet ettirmek” (Gabain, 2007: 313) anlamlarındadır.

Gülensoy kökünü *yük- köküne götürmekte ve anlamını “secde etmek” olarak vermektedir (KBS-II: 1192). Ahmedyanov da *yükün-* fiilinin kökünü “çökmek, diz çökmek” anlamındaki *yük- fiilinden geldiğini belirtmektedir (TTES-I: 326).

Tat.: **(bk. /ö/>/ü/ G.2.22).** Nuriyeva *yükün-* fiili için “baş eymek, diz çökmek” (BTT: 216) anlamlarını vermiştir ancak Tat.ta *yükün-* fiili *yögĕn-* olarak yaşamaktadır (TTES-I: 326; Şirin, 2019: 155). *Yögĕn-* fiili Tat.ta “gövdeyi öne doğru biraz eğmek; hafifçe diz çöküp selam vermek, selamlaşmak; halsizleşmek, yorulmak” (TTAS-I: 463) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *iydĕrgenner* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yükün-* fiili Ttü.de sadece halk ağzında “birinin önünde, saygı göstermek için eğilmek veya yere kapanmak” anlamıyla yaşamaktadır (TS: 2625) ancak yazı dilinde kullanılmamaktadır.

Ercilasun bu söz için *eğdirmişler* ifadesini kullanmıştır.

D.2.16. tizligig: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *tiz* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki ve *{+g}* belirtme durum ekinden oluşmuştur.

Etü. *tiz* ismi "diz" (Gabain, 2007: 300; Tekin, 2016: 310; Ergin, 2010: 115; Bayat, 2008: 209) anlamındadır. Clauson da kelimenin "diz" anlamında olduğunu ve tüm çağdaş Türk yazı dillerinde bazı ses değişiklikleri ile yaşadığını ifade etmektedir (EDPT: 570). *Tiz* kelimesi Türkçede temel organ adlarından biridir (Şirin, 2019: 155).

Etü. *tizlig* kelimesi *başlıg'*da olduğu gibi "dizli" temel anlamından mecazlaşmaya uğrayarak "ayak direten, inatçı" gibi anlamlar kazanmıştır (Şirin, 2019: 155).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Nuriyeva *tizlig* kelimesi için "dizli, dizi olan" (BTT: 131) anlamını vermiştir. "Dizli" anlamı için Nuriyeva 'tĕzlĕ' kelimesini kullanmıştır, kökeni ise Tat.ta *tĕz* olarak yaşamaktadır. Bakıldığında da *tĕz* kelimesi sözlükte madde başı olarak yer almaktadır.

Tat.ta *tĕz* "Baldır kemiği ile but kemiğini birleştiren eklem yeri; pantolonun veya çorabın dizi kaplayan kısmı" anlamlarına gelmektedir (TTAS-III: 65-66). Ancak *tĕzlĕ* kelimesinin Etü.deki gibi mecazî değil temel anlamı ile kullanılmaktadır, madde başı olarak sözlükte yer almamaktadır. Nuriyeva bu söz için *tĕzlĕnĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: (bk. /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *tiz* ismi Ttü.de *diz* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *diz* "kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer; oturulduğunda uyluğun üst yanı" (TS: 684) anlamındadır. Tat.ta olduğu gibi Ttü.de de *dizli* kelimesi TS'de madde başı olarak yer almamaktadır.

Ercilasun bu söz için *dizliyi* ifadesini kullanmıştır.

D.2.17. sökürmiş: (bk. {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *sök-* fiiline eklenen ***{-Ur}*** fiilden fiil yapım eki ve *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *sök-* fiili "sökmek" (Ercilasun, 2016: 706; Tekin, 2016: 308), "azarlamak; sökmek" (Gabain, 2007: 294), "sökmek, yarmak" (Ergin, 2010: 111), "sökmek, koparmak, yarmak; azarlamak, sövmek; baygınlık geçirmek" (Bayat, 2008: 193) anlamlarına gelmektedir. Şirin ise buradaki *sök-* fiilinin, yukarıda verilen anlamlar dışında "diz çökmek" anlamının da olduğunu ve bu anlamıyla kullanıldığını (2019: 155) ifade eder. Erdem ve Demirci de *sök-* fiiline ait üç farklı anlamın olduğunu ve "çökmek" anlamıyla bengü taşın bu satırında kullanıldığını belirtir (2019: 240-241).

Etü. *sökür-* fiili de "(diz) çöktürmek, kendine tâbi kılmak (Tekin, 2016: 308), "diz çöktürmek" (Gabain, 2007: 294), "diz çöktürmek, dize getirmek" (Ergin, 2010: 111), "dize getirmek, çöktürmek, çektirmek" (Bayat, 2008: 193) gibi anlamlara gelmektedir.

***{**-Ur}* eki, ettirgen fiiller yapan bir fiilden fiil yapım ekidir (Alyılmaz, 1994: 7). Erdal da fiil kökü geçişsiz ise gövdeyi geçişli, fiil kökü geçişli ise gövdeyi ettirgen yaptığından söz etmiştir (2004: 229).

Erdal *sökür-* fiilinin sadece II. Türk Kağanlığı bengü taşlarında birkaç kez geçtiğini ancak DLT'de *sökür-* yerine *sökit-* kullanıdığını ve "diz çöktürmek" anlamında EUT'de Budist ve Maniheist belgelerinde yer almadığını ifade eder (OTWF-II: 721).

***Tat.:* (bk.** {-r-} FFYE için **G.11.23).** Nuriyeva *sökür-* fiili için "sövmek, azarlamak" (BTT: 129) anlamlarını vermiştir. Ancak aktarma yaparken *tĕzlendĕr-* fiilini kullanmıştır. Etü. *sökür-* fiilinin, temelde *sök-* fiilinin, Tat.ta anlam daralmasına uğrayarak Erdem ve Demirci'nin söz ettiği üç anlamdan sadece tek bir anlamın kullanılmaya devam ettiği sonucu çıkmaktadır (2019: 240).

Ayrıca belirtmek gerekir ki Nuriyeva'nın *sökür-* fiili karşılığında verdiği anlam tam olarak "sövmek" anlamındaki sük-, erle- fiillerini karşılamamaktadır, burada yapım

eklerinin anlam değiştirme görevi Nuriyeva tarafından göz ardı edilmiştir. Çünkü Tat. sözlükte, Etü. *sökür-* fiiline karşılık gelebilecek (sügĕr- gibi) bir fiil bulunmamakta Etü. *sök-* fiilinin karşılığı yer almaktadır. Etü.de *sök-* veya gövde haliyle *sökür-* fiilinin asıl metinde farklı bir anlam alanını karşılayıp Nuriyeva'nın, kitabının sözlüğünde, verdiği anlamla örtüşmemesi ve de aktarmada farklı bir fiil kullanması dikkat çekicidir.

Nuriyeva bu söz için *tĕzlendĕrgenner* ifadesini kullanmıştır. *Tĕzlendĕr-* fiili Tat.ta "diz çöktürmek; boyun eğdirmek, egemen olmak" (KTTS: 468) anlamlarıyla kullanılmaktadır ve aslında tam olarak *sökür-* fiilinin karşılığını vermektedir.

Ttü.: Etü. *sökür-* fiili gövde haliyle Ttü.de yaşamamakta, "diz çökmek" anlamındaki *sök-* fiili de kullanılmamaktadır, bunun yerine *çök-* fiili kullanılmaktadır. Şirin, Etü. *sök-* ve Ttü. *çök-* fiillerinin eş anlamlı olduğunu belirtir (2019: 155; EDPT: 819). Gülensoy, *çök-* fiilinin kökünü *çö- olarak verse de Etü.deki kullanımının *sök-* olduğunu belirtir (KBS-I: 252).

Ercilasun bu söz için *çöktürmüşler* ifadesini kullanmıştır.

D.2.18. ilgerü: bk. G.2.10.

D.2.19. Kadırkan yışka: (bk. yış **G.3.10,** {+GA} **G.1.8).** Bu kelime *Kadırkan yış* yer ismine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur.

"Moğolistan'ın doğu bölümüyle Çin'in kuzeydoğusunda yer alan Kingan Dağları" açıklamasını yapan Aydın, kelimenin farklı okunuşlarına da yer vermiş ancak bu farklı okumalara rağmen bu dağın bulunduğu yer konusunda yani Kingan Dağları olduğu konusunda hepsinin fikir birliğinde olduğunu ve bugünkü Çin sınırında yer aldığını ifade etmektedir (Aydın, 2016: 84-85).

Clauson, *kadır* maddesinde yer verdiği *Kadırkan yış* tamlaması için "tereddütlü olarak Kingan Dağları ile tanımlanır" açıklamasını yapmaktadır. Yine Clauson, *kadır* kelimesi için "sert, vahşi, zalim, tehlikeli" anlamlarını vermiştir (EDPT: 603).

Şirin *Kadırkan yış*ın, Mançurya'yı kuzeyden çevreleyen Kingan dağları olduğunu ifade eder, ayrıca *kadırkan* kökünün aynı 'ötüken'deki gibi "sert, sarp, şedid" anlamlarındaki *kadır* kelimesine {+kAn} ekinin gelmesi ile oluştuğunu belirtir (2019: 156; Aydın, 2016: 85).

Tat.: Etü. *kadırkan* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Ḳadırḳan yışlığına* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kadırkan* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Kadırkan {Kingan} Dağlarına* ifadesini kullanmıştır.

D.2.20. tegi: bk. G.3.18.

D.2.21. kirü: Etü. *kirü* ismi "geri" (Gabain, 2007: 281), "geri, geride" (Tekin, 2016: 303), "geriye, batıya, arkaya, geri" (Bayat, 2008: 117) anlamlarına gelmektedir. "Geriye doğru, geride" anlamlarını veren Clauson, kelimenin Moğolcaya *gerü* olarak geçen eski bir alıntı kelime olduğunu, Etü.de "batıya doğru" anlamıyla da kullanıldığını ifade eder ve kelimenin kökünün *kė olduğunu belirtir (EDPT: 736). Şirin bu durumun yorumunu, "Kirü/kerü ile, aynı anlamları taşıyan kidin/kedin ve kisre/kesre sözcüklerinin eşkökenli olma ihtimali yüksektir." (2019: 156) şeklinde yapar.

Şirin Etü.de "ön" anlamlı kelimelerin doğuyu, "geri" anlamlı kelimelerin de batıyı, "sol" anlamlı kelimelerin kuzeyi, "sağ" anlamlı kelimelerin de güneyi ifade ettiğini belirtir (2019: 156).

Tat.: Nuriyeva *kirü* zarfı için "geri, arkaya/geriye" anlamlarını vermiştir (BTT: 126). Bu bilgiden hareketle Etü. *kirü* kelimesi Tat.ta *kirĕ* olarak yaşamaktadır.

Tat.ta *kirĕ* kelimesinin "önceki hareketin karşıtı olan; geriye doğru, iç giyim; her ne olursa onaylamayan, gerekliliğini, önemini bilmeyen, inkâr eden; herhangi bir şeyin olumsuzluğunu veya olumluluğunu ispat eden, beklenene zıt olan …" gibi anlamları vardır (TTAS-II: 102).

Nuriyeva bu söz için *kirĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kirü* kelimesi Ttü.de *geri* olarak yaşamaktadır. Etü.de *geri* "Arka, bir şeyin sonra gelen bölümü, art, alt taraf, *ileri* karşıtı; son, sonuç; bir şeyin sona kalan bölümü; geçmiş, mazi; hayvanda boşaltım organının dışı; eksik gösteren (saat); aptal, anlayışsız; benzerlerine ayak uydurup ilerleyememiş, gelişememiş; geriye doğru; "geri dön, geri git!" anlamında bir söz" olarak kullanılmaktadır (TS: 934). *Kerü* metinde batı anlamında kullanılmış olsa da Tat. ve Ttü.de *batı* anlamı kullanımdan düşmüştür.

Ercilasun bu söz için *batıda* ifadesini kullanmıştır.

D.2.22. Temir Kapıgka: bk. temir kapıg **G.4.2,** {+GA} **G.1.8.**

D.2.23. tegi: bk. G.3.18.

D.2.24. konturmış: bk. kon- **G.5.24,** {-tUr-} FFYE **G.12.18,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.2.25. ikin: bk. D.1.8.

D.2.26. ara: bk. D.1.9.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /i/>/ĕ/ /ü/>/ö/, /ö/>/ü/ değişimleri görülmektedir: *Etü. tiz>tĕz, Etü. yükün->yögĕn-, Etü. tört>dürt*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. tiz>diz*

3. Ünlüler açısından bakıldığında her iki yazı dilinde de değişmeyen kelime mevcuttur: *Etü. baş > (Tat. baş /Ttü. baş)*

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat., Etü.ye daha yakın görünmektedir: *Etü. tiz>tĕz, Etü. kirü >kirĕ*

5. Ttü.de ise ünsüzler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden olan /k-/>/g-/ ve /t-/>/d-/ değişimi önemlidir: *Etü. tiz>diz, Etü. kirü>geri*

6. Tat. için düzensiz bir ses değişimi olan /t-/>/d-/, bu paragrafta bir kelimede karşımıza çıkmaktadır: *Etü. tört>dürt*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tüm biçim birimler daha önceki paragraflarda ele alındığı için tekrardan burada değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun'un *İlgerü Kadırkan yışka tegi, kirü Temir Kapıgka tegi konturmış* cümlesinde yer alan *ilgerü* ve *kirü* kelimeleri Ercilasun'da yön ifade ederken Nuriyeva aktarma kısmında Etü. *ilgerü* ve *kirü* kelimelerini ileri, geri olarak düşünüp Tat.ta yön ifade eden köngçıġış, könbatış kelimelerini de ekleyerek kullanmıştır. Etü.de yön için kullanılan kelimeler Tat.ta yön için kullanılmamaktadır. Nuriyeva da aktarma yaparken bunu göz önünde bulundurmuştur.

Söz varlığı yönüyle:

1. *Etü. tört > (Tat. dürt/ Ttü. gök), Etü. baş > (Tat. baş/ Ttü. baş), Etü. tiz > (Tat. tĕz/ Ttü. diz), Etü. kirü > (Tat. kirĕ/ Ttü. geri)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. yükün- *(>yögĕn-) ve Etü. yagı (>yav)* kelimeleri sadece Tat.ta yaşamaktadır. Ttü.de yaşayan hiçbir kelime tespit edilememiştir. Bu sebeple bu paragraf dahilinde, Tat. Etü.ye daha yakın olduğu tespit edilmiştir.

3. Etü. *buluŋ*, Etü. *baz kıl-* ve Etü. *baz*, Etü. *sökür-*, Etü. *Kadırkan* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 3

NURİYEVA

idi oqsïz kök türk (iti) anča olurur ärmis. Bilgä qaγan ärmis ali qaγan ärmis bujuruqï jämä bïlgä ärmis ärïnč alp ärmis ärïnč bäglari jämä budunï jäma tüzärmïs. Anï üčün ilig anča tutmïs arïnč ilig tutïp törüg itmis. Özinčä

İyesëz (ḫucasız) Kük törĕklernĕ citeklep, alar teḫĕtke utırdılar. Ḳaġanı bĕlĕmlĕ zirek iken, alıp (köçlĕ) ḳaġan iken, idare itüvçilerĕ şulay uk zirek iken, batır iken, beklerĕ hem ḫalḳı şulay uk töz (tuġırılıḳlı) iken anıŋ öçĕn ilnĕ şulay totḳannar, ilnĕ totıp, anıŋ ḳanunnarın ütegenner

Sahipsiz Gök Türkleri yönetip tahta oturdular. Kağanı bilgili, akıllı imiş, alp (güçlü) kağan imiş, yöneticileri de aynı şekilde akıllı imiş, cesur imiş, beyleri ve halkı da aynı şekilde dürüst imiş. Onun için devleti böylece kurmuşlar, devleti kurup onun yasalarını uygulamışlar

ERCİLASUN

İdi oksuz kök Türk [iti] ança olurur ermiş. Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yeme, bodunı yeme tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmış erinç; ilig tutup törüg itmiş. Özi anca

{daha önce} hiç örgütlenmemiş olan semavi Türkleri [örgütleyerek] öylece hüküm sürüyorlarmış. Bilge {derin bilgili ve uzak görüşlü} kağan imişler, alp {yiğit} kağan imişler. Yöneticileri de elbette bilgili imiş, alp imiş. Beyleri de halkı da doğru {dürüst ve adil} imiş. Bu sebeple devleti öylece kurmuşlar; devleti kurup yasaları düzenlemişler. Öylece {bu durumda iken}

İnceleme:

D.3.1. idi oksuz: bk. idi **G.4.16,** ok **G.12.19,** {+sXz} İİYE **G.5.6.**

D.3.2. Kök Türk: bk. kök **D.1.2,** türk **G.1.5.**

D.3.3. iti: bk. it- **G.3.2,** {-I} gerundiumu **G.1.11.**

D.3.4. ança: bk. ança **G.5.7,** an **G.2.18,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.3.5. olurur ermiş: bk. olur- fiili **G.1.9,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.6. bilge: bk. G.1.6.

D.3.7. kagan ermiş: bk. kagan **G.1.6**, er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.8. alp: bk. G.6.5.

D.3.9. kagan ermiş: bk. kagan **G.1.6**, er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.10. buyrukı: bk. buyruk **G.1.24,** {+(s)I} için teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

D.3.11. yeme: bk. G.10.28.

D.3.12. bilge ermiş: bk. bilge **G.1.6,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.13. erinç: Tekin, "Kuvvetli bir olasılık belirtir" dediği bu edat için "büyük bir olasılıkla, herhalde, muhakkak ki, şüphesiz ki" anlamlarını verdiği (2016: 148), Gabain de bir tahmini ifade etmek için kullanılır (2007: 107) dediği bu edata "her halde, olsa gerek, elbette" (2007: 264) anlamlarını, Ergin de "olacak, olmalı, her halde, tabiî, {+dIr} v.s." (2010: 93) anlamlarını vermiştir.

Erdal da "Belli ki, muhtemelen, şüphesiz, açıkçası" gibi anlamlara gelen *erinç* edatının doğrudan bildirme cümlelerinin sonuna gelerek kullanıldığını ancak soru cümlelerinde kullanılmadığını ifade eder (2004: 349). Ancak Şirin, Tekin'in ele aldığı soru cümlesi örneğinin, (*Kanda **erinç** kanıkı*) Erdal'ın soru cümlelerine *erinç* edatının gelmediği yönündeki düşüncesiyle çeliştiğini belirtir (2019: 157).

Tat.: Etü. *erinç* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *iken* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *erinç* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *elbette* ifadesini kullanmıştır.

D.3.14. alp ermiş: bk. alp **G.6.5,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.15. erinç: bk. D.3.13.

D.3.16. begleri: bk. beg ve {+lAr} **G.1.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.3.17. yeme: bk. G.10.28.

D.3.18. bodunı: bk. bodun **G.1.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.3.19. yeme: bk. G.10.28.

D.3.20. tüz ermiş: (bk. er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *tüz* ismine eklenen *er-* ana yardımcı fiil ve *{-mIş}* geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur. 'tüz ermiş' ifadesi, yardımcı fiille oluşan bir birleşik fiil halini almıştır.

Etü. *tüz* "düz, sakin, o kadar, tamam" (Gabain, 2007: 303), "düz, doğru, kusursuz, hatasız" (Ergin, 2010: 118), "itaatli, barışık, uyumlu, kavgasız" (Tekin, 2016: 312), "düz, doğru, kusursuz; ırk, nesil; eşit; ova, kır" (Bayat, 2008: 220) anlamlarına gelen bir isimdir.

Tat.: Nuriyeva, Etü. *tüz* için "turı, ġadil" (BTT: 131) karşılıklarını kullanmıştır ancak Etü. *tüz* Tat.ta *töz* olarak yaşamaktadır. Tat. *töz* "Eğilmeyen, bükülmeyen, doğru (çoğunlukla dikey nesneler hakkında); bir doğrultudan çıkmayan (bulunduğu durumdan çıkmayan), bükülmeyen, düz, düz uzanan; düz, pürüzsüz, engebesiz; nişan alınmış bir şeye doğrudan tidirĕp ya da tidĕrĕrlĕk itĕp (atma hakkında); gerçek, doğru, hak; yanlış söz söylemeyen, toplulukta kendi iradesiyle görgü kurallarından çıkmayan, yanlış yapmayan" (TTAS-III: 243-244) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *töz (tuğırılıḳlı) iken* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /t-/>/d-/ **G.2.1).** Etü. *tüz* kelimesi Ttü.de *düz* olarak yaşamaktadır. Tüt.'de *düz* "Yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan; kıvrımlı olmayan, doğru, stabil; yüzeyinde girinti, çıkıntı olmayan, müstevi; kısa ökçeli, ökçesiz (ayakkabı); yayvan, altı derin olmayan; kıvırcık veya dalgalı olmayan (saç); yalın, sade, süssüz; çizgisiz, desensiz ve tek renkli; engebesiz olan yer, düzlük, ova" (TS: 744) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *doğru {dürüst ve adil} imiş* ifadesini kullanmıştır.

D.3.21. anı: bk. a zamiri **G.3.3** ve **G.2.18,** {+nI} belirtme durum eki **G.10.19.**

D.3.22. üçün: bk. G.9.1.

D.3.23. ilig: bk. il **G.2.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.3.24. ança: bk. ança **G.5.7,** an **G.2.18,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.3.25. tutmış erinç: bk. tut- **G.4.19,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4,** erinç **D.3.13.**

D.3.26. ilig: bk. il **G.2.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.3.27. tutup: bk. tut- **G.4.19,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.3.28. törüg: bk. törü **D.1.22,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.3.29. itmiş: bk. it- **G.3.2,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.3.30. özi: bk. öz **G.9.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.3.31. ança: bk. G.5.7.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ü/>/ö/ değişimi görülmektedir: *Etü. tüz>töz*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. tüz>düz*

3. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat., Etü.ye daha yakın görünmektedir: *Etü. tüz>töz*

4. Ttü.de ise ünsüzler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /t-/>/d-/ değişimi görülmektedir: *Etü. tüz>düz*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tüm biçim birimler daha önceki paragraflarda ele alındığı için tekrardan burada değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun, *İdi oksuz kök Türk [iti] ança olurur ermiş* cümlesindeki kök kelimesini cins isim olarak düşünüp "gök" anlamındaki semavi kelimesiyle aktarmış ancak Nuriyeva milletin ismi olan Gök Türk ifadesini Tat.taki şekliyle *Kük Törĕk* olarak kullanmıştır.

2. Hem Nuriyeva tarafından *özinčä* olarak okunan hem de Ercilasun'da *özi anca* olarak okunan bu ifade, Nuriyeva tarafından aktarma kısmında yer almamaktadır. Ancak biz her iki okumada da yer aldığı için Ercilasun'un okumasını da dikkate aldığımız için bu kelimeleri ayrı maddelerde incelemeyi uygun gördük.

Söz varlığı yönüyle:

1. *Etü. tüz > (Tat. töz/ Ttü. düz)* kelimesi her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *erinç* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan herhangi bir kelimeye rastlanılmadığından hangi yazı dilinin Etü.ye daha yakın olduğu ile ilgili bir yorum yapılamamıştır.

KT, D: 4

NURİYEVA

kärgäk bolmïs. Juγčï sïγïtčï öŋrä kün toγsïqda Bökli čöllig il tabγač tüpüt aparpurum qïrqız üč qurïqan otuz tatar qïtan tatabï-bunča budun kälipän sïγtamïs juγlamïs. antaγ külïg qaγan ärmis. Anta kisrä inisi qaγan

Annan ülgenner. Yılavçı, sıḳtavçılar tire-yaḳtan: köngıġışınnan Bökli dalası ḫalḳı, tabgaç, tüpüt, apar, purum, ḳırḳız, üç ḳurıḳan, utız tatar, ḳıtan, tatabı ḫalḳı-şulḳader ḫalıḳ cıyılıp sıġtadı, yıladı, çönki ul ataḳlı ḳaġan bulġan. Alar ülgeç, ĕnĕlerĕ

Ondan sonra ölmüşler. Ağlayıcı, ağıtçılar etraftan: doğusundan Bökli bozkırı halkı, Çin, Tibet, Avar, Purum, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtan, Tatabı halkı- bu kadar halk toplanıp ağıt yaktı, ağladı, çünkü o tanınmış kağan imiş. Onlar ölünce küçük erkek kardeşleri

ERCİLASUN

Kergek bolmış. Yogçı, sıgıtçı, öŋre kün togsıkda Bük ili, Çöl(l)üg il, Tabgaç, Töpüt, Apar, Apa Urum, Kırkız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtań, Tatabı, bunça bodun kelipen sıgtamış, yoglamış. Antag külüg kagan ermiş. Anta kisre inisi kağan

vefat etmişler. Yasçı ve ağlayıcı olarak, doğuda güneşin doğduğu yerden {başlamak üzere} Orman ülkesi {Kore}, Çöl ülkesi (?), Çin, Tibet, Sasani, Büyük Roma, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca milletler{in temsilcileri} gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar. O kadar ünlü kağanlar imişler. Ondan sonra kardeşleri kağan

İnceleme:

D.4.1. kergek bolmış: (bk. bol- **G.1.4,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *kergek bol-* deyimine eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *kergek bol-* "ölmek, vefat etmek" anlamına gelen bir deyimdir (Şen, 2017: 120). Roux, Etü.de 'öldü' demek için 'kergek buldi' deyiminin kullanıldığını belirtmektedir (1999: 65).

Şaman inancına göre can veya ruh kuşa benzetilmektedir, burada da *kergek bol-* deyimindeki *kergek* kelimesinin 'kerek' kuşu olduğu yani ölümün, ölen kişinin canının 'kerek kuşu' gibi uçup gitmesine benzetildiği yönündeki görüş Tuna tarafından öne sürülmüştür (O. N. Tuna'dan Aktaran Tokyürek, 2019: 203).

Kaya, bengü taş ve diğer yazıtlarda ölüm için *yok bolmak*, *kergek bolmak* ve *uça barmak* deyimlerinin kullanıldığını ve *kergek bol-* deyimindeki *kergek* kelimesinin kuşla herhangi bir ilgisinin olmadığını, bu kelimenin 'egsük kergek' ikilemesindeki "namevcut" anlamına gelen *kergek* (kergek > gerek) kelimesi olduğunu ifade eder (2010: 136).

Etü. *kergek* kelimesi "gerek, lazım, ihtiyaç, gereken şey" (Bayat, 2020: 118) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *kergek bol-* deyimi yaşamamaktadır. Etü. *kergek* kelimesi Tat.ta *kirek* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kirek* "Talep edilen, olması gerekli, zorunlu; birine veya bir şeye ihtiyaç duyma; gerekli; ihtiyaç duyulan, lazım olan şey, donanım; bir kişinin veya bir şeyin lüzumu, gerekli olması; eş cümlelerin önünde tekrarlanan, onları birleştiren, düşünceyi

pekiştirme anlamı katar (‘ve’ bağlacı ile aynı görevdedir); karşıt sıralı cümleleri ilk cümleye bağlamak için kullanılır (normalde öyle cümlelerin eş parçaların başında tekrarlanır)” (TTAS-II: 105) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için “ölmüşler” anlamındaki *ülgenner* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kergek bol-* deyimi Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *kergek* ise /k/>/g/ ve /g/> /Ø/ ses değişimleriyle *gerek* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *gerek* genellikle ya ol- yardımcı fiili ile ya da {+lX} isimden isim yapım eki ile kullanılmaktadır. Ttü.de *gerek* “icap; gerçekleşmesi zorunlu olarak beklenen, lazım” (TS: 932) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *vefat etmişler* ifadesini kullanmıştır.

D.4.2. yogçı: (bk. {+çI} İİYE **G.11.22).** Bu kelime *yog* ismine eklenen *{+çI}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *yog* ismi “cenaze töreni” (Tekin, 2016: 316, Şirin User, 2009: 300), “cenaze merasimi, yas, yuğ” (Gabain, 2007: 312), “matem, yas, ölü yemeği, yas töreni (Ergin, 2010: 123) anlamlarına gelmektedir. Clauson da “cenaze töreni, ölü başında beklemek” (EDPT: 895) anlamlarını vermiştir.

Şirin, *yog’*un eski Türklerde ölen kimsenin ardından yapılan anma töreni olduğunu, Kâşgarlı Mahmut tarafından “ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek” anlamının verildiğini ancak bu geleneğin Kutadgu Bilig’de sadece iki kez geçmesine dayanarak XI. yüzyılda unutulmaya başladığını ifade eder (2019: 160).

Tokyürek, *yog* kelimesinin kullanımını ölünün ruhunun yükselmesine bağlamakta ve bu bağlamda *yo-* fiilinin kökenini, diğer araştırmacılardan[12] farklı olarak 'ölüm' kavramı için kullanılan fiilleri de (yok bolmak, yoklamak, kergek bolmak, uça barmak, ölmek vs.) kanıt olarak sunarak "yükselmek, yukarı çıkmak" fiiline bağlamaktadır (2019: 197-210). Söz konusu makaleye bakıldığında Tokyürek *yo-* fiiline "yükselmek" anlamını verirken 'ölmek' kavramının ya bir kuş ile ya da ölünce göğe yükselen veya uçan insan ruhu ile bağlantılı olduğunu vurgular ve yukarıda söz edilen ölümü ifade eden fiillerin kökeninde ortak nokta olarak kuşun veya ruhun uçması, yükseğe çıkması ile ilişkili anlamların yer aldığını ifade etmektedir (2019: 197-210).

Etü. *yogçı* ise *{-çI}* ekinin işlevi dolayısıyla "cenaze törenine katılan" (Tekin, 2016: 316), "yasçı, matemci, ağlayıcı" (Ergin, 2010: 123) anlamlarına gelmektedir. Erdem ve Demirci, *yogçı* kelimesinin Türk Kağanlığından sonra tespit edilemediğini belirtir (2019: 248).

Tat.: Etü. *yog* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *yılavçı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /-g-/>/-ğ-/ için **G.1.6).** Etü. *yog* Ttü.de *yoğ* olarak kullanılmaktadır ve anlamı "Eski Türklerde ölüler için yapılan tören"dir (TS: 2598). Ercilasun bu söz için *yasçı* ifadesini kullanmıştır.

D.4.3. sıgıtçı: (bk. {+çI} İİYE **G.11.22).** Bu kelime *sıgıt* ve *{+çI}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

[12] Burada söz edilen Clauson, Gülensoy, Ölmez, Turan gibi araştırmacılardır ve Tokyürek bu araştırmacıların yog kelimesinin kök hali olan yo- fiiline verdikleri "yansımak", "ağlamak" veya "yok olmak" gibi anlamları kabul etmemektedir.

Sıgıt kelimesi "ağlama, hıçkırık, inleme, ağıt" (Gabain, 2007: 293), "ağlama, hıçkırık, feryat, figan, matem" (Ergin, 2010: 110), "feryat, figan" (Tekin, 2016: 308), "yas, matem" (Şirin User, 2009: 300) anlamlarındadır. Clauson, "ağlamak, ağıt" anlamını verdiği Etü. *sıgıt* kelimesini *sığıt* olarak ele alır ve kelimenin muhtemelen bir yansıma kelime olduğunu düşünür (EDPT: 806).

Sıgıtçı da "cenaze alayı" (Gabain, 2007: 293), "ağlayıcı" (Ergin, 2010: 110), "yasçı, ağlayıcı" (Tekin, 2016: 308), "ağıtçı" (Şirin User, 2009: 300) anlamlarındadır.

Şirin, *yogçı* ve *sıgıtçı* kelimelerinin "yasçı" ve "ağıtçı" anlamlarına gelen bir ikileme olduğunu ve iki eski meslek adı olduğunu belirtmiştir. Yine Şirin *yogçı* ve *sıgıtçıların* Eski Türklerde ölen kişinin resmi ağlayıcıları, yas tutucuları ve üst rütbeli devlet adamlarının mezar taşlarına yazılan övgü sözlerinin düzenleyicileri olduğunu ifade etmektedir (Roux'tan aktaran Şirin, 2019: 160).

Tat.: Etü. *sıgıt* kelimesi Nuriyeva kitabında 'yılat-' fiilini kullanmıştır. Ancak TTES-II'de ve KTTS'de *sıgıt* olarak yer almaktadır. TTES-II'de "Genizden şarkı/şiir mırıldanmanın bir türü" (s. 186), KTTS'de "ağlayış" (s. 405) anlamlarıyla geçmektedir. Etü. *sıgıtçı* Tat.ta yaşamamaktadır.

Nuriyeva bu söz için *sıḳtavçılar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sıgıt* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Şirin, Ttü.de Etü. *sıgıt* kelimesinin yerine, yine *sıgıt* ile aynı kökten gelen *sagu* kelimesinin kullanıldığını ifade eder (2019: 161). Etü. *sıgıtçı* Ttü.de yaşamamaktadır.

Ercilasun bu söz için *ağlayıcı* ifadesini kullanmıştır.

D.4.4. öŋre: (bk. {+rA} yön gösterme durum eki **G.2.19).** "doğuda, önce, ileri" (Gabain, 2007: 290), "önde, doğuda" (Tekin, 2016: 307), "önce, önde; doğu, doğuya, doğuda" (Ergin, 2010: 108) anlamlarına gelen bu kelime, aslen *öŋ* ismine eklenen *{+rA}* yön gösterme eki ile oluşmuştur.

Etü. *öŋre*, Etü.de *kisre* ve *soŋra*nın karşıtı olarak kullanılmakla birlikte dört ana yönden biri olan 'doğu' için kullanılmaktadır ancak yer-yön zarfı olarak kullanımının yaygınlaşması II. Türk Kağanlığından sonraki dönemde olmuştur. (Şirin, 2019: 160-161).

Etü. *öŋ* ismi için Clauson, "Herhangi bir şeyin önü" anlamını vermiş, Türkçenin erken döneminde kullanılan *öŋre* ve *öŋdün* kelimelerinin kökü olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 167).

Tat.: Etü *öŋ* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır, aynı anlama gelen *al* kullanılmaktadır (TTS, 1998: 264). Nuriyeva bu söz için "etrafından" anlamındaki *tire-yaḳtan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *öŋ* kelimesi Ttü.de /ŋ/>/n/ ses değişimiyle *ön* olarak yaşamaktadır.

Ttü. *ön* "Bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı; bir şeyin esas tutulan yüzünün baktıüı yer, karşı; bir kimsenin ilerisi; yakın gelecek zaman; giyeceklerin genellikle göğsü örten bölümü; önce olan, ilk; civar, yöre; benzerler arasında bakılan veya gidilen yönde olan" (TS: 1850) anlamlarında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Ttü.de *ön* "doğu" anlamını kaybetmiş olarak kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *doğuda* ifadesini kullanmıştır.

D.4.5. kün togsıkda: bk. kün togsık **G.2.11,** {+DA} eki **G.1.3.**

D.4.6. Bük ili: (bk. il **G.2.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelimenin okunuşunda ikilik vardır. Thomsen *bökli* olarak okumuştur ve "güçlü" anlamını vermiştir (2013: 209). Kullandığımız -Ercilasun dışındaki- kaynaklarda *Bökli* olarak okunmuştur. Ayrıca *bökli* ve *çöl(l)üg il* ifadeleri söz grubu niteliğinde birlikte ele alınmıştır.

Orkun *Bökli* kelimesinin özel isim olmadığını, aldığı ek anlama uygun düşmese de "ormanlı" anlamına geldiğini, bu anlamı verme sebebini de 'begli bodunlug' ikilemesindeki *begli* kelimesinin aldığı ek ve taşıdığı anlam olarak göstermiştir. Yine Orkun 'bökli çöl(l)üg il' ibaresinden sonra 'bökli çöl(l)üg il'e dahil olan kavim isimlerinin birer birer sayıldığını belirtip bu sebeple "ormanlı, çöllü kavim" anlamını verdiğini ifade etmiştir (2011a: 75).

Aydın, iç Asya tarihiyle ilgilenen araştımacıların *Bök* kavminin Çin kaynaklarında Kao-kou-li, sonra da Kao-li şeklinde geçen bir halk olduğu görüşünde olduklarını, Bizans kaynaklarında Mukri olarak geçtiklerini ifade eder ayrıca Bilge Kağan bengü taşı Doğu yüzü 8. satırında da geçen bu kelimenin (Bökküli olarak) günümüzde Kore halkına karşılık gelebileceği yönündeki görüşler de mevcuttur (2016: 50).

Tat.: Etü. *Bük ili* veya *Bökli* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *Bökli* okuduğu bu kelimenin "Kuzey Kore devleti" olduğu bilgisini vermiştir (BTT: 96). Nuriyeva bu söz için *Bökli* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Bük ili* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Orman ülkesi {Kore}* ifadesini kullanmıştır.

D.4.7. Çöl(l)üg il: (bk. {+lXg} İİYE **G.13.25,** il **G.2.10).** Bu söz grubu *çöl* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki ve *il* ismiyle oluşmuştur.

Bengü taşlarda *çöl(l)üg il* olarak geçen yerin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir (Aydın, 2016: 50-51). Thomsen kelimenin *çöl* isminden türediğini ve "çöl, bir kentin ya da insanların oturduğu bir yerin dışında kalanlar, dış, dışarı" anlamında olduğunu bu sebeple "yabancı, taşralı" anlamı edinmiş olabileceğini sorgulamıştır. Yine Thomsen 'bökli çöl(l)üg il' söz grubunun "yabancı güçlü kavimler (imparatorluklar)" anlamına gelebileceğini ifade etmiştir (2011: 209).

Tat.: Etü. *Çöl(l)üg il* Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *çöl* Tat.ta *çül* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için "[Bökli] bozkırı halkı" anlamındaki *[Bökli] dalası halkı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Çöl(l)üg il* Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *çöl* Ttü.de *çöl* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *Çöl ülkesi* ifadesini kullanmıştır.

D.4.8. Tabgaç: bk. G.4.26.

D.4.9. Töpüt: bk. G.3.26.

D.4.10. Apar: Bir kavim adıdır. Kimi araştırmacılar tarafından *Par* olarak da okunan ancak çoğunlukla *Apar* okunuşunun tercih edildiği ve *Avar* kelimesi ve Avarlar ile bir ilgisinin olduğu düşünülen bir kelimedir ancak /-p-/>/-v-/ değişimi hakkında yeterli araştırma yapılmamış olması ve elde Apar>Avar yönünde kesin verilerin olmaması sebebiyle Avarlar ile olan bağlantısı ihtilaflı görülmekte, *Apar* kelimesi ile İran'ın kast edildiği de düşünülmektedir (Aydın, 2016: 125). Aydın, Hamilton'un *par* kelimesinin Orta

İran dilindeki "İran" anlamına gelen pahla/pahra kelimesinin pahr biçiminden olduğu yönündeki görüşünü önemli bulduğunu belirtir (2016: 125). Şirin, Tekin, Ergin, Thomsen, Orkun kelimeyi *Apar* olarak okumuşlardır.

Apar için Ergin "Avar" (2010: 85), Gabain "bir halk adı" (2007: 261), Tekin "etnik ad (Avar'lar)" (2016: 294) anlamlarını vermiş, Ercilasun ise "Pers, Sasani" (2016: 651) anlamını vermiştir.

Tat.: Etü. *apar* kelimesi Tat.ta *Avar* olarak yaşamakta ve kullanılmaktadır. "Dağıstan'da yaşayan asıl halkın adı ve o halktan bir kimse; XI. yüzyılda Dunay civarındaki ülkeleri zapt edip orada kendi devletlerini kurup X. yüzyıla kadar yaşayan Türk kabileleri" (TTAS-I: 4) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *Apar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Apar* kelimesi her ne kadar /-p-/>/-v-/ yönündeki değişim kanıtlanmamış da olsa Ttü.de *Avar* olarak kullanılmaktadır (ÖTS-I: 267). Ercilasun bu söz için *Sasani* ifadesini kullanmıştır.

D.4.11. Apa Urum: Bu yer adının okunuşu ihtilaflıdır. Thomsen ve Orkun, *Apurım* olarak; Sertkaya (Şirin, 2019: 163) ve Ercilasun, *Apa Urum* olarak; Tekin, *Purum* olarak okumuştur. Tekin, Purum okunuşunun ilk kez Malov tarafından yapıldığını belirtmekte ve bu kelimenin Soğdca Frōm kelimesinden alınıp Türkçenin ses özelliğine uygun hale getirilerek (/f-/ > /p-/) kullanıldığını düşünmektedir. Yine Tekin, Sertkaya'nın *Apa Urum* şeklindeki okunuşunun yanlış olduğunu, apa okunması için sondaki /-a/ sesinin damga ile gösterilmesi gerektiğini, ifade eder (1988: 72).

Tat.: Etü. *Apa Urum* veya *Purum* Tat.ta yaşamamaktadır. *Vizantiye* kelimesi 'Doğu Roma İmparatorluğu/Bizans' için Tat.ta kullanılan kelimedir ancak sözlükte madde başı olarak

sadece *Vizantiyelĕ* geçmektedir (TTAS-I: 239) Nuriyeva bu söz için *purum* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Apa Urum* veya *Purum* Ttü.de de yaşamamaktadır. Ttü.de *Bizans* kelimesi kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *Büyük Roma* ifadesini kullanmıştır.

D.4.12. Kırkız: Etü. *Kırkız* kelimesi "boy adı, Kırgız" (2016: 688) "Kırfız" (Gabain, 2007: 280; Ergin, 2010: 101), "II. Türk Kağanlığı döneminde Kögmen dağlarının kuzeyine yerleşen bugünkü Hakasların (Yenisey Kırgızlarının) atası olan Türk boyu" (Şirin, 2019: 163), "etnik ad (Kırgız'lar)" (Tekin, 2016: 303) anlamına gelmektedir.

Şirin, Kırgızların Asya Hun devletinden beri bilindiği ve II. Türk Kağanlığı zamanında devlete başkaldıran, savaşa sebebiyet veren bir boy olduğu, kağanlık bengü taşlarında sadece iki yerde iyi olarak anıldıklarını ifade eder (2019: 163).

Tat.: Etü. *Kırkız* Tat.ta *Kırgız* olarak yaşamaktadır (TS, 1998: 205; TTAS-II: 225). Tat.ta *Kırgız* "Kırgızstanda yaşayan ana halkın ismi ve bu halkın farklı bir kişisi; Ekim Devrimine kadar Kazak halkını da bu şekilde adlandırmışlardır" (TTAS-II: 225) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *ḳırḳız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Kırkız* Ttü.de *Kırgız* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *Kırgız* "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk soylu halk veya bu halktan olan kimse" (TS: 1414) anlamında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *Kırgız* ifadesini kullanmıştır.

D.4.13. Üç Kurıkan: Etü. *Üç Kurıkan*, Baykal Gölü'nün batısında yaşayan ve II. Türk Kağanlığına düşman boylardan biridir (Şirin, 2019: 163).

Tat.: Etü. *Üç Kurıkan* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *Üç Kurıkan'*ların Baykal Gölü civarında yaşayan Yakutların ataları olarak açıklar (BTT: 96). Nuriyeva bu söz için *üç ḳurıḳan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Üç Kurıkan* Tat.ta yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Üç Kurıkan* ifadesini kullanmıştır.

D.4.14. Otuz Tatar: (bk. otuz **G.1.26).** Etü. *Otuz Tatar*, bengü taşlarda geçen boy isimlerinden biridir. Üç Kurıkanlar gibi II. Türk Kağanlığına düşmandır ve Proto Moğol kabilelerinden biridir (Şirin, 2019: 163).

Tat.: *Otuz Tatar* kavim ismi, Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva, *Otuz Tatar'*ların eski bir Moğol kabilesi olduğundan söz etmiştir (BTT: 96). Nuriyeva bu söz için *utız tatar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Otuz Tatar* kavim ismi, Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Otuz Tatar* ifadesini kullanmıştır.

D.4.15. Kıtań: Etü. *Kıtań*, bir Moğol kavminin ismidir. *Kıtań'*lar Çin'deki Tang Hanedanlığı çökünce güçlenmişler ve isimlerini duyurmuşlardır, Çin çoğrafyasında yaşadıkları için bir süre sonra Çin ve *Kıtań* ismi aynı milleti gösterir olmuştur (Şirin, 2019: 163-164).

Kıtań kelimesindeki son ses /ń/ EUT'de /n/ ve /y/ olmak üzere ortaya iki ağızın çıkmasında etkili olmuş, çağdaş Türk yazı dillerinde ya *Kıtan* ya da *Kıtay* olarak kullanılmaktadır.

Tat.: Etü. *Kıtań* kelimesi Tat.ta *Kıtay* olarak yaşamaktadır. Ancak Nuriyeva bunu *Kıtan* olarak aktarmıştır. Nuriyeva *Kıtay*'ların eski bir Moğol kabilesi olduğu bilgisini verir (BTT: 96).

Tat.ta *Kıtay* "Çin'de en büyük halkı oluşturan milletin ismi ve o halkın münferit bir kişisi; bazı botanik ve zoolojik terimlerin yapısal parçası" (TTAS-II: 239) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *ḳıtan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü: Etü. *Kıtań* Ttü.de *Kıtay* okunuşuyla görülmekte ancak Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Kıtay* ifadesini kullanmıştır.

D.4.16. Tatabı: II. Türk Kağanlığına düşman, Proto-Moğol kabilelerinden biridir (Şirin, 2019: 164). Togan'da aktaran Şirin, Tatabı'ların Liao Irmağı'nın üst tarafında ve Liu-ch'eng şehrinin kuzeybatısında yaşadıkları bilgisini ve Sui ve Tang dönemlerinde Hsi adıyla anıldıkları bilgisini vermektedir (2019: 164).

Tat.: Etü. *Tatabı* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva, *Tatabı*'ların Tunguzların atası olduğunu söylemektedir (BTT: 96). Nuriyeva bu söz için *tatabı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tatabı* ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tatabı* ifadesini kullanmıştır.

D.4.17. bunça: bk. G.4.10.

D.4.18. bodun: bk. G.1.18.

D.4.19. kelipen: (bk. kel- **G.11.23,** {-pAn} gerundiumu **D.1.18).**

D.4.20. sıgtamış: (bk. sıg(ı)t **D.4.3,** {+A-} İFYE **G.11.24,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu çekimli fiil *sıgta-* fiil gövdesine eklenen {-mIş} duyulan geçmiş zaman teklik III. şahıs eki ile oluşmuştur.

Sıgta- fiilinin kökü *sıgıt* ismidir ve buna eklenen {+A-} yapım eki ile türemiştir (EDPT: 807). *Sıgta-* için Erdal, "ağıt yakmak/yas tutmak" anlamını vermiştir (1991-II: 423). Bunun dışında "ağlamak, sızlamak, feryat figan etmek" (Ergin, 2010: 110), "ağlamak, yas tutmak" (Tekin, 2016: 308), "feryat etmek, ağıt yakmak" (Gabain, 2007: 293) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü.de de sıklıkla kullanılan ve *sıgıt* isminin {+A-} isimden fiil yapım eki ile ekleşmesiyle oluşan *sıgta-* fiili Tat.ta *sıkta-* olarak kullanılmaktadır (TTES-II: 189). Ancak bazen TTAS-II'de ve KTTS'de olduğu gibi *sıkra-* olarak da geçmektedir.

{+A-} isimden fiil yapım eki için Ganiyev, birçok araştırmacının bu eki {+GA} ekine bağladığını, kimisinin de {+lA-} ekinin gelişimi sonucunda ortaya çıktığını savunduğunu belirtse de ekin kökeninin açık olmadığını ifade ettikten sonra *{+A-}* ekinin müstakil bir ek olduğunu ve bu sebeple başka eklere dayanırmanın mümkün olmadığını ifade eder (2013: 160).

Tat. *sıkta-* veya *sıkra-* "Hafifçe feryat etmek; endişelenip sızlanmak, oflamak, puflamak" (TTAS-II: 699), "inlemek, sızlamak, ah etmek" (KTTS: 405) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *sıḳtavçılar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: {+A-} isimden fiil yapım eki için Ergin, Etü.de işlek olarak kullanıldığı halde Ttü.de fazla işlek olmayan bir ek olduğunu ve Türkçede başlangıçtan beri kullanılan ve hiç değişmeyen bir ek olduğundan söz etmektedir (2019: 190). Korkmaz da seyrek olarak iki hecelilere gelse de çoğunlukla tek heceli isimlere eklenip onları geçişli ve geçişsiz fiil durumuna getiren bir ek olduğundan söz etmektedir (2009: 111).

Etü. *sıgta-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ağlamışlar* ifadesini kullanmıştır.

D.4.21. yoglamış: bk. yog **D.4.2,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.4.22.antag: bk. G.8.29.

D.4.23. külüg: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20).** Bu kelime *kü* ismine eklenen {+lXg} isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *kü* ismi "haber; ün, şöhret" (Tekin, 2016: 305), "şöhret, şayia, meşhur" (Gabain, 2007: 285), "ses, ün, şan, şöhret, şayia, haber, san" (Ergin, 2010: 104) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *kü* isminin *at (isim, unvan)* ismiyle birlite kullanıldığında daima "ün" anlamını taşıdığından *külüg* kelimesinin ise her zaman "ünlü" anlamında kullanıldığından söz etmektedir (2019: 164-165).

Tat.: *Kü* ismi için Nuriyeva "kulaktan dolma haberler; haber, söz" anlamlarını, *külüg* ismi için de "ünlü" anlamını vermiştir (2007: 126). Tat.ta *kü* veya *külüg* kelimesi

kullanılmamakta, bunun yerine ‘ataklı’ (BTT: 126), ‘meşhur, tanılgan, kürĕnĕklĕ’ (TTS, 1998: 364) kelimeleri kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için “tanınmış” anlamındaki *ataḳlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kü* ve/ya *külüg* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ünlü* ifadesini kullanmıştır.

D.4.24. kagan ermiş: bk. kagan **G.1.6**, er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.4.25. anta kisre: bk. anta **G.2.18,** kisre **G.5.25**.

D.4.26. inisi: bk. ini **G.1.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /e/>/i/, /ö/>/ü/, /ü/>/ö/ değişimi görülmektedir: Etü. *kergek>kirek,* Etü. *çöl>çül,* Etü. *töpüt>tüpüt,* Etü. *üç>öç*

2. İkinci hecedeki /-g-/ ünsüzünün düşmesi bu paragrafta hem Tat.ta hem de Ttü.de bir kelimede görülmektedir: Etü. kergek > *(Tat. kirek/ Ttü. gerek)*

3. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, ünlü sesler bakımından Ttü.’nün Etü.’ye daha yakın olduğu görülür: Etü. *çöl>çöl,* Etü. *üç>üç,* Etü. *yog>yoğ,* Etü. *öŋ>ön,* Etü. *[Apa] Urum>Rum*

4. Bu paragrafta hem Tat.ta hem de Ttü.de yaşayıp ünlü seslerin değişmediği kelimeler tespit edilmiştir. Etü. Kırkız > (Tat. *Kırgız*/ Ttü. *Kırgız*), Etü. Tatar > (Tat. *Tatar*/ Ttü. *Tatar*), Etü. Apar > (Tat. *Avar*/ Ttü. *Avar*)

5. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Tat., Etü.ye daha yakın görünmektedir: Etü. *kergek>kirek*

6. Ttü.de ise ünsüzler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /k-/>/g-/ değişimi görülmektedir: Etü. *kergek>gerek*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tüm biçim birimler daha önceki paragraflarda ele alındığı için tekrardan burada değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva *Bökli* için "Kore devleti" açıklamasını yapmış olsa da aktarma yaparken *Bökli* ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

2. Nuriyeva *Kırkız* kavim ismini aktarırken Tat.ta yaşadığı şekli olan *Kırgız* değil *Kırkız* şeklini kullanmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. Kergek > *(Tat. kirek/ Ttü. gerek),* Etü. çöl > *(Tat. çül/ Ttü. çöl),* Etü. Apar > *(Tat. avar/ Ttü. avar),* Etü. töpüt > *(Tat. tüpüt/ Ttü. tibet),* Etü. Kırkız > *(Tat.*

Kırgız/ Ttü. Kırgız), Etü. Tatar > *(Tat.* Tatar */ Ttü.* Tatar*)*, Etü. üç > *(Tat. öç/ Ttü. üç)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *kergek bol-*, Etü. *yogçı,* Etü. *bökli,* Etü. *Tabgaç,* Etü. *Üç Kurıkan,* Etü. *Kıtań,* Etü. *Tatabı,* Etü. *külüg,* Etü. *öŋre* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. sıgıt *(>sıgıt)* ve Etü. sıgta- *(>sıkta-)* kelimeleri sadece Tat.ta yaşamaktadır.

4. Etü. yog *(>yuğ),* Etü. öŋ *(>ön)*, Etü. Apa Urum *(>Rum)* kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, D: 5

NURİYEVA

bolmïs ärinč oγlï ta qaγan bolmïs ärinč Anta kisrä inisi äčisin täg qïlïnmadüqarinč oγlï qaŋïn täg qïlïnmadüq ärinč jablaq qaγan olürmïs ärinč büjürüqï jämäbiligciz ärinč jablaq ärmïs ärinč.

Alardan soŋ – ulları ḳaġan buldı. Ěnělerě olı tuġannarı kěběk idare almaġan, ulları etilerě kěběk idare ite almadı. Senetsěz ḳaġannar kildě. Boyırıḳları şulay uk bělěmsěz, buldıḳsızlar iken.

Onlardan sonra oğulları kağan oldu. Kardeşleri, ağabeyleri gibi yönetememiş, oğulları babaları gibi yönetemedi. Yeteneksiz kağanlar başa geldi. Buyrukları aynı şekilde bilgisiz, beceriksizler imiş.

Bolmış erinç, oglıtı kagan bolmış erinç anta kisre inisi, eçisin teg kılınmaduk erinç; oglı, kaŋın teg kılınmaduk erinç. Biligsiz kagan olurmış erinç; yablak kagan olurmış erinç buyrukı yeme biligsiz erinç, yablak ermiş erinç.

olmuş, oğulları kağan olmuş. Ondan sonra{ki} kardeşleri, ağabeyleri gibi yaratılmadılar; oğulları, babaları gibi yaratılmadı. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş; kötü kağanlar tahta oturmuş. Yönticileri de bilgisiz imiş, kötü imiş.

İnceleme:

D.5.1. bolmış: bk. G.1.4.

D.5.2. erinç: bk. D.3.13.

D.5.3. oglıtı: bk. ogul **G.1.15,** {+t} çokluk eki **G.1.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

D.5.4. kagan bolmış: bk. kagan **G.1.6,** bolmış **G.1.4.**

D.5.5. erinç: bk. D.3.13.

D.5.6. anta kisre: bk. anta **G.2.18,** kisre **G.5.25.**

D.5.7. inisi: bk. ini **G.1.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

D.5.8. eçisin teg: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+(I)n} **G.1.10,** teg **G.1.2).** Bu edat grubu *eçi* ismine eklenen {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki, {+n} belirtme durum eki ve *teg* edatı ile oluşmuştur.

Eçi ismi "amca, ağabey" (Ergin, 2010: 93; Gabain, 2007: 274; Tekin, 2016: 299); "amca; ağabey, büyük erkek kardeş; hanım nine (DLT); (kadın ve erkek için) yaşlı; ihtiyar" (ÖTS-II: 1360) anlamlarına gelmektedir. Clauson, *eçi*nin "bir kişinin babasından küçük ve/ya kendinden büyük olan yakın bir erkek akraba" anlamına geldiğini yani "(küçük) amca" ve "ağabey" anlamlarına geldiği bilgisini Gronbech'in 'Türk Akrabalık İlişkileri' adlı eserinde belirttiğini ifade eder. Yine Clauson, eçinin ilk anlamını yakın zamanda kaybettiğini, Orta Türkçe döneminde neredeyse her yerde Moğolcadan alıntılanan *aka* kelimesinin kullanıldığını belirtir (EDPT: 20).

Nuriyeva bu söz için "büyük kardeşleri, ağabeyleri gibi" anlamındaki *olı tuġannarı kĕbĕk* ifadesini kullanmıştır.

Tat.: Etü. *eçi* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *olı tuġannarı kĕbĕk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *eçi* Ttü.de kullanılmamaktadır. Li, hem "amca" hem de "ağabey" anlamına gelen bu kelimenin önce "amca" anlamını yitirdiğini ve yerini Orta Çağ'da Moğolcada "ağabey" anlamına gelen *aka* sözcüğüne bıraktığını ifade eder. Yine Li, Etü.den sonra DLT de olmak üzere bazı kaynaklarda *eçi* sözcüğünün tespit edildiğini belirtir (1999: 130-131).

Ttü.de *eçi* veya bunun ses değişiklikleri sonucunda oluşmuş herhangi bir biçimi yaşamamaktadır ancak sadece ağızlarda *ece* biçimiyle yaşamaktadır; bunun "ağabey, baba; amca; erkek kardeş; abla; yenge; baba anne; kadın; arkadaş, samimi arkadaş; ağa; hala çocuğu; nine", eci biçiminin "abla; nine; ağabey; yenge; saygıya yaraşır kadın", eçe, eçi biçimlerinin "ağabey", ici biçiminin "baba; kız kardeş, abla; kardeş" anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Li, 1999: 131).

Ercilasun bu söz için *ağabeyleri gibi* ifadesini kullanmıştır.

D.5.9. kılınmaduk: (bk. kıl- **G.10.7,** {-n-} FFYE **G.9.10,** kılın- **D.1.7).** Bu ifade *kıl-* fiiline eklenen *{-n-}* fiilden fiil yapım (dönüşlü çatı) eki ve *{-mAdUk}* duyulan geçmiş zamanın olumsuzluk eki ile oluşmaktadır.

Etü.de *{-mAdUk}* eki, {-mIş} ekli geçmiş zamanın olumsuz karşılığıdır (Tekin, 2016: 168). Erdal da *{-mAdUk}* ekinin {-mIş} ekli geçmiş zamanın olumsuz karşılığı olduğunu ve *{-mAmIş}* biçiminin erken dönem metinlerinde görülmediğini ifade etmektedir (Erdal, 2004: 229; Şirin, 2019: 166).

Tat.: Türk dili, tarihi seyir içinde -Etü. devrinden sonra- birçok farklı koldan ilerlemiş ve her kol da söz varlığı, ses bilgisi, biçim bilgisi yönüyle birbirinden az veya çok farklarla ayrılmıştır. Tat. da Etü.den {-mIş} eki bakımından -Etü.'nün devamı olmasına rağmen Çağatay Türkçesinin Tat. üzerindeki etkisi sebebi ile- ayrılmaktadır (Öner, 2013: 161-163). Tat.ta {-mIş} eki yerine {-GAn} eki kullanılmaktadır. Bu bakımdan Tat.ta, Etü. {-mIş} ekinin olumsuzu olan *{-mAdUk-}* yerine *{-mAgAn}* eki kullanılmaktadır (Poppe, 1963: 69).

Nuriyeva bu söz için *idare almaġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-mAdUk}* eki, Ttü.de {-mIş} ekinin kullanımı devam ettiği için, ekin olumsuz karşılığı olarak *{-mAmIş}* biçimi kullanılmaktadır, *{-mAdUk}* biçimi kullanılmamaktadır.

Ercilasun bu söz için *yaratılmadılar* ifadesini kullanmıştır.

D.5.10. erinç: bk. D.3.13.

D.5.11. oglı: bk. ogul **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.5.12. kaŋın teg: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+(I)n} belirtme durum eki **G.1.10,** teg **G.1.2).** Bu ifade *kaŋ* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *kaŋ* ismi "baba, peder" (Ergin, 2010: 98), "baba" (Gabain, 2007: 277; Tekin, 2016: 302) anlamlarına gelmektedir. Şirin bu kelimenin bengü taşlarda kırk iki kez geçtiğini ifade eder (2019: 166). Clauson kelimenin anlamını "baba" olarak verdikten sonra, bu anlamdaki en eski Türkçe kelime olduğunu, EUT'de de kullanıldıktan sonra yerini yavaş yavaş *ata* kelimesine bıraktığını, Karahanlı Türkçesinde hiç kullanılmadığını ifade eder (EDPT: 630; Li, 1999: 115).

Tat.: Etü. *kaŋ* kelimesi Tat.ta kullanılmamakta, bunun yerine *ata* ve *eti* (ve bunun etiy, atay, etey vb. şekilleri) kelimeleri "baba" karşılığında kullanılmaktadır (Li, 1999: 110). Nuriyeva bu söz için *etilerĕ kĕbĕk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kaŋ* sözü Ttü.de kullanılmamakta, bunun yerine *baba* sözü kullanılmaktadır (Li, 1999: 113). Ercilasun bu söz için *babaları gibi* ifadesini kullanmıştır.

D.5.13. kılınmaduk: bk. D.5.9.

D.5.14. erinç: bk. D.3.13.

D.5.15. biligsiz: bk. bilig **G.5.27,** {+sXz} İİYE **G.5.6.**

D.5.16. kagan: bk. G.1.6.

D.5.17. olurmış: bk. olur- **G.1.9,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.5.18. erinç: bk. D.3.13.

D.5.19. yablak: bk. G.7.13.

D.5.20. kagan: bk. G.1.6.

D.5.21. olurmış erinç: bk. olur- **G.1.9,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4,** erinç **D.3.13.**

D.5.22. buyrukı: bk. buyruk **G.1.24,** {+(s)I} için teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

D.5.23. yeme: bk. G.10.28.

D.5.24. biligsiz: bk. bilig **G.5.27,** {+sXz} İİYE **G.5.6.**

D.5.25. erinç: bk. D.3.13.

D.5.26. yablak ermiş: bk. yablak **G.7.13,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4.**

D.5.27. erinç: bk. D.3.13.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan kelimelerden hiçbiri Tat. ve Ttü.de varlık göstermediği için bu kelimeler ses değişimleri yönleriyle değerlendirilmemiştir.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan tek biçim birim *{-mAdUk}*'tur. *{-mAdUk}* eki her iki yazı dilinde de yaşamamakadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva 'bolmïs ärinč' olarak transkribe ettiği ifade için herhangi bir anlam vermemiştir.

2. Anlam olarak Ercilasun ve Nuriyeva'nın aktarmalarında değişiklikler söz konusudur. Ercilasun'un *yaratılmadılar* anlamını verdiği ve 'kılınmaduk' olarak transkribe ettiği bu ifadeyi Nuriyeva 'Qïlïnmadüq' olarak transkribe etmiş ancak Ercilasun'dan farklı olarak *yönetememiş* veya *yönetemedi* anlamını verdiği *idare almagan veya idare ite almadı* ifadesini kullanmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *eçi* ve Etü. *kaŋ* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

2. Ttü.de veya Tat.ta veyahut her iki Türk yazı dilinde de yaşayan herhangi bir kelime bu paragrafta yer almamaktadır (daha önce değerlendirilenler hariç).

KT, D: 6

NURİYEVA

Bäglari budunï tüzsiz üčün tabγač budun täbligin kürlig üčün armaqčïsïn üçün inili äčili kiŋsürtükin üčün baglï budunlïγ joŋšurtuqïn üčün türk budun illädükilin ïčγïnu ïdmïs

Bekler ḫalḳnıŋ tuġrılıḳsızlığı arḳasında, tabgaç ḫalḳınıŋ ḳotḳısı, mekĕrĕ arḳasında, ḳızıḳtıra bĕlüvĕ sebeplĕ, abıylı-ĕnĕlernĕ üzara talaştırıp, devletlĕ ḫalıḳlarnı bĕr-bĕrsĕne ḳarşı ḳotırtıp, tabġaç ḫalḳı devletĕ bulġan törkiylernĕŋ ilĕn cimĕrdĕ.

Beyler halkının dürüst olmaması sebebiyle, Çin halkının kışkırtması, kötülüğü sebebiyle, kıskandırmasından ötürü ağabey-kardeşi kendi arasında çatıştırıp devletli halkları birbirine karşı kudurtup Çin halkı, devleti olan Türklerin devletini/ülkesini yıktı.

Begleri, bodunı tüzsüz üçün, Tabgaç bodun tebligin kürlüg için, armakçısın üçün, inili eçili kikşürtükin üçün, begli bodunlıg yoŋaşurtukın üçün Türk bodun, illedük ilin ıçgınu ıdmış;

Beyleri ve halkı doğru {dürüst ve adil} olmadığı için Çin milleti sahtekar ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için kardeşlerle ağabeyleri birbirine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış;

İnceleme:

D.6.1. begleri: bk. beg ve {+lAr} **G.1.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.6.2. bodunı: bk. bodun **G.1.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.6.3. tüzsüz: bk. tüz iin **D.3.19,** {+sXz} İİYE **G.5.6.**

D.6.4. üçün: bk. G.9.1.

D.6.5. tabgaç bodun: bk. Tabgaç **G.4.26,** bodun **G.1.18.**

D.6.6. tebligin kürlüg üçün: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+(I)n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1)**. Bu ifade *tebligin*, *kürlüg* isimleri ve *üçün* edatı ile oluşmuştur. *Teblig* ve *kürlüg* kelimeleri aynı anlamları taşıdığı için

ikileme (hendiadyoin) olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple iki kelime aynı madde içinde incelenecektir.

Tebligin kelimesi *teb* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+(I)n}* belirtme durum eki ile oluşmaktadır. Şirin, *teb* kökünün bengü taşlarda geçmediğini, sonraki dönem metinlerinde geçtiğini ancak onlarda da yaygın olarak kullanılmadığını belirtir (2019: 168).

Teb ismi "hile" (Ergin, 2010: 113), "kandırma, adatma" (Gabain, 2007: 299[13]), "hile, aldatma, desise" (ÖTS-V: 4658) anlamlarına gelmektedir.

Teblig ismi de "hileli, hilekâr, sahtekâr" (Ergin, 2010: 113), "kandırıcı, aldatıcı" (Gabain, 2007: 298), "hilekâr, aldatıcı" (Tekin, 2016: 309), "kandırıcı, aldatıcı, hilekâr" (ÖTS-V: 4663[14]) anlamlarına gelmektedir.

Teblig kelimesi EUT döneminde yerini *al* "hile" ve aynı anlamdaki *altag* isimlerine ve *alta-* fiiline bırakır ve DLT'de ve çağdaş Türk yazı dillerinin hemen hepsinde *alda-* olarak kullanılmakta ancak Batı Türkçesi'nde XIX. yy'a kadar alda- biçimi kullanılmış olup XIX. yy'dan sonra bu unutularak *aldat-* biçimi kullanılmıştır (Şirin, 2019: 168-169).

Etü. k*ürlüg* kelimesi *kür* isminin *{+lXg}* isimden isim yapım eki ile türemesiyle oluşmuştur. *Kür* ismi "kanurma, hile" (Gabain, 2007: 285), "hile, fesat, aldatma, kandırma, çare" (Ergin, 2010: 105) anlamlarına gelmektedir. *Kürlüg* ismi ise "hilekar, aldatıcı" (Tekin, 2016: 305), "hileli, hilakar, sahtekar, fasatçı, aldatıcı, hilakarlık, sahtekarlık" (Ergin, 2010: 105) anlamlarına gelmektedir.

[13] Gabain, kitabındaki sözlük kısmında kelimeyi *teb* olarak değil, *täw* olarak vermiştir (Gabain, 2007: 299).
[14] Çağbayır, söz konusu kelimeyi madde başı olarak *teblig* yerine *tebliğ* biçiminde vermiştir (ÖTS-V: 4658)

Kür ve *teb* ile *kürlüg* ve *teblig* isimleri tek başlarına kullanılmayıp her zaman hendiadyoin olarak kullanılmıştır; *kür* ve *kürlüg* isimleri *teb* ve *teblig* isimlerinden daha önce kullanımdan düşmüştür, bunun sebebi de *kür* isminin "cesur, yiğit" anlamlarına gelen eşsesli kür kelimesinin Karahanlı döneminde sıkça kullanılması olarak görülmektedir (Şirin, 2019: 169). Aydın da *teblig* ve *kürlüg* kelimelerinin Çağatay'ın belirlediğine göre eşanlamlı (sinonim) ikileme grubunda olduğunu belirtir (1997: 420).

Tat.: Hem *teblig* hem de *kürlüg* kelimesi Etü.den sonra kullanımdan düştüğü için (Şirin, 2019: 168-169) Tat.ta ne ayrı ayrı kelimeler olarak ne de ikileme olarak kullanılmaktadır. Tat.ta *alda-* olarak kullanılmaktadır (TTS: 1998: 31; Şirin, 2019: 168).

Nuriyeva bu söz için *(tabgaç ḫalḳınıŋ) ḳotḳısı, mekĕrĕ arḳasında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ttü.de de Tat.ta olduğu gibi *teblig* ve *kürlüg* kelimeleri hiçbir biçimde yaşamamaktadır.

Ercilasun bu söz için "Çin halkının kışkırtması, kötülüğü sebebiyle" anlamındaki *(Çin milleti) sahtekâr ve huysuz olduğu için* ifadesini kullanmıştır.

D.6.7. armakçısın üçün: (bk. ar- **G.5.18,** {+çI} İİYE **G.11.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+(I)n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu edat grubu, *ar-* fiiline eklenen *{-mAk}* fiilden isim yapım eki, *{+çI}* isimden isim yapım eki, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *{+(I)n}* belirtme durum eki ve *üçün* edatı ile oluşmuştur.

{-mAk} eki soyut isimler yapan ve (Gabain, 2007: 53) fiilden isim türeten yapım eki görevindedir ayrıca mastar eki olarak da geçmektedir (Ergin, 2010: 194). Aydoğdu, *{-mAk}*

ekinin Etü.de kullanımının pek yaygın olmadığını, mastar göreviyle de kullanılmayıp kalıcı isimler türeten fiilden isim yapım olarak kullanıldığını ve bengü taşlardaki tek örneğinin *armakçı* kelimesi olduğunu ifade eder (2007: 13-14).

Armakçı ismi "hilekâr, aldatıcı, sahtekâr, hileci" (Ergin, 2010: 85), "entrikacı, fesatçı" (Gabain, 2007: 261), "aldatıcı, kandırıcı" (Tekin, 2016: 294) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: *{-mAk}* ekinin kökeni hakkında tartışmalar olduğunu söyleyen Ganiyev, Tat.ta az kullanılan bir isim yapım eki olduğunu belirtir (2013: 82). *Armakçı* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır.

Nuriyeva bu söz için "kıskandırmasından ötürü" anlamındaki *ḳızıḳtıra bĕlüvĕ sebeplĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Armak* veya *armakçı* kelimeleri Ttü.de yaşamamaktadır. *{-mAk}* eki Ttü.de mastar veya isim-fiil göreviyle fiillerin sonuna gelip onları isimleştiren bir yapım ekidir (Aydoğdu, 2007: 9). Ercilasun bu söz için *hilekâr olduğu için* ifadesini kullanmıştır.

D.6.8. inili eçili: (bk. ini **G.1.14,** eçi **D.5.8).** Bu ikileme, *ini* ve *eçi* kelimelerine {+lI} ekinin eklenmesi ile oluşmuştur. Alyılmaz {+lI} ekinin sıralama eki olduğunu ve sıralanan kelimelerin her ikisine de eklenerek oluşup "ve" anlamı kattığını ifade eder (1994: 16). Tekin bu eki isim çekim eki olduğunu, aynı yapı ve görevdeki iki ismi birleştirmekte, birbirine anlamca bağlamakta kullanıldığını ancak Etü.de pek de yaygın olmayıp sınırlı sayıda örnek olduğunu ifade etmektedir. Yine Tekin bu ekin durum eklerinden farkının, durum ekleri tek bir isme eklenirken bu ekin her iki isme de eklenmesi olduğunu belirtir (2016: 99).

Gronbech, bu eki sıralamalı isim grupları içinde ‘sıralama’ başlığında ele almış ve bu sıralamadaki unsurların gelişigüzel yan yana getirilmediği, bu unsurların kendi arasında anlamsal ilişki olduğunu ve {+lI} ekinin önemli olduğunu (1995: 102) ve ekin ‘hem … hem…’, ‘sadece … değil’, ‘…de’ ‘bir yandan …’ ‘… diğer yandan …’, ‘her ikisi ayrı ayrı’, ‘her ikisi birden’ gibi anlamlara karşılık geldiğini ifade etmektedir (1995: 104).

Ergin; yapım ekleri arasında incelediği bu ekin ‘bir arada bulunma’ ifade ettiğini, aşağı yukarı ‘ve’ anlamına geldiğini ve Batı Türkçesinde /-g/ sesi düşen, sıfat yapan {+lXg} eki ile birbirine karıştırıldığını, şekil olarak da görev olarak da iki ek arasında bir fark kalmadığını ifade etmektedir (2019: 182).

Tat.: Etü. *{+lI}* eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için “ağabey-kardeşi” anlamındaki *abıylı-ěnělernĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+lI}* eki Tat.ta yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kardeşlerle ağabeyleri* ifadesini kullanmıştır.

D.6.9. kikşürtükin üçün: (bk. {-DUk} **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu edat grubu *kikşür-* fiiline eklenen *{-DUk}* sıfat-fiil eki, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *{+n}* belirtme durum eki ve *üçün* edatıyla oluşmuştur.

Etü. *kikşür-* fiili “Kışkırtmak” (Gabain, 2007: 281), “kışkırtmak, aleyhe tahrik etmek” (Tekin, 2016: 303) anlamlarına gelmektedir. Ergin, kelimeyi *kiŋşür-* olarak okumuş olsa da kelimenin anlamı Gabain ve Tekin ile benzerdir: “Kışkırtmak, iki kişiyi birbirine sürttürmek; kızmak, hiddetlenmek, öfkelenmek” (2010: 102). Çağbayır da “Birine kızmak, hiddetlenmek; öfkelenmek; iki kişiyi birbirine kışkırtmak; aleyhte tahrik etmek; kışkırtmak;

sürttürmek.” anlamlarını vermiştir (ÖTS-III: 2669). Clauson, *kikşür*- fiili için, *kik*- fiilinin ettirgen şekli olduğunu söyler (EDPT: 714).

Bengü taşların ilk okuma ve anlamlandırma çalışmaları sonunda bazı kelimelerin okunuşunda farklılıklar görülmektedir. Bunlardan biri de *kikşür*- fiilidir. Farklı araştırmacılar tarafından *kikşür*- veya *kiŋşür*- olarak okunmuştur.

Tat.: Etü. *kikşür*- fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *kikşür*- fiiline “düşmanlaştırmak” anlamını vermiştir (BTT: 126). Nuriyeva bu söz için “kendi arasında çatıştırıp” anlamındaki *üzara talaştırıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Kikşür*- fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kışkırttığı için* ifadesini kullanmıştır.

D.6.10. begli: bk. beg **G.1.21,** {+lI} İİYE **D.6.9.**

D.6.11. bodunlıg: bk. bodun **G.1.18,** {+lIg} İİYE **D.2.14.**

D.6.12. yoŋaşurtukın üçün: (bk. {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DUk} **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu edat grubu *yoŋa*- fiiline eklenen *{-ş-}* işteş çatı eki, *{-(u)r}* ettirgen çatı eki, *{-DUk}* sıfat-fiil eki, *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *{+n}* belirtme durum eki ve *üçün* edatıyla oluşmuştur.

Yoŋaşur- fiilinin kökü “suçlama, itham” anlamı taşıyan *yoŋ*’dur (Şirin, 2019: 170) ve bu kelime {+A-} isimden fiil yapım eki, {-ş-} ve {-r-} fiilden fiil yapım eklerini almıştır. Thomsen’ın kelime ile ilgili açıklamasında fiili *yoŋşur*- olarak okuduğunu ve anlamı buna

dayanarak yaptığı görülür. Thomsen da açıklamasında EUT'de "karalama" anlamına gelen *yoŋ-* fiilinin işteş (yoŋş- veya yoŋuş-) ve geçişli şekli olduğunu (yoŋşur-/ yoŋuşur-) düşünerek "birbirine düşürmek, birbiriyle kavga ettirmek" anlamları verdiğini ifade etmiştir (2011: 213).

Yoŋaşur- fiili Thomsen (2011: 130), Ergin (2010: 10), Orkun (2011a: 32) gibi bazı araştırmacılar tarafından *yoŋşur-* olarak okunmuştur. Diğer araştırmacılara göre ise kelimenin kökü *yoŋ-* fiili değil, *yoŋ* ismidir (Şirin, 2019: 170; ÖTS-V: 5358). Ancak taranan kaynaklarda [15] *yoŋa-* veya *yoŋaşur-* fiilinin isim kökü olan *yoŋ* kelimesine rastlanmamıştır. Bunun gövde hali olan *yoŋa-* yer almaktadır. Bu sonuçtan yola çıkarak biz de *yoŋaşur-* fiilinin tahlilini yaparken, gövde olduğu, aldığı ekten anlaşılmasına rağmen, kökü *yoŋa-* olarak aldık.

Yoŋaşur- fiili "Karşılıklı iftira ettirmek" (Tekin, 2016: 316), "iftira ettirmek" (Gabain, 2007: 312; Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 262), "karşılıklı çekiştirmek, gammazlatmak, iftira ettirmek, suçlatmak" (Ergin, 2010: 124) anlamlarına gelmektedir.

{-ş-} işteş çatı eki, fiillerden işteş fiil yapan ve kelimeye karşılıklı yapma anlamı katan bir ektir (Alyılmaz, 1994: 8; Gabain, 2007: 60; Tekin, 2016: 92-93). İki veya daha fazla sayıda kişi arasında gerçekleşen fiilin karşılıklı veya birlikte yapılmasını açıklayan bir ektir (Erdal, 2004: 228).

Tat: *Yoŋa-* veya *yoŋaşur-* fiili Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ḳotırtıp* ifadesini kullanmıştır.

[15] Taranan kaynaklar Clauson'un An Early Dictionary of Pre-Turkish, M. Erdal'ın Old Turkic Word Formation I-II, Çağbayır'ın Orhun Yazıtlarında Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, Gabain'in Eski Türkçenin Grameri eserleridir.

Ganiyev, Etü.den beri kullanılan {-ş-} işteş çatı eki, kalın köklere {-ış/-aş}, ince köklere {-iş/-eş} olarak geldiğini ve türetme ekinden farklı olarak yardım etme, ortaklık, çokluk, daimilik anlamlarını da bildirdiğini ifade etmiştir (2013: 153, 154). Öner, fiillerin ortaklaşma ifade eden gövdelerini yaptığını ve bu eke Tat.ta 'urtaklık yünelĕşĕ' adı verildiğini ifade eder (2013: 98). Tat.ta *{-ş-}* yapım eki Etü.de olduğu gibi karşılıklı veya birlikte yapmayı anlatan bir çatı ekidir (Poppe, 1963: 98).

Ttü.: *{-ş-}* işteş çatı eki için Ergin Etü.den beri sıklıkla kullanılan, ortaklaşma (birlikte ve ya karşılıklı) ve oluş bildiren fiilden fiil yapma eki olduğunu (2019: 214-215); Korkmaz da çok işlek olan bu ekin asıl görevinin, fiilin özneyle olan bağlantısı açısından işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesi olduğunu ifade eder (2009: 131-132).

Ercilasun bu söz için *birbirine gammazladığı için* ifadesini kullanmıştır.

D.6.13. Türk bodun: bk. türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.6.14. illedük: (bk. il **G.3.12,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DUk} sıfat-fiil eki **G.9.20).** Bu kelime *il* ismine eklenen *{+lA-}* isimden fiil yapım eki ve *{-DUk}* sıfat-fiil ekiyle oluşmuştur.

Etü. *{+lA-}* ekini alan *ille-* fiili "İmparatorluk kurmak, ülke yönetmek" (Erdal, 1991: 437), "Devlet kurmak" (Tekin, 2016: 301), "İllemek, il yapmak, vatan yapmak" (Ergin, 2010: 96) anlamlarına gelmektedir. *İlledük* ise "yaratılan devlet" (Bayat, 2020: 108) anlamındadır.

Tat.: Etü. *ille-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *devletĕ bulġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ille-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *oluşturduğu devleti* ifadesini kullanmıştır.

D.6.15. ilin: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.6.16. ıçgınu ıdmış: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13,** ıd- **G.8.9,** {-mIş} geçmiş zaman eki **G.1.4).** Bu birleşik fiil kuruluşu, *ıçgın-* fiiline eklenen *u-* gerundiumu ve *ıd-* yardımcı fiili ile oluşmuştur.

Etü. *ıçgın-* fiili "kaybetmek, kaçırmak, elden çıkarmak, kaybolmak, elden gitmek" (Ergin, 2010: 94), "elden kaçırmak, yitirmek" (Tekin, 2016: 300), "kaybolmak, kurtulmak" (Gabain, 2007: 273), "dağılmak, ufalmak, bozulmak; kaybolmak, kaybetmek, elden gitmek, kaçırmak; atmak, elden çıkarmak, kurtulmak; salmak" (Bayat, 2020: 101) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *ıçgın-* fiilinin "Birinin veya bir şeyin kaybolmasına izin vermek, durumun kötüye gitmesine izin vermek" anlamlarına geldiğini ve kök şeklinin bilinmediği halde dönüşlü çatı örneği olduğunu ifade eder (EDPT: 23).

Id- fiili temel anlamıyla **G.8.9.** maddesinde ele alınan ı- fiiliyle aynı anlamlara gelmektedir ancak burada gerundiumdan sonra kullanıldığı için temel anlamını kaybederek tasviri fiil işlevini kazanmıştır (Gabain, 2007: 90). Tasviri fiil olarak da ıd- fiili bir hareketin hızlıca ve kolayca gerçekleştiğini, bittiğini ifade etmektedir (Şirin, 2019: 171). Clauson *ıçgın-* fiilini incelediği maddede 'ıçgınu ıdmış' yüklemi ile biten cümleyi çevirirken ıd- fiilinin yardımcı fiil olduğunu belirtmiştir (EDPT: 23).

Tat.: Etü. *ıçgın*- fiili Tat.ta *ıçkın*- olarak yaşamaktadır. /-g-/>/-k-/ ses değişiminin Tat.ta örneği olarak sadece Eker'in /g/~/k/ maddesinde verdikleri gösterilebilir (1998: 395) ancak tam anlamıyla burdaki ses olayını karşılamamaktadır.

Nuriyeva Etü. *ıçgın*- fiili için "ıçkınuv, tertipsĕzlenüv" anlamlarını kullanmıştır (BTT: 124).

Içkın- fiili Tat.ta "Çıkmak, kopmak, fırlamak, sökülmek; elden kaçmak; zor bir durumdan kurtulmak; boşa gitmek; aklını yitirmek" (KTTS: 159); "Herhangi bir sebeple ele geçirilen, bağlanılan, tutulan yerden çıkmak, bırakılmak, kopmak; bölünüp ayrılmak; bağlı olunan yer/devletten birden kurtulmak, kopmak, ayrılmak (insanlar, canlılar için); her neredeyse oradan çabucak gitmek, yönelmek; bir çeşit ağır, zor durumdan çıkmak, kurtulmak" (TTAS-III: 551-552) anlamlarına gelmektedir.

Ttü.: Etü. *ıçgın*- fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *elden çıkarmış* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses Bilgisi Yönüyle:

1. Söz konusu paragrafta ünlü sesler dikkate alındığında her iki yazı dilinde de yaşayan herhangi bir kelime bulunmadığı için değerlendirilmeyecektir.

2. Ünsüz sesler dikkate alındığında ise sadece Tat.ta yaşayan Etü. *ıçgın* kelimesi nadir görülen bir ses değişikliği ile *ıçkın* şeklini aldığı haliyle karşımıza çıkmaktadır.

Biçim Bilgisi Yönüyle:

1. Bu paragraf biçim bilgisi yönüyle değerlendirildiğinde Etü. *{-ş-}* fiilden fiil yapım (çatı) eki ve Etü. *{+lA-}* yapım eki her iki yazı dilinde de herhangi bir görev değişikliğine uğramadan kullanılmaya devam etmektedir.

2. Etü. *{+lI}* ... *{+lI}* eki her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. {-mAk} mastar eki herhangi bir değişikliğe uğramadan sıkça Ttü.de yaşamaktadır. Tat.ta sadece birkaç kelimede görülen bu ek, kalıplaşmış olarak kendini göstermekte, etkin bir kullanımı bulunmamaktadır.

Anlam Bilgisi Yönüyle:

1. Bu paragrafta Ercilasun ve Nuriyeva'nın okumasında sadece iki yerde farklılık bulunmakta ancak bu farklılık anlamı etkilememektedir. Ercilasun'un *kikşürtükin* olarak okuduğu bu kelimeyi Nuriyeva *kiŋşürtükin* olarak ve Ercialsun'un *yoŋaşurtukın* olarak okuduğu kelimeyi Nuriyeva *yoŋşurtuqın* olarak okumuştur.

2. Bu paragrafta anlam açısından farklılık 'illedük ilin ıçgınu ıdmış' ifadesindeki yüklemde kendini göstermekte ve bu da cümledeki özneyi etkilemekte ve anlam açısından farklılık oluşmasına sebep olmaktadır.

   Nuriyeva *ıçgınu ıdmış* fiilinin 'Tabgaç bodun' tarafından yapıldığını belirtecek şekilde yorumlamış, *Çin halkı, devleti olan Türklerin devletini yıktı* olarak Tat.a aktarmıştır. Ancak Ercilasun Türk milletinin kendi kurduğu devleti yine kendi eliyle -Çin'in kışkırtması sebebiyle- yıktığını yani *ıçgınu ıdmış* fiilinin 'Türk bodun' tarafından yapıldığını belirtecek şekilde Ttü.ye aktarmıştır: *Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış*.

Söz Varlığı Yönüyle:

1. Bu paragrafta Tat.ta yaşayan sadece *Etü. ıçgın (ıçkın)* örneği bulunmaktadır.

2. Bu paragrafta yalnızca Ttü.de ve her iki Türk yazı dilinde ortak olarak yaşayan hiç kelime bulunmamaktadır.

3. Bu paragraftaki bazı kelimeler her iki Türk yazı dilinde de görülmemektedir: Etü. *Tebliğ,* Etü. *Kürlüg,* Etü. *Armakçı,* Etü. *Yoŋaş-*

KT, D: 7

NURİYEVA

qaγanladuq qaγanïn jitürü ïdmïs tabγač budunqa bägilik urï oγlïn qul boltï silik qïz oγlï küŋ boltï. Türk bäglär türk atïn ïtï tabγačγï bäglar tabγač atïn tutïpan tabγač qaγanqa

ḳaġanı bulġan ḳaġanlıḳnı yuġaltıp, kuldan ıçḳındırıp, nıḳ, taza yĕgĕtlerĕn, ḳol buldı, sölĕktey ḳız balalarıŋ tabġaç ḫalḳına ḳol buldı. Bekler, törkiy bekler, törkiy isĕmĕn ırġıttı, tabġaç cirĕnde, tabġaç isĕmĕ alıp, tabġaç ḳaġanġa

kağanı olan kağanlığı kaybedip, elden çıkararak sağlam, genç yiğitlerin köle oldu; sülük gibi güzel kız evlatların Çin halkına köle oldu. Beyler, Türk beyleri, Türk ismini bıraktı, Çin ülkesinde, Çin ismini alarak, Çin kağanına

Kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. Tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı; işilik kız oglın küŋ boltı. Türk begler Türk ātın ıt(t)ı. Tabgaçgı begler Tabgaç ātın tutupan Tabgaç kaganka

Kağanın yaptığı kağanını yitirmiş. Bey olmaya layık erkek evlatları Çin milletine kul oldu; hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu. Türk beyleri Türk adını attı. Çindeki beyler Çin adlarını alarak Çin kağanına

İnceleme:

D.7.1. kaganladuk: bk. kagan **G.1.6,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DUk} sıfat-fiil eki **G.9.20.**

D.7.2. kaganın: bk. kagan **G.1.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.7.3. yitürü ıdmış: (bk. {-Ur-} FFYE **G.11.23,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** ıd- **D.6.16,** {-mIş} **G.1.4).** Bu birleşik fiil kuruluşu; *yit-* fiiline eklenen *{-Ur-}* fiilden fiil yapım eki, *{-U}* vokal gerundium eki, *ıd-* tezlik bildiren yardımcı fiil ve *{-mIş}* teklik III. şahıs geçmiş zaman ekinden oluşmuştur. **D.6.16** maddesindeki *ıçgunu ıdmış* kuruluşu ile aynıdır.

Etü. *yit-* fiili "yitmek, kaybolmak" (Ergin, 2010: 123) "kaybetmek, yitirmek" (Gabain, 2007: 311), "yetişmek, erişmek; yitmek" (Bayat, 2008: 248), "kaybolmak" (Tekin, 2016: 316) anlamlarına; Etü. *yitür-* fiili de "kaybetmek, yitirmek" (Ergin, 2010: 123; Gabain, 2007: 311; Tekin, 2016: 316) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *yit-* fiili Tat.ta yaşamamakta, bunun yerine "yuġal-, israf bul-" (TTS, 1998: 382) olarak, *yitür-* fiili ise "yuġalt-" (TTS, 1998: 382) olarak kullanılmaktadır. Nuriyeva *yitür-* fiili için "ciberĕrge, yuġaltırga" (BTT: 125) anlamlarını vermiştir.

Tat. *yuġal-* fiilinin "Herhangi bir yerde unutulmuş, düşmüş veya çalınıp gizlenerek elden gitmiş (şey); göze görünmemeye başlamak" (TTAS-III: 600) gibi anlamları vardır.

Yuġalt- fiili de TTAS-III'de şu anlamlarda geçmektedir: "Sahip olunan mülkün unutulması, ele geçirilmesi veya çalınması; belirli bir düzende, sistemde vb. olan kayıtların kaybolması, karışması; belirli bir görünüşten, ruh halinden çıkmak veya herhangi bir görünüşten uzaklaşmak; herhangi bir yakın, önemli, sevilen kişinin ölümü veya çok değerli bir eşyadan mahrum kalmak; herhangi bir durumda gecikme, eksiklik vb. şeyler yüzünden zarara uğramak; gizlemek, kaybetmek; herhangi bir özelliği, yeteneği, kaybetmek, anlamsızlaştırmak, önemsizleştirmek" (s. 600).

Nuriyeva bu kelime grubu için *yuġaltıp, kuldan ıçḳındırıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: *Yit-* fiili Ttü.de "Yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak; görünmez olmak; sahip olunan bir şey elden çıkmak; yitip gitmek görünmez olmak, ortadan kalkmak" (TS: 2597) anlamlarıyla yer almaktadır.

Ttü.de yer alan dudak-damak uyumu neticesinde Etü.de *yitür-* olarak görülen kelime Ttü.de *yitir-* olarak kullanılmaktadır ve sözlükte anlam olarak "Ne olduğunu, nerede bulunduğunu bilememek, kaybetmek; bazı nitelik veya özelliklerin yok olması durumna uğramak, kaybetmek; yakın birini ölüm sonucu kaybetmek; yanlış yola girmek, kaybolmak." (TS: 2597) şeklindedir.

Ercilasun bu ifadeyi *yitirmiş* olarak aktarmıştır.

D.7.4. tabgaç bodunka: bk. Tabgaç **G.4.26,** bodun **G.1.18,** {+GA} **G.1.8.**

D.7.5. beglik: (bk. beg **G.1.21).** Bu kelime *beg* ismine eklenen *{+lXk}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Erdal; *{+lXk}* yapım ekinin görüldüğü en eski metinlerden çağdaş Türk yazı dillerine kadar oldukça sık kullanılan işlek bir ek olduğunu ve bu süre boyunca tek bir istisna dışında işlevinde önemli ölçüde bir değişiklik görülmediğini; Uygur yazmaları ve çoğu Eski Türkçe metinlerinde ön damak /k/ ve /g/ sesinin ayırt edilemediğini, art damak /k/ ve /g/ sesinin ise sadece düzensiz ve kararsız olduğunu ifade eder. Yine Erdal; {+lXk} ekinin farklı anlamsal sınıflarda görülebileceğini, bazen farklı sınıflardaki yapım eklerinin aynı temelden gelebileceğini ancak *{+lXk}* ekinin tüm anlamsal sınıflandırmalarında söz dizimsel unsur olarak 'amaç' anlamının yaygın olduğunu ya da tercihen anlam birim olan 'için' karşılığında kullanıldığını belirtir (OTWF-I: 121).

Erdal'ın yukarıda bahsettiği sınıflandırmalardan biri de bizim incelediğimiz 'tabgaç bodunka **beglik** urı oglın kul boltı.' cümlesindeki kullanımdır. Erdal, 'B1' olarak adlandırdığı bu sınıflandırma için *"Bir kişiye atanmış veya atanmış olması gereken bir görev veya durumla ilgilenir."* açıklamasını yapmıştır (OTWF-I: 123).

Clauson *beg* kelimesinden türeyen 'sahiplik' anlamı içeren *beglig* ve soyut bir ad olan *beglik* kelimelerinin varlığından bahsederken ikisinin aslında benzer anlamlar içerdiğini, çoğu metinde ikisi arasındaki anlam farkının muğlak olduğunu ifade eder, bu sebeple birlikte ele alınması gerektiğini söyler. Yine Clauson *beglik* kelimesinin aslında 'bey statüsü veya rütbesinde olma' veya 'bu rütbeye uygun olma' anlamlarının olduğunu da ifade eder (EDPT: 326).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Etü.de *{+lXk}* olarak kullanılan ek, Tat.ta karakteristik olarak görülen /i/>/ĕ/ değişimi sonucunda {+lık/+lĕk} olarak kullanılmakta ancak isimlerden alet, topluluk, yer, soyut isim ve sıfatlar yapan bu eklerin işlevlerinin değişmeden kullanılageldiği görülmektedir (Öner, 2013: 36).

Tat.ta, Etü. *beg* kelimesi ve *{+lXk}* eki müstakil olarak var olduğu halde *beylik* kelimesi kullanımdan düşmüştür.

Nuriyeva bu söz için özellikle bir kelime kullanmamış *nık, taza yigĕtlerĕn* ifadesi kullanılmıştır (2007: 96). Ayrıca Nuriyeva kelimeyi 'bägilik' olarak okumuştur (2007: 80).

Ttü.: Etü. *{+lXk}* eki Ttü.de de *{+lXk}* olarak varlığını sürdüren isimlerden çeşitli yer, alet, topluluk ve soyut ad ve sıfat türeten, geniş bir kullanım alanına sahip bir isimden isim yapım ekidir (Ergin, 2019: 166; Korkmaz, 2009: 55-58).

Ergin *{+lXk}* ekinin Etü.de olduğu gibi Ttü.de de ekin ünlüsünün düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyduğunu ancak sadece Batı Tütkçesinin ilk devresi olan EAT'de ve Osmanlı Türkçesi devresinin başlarında düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayarak ünlünün düz şekillerinin kullanıldığını ifade eder (2016: 166-167).

Etü. *beglik* kelimesi Ttü.de *beylik* olarak yaşamaktadır. Ttü. *beylik* kelimesinin anlamları da "Bey olma durumu; Herkesin kullandığı, herkesin bildiği; basmakalıp; devletle ilgili, devlete özgü olan, devlet malı olani mirî; bir tür küçük ve ince asker battaniyesi; rahat yaşama; merkeze tam bağlı olmayarak bir beyin yönetimi altındaki ülke, emirlik, emaret, mirlik; hükumet." (TS: 324) şeklindedir.

Ercilasun bu söz için *bey olmaya layık* ifadesini kullanmıştır.

D.7.6. urı oglın: (bk. og(u)l **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).**

Etü.de *urı* kelimesi "erkek" (Ergin, 2010: 119), "erkek evlat, oğul, oğlan; Genç delikanlı" (ÖTS-V: 4993), "erkek, genç" (Gabain, 2007: 289), "erkek (çocuk), oğul; genç" (Tekin, 2016: 313) anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson *urı* kelimesinin "erkek evlat, oğul" anlamlarına geldiğini, 'oğul'un aksine yalnızca erkekler için kullanıldığını ve Karahanlı Türkçesi dönemine kadar oldukça yaygın olduğunu ancak bu devirden sonra kullanıldığına dair bir kanıt olmadığını ifade eder (EDPT: 197).

Tat.: Yukarıda Clauson'un *urı* hakkında söylediklerini kaynak gösterdiğimiz paragrafta da belirtildiği üzere Tat.ta *urı* kelimesi kullanılmamaktadır. Tat.ta *urı oglın* için "ul, ir bala" (TTS, 1998: 256) gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Nuriyeva Etü. *urı oglın* ifadesi için *yĕgĕtlerĕn* sözünü kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *urı* Ttü.de kullanılmamaktadır. Ttü.de *urı oglın* ifadesinin karşılığı olarak 'oğul, erkek evlat, erkek çocuk' gibi kelimeler kullanılmaktadır. Ercilasun *urı oglın* sözünü *erkek evlatları* ifadesiyle karşılamıştır.

D.7.7. kul: Etü. *kul* "kul, köle, esir, hizmetkar" (Ergin, 2011: 104), "erkek köle" (Tekin 2003: 248) gibi anlamlara gelmektedir.

Clauson, Farsçadan alıntı olan bu kelimenin *küŋ* kelimesinin eril dengi olduğunu yani *erkek köle* anlamına gelip tüm Türk dillerinde ve tüm devirlerde ortak olarak kullanıldığını, şimdi genellikle "köle" anlamına geldiğini ayrıca İslami metinlerde sıkça dindar Müslümanlar için "Allah'ın kölesi" anlamında kullanıldığını ifade eder (EDPT: 615).

Şirin, *kul boltı* ifadesini deyim olarak birlikte ele almış ve bu ifadenin yazıtlarda *kulad-* biçiminde de görüldüğünü ifade etmiştir (2019: 173).

Tat.: **(bk.** /u/>/o/ **G.1.24).** Etü. *kul* kelimesi /u/>/o/ ses değişimi sebebiyle *kol* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva da bu söz için *ḳol* ifadesini kullanmıştır.

Tat. *kol* "Tüm üretim haklarından ve araçlarından mahrum edilmiş, köle sahibinin mülkü olarak kabul edilmiş kişi; köle toplumunda ezilen sınıfın temsilcisi. Ekonomik, politik vb. yönlerden tamamıyla başkasına bağlı, bağımsız olmayan kişiler. Allah'a boyun eğen kişi, köle" (TTAS-II: 130) gibi anlamlara gelmektedir.

Ttü.: Etü. *kul* kelimesi Ttü.de *kul* olarak varlığını sürdürmektedir. Ttü. *kul* kelimesi "Tanrı'ya göre insan; köle; karavaş" (TS: 1517) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *kul* kelimesini kullanmıştır.

D.7.8. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9.**

D.7.9. işilik: (bk. {+lXk} İİYE **D.7.5).** Bu kelime *işi* ismine eklenen *{+lXk}* isimden isim yapım ekinin birleşiminden meydana gelmiştir. Ercilasun kelimenin önce *silik* şeklinde okunduğunu ifade eder (2016: 635). Ayrıca *işilik* kelimesinin bazı araştırmacılar tarafından

eşilik, bazı araştırmacılar tarafından da "arı, temiz, bakire" anlamında *silig* (Gabain, 2007: 294) olarak okunduğu bilinmektedir.

İşi kelimesi "hanım, prenses, hatun" (Ergin, 2010: 97), "kadın, hanım, zevce, eş, hatun; prenses; tanınmış yüksek tabakaya mensup kadın; soylu kadın." (ÖTS-II: 2253) anlamlarındadır. *İşilik* kelimesi de sözlüklerde "hanım (boy beyinin eşi) olmaya layık" (Ercilasun, 2016: 680), "hanımlık, hatunluk, hanım olmaya layık" (Ergin, 2010: 97) gibi anlamlara gelmektedir.

Şirin, *işi* sözcüğünün, 'beg' sözcüğünün dişil karşılığı olduğunu ve yazıtlarda üç yerde geçtiği bilgisini verir (2019: 173). Clauson kelimenin telaffuzunda belirsizlik olduğundan ve sözcüğün türetilmiş olduğundan söz edip "hanımefendi" anlamına geldiğinden söz eder (EDPT: 256). Gülensoy, işiler~ışlar~işler kelimelerinin DLT'de "kadın" anlamında kullanıldığından söz etmektedir (KBS-II: 440).

Tat.: Nuriyeva, Ercilasun'un *işilik* olarak okuduğu kelimeyi *silig* olarak okumuş ancak kitabın sözlük kısmında bu kelimeye yer vermemiş, Tat. karşılığı olarak *sölĕk(tey)* ifadesini kullanmıştır. Tat.ta *sölĕktey* "ince, uzun boylu; parazit gibi" (TTAS-II: 716) anlamlarınlarındadır. Nuriyeva'nın okumasında verdiği *silig* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır, aynı zamanda Ercilasun'un okumasında verdiği *işilik* kelimesi de Tat.ta yaşamamaktadır.

Ttü.: Ercilasun'un *işilik* olarak okuduğu bu kelime Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu kelime için *hanım olmaya layık* ifadesini kullammıştır.

D.7.10. kız oglın: (bk. og(u)l **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime grubu *kız ogul* ifadesine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Clauson Etü. *kız* kelimesinin "genç kız, evlenmemiş kadın" anlamlarına geldiğini ancak genellikle daha sınırlı bir anlam içeren "kız evlat, cariye" gibi anlamlarda kullanıldığını ifade eder (EDPT: 679).

Tat.: Etü. *kız* ismi Tat.ta *kız* olarak yaşamaktadır. "Kadın (dişi) cinsinden olan çocuk; kadın (dişi) cinsinden olan ve cinsi açıdan olgunlaşmış, evlenmemiş kişi, citken kız; evlenecek kız; fahişe, bozuk kadın" (TTAS-II: 206). Nuriyeva bu kelime için *ḳız balalarıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kız* ismi Ttü.de *kız* olarak yaşamaktadır. Sözlükte *kız* "Dişi çocuk; üzerinde kadın resmi bulunan iskambil kağıdı; dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan bir seslenme sözü." (TS: 1434). Ercilasun bu söz için *kız evlatları* ifadesini kullanmıştır.

D.7.11. küŋ: Bu kelime sözlüklerde "kadın köle, cariye" (Tekin, 2016: 305), "cariye" (Ercilasun, 2016: 695; Gabain, 2007: 285), "cariye, halayık, hizmetçi" (Ergin, 2011: 105) anlamlarına gelmektedir.

Clauson "kadın köle, cariye" anlamlarına gelen kelimenin *kul* kelimesinin dişil dengi olduğunu ve Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Karakalpak Türkçesi dışındaki Türk yazı dillerinde *karabaş* kelimesinin veya diğer alıntı kelimelerin kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 726).

Şirin Karahanlı Türkçesinden itibaren *karavaş<karabaş* kelimesinin yaygınlaşmasıyla *küŋ*'ün kullanımının azaldığını, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Sarı Uygur Türkçelerinde ses ve anlam değişimine uğramadan *küŋ* olarak, Türkmen Türkçesinde ve Uygur Türkçesinde ses ve anlam değişiklikleri ile de olsa (güŋ; kuŋ) hala kullanımda olduğunu ifade eder (Şirin, 2019: 175).

Tat.: Clauson ve Şirin'den tanıklandığı üzere Tat.ta *küŋ* kelimesi yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *kol* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Clauson ve Şirin'den tanıklandığı üzere Ttü.de *küŋ* kelimesi yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *cariye* kelimesini kullanmıştır.

D.7.12. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9.**

D.7.13. Türk begler: bk. Türk **G.1.5,** begler **G.1.21.**

D.7.14. Türk ātın: (bk. Türk **G.1.5,** asli uzun ünlü **G.8.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu söz grubu *Türk at* ifadesine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *at* sözlüklerde "ad, unvan" (Tekin, 2003: 238; Ercilasun, 2016: 653), "at, isim, nam, şöhret" (Ergin, 2011: 86), "isim, şöhret" (Gabain, 2007: 262) anlamlarıyla geçmektedir.

Tat.: Etü. *āt* Tat.ta *at* olarak yaşamakta ve *isim* kelimesiyle eşanlamlıdır (TTAS-I: 80). Nuriyeva bu söz için *törkiy isĕmĕn* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *āt* kelimesi Ttü.de *ad* olarak, Tat.ta olduğu gibi *isim* kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. TS'de *ad,* "Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu. Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim." Anlamlarında geçmekte ve kullanılmaktadır (s. 23).

Ercilasun bu söz için *Türk adını* ifadesini kullanmıştır.

D.7.15. ıt(t)ı: bk. ıt- fiili **G.8.9,** {-DX} geçmiş zaman eki **G.1.9.**

D.7.16. tabgaçgı begler: bk. Tabgaç **G.4.26,** {+GI} eki **G.2.19,** begler **G.1.21.**

D.7.17. tabgaç ātın: bk. Tabgaç **G.4.26,** āt **D.7.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.7.18. tutupan: bk**.** tut- **G.4.19,** {-pAn} gerundiumu **D.1.18.**

D.7.19. Tabgaç kaganka: bk. Tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /u/>/o/, değişimi görülmektedir: Etü. *kul*>*kol*

2. Ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Ttü.de ses değişimine uğramayan bir kelime göze çarpmaktadır: Etü. *kul*>*kul*

3. Bu paragraftaki ünsüzler Ttü.de çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /-t/ > /-d/ değişimi görülmektedir: Etü. *at*>*ad*

4. Yine ünsüzler dikkate alındığında Tat. için karakteristik olan ünsüz sesin korunması dikkat çekmektedir: Etü. *at>at*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta sadece bir biçim birimin her iki yazı dilinde de kullanıldığı görülmektedir: Etü. {+lXk} > (Tat. *{+lIk}/* Ttü. *{+lXk})*

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta her iki aktarma arasında yalnızca tek bir cümlede farklılık vardır. *Tabgaççı begler Tabgaç ātın tutupan Tabgaç kaganka* olarak okunan bu cümleyi Nuriyeva "Çin ülkesinde, Çin ismini alarak, Çin kağanına" anlamına gelen *tabġaç cirĕnde, tabġaç isĕmĕ alıp, tabġaç ḳaġanġa* şeklinde aktarmıştır. Ercilasun'un aktarmasından farkı *Tabgaççı begler* söz grubunu Nuriyeva'nın *tabġaç cirĕnde* olarak aktarmış olmasıdır. Ercilasun *Çindeki beyler* olarak aktardığı için Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kul > *(Tat. kol/ Ttü. kul),* Etü. kız > *(Tat. kız/ Ttü. kız),* Etü. at > *(Tat.* at / *Ttü.* ad*)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *urı,* Etü. *işilik,* Etü. *küŋ* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Etü. yitür- *(yitir-)* kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, D: 8

NURİYEVA

körmïs älig jïl isig qüčig birmis. Ilgärü kün toγsïqda Böklï qaγanqa tägï sülajübirmis qurïγaru Tamïr qapïγqa tägi süläjü birmis tabγač qaγanqa ilin törüsin alïbirmis. Türk qara qamuγ

buysındı. İllĕ yıl üzĕnĕŋ aḳılın, köçĕn alarġa birdĕ. Ĕlgerĕ, köngıġışḳa, Bökli ḳaġanġa ḳader suġıştılar, könbatışḳa Temĕr Ḳapıġḳa ḳader suġıştılar, tabġaç ḳaġanġa illerĕn de, üz törüsün (ḳanunnarın) da tabġaç ḳaġanġa birdĕler. Törkiylerneŋ ḳarası (ġadiy ḫalḳı), barça

boyun eğdi. Elli yıl kendinin aklını, gücünü onlara verdi. İleride, doğuya, Bökli kağana kadar savaştılar. Batıya Demir Kapı'ya kadar savaştılar, Tabgaç kağanına devletlerini ve kendi geleneklerini de verdiler. Sıradan Türk halkı, hepsi

ERCİLASUN

Körmiş; elig yıl işig küçüg birmiş. İlgerü kün togsıkda Bük ili kaganka tegi süleyü birmiş; kurıgaru Temir Kapıgka tegi süleyü birmiş; Tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmiş. Türk kara kamag

Tabi olmuşlar; elli yıl işlerini güçlerini {ona} vermişler. doğuda güneşin doğduğu yerdeki Orman ülkesi {Kore} Kağanlığına dek ordu yürütmüşler; batıda Demirkapı'ya kadar ordu yürütmüşler; Çin kağanı için onların ülkelerini, devletlerini almışlar. Türk halk kitlesi

İnceleme:

D.8.1. körmiş: bk. kör- **G.2.22,** {-mIş} **G.1.4.**

D.8.2. elig: Kelime kök halindedir. Clauson Ttü.de "elli" sayısına karşılık gelen kelimenin aynı 'ekki'de olduğu gibi çift /l/ sesli ve ilk hecedeki ünlünün /-e/ olması gerektiğini söyleyip 'ellig' maddesinde incelemiş, çeşitli ses değişiklikleriyle günümüzde tüm Türk yazı dillerinde kullanıldığını ifade etmiştir (EDPT: 141).

Şirin; Ttü.de "elli" ve "el" anlamları taşıyan *elig* kelimelerinin eşyazılı ve eşsesli, aynı zamanda kökteş olduğunu ve bunu ilk kez ortaya atanın Ramstedt olduğunu; Brockelmann, Räsänen ve Ercilasun'un da iki kelimenin kökünün 'el' kelimesi olduğu konusunda aynı görüşte olduğunu ifade eder (2019: 177).

Tat.: **(bk. /**e/>/i/ **G.1.12,** /i/>/ĕ/ **G.1.1)** Etü. *elig* Tat.ta *illĕ* olarak "50 sayısı" anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir (TTAS-I: 379; KBS-I: 329). Etü. *elig* kelimesinin *illĕ* haline gelmesi /-g/ sesinin erimesi ve Tat.ta görülen /i/>/ĕ/ ve /e/>/i/ değişimi sonucundadır. /-l-/ ünsüzünün ikizleşmesi genel Türkçede olduğu gibi Tat.ta da görülmektedir.

Nuriyeva bu söz için *illĕ* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *elig* kelimesi Ttü.de Tat.ta olduğu gibi çok fonetik değişime uğramamış, /-g/ sesinin erimesi ve /-l-/ ünsüzünün ikizleşmesi ile *elli* halini almıştır (KBS-I: 329). Ttü. *elli* "Kırk dokuzdan sonra gelen sayının adı; bu sayıyı gösteren 50 ve L rakamlarının adı; beş kere on, kırk dokuzdan bir artık." (TS: 789-790) anlamlarına gelen sayıdır.

Ercilasun bu söz için *elli* kelimesini kullanmıştır.

D.8.3. yıl: "yıl, sene" anlamındaki bu kelimenin aslında sadece 12 Hayvanlı Takvim için kullanılırken sonradan genel bir kullanıma sahip olmuş, bazı ses değişiklikleriyle de tüm çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır (EDPT: 917).

Tat.: Etü. *yıl* Tat.ta herhangi bir değişime uğramadan *yıl* olarak "Dünya'nın Güneş etrafındaki tek dönüşüne eşit bir zaman birimi; vakit, süre, yaş; herhangi bir iş döngüsünün yürütüldüğü süre" anlamlarında kullanılmaktadır (TTAS-I: 328). Nuriyeva bu söz için *yıl* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yıl* Ttü.de de *yıl* olarak herhangi bir değişime uğramadan yaşamaya devam etmektedir. "Dünya'nın Güneş çevresinde tam bir dolanım yapması için geçen 365 gün 5 saat ve 49 dakikalık zaman; Miladi takvime göre ocak ayının birinde başlayıp aralık ayının otuz birinde sona eren on iki aylık dönem, sene; on iki aylık dönem." anlamlarında kullanılmaktadır (TS: 2590).

D.8.4. işig küçüg birmiş: (bk. {+g} eki **G.5.20,** bir- **G.5.8,** {-mIş} **G.1.4).** *İşig küçüg bir-* ifadesi deyim olması (Şen, 2017: 111, 112; Tekin[16], 1998: 20) sebebiyle tek maddede ele alınmıştır. *İş* ve *küç* isimlerine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ve *bir-* fiiline eklenen *{-mIş}* öğrenilen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *iş* kelimesi aslen "görev, çalışma", dolayısıyla "yapılan bir şey, bir eylem" daha belirsiz biçimde yarı soyut olarak "mesele, mevzu" anlamlarında kullanılmıştır (EDPT: 254). Clauson, Etü. *küç* kelimesinin fiziksel veya soyut olarak "kuvvet" anlamında

[16] Tekin (1998) kitabının 16.sayfasında 'iş küç' ifadesini ikileme, 20. Sayfasında da 'iş küç bir-' ifadesini de deyim olarak adlandırmıştır.

kullanıldığını ve erken dönemde Moğolcadan ‘küçün/güçü(n)’ olarak alınan bir kelime olduğunu ifade eder (EDPT: 693; Clauson, 1962: 94-95).

Etü. *işig küçüg bir-* deyimi “hizmet etmek” (Şen, 2017: 112; EDPT: 693) anlamlarında kullanılmıştır. Ercilasun (2016: 680), Şirin (2015: 178) gibi araştırmacılar ‘iş küç’ ifadesini ikileme olarak ele almışlardır. Şirin, *iş küç* ikilemesinin bengü taşlarda 13 kez *bir-/ber-* fiili ile geçtiğini ve “hizmet etmek” anlamları ile kullanıldığını ifade eder (2019: 178).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1,** /ü/>/ö/ **G.1.5).** Etü. *iş* kelimesi Tat.ta *ĕş* olarak yaşamaktadır. Tat. *ĕş* “Meşgale, iş, hizmet; herhangi bir şeyin üretmeyi, imal etmeyi, işlemeyi vb. amaçlayan faaliyetler; herhangi bir işletmede, kurumda vb. iş pozisyonu; uzmanlık, meslek, bilgi ve beceri alanı; görev; mesele; zahmet” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır (TTAS-III: 592-593).

Etü. *küç* kelimesi Tat.ta *köç* olarak yaşamaktadır. Tat. *köç* “Canlı varlıkların herhangi fiziksel iş ve hareketleri gerçekleştirme becerisi, insan ve hayvanların fiziksel enerjisi; kişinin herhangi bir işi gerçekleştirmek için gerekli fiziksel, zihinsel ve psikolojik enerjisi; herhangi bir şeyin hareket etme becerisi, enerjisi, kuvveti” (TTAS- II: 274-275) gibi çeşitli anlamlar içermektedir.

Nuriyeva bu sözü *üzĕnĕŋ aḳılın, köçĕn alarġa birdĕ* ifadesiyle karşılamıştır.

Ttü.: Etü. *iş* kelimesi Ttü.de herhangi bir ses değişimine uğramadan *iş* olarak “Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma; bir değer yaratan emek; birinden istenen hizmet veya birine verilen görev; sanayi, ticaret, tarım, maliye vb. alanlara ilişkin ekonomik etkinliklerin bütünü; geçim sağlamak için

herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek; yapılan şey, davranış; sorun, konu, mesele; maslahat" gibi anlamlarda yaşamaktadır (TS: 1219-1222).

Etü *küç* kelimesi /k-/>/g-/ değişimi sonucunda *güç* olarak yaşamaktadır. Ttü. *güç* "Fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet, efor; bir olaya yol açan her türlü hareket, kuvvet, takat; sınırsız, mutlak nitelik; büyük etkinliği ve önemi olan nitelik; bir cihazın, bir mekanizmanın iş yapabilme niteliği; siyasi, ekonomik, askeri vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu; yeterliliğini ve güvenilirliğini kanıtlamış kimse; birim zamanda yapılan iş" gibi çeşitli anlamlarla yaşamaktadır (TS: 994).

Ttü.de *iş güç* ikilemesi kullanılmakta ancak 'iş güç vermek' şeklinde bir kullanım bulunmamaktadır. Ercilasun bu ifadeyi *işlerini güçlerini {ona} vermişler* olarak aktarmıştır.

D.8.5. ilgerü: bk. G.2.10.

D.8.6. kün togsıkda: bk. kün togsık **G.2.11,** {+DA} **G.1.3.**

D.8.7. Bük ili: bk. Bük **D.4.6,** il **G.2.11,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.8.8. kaganka tegi: bk. kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8,** tegi **G.3.18**.

D.8.9. süleyü birmiş: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** bir- **D.1.23,** {-mIş} **G.1.4.**

D.8.10: kurıgaru: bk. G.2.14.

D.8.11. Temir Kapıgka tegi: bk. Temir Kapıg **G.4.2,** {+GA} **G.1.8,** tegi **G.3.18.**

D.8.12. süleyü birmiş: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** bir- **D.1.23,** {-mIş} **G.1.4.**

D.8.13. Tabgaç kaganka: bk. Tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

D.8.14. ilin: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.8.15. törüsin: bk. törü **D.1.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.8.16. alı birmiş: bk. al **G.7.29,** {-I} gerundiumu **G.1.11,** bir- **D.1.23,** {-mIş} **G.1.4.**

D.8.17. Türk: bk. G.1.5.

D.8.18. kara kamag [*bodun*]: Bu söz grubunun aynı maddede ele alınmasının (hatta bir sonraki paragrafta yer almasına rağmen aralarındaki anlam ilişkisini bozmamak niyetiyle *bodun* da köşeli ayraç içinde buraya eklenmiştir) sebebi, özellikle *kara* isminin *kamag* ismiyle beraber mecazlaşarak *bodun* ismini nitelemesi ve *bodun*a farklı bir anlam kazan(dır)mış olmasıdır (Şirin, 2019: 180).

Etü. *kara* ismi temelde "siyah, kara" anlamındadır (Ergin, 2010: 99; Ercilasun, 2016: 685; Tekin, 1998: 104). Ancak *kara* mecazlaşmaya uğrayarak hem tek başına "alelade, avam (Tekin, 1998: 104) "halk" (Gabain 2007: 278) hem de *kara bodun* tamlamasıyla "halk tabakası, halk kitlesi, avam" (Ergin, 2010: 99), "millet, halk" (Bayat, 2008: 137) anlamlarını kazanmıştır.

Clauson, kelimenin önceleri gerçek anlamıyla renk adı olan *kara* olduğunu ancak sıklıkla kötüleme ifadesi olarak kullanılan 'soylu'nun karşıtı "sıradan insanlar" anlamına gelen *kara bodun* örneğinde olduğu gibi anlamsal değişikliklere uğradığını ayrıca Clauson'un Doerfer'den aktardığına göre kelimenin erken dönemde Moğolcada ve Farsçada alıntı olarak kullanıldığını ifade eder (EDPT: 643).

Ş. Tekin *kara* kelimesinin bengü taşlarda *bodun* kelimesiyle beraber sadece *kara bodun* sıralamasında kullanıldığını yine de buradaki *kara*nın "siyah" anlamındaki sıfat değil eski Farsçada "savaşçı, hak, ordu" anlamında gelen kāra olduğunu ve bunun Türkçeye "savaşçı" anlamıyla geçmiş olabileceği fikrini öne sürer (2001: 201-202).

Arslan Erol, *kara* kelimesinin mecazi anlamlarla anlam genişlemesine uğrayarak kötücül anlamlar kazanmasının yanı sıra Ögel[17]'den aktardığına göre Çin kaynaklarından yapılan alıntılarda *kara*'nın *kuzey* yönü ile ilişkilendirildiğini ve diğer kullanım yerlerini ayrıntılarıyla ve örnekleriyle açıklamıştır (2018: 669-673).

Etü. *kamag* ismi "hepsi, kamu" (Gabain 2007: 277), "tüm, bütün, hepsi" (Tekin, 2007: 301), "hepsi, bütün, top yekun, hep, umumi, her biri" (Bayat, 2008: 135) anlamlarına gelmektedir. Ancak bu maddede *kamag* "topluluk, halk kitlesi" anlamıyla mecazlaştığı haliyle kullanılmıştır (Şirin, 2019: 180).

[17]Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi I

Clauson *kamag* kelimesinin "hepsi" anlamına gelip Orta Farsçada 'hamāg' kelimesinden alıntı olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 627). Ancak Altay dillerindeki verilerle bu sözcüğün Eski Moğolcadaki kam- fiilinin bu kelimenin kökü olduğu anlaşılmıştır (Şirin, 2019: 180). Tekin *kamag* kelimesininin belirsizlik zamiri olduğunu ve incelediğimiz söz öbeğini örnek göstererek zamirin sıfat olarak da kullanıldığını ifade eder (2016: 119).

Kara kamag bodun ifadesinin tümüne bakıldığında Şirin, "yönetici sınıftan olmayan halk" (2019: 179); Clauson, "tüm sıradan insanlar" (EDPT: 627) anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

Tat.: Etü. *kara* Tat.ta *kara* olarak yaşamaktadır. "Kurum, kömür rengindeki, karşıtı beyaz; normal veya ana renge göre daha koyu renkteki, daha karanlık renkteki; karanlık, ışık düşmeyen, koyu (orman hakkında); güneş yanığından beyazlığını kaybetmiş ya da hiç beyazlaşmamış (insan vücut rengine dair); siyah renkteki at ile ilgili; pis, kirli, yıkanmamış; özel beceri gerektirmeyen nitelikler (ağır, kirli, genellikle fiziksel işlere uygulanır); -ihtilale kadar- normal halk arasından çıkan, okumayan, cahil; dertli, mutsuz; zor (hayat, günler); çok güçlü; kötü, hilekar, suçlu" (TTAS-II: 48-49) anlamlarına gelerek hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla yaşamaktadır.

Etü. *kamag* Tat.ta yaşamamakta, bunun yerine *barça, barısı* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *Törkiylerněŋ ķarası (ġadiy ḫalķı), barça* ifadesi kullanılmıştır.

Ttü.: Etü. *kara* Ttü.de de *kara* olarak yaşamaktadır. "En koyu renk, siyah, ak, beyaz karşıtı; bu renkte olan; esmer; kötü, uğursuz, sıkıntılı; yüz kızartıcı durum, leke; iftira" (TS: 1313) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *kamag* zamiri bazı ses değişiklikleri ile Ttü.de *kamu* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 180). Ttü.de *kamu* "Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü; bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme; *(eski)* hep, bütün" anlamlarına gelmektedir (TS: 1290).

Ercilasun bu söz için *Türk halk kitlesi* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /e/>/i/, /i/>/ĕ/, /ü/>/ö/ değişimleri görülmektedir: Etü. *elig>illĕ,* Etü. *iş>ĕş*, Etü. *küç>köç*

2. Ttü.de ünlüler ses değişimine uğramadan yaşamaktadır: Etü. iş>*iş,* Etü. küç>*güç,* Etü. elig>*elli*

3. Hem Ttü.de hem de Tat.ta bazı kelimelerde ünlülerin değişmediği tespit edilmiştir: Etü. yıl > *(Tat. yıl/ Ttü. yıl)* ve Etü. kara > *(Tat. kara/ Ttü. kara)*

4. Bu paragraftaki ünsüzlerde, Ttü.de karakteristik olarak görülen ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /k-/ > /g-/ değişimi görülmektedir: Etü. *küç>güç*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önce değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva ‘isig qüčig birmis’ ifadesindeki *iş* kelimesinin anlamını kitabının sözlük kısmında “iş, hizmet” olarak vermesinde rağmen aktarmada *akıl* kelimesini kullanmıştır. Ercilasun ise *işlerini güçlerini {ona} vermişler* ifadesini kullanmıştır.

2. ‘Ilgärü kün toγsïqda Böklï qaγanqa tägï sülajübirmis’ cümlesinde Nuriyeva *Bökli* yer ismini değiştirmeden aktarmada kullanmış ancak Ercilasun *Orman ülkesi {Kore}* olarak akarmıştır.

3. Yine ‘Bük ili kaganka tegi süleyü birmiş’ cümlesinde *süleyü bir-* birleşik fiilini Nuriyeva “savaşmak” anlamındaki *sugış-* fiili ile aktarmış, Ercilasun ise *ordu yürüt-* fiili ile aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. elig > *(Tat. illĕ/ Ttü. elli),* Etü. iş > *(Tat. ĕş/ Ttü. iş),* Etü. küç > *(Tat. köç / Ttü. güç),* Etü. yıl > *(Tat. yıl / Ttü. yıl),* Etü. kara > *(Tat. kara / Ttü. kara)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. kamag *(>kamu)* kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, D: 9

NURİYEVA

budun anča timis: “illig budun ärtim ilim amtï qanï Kämkä ilig qazγanurmän " -tir ärmis qaγanlïγ budun ärtim qaγanïm qanï" nä qaγanqa isig küčig birürmän " -tir ärmis anča tip tabgač qaγanqa jaγï bolmïs.

ḫalıḳ bolay eytken: “İllĕ (devletlĕ) ḫalıḳ idĕm, indĕ ilĕm ḳaya? Min kĕmge iller yavlıym?” dip eytken. “Ḳaġanlı ḫalıḳ idĕm - ḳaġanım ḳaya, nindiy ḳaġanġa aḳılımnı köçĕmnĕ birĕrmĕn? dip eytken. Şulay itĕp, tabġaç ḳaġanġa doşman bulġan.

halk şöyle demiş: devleti olan halktım, şimdi devletim nerede? Ben kimin için devletler alıyorum, diye söylemiş. Kağanlı halktım, kağanım nerede, hangi kağana aklımı, gücümü veriyorum, diye söylemiş. Böylece Tabgaç kağanına düşman olmuş.

ERCİLASUN

Bodun ança timiş: İlig bodun ertim, ilim amtı kanı; kimke ilig kazganur men tir ermiş. Kaganlıg bodun ertim, kaganım kanı; ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabgaç kaganka yagı bolmış.

şöyle demiş: devletli millet idim, devletim şimdi nerede? Kim için ülkeler kazanıyorum dermiş. Kağanlı millet idim, kağanım nerede? Hangi kağana işi gücü veriyorum, dermiş. Böyle diyerek Çin kağanına düşman olmuş.

İnceleme:

D.9.1. bodun: bk. G.1.18.

D.9.2. ança: bk. G.5.7.

D.9.3. timiş: bk. ti- **G.7.3,** {-mIş} **G.1.4.**

D.9.4. ilig: bk. il G.2.10**,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.9.5. bodun ertim: bk. bodun **G.1.18,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9,** {+m} **G.1.9.**

D.9.6. ilim: bk. il **G.4.17,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.9.7. amtı: bk. G.3.4.

D.9.8. kanı: *Kanı* Etü.de "hani, nerede" (Ergin, 2010: 98; Tekin, 2016: 302), "nerede" (Gabain, 2007: 277) anlamlarında kullanılmış bir soru zamiridir (Şirin, 2019: 181).

Clauson 'kañu' olarak incelediği *kanı* kelimesinin "hangi, ne" anlamlarındaki soru zamiri olduğunu, kelimelerin durum ekli halinde soru zamiri işleviyle "bazı" gibi belirsiz anlama sahip olduğunu; *kaç, kaçan, kanı, kalı, kaltı* ile soydaş olduğunu ve bu sözcüklerin farklı eklerle kullanımında daha eski bir şekle döndüğünü ifade eder (EDPT: 632).

Bang, ‘ne’ soru zamirini incelerken ‘ne’ zamirinin ve *kanı* (/kaṅu, kaç, kana, kayda, kaçan vd.) soru zamirinin ortak bir *ka zamir kökünde bağlandığını açıklamaktadır (1946: 33-34).

Erdal, Bang’ın ortaya attığı bu görüşü “*Käm/kim, nä, kökü ‘ka’ olan zamirler ve kañu soru-belgisiz zamirlerdir ve kañu muhtemelen *ka’nın genişlemesiyle oluşmuştur.”* ifadeleriyle desteklemekte (2006: 210) ve *kanı* zamirinin retorik sorularda kullanıldığını, bu zamirin belirtme durum ekli olmasına rağmen doğrudan nesne içermediğini ayrıca bengü taşlarda sadece iki kez geçtiğini ifade etmektedir (2006: 214).

Tat.: Etü. *kanı* soru zamiri Tat.ta *kay* olarak yaşamakta, “hangi, bazı” anlamlarında kullanılmakta (TTAS-II: 22) ve bundan türeyen birçok kelime vardır.

Bilindiği üzere Etü. ‘kañu’ zamiri daha Etü.de (EUT’de) /n/ ve /y/ olarak ayrılmış, zamirin ‘kanu’ ve ‘kayu’ şekilleri ortaya çıkmıştır. Tat.ta kök olarak nadiren kullanılan *kay* zamiri de Etü. ‘kañu’dan gelmektedir, doğrudan *kanı* zamirinin ses bilgisel değişimiyle ilgili değildir (TTES-I: 342).

Nuriyeva bu söz için *ḳaya* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kanı* Ttü.de /k/ >/ḫ/> /h/ ses olayı sonucunda *hani* olarak yaşamaktadır (Ergin, 2019: 106-107; KBS-I: 404). *Kanı*nın *hani* olma sürecinde /ı/>/i/ değişimi de görülür, Ergin /ı/’lı kullanımın (*hanı*) Osmanlı Türkçesinde de devam ettiğini, Ttü.’ye geçildiğinde yerini /i/’li kullanıma bıraktığını ifade eder: *[Kanı>ḫanı>hanı>hani]* (2019: 98)

Hani Ttü.de “Nerede, ne oldu, nerede kaldı’ anlamında kullanılan bir söz; karşıdakinin daha önceden bildiği bir şey kendisine hatırlatılmak istenildiğinde kullanılan

bir söz; verilen sözü hatırlatan sözün başına getirildiğinde sitem anlatan bir söz; bazen 'bari' anlamında kullanılan bir söz; 'doğrusunu söylemek gerekirse, kaldı ki, üstelik' anlamlarında kullanılan bir söz." (TS: 1043) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *nerede* ifadesini kullanmıştır.

D.9.9. kimke: (bk. {+GA} **G.1.8).** Bu sözcük *kim* soru zamirine eklenen *{+GA}* yönelme durum ekiyle oluşmaktadır.

Ercilasun, Ergin gibi araştırmacıların *kim* olarak okudukları bu kelimeyi Thomsen, Orkun ve Tekin gibi araştırmacılar *käm/kem* olarak okumuşlardır. Bu madde açıklanırken Ercilasun'un okuyuşunu temel alınacaktır.

Etü. *kim* insanlar için kullanılan bir soru zamiridir (Gabain, 2007: 73; Şirin, 2019: 182). Clauson *kim*'in *ne* gibi bir soru zamiri olduğunu ancak asla soru sıfatı olarak kullanılamayacağını; Hint-Avrupa dillerindeki ilgi zamiri (relative pronoun) kavramının Türkçeye tamamen yabancı olduğunu ancak bu dillerle tanışmasından sonra özellikle anadili Türkçe olmayan kişilerce dini metinlerin Türkçeye çevrilmesi sonucu ve de *kim* zamiri ve Farsça *ki* bağlacının ses benzerliğinden dolayı *kim* zamirinin ilgi zamiri (relative pronoun) olarak kullanılmaya başlandığını belirtir (EDPT: 720-721).

Tat.: Etü. *kim* zamiri Tat.ta *kĕm* olarak yaşamaktadır. Anlamı da "Kim veya hangi kişi olduğunu bilmek istediğinde kullanılır; hangi kişinin ne işle uğraştığını vs. açıklamak anlamına gelir; 'işte', 'ordaki' gibi zamirlerle kullanılıp herhangi bir şeyi ayırıp göstermeyi, vurgulayarak söylemeyi bildirir; iki veya birkaç cümlenin her birine gelip bağlama anlamını gösterir; retorik sorularda ve ünlem cümlelerinde 'herhangi bir kimse', 'birisi' anlamını bildirir; asıl cümlede 'o', 'şu' sözüyle münasebete girerek, yan cümleyi asıl cümleye bağlamak için kullanılır; tekrarlı yapılarda çeşitli durumlarda *kĕm-kĕm, kĕm-*

kĕmnĕ, kĕm-kĕmge, kĕmnen-kĕmnen gibi herhangi birinin kendi benzerlerinden ayırıp göstermek için kullanılır.” (TTAS-II: 83) dır.

Yukarıdaki paragtaftan da anlaşıldığı gibi Etü. *kim* Tat.ta da hem soru zamiri hem de sonradan kazandığı ilgi zamiri (relative pronoun) işleviyle kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *kämkä* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kim* Ttü.de hiçbir değişikliğe uğramadan *kim* olarak yaşamaya devam etmektedir. Ttü. *kim* sözlükte “‘Hangi kişi?’ anlamında cümlede, özne, tümleç, nesne, yüklem görevinde kullanılan bir söz; ki” [eski bir bağlaç olan] (TS: 1442) anlamlarına gelmektedir.

Ergin *kim’*i hem ‘Soru Zamirleri’ hem de ‘Bağlama Zamirleri’ başlığında ele alıp ‘Soru Zamirleri’ başlığı altında insanlar için kullanılan bir zamir olduğunu ve diğer kelimelerle bağlanma şekillerini açıklamaktadır. ‘Bağlama Zamirleri’ başlığı altında da Türkçede tek bağlama zamirinin *kim* olduğundan, Osmanlı Türkçesinde Farsçadan geçen *ki* bağlama edatıyla bir arada kullanıldıktan sonra yerini sadece *ki* bağlama edatına bıraktığından söz etmektedir (2019: 280-281).

Korkmaz, *kim, ne, nere* gibi kelimelerin asıl soru zamiri olup diğerlerinin başka kelime türündeki kelimelerin iyelik ekiyle eklenmesinden meydana geldiklerini belirtir ve *kim* soru zamirinin durum ekleriyle çekime girip çeşitlendiğini ifade eder (2009: 442). Ayrıca bağlama zamiri olarak Ttü.de sadece Farsçadan geçen ‘ki’nin var olduğunu, ‘ki’den önce ve ‘ki’ ile beraber *kim* zamirinin bağlama göreviyle kullanıldığını ve bunun sadece Ttü.de kullanıldığını, Osmanlı Türkçesinde her ikisinin de bir arada kullanıldığını söyler ancak Ergin, Farsça *ki*’nin edat olduğunu özellikle belirtirken Korkmaz, Farsçadan geçen *ki* için de ‘zamir’ kelimesini kullanır (2009: 449-450).

Ercilasun bu söz için *kim için* ifadesini kullanmıştır.

D.9.10. ilig: bk. il G.2.10**,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.9.11. kazganur men: (bk. {-(U)r} geniş zaman eki ve men **G.2.22).** Bu çekimli fiil *kazgan-* fiiline eklenen *{-(U)r}* geniş zaman eki ve *men* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *kazgan-* "kazanmak, toplamak, biriktirmek, zaptetmek, ele geçirmek, fethetmek, çalışmak, gayret etmek" (Ergin, 2010: 99), "kazanmak, elde emek, başarılı olmak" (Tekin, 2016: 302) anlamlarında bir fiildir.

Clauson temelde "kazanmak (emek karşılığında ücret), elde etmek (ticaret yoluyla kar)" anlamında olup kökünü *kazga- fiiline götürür, hatta morfolojik olarak *kazga- fiilini kaz- fiilinden türemiş *kazıg isim gövdesinden tekrar türeyen bir fiil olabileceğini söyleyip *kaz-* fiili ile bağlantılı olduğunu ifade eder ve *kazgan-* arasında hiçbir anlamsal bağ bulunmadığını da belirtir (EDPT: 683).

Erdal *kazgan-* kelimesinin "kazanmak, (para) kazanmak, elde etmek" anlamlarında bengü taş ve diğer yazıtlardan itibaren EUT ve Karahanlı Türkçesinde sıklıkla kullanılan, kökeninin bilinmediği ancak anlamı açıkça ortada olan bir fiil olduğundan söz etmektedir (OTWF-I: 604).

Şirin de *{-n-}* fiilden fiil yapım eki ile türemiş bir fiil gövdesi olduğundan ancak kökeni olduğu varsayılan *kazga- fiilinin Türk dili tarihinde görülmediğini ifade eder (2019: 183).

Tat.: Etü. *kazgan*- fiili Tat.ta orta hecedeki /-g-/ sesinin düşmesi sonucunda *kazan*-[18] olarak yaşamaktadır. "Kendi görevini kendi kendinin çabası ile herhangi bir ilişki ve isme erişmek" (TTES-I: 341) anlamındadır.

Nuriyeva bu söz için *yavlıym?* ifadesini kullanmıştır. Tat.ta *yavla*- "İşgal etmek, almak, zapt etmek; ele geçirmek; mücadele etmek; kaplamak, sarmak, kuşatmak" (KTTS: 564) anlamlarına gelmektedir.

Ttü.: Etü. *kazgan*- fiili Tat.ta olduğu gibi Ttü.de de orta hecedeki /-g-/ sesinin düşmesi sonucunda *kazan*- olarak yaşamaktadır. *Kazan*- Ttü.de "Kazanç sağlamak; olumlu, iyi bir sonuç elde etmek; çıkmak, isabet etmek; tutulmak, yakalanmak; kendinden yana çekmek; ele geçirmek, fethetmek, kazanç sağlamak; yenmek, galip gelmek." (TS: 1372) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *kazanıyorum* ifadesini kullanmıştır.

D.9.12. tir ermiş: bk. ti- fiili **G.7.3,** {-r} sıfat-fiil eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} eki **G.1.4.**

D.9.13. kaganlıg: bk. kagan **G.1.6,** {+lXg} İİYE **D.2.14.**

D.9.14. bodun ertim: bk. bodun **G.1.18,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

[18] Yazar, kelimenin Mişer ve Sĕbĕr ağızlarında /-g-/ sesinin korunmuş hali *kazgan*- olarak yaşadığını da belirterek *kazan*- ile aynı kökten gelip yine de aralarında ufak anlam ve şekilsel farklılık olduğundan söz eder (TTES-I: 341).

D.9.15. kaganım: bk. kagan **G.1.6,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.9.16. kanı: bk. D.9.8.

D.9.17. ne: Etü.de soru zamiri olarak kullanılan bir kelimedir (Tekin, 2016: 117). Gabain, Etü.de kendi başına soru zamirinin bulunmadığını (2007: 102), 'ne'nin nisbet zamiri ve ünlem olarak kullanılarak (2007: 73) asıl cümleyi yani soru veya ünlem cümlesini başlattığını ifade eder ve *ne*'yi soru kelimeleri başlığında çekimleriyle beraber inceler (2007: 72).

Clauson, cansız nesneler için kullanılan, aynı zamanda sıfat görevi olan, Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle ilgi zamiri olarak ve nadiren de ünlem anlamında kullanılan bir soru zamiri olduğunu ifade eder (EDPT: 774).

Tat.: Etü. *ne* zamiri Tat.ta karakteristik olarak görülen /e/>/i/ değişimi sonucunda *ni* olarak yaşamaktadır. Tat. *ni* "Şey, genel olarak bir nesneyi, herhangi bir eşyayı bildirir; retorik soru ve ünlem cümlelerinde 'nindiy' anlamına gelip herhangi bir şeyin tam olmamasına işaret eder; herhangi bir şeyin küçük görülme münasebetini gösterir; 'şul' zamiriyle münasebetinde yan cümleyi baş cümleye bağlar; isimlere bağlanıp ikili sözler kurar ve anlama ekleme nüansı getirir; 'nikader' anlamına gelip anlamı daha çok güçlendirir; denk cümleler arasında tekrarlanarak kullanılan herhangi bir şeyi inkar etmeyi bildirir." gibi anlamlara gelmektedir (TTAS-II: 440). Nuriyeva bu söz için *nindiy* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ne* Ttü.de değişmeden *ne* olarak yaşamaktadır. Ttü.de "Hangi şey; her şey; birçok şey; hangi; nasıl; neden; şaşma, abartı bildiren bir söz; 'sana ne', 'bana ne' gibi sorularda 'ne ilgisi var' anlamına gelen bir söz; soru biçiminde şaşma bildiren ünlem." anlamlarına gelen bir zamirdir. Ercilasun bu söz için *hangi* ifadesini kullanmıştır.

D.9.18. kaganka: bk. kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

D.9.19. işig küçüg: bk. işig **D.8.4,** küçüg **D.8.5.**

D.9.20. birür men: bk. bir- **G.5.8,** {-(U)r} geniş zaman eki ve men **G.2.22.**

D.9.21. tir ermiş: bk. ti- **G.7.3,** {-r} sıfat-fiil eki ve men **G.2.22,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.9.22. ança: bk. G.5.7.

D.9.23. tip: bk. ti- **G.7.3,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.9.24. Tabgaç kaganka: bk. Tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

D.9.25. yagı bolmış: bk. yagı **D.2.4,** bol- ve {-mIş} **G.1.4.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /e/>/i/, /i/>/ĕ/ değişimleri görülmektedir: Etü. *kim*>*kĕm,* Etü. *ne*>*ni*

2. Ttü.de ünlüler ses değişimine uğramadan yaşamaktadır: Etü. kim>*kim,* Etü. ne>*ne*

3. Hem Ttü.de hem de Tat.ta bazı kelimelerde ünlülerin değişmediği tespit edilmiştir: Etü. kazgan- > *(Tat. kazan-/ Ttü. kazan-)*

4. Bu paragraftaki ünsüzlerde, Ttü.de karakteristik olarak görülen ünsüz ses değişikliklerinden biri olan /k-/ > /h-/ değişimi görülmektedir: Etü. *kanı>hani*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önce değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta her iki aktarma arasında herhangi bir farklılık olmadığı için bu başlıkta değerlendirme yapılmamıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kanı > *(Tat.* kay */ Ttü.* hani), Etü. kim > *(Tat. kĕm/ Ttü. kim,* Etü. kazgan- > *(Tat. kazan-/ Ttü. kazan-),* Etü. ne > *(Tat. ni/ Ttü. ne)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

KT, D: 10

NURİYEVA

jaγï bolïp itinü jaratunu umaduq jana ičikmis. Bunča isig qüčig birtükgärü saqïnmatï türk budun ölüräjin uruγsïratajïn -tir ärmis joqadu barïr ärmis. Uza türk täŋrisi türk ïduq jiri

Doşman bulıp [üz devletĕn] töziy, nıġıta almıyça, yañadan buysınġan. Emma ĕlĕkkĕçe, köçĕn-aķılın birĕrge tĕlemegen: "Törkiy ḫalķı, üliyk, nesĕlnĕ bĕtĕriyk" dip, ḫalıķ yuķķa çıġa başlaġan iken. Öste törkiylernĕñ Teñrĕsĕ, izgĕ cirĕ, suvı

Düşman olup [kendini devletini] kurar, (devleti) güçlendiremeden, tekrar boyun eğmiş. Ama önceki gibi gücünü ve aklını vermeyi istememiş: "Türk halkı/nı, ölelim/öldürelim, nesli bitirelim" deyince, halk yok olmaya başlamış. Yukarıda Türklerin tanrısı, kutsal yeri, suyu

ERCİLASUN

Yagı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş. Bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk bodun ölüreyin, urugsıratayın tir ermiş. Yokadu barır ermiş. Üze Türk Teŋrisi, Türk ıduk yiri

Düşman olmuş ama örgütlenemediği için yine {Çin'e} tabi olmuş. {Çin} bunca işi gücü verdiklerini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım diyormuş. {Türk millleti}, neredeyse yok olmaya doğru gidiyormuş. Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri

İnceleme:

D.10.1. yagı bolup: bk. yagı **D.2.4,** bol- **G.1.4,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.10.2. itinü yaratınu umaduk: (bk. yarat- **G.12.8,** {-n-} FFYE **G.9.10,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** {-mAdUk} **D.5.9).** Bu kelime *it-* fiiline ve *yarat-* fiiline eklenen *{-n-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-U}* gerundiumu ile *u-* yardımcı fiilinin aldığı *{-mAdUk}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *it-* fiili "Tanzim etmek, düzenlemek, düzene sokmak, yapmak etmek, teşkilatlandırmak, tertip etmek" (Ergin, 2010: 97), "düzenlemek, tanzim etmek" (Tekin, 2016: 301), "etmek, yapmak" (Gabain, 2007: 276), "etmek, eylemek, yapmak; düzeltmek, düzenlemek, tertip ve tanzim eylemek, süslemek, hazırlamak, donatmak, teşkilatlandırmak" (Bayat, 2020: 112) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *it-* fiilinin uzun bir anlam tarihinin olduğunu, asıl anlamının "organize etmek, düzenlemek" olduğunu sonra "süslemek, bezemek" daha sonra "meydana getirmek" olduğunu aşamalı bir anlam daralması ile "yapmak" en sonunda "etmek" anlamında kullanıldığını; bu daralmanın başlıca Batı Türkçesinde meydana geldiğini; Doğu Türkçesinde "yapmak" etmek" anlamı için tüm çağdaş Türk yazı dillerinde kıl- fiilinin kullanıldığını ancak çoğu dilde özellikle Arapça gibi yabancı dillerden geçen kelimelerle kullanıldığında yardımcı fiil işlevi kazandığını ifade eder (EDPT: 36).

Etü. *itin-* fiili "süslenmek, hazırlanmak, kendi için bir şeyler yapmak, tanzim ve tertip edilmek, teşkilatlanmak" (Bayat, 2020: 112), "örgütlemek, teşkilatlanmak" (Tekin, 2016: 301), "hazırlanmak" (Gabain, 2007: 276), "tanzim ve tertip edilmek, teşkilatlanmak" (Ergin, 2016: 97) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *u*- fiili "muktedir olmak, yapabilmek" (Ergin, 2010: 118); "muktedir olmak, bilmek" (Gabain, 2007: 304), "muktedir olmak, yapabilmek, gücü yetmek" (Bayat, 2020: 233) anlamlarına gelmektedir.

Clauson, *u*- fiilinin "yetenekli olmak, bir şeye gücü yetebilir olmak" vb. anlamına gelen sıradan bir çekimli fiil olduğunu ancak genitif şekildeki bir fiili izleyen bir yardımcı fiil olmasının ya da daha az sıklıkla "yapabilmek" anlamına sahip olmasının normal olduğunu; XI. yüzyıldan sonra geniş zamanın olumsuzu dışında nadiren kullanıldığını ifade eder (EDPT: 2).

Erdal, *u*- fiilinin, öznenin temel fiil tarafından belirtilen eylemi gerçekleştirme yeteneğini ifade ettiğini; ilk metinlerde, *u*- fiilinin bazen asıl fiil olarak kullanıldığını; yardımcı fiil olarak kullanımında da u- fiilinin her zaman fiillerin gerundiumlu biçimleriyle kullanıldığını ifade eder (2004: 258).

Gabain, bazı fiillerin asıl fiillerle birleşerek onlara tabii olduğunu, *u*- fiilinin de bu fiillerin içinde olduğunu ifade eder (2007: 89). Tekin *u*- fiilinin 'itinü yaratınu umaduk' ifadesinde bir esas fiile eklenen vokal gerundium ile tasvir fiili olarak adlandırılan yardımcı fiil kuruluşunda tasvir fiil işlevinde kullanıldığını ifade eder (2016: 95-96).

Şirin, *u*- fiilinin Etü.de hem asıl fiil hem de tasvir fiili olarak kullanıldığını ancak en çok yeterlilik işlevli yardımcı fiil olarak kullanımının yaygın olduğunu ifade eder (2019: 185).

Tat.: Etü. *it*- fiili Tat.ta *it*- olarak yaşamaktadır[19]. *İt*- fiili Tat.ta "Yapmak, herhangi bir iş başarmak, yerine getirmek; çeşitli söz gruplarından sonra gelerek sıralı fiiller oluşturmada

[19] Bazı kaynaklarda Etü. it- fiili ėt- olarak geçmektedir ve bilinmektedir ki Etü.deki /ė/ sesi Tat.ta /i/ olarak yaşar.

katılır: 1) İsimlerden ve isim soylu sözlerden sonra geldiğinde o isimlerle ilişkili eylemleri yapmayı, gerçekleştirmeyi anlatır. 2) Şu veya bu kişiye bir görev, hizmet yükleme, onu bir işe işaretlemek.” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (TTAS-I: 433-434).

Etü. *itin-* fiili, Tat. *it-* fiilinin dönüşlülük eki almış hali olan *itĕn-* olarak Tat.ta “etmek; yapar gibi görünmek; herhangi bir şey yapmaya hazır olmak” (TTAS-I: 432) gibi anlamları vardır ancak metindeki anlamı karşılamamaktadır. Bu sebeple Etü. *itin-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır.

Etü. *u-* tasviri fiili Tat.ta yerini *al-* yardımcı fiiline bırakmıştır. Nuriyeva bu söz için *[üz devletĕn] töziy, nıġıta almıyça* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *it-* fiili Ttü.de *et-* olarak yaşamaktadır. Ancak Etü.deki “düzenlemek” anlam alanından uzaklaşmıştır (Arslan Erol, 2018: 97). Ttü. *et-* “Bir işi yapmak; ‘iyi’, ‘kötü’ zarflarıyla birlikte davranmak; bulmak, erişmek; birini bir şeyden yoksun bırakmak; eşit değer kazanmak; herhangi bir değerde olmak; kötülükte bulunmak; küçük veya büyük abdestini yapmak.” anlamlarında kullanılmaktadır (TS: 832).

Etü. *itin-* fiili Ttü.de *edin-* olarak Etü.deki “süslenmek” anlamından uzaklaşıp “edinmek, eylemek, etmek” anlamlarına genişlenmiştir (Arslan Erol, 2018: 280).

Et- fiili Ttü.de aynı zamanda Arapça gibi yabancı dillerden geçen kelimelerde beraber kullanıldığında birleşik fiil oluşturma işlevi edinmiş bir yardımcı fiildir (Ergin, 2019: 382).

Şirin, Etü.de yardımcı fiil kuruluşunun hem olumlu hem de olumsuz şekillerinin *u-* tasvir fiili ile yapıldığını, *{-uma->-ama-/-eme-}* değişiminin gerçekleşip Ttü.de yeterlilik bildiren yardımcı fiilin *(-ebil-)* olumsuzu olarak kullanıldığını ifade eder (2019: 185-186).

Ergin, Etü. *u-* yardımcı fiilinin yerini Ttü.de (Batı Türkçesi döneminden itibaren) *bil-* yardımcı fiiline bıraktığını; sadece olumsuzlukta *u-* fiilinin {-m} olumsuzluk eki ve kendinden önceki vokal gerundium {-U} ile kaynaşıp zamanla birtakım ses bilgisel değişikliklere uğradığı haliyle {-uma->-üme->-ime->-ama->-eme-} kullanılmaya devam ettiğini ifade eder (2019: 384).

Ercilasun bu söz için *örgütlenemediği için* ifadesini kullanmıştır.

D.10.5. yana: (bk. {-A} gerundiumu **G.1.13).** Bu kelime *yan-* fiiline eklenen *{-A}* vokal gerundiumu ile oluşmuş ve kalıplaşarak zarf haline gelmiştir.

Etü. *yan-* fiili "dönmek, geri dönmek" (Ergin, 2010: 120; Gabain, 2007: 308; Tekin, 2016: 314) anlamlarına gelmektedir. Etü. *yana* da "yine" (Gabain, 2007: 308) "yine, tekrar, dönerek" (Ergin, 2010: 120) anlamlarına gelen bir zarftır.

Clauson *yan-* fiili için "geri dönmek vb." anlamına geldiğini ve olağan ses değişimleriyle kuzeybatı grubu haricindeki tüm çağdaş Türk yazı dillerinde yaşamakta olduğunu ifade eder (EDPT: 941).

Clauson *yana* kelimesinin *yan-* fiilinden türeyen ve Etü.de "tekrar, yeniden" anlamında bir zarf ve "ve tekrar" anlamında bir bağlaç olarak ortak bir kullanıma sahip olduğundan ayrıca Orta Türkçe zamanına kadar, hatta daha erken bir zamana kadar, bazı

yazı dillerinde ‘yene’ olarak değişime uğramış, *yana* ile eş anlamlara sahip olan ‘yeme’ kelimesinden etkilenmiş olabileceğinden söz etmektedir (EDPT: 943).

Birden fazla işlevi (tekerrrür, kuvvetlendirme, bağlama gibi) olan *yana*’nın edat olduğunu kabul eden Hacıeminoğlu, bu kelimenin *yan-* fiilinden türediğini ve “yine, gene, tekrar” anlamını elde ettiğini ifade eder (2015: 313).

Tat.: Etü. *yana* Tat.ta “yeniden, tekrar, bir kez daha” (KTTS: 555) anlamlarına gelen *yañadan* ve “tekrar, yine, tekrardan, yeniden; devam ederek” (KTTS: 440, 441) anlamlarına gelen *tağı* ve türevi olan *tağın* şeklinde varlığını sürdürmektedir. Nuriyeva bu söz için *yañadan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yana* zarfı Ttü.de *yine, yeniden, tekrar* gibi kelimelerle varlığını sürdürmektedir. Ercilasun bu söz için *yine* ifadesini kullanmıştır.

D.10.6. içikmiş: bk. iç **G.2.19,** {+k-} İFYE **G.1.16,** {-mIş} **G.1.4.**

D.10.7. bunça: bk. G.4.10.

D.10.8. işig küçüg: bk. işig **D.8.4.** küçüg **D.8.5.**

D.10.9. birtükgerü: bk. bir- **D.1.23,** {-DUk} **G.9.20,** {+GArU} **G.2.10.**

D.10.10. sakınmatı: (bk. {-n-} FFYE **G.9.10,** {-mAtI} gerundiumu **G.9.5.)** Bu kelime *sak-* fiiline eklenen *{-(ı)n-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-mAtI}* gerundiumundan oluşmaktadır.

Etü *sakın*- fiili "düşünmek, yas tutmak" (Tekin, 2016: 307), "düşünmek, düşünceye dalmak, endişelenmek, düşünüp taşınmak, plan kurmak, yas tutmak, mateme gark omak" (Ergin, 2010: 109), "düşünmek, tasarlamak; istemek; üzülmek, biri için sakınmak" (Bayat, 2020: 194) anlamlarına gelmektedir.

Erdal Etü. *sakın*- fiilinin nadiren kullanılan *sak*- fiilinden türemiş ve bengü taşlarda sıkça kullanılan "düşünmek, hayal etmek, plan kurmak" anlamlarına gelen bir fiil olduğunu ifade etmektedir (OTWF-II: 612).

Clauson da Etü. *sakın*- fiilinin aslında basitçe "düşünmek" anlamında olduğunu ve bazı çağdaş Türk yazı dillerinde yaşadığını ancak sonraları daha çok "(bir şeyi) özlemle düşünmek", "arzu etmek" ya da bir şey hakkında endişeyle düşünmek, kaygılanmak" gibi anlamları karşıladığını ifade etmekte; Osmanlı Türkçesinde "kendine dikkat etmek, dikkatli olmak, birine karşı tetikte olmak" ve "[birini] korumak" anlamlrında *sakın*- fiilinin yaşadığını belirtmektedir (EDPT: 812-813).

Tat.: Etü. *sakın*- fiili Tat.ta anlam değişmesine uğrayarak *sagın*- "Önceden görülen veya geçmiş durumuyla hatıra getirip onu özleme hissi geçirmek" (TTAS-II: 613) anlamında yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için *tělemegen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sakın*- fiili Ttü.de anlam değişmesine uğrayarak ancak herhangi bir ses değişimi olmadan *sakın*- olarak "Herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek; olabileceği düşünülen kötülüklere karşı önlemler almak; korumak, esirgemek, gözetmek" (TS: 2013) anlamlarında yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *düşünmeden* ifadesini kullanmıştır.

D.10.11. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.10.12. ölüreyin: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-AyIn} **G.7.2.**

D.10.13. urugsıratayın: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-AyIn} **G.7.2).** Bu çekimli fiil *urug* ismine eklenen *{+sIrA-}* isimden fiil yapan ek, *{-t-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-AyIn}* teklik I. şahıs emir ekinden oluşmuştur.

Etü. *urug* ismi "boy, kabile" (Tekin, 2016: 313), "tohum, ekin; uruk, nesil" (Gabain, 2007: 305) anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson, *urug* isminin aslen "tohum, tomurcuk, çekirdek" anlamlarında somut bir isim olduğunu ancak anlam genişlemesiyle "nesil, torun" hatta "kabile" anlamlarını kazandığını; tüm çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli şekillerde (uruğ, uruk, uru) yaşadığını ifade eder. Yine Clauson, *urug* isminin *ur-* fiilinden türediği yönündeki görüşün mümkün olmadığını belirtir (EDPT: 214).

Çağatay, *urug* ve *urı* sözlerinin erkek evlat anlamında kullanıldığını, bu sebeple "soyunu kurutmak, çocuksuz bırakmak" anlamlarındaki *urugsırat-* fiili ile bağlantılı olduğu görüşündedir (1977: 8-9).

İnan da *urug* kelimesinin bengü taşlarda tek başına geçmeyip *urugsırat-* olarak şeklinde görüldüğünü ve anlamının da "soyundan, sülalesinden mahrum etmek" anlamını bildirdiğini buna göre de *urug* isminin bengü taşlarda "yakın ve uzak kardeşlerden kurulan muayyen bir topluluk" anlamında kullanılmış olduğunun anlaşıldığını, ayrıca Kaşgarlı Mahmut'un 'tane', 'tohuma' da *urug* dendiği bilgisini verdiğini ve 'hısım'lar için benzetme yoluyla *urug tarıg* ifadesinin kullanıldığı bilgisini verdiğini ifade eder (1956: 182).

Etü. *{+sIrA-}* eki için Alyılmaz, isimden fiil yapan ve fiile olumsuzluk anlamı katan bir ek olduğunu (1994: 10) ifade etmektedir. Tekin, *"Bir şeyden yoksun olmak anlamında eylem türetir."* (2016: 86) açıklamasını yapmıştır. Gabain, ekin kökenini az

kullanılan {+sIr} ekine götürmekte hatta ekin {+sIz} ile de bağlantılı olduğunu, temelde hepsinin yokluk bildiren kelimeler türettiğini paragraflar arası göndermelerle bildirmektedir (2007: 45, 48, 50).

Erdal *{+sIrA-}* ekinin aslen *+sIz+A şeklinde morfolojik tahlil yapılmasının mümkün olduğundan ve {+sXz} ve {+lXg} arasındaki zıtlığın {+sIrA-} ve {+lAn-} arasında da var olduğundan söz etmektedir (OTWF-II: 509).

Tat.: Etü. *urug* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Ganiyev *{+sIrA-}* ekinin Etü.de sıkça kullanıldığını, Tat.ta çok kullanılmayan bir ek olup *{+sıra-}* ve *{+sĕre-}* şeklini aldığını bildirir (165). Öner de bugün Tat.ta pek kullanılmadığı halde *kansıra-*, *elsĕre-*, *samsıra-* ve *ilemsĕre-* gibi bazı örneklerde varlığını koruduğunu ifade etmektedir (2013: 64-65).

Nuriyeva bu söz için *nesĕlnĕ bĕtĕriyk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *urug* kelimesi Ttü.ye *uruk* olarak geçmiştir ve TS'de *uruk* "soy, sülale" anlamına gelen eski bir kelime olduğu bilgisi verilmektedir (s. 2420).

Etü. *{+sIrA-}* ekini Ttü.de yaşamamaktadır. Bu ekin yerine *{+sIz}* isimden yokluk bildiren kelimeler türeten ek kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009: 64). Ercilasun bu söz için *kökünü kurutayım* ifadesini kullanmıştır.

D.10.14. tir ermiş: bk. ti- fiili **G.7.3,** {-r} sıfat-fiil eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.10.15. yokadu barır ermiş: (bk. yok **G.3.6,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** bar- **G.7.31,** {-r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).**

Bu kelime *yok* ismine eklenen *{+Ad-}* isimden fiil yapım eki, *{-U}* gerundiumu, *bar-* yardımcı fiili, *{-r}* geniş zaman eki, *{er-}* ana yardımcı fiil ve *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Erdal, çoğu *{+Ad-}* ekiyle oluşmuş fiilin insan öznesine sahip olması dışında genellikle {+U-} İFYE ile aynı anlamı verdiğini (OTWF-II: 485) ve *yok* ismine eklenen *{+Ad-}* ekinin kelimeye "mahvolmak, yok edilmek" anlamlarını kattığını (OTWF-II: 490) ifade eder.

Tat.: Etü. *{+Ad-}* eki, sonraki tarihi Türk yazı dillerinde değişime uğrayarak /z̲/ ve /y/ şeklini almış, Tat.ta da *{+Ay-}* şekline ulaşmış ve bu haliyle yaşamaktadır (Öner, 2013: 60). Ganiyev ekin yeni kelime türetmediğini ve bu ekle biten birçok fiilin günümüzde morfolojik olarak incelenemediğini ifade eder (2013: 162-163). Nuriyeva bu söz için y*uḳḳa çıġa başlaġan iken* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+Ad-}* eki Ttü.de yaşamamaktadır (Şirin, 2019: 191-192). Ercilasun bu söz için *{Türk millleti}, neredeyse yok olmaya doğru gidiyormuş* ifadesini kullanmıştır.

D.10.16. üze: bk. D.1.1.

D.10.17. Türk Teŋrisi: bk. Türk **G.1.5,** teŋri **G.1.1,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.10.18. Türk ıduk yiri: (bk. Türk **G.1.5,** yir **G.4.7,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu söz grubu *Türk ıduk yir* tamlamasına *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik ekinin eklenmesi ile oluşmuştur.

Etü. *ıduk* "mukaddes" (Gabain, 2007: 273), "kutsal, mübarak" (Tekin, 2016: 300), gönderilmiş; kutlu, mukaddes, aziz, mübarek" (Bayat, 2020: 101) anlamlarına gelmektedir.

Iduk kelimesi *ıd-* fiilinden *{-k}* fiilden isim yapım ekiyle türemiş ve aslen "gönderilmiş" anlamına gelmektedir (Şirin, 2019: 193; Arslan Erol, 2018: 284). Clauson kelimenin sadece "Tanrı'ya adanmış, gönderilmiş" anlamında olup bundan dolayı "kutsal" anlamının daha genel olduğundan söz etmektedir (EDPT: 46).

Şirin, kelimenin "gönderilmiş" anlamından "kutsal" anlamına ulaşmasını, ilişkilendirildiği kişi veya kavramın yüce bir güç -muhtemelen Tanrı- tarafından gönderildiği inancı, olduğunu belirtip bengü taşlarda sadece *yir sub* ikilemesinin niteleyicisi olarak kullanıldığını, bu durumun 'toprak' ve 'vatan' kavramının kutsallaştırılmasının eskilere dayandığını belirtir (2019: 193).

Clauson, Kaşgarlı Mahmut'un *ıduk* kelimesini önceden "azad edip Allah'a adamak (bir hayvanı)" anlamına gelip sonradan "ilahi, kutsal" gibi anlamlarda kullanıldığı açıklamasını yaptığını belirtir (1967: 22). Arslan Erol, Arat'tan aktardığına göre *ıduk* kelimesinin Etü. metinlerinde 'gökten gönderildiği' için genellikle "mübarek, aziz, mukaddes" anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir (2018: 285).

Tat.: Etü. *ıduk* Tat.ta yaşamamakta bunun yerine *izgĕ, mökatdes* kelimeleri kullanılmaktadır (TTS, 1998: 222). Nuriyeva bu söz için *izgĕ cirĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ıduk* Ttü.de yaşamamaktadır, Şirin bunun sebebinin Etü. 'kut' ve Arapça 'kuds' kelimelerinden esinlenerek oluşturulan *kutsal* ve Arapçadan Ttü.ye geçen *mukaddes* ve *mübarek* kelimelerinin *ıduk* kelimesinin işlekliğini azalttığını ifade etmektedir (2019: 194).

Ercilasun bu söz için *Türk'ün kutsal yeri* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler ve ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde her iki yazı dilinde de karakteristik ses değişimleri tespit edilememiştir.

Biçim bilgisi yönüyle:

2. Bu paragrafta tespit edilen /d/>/y/ ses değişimi sadece Tat.ta görülen bir ekte karşımıza çıkmaktadır: Etü. *{+Ad-}* > Tat. *{+Ay-}*

3. Yine sadece Tat.ta görülen Etü. *{+sIrA-}* eki Tat.ta yeni kelime türetmese de kalıplaşmış olarak bazı kelimelerde {+sıra-},{+sĕre-} olarak kullanılmaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki *Bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk bodun ölüreyin, urugsıratayın tir ermiş* cümlesi Ercilasun ve Nuriyeva tarafından farklı aktarılmıştır. Ercilasun, bu cümlenin öznesini Çin milleti olarak düşünmüştür ancak Nuriyeva, Ercilasun'un tek cümle halinde verdiği bu ifadeyi iki ayrı cümle cümle olarak düşünmüş ve *Bunča isig qüčig birtükgärü saqïnmatï* kısmı için öznenin Türk

milleti olduğunu ancak *Türk bodun ölüreyin, urugsıratayın tir ermiş* cümlesinin öznesi belirsizdir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yana > *(Tat. yaŋadan / Ttü. yine*), Etü. it- > *(Tat. it/ Ttü. et-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *itin*-, Etü. u-, Etü. *sakın*-, Etü. *urug*, Etü. *ıduk* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 11

NURİYEVA

subï anča timis: türk budun joq bolmazun tijin budun bolčun. tijin qaŋïm Iltäris qaγanïγ ögim Ilbilgä qatunïγ täŋri töpäsintä tutïp ögärü kötürmis ärinč.Qaŋïm qaγan jiti jägirmi ärin tašïqmïs taşra

bolay digen “Törkiy ḫalıḳ yuḳḳa çıḳmasın, ḫalıḳ bulsın” digen. Atam İltĕriş ḳaġannı, anam İlbilge ḳatunnı yuġarı kütergen, kükler biyıklĕğĕne ḫas derecede irĕştĕrgen. Atam ḳaġan uncidĕ ġasker bĕlen kitken. Tışta (törkiyler yeşegen tĕrritoriyeden çitte)

böyle demiş “Türk milleti yok olmasın, halk olsun” demiş. Babam İlteriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u yukarı kaldırmış, göklerin büyüklüğüne denk seviyeye eriştirmiş. Babam kağan on yedi asker ile gitmiş. Dışarıda (Türklerin yaşadığı bölgeden dışarıda)

Subı ança itmiş: Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kaŋım İlteriş Kaganıg, ögüm İlbilge Katunug Teŋri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç. Kaŋım kagan yiti yigirmi erin taşıkmış. Taşra

Suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış. Babam kağan on yedi erle baş kaldırmış. {Çin'den} dışarıya

İnceleme:

D.11.1. subı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *sub* ismine eklenen {+(s)I} teklik III. kişi iyelik ekiyle oluşmuştur.

Etü. *sub* "su, nehir" (Ergin, 2010: 111; Bayat, 2020: 202), "su, ırmak" (Tekin, 2016: 308) anlamlarına gelmektedir. Clauson aslen "su" anlamında olup anlam genişlemesiyle "akarsu, nehir" anlamlarında da kullanıldığını, son seste görülen bazı değişikliklerle Türk yazı dillerinin tümünde kullanıldığını ifade eder ve ayrıca 'yer sub' şeklinde kullanımının bengü taşlarda birkaç kez görüldüğünü bunun da mistik veya dini çağrışımsal anlamı olduğunu, ancak buradaki ve diğer dillerdeki anlamın sadece toprak, nehir ve göle sahip bir alan "bölge" olduğunu belirtir (EDPT: 783).

Etü. *sub* kelimesi, **D.10.18** maddesindeki 'Türk ıduk yir' ifadesinin devamı niteliğindedir çünkü bengü taşlarda *yer* ve *su* kelimeleri yan yana yazıldığında "vatan, yurt" anlamlarında ikileme oluşturmaktadır (Şirin, 2019: 192). Bu sebeple *sub* kelimesi açıklanırken *yir* ile oluşturduğu ikileme de göz önünde bulundurulmuştur.

Radloff, Şaman inancında yerin ve göğün çeşitli katlardan meydana gelip her birinde tanrıların oturduğunu, yer ve gök arasında da insanların yaşadığı yer olan yeryüzünün bulunup buna 'yer su' dendiğini; insanların Kayra Kan ile doğrudan iletişimi olmayıp şamanların göğün üçüncü katındaki cennette yaşayan ataları vasıtasıyla göğün on yedi katının içinde yaşayan (insanların en yakın olduğu ve iyiliklerine mazhar oldukları) 'yer su' hanlarına (yani bu katlardaki tanrılara) ulaştıklarını anlatmaktadır (1956-II [I]: 6-8). Thomsen bu ibarelerden yola çıkarak Eski Türklerin çok tanrılı olduğunun çok açık olduğunu belirtmektedir (2011: 214).

Tat.: Etü. *sub* /-b/ > /-v/ ses değişimi sonucunda Tat.ta *suv* olarak "sel, akarsu, göl ve denizleri oluşturan sıvı (saf halde hidrojen ile oksijenin kimyasal birleşimi); dere, akarsu, göl, deniz vb.; nem, ıslaklık; bitki, hayvan, insan organizmasının hücresinde, dokularında ve sinüslerinde bulunan normalde renksiz veya sarımsı (bitkilerde onun rengine ilişkin) sıvı, öz su" (TTAS-II: 674-675) gibi anlamlarda yaşamaktadır. Etü. y*ir sub* ikilemesi Tat.ta kullanılmamaktadır.

Nuriyeva bu söz için *suvı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü.de kelime sonlarındaki /-b/ sesinin Ttü.de düşmesiyle Etü. *sub* Ttü.de *su* olarak yaşamaktadır.

Ttü. *su* "Hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab; bu sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu; meyve, sebze vb.nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı; bazı kokulu yaprak veya çiçeklerin imbikten çekilmesiyle elde edilen kokulu sıvı; yemeğin sıvı bölümü; kez; demir araçları ateşte kızdırdıktan sonra, suya daldırılarak sağlanılan sertlik." (TS: 2163) anlamlarında kullanılmaktadır. Etü. *yir sub* ikilemesi Ttü.de kullanılmamaktadır.

Ercilasun bu söz için *suyu* ifadesini kullanmıştır.

D.11.2. ança: bk. G.5.7.

D.11.3. itmiş: bk. it- **G.3.2,** {-mIş} **G.1.4.**

D.11.4. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.11.5. yok: bk. G.3.6.

D.11.6. bolmazun: (bk. bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22).** Bu çekimli fiil *bol-* fiiline eklenen *{-mA}* olumsuzluk eki ve *{+zUn}* teklik III. şahıs emir eki ile oluşmuştur.

Etü.de emir çekimi *{+zUn}* eki dışında {+çUn}, {+zUnIn}, {+zU} (Gabain, 2007: 79) gibi eklerle yapılmaktadır. Erdal, bengü taşlarda {+zUn} ve {+çUn} eklerinin kullanıldığını Karahanlı Türkçesi döneminde /z/'li şekilden çok /s/'li şeklin yaygın kullanımından dolayı {+sUn}, {+sU}, {+sUnI} ve de {+zU} eklerinin görüldüğünü ifade etmektedir (2004: 235-236).

Tat.: Etü. *{+zUn}* III. şahıs emir kipi Tat.ta tekil şahısta *{+sın},{+sĕn}*; çoğul şahısta *{+sınnar},{+sĕnner}* şeklindedir (Öner, 2013: 187; Poppe, 1963: 64). Nuriyeva bu söz için "yok olmasın" anlamına gelen *[yuḳḳa] çıḳmasın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+zUn}* III. şahıs emir kipi Ttü.de *{+sXn}* ve çokluk için *{+sXnlAr}* şeklindedir (Ergin, 2019: 304-305). Ercilasun bu söz için *[yok] olmasın* ifadesini kullanmıştır.

D.11.7. tiyin: Etü. *tiyin* kelimesi *ti-* fiiline eklenen *{-yIn}* gerundiumuyla oluşmuş ve kalıplaşmıştır (Şirin, 2019: 195). "Diye, diyerek" (Tekin, 2016: 310), "diye, diyerek, diyip" (Ergin, 2010: 115), "diye, için" (Gabain, 2007: 300; Bayat, 2020: 220) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *{-yIn}* gerundiumu çok az kullanılmaktadır ve bu ekin olumsuzu *{-mAyIn}* şeklindedir (Gabain, 2007: 86; Tekin, 2016: 160). Alyılmaz, bu ekin bengü taşlarda daha çok *ti-* fiiliyle kullanılıp edat özelliği kazanma eğiliminde olduğunu ifade eder (1994: 105). Şirin, *{-yIn}* ekinin vokal gerundiumu ile aynı işlevde olduğunu ve daha Etü.de işlekliğini kaybederek eklendiği fiillerde kalıplaşmaya başladığını ifade eder (2019: 195).

Tat.: Etü. *tiyin* Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *digen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tiyin* Ttü.de kullanılmamakta, bunun yerine *diye* kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 195). Ercilasun bu söz için *diye* ifadesini kullanmıştır.

D.11.8. bodun: bk. bodun **G.1.18.**

D.11.9. bolçun: bk. bol- **G.1.4,** {-çU} III. şahıs emir çekimi **D.11.6.**

D.11.10. tiyin: bk. D.11.7.

D.11.11. kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.11.12. İlteriş Kaganıg: (bk. il **G.3.12,** {-ş} **G.6.20,** kagan **G.1.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu unvan grubu *İlteriş Kagan* söz grubuna eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

İlteriş Kagan, II. Türk Kağanlığı'nın kurucusudur ve 'İlteriş Kagan' olmadan önceki adı yani hanedan adı Aşina Kutlug'tur ve doğum tarihi bilinmez, ölüm tarihi ise 690-693 yılları arasındadır (Ercilasun, 2016: 245-256). *İlteriş Kagan*, Bilge Kağan ve Köl Tigin'in babasıdır. Tunyukuk da ilk önce Kutlug'un en büyük yardımcısıdır ve ordunun kumandanlığını yapmıştır. Kutlug, *İlteriş* adını 687'de Tokuz Oguz zaferinden sonra almıştır (Sertkaya, 1988: 59).

İlteriş kelimesi *il* ismi ve *ter-* fiilinin birleşmiş ve *{-ş}* fiilden isim yapım eki ile türemiştir. Kutlug, Türk Kağanlığını ikinci kez bir araya getirdiği, halkı derleyip toplayıp devlet kurduğu için "ili derleyen toplayan" anlamına gelen bu ismi almıştır. Bilindiği gibi Eski Türklerde kişiye, kişinin yaptığı işlere, gösterdiği cesarete veya bilgeliğe bağlı olarak isim verilirdi ki bunun en güzel örneklerini Dede Korkut Hikayeleri'nde görmekteyiz.

Etü. *tėr-* fiili "dermek, toplamak" (Ergin, 2010: 114; Tekin, 2016:310) anlamlarına gelmektedir. Clauson, fiilin "bir araya getirmek, toplamak, derlemek" anlamlarına gelip *yığ-* fiiliyle eşanlamlı olduğunu ancak ikisinin arasında bazı çağdaş Türk yazı dillerinde küçük anlamsal fark olduğunu ifade eder (EDPT: 529).

Tat.: Etü. *İlteriş* ismi ve *tėr-* fiili Tat.ta kullanılmamaktadır. Etü. *tėr-* fiili yerine "toplamak, yığmak; çeki düzen vermek; toplantıya çağırmak, bir araya getirmek; dermek, dizmek, tertip etmek; biriktirmek; koku veya nemi içine çekmek" (KTTS: 78) anlamlarına gelen *cıy-* fiili kullanılmaktadır. Tat. *cıy-* Etü.de *tėr-* fiilinin eşanlamlısı olan *yıg-* fiilinin çeşitli ses değişimine uğramış halidir (TTES-I: 281).

Nuriyeva bu söz için *İltĕriş ḳağannı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *İlteriş* ismi Ttü.de kullanılmamakta ancak Etü. *tėr-* fiili Ttü. için karakteristik olan /t-/ > /d-/ ve /-ė-/ > /-e-/ ses değişimleri sonucunda (ağızlarda) *der-*, çoğunlukla *derle-* olarak yaşamaktadır. Ttü. *derle-* "Seçme yaparak toplamak, bir araya getirmek, tedvin etmek; düzgün bir biçimde toplamak (*derleyip toplamak* şeklinde ikileme olarak "dağınık olan şeyleri bira araya getirip düzenlemek, düzene sokmak" anlamıyla)." (TS: 637) anlamlarında yaşamaktadır.

Ercilasun bu söz için *İlteriş Kağanı* ifadesini kullanmıştır.

D.11.13. ögüm: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10)** Bu kelime *ög* ismine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *ög* "anne, üvey anne" (Ergin, 2010: 107; Gabain, 2007: 289) anlamlarına gelmektedir. Etü. *ög* bu anlamdaki en eski Türkçe kelimedir ve yerini *ana'*ya bırakmıştır, sadece {+sXz} ekli şekli olan ögsüz/öksüz biçimi bazı (güneybatı) Türk yazı dillerinde yaşamaktadır (EDPT: 99).

Tat.: Etü. *ög* ismi kullanılmamakta, bunun yerine *ana, eniy* veya *enkey* kelimeleri (TTS, 1998: 34, 35) kullanılmaktadır. Tat. *ana* "Çocuğa ilişkin: doğuran kadın, anne; ana cinsten olan (tür); normalde ilave söz veya farklı yerde: en değerli, mukaddes, yakın olan şey hakkında; doğuran, dünyaya getiren" (TTAS-I: 56), anlamlarına Tat. *eniy* de "Kendinden doğan çocuklarına dair anne münasebetinde olan kadın; anneye müracaat edildiğinde veya onun hakkında konuşulduğunda söylenir; kendi çocuklarına dair anne münasebetindeki hayvan" (TTAS-III: 683) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *anam* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ög* Ttü.de yerini *ana* veya *anne* kelimesine bırakmıştır. Ercilasun bu söz için *annem* ifadesini kullanmıştır.

D.11.14. İlbilge Katunug: (bk. il **G.3.12,** bilge **G.1.6.** {+g} eki **G.5.20).** Bu söz öbeği *İlbilge Katun* tamlamasına eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Clauson, Etü.de "hanım" anlamına gelen *katun* kelimesinin Soğdcada "efendi, hükümdar" anlamına gelen *xwt'y* kelimesine ve "efendinin, hükümdarın karısı" anlamlarında kullanılan *xwt'yn* kelimelerine bakarak *katun*'un Soğdca *xwate'yn* kelimesinden alınmış olduğuna kesin bir gözle bakar (EDPT: 602).

Etü. *katun'*un, Soğdça "kraliçe" anlamındaki *ẖwātūn* kelimesinden geçtiği düşünülmektedir ve "kağan eşi" anlamıyla bengü taşlarda kullanılmıştır ayrıca çağdaş ve tarihi Türk yazı dillerinin bazılarına Farsça "hanım, soylu kadın; hatun; kraliçe" anlamlarındaki *ẖātūn*dan geçmiş olasılığı da yüksektir (Li, 1999: 245-248).

Katun, kağan eşlerinin resmi unvanıdır ve EUT'de /k-/>/ẖ-/ ses değişimiyle *hatun* şeklinin kullanıldığı ayrıca EUT'de unvan olarak kullanılmasının haricinde "eş, karı, kadın" anlamlarının da kendini göstermeye başladığı görülmektedir (Şirin, 2019: 197-198).

İlbilge Katun; İlteriş Kağan'ın eşi, Bilge Kağan ve Köl Tigin'in de annesidir.

Tat.: Etü. *katun* Tat.ta *ḫatın* olarak kullanılmaktadır (Li, 1999: 247). Tat.ta *ḫatın* "Farklı bir görünüşe, doğal özelliklere sahip olarak erkek cinsine zıt cinsteki kişi; erkeğine dair münasebette, nikahlandığı hayat arkadaşı" anlamındadır (TTAS-III: 364).

Nuriyeva Etü. *katun* kelimesi Tat.ta olduğu gibi yaşamıyor olmasına rağmen bu söz için *İlbilge ḳatunnı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *katun* Ttü.de *kadın* ve *hatun* olarak kullanılmaktadır (Li, 1999: 246). *Kadın* Ttü.de "erişkin dişi insan, hatun, hatun kişi, zen; analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan; (mec.) hizmetçi bayan; (esk.) bayan" (TS: 1258) anlamlarında; *hatun* da "Kadın; bayan, hanım; eş, zevce; yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan" (TS: 1060) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *İlbilge Hatun'u* ifadesini kullanmıştır.

D.11.15. Teŋri: bk. G.1.1.

D.11.16. töpüsinte: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *töpü* ismine eklenen *{+sI}* teklik III. kişi iyelik eki, *zamir n*'si ve *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Töpü Etü.de "tepe" (Ergin, 2010:116; Gabain, 2007: 301) anlamındadır. Bir adamın kafası ya da dağ gibi doğal oluşumlarda "doruk" anlamının sonucu olarak anlam genişlemesiyle "tepe" anlamını kazanmış ve tüm çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli şekillerde kullanılmaktadır (EDPT: 436).

Şirin, “tepe, doruk, zirve” anlamlarındaki bu kelimenin bengü taşlarda sadece burada geçtiğini, günümüzde edindiği mecaz anlamlarıyla birlikte coğrafi terim olarak kullanıldığı örneklere EUT’de rastlanıldığını ifade eder (2019: 198).

Tat.: Etü. *töpü* kelimesi /ö/ > /ü/ ve ikinci hecede /ü/ > /e/ değişimi sonucunda Tat.ta *tübe* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 198).

Tat.ta *tübe* “Yapının kar ve ateşten koruyan üstteki kaplaması; başın en üst bölümü; herhangi bir şeyin üstteki bölümü, üstü; herhangi yüksek bir şeyin en üst bölümü, yukarı ucu; en alt nokta, en alt yer; ufarak yükselti, yüksek yer; baş üstü.” (TTAS-III: 281) gibi anlamlara sahiptir.

Nuriyeva bu söz için kesin karşılığı olan bir kelime kullanmayıp *kükler biyiklĕgĕne ḫas derecede irĕştĕrgen* cümlesiyle yorumlamıştır.

Ttü.: Etü. *töpü* kelimesi /ö/ > /e/ ve /ü/ > /e/ deişikliği ile Ttü.de *tepe* olarak yaşamaktadır.

Ttü.de *tepe* “Bir şeyin en üstteki bölümü; bir yerin, bir nesnenin vb.nin üstü, hizası; birinin yanı başı, baş ucu; başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü; yüksekliği genelikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi; çokgende veya çok yüzlüde köşelerden biri; ikizkenar üçgende eşit kenarların kesişme noktası; bakışım ekseni bulunan bir eğrinin veya yüzeyin bu eksenle kesişme noktalarından her biri.” (TS: 2324) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *tepelerinden* ifadesini kullanmıştır.

D.11.17. tutup: bk. tut- **G.4.19,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.11.18. yügerü: Clauson bu kelimenin **yük* ismine eklenmiş yön gösterme eki ile oluşan **yükgerü'*nün büzüşmesi sonucunda ortaya çıktığını ifade eder (EDPT: 915). Şirin bengü taşlarda dört yerde geçen bu kelimenin EUT döneminde kullanıldıktan sonra yerini art ünlülü varyantı olan *yokaru'*ya bıraktığını belirtir (2019: 199).

Tat.: Etü. *yügerü* Tat.ta *yugarı* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yugarı* "Üste, üste doğru; yükseğe, yüksekliğe doğru; yüksekçe, *österek*; yukarıki, üstteki; basit, doğal sayılar ile hesaplanan ölçülen büyüklüklerin belli bir sayıdan artıp giden olduğunu bildirir; …" (TTAS-III: 601) gibi birçok anlama sahiptir.

Nuriyeva bu söz için *yuġarı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yügerü* kelimesi Ttü.de *yukarı* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yukarı* "Bir şeyin üst bölümü, fevk, aşağı karşıtı; yetkili kimse; benzerleri arasında üstte bulunan; aşama, sınıf, makam bakımından ileride olan; üst taraf, üstteki kata, üste, yükseğe, yukarıya." (TS: 2613) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *yukarı* ifadesini kullanmıştır.

D.11.19. kötürmiş: (bk. {-mIş} **G.1.4)** Bu çekimli fiil *kötür-* fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *kötür-* fiili "kaldırmak, yükseltmek, çıkarmak, yukarı çıkarmak" (Ergin, 2010: 103), "yükseltmek, tahammül etmek, taşımak" (Gabain, 2007: 283) anlamlarına

gelmektedir. “Yukarı kaldırmak, yükseltmek” anlamlarında olan *kötür-* fiili ettirgen bir fiildir ancak fiil kökü hakkında hiçbir bilgi yoktur (EDPT: 706).

Tat.: Etü. *kötür-* Tat.ta *küter-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *küter-* “Herhangi bir şeyi yukarıya doğru dikmek, dik hale getirmek, üste doğru baktırmak; herhangi birini veya bir şeyi bırakıldığı veya durduğu yerden belirsiz bir güç ile ayırıp alarak yere düşürmeden durmak; yukarıya, üste doğru taşımak, daha yukarı duruma getirmek; …” (TTAS-II: 313-314) gibi birçok anlama sahiptir.

Nuriyeva bu söz için *kütergen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kötür-* her ne kadar Ttü.de karakteristik olarak görülen /k-/ > /-g/ ses değişimi sonunda *götür-* olarak görülse de anlamı Ttü.de değişikliğe uğradığı için Ttü.de yaşamamaktadır.

Ttü.de *götür-* fiili “Taşımak, ulaştırmak veya koymak; bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek; yerinden ayırıp uzağa atmak veya yok etmek; öldürmek; dayanmak, katlanmak, tahammül etmek; birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek; kaybolmasına, yok olmasına yol açmak, herhangi bir yiyeceği tek başına ve hızlı bir biçimde yemekİ tümüyle sahip olmak; haksız kazanç sağlamak, mal veya para sahibi olmak” (TS: 975) anlamlarına sahiptir.

Ercilasun bu söz için *kaldırmış* ifadesini kullanmıştır.

D.11.20. erinç: bk. D.3.13.

D.11.21. kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.11.22. kagan: bk. G.1.6.

D.11.23. yiti yigirmi: (bk. kapalı e [/ė/] **G.1.12)** Etü. *yiti* ve *yigirmi* kelimeleri sırayla "yedi" ve "yirmi" sayılarının Etü.deki kullanımlarıdır.

Ş. Tekin, sayıların 11-89 arasındaki sayıların (10 sayısı ve katları hariç) 'bir üst onluk' sisteme dayanıp ondalık kısmında yazılan veya söylenen sayının on eksiğinin düşünülmesi gerektiğini, 91-99 arasındaki sayıların 100 ve sonrası ile karışabileceğinden ötürü yazılanın/söylenenin kendisinin düşünülmesi gerektiğini örnekleriyle açıklamakta, bunun haricinde 'artukı' kelimesiyle de ara sayıların oluşturulduğunu ifade etmektedir (1992: 92-93).

Tekin ise 12-20, 20-30, 30-40 arası sayıların bir üst onluk sistemle işlediğini ancak bengü taşlarda 30'dan sonraki sayıların "fazlası, artı" anlamına gelen 'artukı' kelimesiyle oluşturulduğunu, 80'e kadarki sayıların 'bir üst onluk' sisteme göre oluştulması kuralının Yenisey yazıtlarında kullanıldığını ifade etmektedir (2016: 120).

Eren, Etü. *yigirmi* için Etü.de ve Etü.den sonra *yigirme*, *yigirmi*, *yegirmi* biçimlerinde kullanıldığı örneklerinden yola çıkarak kelimenin birleşik bir kelime olabileceğini, Ramstedt'in *iki* ve Moğolcada 'on' anlamına gelen *arban* kelimesinin birleşmesiyle ortaya çıktığı görüşü, gibi açıklamalar yapar (2013: 454-455).

Gülensoy ise kelimenin "iki" anlamındaki **ikki* ve "on" anlamındaki **irmi* kelimelerinin birleşip zamanla bazı seslerin değişip düşmesiyle *yirmi* halini aldığı görüşününü ileri sürmektedir (KBS: 1147).

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında *yiti yigirmi* sayısı ‘on yedi’ sayısına karşılık gelmektedir.

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ **G.1.1).** Etü. *yiti* Tat.ta düzensiz olarak görülen /y-/>/c-/[20], /-e-/>/-i-/, /i/>/ĕ/ ve iki ünlü arasında kalan /t/>/d/ ses değişimi sonucunda *cidĕ* olarak; Etü. *yigirmi* de Tat. için karakteristik olan /-i-/>/-ĕ-/ sonucunda *yĕgĕrmĕ* olarak yaşamaktadır (BTT: 34). Etü. *yiti yigirmi* sayısının Tat.ta karşılığı olan sayı da *uncidĕ* olarak yaşamaktadır.

Nuriyeva bu söz için *uncidĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yiti* Ttü.de *yedi* olarak, *yigirmi* ise *yirmi* olarak yaşamaktadır. Etü. *yiti yigirmi* Ttü.de *on yedi* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *on yedi* ifadesini kullanmıştır.

D.11.24. erin: (bk. {+n} araç durum eki **G.5.15).** Bu kelime *er* ismine eklenen *{+(I)n}* araç durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *er* ismi “adam, adamlar, halk” (Tekin, 2016: 299), “er, adam, insan, yiğit, asker, kişi” (Ergin, 2010: 93), “erkek, adam, er, insan; efendi, bey, şehzade; zevce, koca; kimse; yiğit; asker, dövüşçü” (Bayat, 2020: 80) anlamlarına gelmektedir. Clauson, kelimenin aslında sadece “eril insan” olarak kullanılıp sonraları anlamın daha özel olarak *savaşçı, koca* gibi örneklerde kullanılan “adam” anlamına geldiğini ifade eder (EDPT: 192).

Tat.: Etü. *er* ismi Tat.ta karakteristik olarak görülen /e/>/i/ ses değişimi sonucunda *ir* olarak yaşamaktadır. *İr* Tat.ta, “Kadına karşıt cinsteki kişi; delikanlılık, yiğitlik zamanını

[20] Hisamova (2017: 102-103) ve Öner (2013: 18), /y-/ sesinin Tat.ta bazı ağızlarda korunduğunu, bu yüzden Tat. için karakteristik bir ses değişimi olarak görülmediğini, düzensiz olduğunu belirtmişlerdir.

yaşamış, ihtiyarlayan kişi; cesur, yürekli, yetenekli; kadının birlikte yaşayadığı yoldaşı" (TTAS-I: 405) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *ġasker bĕlen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *er* Ttü. hiçbir değişikliğe uğramadan *er* olarak kullanılmaktadır. Etü. *er* tarihi seyir içerisinde anlam genişlemesine uğramıştır (Arslan Erol, 2018: 269) ve Ttü.de "Erkek; işini iyi bilen, yetenekli kimse; kahraman, yiğit; rütbesiz asker, nefer; koca" (TS: 805) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *erle* ifadesini kullanmıştır.

D.11.25. taşıkmış: (bk. taş **G.12.10,** {+k-} İFYE **G.1.16,** {-mIş} **G.1.4).** Bu çekimli fiilin anlamı "çıkmak, sefere çıkmak, harekete geçmek" (Bayat, 2020: 214), "çıkmak, sefere başlamak" (Gabain, 2007: 297), "çıkmak; dağa çıkmak, isyan etmek" (Tekin, 2016: 309) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun, bu çekimli fiilin "tabi olmak" anlamlı *içik-* fiilinin karşıtı olduğundan "baş kaldırmak" anlamında olması gerektiğini belirtmiştir (2016: 636).

Tat.: Etü. *taşık-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *gitmiş* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *taşık-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *baş kaldırmış* ifadesini kullanmıştır.

D.11.26. taşra: bk. taş için **G.12.10,** {+rA} yön gösterme durum eki için **G.2.19.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimleri olan /ö/>/ü/, /-ü-/>/-e-/, /i/>/ĕ/, /e/>/i/ görülmektedir: Etü. töpü>tübe, Etü. yiti>cidĕ, Etü. er>ir

2. Ttü.de ünlü seslerin değişmeden kullanıldığı kelimeler tespit edilmiştir: Etü. yigirmi *(yirmi)*, Etü. er *(er)*

3. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. ve Ttü.de /t/>/d/ /z/>/s/ ve /k/>/h/ ses değişiklikleri tespit edilmiştir: Etü. {+zUn} > (Tat. *{+sın},{+sĕn}*/ Ttü. *{+sXn}*), Etü. tiyin > (Tat. *digen*/ Ttü. *diye*), Etü. katun > (Tat. *ḫatın/* Ttü. *hatun*), Etü. yiti > *(Tat. cidĕ/ Ttü. yedi)*

4. Bu paragrafta sadece tek bir örnekte karşılaşılan /-b/>/Ø/ ses değişimi Ttü.de görülmektedir: Etü. sub>su

5. Tat.ta düzensiz olarak görülen /-b/>/-v/ ses değişimi bu paragrafta tespit edilmiştir: Etü. sub>suv

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta teklik III. emir kipi eki tespit edilen tek biçim birimdir: Etü. {+zUn} > (Tat. *{+sın},{+sĕn}*/ Ttü. *{+sXn}*)

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki *Kaŋım kagan yiti yigirmi erin taşıkmış* cümlesinde Ercilasun *taşık-* fiilinin "başkaldırmak" anlamında olduğunu düşündüğü için *Babam kağan on yedi*

erle baş kaldırmış şeklinde Ttü.ye aktarmıştır ancak Nuriyeva *taşık*- fiili için sadece "gitmiş" anlamındaki *kitken* çekimli fiilini kullanıdığından dolayı Nuriyeva'nın *taşık*- fiilini "başkaldırmak" olarak değil Türklerin yaşadığı yerden 'dışarı çıkması' olarak düşündüğü yönünde yorumlanabilir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. sub > (Tat. *suv*/ Ttü. *su*), Etü. {+zUn}> (Tat. *{+sın},{+sĕn}*/ Ttü. *{+sXn}*), Etü. tiyin > (Tat. *digen*/ Ttü. *diye*), Etü. katun > (Tat. *ḫatın/* Ttü. *hatun*), Etü. töpü > (Tat. *tübe/* Ttü. *tepe)* Etü. yügerü > (Tat. *yugarı/* Ttü. *yukarı),* Etü. *yiti* > (Tat. *cidĕ/* Ttü. *yedi), Etü. yigirmi > (Tat. yĕgĕrmĕ/* Ttü. *yirmi),* Etü. er > *(*Tat. *ir/* Ttü. *er)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. *Etü.* kötür->*küter*- kelimesinin sadece Tat.ta yaşadığı tespit edilmiştir.

3. Etü. ilteriş, Etü.ög, Etü. ilbilge, Etü. taşık- kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 12

NURİYEVA

jorïjur tijin kü äsidip balïqdaqï tayïqmïs taγdaqï inmis tirilip jätmis ärbolmïs. Täṇri küč birtük üčün qaṇïm qaγan süsi böri täg ärmis jaγïsï ilin tägärmis ilgärü qurïγaru süläp tirmiš qobar(mïš) (qa)muγ

yöriy iken digen ḫebernĕ işĕtĕp, şeherdegĕler [tavga] küterĕlgen, tavda yeşevçĕler töşkenner. Cıyılıp, citmĕş suġışçı bulġannar. Teŋrĕ köç birdĕgĕ öçĕn, atam ḳaġan ġaskerĕ

bürědey [köçlĕ] iken, doşmanı sarıķ kĕbĕk iken. Ĕlgerĕ könbatışķa ķader suġışıp, cıyışıp, kübeyip barısı

yürüyormuş diye haberi işitip şehirdekiler [dağa] çıkmış, dağda yaşayanlar inmişler. Toplanıp yetmiş savaşçı olmuşlar. Tanrı güç verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi (güçlü) imiş, düşmanı koyun gibi imiş. İleride batıya kadar savaşıp, toplaşıp çoğalarak hepsi

ERCİLASUN

Yorıyur tiyin kü eşidip balıkdakı tagıkmış, tagdakı inmiş, tirilip yitmiş er bolmış. Tengri küç birtük üçünkangım kağan süsi böri teg ermiş; yagısı kony teg ermiş. İlgerü, kurıgaru sülep ti(r)miş kubratmış. Kamagı (…)

Yürüyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler inmiş, derilip yetmiş er olmuşlar. Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş; düşmanı {ise} koyun gibi imiş. Doğuya, batıya ordu yürütüp {Türkleri} derleyip toparlamış. Hepsi (...)

İnceleme:

D.12.1. yorıyur: bk. yorı- **G.4.13,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22.**

D.12.2. tiyin: bk. D.11.7.

D.12.3. kü: bk. D.4.23.

D.12.4. eşidip: bk. eşid- **G.1.12,** {-p} gerndiumu **G.4.25.**

D.12.5. balıkdakı: (bk. {+DA} eki **G.1.3,** {+GI} eki **G.2.19).** Bu kelime *balık* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ve *{+kI}* aitlik eki alarak oluşmuştur.

Etü. *balık* "şehir" (Ergin, 2010: 87; Tekin, 2016: 285), "balık; şehir; çamur, balçık, bataklık" (Bayat, 2020: 40) anlamlarına gelmektedir. Türkçenin "şehir" anlamındaki en eski kelimesi olan ve Moğolcaya 'balağasun' olarak geçen bu kelime EUT'de kelimenin Soğd kökenli *kent* ve Türkçe *uluş* kelimeleriyle ikileme hatta üçleme olarak kullanılmış ve zamanla *kent* kelimesinin yaygınlaşıp *balık*ın kullanımının azalması ve en sonunda XIII. yüzyılda Farsçadan geçen *şehir* kelimesi yaygınlaşarak *balık'*ın yerini alması sonucunda kullanımdan düşmüştür (EDPT: 335-336; Şirin, 2019: 202-203).

Bayat'ın verdiği anlamlarda "şehir" ve "balık" dışında "çamur, balçık" anlamları da mevcuttur. Türkologlar bu kelimenin birbiriyle hem köken olarak hem de anlam olarak bağını araştırmıştır. Nalbant, üç kelimenin de ortak kökünün "suyun bulunduğu yer, şehir/medine" anlamına gelen *bal<*pal olduğu görüşünü savunmaktadır (Nalbant, 2018: 12).

Sinor, "şehir" anlamındaki *balık* kelimesinin Etü. ve Orta Türkçede kullanılıp daha sonra unutulduğunu, bu kelimenin En Eski Türkçe (Proto Turkic) olduğunu düşünmek için herhangi bir sebebin olmadığını, kelimenin Ugor dilinden Etü.ye geçtiği görüşünü öne sürmektedir (1981: 96, 100).

Karatay, Türklerin korunma amacıyla köyler/şehirler kurduğunu bunun için de hem *balık* kelimesini kullandıklarını; Denis, Doerfer, Sevortyan, Poppe gibi Türkologların *balık* kelimesinin kökünü *pal> bal köküne götürdüğünü ifade eder ve Hint-Avrupa dilleriyle mukayese ederek açıklar ancak *balık* ve *balçık* kelimelerinin "korunma" gibi anlamlara

gelmediğini, daha doğrusu "şehir" anlamındaki *balık* kelimesinin *balçık* ile bağlantısının zayıf olduğunu -her ikisinin farklı kelimeler olduğunu-, bunun sebebini de *balık* kelimesini kullanan Türklerin Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde ormanlık alanlarda yaşadığını ve korunmak, şehir kurmak için kullanması gereken malzemenin balçık değil, ağaç olması gerektiği görüşüyle vermiş ayrıca *pal kökünün "parlamak" anlamıyla bağlantılı olduğundan "şehir" anlamındaki *balık* kelimesinin "parlamak" anlamından genişlediğini ifade etmekte ayrıca Sinor'un öne sürdüğü Ugor dilinden alıntı bir kelime olduğu iddiasını asılsız bulur, Ön Ugor birliğinin olduğu dönemde Türkçenin değil, Altay dil birliğinin var olduğunu ve de *balık* kelimesinin Ugor dilinden Altaycaya geçmiş olması durumunda Mançu-Tunguz ve Moğolcaya Türkçeden geçmiş bir kelime olarak bulunamayacağını belirtmektedir (2008: 349-353).

Tat.: Etü. *balık* Tat.ta yaşamamaktadır. Bunun yerini *şeher* kelimesi almıştır. Nuriyeva bu söz için "şehirdekiler" anlamındaki *şeherdegĕler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *balık* Ttü.te yaşamamaktadır. Bunun yerini *şehir* kelimesi almıştır. Ercilasun bu söz için *şehirdekiler* ifadesini kullanmıştır.

D.12.6. tagıkmış: (bk. {+k-} İFYE **G.1.16,** {-mIş} **G.1.4).** Etü. *tag* "dağ" (Gabain, 2007: 296; Tekin, 2016: 309), "dağ, dağ silsilesi, sıradağ" (Bayat, 2020: 211) anlamlarındadır.

Birçok Türkolog tarafından yapılan Türk dili tasnifinde *tag* kelimesi söz başı /t/ ünsüzünü koruması veya ötümsüzleşerek /d/ olması ve söz sonu /g/ sesinin korunması, çift dudak /w/ sesi veya diş-dudak /v/ sesi olması, akıcılaşarak /ğ/ olması gibi ses olayları kriter olarak görülmüştür (Tekin, 1989: 141-168).

Etü. *tag* ismi {+k-} yapım ekini alarak yeni bir kelime türemiş ve *tagık-* fiili "dağa çıkmak" (Tekin, 2016: 309; Bayat, 2020: 211) anlamı kazanmıştır.

Tat.: Etü. *tag* kelimesi Tat.ta karakteristik olarak görülen /g/>/v/ ses değişimi sonucunda *tav* olarak yaşamaktadır (BTT: 130). Tat.ta *tav* "yer yüzünün her taraftan dikine yükselen pek çok büyük parçası; her bir yokuş, diklik; çok büyük olup yığılan gruplar hakkında." (TTAS-III: 53) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *[tavga] küterĕlgen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tag* kelimesi Ttü.de karakteristik olarak görülen /t-/>/d-/ ve /-g/>/-ğ/ ses değişimleri sonucunda *dağ* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *dağ* "Yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü." (TS: 576) anlamına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *dağa çıkmış* ifadesini kullanmıştır.

D.12.7. tagdakı: bk. tag **D.12.6,** {+DA} **G.1.3,** {+GI} **G.2.19.**

D.12.8. inmiş: (bk. {-mIş} **G.1.4).** Bu çekimli fiil *in-* fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *in-* fiili "inmek" (Gabain, 2007: 275; Bayat, 2020: 108) anlamındadır. Söz başı ünlüsünün aslı /ė/ olan "alçalmak, inmek" anlamlarındaki bu fiil güneydoğu Türk yazı dili grubu haricindeki tüm çağdaş Türk yazı dillerinde ses değişiklikleriyle ėn-, en- veya in- gibi çeşitli şekillerde yaşamaktadır (EDPT: 168).

Tat.: Etü. *in-* fiili Tat.ta *iŋ-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *iŋ-* fiili "Yukarıdan dibe doğru düşmek; batmak, güneşin batması; yere basarak sokmak, sinmek; çukurlanıp basarak

sokmak; herhangi bir şeyin içine girmek; sahiplenip almak" (TTAS-I: 448) gibi anlamları vardır.

Nuriyeva bu söz için *töşkenner* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *in-* fiili Ttü.de *in-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *in-* "yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek; bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak; dağ, tepe vb. yüksek bir yerden gelmek; bir yerden başka bir yere gitmek, varmak; konaklamak; alçalıp eski durumuna dönmek; fiyatı düşürmek; değeri düşmek; vurmak; yıkılmak; inme gelmek; bir yeri kaplamak, basmak veya bir yerden akmak, kaymak; uzamak, ulaşmak; ağmak; sayısı azalmak." (TS: 1195) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *inmiş* ifadesini kulanmıştır.

D.12.9. tirilip: (bk. tir- **G.10.22,** {-l-} FFYE **G.9.11,** {-p} gerundiumu **G.4.25).**

D.12.10. yitmiş: Etü. *yitmiş* "yetmiş" (Bayat, 2020: 260; Gabain, 2007: 312) anlamına gelen bir sayı adıdır. *Yetti* sayısından türeyen bir kelime olup {-mIş} ekinin 'on' sayısını karşılayan çok eski bir ek düşünülmektedir (Eren, 2013: 453-454). Eren'in Necip Asım'dan aktardığına göre {-mIş} çokluk bildiren bir ektir (Eren, 2013: 454).

Clauson çeşitli ses değişiklikleriyle tüm çağdaş Türk yazı dillerinde yaşadığını belirtmektedir (EDPT: 891).

Tat.: Etü. *yitmiş* Tat.ta düzensiz olarak görülen /y-/>/c-/ ve karakteristik olarak görülen /i/>/ĕ/ ses değişimi sonucunda *citmĕş* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için *citmĕş* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yitmiş* ttü.de *yetmiş* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *yetmiş* ifadesini kullanmıştır.

D.12.11. er: bk. D.11.24.

D.12.12. bolmış: bk. G.1.4.

D.12.13. teŋri: bk. G.1.1.

D.12.14. küç: bk. D.8.4.

D.12.15. birtük üçün: bk. bir- **G.5.8,** {-DUk} **G.9.20,** üçün **G.9.1.**

D.12.16. kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.12.17. kagan: bk. G.1.6.

D.12.18. süsi: bk. sü **G.3.19,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.12.19. böri teg ermiş: (bk. teg **G.1.2,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu edat grubu *böri* ismi *teg* edatı ve *er-* an yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile birleşerek oluşmuştur.

Etü. *böri* "kurt, börü" (Bayat, 2020: 53; Gabin, 2007: 269) anlamlarına gelmektedir. Türkçenin "kurt" anlamlı en eski kelimesi olan *böri*, Etü. belgelerinde hem hayvan adı hem de kişi adı olarak geçmektedir (Şirin, 2019: 205).

Etü. *böri* güneybatı grubu Türk yazı dillerinden olan Azeri Türkçesi ve Ttü. haricindeki tüm Türk yazı dillerinde ortak olarak kullanılmaktadır (EDPT: 356).

Tat.: Etü. *böri* Tat.ta görülen /ö/>/ü/ ve /i/>/ĕ/ ses değişimi sonucunda *bürĕ* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *bürĕ* kelimesi "Köpek ailesinden olan memeli vahşi hayvan; kötü, acımasız kişi hakkında; kurt derisinden dikilen, işlenen" anlamlarına gelmektedir. Kısacası Tat.ta *bürĕ* Etü. *böri* anlamını koruyarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için *bürĕdey [köçlĕ]* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *böri* Ttü.de yaşamamakta bunun yerine "omurgasız, bacaksız, ayaksız böcek" anlamındaki *kurt* kelimesi kullanılmaktadır. Ttü. *kurt* hem böcek türündeki canlıyı hem de Etü. *böri* kelimesinin karşılığı olan canlıyı karşılamaktadır. Ercilasun bu söz için *kurt* ifadesini kullanmıştır.

D.12.20. yagısı: bk. yagı **D.2.4,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.12.21. koń teg ermiş: (bk. teg **G.1.2,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4).** Bu sözcük grubu *koń* ismi *teg* edatı ve *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *koń* “koyun” (Bayat, 2020: 145; Tekin, 2016: 304) anlamındadır. Etü. *koń* koyun cinsinden hayvanların tümü için kullanılırken özel olarak da “dişi koyun” olarak kullanılan 12 Hayvanlı Takvim’deki hayvanlardan biridir ve erken dönemde Moğolcaya geçmiş bir kelimedir (EDPT: 631).

Etü.de hayvan adı olarak sadece bu ifadede geçer, diğer kullanımları takvimdeki yıl adlarından biri olarak geçmektedir (Şirin, 2019: 206). *Koń* isminde yer alan /ń/ sesi Uygurcada iki ağzın (y ağzı ve n ağzı olarak) oluşmasına kaynaklık etmektedir.

Tat.: Etü. *koń* Tat.ta /y/ ağzından ilerlediği haliyle ve Tat. için karakteristik bir ses değişimi olarak karşımıza çıkan /o/>/u/ sonucunda *kuy* olarak yaşamaktadır.

Ancak Nuriyeva *kuy* yerine “boynuzlu hayvanlar ailesinden olan, geviş getiren, memeli küçük ev hayvanı; erkek cinsinden -teke-; çok yavaş, beceriksiz, cahil vb. kişi hakkında” (TTAS-II: 632) anlamlarına gelen *sarık* kelimesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *koń* kelimesi Ttü.de /y/ ağzından ilerlediği ve {+(I)n} küçültme eki aldığı haliyle *koyun* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *koyun gibi imiş* ifadesini kullanmıştır.

D.12.22. ilgerü: bk. G.2.10.

D.12.23. kurıgaru: bk. G.2.14.

D.12.24. sülep: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.12.25. tirmiş: bk. tir- **G.10.22,** {-mIş} **G.1.4.**

D.12.26. kubratmış: bk. kubrat- **G.10.4,** {-mIş} **G.1.4.**

D.12.27. kamagı: bk. kamag **D.8.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta için karakteristik olan /ö/>/ü/, /i/>/ĕ/ değişimleri görülmektedir: *Etü. böri>bürĕ*

2. Bu paragraf için, Ttü.de ünlü seslerin değişmediği kelimelerin çokluğu dikkate alındığında, Ttü.'nün Etü.'ye daha yakın olduğu görülür: *Etü. in->in-, Etü. tag>dağ*

3. Etü.de /y-/ seslerinin düzenli bir değişim özelliği göstermese de Tat.'ta /c-/ olduğu görülür. Bu paragraftaki *yitmiş* sözü de buna örnektir: *Etü. yitmiş> Tat. citmĕş*

4. Ttü.de ünsüz sesler çeşitli ses olayları ile değişmiştir. Özelikle Oğuz grubu Türk yazı dillerindeki karakteristik ünsüz ses değişikliklerinden olan /t-/>/d-/, /-ŋ-/>/-n-/ önemlidir: Etü. *tag>dağ,* Etü. *in->in-*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlnedirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Hem Nuriyeva hem de Ercilasun'un yaptığı aktarmaya bakıldığında birbirinden ayrılan anlamsal bir farklılık bulunmamaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *böri*>bürĕ kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

2. *Etü. kü,* Etü. *tagık-*, Etü. *kaŋ,* Etü. *sü,* Etü. *yagı,* Etü. *kubrat-*, Etü. *kamag* kelimeleri ne Tat.ta ne de Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. tag > (Tat. *tav*/ Ttü. dağ), Etü. in- > (Tat. *iŋ-*/ Ttü. in-), Etü. yitmiş > (Tat. *citmĕş*/ Ttü. *yetmiş*), Etü. koń > (Tat. *kuy*/ Ttü. *koyun*) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

KT, D: 13

NURİYEVA

jäti jüz är bolmïs. Jäti jüz är bolïp älsirämis (ilsirämis) qaγansïramïs Budunïγ küṇädmis quladmïs budunïγ türk törüsün ïčgïnmïs budunïγ äčüm apam törüsinčä jaratmïs bošγurmïs tölis tarduš (budunïγ anta ätmiš)

Cidĕ yöz suġışçı bulġan. Cidĕ yöz suġışçı bulıp, ilĕn yuġaltķan, ķaġansız ķalġan ḫalıķnı, kol itĕlgen ḫalıķnı, törkiy ķanunnarın ıçķındırġan ḫalıķnı, ata-babalarıbız idare itken ķanunnarġa ķaytardı. Tölis hem Tarduş ḫalıķların urnaştırdı.

Yedi yüz savaşçı olmuş. Yedi yüz savaşçı olup devletini kaybetmiş, kağansız kalmış milleti, kul olmuş milleti, Türk yasalarını/geleneklerini kaybetmiş milleti, atalarımızın idare ettiği yasalara geri döndü. Tölis ve Tarduş halklarını yerleştirdi.

ERCİLASUN

Yiti yüz er bolmış. Yiti yüz er bolup ilsiremiş, kagansıramış bodunug; küngedmiş, kuladmış bodunug; Türk törüsin ıçgınmış bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış. Tölis, Tarduş bodunug [anta itmiş];

Yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olunca, devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti; cariye olmuş, kul olmuş milleti; Türk yasalarını bırakmış olan milleti atalarımın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş. Tölis, Tarduş halklarını o zaman örgütlemiş;

İnceleme:

D.13.1. yiti yüz: (bk. sayı sistemleri ve yiti **D.11.23).** Etü. *yüz* "yüz sayısı"dır (Ergin, 2010: 125). Etü. *yiti yüz* "yedi yüz" anlamındaki sayıdır.

Tat.: Etü. *yüz* sayısı Tat.ta karakteristik olarak görülen /ü/>/ö/ ses değişimi sonucunda *yöz* olarak yaşamaktadır (BTT: 126). Nuriyeva bu sözü *cidě yöz* ifadesiyle karşılamıştır.

Ttü.: Etü. *yüz* sayısı Ttü.de hiçbir ses değişimi olmadan "yüz" olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *yedi yüz* ifadesini kullanmıştır.

D.13.2. er: bk. D.11.24.

D.13.3. bolmış: bk. G.1.4.

D.13.4. yiti yüz: bk. D.13.1.

D.13.5. er: bk. D.11.24.

D.13.6. bolup: bk. bol- **G.1.4,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.13.7. ilsiremiş: bk. il **G.3.12,** {+sIrA-} İFYE **D.10.13**, {-mIş} **G.1.4.**

D.13.8. kagansıramış: bk. kagan **G.1.6,** {+sIrA-} İFYE **D.10.13,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.9. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.13.10. küŋedmiş: bk. küŋ **D.7.11,** {+Ad-} İFYE **D.10.15,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.11. kuladmış: bk. kul **D.7.7,** {+Ad-} İFYE **D.10.15,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.12. bodunug: bk. bodun G**.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.13.13. Türk: bk. G.1.5.

D.13.14. törüsin: bk. törü **D.1.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.13.15. ıçgınmış: bk. ıçgın- **D.6.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.16. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.13.17. eçüm apam: bk. D.1.14.

D.13.18. törüsinçe: bk. törü **D.1.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.13.19. yaratmış: bk. yarat- **G.12.8,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.20. boşgurmış: bk. boşgur- **G.7.10,** {-mIş} **G.1.4.**

D.13.21. Tölis: Hun imparatorluğu yıkılınca siyasi boşluğu dolduran Kang-lı'ların VI. yüzyılda yerini alan, Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Irmağından Doğu Avrupa'da Karadeniz'e kadar yayılan ve VII. yüzyıl başlarında Doğu ve Batı Türk Kağanlığı zayıflayınca da ayaklanan bir boydur (Taşağıl, 2014: 312). Kelimenin *töles* ve *töliş* yazımları da mevcuttur (Şirin, 2019: 207).

Tat.: Etü. *Tölis* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Tölis* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tölis* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tölis* ifadesini kullanmıştır.

D.13.22. Tarduş bodunug: (bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20)** Bu söz grubu *Tarduş* ve *bodun* isimlerine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü.de *Tarduş*, Sir Tarduş[21] olarak da bilinen boy, Türk Kağanlığı'nın kuruluşunda etkili bir unsur olan ve boylar topluluğu olan Töles'lerin bünyesinde yer almaktayken 627'de Doğu Türk Kağanlığı'nın zayıflaması üzerine, diğer boylar gibi güçlenip bağımsız hareket etmeye başlamışlar ancak diğer boylardan farkı Tarduşlar'ın bağımsızlığını kazanan en güçlü boy olmasıydı ve bu gücün kazanılmasında da diğer boyların etrafında toplandıkları iki boydan birinin Tarduşlar olması etkili olmuş; 669 yılında tarih sahnesinden çekilene kadar zaman zaman Çin tarafından desteklenip zaman zaman da Çin ile karşı karşıya gelerek valıklarını sürdürmüşlerdir (Taşağıl, 2004: 143-150).

Tat.: Etü. *Tarduş* boy ismi Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Tarduş ḫalıḳların* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tarduş* boy ismi Ttü.de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tarduş halklarını* ifadesini kullanmıştır.

D.13.23. anta: bk. **G.2.18.**

D.13.24. itmiş: bk. it- **G.3.2,** {-mIş} **G.1.4.**

[21] Tarduşlar tek bir boy iken zamanla Sir boyunun Tarduşlar üzerinde hakimiyet kurmasıyla Sir Tarduş olarak anılmaya başlamışlardır (Taşağıl, 2004: 143).

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ü/>/ö/ görülmektedir: Etü. yüz>yöz

2. Ttü.de ünlü seslerin değişmeden kullanıldığı kelimeler tespit edilmiştir: Etü. yüz>yüz

Biçim bilgisi yönüyle:

2. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın *türk törüsün içgïnmïs buduniγ ačüm apam törüsinčä jaratmïs bošγurmïs* olarak okuyup *törkiy ḳanunnarın ıçḳındırġan ḫalıḳnı, ata-babalarıbız idare itken ḳanunnarġa ḳaytardı* şeklinde yaptığı aktarmadaki 'ata-babalarıbız idare itken ḳanunnarġa ḳaytardı' ifadesini, Ercilasun'un *eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış* olarak okuyup *atalarımın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş* şeklinde aktarmıştır. Kısaca Nuriyeva *törüsinçe yaratmış, boşgurmış* ifadesini "…yasalara geri döndü" olarak aktarmıştır. Ancak Ercilasun 'yarat-' ve 'boşgur-' fiillerinin anlamlarını Ttü.de karşılayan ifadeler kullanmıştır. Bu sebeple Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yüz > (Tat. *yöz*/ Ttü. *yüz*) kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Tölis* ve Etü. *Tarduş* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime/ler bu paragrafta tespit edilememiştir.

KT, D: 14

NURİYEVA

jabγuγ šadïγ anta bärmis. Birijä tabγač budun jaγï ärmis jïraja Baz qaγan toquz oγuz budun jaγï ärmis qïrqïz qurïqan otuz tatar qïtan tatabï qop jaγï ärmis. Qaṇïm qaγan bunča …

Alarġa yabgu hem şad bilgĕledĕ. Uñda, könyaḳta, tabġaç ḫalḳı doşman idĕ. Sulda, tönyaḳta, boz ḳaġan citekçĕlĕgĕnde toḳuz oġuz ḫalḳı doşman idĕ, ḳırḳız, ḳurıḳan, utız tatar, ḳıtan, tatabı barısı doşman idĕ. Atam ḳaġan şulay

Onlara yabgu ve şad unvanı verdi. Sağda, güneyde Tabgaç halkı düşman idi. Solda, kuzeyde Boz kağan önderliğinde Dokuz Oğuz halkı düşman idi. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtan, Tatabı hepsi düşman idi. Babam kağan böylece

Yabgug, şadıg anta birmiş. Biriye Tabgaç bodun yagı ermiş. Yırıya Baz Kagan, Tokuz Oguz bodun yagı ermiş. Kırkız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatabı kop yagı ermiş. Kangım kağan bunca [bodunug] (…)

Yabguyu, şadı o zaman tayin etmiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan ve Dokuz Oğuz halkı düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca milleti (…)

İnceleme:

D.14.1. yabgug: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *yabgu* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *yabgu* "yüksek bir unvan" (Tekin, 2016: 313) olarak kağandan sonra kullanılan en yüksek rütbedir (Şirin, 2019: 208). Clauson, Orta Asya tarihçileri tarafından sıkça tartışılan kağan tarafından yakın akrabalara verilen ve normalde kağanın egemenliğinin bir kısmını yönetme görevini beraberinde taşıyan, sonradan önemini biraz kaybetmiş olan ve şaddan önce anılıp aslında şad unvanının rütbece altında bulunan Hıristiyanlık Dönemi öncesine yani Yüeçi'lere kadar uzanan büyük bir antik çağ unvanı olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 873).

Tat.: Etü. *yabgu* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva "unvan, derece" (BTT: 125) anlamlarını verdiği bu söz için *yabgu* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yabgu* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *yabguyu* ifadesini kullanmıştır.

D.14.2. şadığ: bk. şad **G.1.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.14.3. anta: bk. G.2.18.

D.14.4. birmiş: bk. bir- **G.5.8,** {-mIş} **G.1.4.**

D.14.5. biriye: bk. **G.1.19.**

D.14.6. tabgaç bodun: bk. tabgaç **G.4.26,** bodun **G.1.18**

D.14.7. yagı ermiş: bk. yagı **D.2.4,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.14.8. yırıya: bk. G.1.22.

D.14.9. Baz Kagan: (bk. baz **D.2.13,** kagan **G.1.6)** Etü.de kişi ismi olan *Baz Kagan* Tokuz Oguzların kağanıdır (Şirin, 2019: 153).

Tat.: Etü. *Baz Kagan* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *boz ḳağan citekçĕlĕgĕnde* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Baz Kagan* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Baz Kağan* ifadesini kullanmıştır.

D.14.10. Tokuz Oguz bodun: bk. tokuz oguz **G.2.1,** bodun **G.1.18.**

D.14.11. yagı ermiş: bk. yagı **D.2.4,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.14.12. Kırkız: bk. D.4.12.

D.14.13. Kurıkan: bk. D.4.13.

D.14.14. Otuz Tatar: bk. D.4.14.

D.14.15. Kıtań: bk. D.4.15.

D.14.16. Tatabı: bk. D.4.16.

D.14.17. kop: bk. G.2.21.

D.14.18. yagı ermiş: bk. yagı **D.2.4,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.14.19. kaŋım kagan: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.14.20. bunça: bk. G.4.10.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Yırıya Baz Kagan, Tokuz Oguz bodun yagı ermiş* cümlesinde okuma olarak herhangi bir fark olmasa da aktarmada bazı farklılıklar görülmektedir. Nuriyeva *Baz Kagan*'ı *Tokuz Oguz bodun*'ların yöneticisi olarak tek bir boya ait olduklarını düşünürken Ercilasun; *Baz Kagan* ve *Tokuz Oguz bodun*'ları farklı boylar olarak görmekte, buna uygun olarak aktarmaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yabgu ve Etü. Baz kagan kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

2. Sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime/ler bu paragrafta tespit edilememiştir.

KT, D: 15

NURİYEVA

qïrk artuk(ï jit)i jolï sülämis jägirmi süṇüs süṇüsmis täṇri jarlïqaduq üčün illigig ilsirätmis qaγanlïγïγ qaγansïratmïs jaγïγ baz qïlmïs tizligig sökürmis bašlïγïγ jüküntür

ḳırıḳ cidĕ yıl yav yörĕp, yigĕrmĕ cidĕ suġışta ḳatnaşḳan. Teñrĕ yarlıḳaġanı öçĕn ilĕ bulġannarnı ilĕnnen meḫrüm ittĕ, ilsĕzlendĕrdĕ, ḳaġanlıḳları bulġannarnı ḳaġansızlandırdı. Doşmannarın bastırdı, tĕzlĕnĕ çüktĕrdĕ, başlınıñ başın iydĕrdĕ. Atam ḳaġan ilnĕ tözĕklendĕrĕp

kırk yedi yıl akın yapıp yirmi yedi savaşa katılmış. Tanrı bağışladığı için devleti olanları devletinden mahrum etti, devletsizleştirdi; kağanlıları olanları kağansızlaştırdı. Düşmanlarını bastırdı, dizliyi çöktürdü, başlının başını eğdirdi. Babam kağan devleti düzenleyip

ERCİLASUN

Kırk artukı yiti yolı sülemiş; yigirmi süngüş süngüşmiş. Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış; yagıg baz kılmış; tizligig sökürmiş, başlıgıg yüküntürmiş. [Kangım] (kağan ança ilig),

Kırk yedi kez ordu yürütmüş {sefer etmiş}; yirmi savaş yapmış. Tanrı buyurduğu için illiyi {devleti ve ülkesi olanı} ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış; düşmanı tabi kılmış; dizliyi çöktürmüş, başlıyı eğdirmiş. Babam (kağan onca ülkeyi),

İnceleme:

D.15.1. kırk artukı yiti: (bk. yiti için ve sayı sistemi **D.11.23).** Etü. *kırk artukı yiti* "kırk yedi" sayısına karşılık gelmektedir.

Etü. *kırk* "kırk" anlamındadır (Bayat, 2020: 142). Tokyürek *artukı* kelimesinin EUT'de olduğu gibi Etü.de de birleşik sayı elde etmek için yaygın olarak özellikle de Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında otuz sayısından sonra kullanıldığını ifade ettikten sonra birleşik sayılardaki ilave sözlerin (artukı, takı) Türkçenin bu yönde VIII.-IX. yüzyıllar arasında sistemleşmiş olmasının mümkün olduğunu belirtir (2014: 1-12).

Şirin, *artukı* kelimesinin *art-* fiiline eklenen *{-k}* fiilden isim yapım eki ve *{+sI}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşup kalıplaşmış bir bağlama edatı/bağlaç olduğunu ifade eder (2019: 210).

Tat.: Etü. *kırk artukı yiti* Tat.ta *kırık cidĕ* olarak yaşamaktadır. Ancak Etü. *artukı* sözü Tat. sayı sisteminde kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ḳırıḳ cidĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kırk artukı yiti* Ttü.de *kırk yedi* olarak yaşamaktadır. Ancak Etü. *artukı* sözü sayı sisteminde kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *kırk yedi* ifadesini kullanmıştır.

D.15.2. yolı: (bk. yol **G.13.25,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Etü. *yolı* kelimesi "defa, kerre, sefer" (Ergin, 2010: 124), "kez, defa" (Bayat, 2020: 261) anlamlarına gelmektedir. Tekin, asıl sayı ile kullanılan *yolı* kelimesinin katlama sayıları yaptığını ifade etmekte hem de kelimenin kökenini "sefer, yol" analamındaki *yol* kelimesine gelen *{+sI}* teklik III. kişi iyelik ekiyle çekimlendiğini belirtmektedir (2016: 124).

Hacıeminoğlu, *yolı* kelimesini tekerrerür edatları arasında ele almış (2015: 315) ayrıca *yolı* gibi 'kibi', 'sonı', 'öni' gibi edatların da iyelik eki ile oluştuğunu ve bunun dışında araç durum eki ve yön gösterme ekiyle türeyen isim kökenli edatların varlığından söz etmektedir (2015: XIV).

Tat.: **(bk.** /o/>/u/ için **G.1.4).** Etü. *yol* Tat.ta görülen düzenli /o/>/u/ ünlü değişimi sonucunda *yul* olarak kullanılmaktadır. Etü. *yolı* Ta.ta yaşamamakta, "defa" anlamına gelen *tapkır* sözü kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *yıl* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yol* Ttü.de herhangi bir ses değişikliğine uğramadan *yol* olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Etü. *yolı* ise Ttü.de yaşamamakta, bunun yerine *kez, defa, kere* gibi Arapça ve Farsçadan girmiş ifadeler kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *kez* ifadesini kullanmıştır.

D.15.3. sülemiş: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.10,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.4. yigirmi: bk. D.11.23.

D.15.5. sünüş: Etü. *sünüş* "Savaşta hücum ve süngü dürtme, mızrak dürtme, harp, savaş" (Ergin, 2010: 111), "savaş" (Tekin, 2016: 309) anlamlarına gelmektedir. Türkçede "savaş" anlamında kullanılan en eski kelimedir ve bengü taşlarda 13 kez geçmektedir (Şirin, 2019: 211). Clauson *sünüş* kelimesi için "savaş" anlamına gelen *süŋ- fiilinden türediğini ve işteşlik bildirdiğini ifade eder (EDPT: 842). Buna göre {-ş}, fiilden isim yapım ekidir.

Tat.: Etü. *sünüş* ismi yaşamamakta, bunun yerine *sugış* kelimesi yaşamaktadır. Tat.ta *sugış* "Savaşma, birbirine vurma, dövüş; devletlerin, orduların vb. arasındaki silahlı mücadele" (TTAS-II: 678) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *sugışta* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sünüş* ismi Ttü.de yaşamamakta bunun yerine *savaş* kelimesi yaşamaktadır. Ttü.de *savaş* "Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal; uğraşmak, kavga, mücadele; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele" (TS: 2043) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *sünüş* ismi Ttü.de "savaş" anlamında varlığını devam ettirmese de savaş araçlarından biri olan *süngü* ile bağlantısı açıktır. Ancak kökeni *süŋ- fiilinden mi türediği yoksa *sünü* isminin kök durumda mı var olduğu konusu tartışmalıdır (KBS-II: 821-822). Ercilasun *savaş* ifadesini kullanmıştır.

D.15.6. sünüşmiş: (bk. {-mIş} **G.1.4).** Bu çekimli fiil, *sünüş-* fiiline eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile oluşmuştur. Bir önceki **(D.15.5)** maddede yer alan sünüş ismiyle ad+fiil yapısında oluşan (sü süle-, kuş kuşla- gibi) bir ikilemedir ve bengü taşlarda 62 kez geçmektedir (Şirin, 2019: 211).

Etü. *sünüş-* fiili aynı isim halinde olduğu gibi "(bir başkasıyla) kavga etmek" anlamına gelen *süŋ- fiili kökeni olduğu ve işteşlik bildiren {-ş-} fiilden fiil yapım eki ile

türediği düşünülmekte ancak **süŋ-* fiili bengü taşlarda görülmemiş, *süŋüş-* şekli yaygın olarak kullanılmıştır (EDPT: 842; Şirin, 2019: 211).

Tat.: Etü. *süŋüş-* fiili Tat.ta *sugış-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *sugış-* "vurmak, birbirine vurup hücum ederek dövüşmek; silahla mücadele etmek (devletler, ordular, toplumsal sınıflar, savaşçılar hakkında); herhangi bir şeye ulaşmak için çok güçlü şekilde çabalamak" (TTAS-II: 679) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *ḳatnaşḳan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *süŋüş-* fiili Ttü.de kullanılmamakta, bunun yerine XI. yüzyıldan itibaren ve ilk kez DLT'de görülen *savaş-* fiili kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 211). Ercilasun bu söz için *(savaş) yapmış* ifadesini kullanmıştır.

D.15.7. teŋri: bk. G.1.1.

D.15.8. yarlıkaduk üçün: bk. G.9.20.

D.15.9. illigig: bk. il **G.3.12,** {+lXg} İİYE **D.2.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.15.10. ilsiretmiş: bk. il **G.3.12,** {+sIrA-} İFYE **D.10.13,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.11. kaganlıgıg: bk. kagan **G.1.6,** {+lXg} İİYE **D.2.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.15.12. kagansıratmış: bk. kagan **G.1.6,** {+sIrA-} İFYE **D.10.13,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.13. yagıg: bk. yagı **D.2.4,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.15.14. baz kılmış: bk. baz kıl- **D.2.13,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.15. tizligig: bk. tiz **D.2.16,** {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.15.16. sökürmiş: bk. sökür- **D.2.17,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.17. başlıgıg: bk. baş ve{+lXg} İİYE **G.9.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.15.18. yüküntürmiş: bk. yükün- **D.2.15,** {-tUr-} **G.12.18,** {-mIş} **G.1.4.**

D.15.19. kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /o/>/u/ görülmektedir: Etü. yol>yul

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *qïrk artuk(ï jit)i jolï sülämis* olarak okuduğu cümlede *yolı* kelimesini *yıl* olarak aktarıp "ḳırıḳ cidĕ yıl yav yörĕp" şeklinde anlamlandırmıştır. Ercilasun ise yolı kelimesinin Etü.deki kullanımına/anlamına dikkat ederek *Kırk yedi kez ordu yürütmüş {sefer etmiş}* olarak aktarmıştır. Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

2. Nuriyeva, asıl metni yarıda bırakmış, asıl metinde yer almayan ifadeleri aktarma kısmında vermiştir. *bašlïyïy jüküntür* ile biten asıl metnin aktarmasını "başlınıñ başın iydĕrdĕ." olarak aktarmış ancak asıl metinde yer almadığı halde *Atam ḳaġan ilnĕ tözĕklendĕrĕp* ifadelerine aktarmada yer vermiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kırk > (Tat. *kırık*/ Ttü. *kırk*), Etü. yol > (Tat. *yul*/ Ttü. *yol*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. artukı, Etü. yolı, Etü. sünŋüş, Etü. sünŋüş- kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 16

NURİYEVA

törüg qazγanïp uča barmïs. Qaŋïm qaγanqa bašlaju Baz qaγanïγ balbal tikmisol törüda üzä äčim qaγan olurtï. Äčim qaγan olurïpan türk budunïγ jičä itdiigiti čïγanïγ (bai qïltï azïγ üküs qïltï).

İdare ĕşlerĕn torġızġaç, üzĕ ülĕp kittĕ. Atam ķaġanġa bağışlap, Bazķaġan balballar kuydırdı. İdare ĕşlerĕn abıyım - ķaġan başķardı. Abıyım - ķaġan bulıp, törkiy ḫalıķlarnı nıġıttı, igĕttĕ, ya'ni tözĕklendĕrdĕ, yarlını – bay ķıldı, az sanlı ḫalıķnı kübeyttĕ.

Yönetim işlerini düzene sokunca, kendi ölüp gitti. Babam kağana adayıp Baz kağan balballar koydurdu. Yönetim işlerini amcam kağan yerine getirdi. Amcam, kağan olup Türk halklarını güçlendirdi, ... yani düzenledi, yoksulu zengin yaptı, az sayıdaki halkı çoğalttı.

ERCİLASUN

törüg kazganıp uça barmış. Kaŋım kaganka başlayu Baz Kaganıg balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kagan olurtı. Eçim kagan olurupan Türk bodunug yiçe itdi, igit(t)i. Çıgaṅıg [bay kıltı; azıg üküş kıltı].

devleti kazanarak uçup gitmiş {vefat etmiş} babam kağan için en başta Baz Kağanı balbal dikmişler. Yasalara göre amcam kağan oldu. Amcam kağan olup Türk milletini tekrar örgütledi, besledi. Yoksulu zenginleştirdi, azı çoğalttı.

İnceleme:

D.16.1. törüg: bk. törü **D.1.22,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.16.2. kazganıp: bk. kazgan- **D.9.11,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.16.3. uça barmış: (bk. {-A} gerundiumu **G.1.13,** bar- **G.7.31,** {-mIş} **G.1.4).** Bu kelime *uç-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile *bar-* yardımcı fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur bir yardımcı fiil kuruluşudur.

Etü. *uç-* fiili temel anlamıyla kullanılmasının yanı sıra "vefat etmek" mecazlaşmasıyla da kullanılmıştır. Bengü taş ve diğer yazıtlarda ölüm kavramı için kullanılan deyimlerden (*yok bolmak, kergek bolmak*) biri de *uça barmak*'tır (Kaya, 2010: 136).

Tat.: Etü. *uça bar-* deyimi Tat.ta yaşamamaktadır. Ancak Etü. *uç-* fiili Tat.ta /u/>/o/ ses değişikliği ile *oç-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlüğünde *uç-* fiilinin karşılığında hem gerçek anlamı olan "oç-" hem de mecaz anlamı olan "ül-" fiilini vermiştir (BTT: 131). Nuriyeva bu söz için "ölüp gitti" anlamındaki *ülĕp kittĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *uça bar-* deyimi Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *uç-* fiili herhangi bir ses değişikliğine uğramadan *uç-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta olduğu gibi Ttü.de de *uç-* fiili hem gerçek anlamı hem de mecaz anlamı içinde barındırmaktadır. Etü. *uça bar-* deyimi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *uçup gitmiş {vefat etmiş}* ifadesini kullanmıştır.

D.16.4. kaŋım kaganka: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

D.16.5. başlayu: (bk. baş **D.2.14,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-U} gerundiumu **G.1.13).**

D.16.6. Baz Kaganıg: bk. baz **D.2.13.,** kagan **G.1.6,** baz kagan **D.14.9,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.16.7. balbal: Etü. *balbal* "Ölürülen düşmanın taş heykeli" (Tekin, 2016: 295), "mağlup için dikilen heykel" (Gabain, 2007: 266) anlamlarına gelen Moğolca *barimal* kelimesinden alıntı bir kelimedir (Tekin, 2016: 295).

Balbal'ı "Öldüren kişi tarafından öldürülen bir düşmanın simgesi olarak bir mezarın üzerine dikilmiş ve bazen de düşmanın adının yazılı olduğu taş bir sütun" olarak açıklayan Clauson, kelimenin Rusçaya geçtiğini ifade etmektedir (EDPT: 333).

Tat.: Nuriyeva'nın "balbal, taş heykel" anlamlarını verdiği bu kelime (BTT: 122) Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *balballar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *balbal* Ttü.de yaşamamaktadır. Ancak TS'de eski bir kelime oduğu belirtilerek "Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş." (s. 242) anlamıyla verilmiştir. Ercilasun bu söz için *balbal* ifadesini kullanmıştır.

D.16.8. tikmiş: bk. tik- **G.11.20.** {-mIş} **G.1.4.**

D.16.9. ol: bk. G.3.3.

D.16.10. törüde: bk. törü **D.1.22,** {+DA} **G.1.3.**

D.16.11. üze: bk. D.1.1.

D.16.12. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.16.13. olurtı: bk. olur- **G.1.9,** {-DX} **G.1.9.**

D.16.14. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.16.15. olurupan: bk. olur- **G.1.9,** {-pAn} gerundiumu **D.1.18.**

D.16.16. Türk bodunug: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.16.17. yiçe: Etü. *yiçe* "daha, bir daha, tekrar, yine" (Ergin, 2010: 123) anlamlarına gelmektedir. Clauson, kelimenin *yiçe* veya *eyiçe* şeklinde olduğunu, son hecenin de {+çA} eşitlik durum eki olabileceğini ancak kökünün *yi veya *eyi olduğunı kanıtlayan hiçbir iz bulunmadığını belirtmektedir (EDPT: 882). Etü.den sonra varlığına rastlanmamıştır (Şirin, 2019: 214).

Tat.: Etü. *yiçe* Tat.ta yaşamamakta, Nuriyeva da kitabının sözlük kısmında bu kelimeye yer vermemiştir. Nuriyeva aktarımında bu söze yer vermemiştir.

Ttü.: Etü. *yiçe* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *tekrar* ifadesini kullanmıştır.

D.16.18. itdi: bk. it- **G.3.2.** {-DX} **G.1.9.**

D.16.19. igit(t)i: bk. igit- **G.9.2,** {-DX} **G.1.9.**

D.16.20. çıgańıg: bk. çıgań **G.10.1,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.16.21. bay kıltı: bk. bay kıl- **G.10.7,** {-DX} **G.1.9.**

D.16.22. azıg: bk. az **G.10.8,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.16.23. üküş kıltı: bk. üküş kıl- **G.10.10,** {-DX} **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Qaŋïm qayanqa bašlaju ...* ifadesindeki *başlayu* kelimesinin aktarması için Nuriyeva "adayıp" anlamındaki *bağışlap* kelimesini kullanmıştır.

2. *Äčim qayan oluрïpan türk buduniγ jičä itdi* cümlesindeki *yiçe* kelimesine Nuriyeva aktarma kısmında yer vermemiştir ve 'yiçe itti' ifadesini Ttü.ye "güçlendirdi" olarak aktarılabilecek *nıgıttı* ifadesiyle karşılamıştır. Ercilasun ise *yiçe itdi* ifadesini "tekrar örgütledi" olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Bu paragrafta yer alan Etü. *balbal* ve Etü. *yiçe* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamayan kelimelerdir.

KT, D: 17

NURİYEVA

Äčim qayan olurtuqda özim tarduš budun üzä šad ärtim. Äčim qayan birlä ilgärü Jašïl ügüz Šantuṇ jazïqa tägi sülädimiz qurïyaru Tämir qapïγqa tägisülädimiz Qögmän aša qï (rqïz jiriṇä tägi sülädimiz).

Abıyım ķağan idare itkende, üzĕm tarduş ḫalķınıñ şadı idĕm. Abıyım ķağan bĕlen ĕlgerĕ köngçığışķa Yeşĕl ügĕz, Şantuñ yazıķa ķader suġış bĕlen bardıķ, könbatışķa Timĕr Ķapıġķa ķader yav bĕlen bardıķ. Kögmen aşa bĕz ķırġızlar cirĕne ķader suġıştıķ.

Amcam kağan yönetirken, ben Tarduş halkının şadı idim. Amcam kağan ile ileride doğuda Yeşil nehir, Şantuñ ovasına kadar savaşarak gittik, batıda Demirkapı'ya kadar mücadele ederek gittik. Kögmen'i aşıp biz Kırgızların yerine kadar savaştık.

ERCİLASUN

Eçim kagan olurtukda özüm Tarduş bodun üze şad ertim. Eçim kagan birle ilgerü Yaşıl Ögüz, Şantuŋ yazıka tegi süledimiz. Kurıgaru Temir Kapıgka tegi süledimiz. Kögmen aşa Kı[rkız yiriŋe tegi sü](ledimiz)

Amcam kağan olduğu zaman ben Tarduş halkı üzerine şad idim. Amcam kağanla doğuda Sarıırmak'a, Şantung Ovası'na dek ordu yürüttük. Batıda Demirkapı'ya dek ordu yürüttük. Kögmen'i {Tannu-Ola Dağlarını} aşarak Kırgız topraklarına dek ordu (yürüttük).

İnceleme:

D.17.1. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.17.2. olurtukda: bk. olur- **G.1.9,** {-DUkdA} **G.5.24.**

D.17.3. özüm: bk. öz **G.9.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.17.4. Tarduş bodun: bk. Tarduş **D.13.22,** bodun **G.1.18.**

D.17.5. üze: bk. D.1.1.

D.17.6. şad ertim: bk. şad **G.1.20,** er- fiili iç ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9,** {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.17.7. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.17.8. birle: bk. G.4.27.

D.17.9. ilgerü: bk. G.2.10.

D.17.10. Yaşıl Ögüz: (bk. ögüz **G.3.30).** Bu söz grubu *yaşıl* sıfatı ve *ögüz* isminden oluşan bir yer ismidir.

Etü. *yaşıl* "yeşil" (Bayat, 2020: 255) anlamına gelmektedir. Clauson Etü. *yaşıl'*ın *yaş* isminden *{+sıl}* ekiyle türemiş ve "taze bitki örtüsünün rengi" anlamında olduğunu ifade eder (EDPT: 979).

Etü. *Yaşıl Ögüz* bugünkü Çin'in kuzeyinde, Sarı Irmak olarak da bilinen nehirdir (Aydın, 2016: 160). Thomsen, çamurlu sularından dolayı Yeşil Irmak da denilen Huang-ho nehri olduğuna dair şüphe bulunmadığından söz etmektedir (2011: 220). Şirin; Radlof ve Bang'ın bitkilerin tazelik ve ıslaklığından dolayı kelimenin *yaş* kökünden geldiğini ve Bang'ın yaş-sı-l biçiminde kelimenin biçim birimlerine ayırdığını ayrıca Erdal'ın da hiçbir örneği olmayan varsayımsal {+sı} ekinin kızsıl>kızıl örneğinde olduğu gibi kelimeye benzetme görevi verdiğini ifade eder (2019: 215).

Tat.: Etü. *yaşıl* Tat.ta *yeşël* olarak yaşamaktadır. Etü. *yeşël* "Spektrumda ana renklerden biri, mavi ile sarı arasındaki renk; ot, bitki, yaprak rengi; ot artan, yeşillik kaplayan; ottan, yapraktan olan; yemiş, ekmek gibi şeyler hakkında: çiğ, ham; çok genç ve tecrübesiz; bir yıla askerden kalan işverenler." (TTAS-III: 660-661) anlamlarına gelmektir.

Nuriyeva bu söz için *Yeşël ügëz* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yaşıl* Ttü.de *yeşil* olarak yaşamaktadır. Gülensoy kelimeyi yaş-ıl olarak ayırmıştır (KBS-II: 1128). Ttü.de yeşil "Sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk; bu renkte olan; kurumamış, taze (sebze); olmamış, ham (meyve)" (TS: 2582) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *Sarırmak'a* ifadesini kullanmıştır.

D.17.11. Şantuŋ yazıka tegi: bk. Şantuŋ **G.3.16,** yazıka **G.3.17,** tegi **G.3.18.**

D.17.12. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.17.13. kurıgaru: bk. G.2.14.

D.17.14. Temir Kapıgka tegi: bk. Temir Kapıg **G.4.2,** {+GA} **G.1.8,** tegi **G.3.18.**

D.17.15. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.17.16. Kögmen: *Kögmen* ismi, Köl Tigin bengü taşı dışındaki bengü taşlarda da birçok kez geçmiş bir dağdır ve bu dağın nerede olduğu ile ilgili çeşitli görüşler mevcut olsa da genel kanı buranın Sayan Dağları olduğu yönündedir (Şirin, 2019: 216). Aydın bu kelime için, Sayan Dağları'nın daha batıda kaldığını bu sebeple Kögmen diye tabir edilen yerin Tannu-Ola Dağları olmasının daha ağır bastığını ifade etmektedir (2016: 109). Şirin, Bazin'in bu kelimenin "mavi, yeşil" anlamındaki kök ile {+mAn} ekinden teşekkül olduğunu ifade etmektedir (2019: 216).

Tat.: Etü. *kögmen* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Kögmen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kögmen* ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Kögmen'i {Tannu-Ola Dağlarını}* ifadesini kullanmıştır.

D.17.17. aşa: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu çekimsiz fiil *aş-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *aş-* fiili aşmak, geçmek; çoğalmak, artmak, çoğaltmak; yükselmek, yukarıya çıkmak, havalanmak" (Bayat, 2020: 32) anlamlarına gelmektedir. Ancak bengü taşlarda sadece "aşmak" anlamıyla kullanılmış ve "keç-", "öt-", "ert-" fiiliyle eşanlamlıdır (Şirin, 2019: 216).

Keç- fiili aş- fiilinin yerine kullanılabilen "(bir dağı vb.) geçmek" anlamındadır ve bazı anlamlarda da *ağ-* fiili ile benzerdir (EDPT: 255).

Tat.: Etü. *aş-* fiili Tat.ta *aş-* olarak yaşamakta bunun dışında *üt-*, *kiç-* fiilleri de aynı anlamda kullanılmaktadır (BTT: 121). Nuriyeva bu söz için *aşa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *aş*- fiili Ttü.de de *aş*- olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *aşarak* ifadesini kullanmıştır.

D.17.18. Kırkız yiriŋe tegi: bk. Kırkız **D.4.12**, yir **G.4.7,** kapalı /e/ **G.1.12,** {+(s)I} III. tekil kişi iyelik eki **G.2.3,** zamir n **G.2.13;** {+GA} yönelme durum eki **G.1.8,** tegi **G.3.18.**

D.17.19. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta düzensiz olarak görülen /a/>/e/ ses değişimi tespit edilmiştir. Art damak sesinin ön damağa geçmesiyle önlük-artlık kuralı gereği ilk heceden sonraki art damak sesleri de ön damağa geçmiştir: Etü. yaşıl>yeşĕl

2. Tat.ta görülen /a/>/e/ ses değişimi Ttü.de de tespit edilmiştir. Art damak sesinin ön damağa geçmesiyle önlük-artlık kuralı gereği ilk heceden sonraki art damak sesleri de ön damağa geçmiştir: Etü. yaşıl>yeşil

3. Bu paragrafta hem Tat.ta hem de Ttü.de tespit edilen bir kelimede ünlü sesin değişmediği görülmektedir: Etü. aş- > (Tat. *aş*-/ Ttü. *aş*-)

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta Nuriyeva ve Ercilasun'un okuma ve aktarmasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yaşıl > (Tat. *yeşĕl*/ Ttü. *yeşil*) ve Etü. aş- > (Tat. *aş*-/ Ttü. *aş*-) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *kögmen* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 18

NURİYEVA

Qamuγï biš otuz sülädimiz üč jägirmi süṇüšdimiz illigig ilsirätdimiz qaγanlïγïγqaγansïratdïmïz tizligig sökürtimiz bašlïγïγ jüküntürtimiz türgis qaγantürkimiz (budunïm ärti bilmädükin)

Barısı yigĕrmĕ biş tapḳır yav bĕlen bardıḳ, unöç tapḳır suġıştıḳ. İlĕ bulġan ḫalıḳnı ilsĕzlettĕk, ya'ni ilĕn yavlap aldıḳ, tĕzlĕnĕ – tĕzlendĕrdĕk, başlınıñ – başın iydĕrttĕk. Türgiş ḳaġan törkiy, üz ḫalḳıbızdan idĕ. Añlamavı

Toplamda yirmi beş defa akın ederek ilerledik, on üç defa savaştık. Devleti olan milleti devletsizleştirdik, yani devletini mücadele ederek aldık, dizliyi diz çöktürdük, başlının başını eğdirdik. Türgiş kağanı Türk, kendi milletimizdendi. Anlamaması

ERCİLASUN

Kamagı biş otuz süledimiz; üç yigirmi sünüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz, kaganlıgıg kagansıratdımız; tizligig sökürtümüz, başlıgıg yüküntürdümüz. Türgiş kagan Türkümüz, [bodunum](uz) [erti. Bilmedükin]

Tam yirmi beş {kez} ordu yürüttük {sefer yaptık}; on üç {kez} savaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık; dizliyi çöktürdük, başlıyı eğdirdik. Türgiş kağanlığı Türkümüz, milletim(iz) idi. Bilmedikleri

İnceleme:

D.18.1. kamagı: bk. kamag **D.8.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.18.2. biş otuz: (bk. sayı sistemi **D.11.23,** otuz **G.1.26).** Etü. *biş* "beş" sayısıdır. *Biş otuz* da *yirmi beş* sayısına denk gelmektedir.

Tat.: Etü. *biş* Tat.ta *biş* olarak yaşamaktadır. Etü. *biş otuz* sayısı Tat.ta *yigĕrmĕ biş* olarak ifade edilmekte, Nuriyeva da *yigĕrmĕ biş i*fadesini kullanmaktadır.

Ttü.: Etü. *biş* Ttü.de *beş* olarak yaşamaktadır. Etü. *biş otuz* sayısı Ttü.de *yirmi beş* olarak ifade edilmekte, Ercilasun da *yirmi beş* ifadesini kullanmaktadır.

D.18.3. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9).**

D.18.4. üç yigirmi: (bk. sayı sistemi ve yigirmi **D.11.23).** Etü. *üç yigirmi* "yirmi üç" sayısına karşılık gelmektedir. Etü. *üç*, 'iki'den sonra gelen sayıdır.

Tat.: Etü. *üç* Tat.ta /ü/>/ö/ ses değişimi sonucunda *öç* olarak yaşamaktadır. Etü. *üç yigirmi* Tat.ta *unöç* olarak kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *unöç* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *üç* Ttü.de *üç* olarak yaşamaktadır. Etü. *üç yigirmi* Ttü.de *on üç* olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *on üç* ifadesini kullanmıştır.

D.18.5. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.18. 6. illigig: bk. il **G.3.12,** {+lXg} **D.2.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.18.7. ilsiretdimiz: bk. il **G.3.12,** {+sIrA-} **D.10.13,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.18.8. kaganlıgıg: bk. kagan **G.1.6,** {+lXg} **D.2.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.18.9. kagansıratdımız: bk. kagan **G.1.6,** {+sIrA-} İFYE **D.10.13,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.18.10. tizligig: bk. tiz **D.2.16,** {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.18.11. sökürtümüz: bk. sökür- **D.2.17,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.18.12. başlıgıg: bk. baş ve {+lXg} İİYE **G.9.20**, {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.18.13. yüküntürdümüz: bk. yükün- **D.2.15,** {-tUr-} **G.12.18,** {-DX} ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.18.14. Türgiş kagan: (bk. kagan **G.1.6).** *Türgiş* ismi "Türgeş, Batı Türkleri" (Gabain, 2007: 303), "etnik ad" (Tekin, 2016: 312) anlamlarındadır.

Asya Hun İmparatorluğu kurulurken Kazakistan coğrafyasında varlık gösteren birçok Türk boyu vardı ve Kazakistan bozkırlarında yaşayanlar başta On Ok ismiyle bilinmekteyken sonraları Türgiş ismini almış ve VIII. yüzyılda bengü taşlarda da kendilerinden, kağana karşı çıkardıkları isyanlardan dolayı, çokça söz ettiren bir boy haline gelmiştir (Taşağıl, 2014: 312).

Tat.: Etü. *Türgiş* adı Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Türgiş ḳaġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Türgiş* adı Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Türgiş kağanlığı* ifadesini kullanmıştır.

D.18.15. Türkümüz: bk. Türk **G.1.5,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.18.16. bodunum(uz) erti: bk. bodun **G.1.18,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D.18.17. bilmedükin: bk. bil- G.5.27, {-mA} **G.3.22,** {-DUk} **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ü/>/ö/ görülmektedir: Etü. üç>öç

2. Bu paragrafta ünlülerin Ttü.de değişmeden kullanıldığı tespit edilmiştir: Etü. üç>üç

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva bu paragrafta asıl metinde yer verdiği halde aktarma kısmında yer vermediği bir ifade tespit edilmiştir. *qaγanlïγïγ qaγansïratdïmïz* ifadesini Ercilasun'un *kağanlıyı kağansızlaştırdık* olarak aktardığı görülmekte ancak Nuriyeva bu ifadeye denk gelebilecek kısımda "yani devletini mücadele ederek aldık" anlamına gelen *ya'ni ilĕn yavlap aldıḳ* cümlesini kullanmıştır. Bu sebeple Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. biş > (Tat. *biş*/ Ttü. *beş*) ve Etü. üç > (Tat. *öç*/ Ttü. *üç*) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Türgiş* kelimesi her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 19

NURİYEVA

üčün biziṇä jaṇluqïn üčün qaγanï ölti bujuruqï bägläri jämä ölti on oq budunämgäk körti. Äčümiz apamïz tutmïs jir sub idisiz bolmazun tijin az budunïγ itipjap(atïp) …

Arḳasında, bĕzneñ alda ġayĕplĕ buldı, şunıñ öçĕn ḳaġanı ütĕrĕldĕ, boyırıḳ beklerĕ şulay uḳ ütĕrĕldĕ, un uk ḫalḳı imgek kürdĕ (cebĕrlendĕ, izĕldĕ). Bĕzneñ ata-babalarıbız totḳan cir-sular ḫucasız bulmasın dip, az sanlı taralġan ḫalıḳnı tuplap,

dolayı, bizim önümüzde suçlu oldu, bunun için kağanı öldürüldü, emrindeki beyleri de aynı şekilde öldürüldü, On Ok halkı eziyet çekti (zulüm gördü, ezildi). Bizim atalarımızın tuttuğu yer ve sular sahipsiz olmasın diye az sayıdaki dağılmış halkı toplayarak

ERCİLASUN

Üçün, biziŋe yaŋıl[t]ukın üçün kaganı ölti; buyrukı, begleri yeme ölti. On Ok bodun emgek körti. Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az bodunug itip yara(tıp…)

için, bize karşı yanıldıkları için onların kağanı öldü; yöneticileri ve beyleri de öldü. On Ok halkı eziyet çekti. Atalarımızın tutmuş olduğu yer su sahipsiz olmasın diye Az hakını örgütleyip oluş(turarak ...)

İnceleme:

D.19.1. üçün: bk. G.9.1.

D.19.2. biziŋe: (bk. zamir n **G.2.13,** {+GA} **G.1.8)** Bu kelime *biz* zamirine eklenen *n zamiri* ve *{+GA}* yönelme durum eki ile çekimlenmiştir.

Etü. *biz* zamiri çokluk I. kişiyi gösterir. Etü.de *biz* zamirinin diğer kişi zamirleri gibi cümlede özne olma ve yüklemdeki fiile eklenerek fiilin kim tarafından yapıldığını bildiren şahıs eki olma gibi iki görevi vardır ve tüm çağdaş Türk yazı dillerinde ve tüm dönemlerde yaşamaktadır (EDPT: 388).

Biz zamiri *{+GA}* yönelme durum eki ile çekimlenirken araya zamir n'si girmekte ve Etü. *biziŋe* "bize" anlamına gelmektedir (Tekin, 2016: 297). Şirin, zamirlerin yön gösterme, yönelme, bulunma ve benzetme durumlarının {+in} ekiyle genişletilmiş halleriyle kullanımının yaygın olduğunu ifade etmektedir (2019: 218).

Tat.: **(bk.** /i/>/ĕ/ için **G.1.1).** Etü. *biz* zamiri Tat.ta *bĕz* olarak yaşamaktadır (BTT: 123). Nuriyeva bu söz için *bĕzněñ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *biz* zamiri Ttü.de hiçbir değişikliğe uğramadan *biz* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *bize karşı* ifadesini kullanmıştır.

D.19.3. yaŋıl[t]ukın üçün: bk. yaŋıl- **G.6.10,** {-DUk} **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1.**

D.19.4. kaganı: bk. kagan **G.1.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.19.5. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.19.6. buyrukı: bk. buyruk **G.1.24,** {+(s)I} için teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

D.19.7. begleri: bk. beg ve {+lAr} **G.1.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.19.8. yeme: bk. G.10.28.

D.19.9. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.19.10. On Ok bodun: bk. On Ok **G.12.19,** bodun **G.1.18.**

D.19.11. emgek: Bu kelime *emge-* fiiline eklenen *{-k}* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiştir. Etü. *emgek* "acı, ızdırap" (Gabain, 2007: 264), "acı, ıstırap, eziyet" (Tekin, 2016: 299) anlamlarına gelmektedir.

Clauson Etü. *emgek* isminin "acı çekmek" anlamındaki *emge-* fiilinden türediğini çekilen acı ve ıstıraptan dolayı 'acı, zahmetli çabanın eşlik ettiği her şey' anlamını verip çocuğun emekleme hareketini de *emgek* ismine bağlamıştır. (EDPT: 159).

Kelimenin kökü olan *emge-* fiili "eziyet çekmek" (Bayat, 2020: 79) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *emgek* Tat.ta *imgek* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *imgek* "bela, sıkıntı, eziyet; herhangi bir organı veya organları kopan, kırılan, sakatlanan kişi; başkasının sırtında yük olup ondan faydalanan kişi." (TTAS-I: 386) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *imgek* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *emgek* kelimesi Ttü.de /-g-/>/Ø/ ses değişimi sonucunda *emek* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *emek* "Bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü, zahmet; uzun ve yorucu, özenli çalışma; insanın bilinçli olarak belli bir amaca ulaşmak için giriştiği hem doğal ve toplumsal çerçevesini hem de kendisini değiştiren çalışma süreci." (TS: 793).

Ercilasun bu söz için *eziyet* ifadesini kullanmıştır.

D.19.12. körti: bk. kör- **G.11.9,** {-DX} için **G.1.9.**

D.19.13. eçümüz apamız: bk. eçü ve apa **D.1.14,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.19.14. tutmış: bk. tut- **G.4.19,** {-mIş} **G.1.4.**

D.19.15. yir sub: bk. yir **G.4.7,** sub **D.11.1,** yir sub **D.10.18.**

D.19.16. idisiz: (bk. {+sXz} İİYE **G.5.6).** Bu kelime *idi* ismine eklenen {+sXz} yokluk bildiren isimden isim yapım eki ile çekimlenmiştir.

Etü. *idi* "bey, efendi" (Gabain, 2007: 274) "efendi, sahip, bey, başçı, rab" (Bayat, 2020: 105) anlamlarına gelmektedir. Clauson *idi* kelimeinin aslen "efendi, sahip" anlamlarına geldiğini ancak İslami dönem metinlerinde sıklıkla "Tanrı/Rab" anlamında geçtiğini; kelimenin ses bilgisel tarihinin karışık olduğunu, asıl halinin *idi* olması gerektiğini ancak eşanlamlıları olan 'ige/iye/i-e' kelimelerinin varlığı çok eski olduğu için *idi* kelimesinin bağımsız varlığının bilinemediğini yine de kelime sonundaki olağandışı ses değişikliğinden dolayı *idi*'nin ikincil bir şekil olmasının daha muhtemel olduğunu; varlığı XIII. yüzyıla kadar giden, eski bir kelime *idi'*nin eşanlamlısı olan Moğolca 'ece(n)'

kelimesinin durumu karmaşıklaştırdığını, *idi'*nin Moğolcada 'ici' olabieceğini ancak 'ige/iye' kelimelerinin *idi* olmasının zor olduğunu bu yüzden kelimenin Moğolcaya ses değişimi yaşamadan önce geçtiğini, sonrasında uyum sağlamak için değişmiş olduğunu ifade eder (EDPT: 41).

Etü. *idi* kelimesi daha EUT dönemindeyken ikincil şekil olan *iye* -normal şartlarda XIV. yüzyılda görülmesi beklendiği halde- IX. yy.da Çinceden çevrilen Altun Yaruk'ta *idi* ile birlikte kullanılmaya başlamıştır ve Etü.de /-d-/ sesi /d/>/ḍ/>/y/ değişimi ile /-y-/ sesine evrilen bir değişime girdiği, EAT döneminde de *iye* şekliyle yaşadığı görülmektedir (Çağatay'dan Aktaran Şirin, 2019: 220).

Tat.: Etü. *idi* Tat.ta *iye* olarak yaşamaktadır. Ancak Nuriyeva "efendi, huca" anlamlarını vermiştir (BTT: 124).

Tat.ta *iye* "Herhangi bir şeyin, mülkün sahibi; herhangi bir şekilde niteliğe, beceriye, otoriteye vb. ulaşan kişi; herhangi bir iş ile meşgul olan, geçimini sağlayan kişi; icat eden, yazan veya söyleyen kişi, yazar; hurafeler hakkında, sanki suda, ormanda, evde, ahırda kkişiye görünmeyen yaşayan ve bunların sahibi olarak bilinen efsanevi zat; Tanrı, Allah" gibi anlamlara gelmektedir (TTAS-I: 443).

Ahmedyanov Tat. *iye* kelimesinin kökenini *ĕge* olarak vermiştir ve *iye'*nin Türk yazı dillerinin çoğunda "cin, peri" anlamında kullanıldığını ve fazlaca kullanıldığını ifade etmiştir (TTES-I: 319).

Nuriyeva bu söz için *ḫucasız* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *idi* Ttü.de *iye* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *iye* "Kendisinin olan bir şeyi, yasaya uygun olarak dilediği gibi kullanabilen kimse, sahip; veli" (TS: 1235) anlamlarına gelmektedir ancak *iye* kelimesi kök halde pek fazla kullanılmaz, gövde haliyle dil bilgisinde tamlanan kuruluşunda etkili olan eke verilen isimlendirmede (*iyelik eki*) karşılaşmaktayız.

Gülensoy, Ttü. *iye* kelimesinin kökenini Etü. *ige* veya *ie* kelimeleri olarak vermiştir (KBS: 444). Ercilasun bu söz için *sahipsiz* ifadesini kullanmıştır.

D.19.17. bolmazun tiyin: bk. bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22,** {-zun} **D.11.6,** tiyin **D.11.7.**

D.19.18. Az bodunug: (bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu söz grubu *Az* ve *bodun* isimlerine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *Az* ve *bodun* kelimeleri için söz grubu demiştik ancak ne tür bir söz grubu olduğu konusunda ihtilaf vardır. Thomsen'ın okumasını dikkate alan Şirin 'az' kelimesini bu paragrafta 'çok'un zıttı olarak vermiş ancak Orkun, Ergin, Tekin ve Ercilasun 'az' kelimesini kavim ismi olarak ele almışlardır. Biz de Ercilasun'un okumasını dikkate aldığımızdan Etü. *az* ismini, kavim ismi olarak ele alacağız.

Yapılan araştırmalara göre araştırmacılar *Az* kavmini *Alanlar* ve daha birçok kavim ile aynı kavim olduğunu ileri sürmüşler ancak daha sonra yapılan araşrırmalarda *Azların* Türk boylarından biri olduğu -*Azların* yaşadığı coğrafya, zaman aralığı gibi bilgiler ışığında- ileri sürülmüş ve kendilerine ait 'Bayan Kol' isminde bengü taşlarının var olduğu ifade edilmiştir (Gömeç, 1994: 51-52). *Azların* Türgiş ordusunda görev yaptığı hatta bengü taşlarda 'Az Tutuk' olarak 'vali' unvanıyla geçtikleri bilinmektedir (Gömeç, 1994: 52).

Tat.: Etü. *Az* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında bu kelimeye yer vermemiştir ayrıca Etü. *az* kelimesini Thomsen gibi 'çok'un zıttı olarak düşünüp bu söz için *az sanlı taralġan ḫalıḳnı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Az* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Az halkını* ifadesini kullanmıştır.

D.19.19 itip: bk. it- **G.3.2,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.19.20. yaratıp: bk. yarat- **G.12.8,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik olan /i/>/ĕ/ ve /e/>/i/ ses değişimleri görülmektedir: Etü. biz > *(*Tat. *bĕz/* Ttü. *biz),* Etü. emgek > *(*Tat. *imgek/* Ttü. *emek)*

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Türk dillerinin birbirinden ayrılmasında etkili olan /d/>/y/ ses değişimi her iki yazı dilinde de tespit edilmiştir: Etü. idi > *(*Tat. *iye/* Ttü. *iye)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın jaŋluqïn olarak okuyup "yalgış" anlamını verdiği, Ercilasun'un ise yaŋıl[t]ukın olarak okuyup "yanıldığı" anlamını verdiği bu kelime, asıl metinde Nuriyeva'nın okumasıyla örtüşmektedir ancak kelimeye anlam olarak bakıldığında Ercialsun'un /l/ ile /u/ arasına getirdiği /t/ sesi uygun düşmektedir.

2. Bu paragraftaki *Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az bodunug itip yara(tıp…)* cümlesindeki *Az* ifadesini Ecilasun, millet ismi olan *Az* olarak aktarmış ancak Nuriyeva 'çok'un karşıtı olan *az* olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. biz > (Tat. *běz*/ Ttü. *biz*), Etü. emgek > (Tat. *imgek*/ Ttü. *emek*) ve Etü. idi > (Tat. *iye*/ Ttü. *iye*) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Ercilasun'un millet ismi olarak düşünüp aktardığı Etü. *Az* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 20

NURİYEVA

Bars bäg ärti qaγan at bunta biz birtimiz siŋlim qunčujuγ birtimiz özi jaŋïltïqaγanï ölti budunï küŋ qol boltï. "Kögmän jir sub idisiz qalmazun" - tijin azqïrqïz budunïγ jarat(ïp kältimiz süŋüsdimiz ilin).

Bars bek bar idĕ, aña ḳaġan atı birdĕk, sĕñĕlĕm künçüyge öylendĕrĕk. [Lekin] ul üzĕ yalġıştı, ḳaġan ütĕrĕldĕ, ḫalḳı ḳol buldı. “Kögmen cir-suvı ḫucasız ḳalmasın”, -dip, az ḳalġan ḳırḳız ḫalḳın tupladıḳ. Yañadan kilĕk, suġıştıḳ,

Bars Bey vardı, ona kağan unvanı verdik, kız kardeşim prensesle evlendirdik. [ancak] o yanlış yaptı, kağan öldürüldü, halkı kul oldu. Kögmen yeri, suyu sahipsiz kalmasın, diye az kalan Kırgız halkını bir araya getirdik. Tekrar geldik, savaştık.

ERCİLASUN

Bars Beg erti. Kagan āt bunta biz birtimiz. Siŋilim kunçuyug birtimiz. Özi yaŋıltı, kaganı ölti, bodunı küŋ, kul boltı. Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin Az, Kırkız bodunug yarat[ıp keltim](iz); (s)[üŋüş](dümüz … ilin)

Bers bey idi. Kağan unvanını o zaman biz verdik. {Ona} küçük kız kardeşim prensesi verdik. {Fakat} o yanıldı, kağanı öldü, halkı cariye ve kul oldu. Kögmen yerisuyu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız halklarını oluşturup geldik; savaş(tık ... ilini)

İnceleme:

D.20.1. Bars Beg: (bk. beg **G.1.21).** Bu söz grubu *Bars* özel ismine eklenen *beg* unvan ismi ile oluşmuştur.

İran dillerinden birinden ödünç alınmış çok eski bir kelime olan Etü. *Bars*, aslen “leopar” anlamındadır ancak Türkçede diğer bütün kedigiller için de bu ismin kullanıldığı

bilinmektedir ve 12 Hayvanlı Takvim'deki hayvanlardan biri olarak geçmektedir (EDPT: 368). Bengü taşlarda sadece bu paragrafta kişi ismi olarak geçmektedir (Şirin, 2019: 221).

Tat.: Etü. *bars* Tat.ta *yulbarıs* olarak yaşamaktadır (BTT: 122). *Yulbarıs* Tat.ta "Kedigiller ailesinden, çoğunlukla sıcak bölgelerde yaşayan, vücutta uzunlamasına çizgileri olan büyük bir yırtıcı hayvan; çok güçlü, mizaçlı, öfkeli veya kötü bir insan hakkında" (TTAS-III: 608) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *Bars bek* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bars* Ttü.de *pars* olarak yaşamaktadır. Batı dillerinde 'leopard' kelimesinde kendini gösteren ve İran dillerinden Türkçeye *bars* olarak geçen *pard* ismini Türkler Anadolu coğrafyasında Farslardan tekrar *pars* olarak almışlardır (Şirin, 2019: 221).

Ttü.de *pars* "Kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil, memeli hayvan, leopar, panter, pelenk" (TS: 1892) anlamına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *Bars bey* ifadesini kullanmıştır.

D.20.2. erti: bk. er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D. 20.3. kagan: bk. G.1.6.

D.20.4. at: bk. D.7.14.

D.20.5. bunta: bk. bu **G.1.7,** zamir n **G.2.13,** {+DA} **G.1.3.**

D.20.6. biz: bk. D.19.2.

D.20.7. birtimiz: bk. bir- **G.5.8,** {-DX} ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.20.8. siŋilim: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *siŋil* ismine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *siŋil* "küçük kız kardeş, hemşire" (Bayat, 2020: 200) anlamlarında kullanılmaktadır. Etü. "büyük kız kardeş, abla" anlamındaki *eke*'nin zıttıdır, Güneydoğu grubu Türk yazı dillerinde *siŋil* olarak ve Kırgız, Kazak, Nogay ve Karakalpak Türkçelerinde bazı ses değişiklikleriyle yaşamakta, diğer Türk yazı dillerinde ise "küçük kız kardeş" anlamında herhangi bir kelime kullanılmamaktadır (EDPT: 839).

Tat.: Etü. *siŋil* Tat.ta *sĕŋĕl* veya *sĕŋlĕ* olarak yaşamaktadır (KTTS: 405) ancak Nuriyeva kitabındaki sözlük kısmında bu kelimenin Tat.taki karşılığına yer vermemiştir. Nuriyeva bu söz için *sĕŋĕlĕm* ifadesini kullanılmaktadır.

Ttü.: Etü. *siŋil* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *küçük kız kardeşim* ifdesini kullanılmaktadır.

D.20.9. kunçuyug: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *kunçuy* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *kunçuy* “hatundan bir derece aşağı kadın, prenses” (Ergin, 2010: 104) anlamındadır. Eski Türklerde kağanlar Çin imparatorlarının kızlarıyla evlendiği için bu kelime, Çincede “imparatorun kızı” anlamına gelen ‘kung çu’ kelimesinden Türkçeye geçmiştir, Türkler de önceleri “prenses” anlamında kullanıyorken zamanla “eş, karı” anlamlarında sıradanlaştırarak kullanmaya başlamışlardır (EDPT: 635; Şirin, 2019: 222).

Çağdaş Türk yazı dillerinde sadece Tuva Türkçesinde “kaynana; kocanın teyzesi; görümce anlamlarında” ‘kunçug’ olarak ve Kırgız Türkçesinde “kaynana” anlamında ‘huncug’ olarak kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 222).

Tat.: Etü. *kunçuy* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva Etü. *kunçuy* kelimesini “hanım” olarak açıklamıştır (BTT: 98) ve kitabındaki sözlüğünde “han kızı” anlamını vermiştir (BTT: 127). Nuriyeva bu söz için *künçüyge* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü**.** *kunçuy* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *prensesi* ifadesini kullanmıştır.

D.20.10. birtimiz: bk. bir- **G.5.8,** {-DX} ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.20.11.özi: bk. öz **G.9.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.20.12. yaŋıltı: bk. yaŋıl- **G.6.10,** {-DX} **G.1.9.**

D.20.13. kaganı: bk. kagan **G.1.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.20.14. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.20.15. bodunı: bk. bodun **G.1.18,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.20.16. küŋ: bk. D.7.11.

D.20.17. kul: bk. D.7.7.

D.20.18. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.20.19. Kögmen: bk. D.17.16.

D.20.20. yir: bk. yir **G.4.7,** sub **D.11.1,** yir sub **D.10.18.**

D.20.21. idisiz: bk. idi **D.19.16**, {+sXz} İİYE **G.5.6.**

D.20.22. kalmazun tiyin: bk. bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22,** {-zun} emir eki **D.11.6,** tiyin **D.11.7.**

D.20.23. Az: bk. D.19.18.

D.20.24. Kırkız bodunug: bk. Kırkız **D.4.12,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.20.25. yaratıp: bk. yarat- **G.12.8,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.20.26. keltim(iz): bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki için **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

2. Ttü.ye bakıldığında Etü. *bars* kelimesi Türkçeye uygun olması açısından *pars*'a evrilmiştir. Tat.ta ise /b/'li kullanımı devam etmektedir.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun'un '… tiyin Az, Kırkız bodunug…' olarak okuduğu bu ifadedeki *az* kelimesini Ercilasun millet ismi olan Az olarak aktarmış ancak Nuriyeva '… tijin azqïrqïz budunïγ …' ifadesindeki *az* kelimesini Kırgız boy isminin bir niteleyicisi olduğunu düşünerek aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. bars > (Tat. *yulbarıs/* Ttü. *pars*) kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamaya devam etmektedir.

2. Etü. siŋil *(>sĕŋĕl)* sadece Tat.ta yaşamaktadır.

3. Etü. *kunçuy* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 21

NURİYEVA

jana birtimiz. Ilgärü Qadïrqan jïšïγ aša budunïγ anča qonturtïmïz anča itdimizqurïγaru Qaŋü tarmanqa tägi türk budunïγ anča qonturtïmïz anča itdimiz. Olödkä qul qullïγ bolmïs ärti (küŋ küŋlig bolmïs ärti inisi äčisin bilmäz ärti oγlïqaŋïn bilmäz ärti).

Yene illerĕn üzlerne ḳaytardıḳ. Ĕlgerĕ köngıġışḳa Ḳadırḳan yışlığı aşa ütĕp, ḫalıḳnı şulay urnaştırdıḳ, tertiyp buldırdıḳ. Könbatışḳa Keŋü tarmanḳa tağı törkiy ḫalıḳlarnı urnaştırdıḳ, tertiyp buldırdıḳ. Ul vaḳıtḳa ḳol bulġannar üzlerĕ kollar tota başladı. Kĕçĕ ĕnĕler abıyların bĕlmes, ulı atasın tanımas buldı.

Yeniden devletlerini kendilerine iade ettik. İleride doğuda Kadırkan ormanını aşarak geçip halkı böylece yerleştirdik, düzene soktuk. Batıya Kengü Tarman'da Türk milletini yeniden iskan ettirdik, düzene soktuk. O zamana kadar kul olanlar kendileri kullar tutmaya başladı. Küçük kardeşler amcalarını bilmez, oğlu babasını tanımaz oldu.

yana birtimiz. İlgerü Kadırkan yışıg aşa bodunug ança konturtumuz, ança itdimiz. Kurıgaru Keŋü Tarmanka tegi Türk bodunug ança konturtumuz, ança itdimiz. Ol ödke kul, kullug bolmış [erti; küŋ, küŋlüg bolmış erti. İnisi (eç)isin bilmez erti, oglı kaŋın bilmez erti.]

tekrar verdik. Doğuda Kadırkan {Kingan} Dağlarını aşarak milletleri aynı şekilde yerleştirdik, aynışekilde örgütledik. Batıda Kengü Tarman'a dek Türk milletini aynı şekilde yerleştirdik, aynı şekilde örgütledik. O zaman kullar, kul sahibi olmuştu; cariyeler cariye sahibi olmuştu. Küçük kardeşler (ağabeylerini) bilmezdi, oğullar babalarını bilmezdi.

İnceleme:

D.21.1. yana: bk. D.10.5.

D.21.2. birtimiz: bk. bir- **G.5.8,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.21.3. ilgerü: bk. G.2.10.

D.21.4. Kadırkan yışıg: bk. Kadırkan **D.2.19,** yış **G.3.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.21.5. aşa: bk. aş- **D.17.17,** {-A} gerundiumu **G.4.1.**

D.21.6. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.21.7. ança: bk. G.5.7.

D.21.8. konturtumuz: bk. kon- **G.5.24,** {-tUr-} **G.6.19,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.21.9. ança: bk.G.5.7.

D.21.10. itdimiz: bk. it- **G.3.2,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.21.11. kurıgaru: bk. G.2.14.

D.21.12. Keŋü Tarmanka tegi: (bk. {+GA} **G.1.8,** tegi **G.3.18).** Bu söz grubu *Keŋü Tarman* yer ismine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile ve bu yer ismine bağlı *tegi* edatı ile oluşmuştur. *Keŋü Tarman*'ın tam olarak neresi olduğu bilinmese de Kafesoğlu Arıs Irmağı'nın Seyhun'a döküldüğü yerdeki Otrar (Farab) şehri olduğunu ve Türk Kağanlığı'nın sınırlarının *Keŋü Tarman'a* kadar genişlediği bilgisini aktarmaktadır (1985: 264). Ancak Aydın *Keŋü Tarman'ın* Soğdiyana bölgesine yakın bir yerleşim yeri olduğunu belirtmektedir (2016: 103).

Tat.: Etü. *Keŋü Tarman* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva "Orta Asya'daki Sırderya Irmağı'nın orta kısmındaki yerin ismi" açıklamasını yapmıştır (BTT: 98). Nuriyeva bu söz için *Keŋü tarmanḳa tağı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Keŋü Tarman* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Kengü Tarman'a dek* ifadesini kullanmıştır.

D.21.13. Türk bodunug: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.21.14. ança: bk. G.5.7.

D.21.15. konturtumuz: bk. kon- **G.5.24,** {-tUr-} **G.6.19,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.21.16. ança: bk. G.5.7.

D.21.17. itdimiz: bk. it- **G.3.2,** {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.21.18. ol: bk. G.3.3.

D.21.19. ödke: bk. G.1.8.

D.21.20. kul: bk. D.7.7.

D.21.21. kullug: bk. kul **D.7.7,** {+lXg} İİYE **G.9.20.**

D.21.22. bolmış erti: bol- ve {-mIş} **G.1.4,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D.21.23. küŋ: bk. D.7.11.

D.21.24. künlüg: bk. küŋ **D.7.11,** {+lXg} İİYE **G.9.20.**

D.21.25. bolmış erti: bk. bol- ve {-mIş} **G.1.4,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D.21.26. inisi: bk. ini **G.1.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.21.27. eçisin: bk. eçi **D.5.8,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.21.28. bilmez erti: bk. bil- **G.5.27,** {-mAz} **G.6.7,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D.21.29. oglı: bk. ogul **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.21.30. kaŋın: bk. kaŋ **D.5.12**, {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.21.31. bilmez erti: bk. bil- **G.5.27,** {-mAz} **G.6.7,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva bu paragrafta asıl metinde var olan *küṇ küṇlig bolmïs ärti* cümlesine aktarmada yer vermemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *Keŋü Tarman* kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 22

NURİYEVA

Anča qazγanmïs itmis ilimiz törümiz ärti. Türk oγuz bägläri budun äsidiŋ Ÿzä täŋri basmasar asra jir tälinmäsär türk budun iliŋin törüŋin käm artatï (udačï ärti türk budun)

Şulay ķazġanġan (irĕşĕlgen) idĕ bĕzněñ ilĕbĕz, ḫoķuķlarıbız. Törkiy, Ugız beklerĕ ḫalķı! İşĕtĕgĕz! Östen kük basmasa, asta cir yarılmasa, ilĕññĕ, ḫoķuķlarıññı kĕm tartıp ala alır idĕ. Törkiy ḫalıķ! ...

Şöyle kazanmış (erişilmiş) idi devletimiz, yasalarımız. Türk, Oğuz beyleri halkı! İşitin! Üstten gök basmasa, altta yer yarılmasa, devletini, yasalarını kim çekip alabilirdi. Türk halkı! ...

ERCİLASUN

Ança kazganmış, itmiş ilimiz törümüz erti. Türk Oguz begleri, bodun, eşidiŋ! Üze teŋri basmasar, asra yir telinmeser Türk bodun, iliŋin törüŋün kim artatı [udaçı] (ert)[i]? [Türk bodun, ertin],

O derecede kazanılmış, örgütlenmiş ülkemiz, devletimiz vardı. Türk ve Oğuz beyleri, millet, işitin! Üstte gök basmasa, altta yer delinmese Türk milleti, {senin} devletini, yasalarını kim bozabilir(di)? Türk milleti, kendine gel ve

İnceleme:

D.22.1. ança: bk. G.5.7.

D.22.2. kazganmış: bk. kazgan- **D.9.11,** {-mIş} **G.1.4.**

D.22.3. itmiş: bk. it- **G.3.2,** {-mIş} **G.1.4.**

D.22.4. ilimiz: bk. il **G.3.12,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.22.5. törümüz: bk. törü **D.1.22,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.22.6. erti: er- **G.4.17,** {-DX} **G.1.9.**

D.22.7. Türk Oguz begleri: bk. Türk **G.1.5,** oguz **G.2.1,** bodun **G.1.18,** beg ve {+lAr} **G.1.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.22.8. bodun: bk. G.1.18.

D.22.9. eşidiŋ: bk. eşid- **G.1.12,** {+ŋ} çokluk II. şahıs eki **G.10.20.**

D.22.10. üze: bk. D.1.1.

D.22.11. teŋri: bk. G.1.1.

D.22.12. basmasar: (bk. {-mA} **G.3.22,** {-sAr} **G.3.11).** Bu çekimli fiil *bas-* fiiline eklenen *{-mA}* olumsuzluk eki ve *{-sAr}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *bas-* fiili "basmak, mahvetmek" (Gabain, 2007: 266), "baskın yapmak, hükmü altında tutmak" (Tekin, 2016: 295), "basmak, astırmak, üzerine çökmek, baskın yapmak, yenmek, ezmek, çökmek" (Ergin, 2010: 87) anlamlarındadır.

Etü.de "basmak, ezmek, zulmetmek, (birine) sürpriz saldırı yapmak vb." anlamlara gelen *bas-* fiili çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde anlam genişlemesiyle "yazdırmak, basmak" anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT: 370). Fiilin anlam genişlemesine uğramış haline ilk kez EUT döneminde rastlanılmaktadır ayrıca *bas-* fiilinin *{-A}* gerundium ile kalıplaşmasıyla ortaya çıkan *basa* "ve" bağlacı, "ayrıca, yine, yeniden" zarfı ve "ikide bir art arda" anlamına gelen *basa basa* gibi şekiller vardır (Şirin, 2019: 225).

Tat.: Etü. *bas-* fiili Tat.ta *bas-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *bas-* "Ayağa kalkmak, dik duruma gelmek; normalde ayaküstü durularak belli bir yerde (işte, durumda) yer almak; ayağı koyup adım atmak; dans adımı atmak, dans; ritmik hareket ile güç verip iş başarmak; bastırmak, …" (TTAS-I: 130) gibi birçok anlamı mevcuttur. Nuriyeva bu söz için *basmasa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bas-* fiili Ttü.de *bas-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *bas-* "Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak; küçük çocuklar ayakta durabilmek; bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek; sıkıştırarak yerleştirmek; bası işi yapmak, tab etmek; örtmek, bürümek, kaplamak; bir şey üzerine kalıp, mühür vb.yle iz yapmak; baskın yapmak; bir kimse bir yaşa girmek; duman, sis vb. çevreyi kaplamak, çökmek; basınç yaparak sıvı ve gazları itmek; kümes hayvanları kuluçkaya yatmak; uygunsuz vaziyette yakalamak; bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak." (TS: 262) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *basmasa* ifadesini kullanmıştır.

D.22.13. asra: bk. D.1.4.

D.22.14. yir: bk. G.4.7.

D.22.15. telinmeser: (bk. {-n-} FFYE **G.9.10,** {-mA} **G.3.22,** {-sAr} **G.3.11).** Bu kelime *tel-* fiiline eklenen *{-n-}* fiilden fiil yapan yapım eki, *{-mA}* olumsuzluk eki ve *{-sAr}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *tel-* fiili "delmek" (Bayat, 2020: 216) anlamına; Etü. *telin-* fiili de "delinmek, çatlamak" (Bayat, 2020: 216), "yarılmak, açılmak, delinmek" (Gabain, 2007: 298) anlamlarına gelmektedir. Bengü taşlarda *telin-* biçimi iki kez geçmiş ve her ikisinde de 'yer' kelimesiyle birlikte kullanılmıştır (Şirin, 2019: 226).

"delmek vb." anlamlarında kullanılan Etü. *tel-* fiili sadece Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde (ve devamı olan Ttü.de) *del-* olarak yaşamaktadır ve 'oy-' fiili de bu anlamı veren bir diğer kelimedir (EDPT: 490). Etü. *tel-* fiilinin türemiş hali olan *telin-* fiili de sadece Osmanlı Türkçesinde (ve devamı olan Ttü.de) *delin-* olarak yaşamaktadır (EDPT: 501).

Tat.: Etü. *tel-* veya *telin-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır, Nuriyeva kitabının sözlük kısmında bu fiilin anlamına yer vermemiştir. Nuriyeva bu söz için *yarılmasa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tel-* fiili Ttü.de /t/>/d/ ses değişimine uğrayarak *del-* olarak, Etü. *telin-* fiili de *delin-* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *delinmese* ifadesini kullanmıştır.

D.22.16. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.22.17. iliŋin: bk. il **G.3.12,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+(I)n} belirtme durum ek **G.1.10.**

D.22.18. törüŋün: bk. törü **D.1.22,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+n} belirtme durum ek **G.1.10.**

D.22.19. kim: bk. D.9.9**.**

D.22.20. artatı udaçı erti: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13,** u- fiili **D.10.2,** {-DAçI} **G.8.5,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9).**

Bu birleşik fiilli çekim *artat-* fiiine eklenen *{-U}* gerundiumu, *u-* fiiline eklenen *{-DAçI}* gelecek zaman eki ve *er-* ana yardımcı fiiline eklenen *{-DX}* geçmiş zaman ekiyle oluşmaktadır.

Etü. *u-* fiili asıl fiil iken zamanla yardımcı fiil kuruluşunda yer almıştır, buradaki çekimde de yardımcı fiil unsurudur (Şirin, 2019: 226).

Etü. *artat-* fiili "bozmak, harap etmek" (Ergin, 2010: 85), "tahrip etmek, yıkmak" (Tekin, 2016: 295), "bozmka, harap etmek, mahvetmek, mahvettirmek" (Bayat, 2020: 30) anlamlarına gelmektedir. *Artat-* fiili, aslen genellikle besinler için kullanılan "bozulmak, ekşimek, kötüye gitmek" anlamlarına gelen *arta-* fiilinden türemiştir, gerçek ve mecaz olarak "zarar görmek ya da bozmak" anlamlarını içermektedir (EDPT: 208).

Tat.: Etü. *artat-* fiil Tat.ta yaşamamaktadır. Bunun yerine *tart-* fiili kullanılmaktadır. Tat.ta *tart-* fiili "Zorla kendine yaklaştırma zıttı itmek; her ne olursa yakına sürükleyip hareket

ettirmek; belli bir şeyi sürüklemek, sürükleyip almak, araba kızak gibi hareketli araçları sürükleyip yürütmek; dönmek, dönerek girmek" gibi birçok anlamı mevcuttur (TTAS-III: 46-47). Ancak bunlar *artat-* fiilinin içerdiği anlamı tam olarak karşılamamaktadır.

Nuriyeva bu söz için "çekip alabilirdi" anlamındaki *tartıp ala alır idĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *artat-* fiili Ttü.de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *bozabilir(di)* ifadesini kullanmıştır.

D.22.21. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.22.22. ertin: (bk. emir çekimi **G.1.12).** Bu kelime Nuriyeva'da yer almadığı için karşılaştırma yapılmasının yanlış olacağından incelenmemiştir ve ayrıca değerlendirme kısmında da bundan söz edilecektir.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Her iki yazı dilinde de yaşadığı tespit edilen Etü. bas- fiili herhangi bir ses değişimine uğramamıştır: Etü. *bas-* > (Tat. *bas-*/ Ttü. *bas-*)

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Ttü. için karakteristik olarak görülen /t/>/d/ ses değişimine rastlanmaktadır: Etü. telin-> delin-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Paragrafın en sonunda yer alan 'Türk bodun' söz grubundan sonra Ercilasun'da yer alan *ertin* kelimesi, Nuriyeva'da bulunmamaktadır. Tezin ana çerçevesi Tat. ve Ttü. karşılaştırması olduğundan, bu kelime de karşılaştırılamayacağından ötürü değerlendirilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. bas- > (Tat. *bas-*/ Ttü. *bas-*) fiili her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. telin- (>*delin-*) fiilinin sadece Ttü.de yaşadığı tespit edilmiştir.

3. Etü. *artat-* fiilinin her iki yazı dilinde de yaşamadığı tespit edilmiştir.

KT, D: 23

NURİYEVA

ökün körgüṇin üčün igidmis bilgä qaγanïṇa ärmis barmïs ädgü iliṇä käntü jaṇïltïγ jablaq kigürtig. Jarïqlïγ qantan kälin jana ältdi sünüglig qantan kälipän sürä ältdi Ïduq Ötükän jïš (budu bardïγ ilgärü barïγma)

Ükĕn! Küreçegĕñe küre üzĕññĕ kütergen bilge ḳaġanıña, izgĕ ilĕñe üzĕñ tübenlĕk ḳıldıñ, naçar ĕşledĕñ. Ḳorallanġan ġasker sinĕ ḳuvdımı, söñgĕler bĕlen kilĕp ḳurḳıttılarmı? İzgĕ Ötüken yışlığınnan, ḫalıḳ, sin üzĕñ kittĕñ. Ĕlgerĕ, köngıġışḳa

Pişman ol! Yazgından dolayı seni yüceltmiş bilge kağanına, kutsal devletine kendin alçaklık yaptın, kötülük yaptın. Silahlanan asker seni kovdu mu, süngüler ile gelip korkuttular mı? Kutsal Ötüken ormanından, halk, sen kendin gittin. İleride, doğuya

ERCİLASUN

ökün! Küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın, ermiş barmış edgü iliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. Yaraklıg kantan kelip yańa iltdi? Süŋüglüg kantan kelipen süre iltdi? Iduk Ötüken y[ir bodun, bardıg. İlgerü] (barıgma)

pişman ol! İsyankârlığın yüzünden {seni} beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, güzel ülkene {sen} kendin yanıldın, kötülük getirdin. Silahlılar nereden {nasıl} gelip {sizi} dağıtarak uzaklaştırdılar? Mızraklılar nereden {nasıl} gelip {sizi} sürerek uzaklaştırdılar? Kutsal Ötüken toprağının halkı, gittiniz. Doğuya (gidenleriniz)

İnceleme:

D.23.1. ökün: (bk. emir çekimi **G.1.12).** Bu fiil, *ökün-* fiilinin teklik II. şahıs emir kipiyle çekimlenmiştir. Etü. *ökün-* fiili "nedamet etmek, pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmış, kendine gelmek, üzülmek, kendine dönmek" (Ergin, 2010: 108) anlamlarındadır.

Bengü taşlarda dört kez geçmekte (Şirin, 2019: 228) olan ve "pişman olmak üzülmek" anlamlarına gelen fiilin, Clauson hem ökün-/ökön- hem de *ükün-* şeklinde iki farklı okuyuşunun olduğunu, *ükün-* okuyuşunda fiilin kökünün "bir araya getimek, yığmak" anlamındaki *ük-* fiilinden türediğini belirtmektedir (EDPT: 111).

Tat.: Etü. *ökün-* fiili Tat.ta *ükĕn-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *ükĕn-* fiili "İş (işten) geçince kendi kaybını, kusurunu veya hatasını anlayıp kabul edip endişelenmek; herhangi bir istenen işin gerçekleşmesi için kaygılanmak" (TTAS-III: 726) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *ükĕn* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ökün-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *pişman ol* ifadesini kullanmıştır.

D.23.2. küregüŋün üçün: (bk. {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu edat grubu *küre-* fiiline eklenen *{-gU}* fiilden isim yapım eki, *{+ŋ}* için teklik II. kişi iyelik eki, *{+n}* belirtme durum eki ve *üçün* edatıyla oluşmuştur.

Etü. *küregü* kelimesi Thomsen ve Orkun tarafından *körgin/körğin* olarak okunmuş ancak Tekin; bu kelimenin Thomsen, Malov, Radloff ve diğer araştırmacılar tarafından yanlış okunduğunu, kelimenin *küre-* fiilinden *{-gU}* yapım ekiyle oluştuğunu, anlamın da

bağlama mükemmel şekilde uyduğunu ("kaçak olduğun için, itaatkar olmadığın için") ifade ederek okunuştaki hatayı düzeltmiştir (1988: 77).

Etü. *küre-* fiili sözlüklerde yer almamakta, Çağbayır *küregü* kelimesinin "özgür" anlamındaki *kür* isminden *{+A-}* yapım ekiyle türediğini belirtmektedir (ÖTS-III: 2902). Etü. *küregü* ismi "disiplinsizlik, itaatsızlık, kaçaklık, kaçış" (Bayat, 2020: 129) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *{-gU}* fiilden isim yapım eki fiillerden soyut isimler ve alet isimleri ve sıkça sıfat yapmaktadır ayrıca {-gUlUk} ve {-gUçI} ekleri de bu ekten türemiştir (Gabain, 2007: 52-53).

Tat.: Nuriyeva da bu kelimeyi *körgüŋin* olarak okumuş ve buna göre anlamlandırmıştır. Etü. *{-gU}* eki Tat.ta *{-gU}* olarak fiilden isim yapma işlevinde kullanılmaktadır (Öner, 2013: 81-82)

Etü. *küregü* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva Etü. *körgü* kelimesi için *küreçek* anlamını vermiştir ve *küreçek* Tat.ta "görecek, takdir, yazı" (KTTS: 243) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *küreçegĕñe küre* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *küregü* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *isyankârlığın yüzünden* ifadesini kullanmıştır.

D.23.3. igidmiş: bk. igid- **G.9.2,** {-mIş} **G.1.4.**

D.23.4. bilge kaganıŋın: bk. bilge ve kagan **G.1.6,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+(I)n} belirtme durum ek **G.1.10.**

D.23.5. ermiş barmış: (bk. {-mIş} **G.1.4).** Bu çekimli fiil, *er- bar-* ikilemesine eklenen *{-mIş}* geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *er- bar-* ikilemesi bengü taşlarda sadece dört yerde geçmektedir. Uçar, *er- bar-* ikilemesine verilen anlamları karşılaştırmış ve ikilemedeki *bar-* fiilinin "gitmek" anlamından ziyade "mevcut olmak, sahip olmak, bulunmak" anlamında eşsesli bir *bar-* fiilinin daha olabileceği görüşündedir (2019: 484).

Tat.: Etü. *er- bar-* ikilemesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü: Etü. *er- bar-* ikilemesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kalkınmış ve müreffeh* ifadesini kullanmıştır.

D.23.6. edgü: bk. G.2.6.

D.23.7. iliŋe: bk. il **G.3.12,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+A} yönelme durum eki **G.1.8.**

D.23.8. kentü: Etü. *kentü* "kendi, kendisi, kendi kendine" (Bayat, 2020: 118), "kendi, öz; kendin" (Tekin, 2016: 303) anlamlarına gelen bir dönüşlülük zamiridir. Etü.de *öz* ile birlikte ikileme oluşturmakta ve bengü taşlarda *öz*'den daha az yerde geçtiği için çağdaş

Türk dillerinde kendine pek yer bulamamış, yalnızca Ttü. ve Gagavuz Türkçesinde yaşamaya devam etmiştir (Şirin, 2019: 121, 230).

Tat.: **(bk.** öz için **G.9.21.)** Etü. *kentü* Tat.ta yaşamamaktadır. Bunun yerini *öz* zamiri almıştır. Nuriyeva bu söz için *üzěŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** kendi için **G.9.21.)** Etü. *kentü* Ttü.de "kendi" olarak yaşamaktadır. *Kendi* Ttü.de dönüşlülük zamiri olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *{sen} kendin* ifadesini kullanmıştır.

D.23.9. yaŋıltıg: bk. yaŋıl- **G.6.10,** {-DX} **G.1.9,** {+g} **G.6.22.**

D.23.10. yablak: bk. G.7.13.

D.23.11. kigürtüg: (bk. {-DX} **G.1.9,** {+g} şahıs eki **G.6.22).** Bu çekimli fiil *kigür-* fiiline eklenen *{-DX}* geçmiş zaman eki ve *{+g}* teklik II. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *kigür-* fiili aslen *kir-* fiilinin *{-gUr-}* yapım ekiyle türemiş halidir ancak daha Etü.den önce /-r-/ sesi erimiş ve *kigür-* olarak bengü taşlarda kullanılmıştır (Şirin, 2019: 230). Etü. *kir-* fiili "girmek, atılmak, dalmak; sığınmak, tabi olmak" (Tekin, 2016: 303) anlamlarındadır. Etü. *kigür-* ise "takdim etmek; sokmak; girdirmek; gidermek, ifa etmek, getirmek, yerine getirmek" (Bayat, 2020: 120), "içeri sokmak" (Gabain, 2007: 281) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *{-gUr}* eki ettirgen çatılı fiiller türeten bir yapım ekidir (Tekin, 2016: 91).

Tat.: Etü. *kigür-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında da bu kelimeye yer vermemiştir. Nuriyeva bu söz için *ĕşleděŋ* ifadesini kullanmıştır.

Etü. *{-gUr-}* yapım eki Tat.ta *{-gIr-}* olarak yaşayıp bazı /t/ ile biten fiillere gelmektedir (Poppe, 1963: 99).

Ttü.: Etü. *kigür-* fiili Ttü.de *{-gUr}* ekinin yaşamaması sebebiyle *girdir-/getir-* veya *sok-* olarak yaşamaktadır. Etü. *kigür-* fiilinin kökü olan *kir-* fiili /k-/>/g-/ ses değişimi sonucunda *gir-* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *getirdin* ifadesini kullanmıştır.

Etü. *{-gUr-}* yapım eki Ttü.de yaşamamaktadır, en son EAT dönemindeki metinlerde görülmüştür (Ergin, 2019: 220).

D.23.12. yaraklıg: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20).** Bu kelime *yarak* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *yarak* "silah" (Ergin, 2010: 121) anlamındadır. Şirin, aynı zamanda kelimenin 'yarık' olarak da okunduğu bilgisini verir (2019: 231).

Tat.: Etü. *yarak* için Nuriyeva kitabının sözlük kısmında "silah" anlamına gelen *koral* kelimesini vermiştir (BTT: 125). Etü. *yarak* ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Tat.ta *koral* "Saldırmak veya saklanmak için hizmet eden her türlü doğal veya özel yapılmış araç, eşya; herhangi bir işi yerine getirilirken faydalanılan araç, alet; her neye olursa ulaşma yolu, yöntemi" (TTAS-II: 155-156) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *ķorallanġan ġasker* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yarak* Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine *silah* kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için s*ilahlılar* ifadesini kullanmıştır.

D.23.13. kantan: (bk. *ka **D.9.8.,** zamir n **G.2.13).** Bu kelime **ka* soru zamirine eklenen *n zamiri* ve *{+DAn}* ayrılma durum ekiyle oluşmuştur. Etü. *kantan* "nereden" (Bayat, 2020: 136) anlamına gelmektedir.

Etü.de ayrılma durumu için kullanılan ayrı bir ek bulunmamakta, {+DA} bulunma durum eki kelimeye hem bulunma hem de ayrılma anlamı vermekte ancak nadir olarak kullanılan {+DAn} eki bu konudaki istisnadır (Tekin, 2016: 106-107). Bu kelimede de bunu görmekteyiz. Şirin Etü.de ayrılma durum eki olmadığı halde ve imlada ünlü seslerin yazılmamasından dolayı kelimenin *kandın* veya *kantın* olarak okunmasının mümkün olduğu halde, bu kelimenin *kantan* olarak okunmasını şaşırtıcı bulur, EUT'den itibaren yerini 'kayudın/kayutın' soru sözüne bırakır (2019: 231).

Tat.: Nuriyeva bu kelimenin Tat.taki karşılığı olarak *kayan* kelimesini vermiştir (BTT: 127). Tat.ta *kayan* kelimesinin kökenini aradığımızda Ahmedyanov'un bu kelimeyi madde başı olarak vermediğini tespit ettik.

Tat.ta *kayan* "Nereden; neden, ne için, ne sebeple, niçin (azarlamalı sorma ses tonuyla söylenir)" (TTAS-II: 79) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için belli bir ifade kullanmamıştır.

Etü. *{+DAn}* ayrılma durum eki Tat.ta *{+DAn}* olarak yaşamaktadır (Öner, 2013: 132).

Ttü.: Etü.de **ka* soru zamirinin yerini Ttü.de *ne* ve türevi olan *nere* soru zamiri aldığı için bu kelime Ttü.de *nereden* olarak yaşamaktadır.

Etü. *{+DAn}* ayrılma durum eki Ttü.de *{+DAn}* olarak yaşamaktadır (Korkmaz, 2009: 24, 301-311). Ercilasun bu söz için *nereden {nasıl}* ifadesini kullanmıştır.

D.23.14. kelip: bk. kel- fiili **G.11.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.23.15. yańa: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu kelime *yań-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *yań-* fiili "yaymak, dağıtmak, hezimete uğratmak" (Tekin, 2016: 314), "yaymak, saçmak, dağıtmak, bozmak" (Ergin, 2010: 121) anlamlarına gelmektedir. "bozguna uğratmak" vb. anlama gelen *yań-* fiili sonradan *yay-* olarak görülmektedir (EDPT: 942).

Söz sonundaki /ń/ sesinin EUT.de /n/ ve /y/ olarak iki ağzın oluşmasında etkili olduğu bilinmektedir. Ancak Şirin, Türk Kağanlığı döneminde yazıldığı bilinen Ongin bengü taşının I. satırında 'yay-' fiilinin görülmesinin, /ń/ sesinin EUT'den önce de genizsi özelliğini kaybettiğine kanıt olabileceğini belirtmektedir (2019: 232).

Tat.: Etü. *yań-* fiili Tat.ta *ceyĕl-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva *yań-* fiilini sözlük kısmında *yay-* olarak ele alıp "yenmek, kovmak" anlamlarını vermiştir (BTT: 125).

Nuriyeva bu söz için belli bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *yań*- fiili Ttü.de *yay*- olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yay*- fiili "Bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek biçimde sermek; birçok kimseye duyurmak; çevreye dağılmasına sebep olmak; sınırı genişletmek; koyun, inek vb.ni otlatmak; dağınık ve düzensiz bir biçimde saçmak, dağıtmak; ışık kaynağı, ışığı kendinden dışarıya doğru çeşitli yönlere göndermek" (TS: 2558) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *dağıtarak* ifadesini kullanmıştır.

D.23.16. iltdi: (bk. kapalı /e/ **G.1.12,** {-DX} **G.1.9).** Bu kelime *ilt*- fiiline eklenen *{-DX}* geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur. Etü. *ilt*- fiili "iletmek, göndermek, sevk etmek, rehberlik etmek" (Ergin, 2010: 96), "götürmek, hücum etmek" (Gabain, 2007: 274) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *ilt*- fiilinde söz başında kapalı /e/ olduğu için fiil *elt*- olarak da okunabilmektedir. Clauson, fiilin fiziksel olarak "taşımak" anlamında olduğunu ancak bazı anlam genişlemeleriyle "(bir şeyi) getirmek, (bir şeyi) götürmek" anlamını kazandığını; fiilin tek heceli mi yoksa çok heceli mi olduğu ve iki heceliyse ikinci hecenin /e/ mi yoksa /i/ mi olduğu konusunun belirsiz olduğunu ancak asıl şeklinin tek heceli olmasının daha muhtemel olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 132).

Tat.: Etü. *ilt*- fiili Tat.ta *ilt*- olarak yaşamaktadır. Tat.ta *ilt*- "Götürüp taşıyıp oturtup nereye olursa alıp gitmek; her ne olursa alıp gitmek; savaşta, işte yönetici olarak alıp gitmek, sürüklemek; herhangi bir şeye sebep olmak getirmek" (TTAS-I: 381) anlamlarında yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için Nuriyeva bu söz için *ḳuvdımı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ilt*- fiili Ttü.de *ilet*- olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 233). Ttü. *ilet*- "Götürmek, ulaştırmak, nakletmek, geçirmek; elektrik akımı, ısı, gaz vb.ni bir yerden başka bir yere götürmek" (TS: 1174) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *uzaklaştırdılar* ifadesini kullanmıştır.

D.23.17. süŋüglüg: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20).** Bu kelime *süŋüg* ismine eklenen *{+lXg}* isimden isim yapım ekidir. "Mızrak, süngü" (Bayat, 2020: 204; Gabain, 2007: 295) anlamlarına gelen *süŋüg* kelimesinin kökü *süŋüş-* ve *süŋüş* kelimelerinin de kökü olan **süŋ-* fiili olması muhtemeldir (Şirin, 2019: 233).

Clauson da *süŋüg* kelimesinin **süŋ-* kökünden gelmiş olabileceğini ve "mızrak, kargı" anlamlarına geldiğini ifade eder (EDPT: 834). Etü. *süŋüglüg* ise "mızraklı asker" (Tekin: 308) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *süŋüg* Tat.ta *söŋgĕ* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 233). Tat.ta *söŋgĕ* "Uzun ince saplı batırma silahı (avda ve savaşta kullanılan); mızrağa benzer eşya" (TTAS-II: 720) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *sõñgĕler bĕlen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *süŋüg* Ttü.de *süngü* olarak yaşamaktadır (Şirin, 2019: 233). Ttü.de *süngü* "Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah; mezar başına nişan olarak dikilen sırık; ısıtma kazanında kömürün karıştırılmasını sağlayan demir çubuk; kavlakları düşürmek için kullanılan sivri uçlu, uzun çelik çubuk" (TS: 2181) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *mızraklılar* ifadesini kullanmıştır.

D.23.18. kantan: bk. D.23.13.

D.23.19. kelipen: bk. kel- **G.11.23,** {-pAn} gerundiumu **D.1.18.**

D.23.20. süre: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu kelime *sür-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *sür-* fiili "sürmek, kovmak, sürgün etmek" (Bayat, 2007: 204) anlamlarında kullanılmaktadır.

Temel olarak “arabayla gitmek, ilerletmek” gibi anlamları olan Etü. *sür-* fiili anlam genişlemesiyle “Sabanla sürmek, bir uğraşı sürdürmek, zaman geçirmek” anlamlarını edinmiştir (EDPT: 844). Şirin de *sür-* fiilinin çok katmanlı bir anlama sahip olduğunu, “önüne katıp götürmek”, “sürgün etmek”, “yaşam sürmek”, “el sürmek, ovmak”, “yürümek”, “pulluk veya sabanla toprağı işlemek”, “hayvan gütmek”, “at sürmek” gibi zengin anlam alanı olduğunu belirtmektedir (2019: 233).

Tat.: Etü. *sür-* fiili /ü/>/ö/ ses değişimi sonucunda *sör-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *sör-* “Toprağı sürmek; ayak altındaki çamuru, karı vb. sıyırıp gitmek; öfkelenip dövüp kovmak, tamamen kovup göndermek; sürgüne göndermek; ömür, hayat vb. şeyleri alıp barmak, geçirmek, yaşamak, hayat sürmek” (TTAS-II: 718) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva kitabının sözlük kısmında “kuv-, sör-” anlamlarını vermiştir (BTT: 129). Nuriyeva bu söz için belli bir kelime kullanmamış, ‘süre iltdi’ sözü için *ḳurḳıttılarmı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sür-* fiili Ttü.de herhangi bir değişikliğe uğramadan *sür-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *sür-* “Yönetip yürütmek, sevk etmek, devam etmek; önüne katıp götürmek; uzatmak, ileri doğru itmek; dokundurmak, değdirmek; oturduğu, bulunduğu yerden, ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, nefyetmek; bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, dökmek, serpmek; bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak; yasal olmayan yolla piyasaya para çıkarmak; herhangi bir durum içinde bulunmak; pulluk veya sabanla toprağı işlemek; olmaya devam etmek; zaman geçmek; bitki, ot yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek; olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak” (TS: 2185) anlamlarına sahiptir.

Ercilasun bu söz için *sürerek* ifadesini kullanmıştır.

D.23.21. iltdi: bk. ilt- **D.23.16,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.23.22. ıduk: bk. D.10.18.

D:23.23. Ötüken yir: bk. Ötüken **G.3.9,** yir **G.4.7.**

D.23.24. bodun: bk. G.1.18.

D.23.25. bardıg: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22.**

D.23.26. ilgerü: bk. G.2.10.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ü/>/ö/ görülmektedir: Etü. sünüg>sönögĕ ve Etü. sür->sör-

2. Ttü.de ünlü seslerin değişmeden kullanıldığı kelimeler tespit edilmiştir: Etü. sünüg>süngü, Etü. sür->sür-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. *{-gUr-} ({-gIr-})* yapım ekinin sadece Tat.ta yaşadığı tespit edilmiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, Ercilasun'un *küregüŋün üçün* olarak okuduğu söz grubunu *körgüŋin küre* olarak okumuş *küreçegĕñe küre* olarak aktarmış ve dolayısıyla Ercilasun'dan farklı bir anlam vermiştir: *Yazgından dolayı*. Ercilasun ise bu ifadeye *isyankârlığın yüzünden* anlamını vermiştir.

2. Nuriyeva, *jarïqlïγ qantan kälin jana ältdi sünüglig qantan kälipänsürä ältdi* cümlesini "Silahlanan asker seni kovdu mu, süngüler ile gelip korkuttular mı?" anlamındaki *Ķorallanġan ġasker sinĕ ķuvdımı, söñgĕler bĕlen kilĕp ķurķıttılarmı?* cümlesiyle aktarmıştır. Ancak burada yapılan aktarma Nuriyeva'nın anlamsal yönden asıl metinden uzaklaştığını göstermektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. ilt- > (Tat. *ilt-/* Ttü. *ilet-*), Etü. süŋüg > (Tat. *söŋgĕ/* Ttü. *süngü),* Etü. sür- > (Tat. *sör-/* Ttü. *sür-*) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. ökün *(>ükĕn),* Etü. kantan *(>kayan)* kelimeleri sadece Tat.ta yaşamaktadır.

3. Etü. kentü *(>kendi),* Etü. kigür- *(>girdir-)* kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

4. Etü. Küregü, Etü. *er- bar-*, Etü. *yarak*, Etü. *yań-* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 24

NURİYEVA

bardïγ qurïγaru barïγma bardïγ barduq jirdä ädgüg ol ärinč: qanïṇ subča jügürti söṇüküṇ taγča jatdï bägilik urï oγlïṇ qul boltï silik kïz oγlïṇ küṇ boltï Bilmädüküčün (jablaqïṇïn üčün äčim qaγan uča bardï)

Bardık, könbatışḳa yörĕdĕk. Barġan cirĕnde sinĕñ kötken reḫetlĕk ul iken: ḳanıñ sular kĕbĕk aḳtı, söyeklerĕñnen tavlar öyĕldĕ, bek ir balalarıñ ḳol buldı, sölĕktey ḳızlarıñ ḳolġa eylendĕ. Şularnı añlamavıġız, sĕzneñ naçar ġamellerĕgĕz arḳasında abıyım ḳaġan üldĕ.

Gittik, batıya doğru yürüdük. Gittin yerlerde senin istediğin rahatlık şu imiş: kanın sular gibi aktı, kemiklerinden dağlar oluştu, bey oğulların kul oldu, sülük gibi kızların kula döndü. Şunları anlamamanız, sizin kötü işlerinizden dolayı amcam kağan öldü.

ERCİLASUN

bardıg; kurıgaru barıgma bardıg. Barduk yirde edgüg ol erinç: Kanıŋ subça yügürti, süŋüküŋ tagça yatdı. Beglik urı ogluŋ kul boltı; işilik kız ogluŋ küŋ boltı. Bilmedüküçün, [yablakıŋın üçün eçim kagan uça bardı].

gitti; batıya gidenleriniz gitti. Gittiğiniz yerlerde kazancınız (!) şu oldu: Kanınız su gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yattı. Beyliğe layık erkek evlatlarınız kul oldu; hanımlığa layık kız evlatlarınız cariye oldu. Bilmediğ(iniz) için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti {vefat etti}.

İnceleme:

D.24.1. bardıg: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22.**

D.24.2. kurıgaru: bk. G.2.14.

D.24.3. barıgma: bk. bar- **G.7.31,** {-gmA} **G.11.15.**

D.24.4. bardıg: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} **G.1.9,** {+g} teklik II. şahıs eki **G.6.22.**

D.24.5. barduk yirde: bk. bar- **G.7.31,** {-DUk} **G.9.20,** yir **G.4.7,** {+DA} **G.1.3.**

D.24.6. edgüg ol: bk. edgü **G.2.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20,** ol **G.3.3.**

D.24.7. erinç: bk. D.3.13.

D.24.8. kanıŋ: (bk. {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11).** Bu kelime *kan* ismine eklenen *{+ŋ}* teklik II. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü.de *kan* hem "han, kağan" anlamında hem de "damarlarda akan yaşamsal kırmızı sıvı, kan" anlamındadır. Şirin, eşsesli bu kelimenin bağlamdan ayırt edilebileceğini belirtir (2019: 234). Burada "damarlardaki yaşamsal sıvı" anlamıyla kullanılmıştır.

Tat.: Etü. *kan* Tat.ta *kan* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kan* "Organizmada damarlar boyunca hareket edip duran kırmızı sıvı (derinin gözeneklerini besleyip maddelerin değişimini sağlar); bir kandan, bir ana veya babadan olma ile bağlı yakın akrabalık hakkında; malzemelerin kökeni, cinsi hakkında; savaş meydanında mücadele edip ölmek, ölüm" (TTAS-II: 38) anlamlarında kullanılmaktadır.

Karahanlı Türkçesinden itibaren kendini gösteren söz başındaki /k/>>/h/ ses değişimi sonucunda kan kelimesinin "han, kağan" anlamı kullanımdan kalkmıştır. Tat.ta Nuriyeva bu söz için *ḳanıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kan* Ttü.de de *kan* olarak yaşamaktadır. Tat.ta olduğu gibi Ttü.de de *kan* kelimesi sadece "damardaki kırmızı sıvı" anlamıyla yaşamaktadır. "Atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı; soy" (TS: 1292) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *kanınız* ifadesini kullanmıştır.

D.24.9. subça: bk. sub **D.11.1,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.24.10. yügürti: (bk. {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *yügür-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *yügür-* fiili "koşmak, yürümek" (Bayat, 2020: 263), "çabuk koşmak" (Gabain, 2007: 313), koşmak, akmak" (Tekin, 2016: 316) anlamlarındadır. "Bir insanın, atın veya mecaz yoluyla diğer şeylerin hızlı koşması" anlamına gelen *yügür-* fiili çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde çeşitli ses değişiklikleriyle yaşamaktadır (EDPT: 914).

Etü. *yügür-* fiili *kan* ile birlikte kullanıldığında mecazlaşarak "akmak" anlamını edinmiştir (Şirin, 2019: 235).

***Tat.:* (bk.** {-DX} **G.1.9).** Etü. *yügür-* fiili *yögĕr-* olarak yaşamaktadır (BTT: 126). Tat.ta *yögĕr-* fiili "Ayakları çabuk çabuk değiştirip pek kuvvetli adımlarla çok hızlı hareket etmek; çok süratle varmak (tren, otomobil vb.nin hareketi hakkında); çevik hareket etmek (eller hakkında); çabuk geçmek (zaman hakkında); akmak, taşarak akıp gitmek (sıvılara göre); her ne olursa bir istikamette uzağa gitmek, uzamak (yollar, patikalar, telefon direkleri vb.); aniden, kısa bir aralıkta her ne olursa (kişide) ruhsal görünümün değişmesi; her ne olursa vaziyete uymak; her ne olursa işi başarmaya, oldurmaya çalışarak ilerlemek" (TTAS-I: 464) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *aḳtı* ifadesini kullanmıştır.

***Ttü.:* (bk.** {-DX} **G.1.9).** Etü. *yügür-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *aktı* ifadesini kullanmıştır.

D.24.11. süŋüküŋ: (bk. {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11).** Bu kelime *süŋük* ismine eklenen *{+ŋ}* teklik II. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü.de *süŋük* "kemik" (Bayat, 2020: 204) anlamında kullanılmaktadır. Etü.de "kemik" anlamına gelen *süŋük* kelimesinin kökünün, geçişsiz bir fiil olan ve *süŋüg*, *süŋüş-* ve *süŋüş* kelimelerinin de ortak kökü olan *süŋ- fiili olduğunu ve çeşitli şekillerde yaşadığı için kelimenin aslının 'süŋük' mü yoksa 'süŋök' mü olduğu sorununu çözmenin zor olduğunu söyleyen Clauson, kanıtların daha çok 'süŋök' okunuşunun doğruluğunu gösterdiğini belirtmektedir (EDPT: 838).

Tat.: Etü. *süŋük* Tat.ta *söyek* olarak yaşamaktadır (BTT: 129). Tat.ta *söyek* "İnsan, hayvan teninde iskeletini oluşturan sert cisimlerden biri; kemikten veya kemik karıştırıp işlenen"

(TTAS-II: 719) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *söyekleréŋnen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *süŋük* Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine *kemik* kullanılmaktadır. Ancak *kemik* kelimesi XIX. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar, öncesinde *süŋük* kullanılmıştır (Şirin, 2019: 235). Ercilasun bu söz için *kemiğiniz* ifadesini kullanmıştır.

D.24.12. tagça: bk. tag **D.12.6,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.24.13. yatdı: (bk. {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *yat-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur. Etü. *yat-* "yatmak, uzanmak; belli bir vaziyet almak" (Bayat, 2020: 256), "yatmak, uzanamak; yığılmak" (Ergin, 2010: 121) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *yat-* fiilinin bengü taşlarda temel anlamıyla kullanılmayıp "(kemik için) yığılmak" anlamında ve **K.24.13.**'te "(bir yerde) kalmak" mecazıyla kullanıldığını ifade eder (2019: 236).

Tat.: Etü. *yat-* fiili Tat.ta *yat-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yat-* fiili "Bütün vücutla bir şey üstünde yatay halde olmak (kişi ve hayvanlar hakkında); dinlenmek veya uyuma amacıyla ayakta durup yörüyüp duran durumdan yatay ve düz hale geçmek; her ne olursa yere yerleşmiş, bırakılmış olmak; herhangi bir yerde korunmak, herhangi bir kişinin gözetiminde olmak; yaşamak, hayat sürmek; uzun süre boyunca nerde olursa olmak, durmak, yaşamak; normalde 'yer altı, kabir, tabut' sözleriyle gelip ölmek, gömülmek manasını verir; her ne olursa bir yeri alıp sürekli olarak sahip olup yayılmak; herhangi bir şeyin üstüne yayılıp kaplayıvermek; [bir yere] yerleşmiş gibi olmak, [orada] hüküm sürmek; gönül, can, yürek, kulak sözleriyle birlikte kullanıldığında 'benzemek, faydalı olmak, uygun olma' anlamlarını verir; giyim hakkında, üste şu veya bu kıyafette olma,

oturma; herhangi birinin borcuna, görevine müdahale etmek; herhangi bir işle meşgul olma ya da herhangi bir göreve, olaya hazırlık yapma, hazırlanmatedarik yapmak" anlamlarında ve yardımcı fiil olarak da kulanıldığı kelimeye çeşitli anlamlar kazandırmaktadır (TTAS-III: 657).

Nuriyeva bu söz için *öyěldě* ifadesini kullanmıştır. Tat.ta *öyěl-* fiili "yığılmak, kümeleşmek" (KTTS: 374) anlamlarına gelmektedir.

Ttü.: Etü. *yat-* fiili Ttü.de de *yat-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yat-* "Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak; uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek; yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek; geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak; boş yere beklemek; işlemez, çalışmaz duruma durumda kalmak; bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek; belli bir süreyi cezaevinde geçirmek; ölü gömülmüş olmak; düz bir duruma gelmek, düzleşmek; cinsel ilişkide bulunmak; bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak; heves etmek, eğilmek; bulunmak, var olmak; olumsuz veya başarısız bir sonuç almak; işsiz kalmak, çalışmamak; bilerek yenilmek, şike yapmak" (TS: 2551) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *yattı* ifadesini kullanmıştır.

D.24.14.beglik: bk. beg **G.1.21,** {+lIk} İİYE **D.7.5.**

D.24.15. urı ogluŋ: bk. urı **D.7.6,** og(u)l **G.1.15,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11.**

D.24.16. kul: bk. D.7.7.

D.24.17. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} **G.1.9.**

D.24.18. işilik: bk. D.7.9.

D.24.19. kız ogluŋ: bk. kız **D.7.10,** og(u)l **G.1.15,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11.**

D.24.20. küŋ: bk. D.7.11.

D.24.21. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} **G.1.9.**

D.24.22.bilmedüküçün: bk. bil- **G.5.27,** {-mA} **G.3.22,** {-DUk} **G.9.20,** üçün **G.9.1.**

D.24.23. yablakıŋın üçün: bk. yablak **G.7.13,** {+ŋ} için teklik II. kişi iyelik eki **G.8.11,** {+n} belirtme durum ek **G.1.10,** üçün **G.9.1.**

D.24.24. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.24.25. uça bardı: bk. uça bar- **D.16.3,** {-DX} **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ü/>/ö/ görülmektedir: *Etü. yügür- >yögĕr-, Etü. süŋük>söyek*

2. Bu paragrafta her iki yazı dilinde de değişmeyen ünlü ve ünsüz seslerin varlığı tespit edilmiştir: Etü. kan > *(Tat. kan/ Ttü. kan),* Etü. yat- > *(Tat. yat-/ Ttü. yat-)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf için yapılan okuma ve aktarmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kan > *(*Tat. *kan/* Ttü. *kan),* Etü. yat- > *(*Tat. *yat-/* Ttü. *yat-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *yügür->yögĕr-* ve Etü. *süŋük>söyek* kelimeleri sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, D: 25

NURİYEVA

Bašlaju qïrqïz qaγanïγ balbal tikdim. Türk budunïγ atï küsi joq bolmazun tijinqaŋïm qaγanïγ ögim qatunïγ kötürmiš täŋri il birigmä täŋri türk budun atï küsijok bol (mazun tijin özimin ol täŋri)

Başta abıyım ḳaġan ḫörmetĕne ḳırġız ḳaġannan balbal ḳuydırdım. Törkiy ḫalıḳnıñ isĕmĕ, köçĕ yuḳ bulmasın dip, atam ḳaġannı, anam ḳatunnı kütergen Teñrĕ, il tözĕrge yardem itken Teñrĕ, törkiy ḫalıḳnıñ isĕmĕ, köçĕ yuḳ bulmasın dip, ul Teñrĕ üzĕmnĕ

Önce amcam kağan adına Kırgız kağanından/kağanı için balbal koydurdum. Türk milletinin adı, gücü yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yücelten Tanrı, devlet kurmaya yardım eden Tanrı, Türk milletinin adı, gücü yok olmasın diye, o Tanrı beni

ERCİLASUN

Başlayu Kırkız kaganıg balbal tikdim. Türk bodunug adı küsi yok bolmazun tiyin kaŋım kaganıg, ögüm katunug kötürmiş Teŋri, il birigme Teŋri, Türk bodun adı küsi yok bolmazun [tiyin özümün, ol Teŋri]

Kırgız kağanından başlayarak balballar diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem katunu yükseltmiş olan Tanrı, il {devlet ve ülke} vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanıyok olmasın diye beni, o Tanrı

İnceleme:

D.25.1. başlayu: bk. baş **D.2.14,** {+lAyU} eki **D.16.5.**

D.25.2. Kırkız kaganıg: bk. Kırkız **D.4.12,** kagan **G.1.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.25.3. balbal: bk. D.16.7.

D.25.4. tikdim: bk. tik- **D.16.8,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.25.5. Türk bodunug: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.25.6. adı: bk. at **D.7.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.25.7. küsi: bk. kü **D.4.23,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.25.8. yok bolmazun: bk. yok **G.3.6,** bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22,** {-zun} eki **D.11.6.**

D.25.9. tiyin: bk. D.11.7.

D.25.10. kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.25.11. kaganıg: kagan **G.1.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.25.12. ögüm: bk. ög **D.11.13,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.25.13. katunug: bk. katun **D.11.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.25.14. kötürmiş Teŋri: bk. kötür- **D.11.19,** {-mIş} **G.1.4,** Teŋri **G.1.1.**

D.25.15. il: bk. G.3.12.

D.25.16. birigme Teŋri: bk. bir- **G.5.8,** {-gmA} **G.11.15,** Teŋri **G.1.1.**

D.25.17. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.25.18. atı: bk. at **D.7.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.25.19. küsi: bk. kü **D.4.23,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.25.20. yok bolmazun: bk. yok **G.3.6,** bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22,** {-zun} eki **D.11.6.**

D.25.21. tiyin: bk. D.11.7.

D.25.22. özümün: bk. öz **G.9.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.25.23. ol: bk. G.3.3.

D.25.24. Teŋri: bk. G.1.1.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf için yapılan okuma ve aktarmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Bu paragraftaki kelimelerin tümü daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için burada tekrar değerlendirilmemiştir.

KT, D: 26

NURİYEVA

qaγan olurtdï ärinč. Näṇ jïlsïγ budunqa olurmadïm ičrä ašsïz tašra tonsïz jabïz jablaq budunta üzä olurtïm. Inim Kül tigin birlä sözläšdimiz qaṇïmïz äčimizqaz (γanmïš budun atï küsi joq bolmazun)

ḳaġan itĕp küterdĕ. Bay ḫalıḳ bĕlen idare iterge utırmadım. Ḳarını aç, tıştan şere (kiyĕmsĕz) mĕskĕn hem tübensĕtĕlgen ḫalıḳḳa ḳaġan buldım. Ĕnĕm Kültĕgin bĕlen kiñeştĕk. Etiyĕbĕz, tuġanıbız ḳazanġan ḫalıḳ isĕmĕ, köçĕ yuḳ bulmasın

kağan yapıp yüceltti. Zengin halk ile başa geçmedim. Karnı aç, dıştan/dışı çıplak (kıyafetsiz), çaresiz ve aşağılanmış halka kağan oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, akrabamızın kazandığı milletin adı, gücü yok olmasın

Kagan olurtdı erinç. Neŋ yılsıg (?) bodunka olurmadım. İçre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablak bodunta üze olurtum. İnim Kön Tigin birle sözleşdimiz. Kaŋımız, eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun]

Kağan olarak oturttu. Asla varlıklı (?) bir millete hükümdar olmadım. Karınları aç, sırtları çıplak, perme perişan bir millete hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile anlaştık. Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın

İnceleme:

D.26.1. kagan: bk. G.1.6.

D.26.2. olurtdı: bk. olur- **G.1.9,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} **G.1.9.**

D.26.3. erinç: bk. D.3.13.

D.26.4. neŋ: bk. G.8.10.

D.26.5. yılsıg: Etü. *yılsıg* kelimesi sadece burada geçmekte (hapax legomenon), dolayısıyla kelimenin *yılsıg* olarak okunması gerektiği bile kesin değildir (Şirin, 2019: 238). Etü.de *yılsıg* için "zengin, varlıklı" (Ergin, 2010: 122), "refah içinde, müreffeh" (Tekin, 2016: 315), "karanın çok olması" (Bayat, 2020: 258) anlamları verilmiştir. Clauson *yılsıg*

kelimesini *yılışıg* olarak okumuştur ve kökünü "ılımak, ısınmak" anlamındaki *yılı-* fiiline götürmektedir (EDPT: 933).

Tat.: Etü. *yılsıg* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır, Nuriyeva *yılsıg* kelimesine kitabının sözlük kısmında yer vermemiştir. Nuriyeva bu söz için *bay* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yılsıg* Ttü.de yaşamamaktadır. Erclasun bu söz için *varlıklı* ifadesini kullanmıştır. Ancak anlamı kesin olmadığı için soru işareti *(?)* eklemiştir.

D.26.6. bodunka: bk. bodun için **G.1.18,** {+GA} için **G.1.8.**

D.26.7. olurmadım: bk. olur- **G.1.9,** {-mA} **G.3.22,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.26.8. içre: bk. G.2.19.

D.26.9. aşsız: (bk. {+sXz} İİYE **G.5.6).** Bu kelime *aş* ismine eklenen *{+sXz}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *aş* "aş, yiyecek, yemek, kurban yemeği, kurbanlık; kakım" (Bayat, 2020: 32) anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson, genel anlamıyla "yiyecek" anlamına geldiğini ancak Orta Türkçe döneminden itibaren Farsçadaki 'āş' ile karışmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 253).

Tat.: Etü. *aş* Tat.ta *aş* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *aş* ismi "Her ne olursa yol ile (pişirip kızartıp) hazırlanan yemeye veya içmeye yarayan yiyecek, azık; birinciye verilen çorbalı yemek; genellikle yemek yemeyi, nimeti kabul etmeyi anlatır; misafir toplantısı" (TTAS-I: 94) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *aç* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *aş* Ttü.de *aş* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *aş* "Yemek" (TS: 171) anlamında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *aç* ifadesini kullanmıştır.

D.26.10. taşra: bk. taş **G.12.10,** {+rA} yön gösterme durum eki **G.2.19.**

D.26.11. tonsuz: (bk. {+sXz} İİYE **G.5.6).** Bu kelime *ton* ismine eklenen *{+sXz}* isimden isim yapım ekiyle oluşmuştur.

Etü. *ton* "giyecek, elbise, don" (Bayat, 2020: 222), "üst giyim" (Tekin, 2016: 311) anlamlarında kullanılmış bir kelimedir. Clauson, "giysi, giyecek" anlamlarına sahip olan bu kelimenin Sakaca 'tauna'dan geldiği görüşünü, Türklerin "kıyafet" için yerel bir kelimelerinin olmamasını mümkün görmediği için, reddeder ve ikisi arasındaki benzerliğin rastlantısal olduğunu belirtir (EDPT: 512). Ayrıca Etü.de kadınlar için kullanılan *uzun tonlug* ifadesi de *ton* kelimesinin daha o dönemde mecazlaşmaya uğradığını göstermektedir ve kök biçiminin bengü taş ve diğer yazıtlarda geçmemektedir (Şirin, 2019: 239), bu da *tonsuz* kelimesinin ileri öge olduğunu gösterir (Aksan, 2015: 92-100).

Tat.: Etü. *ton* ismi Tat.ta /o/>/u/ ses değişimiyle *tun* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *ton* için *kiyĕm* anlamını vermiştir.

Tat.ta *tun* “Kürkten dikilen dışı sıcak giysi; kıyafet, dış giyim; yeryüzünü, bitkileri, yapıları kaplayan kar, toz vb. şeyler hakkında; hayvanın yünü, derisi” (TTAS-III: 165) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *şere (kiyĕmsĕz)* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ton* ismi Ttü.de /t/>/d/ ses değişimiyle *don* olarak yaşamaktadır. Ayrıca eşsesli olarak var olan *don,* hava olayının ve at kılının renginin de ismidir (Şirin, 2019: 239). Ttü.de *don* ismi “Giysi; vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot” (TS: 703) anlamlarına gelmektedir.

Don kelimesi anlam daralmasıyla TS’de geçen anlamları edinmiştir (Şirin, 2019: 239) ancak genel olarak bakıldığında Etü.den Ttü.ye kadarki dönemde anlam genişlemesine uğradığı görülür (Arslan Erol, 2018: 518). Ercilasun bu söz için *çıplak (kıyafetsiz)* ifadesini kullanmıştır.

D.26.12. yabız yablak: (bk. yablak **G.7.13).** Bu söz grubu *yabız* ve *yablak* kelimelerinden oluşan bir ikilemedir. Daha önce *yablak* “fena, kötü, yavuz, düşmanca” anlamlarına geldiği belirtilmişti.

Etü. *yabız* kelimesi de “fena kötü” (Bayat, 2020: 256), “yavuz, fena, kötü, perişan” (Ergin, 2010: 1220) anlamlarına gelmektedir. Clauson *yabız* kelimesini *yavız* olarak inceleyip kelime kökünü de *yav- fiiline götürmekte; kelimenin her anlamda “kötü” anlamına geldiğini, genellikle “ahlaken kötü” veya “sakıncalı, uğursuz” gibi anlamlara geldiğini ancak Türkçede daha çok “kötü bir yolda, talihsiz bir durumda” gibi anlamlarıyla tercih edildiğini ifade etmektedir. Yine Clauson, kelimenin çağdaş Türk yazı dillerinde “kötü” anlamıyla yaşadığını ancak Osmanlı Türkçesinde tuhaf bir evrilmeyle “zalim”, buna bağlı olarak “sert”, “yaman” ve buna bağlı olarak da “iyi” anlamını edinmiştir (EDPT: 881).

Etü. *yabız yablak* ikilemesi "kötü, fena" (Bayat, 2020: 256) anlamlarına gelmektedir. Anlamlarına bakıldığında her iki kelimenin de eşanlamlı kelimelerle kurulan ikileme olduğu görülmektedir (Aydın, 1997: 420).

Tat.: Etü. *yabız* Tat.ta /b/>/v/ ses değişimi sonucunda *yavız* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva *yabız* için "yavız, güçsüz" anlamlarını vermiştir (BTT: 125). Tat.ta *yavız* "Acımasız, kötü, menfur; kişiye karşı olan, ona kaygı getiren, merhametsiz; zehirli, güçlü, kötü; kurnaz, hilekar; acı, sert" (TTAS-III: 621) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *yabız yablak* ikilemesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *měskěn hem tübensětělgen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yabız* Ttü.de /b/>/v/ ses değişimi sonucunda *yavuz* olarak yaşamaktadır. Ancak Etü.de görülen olumsuz anlamından Ttü.de uzaklaşmış, tam zıttı bir anlam edinmiştir.

Ögel, EAT'de de "kötülük, fenalık, korkunçluk, şiddet" anlamlarının yanında "iyilik" anlamının da kullanılmaya başlandığını Sultan I. Selim'e 'yavuz' unvanının verilmesinde de bu anlam iyileşmesinin görülmesine bağlamaktadır (2000-II: 99, 101).

Aksan, *yabız* kelimesinin on iki yüzyıl boyunca varlığını olumsuz bir anlamda sürdürmüş ve son dört yüzyılda anlam iyileşmesine uğradığı haliyle yaşamakta olduğunu ifade edip bu durumun da kelimenin bengü taşlardan önceki zamanlarda da var olduğuna dair bir kanıt olabileceğini belirtmiştir (1974: 9). Ercilasun bu söz için *çaresiz ve aşağılanmış* ifadesini kullanmıştır.

D.26.13. bodunta: bk. bodun **G.1.18,** {+DA} **G.1.3.**

D.26.14. üze: bk. D.1.1.

D.26.15. olurtum: bk. olur- **G.1.9,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.26.16.inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.26.17. Köl Tigin: (bk. tigin **G.13.25).** İlteriş Kağanın küçük oğlu, Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir. İncelenen bengü taş onun adına *Bilge Kağan* tarafından diktirilmiştir.

Köl kelimesinin okunuşu konusunda ihtilaflar mevcuttur. Ercilasun kelimenin köl olarak okumasının daha doğru olduğunu ifade edip bunu da Kaşgarlı Mahmut'un Karluk büyüklerine köl irkin unvanı verilmesinin altında, unvan verilen kişinin aklının birikmiş bir göle benzetilmesi olduğu açıklamasına dayandırmaktadır (2016: 14).

Kaşgarlı Mahmut'un açıklamasına binaen Bazin de kelimenin *köl* olarak okunması gerektiği sonucuna varır (2016: 213).

Thomsen, *köl* kelimesinin *kül* okunması gerektiğini ancak bunun çiçek ismi olan 'kül' ile bağlantısının olmadığını ki zaten çiçek olan 'kül' kelimesinin Farsçadan alıntı olduğunu, Etü.de *kül* kelimesinin "yiğit, kahraman" anlamlarındaki *külig* kelimesine bağlanmasının daha mantıklı olacağını ifade ederek *köl* kelimesini *kül* olarak okumuştur (2011: 97).

Clauson, ünlü sesin belirsiz olduğunu ancak kelimenin *kül* okunması gerektiğini, Kaşgarlı Mahmut'un açıklamasının mantık dışı olduğunu, Çince okunuşlarının kelimenin *kül* olarak okumasını gerektirdiğini ifade etmektedir (EDPT: 715).

Ünal da Kaşgarlı Mahmut'un "göl" anlamından dolayı *köl* okumasını halk etimolojisine bağlar, köken ve anlam olarak bir bağlantısının olmadığını sadece ses bilgisel benzerliğinden kaynaklı *köl* okuduğunu ileri sürüp aslen kelimenin Çince okunuşundan 'kür' ifadesini açıkça kelimeyi *kül* okumaya yönelttiğini ifade eder (2015: 275).

Tat.: Etü. *köl* Tat.ta *kül* olarak yaşamaktadır (BTT: 126). Tat.ta *kül* "Her taraftan kenarlardan etrafını çevirmiş doğal havza; suyun dökülüp toplanıp meydana gelmiş küçük havza; küçük su birikintisi" (TTAS-II:) anlamında yaşamaktadır.

Nuriyeva da *köl* kelimesini *kül* olarak okumuştur. Nuriyeva bu söz için *Kültĕgin* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *köl* Ttü.de /k/>/g/ ses değişimi sonucunda *göl* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *göl* "Oluşması genellikle tektonik, volkanik vb. olaylara bağlı olan, toprakla çevrili, derin ve geniş, tuzlu veya tuzsuz durgun su örtüsü; yapay su birikintisi" (TS: 959) anlamlarındadır. Ercilasun bu söz için *Köl Tigin* ifadesini kullanmıştır.

D.26.18. birle: bk. G.4.27.

D.26.19. sözleşdimiz: (bk. {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-ş-} FFYE **D.6.12,** {-DX} ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *söz* ismine eklenen *{+lA-}* isimden fiil yapım eki, *{-ş}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+mXz}* çokluk I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *söz* ismi "söz, emir, buyruk" (Bayat, 2020: 202), "söz, haber, mesaj" (Tekin, 2016: 308) anlamlarına gelmektedir. Etü. *söz* geniş anlamıyla "Konuşulan herhangi bir şey" içeriğe göre "laf, konuşma, ifade" anlamlarına geldiğini ancak görünüşe göre Etü. *sab*

kelimesinden daha kısa söyleyişler için kullanılır ve XI. yüzyıldan önce nadiren kullanıldığı bilinmektedir (EDPT: 860).

Etü. *sözle-* fiili "söylemek" (Gabain, 2007: 294), "söylemek, konuşmak, nutuk, konuşma" (Bayat, 2020: 202) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *sözleş-* fiili "söyleşmek, konuşmak, sözleşmek" (Ergin, 2010: 111), "sözleşmek, konuşup anlaşmak" (Tekin, 2016: 308), "konuşmak, sözleşmek" (Bayat, 2020: 202) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *söz* Tat.ta /ö/>/ü/ ses değişimi sonucunda *süz* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *süz* "söz, kelime; ifade; konuşma, sohbet; verilen söz, ant; fikir, görüş; nasihat; tenkit; dedikodu" (KTTS: 424) anlamlarına gelmektedir. Etü. *sözle-*, Tat.ta *söyle-* olarak yaşamakta ve "söylemek, demek; anlatmak, bildirmek; göstermek, aksettirmek" (KTTS: 417) anlamlarındadır.

Etü. *sözleş-* ise Tat.ta *söyleş-* olarak yaşamakta ve "Dilden faydalanma, fikrini dille söyleyip iletebilmek; birisi ile konuşmak, sohbet etmek; söz söylemek, anlaşmak" (TTAS-II: 715) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *kiŋeştĕk* ifadesini kullanmıştır. *Kiŋeş-* fiili Tat.ta "danışmak, fikir sormak" (KTTS: 209) anlamlarındadır.

Ttü.: Etü. *söz* ismi Ttü.de *söz* olarak, Etü. *sözle-* fiili Ttü.de *söyle-* olarak, Etü. *sözleş-* fiili de Ttü.de *söyleş-* olarak yaşamaktadır.

Etü. *sözleş-* fiilinin Ttü.deki karşılığı olarak hem *söyleş-* hem de *sözleş-* fiili kullanılmaktadır. Aslen aralarında ufak da olsa anlam farklılığı bulunmakta ancak Etü. *sözleşdimiz* ifadesinin metne verdiği anlam göre her iki fiil de uygun düşmektedir.

Ttü.de *söyleş-* fiili "Karşılıklı konuşmak, hasbihal etmek, sohbet etmek; bir işin nasıl yapılması gerektiği konusunda konuşmak, müzakere etmek" (TS: 2152) anlamlarındadır. Ttü. *sözleş-* fiili ise "Herhangi bir iş konusunda birbirine karşılıklı söz vermek; belli bir yerde, belli bir saatte buluşmayı kararlaştırmak" (TS: 2156) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *anlaştık* ifadesini kullanmıştır.

D.26.20. kaŋımız: bk. kaŋ **D.5.12,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.26.21. eçimiz: bk. eçi **D.5.8,** {+mXz} çokluk I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.26.22. kazganmış bodun: bk. kazgan- **D.9.11,** {-mIş} **G.1.4,** bodun **G.1.18.**

D.26.23. atı küsi: bk. at **D.25.6,** kü **D.4.23,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.26.24. yok bolmazun: bk. yok **G.3.6,** bol- **G.1.4,** {-mA} **G.3.22,** {-zun} eki **D.11.6.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik olan /ü/>/ö/, /o/>/u/ ses değişimleri görülmektedir: Etü. ton>tun, Etü. köl>kül

2. Ttü.de ünlü seslerin değişmeden kullanıldığı kelimeler tespit edilmiştir: Etü. köl>göl, Etü. ton>don

3. Etü. sözleş- > *(Tat. söyleş-/ Ttü. söyleş-)* ve Etü. aş > (Tat. *aş / Ttü. aş*) kelimelerinin ünlülerinin her iki yazı dilinde de değişmeden kullanıldığı tespit edilmiştir.

4. Bu paragraftaki ünsüzler dikkate alındığında Ttü. için karakteristik olan /t/>/d/ ve /k/>/g/ ses değişimleri görülmektedir: Etü. ton>don, Etü. köl>göl

5. /-b-/>/-v-/ ses değişiminin görüldüğü kelime her iki yazı dilinde de bu değişime uğramıştır: Etü. yabız > *(Tat. yavız/ Ttü. yavuz)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf için yapılan okuma ve aktarmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. aş > (Tat. *aş / Ttü. aş*), Etü. ton > (Tat. *tun/* Ttü. *don),* Etü. yabız > *(*Tat. *yavız/* Ttü. *yavuz),* Etü. köl > (Tat. *kül*/ Ttü. göl), Etü. *sözleş- > (Tat. söyleş-/ Ttü. söyleş-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *yılsıg* her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 27

NURİYEVA

tijin türk budun üčün tün udïmadïm küntüz olurmadïm inim Kül tigin birlaäki šad birlä ölü jitü qazγantïm anča qazγanïp biriki budunïγ ot sub qïlmadïm män (özim qaγan olurtukïma) (jir saju)

Dip, Törkiy ḫalḳı öçĕn tönĕn yoḳlamadım, köndĕz utırmadım, üzĕmnĕŋ ĕnĕm Kültegin hem ikĕ şad bĕlen bĕrge ḫelden tayıp, ilnĕ torgızdım. İlnĕ yavlaġanda, yanımda yeşevçĕ ḫalıḳlarġa ut-suv ḳılmadım (naçarlıḳ) tiydĕrmedĕm. Üzĕm ḳaġan bulıp idare ite başlaġaç, cir sayın

Diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım; kendim, kardeşim Köl Tigin ve iki şad ile (içinde bulunduğumuz) durumdan kurtulup, devleti ayağa kaldırdım. Devleti ele geçirince, yanımda yaşayan halkları ateş ve su kılmadım (kötülük) değdirmedim. Kendim kağan olup yönetmeye başlayınca, her yere

ERCİLASUN

tiyin, Türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadı[m]. İnim Köl Tigin birle, iki şad birle ölü, yitü kazgantım. Ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım. Men (özüm kagan olurtukıma), [yir sayu]

diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Köl Tigin ile, iki şad ile ölesiye, bitesiye {çalışıp} kazandım. Öyle kazandım ki birlik olmuş mileti ateşle su haline getirmedim. Ben (kağan olduğumda), oraya buraya

İnceleme:

D.27.1. tiyin: bk. D.11.7.

D.27.2. Türk bodun: bk. Türk **G.1.5,** bodun **G.1.18.**

D.27.3. üçün: bk. G.9.1.

D.27.4. tün: bk. G.2.17.

D.27.5. udımadım: (bk. {-mA} eki **G.3.22,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9).** Bu çekimli fiil *udı-* fiiline eklenen *{-mA}* olumsuzluk eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+m}* teklik I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *udı-* fiili "uyumak" (Bayat, 2020: 234) anlamındadır. Clauson, *udı-* fiilinin *u* isminden türediğini ve temelde "uyumak" anlamına sahip olup çeşitli mecaz anlamlar edindiğini, daha eski dönemlerde kan, süt gibi sıvılar için "kesilmek, pıhtılaşmak" anlamlarının hala Hakas Türkçesinde yaşadığını, sonraki dönemlerde organlar için "uyuşmak" ayrıca daha genel anlamıyla "kayıtsız" ya da "uyuşuk" anlamlarında kullanıldığını ifade eder (EDPT: 42).

Etü. *udı-* fiilinin çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli ses değişiklikleriyle yaşamasının sebebi çoğunlukla /d/>>/y/ ses değişiminden kaynaklanmakta, bazı Türk yazı dillerinde /d/>>/z/ olmuş, bazısında ise /d/ korunmuştur (Şirin, 2019: 242-243).

Tat.: Etü. *udı-* fiili Tat.ta *oyu-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *udı-* fiilinin karşılığı olarak 'yokla-' ve 'oyı-' fiillerini vermiştir (BTT: 131). Tat.ta *oyı-* "uyumak; uyuklar hale gelmek; uyuşmak (el, kol için)", "mayalanmış halde koyulaşmak, katılaşmak; kan pıhtılaşmak" (KTTS: 368) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *yoklamadım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *udı-* fiili Ttü.de *uyu-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *uyu-* fiili "Uyku durumunda olmak; ilaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak; işlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek; çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek" (TS: 2431) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *uyumadım* ifadesini kullanmıştır.

D.27.6. küntüz: Etü. *küntüz* "gündüz, gündüzün" (Bayat, 2020: 128) anlamındadır. Clauson, "gece" anlamındaki *tün* kelimesinin zıttı olan ve "gündüz" anlamında olan *küntüz* kelimesinin eski dönemlerde *kün* ve başka bir örneği ile karşılaşılmayan {-tüz} yapım ekiyle oluştuğunu ifade etmektedir (EDPT: 729). İkinci kısmın ek mi yoksa kelime mi olduğu konusu kesin değildir (Şirin, 2019: 243).

Tat.: Etü. *küntüz* Tat.ta *köndĕz* olarak yaşamaktadır (BTT: 127). Tat.ta *köndĕz* "Sabah ile gece arasındaki vakit; sabah ile gece arasındaki vakitte" (TTAS-II: 265) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *köndĕz* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *küntüz* /k-/>/g-/ ve /-t-/>/-d-/ ses değişimleri sonucunda Ttü.de *gündüz* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *gündüz* "Günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü; gündüz vaktinde" (TS: 1006) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *gündüz* ifadesini kullanmıştır.

D.27.7. olurmadım: bk. olur- **G.1.9,** {-mA} **G.3.22,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.27.8.inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.27.9. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.27.10. birle: bk. G.4.27.

D.27.11. iki şad: bk. iki **D.1.8,** şad **G.1.20.**

D.27.12. birle: bk. G.4.27.

D.27.13. ölü yitü: (bk. öl- **G.6.22,** yit- **D.7.3,** {-U} gerundiumu **G.1.13).** Etü. *ölü yitü* ifadesi yakın anlamlı iki kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu bir ikilemedir (Aydın, 1997: 420).

Tat.: Etü. *ölü yitü* ikilemesi Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için belli herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *ölü yitü* ikilemesi Ttü.de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *ölesiye, bitesiye {çalışıp}* ifadesini kullanmıştır.

D.27.14. kazgantım: bk. kazgan- **D.9.11,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

D.27.15. ança: bk. G.5.7.

D.27.16. kazganıp: bk. kazgan- **D.9.11,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.27.17. biriki bodunug: bk. biriki **G.1.16,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.27.18. ot: Etü. *ot* "ateş" (Ergin, 2010: 107) anlamındadır. Gerçek anlamı "ateş" olan, ara sıra mecazlaşarak "öfke" anlamında kullanılan Etü. *ot* kelimesini bazen EUT'de 'oot' olarak yazılması onu hem "çimen, bitki" anlamındaki 'ot' kelimesinden ayırır hem de /o/ sesinin uzun ünlülü olduğunu gösterir (EDPT: 34).

Tat.: Etü. *ot* ismi /o/>/u/ ses değişimi sonunda Tat.ta *ut* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *ut* "Yanan malzemeyi sarıveren yanıcı gazlar, alev; ışık kaynağı cihazlardan yayılan ışık; gözlerdeki ışık (normalde kişinin ruh halini bildirir); elektrik; ateş etmek; yangın; herhangi birini ele geçiren güçlü his, duygu; istekli, heyecanlı karakterli, çevik, atılgan (kişi hakkında)" (TTAS-III: 320) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *ut* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ot* Ttü.de *od* olarak karşımıza çıkmakta ancak Ttü.de de "ateş" anlamındaki *od,* günümüzde etkin olarak kullanılmamaktadır. Bunun yerine *ateş* kelimesi kullanılmaktadır.

Şirin, *ot* kelimesinin kök olarak gösterilebileceği bazı kelimeler olduğunu, bunlara örnek olarak *ocak* (ot+çuk>otçuk>otçak>oçok/oçuk>ocak), *odun* (ot+uŋ'dan) ve *oda* (ot+a+g>otağ>oda) kelimelerinin verilebileceğini belirtir (2019: 244).

Ercilasun bu söz için *ateşle* ifadesini kullanmıştır.

D.27.19. sub: bk. D.11.1.

D.27.20. kılmadım: kıl- **G.10.7,** {-mA} **G.3.22,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.27.21. men: bk. G.2.22.

D.27.22. özüm: bk. öz **G.9.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.27.23. kagan: bk. G.1.6.

D.27.24. olurtukıma: bk. olur- **G.1.9,** {-DUk} **G.9.20,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** {+A} yönelme durum eki **G.1.8.**

D.27.25. yir sayu: bk. G.9.6.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ü/>/ö/, /u/>/o/, /o/>/u/ görülmektedir: Etü. küntüz>köndĕz, Etü. udı->oyu-, Etü. ot>ut

2. Ttü. için bakıldığında ünlü seslerin değişmediği görülür: Etü. küntüz>gündüz, Etü. udı->uyu-

3. Ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde her iki yazı dilinde de /d/>/y/ ses değişimi görülmektedir: Etü. udı- > (Tat. *oyu*-/ Ttü. *uyu*-)

4. Ttü. için karakteristik olan /k/>/g/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. küntüz>gündüz

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva asıl metinde yer alan *ölü jitü qazyantïm* cümlesini aktarırken bire bir aktarma yoluna gitmemiş, "(içinde bulunduğumuz) durumdan kurtulup, devleti ayağa kaldırdım." anlamına gelen *bĕrge ẖelden tayıp, ilnĕ torgızdım* cümlesi ile aktarmıştır. Ericlasun *ölü, yitü kazgantım* cümlesini *ölesiye, bitesiye {çalışıp} kazandım* olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. udı- > (Tat. *oyu*-/ Ttü. *uyu*-), Etü. küntüz > (Tat. *köndĕz*/ Ttü. *gündüz*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. ot *(>ut)* kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, D: 28

NURİYEVA

barmïš budun ölü jitü jadaγïn jalaṇïn jana kälti. Budunïγ igidäjin tijin jïrγaru oγuz budun tapa ilgärü qïtan tatabï budun tapa birgärü tabγač tapa uluγ sü äkijägirmi… (süṇüšdim anta)

yörgen ḫalıḳ, ḫelden tayıp, yalan-ayaḳ ceyevlep yene ḳayttılar. Ḫalıḳnıñ helĕn yaḫşırtıym dip, sulġa, tönyaḳta, uġız ḫalḳına ḳarşı; alda, könçıġışḳa, ḳıtan, tatabı ḫalḳına ḳarşı; uñġa, könyaḳḳa, tabġaçḳa ḳarşı zur ġasker bĕlen unikĕ tapḳır suġıştıḳ.

Giden halk, bundan vaz geçip, yalın ayak yürüyerek yeniden geri döndüler. Halkın durumunu iyileştireyim diye, solda kuzeyde Oğuz halkına karşı; önde doğuda Kıtay, Tatabı halkına karşı; sağa güneye Çin'e karşı çok askerle on iki savaş verdik.

ERCİLASUN

barmış bodun ölü yitü, yadagın yalıŋın yana kelti. Bodunug igideyin tiyin yırıgaru Oguz bodun tapa, ilgerü Kıtań, Tatabı bodun tapa, birigerü Tabgaç tapa ulug sü iki yigir[m](i süledim); [süŋüşdüm. Anta]

gitmiş olan millet ölerek, biterek, yayan yapıldak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay, Tatabı halklarına doğru, güneyde Çin'e doğru on iki {kez} büyük ordu (yürüttüm); savaştım. Ondan

İnceleme:

D.28.1. barmış: bk. bar- **G.7.31,** {-mIş} **G.1.4.**

D.28.2. bodun: bk. G.1.18.

D.28.3. ölü yitü: bk. öl- **G.6.22,** yit- **D.7.3,** {-U} gerundiumu **G.1.13.** ölü yitü **D.27.13.**

D.28.4. yadagın yalıŋın: (bk. {+n} araç durum eki **D.11.24).** Bu kelime *yadag yalıŋ* ikilemesine eklenen *{+n}* araç durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *yadag* "yayan" (Bayat, 2020: 251) "yaya" (Ergin, 2010: 120), "yaya, piyade" (Tekin, 2016: 313) anlamlarındadır.

/d/ ünsüzünün XI. yüzyıldan itibaren değişime girmesiyle (/-d-/ > /-ḍ-/ > /-y-/, /-z-/), /y-/ sesinin korunması veya /y-/>/c-/ değişiminin görülmesiyle ve /-g/ sesinin erimesi veya /-g/>/v/ değişimiyle *yadag* kelimesi çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli (yaya, jayav, cöö, çazag vb.) şekillerde kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 245).

Etü. *yalıŋ* ise "yalın, çıplak" (Bayat, 2020: 252) anlamlarındadır. Clauson, *yalıŋ* kelimesinin "çıplak" anlamında olup *yal- fiil kökünden geldiğini ileri sürmekte ve 'çıplak' kelimesinin Osmanlı Türkçesinde *yalıŋ*'dan daha yaygın kullanıldığı ifade etmekte, bunun dışında *yalaŋgaç* kelimesinin de bazı Türk yazı dillerinde aynı anlamıyla kullanıldığını belirtmektedir (EDPT: 929). yalıŋ~yalaŋ denkliğinden dolayı *yalaŋ* ve bunun ses değişimine uğramış halleri Batı Türkçesi dışındaki tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde yaşamaktadır (Şirin, 2019: 245).

Etü.de *yadag yalıŋ* yakın anlamlı kelimelerle oluşmuş bir ikilemedir (Aydın, 1997: 421).

Tat.: **(bk.** /d/>/y/ için **G.1.18).** Etü. *yadag* Tat.ta /y-/ > /c-/, /-d-/>/-y-/ ve /-g/>/v/ ses değişimleri sonucunda *ceyev* olarak yaşamaktadır (BTT: 125). Tat.ta *ceyev* "Herhangi bir araca oturmadan, kendi ayaklarıyla gitmek" (TTAS-III: 812) anlamındadır.

Etü. *yalıŋ* ise Tat.ta *yalan* ve *yalangaç* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva *yalaŋ* olarak madde başı aldığı kelimenin karşılığını "yalangaç, şere" kelimeleriyle vermiştir (BTT: 125).

Etü. *yadag yalıŋ* ikileme olarak Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *yalan-ayaḳ ceyevlep* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **(bk.** /d/>/y/ için **G.1.18).** Etü. *yadag* Ttü.de /d/>/y/ ve /-g/> Ø ses değişmeleriyle *yaya* olarak kullanılmaktadır.

Etü. Etü. *yalıŋ* ise /ŋ/>/n/ ses değişimi sonucunda *yalın* olarak yaşamaktadır. Ancak *yaya yalın* şeklinde bir ikileme Ttü.de kullanılmamaktadır.

D.28.5. yana: bk. D.10.5.

D.28.6. kelti: bk. kel- fiili **G.11.23,** {-DX} **G.1.9.**

D.28.7. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.28.8. igideyin: bk. igid- **G.9.2,** {-AyIn} **G.7.2.**

D.28.9. tiyin: bk. D.11.7.

D.28.10. yırıgaru: bk. yırı **G.1.22,** {+GArU} **G.2.10.**

D.28.11. Oguz bodun: bk. Oguz **D.22.7,** bodun **G.1.18.**

D.28.12. tapa: (bk. {-A} gerundiumu **G.1.13).** Bu edat *tap-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur ve kalıplaşmıştır. Etü.de "-e doğru" anlamını veren bu kelime hem edat hem de yön bildiren zarf olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 86).

Şirin, *tapa* edatının bengü taşlarda kavim, yer ve ülke adlarının yalın durumlarıyla kullanıldığını belirtir (2019: 246).

Tat.: Etü. *tapa* Tat.ta *taba* olarak ve {+n} araç durum ekiyle çekimlenmiş olarak *taban* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *taba* ve *taban* kelimelere yönelme durumuyla bağlanan bir edattır (Öner, 2013: 257). Nuriyeva bu söz için *(ḫalḳın)a ḳarşı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *taba* edatı Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine *karşı, doğru* gibi edatlar kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *(halkın)a doğru* ifadesini kullanmıştır.

D.28.13. ilgerü: bk. G.2.10.

D.28.14. Kıtań: bk. D.4.15.

D.28.15. Tatabı bodun: bk. Tatabı **D.4.16,** bodun **G.1.18.**

D.28.16. tapa: bk. D.28.12.

D:28.17. birigerü: bk. G.2.12.

D.28.18. Tabgaç: bk. G.4.26.

D.28.19. tapa: bk. D.28.12.

D.28.20. ulug: Etü. *ulug* "ulu, büyük, seçkin, seçme, asil" (Bayat, 2020: 234) "ulu, büyük; yaşlı" (Tekin, 2016: 312) anlamlarındadır. Clauson, *ulug* kelimesinin gerçek ve mecaz anlamlarıyla "büyük" anlamında olup ayrıca 'büyükbaba' ve 'büyük oğul' için de kullanıldığını, kelimenin *u* ismi ve *u-* fiili ile anlamsal bağı olmadığı için muhtemelen kök halinde olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 136).

Etü. *ulug* kelimesinin kök mü yoksa gövde mi olduğu konusu tartışmalıdır ve bu tartışmayı başlatan W. Bang'tır, ona göre 'ilig' (il+lig) yapısında olduğu gibi *ulug* da "temel" anlamında bolca kullanılmış olan 'ul' kökünden {+lXg} yapım ekiyle oluşmuştur (Bang'dan aktaran Şirin, 2019: 247).

Tat.: Etü. *ulug* Tat.ta /u-/>/o-/ ses değişimi sonucunda *olı* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva Etü. *ulug* için kitabının sözlük kısmında 'zur, olı' karşılıklarını kullanmıştır (BTT: 131).

Tat.ta *olı* “Yaş olarak daha büyük, önden doğan; ihtiyar, büyük; boyut, uzunluk, içerik bakımından kendi benzerlerinden büyük [olan]; itibarlı, saygın, muhterem; önemi, faydası büyük olan, övgüye, saygıya layık; gücü, verimi ile ayrılan, derin, güçlü, büyük” (TTAS-II: 468) anlamlarındadır.

Nuriyeva bu söz için *zur* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ulug* Ttü.de son sesteki /g/’nin düşmesiyle *ulu* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *ulu* “Erdemleri bakımından çok büyük, yüce; çok yüksek, çok büyük olan (şey)” (TS: 2414) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *büyük* ifadesini kullanmıştır.

D.28.21. sü: bk. G.3.19.

D.28.22. iki yigirmi: bk. iki **D.1.8,** yigirmi ve sayı sistemi **D.11.23.**

D.28.23. süledim: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.** Bu kelime Nuriyeva’nın okumasında ve aktarmasında verilmemiştir.

D.28.24. süŋüşdüm: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.28.25. anta: bk. G.2.18.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /u/>/o/ görülmektedir: Etü. ulug>olı

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. karakteristik olmasa da /y/>/c/ ses değişimi görülmektedir: Etü. yadag>ceyev

3. Her iki yazı dilinde de /d/>/y/, /ŋ/>/n/ ve /-g/>/Ø/ ses değişimi görülmektedir: Etü. yadag > (Tat. *ceyev/* Ttü. *yaya*), Etü. yalıŋ > (Tat. *yalan, yalangaç/*Ttü. *yalın*), Etü. ulug > (Tat. *olı*/ Ttü. ulu)

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Ercilasun'un *iki yigir[m](i süledim)* olarak okuduğu bu ifadedeki *süledim* kelimesi Nuriyeva'da yer almamaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yadag > (Tat. *ceyev/* Ttü. yaya), Etü. yalıŋ > (Tat. *yalangaç/* Ttü. *yalın)*, Etü. ulug > (Tat. *olı*/ Ttü. ulu) kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. tapa *(>taba)* sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, D: 29

NURİYEVA

kisrä täŋri jarlïqazu qutïm bar üčün ülügim bar üčün öltäči budunïγ tirigrü igitim jalaŋ budunïγ tonlïγ čïγan budunïγ bai qïltïm az budunïγ üküš qïltïm ïγar älligdä (ïγar qaγanlïγda jäg qïltïm tört buluŋdaqï)

Annan soŋ, Teŋrĕ yarlıḳaġanı öçĕn, beḫĕtĕm bulġanġa, ölĕşĕm bar öçĕn, ülesĕ ḫalıḳnı tormışḳa ḳaytardım, küterdĕm. Yalanġaç ḫalıḳnı kiyĕmlĕ, yarlı ḫalıḳnı bay ḳıldım. Az ḫalıḳnı küp ḳıldım. Işanıçlı illĕge (devletlĕge), ışanıçlı ḳaġannarġa izgĕlĕk ḳıldım, dürt yağımdağı

Ondan sonra, Tanrı bağışladığı için, talihim olduğundan, payım olduğu için, ölmeye başlamış olan halkı hayata döndürdüm, yükselttim. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin yaptım. Az halkı çok yaptım. Güvenilir yöneticiye, güvenilir kağanlara kutsiyet verdim, dört tarafımdaki

ERCİLASUN

kisre Teŋri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igit(t)im. Yalıŋ bodunug tonlug, çıgań bodunug bay kıltım; az bodunug üküş kıltım. Igar illigde, ka[ganlıgda yig kıltım. Tört buluŋdakı]

Sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim. Çıplak milleti giyimli, yoksul milleti zengin kıldım; az milleti çok kıldım. İtibarlı (?) devleti olanlardan, {itibarlı} kağanı olanlardan daha üstün hale getirdim. Dört bir yandaki

İnceleme:

D.29.1. kisre: bk. G.5.25.

D:29.2. Teŋri: bk. G.1.1.

D.29.3. yarlıkazu: bk. yarlıka- **G.9.20,** {-zU} III. şahıs emir çekimi **D.11.6.**

D.29.4. kutum: bk. kut **G.9.22,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.29.5. barüçün: bk. bar **G.9.23,** üçün **G.9.1.**

D.29.6. ülügüm: (bk. {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *ülüg* ismine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *ülüg* "kut, saadet; pay, hisse" (Bayat, 2020: 241) "kısmet, pay, nasip; baht, şans" (Ergin, 2010. 119), "talih, kader, kısmet; kısım, bölük" (Tekin, 2016: 313) anlamlarındadır. Etü. *ülüg, üle-* fiilinden türemiş, "pay, bölüm" anlamlarından soyut olarak "kader, kısmet" anlamları edinmiş ve de çağdaş Türk yazı dillerinde, eşanlamlısı olan 'ülüş'ten daha az yaygın bir kelimedir (EDPT: 142).

Aksan, *ülüg* kelimesinin kökü olarak *ül-* fiilini alır ve bu *ül-* fiiline bengü taşlarda rastlanılmadığından dolayı *ülüg* kelimseini ileri öge olarak ele almaktadır (2015: 96).

Tat.: Etü. *ülüg* Tat.ta yaşamamakta, bunun eş anlamlısı olan 'ülüş'ten ses değişikliğiyle Tat.ta kullanılan *ölĕş* bulunmaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *ülüg*'ün anlamını "ölĕş, kisek" olarak vermiştir (BTT: 131). Nuriyeva bu söz için *ölĕşĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ülüg* Ttü.de yaşamamaktadır. Tat.ta olduğu gibi 'ülüş'ten gelişen fiil şekli olan *üleş-* kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *kısmetim* ifadesini kullanmıştır.

D.29.7. bar üçün: bk. bar **G.9.23,** üçün **G.9.1.**

D.29.8. ölteçi bodunug: bk. öl- **G.6.22,** {-DAçI} **G.8.5,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.29.9. tirgürü: bk. tir- **G.10.22,** {-gUr} eki **D.23.11,** {-U} gerundiumu **G.1.13.**

D.29.10. igit(t)im: bk. igit- **G.9.2,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.29.11. yalıŋ bodunug: bk. yalıŋ **D.28.6,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.29.12. tonlug: bk. ton **D.26.11,** {+lXg} İİYE **G.9.20.**

D.29.13. çıgań bodunug: bk. çıgań **G.10.1,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.29.14. bay kıltım: bk. bay kıl- **G.10.7,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.29.15. az bodunug: bk. az **G.10.8,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.29.16. üküş kıltım: bk. üküş **G.6.20,** kıl- **G.10.10,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.29.17. ıgar: Etü.de "değerli, sevgili, kıymetli" (Tekin, 2016: 300), "gayrı, başka, diğer; kuvvetli; ağır, değerli, önemli, hürmetli; inanılmış" (Bayat, 2020: 101) anlamlarına gelen bu kelime bengü taşlarda yalnızca üç yerde geçmekte ve sonraki dönemlerde rastlanmamaktadır (Şirin, 2019: 249).

Clauson, Soğdça *ug'r* kelimesinden alıntı olabileceğini ve muhtemel anlamının da "güçlü" olduğunu ifade eder (EDPT: 89).

Tat.: Etü. *ıgar* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ışanıçlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ıgar* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *itibarlı* ifadesini kullanmış ancak emin olunmadığını belirtmek için (?) ile göstermiştir.

D.29.18. illigde: bk. il **G.3.12,** {+lXg} İİYE **D.2.14,** {+DA} **G.1.3.**

D.29.19. kaganlıgda: bk. kagan **G.1.6,** {+lXg} İİYE **D.2.14,** {+DA} **G.1.3.**

D.29.20. yig: bk. G.4.15.

D.29.21. tört: bk. D.2.1.

D.29.22. buluŋdakı: bk. buluŋ **D.2.2,** {+DA} **G.1.3,** {+GI} **G.2.19.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *kisre Teŋri yarlıkazu, kutum bar üçün* ifadesinde Ercilasun, 'Teŋri yarlıkazu'yu *Tanrı bağışlasın* şeklinde aktarmış ancak Nuriyeva *kutum bar* ifadesine ait 'üçün'

edatını *Teŋri yarlıkazu* ifadesi için de ortak kullanıldığını varsayarak *Teŋrĕ yarlıḳağanı öçĕn* olarak aktarmıştır.

2. *Igar illigde, ka[ganlıgda yig kıltım* cümlesindeki *yig kıltım* ifadesi Nuriyeva tarafından *izgĕlĕk ḳıldım* olarak aktarılmıştır. Ancak *yig* kelimesinin anlamına bakıldığında Nuriyeva'nın bu aktarması doğru görünmemektedir. Nuriyeva'nın *izgĕlĕk* olarak aktarması için kelimenin *edgü* olması gerekmekte ancak burda "daha iyi" gibi bir anlama sahip olan *yig* kullanılmış ve metne bir (diğer milletlerle) karşılaştırma anlamı katmıştır. Bu sebeple Ercilasun'un yaptığı aktarma daha doğru görünmektedir: *İtibarlı (?) devleti olanlardan, {itibarlı} kağanı olanlardan daha üstün hale getirdim*.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *ülüg* ve Etü. *ıgar* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

2. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 30

NURİYEVA

(30) budunïγ qop baz qïltïm jaγïsïz qïltïm qop maṇa körti. Isig küčig birür bunča törüg qazγanïp inim Kül tigin özinčä kärgäk boltï (bultï). Qaṇïm učduqda inim Kül tigin ji (ti jašda qaltï on jašda)

ḫalıḳlarnıñ suġışıp tuḳtattım, miña küp ḫalıḳ ḳuşıldı. Şulay aḳılın, köçĕn birĕp, miña ilnĕ, idareně torġızırġa bulışḳan ĕnĕm Kültegin üldĕ. Atam - ḳaġan ülgende, ĕnĕm Kültegin cidĕ yeşĕnde ḳaldı. Un yeşte

halkları savaşarak durdurdum, bana çok millet katıldı. Böylece aklını, gücünü verip bana ülkesini, yönetimini ayağa kaldırmak içinyardım eden kardeşim Köl Tigin öldü. Babam kağan öldüğünde kardeşim Köl Tigin yedi yaşındaydı. On yaşında

ERCİLASUN

Bodunug kop baz kıltım, yagısız kıltım. Kop maŋa körti; işig küçüg birür. Bunça bodun kazganıp inim Köl Tigin özi ança kergek boltı. Kaŋım kagan uçdukda inim Köl Tigin yit(i yaşda kaltı …)

Milletleri hep tabi kıldım, düşmansız hale getirdim. Hepsi bana tabi oldu; işlerini güçlerini veriyorlar. Bunca devletleri kazandıktan sonra kardeşim Köl Tigin vefat etti. Babam kağan uçtuğunda {vefat ettiğinde} kardeşim Köl Tigin yedi (yaşında kalmıştı ...)

İnceleme:

D.30.1. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.30.2. kop: bk. G.2.21.

D.30.3. baz kıltım: bk. baz kıl- **D.2.13,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.30.4. yagısız kıltım: bk. yagı **D.2.4,** {+sXz} İİYE **G.5.6,** kıl- **G.10.7,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

D.30.5. kop: bk. G.2.21.

D.30.6. maŋa körti: bk. maŋa kör- **G.2.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.30.7. işig küçüg: bk. işig **D.8.4,** küçüg **D.8.5.**

D.30.8. birür: bk. G.5.8.

D.30.9.bunça: bk. G.2.23.

D.30.10. bodun: bk. G.1.18.

D.30.11. kazganıp: bk. kazgan- **D.9.11,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.30.12. inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.30.13. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.30.14. özi: bk. öz **G.9.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.30.15. ança: bk. G.5.7.

D.30.16. kergek boltı: bk. kergek bol- **D.4.1,** {-DX} **G.1.9.**

D.30.17.kaŋım: bk. kaŋ **D.5.12,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.30.18. kagan: bk. G.1.6.

D.30.19. uçdukda: bk. uç- **D.16.3,** {-DUkDA} **G.5.24.**

D.30.20. inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.30.21. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.30.22. yiti: bk. D.11.23.

D.30.23. yaşda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *yaş* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *yaş* "yaş, taze, yeşil ot; gözyaşı; zarar, ziyan" (Bayat, 2020: 255), "yaş, ömür" (Ergin, 2010: 121) anlamlarındadır. Tekin, kitabının sözlük kısmında "taze" anlamındaki yaş ile "ömür yaşı" anlamındaki *yaş*'ı ayrı maddelerde vermiş ayrıca "taze" anlamındaki *yaş*'ın ünlüsünü uzun olarak vermiştir (2016: 314).

Clauson *yaş* isminin temelde "taze, nemli" anlamlarından "yeşil sebzelerin taze olması", "gözyaşının akması" ve "yeni yıl" anlamından "kişinin hayatından bir yıl" anlamlarına genişlediğini ancak bu kelimenin farklı bir kelime olabileceğini ifade eder (EDPT: 975).

Görüldüğü gibi *yaş* Etü.de üç farklı anlama gelmekteydi, bu maddede Clauson'un en sonda verdiği "insan hayatından bir yıl" anlamındaki *yaş* incelenmektedir. Etü.de *yaş* isminden "yaşamak, … yaşında olmak" (Bayat, 2020: 255) anlamlı *yaşa-* fiili türemiştir.

Tat.: Etü. *yaş* Tat.ta *yeş* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında "yeş" ve "yĕl" kelimelerini Etü. *yaş*'ın Tat.taki karşılığı olarak vermiştir (BTT: 125).

Tat.ta *yeş* "İnsan ve bazı hayvanların ömrünün bir yılı; ömrün belli bir dönemi" (TTAS-III: 663) anlamındadır. Nuriyeva bu söz için yeşĕnde ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yaş* Ttü.de herhangi bir değişikliğe uğramadan *yaş* olarak kullanılmaktadır. Ttü.de *yaş* "Doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman, sin; hayatın çeşitli evrelerinden biri, çağ; bir kurum, bir kuruluş, düzen vb.nin kurulduğundan bu yana geçen zaman; bir gök cisminin oluşmaya başladığı günden bugüne kadar geçirdiği zaman süresi" (TS: 2545) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *yaşında* ifadesini kullanmıştır.

D.30.24. kaltı: bk. kal- **G.9.13,** {-DX} için **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik olmasa da bazı kelimelerde düzensiz olarak görülen ses değişimi /a/>/e/ tespit edilmiştir: Etü. yaş> yeş

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *yagısız kıltım* cümlesini aktarmada vermemiştir.

2. Nuriyeva'nın *inim Kül tigin özinčä kärgäk boltï* olarak okuduğu bu cümledeki *özinčä* kelimesi, Ercilasun tarafından *özi ança* olarak okunmuştur.

3. Nuriyeva, Ercilasun'un *kaŋım kagan uçdukda* olarak okuduğu ifadeyi *qaṇïm učduqda* olarak okumuş, *kagan* kelimesini asıl metinde yer aldığı halde kullanmamıştır ancak aktarmada kullanmıştır: *Atam - ḳaġan ülgende*

4. Paragrafın sonunda Nuriyeva parantez içinde asıl metinde yer almadığı halde *on jašda* söz grubunu hem transkripsiyonlu metinde hem de aktarmasında kullanmıştır. Ercilasun bu söz grubuna yer vermediği için hem inceleme hem de değerlendirme kısmında ele alınmamıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yaş > (Tat. *yeş*/ Ttü. *yaş*) her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 31

NURİYEVA

Umai täg ögim qatun qutïŋa inim Kül tigin är at boltï. Altï jägirmi jašïŋa äčim qaγan ilin törüsin anča qazγantï altï čub Soγdaq tapa sülädimiz buzdïmïz. Tabγač Oŋ tutuq bis t(ümän sü kälti süŋüsdimiz).

Umay şikĕllĕ eniyim-ḳatun beŋĕtĕne ĕnĕm Kültegin ir isĕmĕn aldı. Unaltı yeşĕne abıyım-ḳaġan ilĕn, idaresĕn nıġıtuv öçĕn Kültegin şularnı ĕşledĕ: Altı Çub, segdilerge ḳarşı sugıştı – ciŋdĕk. Tabġaçnıŋ Oŋtotıḳ biş mĕŋ ġasker bĕlen kildĕ – suġıştıḳ

Umay gibi annem hatunun bahtı ile kardeşim Köl Tigin erkeklik/kahramanlık adını aldı. On altı yaşında amcam kağanın ülkesini, yönetimini güçlendirmek için Köl Tigin şunları yaptı: Altı çub, Segdilere karşı savaştı, yendik. Çin'in Ong Tutuk'u beş bin asker ile geldi, savaştık

Umay teg ögüm katun kutıŋa inim Köl Tigin er at bultı. Altı yigirmi yaşıŋa eçimkagan ilin törüsin ança kazgantı: Altı Çub Sogdak tapa süledimiz, buzdumuz. Tabgaç Oŋ Tutuk biş t[ümen sü kelti. Idyk başda süŋüşdüm](üz).

Umay'a benzer annem katunun talihi sebebiyle kardeşim Köl Tigin erlik adını buldu. On altı yaşında iken amcam kağanın ülkelerini, devletlerini şöyle kazandı: Altı Çub (eyaletteki) Soğdak'a doğru ordu yürüttük ve {onları} bozguna uğrattık. Çinli askerî vali Ong {yönetiminde} beş tümen {elli bin} asker geldi. Iduk Baş'ta savaştık.

İnceleme:

D.31.1. Umay teg: (bk. teg **G.1.2).** Etü. *umay* "doğum sonu, kadın uzvu, rahmi, döl yatağı" (Bayat, 2020: 235), "bir ilahe adı, Umay" (Ergin, 2010: 119), "tanrıça adı (çocukları koruyan tanrıça)" (Tekin, 2016: 312) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *umay*'ın asıl anlamı "plasenta"dır ancak büyülü niteliklere sahip olduğu düşünülen, kadınları ve çocukları koruma gibi özel bir işlevi olan ve sadece Türklere ait tanrıça olarak geçmektedir (EDPT: 165). Farsçadaki *hüma* kuşunun *umay* ile olan ses benzerliği zaman zaman bu iki kelimenin birbiriyle karıştırılmasına sebep olmuştur, ayrıca 'katun' için kullanılan 'umay teg' ibaresi Tanrı kutunun hem kağana hem de katuna verildiğini göstermektedir (Şirin, 2019: 252).

Tat.: Etü. *umay* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *umay* için "kadın tanrısı/kadın tanrı" açıklamasını yapmıştır (BTT: 131). Nuriyeva bu söz için *umay şikĕllĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *umay* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Umay gibi* ifadesini kullanmıştır.

D.31.2. ögüm katun: bk. ög **D.11.13,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** katun **D.11.14.**

D.31.3. kutıŋa: bk. kut **G.9.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.31.4. inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

D.31.5. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.31.6. er at: bk. er **D.11.24,** at **D.7.14.**

D.31.7. bultı: (bk. {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *bul-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *bul-* "Bulmak, aramak; elde etmek; hedefe ulaşmak" (Bayat, 2020: 55) anlamlarında kullanılmıştır. Etü. *tap-* fiili ile *bul-* eş anlamlıdır ancak *bul-* fiili sadece Osmanlı Türkçesinde kullanılmakta, diğer Türk yazı dilleri *tap-* fiilini kullanmaktadır (EDPT: 332).

Tat.: Etü. *bul-* Tat.ta yaşamamakta, bunun yerine *tap-* fiili kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *aldı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bul-* Ttü.de *bul-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *bul-* "Arayarak veya aramadan bir şeyle bir kimseyle karşılaşmak; bir şeyi elde etmek; kaybedilen bir şeyi yeniden ele geçirmek; varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak, keşfetmek; ilk kez yeni bir şey yaratmak, icat etmek; istenilen şeye kavuşmak, nail olmak; bir yere bir noktaya erişmek, ulaşmak; herhangi bir görüşe, bir yargıya varmak; seçmek, sağlamak, temin etmek, cezaya uğramak; hatırlamak" (TS: 410) anlamlarıyla yaşamaktadır.

Ercilasun bu söz için *buldu* ifadesini kullanmıştır.

D.31.8. altı yigirmi: (bk. sayı sistemleri ve yigirmi **D.11.23).** Etü. *altı yigirmi* sayısı "on altı" anlamındadır. Etü. *altı* "altı" anlamındaki tüm çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılan bir sayı adıdır (EDPT: 130).

Tat.: Etü. *altı* Tat.ta *altı* olarak aynı anlamda yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için *unaltı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *altı* Ttü.de *altı* olarak aynı anlamda yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *on altı* ifadesini kullanmıştır.

D.31.9. yaşıŋa: bk. yaş **D.30.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.31.10. eçimkagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

D.31.11. ilin: bk. il **G.2.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.31.12. törüsin: bk. törü **D.1.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.31.13. ança: bk. G.5.7.

D.31.14. kazgantı: bk. kazgan- **D.9.11,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.31.15. Altı Çub: (bk. altı **D.31.9).** Bu söz grubu *altı* ve *çub* isimlerinden oluşan bir yer adıdır. Thomsen Türgiş toprakalrının güneyinde, Isıkgöl nehri yakınlarındaki bir ülkenin ismi olması gerektiğini, Soğdaklara göre Türklere daha yakın bir coğrafyanın ismi olduğunu ifade eder (2011: 225).

Aydın, *çub* kelimesinin "bölge, mıntıka" anlamlı Çince 'çu' kelimesinden geldiğini ve bizim ayrı ayrı ele aldığımız *Altı Çub* ve *Sogdak* kelimelerinin "altı bölgeli Soğdaklar" anlamında 'Altı Çub Sogdak' şeklinde bir arada ele alınması gerektiğini ifade edip açıklama olarak "Soğdluların yaşadığı yerlerden biri" demiştir (2015: 30-31).

Tat.: Etü. *Altı Çub* için Nuriyeva "halk ismi" açıklamasını yapmış ancak Tat.ta yaşamamaktadır (BTT: 99). Nuriyeva bu söz için *Altı Çub* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Altı Çub* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Altı Çub (eyaletteki)* ifadesini kullanmıştır.

D.31.16. Sogdak tapa: (bk. tapa **D.28.14).** Bu edat grubu *Sogdak* özel ismi ve *tapa* edatıyla oluşmuştur.

Etü.de *Sogdak* "etnik ad (Soğd'lar)" (Tekin, 2016: 308) olarak geçmektedir. Thomsen, *Soğdak*'ların Demirkapı yakınlarına yerleşmiş bir kavim olduğunu ve Mukan Kağan zamanında Türklerin hakimiyetine girmiş Soğut ülkesi ya da Sogdiana ile aynı yer olduğunu ifade eder (2011: 225).

Tat.: Etü. *Sogdak* için Nuriyeva "Sogdni" açıklamasını yapmış (BTT: 129) ancak bu söz için *Segdilerge karşı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Sogdak* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Soğdak'a doğru* ifadesini kullanmıştır.

D.31.17. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.31.18. buzdumuz: (bk. {-DX} eki ve {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *buz-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+mXz}* çokluk I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *buz-* fiili "bozmak, bozguna uğratmak, mahvetmek, kırmak, parçalamak, dağıtmak" (Bayat, 2020: 58) anlamlarına gelmektedir. Clauson, Osmanlı Türkçesi haricindeki çağdaş Türk yazı dillerinde /u/ sesi ile yaşadığını, Osmanlı Türkçesinde /o/ sesi ile yaşadığını ifade etmektedir (EDPT: 389).

Tat.: Etü. *buz-* Tat.ta *boz-* olarak yaşamaktadır (BTT: 123). Tat.ta *boz-* fiili "yararsız hale getirmek, kötüleştirmek; parçalamak, tahrip etmek; daha başka hale getirip yeniden dikmek, kurmak, yapmak için (parçalarına) ayırmak" (TTAS-I: 174) gibi anlamlara sahiptir. Nuriyeva bu söz için *ciŋděk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *buz-* fiili Ttü.de *boz-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *boz-* fiili "Bir şeyi kendisinden beklenen işi yapamayacak duruma getirmek; bir yerin bir şeyin düzenini karıştırmak; dokunmak, zarar vermek; geçersiz bir duruma getirmek; büyük parayı küçük birimlere ayırmak; bozguna uğratmak, yenmek, mağlup etmek; altını paraya çevirmek, bozdurmak; yabancı ülke parasını Türk parasına çevirmek; bağ veya bostanın son ürününü toplamak; kızlığına zarar vermek; biçimini ve kullanılışını değiştirmek; bırakmak, dağıtmak; bir kimseyi beklemediği bir davranış karşısında bırakarak veya sözünü yalana çıkararak küçük düşürmek; aklını yitirecek derecede bir şeye düşkün olmak; kötü duruma getirmek" (TS: 393) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *bozguna uğrattık* ifadesini kullanmıştır.

D.31.19. Tabgaç: bk. G.4.26.

D.31.20. Oŋ Tutuk: Bu söz grubu *Oŋ* özel ismi ve *Tutuk* unvanı ile oluşmuştur.

Etü. *oŋ* için Bayat "sağ, batı, doğru, güney; Çince şahıs adı" (2020: 170), "(Çince *wang*) hükümdar, şahıs adı" (Gabain, 2007: 288) anlamlarını vermişlerdir.

Thomsen, Etü. *oŋ* isminin "sağ el" anlamında mı yoksa Çincede "kral" anlamına gelen 'wang' ile aynı kelime mi olduğu konusunda tereddüttedir, eğer özel isim olarak kullanılmışsa cümleye verdiği anlamın mantıksız olmadığını ifade etmektedir (2011: 225-226). Clauson, *oŋ* kelimesinin hem "sağ" hem de "doğru" anlamına geldiğini, her iki anlamında eşit derecede eski olduğunu ifade eder (EDPT: 166).

Thomsen *oŋ* kelimesinde olduğu gibi *tutuk* kelimesinin de kökeninin belirsiz olduğunu, *tut-* fiilinden mi yoksa Çince *tou-tou* unvanından mı geldiğinin bilinmediğini ifade eder (2011: 225).

Gömeç, Etü. *tutuk* kelimesinin "askerî vali" anlamında olduğunu belirtir (944). Turan, tutuk kelimesinin Çinli askeri valiler için sıkça kullanılan bir unvan olduğunu ifade eder (2018: 159). Sinor ve de Doruk, Etü. *tutuk* kelimesinin "tutmak, ele geçirmek, yakalamak" anlamlarındaki *tut-* fiilinden geldiğini belirtirler (Sinor ile Doruk'tan aktaran Şirin, 2019: 256).

Gumilev tarihi bilgilerden yola çıkararak *Oŋ Tutuk*'un Tarım Havzasında ordunun piyade birliklerini kumanda eden ve 692'de Tibetliler tarafından sürülen General Wang Hsiao-ch'ie ile aynı kişi olma ihtimalinin yüksek olduğundan söz etmektedir (2019: 360).

Tat.: Nuriyeva Etü. *oŋ tutuk* ifadesi için "askeri rütbe" anlamını vermiş (BTT: 128) ayrıca 'Kıtayların askeri unvanı' açıklamasını yapmıştır (BTT: 99).

Etü. *oŋ* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *tutuk* kelimesi Tat.ta /u/>/o/ ses değişimi sonucunda *totık* olarak kullanılmaktadır ancak anlamı "esir, rehine" (KTTS: 483) olarak değişim göstermiştir. Nuriyeva bu söz için *oŋtotık* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *oŋ* Tüt.de yaşamamakta, Etü. *tutuk* da Ttü.de *tutuk* olarak yaşamaktadır ancak aynı Tat.ta olduğu gibi "askeri rütbe" anlamından uzaklaşmıştır. Ercilasun bu söz için *Çinli askerî vali Ong {yönetiminde}*

D.31.21. biş tümen: (bk. biş **D.18.2).** Bu söz grubu *biş* ve *tümen* sayı isimlerinden meydana gelmektedir.

Etü. *tümen* “on bin” (Bayat, 2020: 228) sayısına karşılık gelmektedir. Clauson, Etü. *tümen*’in aslında “on bin” anlamına geldiğini ancak sık sık da “miktarı bilinmeyen büyük sayılar için kullanılmış ve Toharcadan ödünç alınmış olduğunu ancak Pulleyblank’in kelimenin Eski Çince *tman kelimesinden ödünç alındığını düşündüğünü ifade etmektedir (EDPT: 507).

Donuk, Türk Kağanlığında, ordudaki en üst birliğin adı ve “on bin” anlamına gelen bu kelimenin geniş anlamda “çokluk”, “sayısız”, “bolluk” gibi anlamlar da içerdiğini belirtip kelimenin yabancı dillerden alıntı olduğu düşünülse de ‘bütünlük’ ifade eden *tüm* kelimesiyle bağlantısı olduğunu düşünmektedir (1988: 106).

Etü. *biş tümen*, tam karşılığı ‘beş on bin’dir ancak Etü.de sayı sisteminde bilindiği üzere *biş* ve *tümen* sayılarının çarpımının alınması gerekmekte bu da sayının *elli bin* olduğunu göstermektedir.

Tat.: Etü. *tümen* /ü/>/ö/ ses değişimi sonucunda Tat.ta *tömen* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *tümen* kelimesine yer vermemiş, herhangi bir açıklamada da bulunmamıştır.

Tat.ta *tömen* “*(eski)* On bin; pekçok, sınırsız; on bin kişilik asker; on bin kişilik asker vermesi gereken ülke; kendi gözetiminde yüz köy bulunan şehir; XVIII. yüzyılda Tĕmnikov şehrinden Başkurdistan vb. yerlere göçen Mişerlerin bir kısmı” (TTAS-III: 250) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *biş mĕŋ* ifadesini kullanmıştır. Ancak Tat.ta *mĕŋ* “bin” sayısına karşılık gelmekte, bengü taşlarda *tümen* kelimesiyle belirtilen anlamı tamı tamına karşılamamakta ancak Nuriyeva muhtemelen *tümen* kelimesinin Etü.de verdiği belirsiz çokluk anlamını düşünerek *mĕŋ* kelimesinin de “bin; pek çok, binlerce, hudutsuz”

anlamlarını düşünerek *měŋ* kelimesini kullanmış olabilir ancak yine de *tümen*'den önce kullanılan *biş* sayısı, anlama, sayıya netlik kazandırdığı için Nuriyeva'nın bu aktarması yanlış görünmektedir.

Ttü.: Etü. *tümen* kelimesi Ttü.de *tümen* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *tümen* "tugayla kolordu arasında yer alan birlik, fırka; *(eski)* on bin erden oluşan asker kuvveti; *(eski)* büyük küme, yığın; *(eski)* on bin" (TS: 2398) anlamında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *beş tümen {elli bin}* ifadesini kullanmıştır.

D.31.22. sü: bk. G.3.19.

D.31.23. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} **G.1.9.**

D.31.24. Iduk Başda: (bk. ıduk **D.10.18,** baş **D.2.14,** {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *Iduk Baş* adına eklenen *{+DA}* bulunma durum ekidir.

Nuriyeva bu yer ismine ne asıl metinde ne transkripsiyonlu metinde ne de aktarmasında yer vermiştir. Bu söz grubunun incelemesinin yapılması bu paragraf için sağlıklı olmasa da daha sonraki paragraflarda *Iduk Baş* yer ismi geçtiği için burada incelenecek ve sonrasında da değerlendirilecektir. Ayrıca *ıduk* ve *baş* kelimeleri yukarıda da belirtildiği üzere öncesinde incelendiği halde bu paragrafta yer ismi belirten bir söz grubu oluşturduğu için tekrar ele alınacaktır.

Şirin, kelimenin özel bir yer adından ziyade *ıduk* ve *baş* kelimelerinin gerçek anlamlarını yansıttığını yani "kutsal tepe" anlamında olduğu ve buranın da Ötüken dağlarının zirvelerinden biri olduğu bilgisini vermektedir (2019: 284).

Iduk Baş için Aydın, Soğdluların yaşadığı Soğdiyana bölgesine yakın bir yer (2016: 77) hatta *ıduk* kelimesinin anlam alanından yola çıkarak kutsallık atfedilmiş bir dağ olabileceği bilgisini verir (2016: 134).

Tat.: Etü. *ıduk baş* ifadesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *Iduk Baş* Ttü.de yaşamamaktadır. *Iduk Baş*'ı özel bir yer adı olarak düşünüp bu söz için *Iduk Baş'ta* ifadesini kullanmıştır.

D.31.25. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /u/>/o/, /ü/>/ö/ görülmektedir: Etü. buz->boz-, Etü. tutuk>totık, Etü. tümen>tömen

2. Ttü.de ünlü seslerin değişmeden kullanıldığı kelimeler tespit edilmiştir: Etü. tümen>tümen

3. Etü. *altı* kelimesi her iki yazı dilinde de ses değişimine uğramadan yaşamaktadır: Etü. altı > (Tat. *altı/* Ttü. *altı)*

4. Ünlüler yönüyle özellikle yuvarlak ünlülerin Ttü.de değişmeden yaşamaya devam edildiği göz önünde bulundurulursa Etü. *buz-* fiili Ttü.de ses değişimine uğramış haliyle yaşamaktadır: Etü. buz->boz-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Altı Çub Sogdak tapa süledimiz* cümlesini Ercilasun, *Altı Çub (eyaletteki) Soğdak'a doğru ordu yürüttük* şeklinde; Nuriyeva ise "Altı çub, Segdilere karşı savaştı" anlamındaki *Altı Çub, segdilerge ḳarşı sugıştı* şeklinde aktarmıştır. Bu iki aktarma arasındaki farklılık *Altı Çub Sogdak* ifadesinde görülmektedir. Nuriyeva *Altı Çub* ve *Sogdak* kelimelerinin ayrı ayrı millet ismi olduğunu düşünürken Ercilasun *Sogdak*'ların *Altı Çub*'lara ait bir millet olduğunu düşünmüş ve buna uygun aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. altı > (Tat. *altı/* Ttü. *altı),* Etü. *buz-* > (Tat. *boz-*/ Ttü. *boz-*), Etü. tümen > (Tat. *tömen*/ Ttü. *tümen*) kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. bul- (>bul-) fiili sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. tutuk (>totık) kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

4. Etü. *umay*, Etü. *Altı Çub*, Etü. *Sogdak*, Etü. *oŋ*, Etü. *Iduk Baş* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 32

NURİYEVA

Kül tigin jadaγïn oplaju tägdi Oŋ tutuq jorčïn jaraqlïγ äligin tutdï jaraqlïγdï qaγanqa ančuladï. Ol süg anta joq qïšdïmïz. Bir otuz jašïŋa Čača säŋünkä süŋüšdimiz äŋ ilki Tadïqïn Čurïŋ Boz (atïγ binip tägdi ol at anta)

Kültegin ceyevlĕ köreşte höcümge taşlandı. Oñtutuķnı, yorçınnı ķorallı kilĕş üz ķulları bĕlen ĕlektĕrĕp aldı hem alarnı ķoralları bĕlen ķaġan aldına kitĕrĕp bastırdı. Ġaskerlerĕn ciñdĕk. Yigĕrmĕ bĕr yeşĕnde Çaça señün bĕlen suġıştıķ. [Kültegin] Tadıķın-Çurıñ ķuşamatlı büz atķa mĕnĕp, iñ bĕrĕnçĕlerden bulıp köreşke taşlandı. Ul at anda

Köl Tigin yayan mücedelede saldırı için ileri atıldı. Ong Tutuk'u askerlerin başını silahlı halde kendi elleri ile tutup aldı ve onları silahları ile kağanın önüne getirip bastırdı. Askerlerini yendik. Yirmi bir yaşında General Çaça ile savaştık. [Köl Tigin] Tadık'ın Çurıng takma adlı boz ata binip en öndek savaşanlardan olup mücadeleye atıldı. O at orada

ERCİLASUN

Köl Tigin yadagın oplayu tegdi. Oŋ Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı; yaraklıgdı kaganka ançuladı. Ol süg anta yok kışdımız. Bir otuz yaşıŋa Çaça Seŋünke süŋüşdümüz. Eŋ ilki Tadıkıŋ, çoruŋ boz (atıg binip tegdi. Ol at anta)

Köl Tigin yaya olarak boğa gibi saldırdı. Askerî vali Ong'un kaynını, silahlı {olarak} eliyle tuttu; silahlarıyla birlikte kağana takdim etti. O orduyu orada yok ettik. {Köl Tigin} yirmi

bir yaşında iken General Çaça'ya karşı savaştık. En önce Tadık'ın, çorun {Tadık Çor'un} boz (atına binip saldırdı. O at orada)

İnceleme:

D.32.1. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.32.2. yadagın: bk. yadag **D.28.5,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

D.32.3. oplayu tegdi: (bk. {+lAyU} **D.16.5,** teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *op* ismine eklenen *{+lAyU}* eki ve *teg-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *op* sözlüklerde yer almamakta, *opla-* fiili verilmektedir. Bunun sebebi *oplayu tegdi* ifadesinin yeni bir bakışla ele alınıp farklı bir anlamlandırmasının yapılmasıdır. Eski bakış açısında bu söz 'opla-(y)u teg-di' olarak tahlil edilmektedir, buna göre Etü. *opla-* fiili "hücuma geçmek, atılmak, fırlamak" (Bayat, 2020: 170) anlamlarındadır. Tekin de, *oplayu teg-* deyimini "atılıp hücum etti" olarak anlamlandırmıştır (1988: 17).

Sertkaya *oplayu teg-* fiilinin "boğa" anlamındaki *op* ismine eklenen *{+lAyU}* eki ile oluşan bir deyim olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşü kabul görmüştür (Şirin, 2019: 257).

Aydın *{+lAyU}* ekinin benzetme ilgisi kurduğunu ifade eder (2006: 69). Erdal, *{+lAyU}* ekinin isimden fiil yapan {+lA-} eki ile vokal gerundiumu olan {-A} ekinden müteşekkil olduğunun kesinliğini ifade eder, *oplayu teg-* ifadesine de "harman döven boğa gibi saldırmak" anlamını vermiştir (2004: 179, 201).

Tat.: Etü. *op* Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *oplayu teg-* deyimi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *opla-* fiili için "hücum etmek" anlamını vermiştir (BTT: 128). Bu söz için de *höcümge taşlandı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *op* Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *oplayu teg-* deyimi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *boğa gibi saldırdı* ifadesini kullanmıştır.

D.32.4. Oŋ Tutuk: bk. D.31.21.

D.32.4. yurçın: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime *yurç* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Tekin, Etü. *yurç* için önceki yayınlarda araştırmacılar tarafından farklı okumalar yapıldığını ancak kelimenin *yurç* olarak okunmasının doğru olacağını ifade eder (1988: 80). Buna göre Etü. *yurç* "kayınbirader" (Gabain, 2007: 313; Ergin, 2010: 124) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *yurç* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu sözü *yorçın* olarak okumuş ve "asker başlığı" anlamını vermiştir (BTT: 99). Nuriyeva bu söz için *yorçınnı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yurç* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kaynını* ifadesini kullanmıştır.

D.32.5. yaraklıg: bk. yarak **D.23.12,** {+lXg} İİYE **G.9.20.**

D.32.6. eligin: bk. elig **D.8.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.32.7. tutdı: bk. tut- **G.4.19,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.32.8. yaraklıgdı: bk. yarak **D.23.12,** {+lXg} İİYE **G.9.20,** {+DI} yapım eki **G.2.6.**

D.32.9. kaganka: bk. kagan **G.1.6,** {+GA} **G.1.8.**

D.32.10. ançuladı: (bk. {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *ançula-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *ançula-* "tapmak, hürmet etmek, saygı göstermek, övmek; takdim etmek, sunmak; değerlendirmek" (Bayat, 2020: 26) anlamlarına gelmektedir.

Thomsen bu kelimeyi 'enç uladı' olarak okumuş (2011: 150) ve "barış sağladı" anlamını vermiştir (2011: 151). Ancak Melioranski bu kelimeyi 'ançuladı' olarak okuyup *ançula-* fiilinin "sunmak, takdim etmek, (bir üst makamın veya Tanrı'nın) huzuruna çıkarmak" anlamlarını içerdiğini ifade etmiştir (Melioranski'den aktaran Şirin, 2019: 258).

Clauson *ançula-* fiilinin *ançu* isminden türediğini ve "hediye vermek, sunmak" anlamlarına geldiğini ifade eder (EDPT: 175).

Tat.: Etü. *ançula-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında bu fiile yer vermemiş ve bu sözü *(ḳağan aldına) kitĕrĕp bastırdı* olarak yorumlamıştır.

Ttü.: Etü. *ançula-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *takdim etti* ifadesini kullanmıştır.

D.32.11. ol süg: bk. ol **G.3.3,** sü **G.3.19,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.32.12. anta: bk. G.2.18.

D.32.13. yok kışdımız: bk. yok **G.3.6,** kış- fiili **G.10.7,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki için **G.1.9.**

D.32.14. bir otuz: (bk. sayı sistemleri **D.11.23,** otuz **G.1.26).** Etü. *bir* "bir; birinci; bir şeyi beliriz olarak gösteren sayı" (Bayat, 2020: 48) anlamlarındadır. Etü. *bir otuz* sayısı da *yirmi bir'*e karşılık gelmektedir.

Tat.: Etü. *bir* Tat.ta /i/>/ĕ/ ses değişimi sonucunda *bĕr* olarak yaşamaktadır. Etü. *bir otuz* sayısı Tat.ta *yigĕrmĕ bĕr* olarak kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için *yigĕrmĕ bĕr* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bir* Ttü.de *bir* olarak yaşamaktadır. Etü. *bir otuz* sayısı Ttü.de *yirmi bir* olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *yirmi bir* ifadesini kullanmıştır.

D.32.15. yaşıŋa: bk. yaş **D.30.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.32.16. Çaça Seŋünke: (bk. {+GA} eki **G.1.8).** Bu kelime *Çaça Seŋün* söz grubuna eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur.

Çaça Seŋün Kapgan Kağan döneminde Köl Tigin'in savaştığı generalin adıdır (Şirin, 2019: 259). *Çaça* Çince kişi ismidir ve *Seŋün* de unvandır. *Seŋün*'ün Etü.de en çok kullanılan unvanlardan biri olmasının sebebi 630'da Doğu Türk Kağanlığı dağılınca Çin'e tabi olan Türklerin büyük bir kısmına bu unvanın verilmiş olmasıdır (Memmedli, 1996: 101).

Tat.: Etü. *Çaça* ismi *Seŋün* unvanı Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Çaça señün* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Çaça* ismi *Seŋün* unvanı Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *General Çaça* ifadesini kullanmıştır.

D.32.17. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.32.18. eŋ ilki: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu söz grubu *eŋ* zarfı ile ve *ilk* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Eŋ Etü.deki tek karşılaştırma işlevli zarftır ve üstünlük belirtir (2016: 137). Etü. *ilk* "ilk, başlangıç, önce" (Bayat, 2020: 108) anlamındadır. Etü. *ilki* "ilk olan, ilk, ilki, başlangıç, baş, birinci, birincisi" (Bayat, 2020: 108) anlamına gelmektedir. Clauson Etü. *ilki* kelimesinin asıl şeklinin ilk olduğunu sondaki /i/ sesinin muhtemelen ses uyumundan dolayı eklendiğini ve kelimenin *ilk(k)i* olabileceğini ifade etmektedir (EDPT: 140).

Tat.: Etü. *eŋ* zarfı Tat.ta /e/>/i/ değişimi sonucunda *iŋ* olarak yaşamaktadır. Etü. *ilki* veya *ilk* ismi de *ĕlĕk* olarak yaşamaktadır.

Tat.ta *iŋ* "Asıl sıfattan sonra gelip üstünlük derecesi yapar; tam" (TTAS-I: 446) anlamlarında kullanılmaktadır. Tat.ta *ĕlĕk* de "Belli bir ana, zamana kadar, ner ne olursa zaman olarak önde, daha erken; başka birinden daha önde; önce, ilkin, evvel, önceki zamanlarda" (TTAS-III: 566) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *iñ bĕrĕnçĕlerden* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *eŋ* /ŋ/>/n/ değişimi sonucunda *en* olarak yaşamakta, Etü. ilk/ilki de *ilk* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *en* "Başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren kelime" (TS: 797) anlamındadır. Ercilasun *en önce* ifadesini kullanmıştır.

D.32.19. Tadıkıŋ çoruŋ: (bk. {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25).** Bu kelime *Tadık* ismine gelen {+(n)Xŋ} ilgi durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *Tadık* kökeni bilinmeyen bir kişi ismidir (Şirin, 2019: 261). Alyılmaz *Tadık* isminin Türkçe olduğunu düşünmektedir (1993: 28).

Etü. *çor* kişi isimlerinden sonra kullanılan bir unvandır. Clauson, *çor* unvanının bengü taşlarda çok az geçtiğini, Kutlug'un kağan olmadan önce ona miras kalan 'tudun çor' unvanını kullandığını, abisi Kapgan Kağan'ın Çin kaynaklarında Mo-cho olarak Tibet yazmalarında ise 'hBug-Çor' olarak geçtiğini, *çor* kelimesinin ünlüsünün /u/ olarak aktarılmasına karşın bu kaynaklar temel alındığında *çor* yazımının daha doğru olduğunu ayrıca mevki olarak 'kağan' ile 'bey' arasında bulunduğunu ifade etmektedir (EDPT: 427).

Tat.: Etü. *tadık* ve *çor* kelimeleri Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Tadıḳın-Çurıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tadık* ve *çor* kelimeleri Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tadık'ın, çorun {Tadık Çor'un}* ifadesini kullanmıştır.

D.32.20. boz atıg: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *boz at* söz grubuna eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *boz* "boz rengi" (Bayat, 2020: 53) anlamındadır. "Gri" renk için kullanılan bu kelime; bengü taşlarda genellikle ve özel olarak atın rengi için kullanılmış, çok erken dönemlerde Moğolcaya *boro* olarak geçmiştir (EDPT: 388). Atın rengi dışında Oğuz boylarından biri olan Boz Okların adında geçmektedir (Şirin, 2019: 262).

Etü. *at* neredeyse daima binek atı anlamında kullanılan hayvandır (EDPT: 33). *At*, Türkler için daima önemli bir savaş aracı olmuştur. Yabancı milletlerle yapılan savaşlarda Türkleri avantajlı konuma getiren önemli unsurlardan biridir, *at*. Savaşçının hareket kabiliyetini de kolaylaştırdığı için ağır zırhlı düşmanlara karşı büyük bir avantaj sağlamış hatta bu durum yabancı kaynaklara Türklerin 'fırtına sürati' kadar hızlı olmaları yönleriyle geçmiştir (Kafesoğlu, 2010: 270-276) Kaşgarlı Mahmut *at* için "at Türk'ün kanadıdır." dediği kayıtlıdır (Kaşgarlı Mahmut'tan aktaran Kafesoğlu, 2010: 274-275).

Tat.: Etü. *boz* Tat.ta *büz* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva Etü. *boz* için "büz, sorı (at tösĕ)" anlamlarını vermiştir (BTT: 123). Tat.ta *büz* "bozumsu; açık, kirli sarı renkteki" yetişkin, delikanlı" (TTAS-I: 219) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *at* Tat.ta *at* olarak yaşamakta ve "insanların beslemek veya yük taşımak için kullandıkları evcil hayvan, büyük (baş) hayvan; at başlı satranç figürü" (TTAS-I: 80) gibi anlamlar içermektedir. Nuriyeva bu söz için *büz atḳa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *boz* Ttü.de *boz* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *boz* kök şeklinden ziyade *bozkır, bozkurt, bozar-, bozumsu* gibi kelimelerde yaşamaktadır. Ttü.de *boz* "Açık toprak rengi; kül rengi, gri; bu renklerde olan; açılmamış, sürülmemiş (toprak)" (TS: 391) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *at* Ttü.de *at* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *at* "Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül; satrançta, her yöne siyahtan beyaza ve beyazdan siyaha bir hane atlayarak L biçiminde hareket eden taş." (TS: 178) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *boz (atına ...)* ifadesini kullanmıştır.

D.32.21. binip: (bk. {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *bin-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *bin-* "binmek" (Bayat, 2020: 48) anlamındadır. EUT döneminden itibaren /b-/ sesi /-n/ sesinin etkisiyle genizsileşerek /m-/ olur ve çağdaş Türk yazı dillerinin büyük bir kısmında /m/'li şekli yaşamaktadır (Şirin, 2019: 262).

Tat.: Etü. *bin-* fiili /b/>/m/ ve /i/>/ĕ/ ses değişikliği sonucunda Tat.ta *mĕn-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için "binip" anlamındaki *mĕnĕp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bin-* fiili Ttü.de *bin-* olarak kullanılmaya devam etmektedir. Ercilasun bu söz için *binip* ifadesini kullanmıştır.

D.32.22. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.32.23. ol at: bk. ol zamiri **G.3.3,** at **D.7.14.**

D.32.24. anta: bk. G.2.18.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /i/>/ĕ/, /e/>/i/ görülmektedir: Etü. bir>bĕr, Etü. ilk>ĕlĕk, Etü. *bin->* mĕn-, Etü. eŋ>iŋ

2. Bu paragraf ünlüler açısından değerlendirildiğinde Ttü.de ses değişimlerinin yaşanmadığı örneklerin çokluğu dikkat çekmektedir: Etü. bir>bir, Etü. eŋ>en, Etü. ilk>ilk, Etü. boz>boz, Etü. bin->bin-

3. Ünsüzler değerlendirildiğinde Ttü.de /ŋ/>/n/ ses değişiminin yaşandığı görülmektedir: Etü. eŋ>en

3. *Etü. bir, Etü. boz, Etü. at* kelimelerine bakıldığında her iki yazı dilinde de ünsüzlerin korunduğu görülmektedir: Etü. bir > (Tat. *bĕr*/ Ttü. *bir*), Etü. boz > (Tat. *büz/* Ttü. *boz*), Etü. at > (Tat. *at*/ Ttü. *at)*

4. Oğuz grubu Türk yazı dillerinde görülen /b-/>/m-/ ses değişikliği Tat.ta kendini göstermektedir: Etü. bin->mĕn-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Köl Tigin yadagın oplayu tegdi* cümlesinin aktarımında farklılık vardır. Nuriyeva bu cümlede, "mücadele etmek, saldırmak" anlamındaki *opla-* fiilini temel alarak *oplayu tegdi* ifadesini kullanmış ve bu cümleyi "Köl Tigin yayan mücedelede saldırı için ileri atıldı." anlamında *Kültegin ceyevlĕ köreşte höcümge taşlandı* olarak aktarmış ancak Ercilasun bu cümlede "boğa" anlamındaki *op* ismini temel alarak *oplayu tegdi* ifadesini kullanmış ve bunu *Köl Tigin yaya olarak boğa gibi saldırdı* olarak aktarmıştır.

2. Nuriyeva *Oŋ Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı; yaraklıgdı kaganka ançuladı* cümlesini aktarırken *yorçın* kelimesini "kayınbirader" anlamında değil "askerlerin başı, lideri" anlamında kullanıp bunun *Oŋ Tutuk*'un sıfatı olduğunu düşünmüş ve buna uygun bir aktarma yapmıştır: *Oñtutuḳnı,* ***yorçınnı*** *ḳorallı kilĕş üz ḳulları bĕlen ĕlektĕrĕp aldı hem alarnı ḳoralları bĕlen ḳaġan aldına kitĕrĕp bastırdı.* Anlamı "Ong Tutuk'u **askerlerin başını** silahlı halde kendi elleri ile tutup aldı ve onları silahları ile kağanın önüne getirip bastırdı."dır.

3. Yukarıdaki cümlede karşılaşılan diğer aktarma farklılığı *ançuladı* yüklemindedir. Nuriyeva inceleme kısmında da söz edildiği gibi bu kelimeye herhangi bir anlam vermemiş, aktarırken de *aldına kitĕrĕp bastırdı* ifadelerini kullanmıştır. Ercilasun ise *ançula-* fiilinin "takdim etmek" anlamında olduğunu belirtip bu kelimeyi *takdim etti* olarak aktarmıştır.

4. Nuriyeva'nın *äŋ ilki Tadïqïn Čurïŋ Boz atïγ binip tägdi* olarak okuduğu, Ercilasun'un da *Eŋ ilki Tadıkıŋ, çoruŋ boz atıg binip tegdi* olarak okuduğu bu

cümledeki farklılıklardan biri *eŋ ilki* söz grubunun aktarmadaki sırası ve buna bağlı gelişen anlam değişikliğidir. Nuriyeva bu cümleyi "[Köl Tigin] Tadık'ın Çurıng takma adlı boz ata binip en öndeki savaşanlardan olup mücadeleye atıldı." anlamına gelen *[Kültegin] Tadıḳın-Çurıñ ḳuşamatlı büz atḳa měněp, iñ běrěnçělerden bulıp köreşke taşlandı* cümlesiyle aktarmıştır. Burada *eŋ ilki* ifadesinin yerinin değişmesi, cümleye Ercilasun'un aktarımından çok farklı bir anlam katmıştır. Ercilasun kelimelerin sırasını bozmadan *En önce Tadık'ın, çorun {Tadık Çor'un} boz (atına binip saldırdı* şeklinde aktarmıştır. Bir sonraki paragrafta da görüleceği üzere Köl Tigin'in savaşta kullandığı atlarından söz edilmiş ve kullandığı ilk at ile ilgili bilgi bu paragrafta yer almaktadır. Bu sebeple Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. bir > (Tat. *běr*/ Ttü. *bir*), Etü. eŋ > (Tat. *iŋ/* Ttü. *en)*, Etü. ilk > (Tat. *ělěk* / Ttü. *ilk)*, Etü. boz > (Tat. *büz/* Ttü. *boz)*, Etü. at > (Tat. *at*/ Ttü. *at)*, Etü. bin- > (Tat. *měn-/* Ttü. *bin-)* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmaktadır.

2. Etü. *op*, Etü. *yurçın*, Etü. *ançula*-, Etü. *Çaça Seŋün,* Etü. *Tadık Çor* kelimeleri her iki yazı dilinde de kullanılmamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 33

NURİYEVA

ölti. Äkinti Ïšbara jamtar boz atïγ binip tägdi ol at anta ölti üčinč Jägin Siligbägiṇ kädimlig torïγ at binip tägdi ol at anta ölti. Jaraqïnta jalmasïnta jüz artuq oqun ärtï jizäk bašïṇa bir (tägürmädi)…

Üldĕ. İkĕnçĕ tapķır İşbara Yamtarnıñ büz atına mĕnĕp, köreşke taşlandı. Ul at anda üldĕ. Öçĕnçĕ mertebe Yegin Silik bekněñ iyerlengen turı atına mĕnĕp suġışķa taşlandı, ul at anda üldĕ. Köbe külmegĕne yözden artıķ uķ attılar, emma ġasker başına bĕr uk tiymedĕ.

Öldü. İkici defa İşbara Yamtar'ın boz atına binip mücadeleye atıldı. O at orada öldü. Üçüncü defa Yegin Silik beyin eyerlenmiş doru atına binip savaşa atıldı, o at orada öldü. Zırhına gömleğine yüzden fazla ok attılar, ama asker başına bir ok (bile Köl Tigin'e) değmedi.

ERCİLASUN

ölti. İkinti Işbara Yamtar boz atıg binip tegdi. Ol at anta ölti. Üçünç Yigen Silig Begiŋ kedimlig torug at binip tegdi. Ol at anta ölti. Yarıkınta, yalmasınta yüz artuk okun urtı; yüziŋe, başıŋa bir t(egürmedi…)

öldü. İkinci olarak Işbara Yamtar'ın boz atına binip saldırdı. O at orada öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig Bey'in zırhlı doru atına binip saldırdı. O at orada öldü. {Köl Tigin'in} zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurdular; yüzüne, başına bir {ok} d(eğirmedi ...)

İnceleme:

D.33.1. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.33.2. ikinti: (bk. iki **D.1.8).** Bu kelime *iki* sayısına eklenen *{+ntI}* sıra sayı ekiyle oluşmuştur.

Etü.de sıra sayı yapan ek *{+nç}*'tır ve 3 sayısından itibaren kullanılır, sadece *iki* sayısına *{+ntI}* gelmektedir ve Erdal bu ekin (*amtı* kelimesindeki gibi) zarf yapan {+tI} ekiyle bir ilgisi olabieceğini ileri sürer ve Bilge Kağan bengü taşında kullanılan 'ekin' sıra sayısının -hatalı yazım değilse- *ikinti*'nin tabanını ifade ediyor olabileceğini düşünür (2004: 222). Taş da Erdal gibi *ikinti* sıra sayısının *ekin* ismi ve *{+tI}* ekinden oluştuğunu belirtir (2005: 23).

Clasuon, *ikinti* kelimesinin sıra sayı bildiren en eski kelime olup sadece *iki* sayısının {-ntI} ekini aldığını ve {-ntI}'nın {-nç} ekinin kökeni olabileceğini ifade eder (EDPT: 111).

Tat.: Etü. *{+ntI}* eki Tat.ta yaşamamaktadır, tüm sayılar için *{+nçı}/{+nçĕ}* eki kullanılmaktadır (Poppe, 1963: 93; Öner, 2011: 52-53). Etü. *ikinti* Tat.ta *ikĕnçĕ* olarak kullanılmaktadır, Nuriyeva da bu bu söz için "ikinci" anlamına gelen *ikĕnçĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{+ntI}* eki Ttü.de yaşamamaktadır, tüm sayılar için *{+nçI}* eki kullanılmaktadır. Etü. *ikinti* ifadesi Ttü.de *ikinci* olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *ikinci olarak* ifadesini kullanmıştır.

D.33.3. Işbara Yamtar: Bu söz grubu *Işbara* unvanı ve *Yamtar* özel ismiyle oluşmuştur.

Etü. *ışbara* kelimesinin kökeni, hangi dile ait olduğu hakkında birçok teori olmasına rağmen Clauson en kabul edilebilir görüşün Sanskritçede "efendi, prens" anlamına gelen 'ışvara' kelimesinden Toharca aracılığıyla Türkçeye geçmesi olarak kabul eder (EDPT: 257).

Alyılmaz *Işbara Yamtar* ifadesini Türkçe kişi isimlerinden biri olarak ele almıştır (1993: 29). *Işbara*'nın unvan olduğu göz önünde bulundurulursa *Yamtar* da kişi ismi olarak nitelendirilebilir. Şirin, kökeni belli olmayan kişi adı olduğunu ve Köl Tigin'e at armağan eden kişi olduğunu söylemektedir (2019: 264).

Tat.: Etü. *Işbara Yamtar* hem kişi ismi olarak hem de ayrı ayrı kelimeler halinde Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *İşbara Yamtarnıñ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Işbara Yamtar* hem kişi ismi olarak hem de ayrı ayrı kelimeler halinde Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Işbara Yamtar'ın* ifadesini kullanmıştır.

D.33.4. boz atıg: bk. boz **D.32.22,** at **D.7.14,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.33.5. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.33.6. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.33.7. ol at: bk. ol zamiri **G.3.3,** at **D.7.14.**

D.33.8. anta: bk. G.2.18.

D.33.9. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} **G.1.9.**

D.33.10. üçünç: bk. üç **D.18.4,** {-(X)nç} **D.33.2.**

D.33.11. Yigen Silig Begiŋ: (bk. beg **G.1.21,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25).** Bu söz grubu *Yigen, Silig* ve *Beg* isimlerine eklenen *{+(n)Xŋ}* ilgi durum eki ile oluşmuştur.

Şirin, bu unvan grubunun her üç kelimesinin de Türkçe olduğunu ve *Yigen Silig Beg*'in Köl Tigin'e at armağan eden kişilerden biri olduğunu ifade eder (2019: 264).

Etü. *yigen* "yeğen, şahıs adı" (Gabain, 2007: 311) anlamlarındadır. Li, "erkek yeğen (küçük kız kardeşin oğlu); erkek torun (kızın oğlu)" anlamındaki *yigen* kelimesinin akrabalık adı olarak EUT'den itibaren görülmeye başladığını ifade eder (1999: 211).

Etü. *silig* "arı, temiz, pak; bakire; tatlı dilli" (Bayat, 2020: 199), "kişi adı" (Tekin, 2016: 308; Ergin, 2010: 110) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *Yigen Silig Beg* ismi Tat.ta kullanılmamaktadır. Ancak eğer Şirin'in görüşü üzerinden gidilirse Nuriyeva *yigen* kelimesini, kitabının sözlük kısmında *yegen* olarak ele alıp "torun" anlamındaki *onık* ile karşılamıştır (BTT: 125). Etü. *yigen* Tat.ta *bĕrtugannıŋ ulı (veya kızı)* (TTS, 1998: 378) olarak yaşamaktadır.

Etü. *silig* kelimesini madde başı olarak ele almamıştır. Etü. silig Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Yegin Silik beyin* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Yigen Silig Beg* ismi Ttü.de kullanılmamaktadır. Yine kelimeler ayrıca incelendiğinde Etü. *yigen* Ttü.de *yeğen* olarak yaşamakta ancak Etü. *silig* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Yigen Silig Bey'in* ifadesini kullanmıştır.

D.33.12. kedimlig: (bk. {+lXg} İİYE **G.9.20).** Bu kelime *ked-* fiiline eklenen *{-m}* fiilden isim yapım eki ve *{+lXg}* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Etü. *ked-* fiili "giymek" (Bayat, 2020: 116) anlamındadır ve buna eklenen *{-m}* yapım ekiyle oluşmuş *kedim* "giyim, giyim kuşam, elbise, zırh" (Bayat, 2020: 116) anlamını edinmiştir. Aldığı son ekle *kedimlig* olan kelime Etü. "giyimli, zırhlı elbiseli, eğerli, yularlı" (Bayat, 2020: 116) anlamlarındadır.

Şirin, *kedimlig* kelimesinin "giyimli, kuşamlı" anlamından ziyade "teçhizatlı, donanımlı" anlamına geldiğini, eskiden beri "tam donanımlı, teçhizatlı" anlamları için *kedim* kelimesinden yararlanıldığını ve bu özelliğin kendini 'ton' kelimesinden türeyen 'donanma'da gösterdiğini ifade eder (2019: 265).

Etü. *kedim* kelimesinin kökü olan *ked-* fiili bengü taşlarda görülmediği için *kedim* veya *kedimlig* kelimesi ileri öge olarak ifade edilebilir (Aksan, 2015: 92-100).

Tat.: Etü. *kedim* kelimesi /e/>/i/, /d/>/y/, /i/>/ĕ/ değişimleri ile Tat.ta *kiyĕm* olarak yaşamaktadır. Tat. *kiyĕm* (kiy-ĕm) "Dokumadan, deriden, kürkten vb. eşyalardan dikilen, işlenen ve vücudu kaplamak için kullanılan eşyalar toplamı; normalde belli bir yerin,

ağaçların yeşillikle kaplanması hakkında kullanılır.” (TTAS-II: 92) anlamlarına gelmektedir.

Etü. {-m} fiilden isim yapım eki Tat.ta herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır (Poppe, 1963: 90).

Etü. *kedimlig* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *kedimlig* için “silahlanmış” anlamındaki ‘korallangan’ kelimesini vermiştir.

Nuriyeva bu söz için “eyerlenmiş” anlamındaki *iyerlengen* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kedim* kelimesi /k/>/g/, /e/>/i/ ve /d/>/y/ ses değişimleriyle Ttü.de *giyim* (giy-im) olarak yaşamaktadır. Ttü.de *giyim* “Giyme işi; giyme biçimi; giysi” (TS: 949) anlamlarındadır.

Etü. {-m} fiilden isim yapım eki Ttü.de de herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009: 89-91).

Etü. *kedimlig*’in Ttü.deki şekli *giyimli* ise Etü.deki kullanımından farklı olarak “giyinmiş, giyinik” (TS: 949) anlamlarında kullanılır. Ercilasun bu söz için *zırhlı* ifadesini kullanmıştır.

D.33.13. torug at: (bk. at **D.7.14).** Bu söz grubu *torug* sıfatı ve *at* isminden oluşmuştur.

Etü. *torug* “doru, at rengi, doru renk” (Ergin, 2010: 116), “doru, kızılımsı kahverengi (at donu)” (Tekin, 2016: 311) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *torug*, /o/>/u/ ses değişimi ve /g/ sesinin eriyip /u/>/ı/ daralması sonucunda Tat.ta *turı* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *turı* “Kara kuyruklı ve kara yeleli kızılımsı al donlu (at rengi hakkında)” (TTAS-III: 174) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *turı atına* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *torug* Ttü.de /t/>/d/ değişimi ve /g/ erimesiyle *doru* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *doru* “Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan, yağız (at); kızıl (at donu)” (TS: 706) anlamına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *doru atına* ifadesini kullanmıştır.

D.33.14. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.33.15. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.33.16.ol at: bk. ol zamiri **G.3.3,** at için **D.7.14.**

D.33.17. anta: bk. G.2.18.

D.33.18. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.33.19. yarıkınta: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *yarık* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *zamir n’si* ve *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *yarık* “zırh” (Bayat, 2020: 254; Tekin, 2016: 314) anlamındadır. Clauson kelimenin “zırh” anlamına gelip akla yatkın bir etimoojisinin yapılamadığını ve askeri teçhizatlar içinde en bilineni olduğunu belirtir (EDPT: 962).

Tat.: Etü. *yarık* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için “zırh” anlamına gelen *köbe* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yarık* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *zırhından* ifadesini kullanmıştır.

D.33.20. yalmasınta: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *yalma* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki, *zamir n’si* ve *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *yalma* “kafkanı, örtüsü” (Bayat, 2020: 252), “kaftan” (Tekin, 2016: 314), “kaftan, kalın kaftan, yağmurluk” (Ergin, 2010: 120) anlamındadır. Clauson kelimeye çeşitli anlamlar verilmesine rağmen kelimenin *yal- kökünden türemiş olabileceğini ve “kalın pamuklu kaban; keten zırh” anlamlarına gelen Türkçe bir kelime olduğunu ifade eder (EDPT: 929).

Tat.: Etü. *yalma* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için “gömleğine” anlamındaki *külmegĕne* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yalma* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun *kaftanından* ifadesini kullanmıştır.

D.33.21. yüz artuk okun: bk. yüz **D.13.1,** artuk **D.15.1,** ok **G.12.19,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

D.33.22. urtı: bk. ur- **G.10.25,** {-DX} **G.1.9.**

D.33.23. yüziŋe: bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki için **G.2.2,** zamir n'si için **G.2.13,** {+GA} eki için **G.1.8.**

D.33.24.başıŋa: bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.33.25. bir: bk. G.1.16.

D.33.26. tegürmedi: bk. teg- fiili ve {-mA} olumsuzluk eki **G.3.22,** {-Ur-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /o/>/u/ görülmektedir: Etü. torug>turı.

2. Bu paragrafta Ttü.de ünlülerde görülen /e/>/i/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. kedimlig>giyimli

3. Ünsüzlere bakıldığında Ttü.de görülen /t/>/d/, /-g/>/Ø/, /k/>/g/ ve /g/>/ğ/ ses değişimleri tespit edilmiştir: Etü. torug>doru, Etü. kedimlig>giyimli, Etü. yigen>yeğen

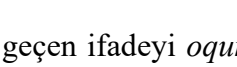
4. Tat.ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde /t/ sesinin korunduğu ve /-g/ sesinin düştüğü, kendinden önceki ünlü sesi daralttığı görülmektedir: Etü. torug>turı

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. {-m} fiilden isim yapım ekinin her iki yazı dilinde de kullanıldığı görülmektedir: Etü. {-m} > (Tat. *{-m}*/ Ttü. *{-m}*)

2. Etü. *{+ntI}* sıra sayı yapım eki her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva asıl metinde, *jaraqïnta jalmasïnta jüz artuq oqun ärtï jizäk bašïṇa bir (tägürmädi)* cümlesinde yer alan *ärtï* ve *jizäk* kelimelerinde hata vardır. Nuriyeva, asıl metinde olarak geçen ifadeyi *oqun ärtï* olarak, olarak geçen kelimeyi de *jizäk* olarak okumuştur. *jaraqïnta jalmasïnta jüz artuq oqun ärtï jizäk bašïṇa bir (tägürmädi)* cümlesini "Zırhına gömleğine yüzden fazla ok attılar, ama asker başına bir ok (bile Köl Tigin'e) değmedi." anlamına gelebilecek şekilde -*Köbe külmegĕne yözden artıḳ uḳ attılar, emma ġasker başına bĕr uk tiymedĕ* olarak- aktarmıştır. Ercilasun ise sözü edilen kelimeleri *okun urtı* ve *yüziŋe* olarak okuyup sözü edilen cümleyi *{Köl Tigin'in} zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurdular; yüzüne, başına bir {ok} d(eğirmedi ...)* şeklinde aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. torug > (Tat. *turı*/Ttü. *doru*) kelimesinin her iki yazı dilinde de yaşadığı tespit edilmiştir.

2. Etü. yigen>yeğen, Etü. kedimlig>giyimli kelimelerinin sadece Ttü.de yaşadığı görülmektedir.

3. Etü. *Işbara Yamtar*, Etü. *silig,* Etü. *yarık,* Etü. *yalma* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 34

NURİYEVA

tägdükin türk bäglär qop bilirsiz. Ol süg anta joq qïšdïmïz. Anta kisrä jirBajïrqu uluγ Irkin jaγï boltï. Anï janïl Türgi jaryun költä buzdïmïz uluγ Irkin azqïna ärinh täzip bardï. Kül tigin (altï otuz)

Anıñ niçĕk suġışuvın, törkiy bekler, yaḫşı bĕlesĕz. Ul ġaskerlernĕ anda yuḳ ittĕk. Şunnan soñ yir Bayırku'dan Olug İrkin doşman buldı. Kirĕ ḳaytıp, Türgi Yarġun kül buyında ciñdĕk. Ulug İrkin az ḳalġan ġasker bĕlen ḳaçıp kittĕ. Kültegin yigĕrmĕ altı

Onun nasıl savaştığını, Türk beyleri, iyi bilirsiniz. O askerleri orada yok ettik. Bundan sonra Yir Bayırku'dan Ulu İrkin düşman oldu. Geri dönüp Türgi Yargun gölü kıyısında yendik. Ulu İrkin az sayıda kalan askeri ile kaçıp gitti. Köl Tigin yirmi altı

tegdükin Türk begler, kop bilir siz. Ol süg anta yok kışdımız. Anta kisre Yir Bayırku ulug irkin yagı boltı. Anı yańıp Türgi Yargun költe buzdumuz. Ulug irkin azkıńa erin tezip bardı. Köl Tigin (altı otuz)

{Nasıl} saldırdığını Türk beyleri, hep bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik. Ondan sonra Yir Bayırku'nun ulu irkini {yöneticisi} düşman oldu. Onları dağıtıp Türgi Yargun gölünde bozguna uğrattık. Ulu irkin azıcık erle kaçıp gitti. Köl Tigin (yirmi altı)

İnceleme:

D.34.1. tegdükin: bk. teg- **G.3.22,** {-DUk} sıfat-fiil eki **G.9.20,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.34.2.Türk begler: bk. Türk **G.1.5,** begler **G.1.21.**

D.34.3. kop: bk. G.3.23.

D.34.4. bilir siz: (bk. bil- **G.1.6,** {-(X)r} geniş zaman çekimi **G.2.22).** Bu çekimli fiil *bil-* fiiline eklenen *{-(X)r sIz}* geniş zaman çokluk II. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. çekimli fiillere gelen şahıs eklerinin iyelik veya zamir kökenli olarak, kip ekine bağlı olarak değişebildiği daha önce ifade edilmişti. Geniş zaman ifade eden {-(X)r} eki de kendinden sonra zamir kökenli şahısları almaktadır (Gabain, 2007: 80).

Tat.: Etü. *{-(X)r sIz}* geniş zaman çokluk II. şahıs eki Tat.ta *{-(X)rsız}/{-(X)rsĕz}* olarak zamir kökenli şahıs ekleriyle yaşamaya devam etmektedir (Öner, 2013: 182). Nuriyeva bu söz için "bilirsiniz" anlamındaki *bĕlesĕz* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-(X)r sIz}* geniş zaman çokluk II. şahıs eki Ttü.de *{-(X)rsInIz}* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *bilirsiniz* ifadesini kullanmıştır.

D.34.5. ol süg: bk. ol **G.3.3,** sü **G.3.19,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.34.6. anta: bk. G.2.18.

D.34.7. yok kışdımız: bk. yok **G.3.6,** kış- **G.10.7,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.34.8. anta kisre: bk. anta **G.2.18,** kisre **G.5.25.**

D.34.9. Yir Bayırku: bk. G.4.6.

D.34.10. ulug irkin: (bk. ulug **D.28.22).** Etü. *İrkin*, Etü.de boy liderlerinin kullandığı 'kağan'dan rütbece altta, 'bey'den yukarıda olan, *ilteber* ve *çor* ile aynı düzeyde olduğu ve doğuştan edinildiği düşünülen unvandır (EDPT: 225; Şirin, 2019: 268). Doğu ve Batı olarak ikili yönetilen Türk Kağanlığı'nda On-Ok boyunun başındaki liderlerden biridir ve kendilerine verilmiş olan ok ile Kağan'a bağlılıklarını bildirmekteydiler (Kafesoğlu, 2010: 265).

Tat.: Etü. *irkin* için Nuriyeva kitabında *Ulug İrkin* için "Türklere karşı savaşan düşman askerlerinin yöneticisinin ismi" açıklamasını yapmıştır. (BTT: 99). Nuriyeva bu söz için *olıg İrkin* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *irkin* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ulu irkini {yöneticisi}* ifadesini kullanmıştır.

D.34.11. yagı boltı: bk. yagı **D.2.4,** bol- **G.1.4,** {-DX} **G.1.9.**

D.34.12. anı: bk. a zamiri **G.3.3** ve **G.2.18,** {+nI} belirtme durum eki **G.10.19.**

D.34.13. yaṅıp: bk. yaṅ **D.23.15,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.34.14. Türgi Yargun költe: (bk. köl **D.26.17,** {+DA} **G.1.3).** *Türgi Yargun köl* yer adının Bayırkuların yaşadığı bir coğrafya olduğu bilinmekte ancak tam yeri tespit edilememekte, bununla ilgili farklı görüşler öne sürülmektedir (Aydın, 2016: 152-153).

Tat.: Etü. *Türgi Yargun* yer adı Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "Türgi Yargun göl kenarında" anlamındaki *Türgi Yarġun kül buyında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: **Etü.** *Türgi Yargun* yer adı Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Türgi Yargun gölünde* ifadesini kullanmıştır.

D.34.15. buzdumuz: bk. buz- **D.31.19,** {-DX} **G.1.9,** {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

D.34.16. ulug irkin: bk. ulug **D.28.22,** irkin **D.34.11.**

D.34.17. azkıńa: Bu kelime *az* ismine eklenen *{+kIńA}* küçültme ekiyle oluşmuştur. Etü. *az* "az, biraz, çok olmayan" (Bayat, 2020: 36) anlamlarındadır.

Etü. *{+kIńA}* eki küçültme isimleri türeten bir isimden isim yapım ekidir (Tekin, 2016: 81). Ayrıca kuvvetlendirme ve sevgi kelimeleri türetme işlevi de vardır (Gabain, 2007: 105).

Tat.: Etü. *az* Tat.ta *az* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *az* "Sayısı az, miktarı çok değil; yeterli veya tatmin edici olmayan, beklenene, plana göre eksik, yetersiz; seyrek, herhangi bir şeyde tek" (TTAS-I: 25) anlamlarında kullanılmaktadır.

Etü. *{+kIńA}* eki Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için "az sayıda kalan" anlamındaki *az ḳalġan* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *az* Ttü.de *az* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *az* "Nicelik, nitelik, güç, süre, sayı bakımından eksik, *çok* karşıtı; alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik olarak" (TS: 212-213) anlamlarındadır.

Etü. *{+kIńA}* eki Ttü.de yaşamamaktadır. Küçültme işlevinde kullanılan ek *{+cXk}*'tır. Ercilasun bu söz için *azıcık* ifadesini kullanmıştır.

D.34.18. erin: bk. er **D.11.24,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

D.34.19. tezip: (bk. {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu fiil şekli *tez-* fiiline eklenen *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur. Etü. *tez-* fiili "kaçmak, firar etmek" (Bayat, 2020: 218) anlamlarındadır. Aynı zamanda "savaşta geri çekilmek" anlamında da kullanılmaktadır (Şirin, 2019: 572).

Tat.: Etü. *tez-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "yendik" anlamındaki *ciñděk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tez-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kaçıp* ifadesini kullanmıştır.

D.34.20. bardı: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.34.21. Köl Tigin: bk. D.26.17

D.34.22. altı otuz: bk. altı **D.31.8,** otuz **G.1.26,** sayı sistemleri **D.11.23.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Etü.de görülen ünlü sesin Tat. ve Ttü.de korunduğu görülmektedir: Etü. az > (Tat. *az*/ Ttü. *az*)

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. *{-(X)r sIz}* geniş zaman çokluk II. Şahıs ekinin Tat. ve Ttü.de -özellikle Tat.ta- olağan ses değişiklikleri ile yaşadığı görülmektedir: Etü. {-(X)r sIz} > (Tat. {-(X)rsız},{-(X)rsĕz}/ Ttü. {-(X)rsInIz})

2. Etü. *{+kIńA}* küçültme işlevli ekin her iki yazı dilinde de yaşamadığı görülmektedir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva asıl metinde olarak verdiği kelimeyi hatalı olarak *janïl* olarak okumuştur. Anlam da Ercilasun'un verdiği anlamdan farklıdır. Nuriyeva "Geri dönüp" olarak Ttü.ye aktarılabilen ifadeyi *kirĕ ḳaytıp* olarak aktarmış, Ercilasun ise bu kelimeyi *yańıp* okumuş ve *dağıtıp* anlamını vererek aktarmıştır.

2. Nuriyeva'nın *uluγ Irkin azqïna ärinh täzip bardï* olarak okuduğu cümlede yer alan *ärinh* kelimesinin basit bir yazım hatası olduğu kanısındayız.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. az > (Tat. *az*/ Ttü. *az*) kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *İrkin*, Etü. *Türgi Yargun*, Etü. *{+kIńA}* ve Etü. *tez-* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

3. Bu paragrafta sadece Tat.ta veya sadece Ttü.de yaşayan kelime tespit edilmemiştir.

KT, D: 35

NURİYEVA

jašïṇa qïrqïz tapa sülädimiz süṇüg batïmï qarïγ sökipän Qögmän jïšïγ toγa jorïpqïrqïz budunïγ uda basdïmïz qaγanïn birlä Suṇa jïšda süṇüšdimiz Kül tigin Bajïrqun (ïṇ aq adγïrïγ)

Yeşĕnde ḳırġızlarġa ḳarşı suġıştıḳ. Söñgĕ batımı ḳarnı yırıp, Kögmen yışlıġına küterĕlděk. Ḳırġız ḫalḳın yoḳıda çaġında basıp aldıḳ. Anıñ ḳaġanı bĕlen Süñe yışlıġında suġıştıḳ. Kültegin Bayırḳan ḳuşamatlı aḳ ayġırġa

Yaşında Kırgızlara karşı savaştık. Bir süngü boyu karı kazarak yarıp Kögmen ormanına ulaştık. Kırgız hakını uyku vaktinde basıverdik/basıp ele geçirdik. Onun kağanı ile Sünge ormanında savaştık. Köl Tigin Bayırkan adlı ak aygıra

ERCİLASUN

yaşıŋa Kırkız tapa süledimiz. Süŋüg batımı karıg söküpen Kögmen yışıg toga yorıp Kırkız bodunug uda basdımız. Kaganın birle Soŋa yışda süŋüşdümüz. Köl Tigin Bayırkun(uŋ ak adgırıg)

yaşında iken Kırgız'a doğru ordu yürüttük. Mızrak batımı karı söküp Kögmen {Tannu-Ola} Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık. Kağanları ile Songa Dağında savaştık. Köl Tigin Bayırku'n(un kır aygırına)

İnceleme:

D.35.1. yaşıŋa: bk. yaş **D.30.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.35.2. Kırkız tapa: bk. Kırkız **D.4.12,** tapa **D.28.14.**

D.35.3. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.35.4.süŋüg: bk. D.23.17.

D.35.5. batımı: bk. bat- **G.2.15,** {-m} FİYE **D.33.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.35.6. karıg: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *kar* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *kar* "kar" anlamındadır (Bayat, 2020: 136) anlamındadır. *Kar* kelimesi çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde kullanılmaktadır (EDPT: 641).

Tat.: Etü. *kar* Tat.ta *kar* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kar* "bulutlardan yağan kristal gibi veya çeşitli şekillerdeki beyaz renkli atmosferik yağış" (TTAS-II: 48) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için "karı" anlamındaki *ḳarnı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kar* Ttü.de *kar* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *kar* "Atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak düşen su buharı" (TS: 1312) anlamında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *karı* ifadesini kullanmıştır.

D.35.7. söküpen: (bk. {-pAn} gerundiumu **D.1.18).** Bu fiil çekimi *sök-* fiiline eklenen *{-pAn}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *sök-* fiili "sökmek, koparmak, yarmak" anlamlarındadır. "Parçalamak, kırmak, yıkmak" anlamlarıyla ve de mecazlaşarak, çeşitli ses değişiklikleriyle çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır (EDPT: 819).

Tat.: Etü. *sök-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "aşıp geçmek" anlamındaki *yırıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sök-* fiili Ttü.de *sök-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *sök-* fiili "Bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak; kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak; rüzgar, sel akarsu, bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek; geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak; karışık bir yazıyı okumak; örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak; balgam vb.nin çıkması, akması kolaylaşmak; ayırmak, uzaklaştırmak, vazgeçirmek; okuyabilme becerisini kazanmak; geçmek, etki yapmak; gelmeye başlamak veya çıkagelmek" (TS: 2148-2149) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *kazarak yarıp* ifadesini kullanmıştır.

D.35.8. Kögmen yışıg: bk. Kögmen **D.17.16,** yış **G.3.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.35.9. toga: bk. tog- **G.2.11,** {-A} gerundiumu **G.4.1.**

D.35.10. yorıp: bk. yorı- **G.4.13,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.35.11. Kırkız bodunug: bk. Kırkız **D.4.12,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.35.12. uda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *u* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *u* ismi "uyku" (Bayat, 2020: 233) anlamına gelmektedir. Clauson, Etü. *u*'nun istisnai olarak 'udı-' olarak görülmesinden dolayı, bu kelimenin aslen *ud olabileceğini ancak bu kelimenin hiçbir yerde bu anlamda kullanılmadığını ve XI. yüzyıldan sonra da metinlerde geçmediğini ifade etmektedir (EDPT: 2). Etü. *u* yerini *udı-* fiilinden türeyen 'udık' kelimesine bırakır ve çağdaş Türk yazı dillerine 'udık' kelimesinin değişikliğe uğramış haliyle ulaşır (Şirin, 2019: 271).

Tat.: Etü. *u* Tat.ta *yokı* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında "düş" anlamındaki 'töş' kelimesini vermiştir (BTT: 131). Tat.ta *yokı* "Belirli bir zaman arasında tekrar eden ve bilinç işleyişinin tamamen veya kısmen çalışmaya ara verip durması ile bağlantılı fizyolojik sakinlik, organizmanın dinlenme hali; genel sessizlik, hareketsizlik" (TTAS-I: 451) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için "uykuda" anlamındaki *yoḳıda* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *u* Ttü.de *uyku* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *uyku* "Dış uyarılara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu; çevrede olup bitenin farkında olmama, gaflet, aymazlık; doğada görülen sükûnet durumu; gerçeği görememe; aymazlık" (TS: 2428) anlamındadır.

Ercilasun bu söz için *uykuda* ifadesini kullanmıştır.

D.35.13. basdımız: bk. bas- **D.22.12,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.35.14.kaganın birle: bk. kagan **G.1.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** birle **G.4.27.**

D.35.15. Soŋa yışda: (bk. yış **G.3.10,** {+DA} **G.1.3).** Bu söz grubu *Soŋa yış* yer adına eklenen *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur. Şirin, I. Altınköl yazıtında da adı geçen bu yerde Kırgızların yaşadığı bilgisini vermektedir (2019: 272).

Tat.: Etü. *Soŋa yış* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *Soŋa yış*'ı "dağ merkezinin adı" olarak vermiştir (BTT: 100). Nuriyeva bu söz için "Sünge ormanında" anlamındaki *Süñe yışlığında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Soŋa yış* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Songa Dağında* ifadesini kullanmıştır.

D.35.16. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.35.17. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.35.18. Bayırkunuŋ: bk. Bayırku **G.4.6,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25.**

D.35.19. ak adgırıg: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu söz grubu *ak* sıfatına gelen *adgır* ismi ve buna eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *ak* "ak, kır, beyaz; at adı, kır at" (Bayat, 2020: 22) gibi anlamlara gelmektedir. Aslen "beyaz" anlamında *ürüŋ* daha genel bir kullanıma sahip olsa da hayvan kürkü için *ak* kullanılmaktadır (EDPT: 75). Şirin, Kaşgarlı Mahmut'un "Oğuzlar 'ürüŋ'e *ak* derler", sözüyle *ak* kelimesinin Oğuzca bir unsur olduğunun anlaşıldığını belirtir (2019: 272).

Etü. *adgır* "aygır, at" (Bayat, 2020: 19) anlamına gelmektedir. /d/>>/y/ ses değişmesiyle *aygır* haline gelen kelime bu haliyle çoğu Türk yazı dilinde kullanılmaktadır.

Tat.: Etü. *ak* Tat.ta *ak* olarak yaşamaktadır. Etü *adgır* ise *aygır* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için "beyaz ata" anlamındaki *aḳ aygırġa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ak* Ttü.de *ak* olarak, Etü. *adgır* da *aygır* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *kır aygırına* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Etü. kelimelerin her iki yazı dilinde de ses değişimine uğramadan yaşadığı görülmektedir: Etü. *kar (Tat. kar/ Ttü. kar)*, Etü. *ak (Tat. ak/ Ttü. ak)*, Etü. *adgır (Tat. aygır/ Ttü. aygır)*

2. Etü. *sök-* fiilinin Ttü.de herhangi bir ses değişime uğramadan kullanıldığı görülmektedir: Etü. sök- *(sök-)*

3. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Etü. kelimelerin her iki yazı dilinde de /d/>>/y/ ses değişimine uğradığı halleriyle yaşadığı görülmektedir: Etü. *adgır (Tat. aygır/ Ttü. aygır)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın *Kül tigin Bajïrqun (ïṇ aq adγïrïγ)* olarak okuduğu bu cümlede yer alan *Bajïrquniṇ aq adγïrïγ* söz grubunu Nuriyeva, *Bayırḳan ḳuşamatlı aḳ ayġırġa* olarak aktarmış ve *Bajïrquniṇ* kelimesini *Bayırḳan* olarak vermiştir. Ercilasun ise *Bayırkun(uŋ ak adgırıg)* olarak okuduğu bu söz grubundaki *Bayırkunuŋ* kelimesinin aldığı ilgi eki dolayısıyla *Bayırku*'yu atın ismi olarak değil, atın sahibinin ismi olarak vermiştir. Ercilasun'un yaptığı aktarma daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. kar > (Tat. *kar*> Ttü. *kar),* Etü. ak > (Tat. *ak/* Ttü. *ak),* Etü. adgır > (Tat. *aygır/ Ttü. aygır)* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. sök->sök- kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *tog-*, Etü. *u,* Etü. *Soŋa yış* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 36

NURİYEVA

binip oplaju tägdi bir ärig oqun urtï äki ärig udïšru sančdï ol tägdükdä Bajïrkununꞑ aq adγïrïγ udlïqïn sïju urtï. Qïrqïz qaγanïn ölürtümiz ilin altïmïz. Ol jïlka tü(rgis tapa Altun jïšïγ)

měněp, höcümge taşlandı. Bĕr suġışçıġa uķ attı, ikĕ suġışçıġa berĕlĕşte pıçaķ ķadadı. Bu berĕlĕşte Bayırķannıñ, aķ ayġırnıñ, bot söyege sındı. Ķırġız ķaġanın ütĕrdĕk, ilĕn aldıķ. Ul yılnı türgişlerge ķarşı Altun yışlıġına

binip saldırı için ileri atıldı. Bir savaşçıya ok attı, iki savaşçıya çarpışmada bıçak sapladı. Bu çarpışmada Bayırkan'ın ak aygırının bacak kemiği kırıldı. Kırgız kağanınıöldürdük, ülkesini aldık/ele geçirdik. O yılı Türgişlere karşı Altın ormanına

binip oplayu tegdi. Bir erig okun urtı, iki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırkunuŋ ak adgırıg, udlukın sıyu urtı. Kırkız kaganın ölürtümüz, ilin altımız. Ol yılka Türgiş (tapa Altun yışıg)

binip boğa gibi saldırdı. Bir eri okla vurdu, iki eri takip edip aşırtarak mızrakladı. Saldırdığı zaman Bayırku'nun ak aygırını, uyluğunu kırarak vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini aldık. O yıl Türgişlere (doğru Altun {Altay} Dağlarını)

İnceleme:

D.36.1. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.36.2. oplayu: bk. op **D.32.3,** {+lAyU} eki **D.16.5.**

D.36.3. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.36.4. bir erig: bk. bir **G.1.16,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.36.5. okun: bk. ok **D.33.21,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

D.36.6. urtı: bk. ur- **G.10.25,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.36.7. iki erig: bk. iki **D.1.8,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.36.8. udu: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13).** Bu fiil şekli *ud-* fiiline eklenen *{-U}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *ud-* fiili "Ardından gitmek, takip etmek, uymak, birbirinin idaresi altına girmek" (Bayat, 2020: 233) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *ud-* fiilinin "takip etmek" anlamından "uymak, uygun gelmek" gibi anlamlara genişlediğini ve /d/>>/y/ ses değişimiyle çağdaş Türk yazı dillerinin bazısında kullanıldığını ancak sadece *udu* şeklinin zarf olarak bengü taş ve yazıtlarda görüldüğünü ifade etmektedir (EDPT: 38).

Tat.: Etü. *ud-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Ercilasun'un *udu aşuru* olarak okuduğu kelimeleri Thomsen gibi Nuriyeva da tek kelime halinde *udišru* olarak okumuştur. Ancak *udışru* kelimesinin anlamını vermemiş, bununla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Nuriyeva bu söz için "mücadelede" anlamındaki *berělěşte* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ud-* fiili Ttü.de *uy-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *uy-* fiili "Ölçüleri birbirini tutmak; renk, biçim vb. yönünden birbirini tutmak, uygun düşmek; zevke, anlayışa uygun düşmek; bir inanca, bir anlayışa uygun düşmek; bir inanca, bir anlayışa bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak, riayet etmek; bağlı kalmak, tabi olmak, uygun düşmek, münasip olmak" (TS: 2430) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *takip edip* ifadesini kullanmıştır.

D.36.9. aşuru: (bk. {-U} gerundiumu **G.1.13).** Bu fiil şekli *aşur-* fiiline eklenen *{-U}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *aşur*- fiili "aşırmak, geçirmek; kovalamak, takip etmek" (Bayat, 2020: 32) anlamlarındadır.

Tat.: Etü. *aşur*- fiil Tat.ta *aşır*- olarak yaşamaktadır. Tat.ta *aşır*- "Arttırmak, geçirmek; yükseltmek; yönelme durumu şeklindeki iş, hayat gibi isimlerle yan yana geldiğinde her ne olursa başarmayı, gerçekleştirmeyi anlatır." (TTAS-I: 96) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva tek kelime olarak *udışru* şeklinde okuduğu için Nuriyeva bu söz için "mücadelede" anlamındaki *berělěşte* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *aşur*- fiil Ttü.de *aşır*- olarak yaşamaktadır. Ttü.de *aşır*- fiili "Yüksek veya geçilmesi güç bir yerin üstünden diğer yanına geçirmek; çalmak, çalıp götürmek, araklamak; tehlike içinde bulunan bir şeyi acele kaçırmak; başkasının eserinden parçalar alıp kendisininmiş gibi göstermek" (TS: 176) anlamlarındadır. Ercilasun bu söz için *aşırtarak* ifadesini kullanmıştır.

D.36.10. sançdı: (bk. {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *sanç*- fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *sanç*- fiili "sançmak, delmek, saplamak, batırmak, mağlup etmek" (Bayat, 2020: 194) anlamlarına gelmektedir. Clauson, *sanç*- fiilinin bazı anlam genişlemeleri ve ses değişmeleriyle çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde yaşadığını ifade etmektedir (EDPT: 835). Anlam genişlemeleri içinde 'sancı', 'sancak', 'sançar' kelimelerinin sayılabileceği çeşitli kaynaklarda bildirilmiştir (Şirin, 2019: 274).

Tat.: Etü. *sanç*- fiili Tat.ta *çenç*- olarak yaşamaktadır. Tat. *çenç*- fiili "Delici silahın sivri ucunu herhangi birinin tenine batırmak, sokmak; küçük çatallar tene deyip acıtmak; herhangi birine acı, kötü sözler söylemek; vücutta sancılı ağrı hissetmek, meydana getirmek; herhangi bir şey dikerken iğne yardımıyla ipi kumaşa geçirmek (TTAS-III: 469)

anlamlarındadır. Nuriyeva bu söz için "bıçak sapladı" anlamındaki *pıçaḳ ḳadadı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *sanç-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *mızrakladı* ifadesini kullanmıştır.

D.36.11. ol: bk. G.3.3.

D.36.12. tegdükde: bk. teg- **G.3.22,** {-DUKdA} **G.5.24.**

D.36.13. Bayırkunuŋ: bk. Bayırku **D.35.18,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25.**

D.36.14. ak adgırıg: bk. ak adgır **D.35.19,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.36.15. udlukın: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu kelime *udluk* kelimesine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *udluk* ismi "oyluk" (Bayat, 2020: 233), "uyluk, kalça" (Tekin, 2016: 312) anlamlarına gelmektedir. Clauson, *udluk* kelimesinin, *ud* isminden türeyip asıl anlamının "sığırın eklemi" olduğunu ancak "insan veya hayvanın kalçası" anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 55).

Tat.: Etü. *udluk* Tat.da yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "kalça kemiği" anlamındaki *bot söyege* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *udluk* /d/>>/y/ ses değişimi ile Ttü.de *uyluk* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *uyluk* "Kalçadan dize kadar olan bacak bölümü" (TS: 2430) anlamındadır. Ercilasun bu söz için *uyluğunu* ifadesini kullanmıştır.

D.36.16. sıyu: bk. sı- **G.11.25,** {-U} gerundiumu **G.1.13.**

D.36.17. urtı: bk. ur- **G.10.25,** {-DX} **G.1.9.**

D.36.18. Kırkız kaganın: bk. Kırkız **D.4.12,** kagan **G.1.6,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.36.19. ölürtümüz: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.36.20. ilin: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.36.21. altımız: bk. al- **G.7.29,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.36.22. ol: bk. G.3.3.

D.36.23. yılka: bk. yıl **D.8.3,** {+GA} eki **G.1.8.**

D.36.24. Türgiş: bk. D.18.14.

D.36.25. tapa: bk. D.28.14.

D.36.26. Altun yışıg: bk. Altun yış **G.5.2,** yış **G.3.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta düzensiz olarak görülen /a/>/e/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. sanç->çenç-

2. Etü. *aşur*- > (Tat. *aşır*-/ Ttü. *aşır*-) kelimesi her iki Türk yazı diline geçerken /u/>/ı/ değişimi yaşamıştır.

3. Etü. bazı kelimelerin Ttü.ye /d/>>/y/ ses değişimi ile geçtiği görülmektedir: Etü. ud->uy-, Etü. udluk>uyluk

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, Ercilasun'un iki ayrı kelime olarak okuduğu *udu* ve *aşuru* kelimelerini *udišru* olarak okumuş ve "çarpışmada" anlamındaki *berělěşte* kelimesi ile

aktarmıştır. Ercilasun ise *udu aşuru* ifadesini *takip edip aşırtarak* şeklinde aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. aşur- > (Tat. *aşır*-/ Ttü. *aşır*-) kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *ud*- (>uy-), Etü. udluk (>uyluk) kelimeleri sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *sanç*- (>çenç-) kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, D: 37

NURİYEVA

toγa Ärtis ügüzig käčä jorïdïmïz türgis budunïγ uda basdïmïz türgis qaγan süsi Bolčuda otča borča kälti süṇüšdimiz Kül tigin Bašγu boz at binip tägdi Bašγu boz…

küterĕldĕk. Ertiş yılġasın kiçĕp, türgiş ḫalḳın yoḳlaġanda basıp aldık. Türgiş kaġan ġaskerĕ Bolçuda uttay, buranday kildĕ, suġıştıḳ. Kültegin Boşġu ḳuşamatlı atḳa atlanıp suġıştı…

ulaştık. İrtiş nehrini geçip Türgiş halkını uykusunda basıverdik/basıp ele geçirdik. Türgiş kağanının askeri Bolçu'da ateş gibi, fırtına gibi geldi, savaştık. Köl Tigin Boşgu adlı ata atlayıp savaştı.

toga, İrtiş ögüzüg keçe yorıdımız, Türgiş bodunug uda basdımız. Türgiş kagan süsi Bulçuda otça, borça kelti. Sünüşdümüz. Köl Tigin başgu boz at binip tegdi. Başgu boz(…)

aşarak, İrtiş ırmağını geçerek yürüdük. Türgiş halkını uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da {Bolun-Toğoy'da} ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaştık. Köl Tigin alnı akıtmalı boz ata binip saldırdı. Alnı akıtmalı boz (...)

İnceleme:

D.37.1. toga: bk. tog- **G.2.11,** {-A} gerundiumu **G.4.1.**

D.37.2. İrtiş ögüzüg: (bk. ögüz **G.3.30,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *İrtiş ögüz* yer ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

İrtiş Irmağı Batı Altaylardan çıkıp kuzeydeki Ob/Obi Irmağı ile birleşen günümüzde de aynı isimle bilinen, 'Ertiş' olarak da Etü.de geçen bir ırmaktır (Aydın, 2016: 73). Aydın, *İrtiş* kelimesine bakıldığında (Ertiş okunuşu dikkate alındığında) Altaylardan batıya gitmek için geçilmesi gereken bir ırmak olduğundan "geçmek, aşmak" anlamındaki *ert-* fiilinden türemiş olabileceğini ifade eder (2016: 73).

Tat.: Etü. *İrtiş* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında "İrtış yılgası" olarak açıklamış (BTT: 100) ve bu söz için *Ertiş yılgasın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *İrtiş* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *İrtiş ırmağını* ifadesini kullanmıştır.

D.37.3. keçe: bk. G.4.1.

D.37.4. yorıdımız: bk. yorı- **G.4.13,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.37.5. Türgiş bodunug: bk. Türgiş **D.18.14,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.3.6. uda: bk. u- **D.35.12,** {+DA} **G.1.3.**

D.37.7. basdımız: bk. bas- **D.22.12,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.37.8. Türgiş kagan: bk. Türgiş **D.18.14,** kagan **G.1.6.**

D.37.9. süsi: bk. sü **G.3.19,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.37.10. Bulçuda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *Bulçu* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *Bulçu,* Urungu Irmağı veya Urungu Irmağınınn döküldüğü Fuhai Gölünün güney ucunun biraz doğusunda yer alan Buluntogoy veya Buluntohoy denilen kasabanın

ismi olarak geçmesinin yanında hem coğrafi konumu hem de kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur (Aydın, 2016: 52).

Tat.: Etü. *Bulçu* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *Bulçu'*nun "yer ismi" olduğu bilgisini vermiş (BTT: 100) ve bu söz için *Bolçuda* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Bulçu* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Bulçu'da {Bolun-Toğoy'da}* ifadesini kullanmıştır.

D.37.11. otça: bk. ot **D.27.19,** {+çA} eki **G.4.10.**

D.37.12. borça: (bk. {+çA} eki **G.4.10).** Bu kelime *bor* ismine eklenen *{+çA}* eşitlik durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *borça* kelimesinin "bora, kar fırtınası" anlamına geldiğini ve 'boraca' veya 'buraca' olarak değil *borça* şeklinde okunması gerektiğini söyleyen ilk kişi Thomsen'dır ve günümüzde bazı Tük yazı dillerinde kullanılan *bora-, boragan, porogon, boran, buran, poran* gibi kelimelerin *bor* isminin yerini almış olabileceğini ifade etmektedir (Thomsen, 2011: 410).

Etü. *bor* "bora, fırtına, tipi, tufan" (Bayat, 2020: 51), "boran, kar fırtınası, kasırga" (Tekin, 2016: 297) anlamlarındadır. Clauson, *borça* kelimesinin *bor* isminden türeyip içeriğinin kuvvet ile ilgili olması gerektiğini, Kuzey grubu Türk yazı dillerinde ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan *bora-* ve *bora* şekillerinin var olup bengü taş ve yazıtlarda sadece bu cümlede *borça* şeklinde geçtiğini ifade etmektedir (EDPT: 357).

Tat.: Etü. *bor* Tat.ta *buran* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *buran* "Rüzgar eserek kar yağması, kar kasırgası; normalde ev içinde bir grup kişi arasında çıkan güçlü tartışma, atışma; fırtınalı (gün, hava hakkında)" (TTAS-I: 192) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *buranday* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bor* Ttü.de *bora* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *bora* "Genellikle arkasından yağmur getiren sert rüzgar" (TS: 377), *boran* "Rüzgar, şimşek ve gök gürültüsü ile ortaya çıkan sağanak yağışlı hava olayı" (TS: 378) olarak kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *fırtına gibi* ifadesini kullanmıştır.

D.37.13. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.37.14. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.37.15. Köl Tigin: bk. D.26.17.

D.37.16. başgu: Etü. *başgu* "alnı beyaz" (Bayat, 2020: 43) alnı beyaz (at), kaşga, tepel" (Ergin, 2010: 87) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *başgu* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Boşğu ḳuşamatlı (atḳa)* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *başgu* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *alnı akıtmalı* ifadesini kullanmıştır.

D.37.17. boz at: bk. boz **D.32.22,** at **D.7.14.**

D.37.18. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.37.19. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın *toγa Ärtis ügüzig käčä jorïdïmïz* cümlesindeki *toga* kelimesini *küterĕldĕk* olarak aktarmıştır. Ancak *toga* kelimesindeki biçim birim, kelimenin *küterĕldĕk* olarak aktarılmasına uygun değildir.

2. *Köl Tigin başgu boz at binip tegdi* cümlesindeki *başgu* kelimesi Nuriyeva tarafından atın ismi olarak değerlendirilmiş ve bu cümle *Kültegin Boşğu ḳuşamatlı*

atḳa atlanıp suġıştı şeklinde aktarılmıştır. Ercilasun ise *başgu* kelimesinin atın bir özelliği olduğunu düşünerek bu cümleyi *Köl Tigin alnı akıtmalı boz ata binip saldırdı* şeklinde aktarılmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. bor > (Tat. *boran/* Ttü. *bora)* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *İrtiş,* Etü. *Bulçu,* Etü. *başgu* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 38

NURİYEVA

äkisin özi altïzdï. Anta jana kirip türgis qaγan bujuruqï az tutuquγ äligin tutdï. Qaγanïn anta ölürtimiz ilin altïmïz qara türgis budun qop ičikdi ol budunïγ(tabarda qondurtïmïz jana jorïp)

… ikěsěn üzě aldırdı. Yañadan yavġa taşlandı, türgiş ḳaġan boyırıḳın, tutuḳ azlarnı ḳulġa aldı, ḳaġanın anda ütërděk, ilěn yavlap aldık. Ḳara türgiş budun törkiylerge ḳuşıldı, ul ḫalıḳnı Tabar ciřěne urnaştırdıḳ. Yene kittěk.

… ikisini kendi aldırdı. Yeniden düşmana saldırdı, Türgiş kağanın buyrukları, tutuk azlarını ele geçirdi, kağanını orada öldürdük, devletini mücadele ederek aldık. Sıradan Türgiş halkı Türklere katıldı, o insanları Tabar yerine yerleştirdik. Tekrar gittik.

tutuztı. İkisin özi altızdı. Anta yana kirip Türgiş kagan buyrukı Az tutug eligin tutdı. Kaganın anta ölürtümüz, ilin altımız. Kara Türgiş bodun kop içikdi. Ol bodunug Tabarda ko(nturtumuz …)

yakalattı. İkisini kendisi aldırdı. Sonra tekrar girip Türgiş kağanının yöneticisi Az valisini eliyle tuttu. Kağanını orada öldürdük, ülkelerini aldık, Kara Türgiş halkı hep tâbi oldu. O halkı Tabar'a (yerleştirdik ...)

İnceleme:

D.38.1. tutuztı: (bk. tut- **G.4.19,** {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *tut-* fiiline eklenen *{-z-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *{-z-}* eki Etü.de fiillere gelerek onları ettirgen yapan bir yapım ekidir (Tekin, 2016: 93). Etü.de sıkça kullanılmayan bir yapım ekidir (Gabain, 2007: 61).

Tat.: Etü. *{-z-}* yapım eki Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *sugıştı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-z-}* yapım eki Ttü.de yaşamamaktadır. Eski bir ek olup artık işlek bir yapım eki değildir (Ergin, 2019: 221). Ercilasun bu söz için *yakalattı* ifadesini kullanmıştır.

D.38.2. ikisin: bk. iki **D.1.8,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.38.3. özi: bk. öz **G.9.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.38.4. altızdı: (bk. al- **G.7.29,** {-DX} **G.1.9).** Bu çekimli fiil *al-* fiiline eklenen *{-tXz-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *{-tXz-}* eki Etü.de fiillere gelerek onları ettirgen yapan bir yapım ekidir (Tekin, 2016: 93).

Tat.: Etü. *{-tXz-}* yapım eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *aldırdı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-tXz-}* yapım eki Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *aldırdı* ifadesini kullanmıştır.

D.38.5. anta: bk. G.2.18.

D.38.6. yana: bk. D.10.5.

D.38.7. kirip: bk. kir- **D.2.21,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.38.8. Türgiş kagan: bk. Türgiş **D.18.14,** kagan **G.1.6.**

D.38.9. buyrukı: bk. buyruk **G.1.24,** {+(s)I} için teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.38.10. Az tutukug: bk. Az **D.19.18,** tutuk **D.31.21,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.38.11. eligin: bk. elig **D.8.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.38.12. tutdı: bk. tut- **G.4.19,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.38.13. kaganın: bk. kagan **G.1.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.38.14. anta: bk. G.2.18.

D.38.15. ölürtümüz: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.38.16. ilin: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.38.17. altımız: bk. al- fiili **G.7.29,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.38.18. Kara Türgiş bodun: bk. kara **D.8.20,** Türgiş **D.18.14,** bodun **G.1.18.**

D.38.19. kop: bk. G.2.21.

D.38.20. içikdi: bk. iç **G.2.19,** {+k-} İFYE **G.1.16,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.38.21.ol: bk. G.3.3.

D.38.22. bodunug: bk. bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.38.23. Tabarda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *Tabar* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Etü.de *tabar* Altay Dağlarının batısında yer alan ve Türgişlerin yaşadığı Çungarya'daki bir yerleşim yeri olarak geçmektedir (Aydın, 2016: 136).

Tat.: Etü. *Tabar* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Tabar ciřne* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tabar* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tabar'a* ifadesini kullanmıştır.

D.38.24. konturtumuz: bk. kon- **G.5.24,** {-tUr-} **G.6.19,** {-DX} eki **G.1.9,** {+mXz} çokluk I. şahıs eki **D.17.12.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. *{-z-}* ve Etü. *{-tXz-}* fiilden fiil yapım ekleri, Tat. ve Ttü.de yaşamasa da bu paragrafta tespit edilen biçim birimlerdendir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva asıl metinde yer alan *tutuztı* kelimesine ne transkripsiyonlu metinde ne de aktarmada yer vermiştir.

2. Nuriyeva, paragrafın sonunda Ercilasun'da bulunmayan *jana jorïp* ifadesine yer vermiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *Tabar* kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 39

NURİYEVA

sogdaq budun itäjin tijin Jinčü ügüzig käčä Tämir qapïγqa tägi sülädimiz. Anta kisrä qara türgis budun jaγï bolmïš käṇäräs tapa bardï. Biziṇ sü atï turuq azuqï joq ärti jablaq kisi är…

Soġdaḳ ḫalḳın torġızıyḳ dip. Yinçü diñēzēn kiçēp, Timēr Ḳapıḳġa Kader yav bēlen bardıḳ. Annan soñ türgişlerneñ ġadiy ḫalḳı üzlerēne doşman bulġan Keñereske ḳarşı suġış başlaġan. Bēzneñ ġaskerneñ atları yabıḳ, azığı yuḳ idē. Doşman suġışçılarnıñ

Soğd halkını bir arada tutalım diye. İnci denizini geçip Demirkapı'ya mücadele ederek gittik. Ondan sonra Türgişlerin sıradan insanları kendilerine düşman olmuş, Kengeres'e karşı savaş başlamış. Bizim askerin atları zayıf, yiyeceği yok idi. Düşman askerlerinin

ERCİLASUN

Sogdak bodun iteyin tiyin Yinçü ögüzüg keçe Temir kapıgka tegi süledimiz. Anta kisre Kara Türgiş bodun yagı bolmış. Keŋeres tapa bardı. Biziŋ sü atı toruk, azukı yok erti. Yablak kişi er(…)

Soğdak halkını örgütlemek için Yinçü {Seyhun} Irmağı'nı geçerek Demirkapı'ya dek ordu yürüttük. Daha sonra Kara Türgiş halkı düşman olmuş. kengeres'e doğru gittiler. Bizim askerlerimizin atı zayıf(tı), azıkları yoktu. Kötü insanlar (...)

İnceleme:

D.39.1. Sogdak bodun: bk. Sogdak **D.31.17,** bodun **G.1.18.**

D.39.2. iteyin: bk. it- **G.3.2,** {-AyIn} **G.7.2.**

D.39.3. tiyin: bk. D.11.7.

D.39.4. Yinçü ögüzüg: bk. Yinçü ögüz **G.3.30,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.39.5. keçe: bk. G.4.1.

D.39.6. Temir Kapıgka: bk. Temir Kapıg **G.4.2,** {+GA} **G.1.8.**

D.39.7. tegi: bk. G.3.18.

D.39.8. süledimiz: bk. sü **G.3.19,** {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.39.9. anta kisre: bk. anta **G.2.18,** kisre **G.5.25**.

D.39.10. Kara Türgiş bodun: bk. kara **D.8.20,** Türgiş **D.18.14,** bodun **G.1.18.**

D.39.11. yagı bolmış: bk. yagı **D.2.4,** bol- fiili ve {-mIş} eki **G.1.4.**

D.39.12. Keŋeres tapa: (bk. tapa **D.28.14).** Bu söz grubu *Keŋeres* yer ismi ve *tapa* edatıyla olumuştur.

Etü. *Keŋeres*; halk ismi, boy ismi veya Sırderya ırmağının bir kolu olarak düşünülse de Soğdiyana bölgesinde yer alan bir yerleşim yerinin ismi olarak bilinmektedir (Aydın, 2016: 102-103).

Tat.: Etü. *Keŋeres* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Keñereske ḳarşı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Keŋeres* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Kengeres'e doğru* ifadesini kullanmıştır.

D.39.13. bardı: bk. bar- **G.7.31,** {-DX} **G.1.9.**

D.39.14. biziŋ: bk. biz **D.19.2,** {+(n)Xŋ} ilgi durum eki **G.11.25.**

D.39.15. sü atı: bk. sü **G.3.19,** at **D.7.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

D.39.16. toruk: bk. tor- **G.9.16,** {-k} **G.5.19.**

D.39.17. azukı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *azuk* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü.de *azuk* "erzak, azık, katık", "erzak, yiyecek" (Tekin, 2016: 295) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *azuk* Tat.ta *azık* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *azık* "Yemeye, içmeye yarayan, yiyecek hazırlamaya yarayan nesne; herhangi bir etkinlik, görev için materyal, herhangi bir şey için kaynak" (TTAS-I: 28) anlamlarına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için *azığı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *azuk* Ttü.de *azık* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *azık* "Gereken yiyecek ve içecek şeyler, nevale" (TS: 216) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *azıkları* ifadesini kullanmıştır.

D.39.18. yok erti: bk. yok **G.3.6,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.39.19. yablak kişi: bk. yablak **G.7.13,** kişi **G.6.3.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva *käṇäräs tapa bardï* cümlesini *Keñereske ḳarşı sugış başlaġan* olarak aktarmıştır. Ercilasun ise *Kengeres'e doğru gittiler* olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. azuk > (Tat. *azık*/ Ttü. azık) kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Keŋeres* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, D: 40

NURİYEVA

alp är biziṇä tägmiš ärti. Antaγ ödkä ökünip Kül tiginig az ärin irtürü ïtïmïz.Uluγ süṇüš süṇüšmiš alp Šalčï aq atïn binip tägmiš Qara türgis budunïγ antaölürmiš almïš jana jorïp…

köçlĕ ġaskerĕ bĕzge höcüm ittĕ. Bu vaḳıtta bĕz ükĕnĕp, az sanlı suġışçılar bĕlen Külteginnĕ alarġa ḳarşı ciberdĕk. Zur suġış bulġan. Kültegin batır Şalçınıñ atına atlanıp, suġışḳa taşlanġan. Bik küp türgiş ḫalḳın ütĕrgen, esir itken. Yene ḳaytıp

güçlü askeri bize saldırdı. O zaman biz düşünüp az sayıdaki savaşçı ile Köl Tigin'i onlara karşı gönderdik. Büyük bir savaş olmuş. Köl Tigin cesur Şalçı'nın atına atlayıp savaşa atıldı. Pek çok Türgiş'i öldürmüş, esir etmiş. Yine geri dönüp

ERCİLASUN

Alp er biziŋe tegmiş erti. Antag ödke ökünüp Köl Tiginig az erin irtirü ıt(t)ımız. Ulug sünüş sünüşmiş. Alp Şalçı ak atın binip tegmiş. Kara Türgiş bodunug anta ölürmiş, almış. Yana yorıp (…)

Yiğit erler bize saldırmıştı. Böyle zamana hayıflanıp {lanet edip} Köl Tigin'i az sayıda er ile {oraya} ulaşsın diye gönderdik. Büyük savaş yapmış. Alp Şalçı'nın kır atına binip saldırmış. Kara Türgiş halkını orada öldürmüş, almış. Tekrar yürüyüp (…)

İnceleme:

D.40.1. alp er: bk. alp **G.6.5,** er **D.11.24.**

D.40.2. biziŋe: bk. D.19.2.

D.40.3. tegmiş erti: bk. teg- **G.3.22,** {-mIş} eki **G.1.4,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

D.40.4. antag: bk. G.8.29.

D.40.5. ödke: bk. G.1.8.

D.40.6. ökünüp: bk. ökün- **D.23.1,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.40.7. Köl Tiginig: bk. Köl Tigin **D.26.17,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.40.8. az: bk. G.10.8.

D.40.9. erin: bk. er **D.11.24,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

D.40.10. irtirü: bk. ir- **G.4.17,** {-DXr-} FFYE **G.12.13,** {-U} gerundiumu **G.1.13.**

D.40.11. ıt(t)ımız: bk. ıt- fiili **G.8.9,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

D.40.12.ulug sünüş: bk. ulug **D.28.22,** sünüş **D.15.5.**

D.40.13. sünüşmiş: bk. sünüş- **D.15.6,** {-mIş} **G.1.4.**

D.40.14. Alp Şalçı: Bu kelime *Alp* ve *Şalçı* kelimelerinden oluşan bir özel isimdir.

Etü. *alp* "yiğit, cesur, alp, kahraman, zorlu, enerjik; şiddetli (tehlike); güç, çetin, sert, müthiş, zor, müşkül; rütbe, lakap; (şhs.)" (Bayat, 2020: 24) anlamlarına gelmektedir. Clauson, "çetin, dayanıklı, aşması zor" anlamlarında olup aslında "cesur" anlamında doğru kabul edilirse hem insanlar hem cansız varlıklar hatta "tehlike" gibi soyut kavramlar için geçerli olduğunu; özel ad haricinde kullanımının bir süre unutulup XIX. yüzyılda tekrar canlandırıldığını ifade etmektedir (EDPT: 127).

Memmedli, *alp* kelimesinin hem sözlük birim hem unvan hem de şahıs isminin sıfatı olarak kullanıldığını ifade etmektedir (1996: 97-98).

Etü. *şalçı* ise "şahıs veya at ismi" (Bayat, 2020: 208) anlamındadır.

Tat.: Etü. *Alp Şalçı* özel ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *alp* ise Tat.ta *alıp* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *alıp* "Hikayelerde anlatılan olağanüstü büyük gövdeli kişi tipi; kahramanlığa, güçlülüğe işaret edilerek anlatılır." (TTAS-I: 54) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için "cesur Şalçı'nın" anlamındaki *batır Şalçınıñ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Alp Şalçı* özel ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *alp* ise Ttü.de *alp* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *alp* "Yiğit, kahraman" (TS: 104) anlamındadır. Ercilasun bu söz için *Alp Şalçı'nın* ifadesini kullanmıştır.

D.40.15. ak atın: bk. ak **D.35.19,** at **D.7.14,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

D.40.16. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

D.40.17. tegmiş: bk. teg- fiili **G.3.22,** {-mIş} eki **G.1.4.**

D.40.18. Kara Türgiş bodunug: bk. kara **D.8.20,** Türgiş **D.18.14,** bodun **G.1.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

D.40.19. anta: bk. G.2.18.

D.40.20. ölürmiş: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-mIş} **G.1.4.**

D.40.21. almış: bk. al- fiili **G.7.29,** {-mIş} **G.1.4.**

D.40.22. yana: bk. D.10.5.

D.40.23. yorıp: bk. yorı- **G.4.13,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Alp Şalçı ak atın binip tegmiş* cümlesinde *Alp Şalçı* söz grubunu Ercilasun özel isim olarak düşünüp *Alp Şalçı'nın kır atına binip saldırmış* şeklinde aktarırken Nuriyeva, *alp* kelimesini *Şalçı* özel isminin niteleyicisi olarak düşünüp *Kültegin batır Şalçınıñ atına atlanıp, sugışka taşlangan* olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. alp > (Tat. *alıp*/ Ttü. *alp*) kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Alp Şalçı* kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

2.3. Köl Tigin Bengü Taşı Kuzey Yüzü

KT, K: 1

NURİYEVA

birlä qušu tutuq birlä süṇüšmiš ärin qop ölürmis äbin barïmïn (qalï)sïz qop kälürti. Kül tigin jiti otuz jašïṇa qarluq budun ärür barur ärikli jaγï boltï. Tamaγ ïduq bašda süṇüsdimiz

Kuşu tutuḳ bělen suġıştı, küp suġışçıların ütĕrdĕ, barça baylıġın ḳaldırmıyça, üzĕbĕzge ḳaytardı. Kültegin yigĕrmĕ cidĕ yeşĕnde, köçlĕ, irĕklĕ yeşegen ḳarluḳ ḫalḳı bĕzge doşman buldı. Tamaġ atlı tav başında suġıştıḳ.

Kuşu Tutuk ile savaştı, çok askerini öldürdü, bütün varlığını ... kendimize ... Köl Tigin yirmi yedi yaşındayken güçlü, bağımsız yaşayan Karluk halkı bize düşman oldu. Tamag adlı dağ başında savaştık.

ERCİLASUN

(…) birle, Koşu Tutuk birle süŋüşmiş. Erin kop ölürmiş. Ebin barımın kalısız kop kelürti. Köl Tigin yiti otuz yaşıŋa Karluk bodun, erür barur erkli yagı boltı. Tamag Iduk Başda süŋüşdümüz.

(...) ile, askeri vali Koşu ile savaşmış. Askerlerini hep öldürmüş. Evini, mallarını hep eksiksiz getirdi. Köl Tigin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı, kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu. Tamag Iduk Baş'da savaştık.

İnceleme:

K.1.1. birle: bk. G.4.27.

K.1.2. Koşu Tutuk: (bk. Tutuk **D.31.20).** Bu söz grubu *Koşu* özel ismi ve *Tutuk* unvanı ile oluşmuştur.

Etü. *Koşu* kelimesinin kökeni hakkında elde bir bilgi bulunmamaktadır ancak Koşu Tutuk'un Köl Tigin'in 710'da savaştığı birliğin komutanı olduğu bilinmektedir (Şirin, 2019: 282).

Tat.: Etü. *Koşu Tutuk* veya *Koşu* ismi Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva "ordu liderinin ismi" olduğu bilgisini vermiştir (BTT: 100). Nuriyeva bu söz için *Kuşu tutuḳ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Koşu Tutuk* veya *Koşu* ismi Ttü.de kullanılmamaktadır. Ercilasun bu söz için *askeri vali Koşu* ifadesini kullanmıştır.

K.1.3. birle: bk. G.4.27.

K.1.4. süŋüşmiş: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-mIş} **G.1.4.**

K.1.5.erin: bk. er **D.11.24,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.1.6. kop: bk. G.2.21.

K.1.7. ölürmiş: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-mIş} **G.1.4.**

K.1.8. ebin: bk. eb **G.6.13,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.1.9. barımın: bk. bar **G.9.23,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki ve {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.1.10. kalısız: bk. kal- **G.9.13,** {-I} gerundiumu **G.1.11,** {+sXz} İİYE **G.5.6.**

K.1.11. kop: bk. G.2.21.

K.1.12. kelürti: bk. kel- ve {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.1.13. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.1.14. yiti otuz: bk. sayı sistemleri **D.11.23.**

K.1.15. yaşıŋa: bk. yaş **D.30.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

K.1.16. Karluk bodun: (bk. bodun **G.1.18).** Bu söz grubu *Karluk* boy ismi ve *bodun* kelimesi ile oluşmuştur.

Thomsen'ın Çin kaynaklarından aktardığına göre Karluklar; kökenleri Tou-kioue'lere dayanan ancak zaman zaman onlarla savaşan, üç boy veya üç aile halinde Altay Dağlarının batısında Pe-thing kentinin kuzeybatısında yaşayan, önce Çin'e tabi olmuş sonra bir kısmı Uygurların egemenliğine giren bir Türk boyudur (2011: 95).

Bilge Kağan döneminde II. Türk Kağanlığına sık sık başkaldıran ve 744 yılında da Basmıl ve Uygurlarla kurdukları ittifak ile II. Türk Kağanlığını yıkan, önceleri Uygurlara bağlı iken zamanla bağımsızlaşıp Talas Savaşında Araplara yardım eden Karluklar, böylelikle İslam dini ile tanışmış ve Karahanlı Devletinin kurulmasından sonra da İslam dinini kabul etmişlerdir (Şirin, 2019: 283-284).

Tat.: Etü. *Karluk* Tat.ta *ka Karluk* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında Karluk için "Altay ve İrtiş arasında yaşayan Türk halkı" anlamını vermiştir (BTT: 127). Nuriyeva bu söz için *ķarluķ ḫalḳı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Karluk* Ttü.de *Karluk* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *Karluk* "Esk Türk boylarından biri" (TS: 1333) anlamındadır. Ercilasun bu söz için *Karluk halkı* ifadesini kullanmıştır.

K.1.17. erür barur: bk. er- bar- **D.23.5,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22.**

K.1.18. Tamag Iduk Başda: (bk. Iduk Baş **D.31.25,** {+DA} **G.1.3).** Bu söz grubu *Tamag*, *Iduk* ve *Baş* kelimelerinden ve *Baş* kelimesine eklenen *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *Tamag* Altay Dağlarının batısında, Çungarya bölgesinde yer alan bir dağ olması yüksek olasılık olan bir yer ismidir (Aydın, 2016: 134).

Tat.: Etü. *tamag* Tat.ta kullanılmamaktadır. Nuriyeva kitabının sözlük kısmında *Tamag* için "dağ tepesi" anlamını vermiştir (BTT: 130). Nuriyeva bu söz için "Tamag adlı dağ başında" anlamındaki *Tamaġ atlı tav başında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tamag* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tamag Iduk Baş'da* ifadesini kullanmıştır.

K.1.19. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *Erin kop ölürmiş* cümlesini, *küp sugışçıların ütërdë* olarak aktarmış ve Tat.taki *küp* kelimesini Etü. kop kelimesi yerine kullanmıştır. Ercilsaun ise *Askerlerini hep öldürmüş* olarak aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *Karluk* > (Tat. *Karluk/* Ttü. *Karluk*) kelimesi her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Koşu Tutuk* ve Etü. *tamag* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 2

NURİYEVA

(Qül) tigin ol sünüšdä otuz jašajur ärti alp Šalčï (aq a) tïn binip oplaju tägdi(äki) ärig udïšru ančdï. Qarluquγ ölürtimiz altïmïz az budun jaγï boltï Qaraköltä sünüšdimiz Kül tigin bir qïrq jašajur ärti alp Šalčï aqïn

Kültegin ul sugışta utız yeşënde idë. Batır Şalçınıñ aḳ atına mënëp höcümge taşlandı. İkë sugışçını bër-bër artlı çenëçtë. Ḳarluḳlarnı ütërdëk, yavlap aldık. Az ḫalḳı da doşman buldı. Ḳara külde sugıştıḳ. Kültegin utız bër yaşënde idë. Alıp (batır) Şalçınıñ atına mënëp__

Köl Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Yiğit Şalçı'nın ak atına binip saldırı için ileri atıldı. İki savaşçıyı birbiri ardınca sapladı/mızrakladı. Karlukları öldürdük, mücadele ederek ele geçirdik. Az halkı da düşman oldu. Kara Göl'de savaştık. Köl Tigin otuz bir yaşındaydı. alp (yiğit, cesur) Şalçı'nın atına binip

ERCİLASUN

(Köl) Tigin ol sünŋüşde otuz yaşayur erti. Alp Şalçı akın binip oplayu tegdi. İki erig udu aşuru sançdı. Karlugug ölürtümüz, altımız. Az bodun yagı boltı. Kara Költe sünŋüşdümüz. Köl Tigin bir kırk yaşayur erti. Alp Şalçı akın

(Köl) Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı'nın kır {at}ına binip boğa gibi saldırdı. İki eri takip edip, aşırtarak mızrakladı. Karlukları öldürdük, aldık. Az halkı {da} düşman oldu. Kara Göl'de savaştık. Köl Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı'nın kır {at}ına binip

İnceleme:

K.2.1. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.2.2. ol sünŋüşde: bk. ol **G.3.3,** sünŋüş **D.15.5,** {+DA} **G.1.3.**

K.2.3. otuz: bk. G.1.26.

K.2.4. yaşayur erti: bk. yaş **D.30.13,** {+A-} İFYE **G.11.24,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.2.5.Alp Şalçı: bk. D.40.14.

K.2.6. akın: bk. ak **D.35.19,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.2.7. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} **G.4.25.**

K.2.8. oplayu: bk. op **D.32.3,** {+lAyU} **D.16.5.**

K.2.9. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9.**

K.2.10.iki erig: bk. iki **D.1.8,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.2.11. udu: bk. D.36.8.

K.2.12. aşuru: bk. aşur- **D.36.9,** {-U} **G.1.13.**

K.2.13. sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.2.14. Karlugug: bk. Karlug **K.1.16,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.2.15. ölürtümüz: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.2.16. altımız: bk. al- **G.7.29,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.2.17. Az bodun: bk. Az **D.19.18,** bodun **G.1.18.**

K.2.18. yagı boltı: bk. yagı **D.2.4,** bol- **G.1.4,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.2.19. Kara Költe: bk. kara **D.8.18,** köl **D.26.17,** {+DA} **G.1.3.**

K.2.20. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.2.21.Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.2.22. bir kırk: bk. bir **G.1.16,** kırk **D.15.1,** sayı sistemleri **D.11.23.**

K.2.23. yaşayur erti: bk. yaşa- **K.2.4,** {-(U)r} geniş zaman eki **G.2.22,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.2.24. Alp Şalçı: bk. D.40.14.

K.2.25. akın: bk. ak **K.2.6,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf için yapılan okuma ve aktarmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Bu paragraftaki tüm kelimeler daha önce değerlendirildiği için burada tekrar değerlendiriilmemiştir.

KT, K: 3

NURİYEVA

binji(p) oplaju tägdi az ältäbärig tutdï az budun anta joq boltï. Äčim qaγanili qamašïγ (qamšaγ) boltuqïnta budun iligi kägi boltuqïnta izgil budun birlä sünüšdimiz. Kül tigin alp Šalčï aqïn binip

Köreşke taşlandı. Az ḫalḳınıñ eltabarın tottı, az ḫalḳı şunda yuḳ itĕldĕ. Abıyım – kaġan ilĕnde butalış başlandı, il ḫalḳında üzara köngĕlĕk barlıḳḳa kildĕ. Bu vaḳıtlarda izgil ḫalḳı bĕlen suġıştıḳ. Kültegin alıp Şalçı astına mĕnĕp

mücadeleye atıldı. Az halkının ilteberini tuttu, Az halkı yine de yok edildi. Amcam kağanın ülkesinde karışıklık başladı, ülke halkının kendi içinde kıskançlık ortaya çıktı. Bu zamanlarda İzgil halkı ile savaştık. Köl Tigin yiğit Şalçı'nın astına binip

ERCİLASUN

binip oplayu tegdi. Az ilteberig tutdı. Az bodun anta yok boltı. Eçim kagan ili kamşag boltukınta, bodun, ilig ikegü boltukında İzgil bodun birle sünüşdümüz. Köl Tigin Alp Şalçı akın binip

boğa gibi saldırdı. Azların ilteberini tuttu. Az halkı orada yok oldu. Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile devlet (hükümdar?) iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık. Köl Tigin Alp Şalçı'nın kır {at}ına binip

İnceleme:

K.3.1. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.3.2. oplayu: bk. op **D.32.3,** {+lAyU} **D.16.5.**

K.3.3. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9.**

K.3.4. Az ilteberig: (bk. Az **D.19.18,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu söz grubu *Az* boy ismi *ilteber* unvanına eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *ilteber* "rütbe" (Bayat, 2020: 108), "yüksek bir unvan, genel vali" (Tekin, 2016: 300), "bir unvan, genel vali, kumandan" (Ergin, 2010: 96) anlamlarına gelmektedir.

Clauson *ilteber* kelimesinin üst yöneticiye bağlı kavim lideri için kullanılan bir unvan olduğunu, eğer *ilteber* kelimesi *el, *teb-* veya **tev-* fiiline eklenen {-r} geniş zaman ekiyle oluşmamışsa muhtemelen alıntı bir kelime olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 134).

Hamilton, kelimenin Tüklerin egemenliğindeki boyların liderleri tarafından kullanılan unvan olup muhtemelen "buyruk altındaki halk, devlet" anlamındaki *el* ile, "sahip olmak, elinde tutmak" anlamındaki *tab-/tav-* eyleminin geniş zaman şekli olan *tabar'*dan oluştuğunu ve *el*'in etkisiyle *teber* şekline girdiğini, *El-teber unvanının "bir halkı veya devleti olan" anlamına gelip kağanlığa bağlı yöneticileri gösteren bir kavram haline geldiğini ayrıca *tab-* fiilinden 'Tabgaç' kavim isminin oluştuğunu ifade etmektedir (1997: 197-198).

Tat.: Etü. *ilteber* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *ilteber* için "Az halkında yüksek askeri unvan" açıklamasını yapmıştır (BTT: 101). Nuriyeva bu söz için *Az ẖalḳınıñ eltabarın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ilteber* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Azların ilteberini* ifadesini kullanmıştır.

K.3.5. tutdı: bk. tut- **G.4.19,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.3.6. Az bodun: bk. Az **D.19.18,** bodun **G.1.18.**

K.3.7. anta: bk. G.2.18.

K.3.8. yok boltı: bk. yok **G.3.6,** bol- **G.1.4,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.3.9. eçim kagan: bk. eçi **D.5.8,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** kagan **G.1.6.**

K.3.10. ili: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

K.3.11. kamşag boltukınta: (bk. bol- **G.1.4,** {-DUKUnDA} gerundiumu **G.5.24).** Bu fiil çekimi *kamşag* ismi ve *bol-* yardımcı fiili ve buna eklenen *{-DUKUnDA}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *kamşag* "sarsılmış, titreyen, sallanan, karışık" (Bayat, 2020: 135) anlamlarına gelmektedir. Etü. *kamşag* kelimesi esasen *kamşa-* fiili ve *{-G}* fiilden isim yapım ekiyle oluşmuş ancak *kamşa-* fiiline bengü taş ve diğer yazıtlarda rastlanmamakta, daha sonraki dönemlerde de seyrek olarak görüldükten sonra EUT'de yerini 'tepre-' fiiline bırakarak unutulmuştur (Şirin, 2019: 287).

Tat.: Etü. *kamşag* kelimesi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "karışıklık" anlamındaki *butalış başlandı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kamşag* kelimesi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kargaşa içine düştüğünde* ifadesini kullanmıştır.

K.3.12. bodun: bk. **G.1.18.**

K.3.13. ilig: bk. il **G.2.10,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.3.14. ikegü: bk. iki **D.1.8,** {+(A)gU} eki **G.1.14.**

K.3.15. boltukınta: bk. bol- **G.1.4,** {-DUKUnDA} gerundiumu **G.5.24.**

K.3.16. İzgil bodun: (bk. bodun **G.1.18).** Bu söz grubu *İzgil* boy ismi ve *bodun* ismi ile oluşmuştur. Şirin, Etü. *İzgil*'in Dokuz Oğuzlarla ve On Oklarla ilişkilendirilen bir Türk boyu olduğunu ifade eder (2019: 288).

Tat.: Etü. *İzgil* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *İzgil*'in "Türk halklarından birinin ismi olduğunu diğer bir görüşe göre Bulgarların bir kolu olduğunu ifade eder (BTT: 101). Nuriyeva bu söz için *izgil ẖalḳı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *İzgil* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *İzgil halkı* ifadesini kullanmıştır.

K.3.17. birle: bk. G.4.27.

K.3.14. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.3.15. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.3.16. Alp Şalçı: bk. D.40.14.

K.3.17. akın: bk. ak **D.35.19,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.3.18. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *budun iligi kägi boltuqïnta izgil budun birläsüṇüšdimiz* cümlesinde 'iligi kägi' ifadesine yer vermiş ancak 'kegi' kelimesiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Nuriyeva cümleyi, *İl ḫalḳında üzara köngĕlĕk barlıḳḳa kildĕ. Bu vaḳıtlarda izgil ḫalḳı bĕlen suġıştıḳ.* ("Ülke halkının kendi içinde kıskançlık ortaya çıktı. Bu zamanlarda İzgil halkı ile savaştık") olarak aktarmıştır. Ercilasun ise bu ifadeyi *ilig ikegü* olarak okumuş ve *millet ile devlet (hükümdar?) iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık* olarak aktarmıştır.

2. Nuriyeva *Kül tigin alp Šalčï aqïn binip* şeklinde okuduğu cümleyi, *Kültegin alıp Şalçı astına mĕnĕp* olarak aktamıştır. Buradaki aktarma farklılığı asıl metin ve transkripsiyonlu metinde *at* olarak geçen kelimenin Nuriyeva tarafından *ast* olarak aktarılmasıdır. TTAS'de 'ast' diye bir madde başına rastlanılmamıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *ilteber,* Etü. *kamşag,* Etü. *İzgil* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 4

NURİYEVA

opla (ju täg) di ol at anta tüc (di i)zgil budun ölti. Toquz oγuz budun qäntü budunïm ärti täŋri jip bulγaqïn üčün jaγï boltï bir jïlqa bič jolï süŋüšdimiz äŋ iliq Toγu balïqda süŋüšdimiz

höcümge taşlandı, at yıgıldı. İzgil ḫalḳın ciñděk. Tuġız-uġız ḫalḳı üz ḫalḳım idě. Kükler-cirler bolġandı, üz ḫalḳım doşmanġa evěrěldě. Alar bělen běr yılda biş tapḳır suġıştıḳ. İñ ělěk Toġu balıḳta suġıştıḳ.

mücadeleye atıldı, at yere düştü. İzgil halkını yendik. Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi. Gökler ve yerler bulandı, kendi halkım düşmana döndü. Onlarla bir yılda beş kez savaştık. İlk önce Togu Balık'ta savaştık.

ERCİLASUN

(oplayu tegd)i. ol at anta tüş(di …). İzgil (bodu)n ölti. Tokuz Oguz bodun kentü bodunum erti. Teŋri yir bulgakın üçün yagı boltı. Bir yılka biş yolı süŋüşdümüz. Eŋ ilk Togu Balıkda süŋüşdümüz.

(boğa gibi saldırdı). O at orada düş(tü ...). İzgil (halkı) öldü. Dokuz Oğuz halkı kendi milletim idi. Gök ile yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş kez savaştık. En birincisi, Doğu Balık'ta savaştık.

İnceleme:

K.4.1. oplayu: bk. op **D.32.3,** {+lAyU} **D.16.5.**

K.4.2. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.4.3. ol at: bk. ol **G.3.3,** at **D.7.14.**

K.4.4. anta: bk. G.2.18.

K.4.5. tüşdi: (bk. {-DX} eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *tüş-* fiiline eklenen *{-DX}* bilinen geçmiş zaman ekiyle oluşmuştur.

Etü. *tüş-* fiili "düşmek, ölmek, inmek" (Bayat, 2020: 229) anlamlarındadır. Clauson, Etü. *tüş-* fiilinin hem isteyerek "(bir yere) yerleşmek, attan inmek, emekli olmak, (bir yere) çekilmek" hem de istemsiz olarak "(bir yerden) aşağı doğru hareket etme" anlamında genel bir çağrışıma sahip olduğunu ifade eder (EDPT: 560).

Tat.: Etü. *tüş-* fiili /ü/>/ö/ ses değişimi sonucunda Tat.ta *töş-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *töş-* fiili "Yukarıdan veya herhangi bir nesne üstünden aşağı doğru gitmek, aşağı doğru hareket etmek; su akış yönüne hareket etmek, herhangi bir yere varmak; düzlüğü,

durağanlığı yitirip yıkılmak, yan yatmak" (TTAS-III: 277) gibi sahip olduğu altmış altı anlam göz önünde bulundurulursa *töş*- fiilinin Tat.ta işlek olarak kullanıldığı görülmektedir.

Nuriyeva bu söz için "yere düştü, yığıldı" anlamlarındaki *yıgıldı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *tüş*- fiili /t-/>/d-/ ses değişimi sonucunda Ttü.de *düş*- olarak yaşamaktadır. Ttü.de *düş*- fiili "Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek; durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek; yere devrilmek, yere serilmek; hava taşıtları kaza sonucu hızla yere inerek çarpmak; yağmak" (TS: 741) gibi otuz iki anlamıyla işlek olarak Ttü.de kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *düştü* ifadesini kullanmıştır.

K.4.6. İzgil bodun: bk. İzgil **K.3.12,** bodun **G.1.18.**

K.4.7. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.4.8. Tokuz Oguz bodun: bk. Tokuz Oguz **G.2.1,** bodun **G.1.18.**

K.4.9. kentü: bk. D.23.8.

K.4.10. bodunum erti: bk. bodun **G.1.18,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.4.11. teŋri: bk. G.1.1.

K.4.12. yir: bk. G.4.7.

K.4.13. bulgakın üçün: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10,** üçün **G.9.1).** Bu söz grubu *bulgak* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile *üçün* edatından oluşmuştur.

Etü. *bulgak* ismi aslen *bulga-* fiili ve {-k} isimden isim yapım ekinden oluşmuştur. Etü.de *bulga-* "bulanmak, karmakarışık olmak; bozmak, karıştırmak, bulandırmak; derde salmak, zarar vermek" (Bayat, 2020: 55) anlamındadır. Etü. *bulgak* ise "bulanık, karışık, karışıklık içinde, düzensiz alt üst olmuş; karışıklık, isyan; arayı karıştırma; dalgalanma, coşma; heyecan" (Bayat, 2020: 55) anlamlarındadır.

Nemeth, *Bulgar* kavim isminin de bulga- fiiline eklenen {-r} geniş zaman ekiyle oluşup "karışık" anlamına geldiğini ortaya koymuş ancak Tekin *bulga-* fiilinin geçişli bir fiil olmasından dolayı kelimenin "karıştıran, karışıklık çıkaran, ortalığı karıştıran, isyankar" anlamlarına gelebileceğini belirtir (Şirin, 2019: 289).

Tat.: Etü. *bulga-* fiili /u/>/o/ ses değişikliğiyle Tat.ta *bolga-* fiil şekliyle yaşamaktadır. Tat.ta *bolga-* "Herhangi bir şeyi havada bir ileri bir geri çevirmek, silkelemek, çalkalamak, durulamak; bulandırmak" (TTAS-I: 177) anlamlarındadır. Nuriyeva bu söz için "bulandı" anlamındaki *bolġandı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bulga-* fiili /-g-/ sesinin erimesiyle *bula-* olarak ve *bulan-*, *bulandır-* fiil şekilleri kullanılmaktadır. Ttü.de *bula-* fiili "Bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü

onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmak" (TS: 407) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *bulandığı için* ifadesini kullanmıştır.

K.4.14. yagı boltı: bk. yagı **D.2.4,** bol- **G.1.4,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.4.15.bir yılka: bk. bir **G.1.16,** yıl **D.8.3, {**+GA} eki **G.1.8.**

K.4.16. biş yolı: bk. biş **D.18.2,** yolı **D.15.2.**

K.4.17. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.4.18.eŋ ilk: bk. D.32.19.

K.4.19. Togu Balıkda: (bk. balık **D.12.5,** {+DA} eki **G.1.3).** Bu söz grubu *Togu Balık* yer ismine eklenen {+DA} bulunma durum ekiyle oluşmuştur. Etü. *Togu Balık*, Dokuz Oğuzlarla savaşılan ve Tula Irmağı'nın güneyindeki Tu-wei-chien Dağı olduğu yönünde görüşler mevcuttur (Aydın, 2016: 145-146).

Tat.: Etü. *Togu Balık* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Toġu balıḳta* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Togu Balık* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Doğu Balık* ifadesini kullanmıştır.

K.4.20. sünüşdümüz: bk. sünüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karateristik olan /ü/>/ö/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. tüş->töş-

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Ttü. için karateristik olan /t/>/d/, /-g-/>/Ø/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. tüş->düş-, Etü. bulgak>bulan-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf için yapılan okuma ve aktarmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. tüş- > (Tat. *töş-*/ Ttü. *düş-*), Etü. bulgak > (Tat. *bolga-*/ Ttü. *bulan-*) kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Togu Balık* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 5

NURİYEVA

Kül tigin Azman atïγ binip oplaju tägdi altï ärig sančdï sü tägisintä jitinč ärig qïlïčladï äkinti Qušlaγaqda ädiz birlä süŋüšdimiz Kül tigin Az jaγïzïn binip oplaju tägip bir ärig sančdï

Kültegin Azman ḳuşamatlı aḳ atḳa atlanıp, höcümge taşlandı, altı suġışçını ḳadap ütërdë, ġaskerler berëlëşënde ciděnçë suġışçını ḳılıçladı. İkënçësënde Ḳuşlaġaḳta edizler bëlen suġıştık. Kültegin azlarnıñ kören atına měnëp, höcümge taşlandı, bër suġışçını çeněçtë.

Köl Tigin Azman adlı ak ata atlayıp, mücedeleye atıldı, altı savaşçıyı saplayarak öldürdü, askerlerin çarpışmasında yedinci savaşçıyı kılıçladı. İkincisinde Kuşlagak'ta Edizlerle savaştık. Köl Tigin Azların kahverengi atına binip mücadeleye atıldı, bir savaşçıyısapladı/mızrakladı.

ERCİLASUN

Köl Tigin azman akıg binip oplayu tegdi. Altı erig sançdı. Sü (t)egişinte (?) yitinç erig kılıçladı. İkinti Koşulgakda Ediz birle süŋüşdümüz. Köl Tigin Az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı;

Köl Tigin iğdiş kır {at}ına binip boğa gibi saldırdı. Altı eri mızrakladı. Ordular göğüs göğüse geldiğinde yedince eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulgak'ta Edizlerle savaştık. Köl Tigin Azların yağız {at}ına binip boğa gibi saldırarak bir eri mızrakladı.

İnceleme:

K.5.1. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.5.2. azman: Etü. *azman* "azman, büyük; iğdiş at, at ismi; sarımtırak; büyük koç" (Bayat, 2020: 36) anlamlarına gelmektedir.

Kelime aslen "şarşırmak, yoldan çıkmak, yanılmak, günah işlemek" (Bayat, 2020: 36) anlamına gelen *az-* fiili ile *{-mAn}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur.

Tat.: Etü. *azman* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *azman* kelimesinin "at ismi" olduğu bilgisini vermektedir ve bu söz için "Azman takma isimli" (BTT: 122) anlamına gelen *Azman ḳuşamatlı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *azman* Ttü.de yaşamaktadır. Ttü.de *azman* "Aşırı gelişmiş; kerestelik tomruk" (TS: 217) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *iğdiş* ifadesini kullanmıştır.

K.5.3. akıg: bk. ak **K.2.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.5.4. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.5.5. oplayu tegdi: bk. oplayu teg- **D.32.3,** {+lAyU} **D.16.5,** teg- **G.3.22,** {-DX} **G.1.9.**

K.5.6. altı erig: bk. altı **D.31.8,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.5.7. sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.5.8. sü: bk. G.3.19.

K.5.9. tegişinte: bk. teg- **G.3.22,** {+(s)I} tekli III. kişi iyelik eki **G.2.3,** zamir n **G.2.13,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.5.10. yitinç erig: bk. yiti **D.11.23,** {+(X)nç} eki **D.33.10,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.5.11. kılıçladı: bk. {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.5.12.ikinti: bk. D.33.2.

K.5.13. Koşulgakda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *Koşulgak* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Koşulgak Etü.de yeri tam olarak belirlenemeyen yer isimlerinden biridir (Aydın, 2016: 106-107). Tekin, kelimenin farklı şekillerde (kuşlagak gibi) okunabildiğini, kendisinin daha önce *kuşalgak* (kuş-algak) okuduğunu ancak bunun *koşul-* fiiline eklenen

{-gak} ekiyle oluşup "iki nehrin koşulduğu, birbirine kavuştuğu yer" anlamına gelebileceği yönünde görüş değiştirdiğini ifade etmektedir (1988: 86).

Tat.: Etü. *koşulgak* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu kelimeyi *kuşlagak* olarak okumuştur ve "coğrafi isim" (BTT: 101) anlamını vermiştir. Nuriyeva bu söz için *Ḳuşlaġaḳta* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *koşulgak* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Koşulgak'ta* ifadesini kullanmıştır.

K.5.14. Ediz: Etü. *Ediz* "kabile ismi; yüce, yüksek" (Bayat, 2020: 77) anlamındadır. Etü. Ediz burada "kabile ismi" anlamında kullanılmıştır.

Şirin'in Giraud'dan aktardığına göre *Ediz*, Çin kaynaklarında A-tie olarak geçmekte ve önce Dokuz Oğuzlara sonra da On Uygurlara bağlanmış bir Türk boyudur ve Baykal gölünün güneydoğusunda Tola Irmağı civarında yaşamışlardır (2019: 291).

Tat.: Etü. *Ediz* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva, *Ediz* isminin Oğuzlara bağlı boy ismi olduğu bilgisini vermiştir (BTT: 101). Nuriyeva bu söz için *edizler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Ediz* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Edizler* ifadesini kullanmıştır.

K.5.15. birle: bk. G.4.27.

K.5.16. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.5.17. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.5.18. Az: bk. D.19.18.

K.5.19. yagızın: bk. yagız **D.1.5,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} araç durum eki **G.5.15.**

K.5.20. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.5.21. oplayu tegip: bk. op **D.32.3,** {+lAyU} **D.16.5,** teg- **G.3.22,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.5.22. bir erig: bk. bir **G.1.16,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.5.23. sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyava *Kül tigin Azman atïγ binip oplaju tägdi* cümlesinde olarak geçen ifadeyi *azman atıg* olarak okumuş, aktarmada ise *Azman ḳuşamatlı aḳ atḳa* ifadesini kullanmıştır. Nuriyeva transkripsiyonlu metinde *ak* okuması gereken kelimeyi *at* olarak okumuş ancak aktarmada atın 'ak' renkte olduğunu belirten *ak* kelimesini kullanmıştır. Nuriyeva'nın okuması ve aktarması birbiriyle çelişmektedir. Ercilasun ise *Köl Tigin azman akıg binip oplayu tegdi* cümlesini *Köl Tigin iğdiş kır {at}ına binip boğa gibi saldırdı* olarak aktarmıştır. Ercilasun'un aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *azman (>azman)* kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

2. Etü. *koşulgak* ve Etü. *Ediz* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 6

NURİYEVA

toquz ärig ägirä toqïdï ädiz budun anta ölti üčinč Bol… nda oγuz birlä sünüšdimiz Kül tigin Azman adïγ binip tägdi sančdï süsin sančdïmïz. İlin altïmïz törtinč Čuš bašïnta sünüšdimiz türk

Tuġız suġışçını urap alıp ütërdëler. Ediz ḫalḳı anda ülëp bëttë. Öçëçësënde Bolçunda uġızlar bëlen suġıştıḳ. Kültegin Azman ḳuşamatlı atına mënëp, höcüm ittë, çençëdë. Ġaskerën turaḳladıḳ, ilën aldıḳ. Dürtënçë Çuş başında suġıştıḳ.

Dokuz savaşçıyı etrafından dolanarak/kuşatarak öldürdü. Ediz halkı orada ölüp bitti. Üçüncüsünde Bolçun'da Oğuzlarla savaştık. Köl Tigin Azman adlı atına binip saldırdı, sapladı/mızrakladı. Askerini yok edip, devletini aldık. Dördüncü Çuş başında savaştık.

ERCİLASUN

tokuz erig egire tokıdı. Ediz bodun anta ölti. Üçünç Bul(çu)da Oguz birle sünüşdümüz. Köl Tigin Azman akıg binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız. Törtünç Çuş Başınta sünüşdümüz. Türk

dokuz eri çevirerek {gürzle ?} vurdu. Ediz halkı orada öldü. Üçüncü olarak Bul(çu)'da {Bolun-Toğoy'da} Oğuzlarla savaştık. Köl Tigin iğdiş kır {at}ına binip saldırdı, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık, ülkelerini aldık. Dördüncü olarak Çuş Başı'nda savaştık. Türk

İnceleme:

K.6.1. tokuz erig: bk. tokuz **G.2.1,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.6.2. egire: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu kelime *egir-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *egir-* fiili "eğirmek; çevirmek, kuşatmak, sarmak, döndürmek; takip etmek; sevk etmek; ezmek" (Bayat, 2020: 78) anlamlarına gelmektedir Clauson *egir-* fiilinin "kuşatmak, çevrelemek; bükmek, döndürmek" anlamlarına geldiğini, *evir-* fiili ile neredeyse eş anlamlı olduğunu ancak her ikisinin de eski kelimeler olmasından dolayı 'evir-' fiilinin, *egir-* fiilinin ikincil bir şekli ya da tam tersi olduğunu söylemenin zor olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 112).

Tat.:. Etü. *egir-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "etrafından dolanarak/kuşatarak" anlamındaki *urap alıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *egir-* fiili Ttü.de *eğir-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *eğir-* "Yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek" (TS: 761) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *çevirerek* ifadesini kullanmıştır.

K.6.3. tokıdı: bk. tokı- **G.12.15,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.6.4. Ediz bodun: bk. Ediz **K.5.14,** bodun **G.1.18.**

K.6.5. anta: bk. G.2.18.

K.6.6. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.6.7. üçünç: bk. D.33.10.

K.6.8. Bulçuda: bk. Bulçu **D.37.10,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.6.9. Oguz: bk. D.22.7.

K.6.10. birle: bk. G.4.27.

K.6.11. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.6.12. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.6.13. azman akıg: bk. azman **K.5.2,** ak **K.2.6,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.6.14. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.6.15. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.6.16. sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.6.17. süsin: bk. sü **G.3.19,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.6.18. sançdımız: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.6.19. ilin: bk. il **G.3.12,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.6.20. altımız: bk. al- **G.7.29,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.6.21. törtünç: bk. tört **D.2.1,** {+(X)nç} **D.33.10.**

K.6.22. Çuş Başınta: (bk. baş **D.2.14,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+DA} eki **G.1.3).** Bu söz grubu *Çuş Başı* yer ismine eklenen *zamir n'si* ve *{+DA}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *Çuş Başı*, bengü taşlarda II. Türk Kağanlığı ve Dokuz Oğuzların dördüncü kez savaştığı yerin adı olarak geçmekte ve Hangay Dağları'nın kuzeydoğusundaki Selenge ve Tula ırmakları arasında yer alan küçük ırmaklardan birinin kaynağı veya başka bir ırmakla karıştığı yer olabileceği düşünülmektedir (Aydın, 2016: 63-64).

Tat.: Etü. *Çuş Başı* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *Çuş* kelimesinin yer ismi olduğunu belirtir (BTT: 101). Nuriyeva bu söz için *Çuş başında* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Çuş Başı* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Çuş Başı'nda* ifadesini kullanmıştır.

K.6.23. süŋüşdümüz: bk. süŋüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Ttü. için karakeristik olan /g/>/ğ/ ses değişimi görülmektedir: Etü. egir->eğir-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *üčinč Bol… nda oγuz birlä süŋüšdimiz* cümlesini, *öçěçěsěnde Bolçunda uġızlar bělen suġıştıķ* olarak aktarmış ve yer ismi olarak geçip tahribat yüzünden okunamayan *Bol… nda* kelimesini *Bolçunda* olarak aktarmıştır. Ercialsun ise bu kelimeyi *Bul(çu)da* olarak okuyup *Bul(çu)'da* olarak aktarmıştır.

2. Nuriyeva **K.5** maddesinde ele aldığımız *Köl Tigin Azman akıg binip tegdi* olarak okuması gereken bu cümleyi bu paragrafta *Kül tigin Azman adïγ binip tägdi* olarak okumuştur. kelimesini burada *Azman adïγ* olarak okumuştur. Aktarmada ise Kültegin *Azman ķuşamatlı atına měněp, höcüm ittě* cümlesini kurmuştur.

3. Nuriyeva'nın paragrafın sonunda asıl metin ve transkripsiyonlu metinde yer aldığı halde aktarmada yer vermediği bir kelime vardır: *Türk*

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. egir->*eğir*- kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

2. Etü. *Çuş Başı* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 7

NURİYEVA

budun adaq qamaštdï jablaq bolt(ač)ï irti oza kälmis süsin Kül ti(gin) aγïtïp Toṇra bir oγuš alpaγu on ärig Toṇa tigin joγïnta ägirip ölürtimiz. Bisinč Azgänti Qadazda oγuz birlä süṇüsdimiz Kül tigin

Törkiy halıḳnıñ ayaḳları kamaştı, ḫellerĕ naçarlandı. Kültegin üzlerĕn ḳuyıp kilgen ġaskernĕ tuzġıttı. Toñra ḳabilesĕnĕñ un batır suġışçısın Tona teginnĕ kümgende, urap alıp ütĕrdĕk. Bişĕnçĕ tapḳır uġızlar bĕlen Ezgenti Ḳadaz cirĕnde suġıştıḳ. Kültegin

Türk halkının ayakları kamaştı, durumları kötüleşti. Köl Tigin kendilerini bırakan askeri dağıttı. Tongra boyundan on yiğit savaşçısını Tona Tigin'i gömerken etrafından dolanarak/kuşatarak öldürdük. Beşinci defa Oğuzlar ile Ezgenti Kadaz yerinde savaştık. Köl Tigin

bodun adak kamşatdı. Yablak boltaçı erti. Oza kelmiş süsin Köl Tigin agıtıp Toŋra bir oguş alpagu on erig Toŋa Tigin yogınta egirip ölürtüm. Bişinç Ezgenti Kadazda Oguz birle sünüşdümüz. Köl Tigin

halkı sendeledi. Perişan olacaktı. Kurtulup gelmiş {Türk} askerlerini Köl Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Toŋa Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük. Beşinci olarak Ezgenti Kadaz'da Oğuzlarla savaştık. Köl Tigin

İnceleme:

K.7.1. bodun: bk. G.1.18.

K.7.2. adak kamşatdı: (bk. kamşa- **K.3.11,** {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} eki **G.1.9).** Bu söz grubu *adak kamşat-* deyimine eklenen *{-DX}* bulunma durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *adak* "ayak; esas, aşağı, hisse; dağ eteği; çayın menşei" (Bayat, 2020: 18) anlamlarına gelmektedir. Şirin de Bayat'ın verdiği anlamlardan başka Etü. *adak* kelimesinin "son, sonuç" gibi mecazlaşmalara uğradığını ifade etmektedir (Şirin, 2019: 293).

Etü. *adak* kelimesi Türk yazı dillerinin tasnifinde kullanılan ölçütlerden biridir, iç sesteki /d/'nin korunması veya değişmesine (>/t/, >/z/, >/y/) göre Türk yazı dilleri birbirinden ayrılmış veya aynı gruba dahil edilmiş ve yazı dillerinin özellikleri *adak* kelimesine (ve diğer ölçütlere) göre belirlenmiştir (Tekin, 1989: 161).

Etü. *kamşat-* fiili "titretmek, sallatmak, sarsmak, hareket ettirmek" (Bayat, 2020: 135) anlamlarına gelmektedir.

Etü. *adak kamşat-* deyimi "*(Ayağı sendelemek)* Ne yapacağını şaşıracak kadar sarsılmak, morali bozulmak" (Şen, 2017: 64), "isyan çıkarmak, karışıklık çıkarmak" (Bayat, 2020: 18) anlamına gelmektedir.

Tat.: Etü. *adak* Tat.ta /d/>>/y/ ses değişimi ile *ayak* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *ayak* "İnsanın, kuşların ve hayvanların yürümesine hizmet eden oçlıgı; mobilya, mekanizma gibi nesnelerin döşemeye, yere vb. oturtup, bastırıp dayayarak yapılan aracı; sayıca çok ve uzun olup iterek dolanan ip yumağı" (TTAS-I: 98) anlamlarındadır.

Etü. *kamşat-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *adak kamşat-* deyimi de Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ayaḳları kamaştı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *adak* Ttü.de *ayak* /d/>>/y/ ses değişimi ile *ayak* olarak yaşamaktadır. *Ayak* Ttü.de "Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü; bacak; birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri; vücudun belden aşağı bölümü; yürüyüşün ağırlık veya çabukluk derecesi; basamak; futun küpü alınarak hesaplanan değer; mayalardan önce, makama uygun olarak çalınan veya söylenen beste; yarım arşın veya 30,5 santimetre uzunluğundaki ölçü birimi, kadem, fit, fut; göl ayağı; halk edebiyatındaki koşuklarda kısa yedekli dizeler; halk edebiyatında uyak; bir doğrunun başka bir doğruyu veya bir düzlemi kestiği nokta; karakucak ve yağlı güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş dereceden biri; altılı ganyanda yer alan her bir koşu; kömür ocaklarında kömürün çıkarıldığı galeri" (TS: 195) anlamlarındadır.

Ercilasun bu söz için *sendeledi* ifadesini kullanmıştır.

K.7.3. yablak: bk. G.7.13.

K.7.4. boltaçı erti: bk. bol- **G.1.4,** {-DAçI} gelecek zaman eki **G.8.5,** er- ana yardımcı fiili **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.7.5. oza: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu kelime oz- fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *oz-* fiili "kurtulmak, halas olmak, uzaklaşmak, ileri geçmek, öne atılmak, kaçmak, sıyrılmak" (Bayat, 2020: 172) anlamlarına gelmektedir. "(birini) geçmek, (bir şeyden) kaçmak, (birini) aşmak" anlamlarını veren Clauson, çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde yaşadığını ifade etmektedir (EDPT: 279). Şirin, *oz-* fiilinin Etü.de "bir tehlikeyi arkada bırakmak, kurtulmak" mecazlaşmasına uğradığını ve EUT'de 'kutrul-' fiiliyle ikileme olarak kullanımının anlamını daha da belirginleştirdiğini ifade etmektedir (2019: 294).

Tat.: Etü. *oz-* fiili /o/>/u/ ses değişimi ile Tat.ta *uz-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *uz-* fiili "Yürüyüp giderek bir yerden ikinci bir yere geçmek, hareket etmek; her ne olursa gidilen istikamette hareket edildiğinde, gidildiğinde herhangi bir şey arkada bırakmak, onu geçip gitmek; herhangi birini arkada bırakmak, öne geçmek (işte, yarışta, ierlemede vb.); herhangi bir şey istikamette devam etmek, boylu boyunca geçmek (yol, tünel vb.); herhangi bir şeyi öğrenmek, okuyup bellemek; belli bir çizgiden geçmek; yokluk şeklinde, sıfat yönüyle birinden veya bir şeyden fazla olmadığnı bildirir" (TTAS-III: 298) gibi anlamlara sahiptir.

Nuriyeva bu söz için "kendilerini düzenleyip" anlamındaki *üzlerĕn ḳuyıp* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *oz-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Köprülü'nün görüşüne göre Oğuz grubu Türk yazı dillerinde geçen 'ozan' kelimesi, DLT'de geçen 'ozgan' kelimesi ile aynıdır (Şirin, 2019: 294). Ercilasun bu söz için *kurtulup* ifadesini kullanmıştır.

K.7.6. kelmiş: bk. kel- fiili **G.11.23,** {-mIş} **G.1.4.**

K.7.7. süsin: bk. sü **G.3.19,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.7.8. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.7.9. agıtıp: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *ag-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *ag-* fiili "yükselmek, ağmak, kalkmak, yukarıya çıkmak, aşmak; binmek" (Bayat, 2020: 20) anlamlarındadır. Etü. *agıt-* fiili de "yükseltmek, (yukarıya) çıkarmak, (havaya) uçurmak, dağıtmak, savurmak; kovmak; belirtmek; kaldırmak, kalkmaya mecbur etmek" (Bayat, 2020: 21) anlamlarına gelmektedir.

Şirin, *agıt-* fiilinin bengü taşlarda "düşmanı püskürtmek" mecazlaşmasıyla kullanıldığını ancak sonraki dönemlerde gerçek anlamıyla kullanımının daha baskın olduğunu belirtmektedir (2019: 295).

Tat.: Etü. *agıt-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *ag-* fiiline "yukarı çıkarılmak, ayağa kalkmak, büyümek, yetişmek" gibi anlamlar vermiş, *agıt-* fiiline de aşmak, yukarı

çıkartmak" anlamlarını vermiştir (BTT: 121). Nuriyeva bu söz için "dağıttı" anlamındaki *tuzġıttı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ag-* ve *agıt-* fiilleri Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *ayağa kaldırırken* ifadesini kullanmıştır.

K.7.10. Toŋra: Etü. *Toŋra*, Dokuz Oğuzların kollarından biri olan boyun ismidir (Şirin, 2019: 295).

Tat.: Etü *Toŋra* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Toñra* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü *Toŋra* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tongraların* ifadesini kullanmıştır.

K.7.11. bir: bk. bir G.1.16.

K.7.12. oguş: bk. oguş G.1.17.

K.7.13. alpagu: bk. alp **G.6.5,** {+AgU} **G.1.14.**

K.7.14. on erig: (bk. er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu söz grubu *on* sayı sıfatı ve *er* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşan bir sayı sıfatıdır.

Tat.: Etü. *on* Tat.ta /o/>/u/ ses değişimiyle *un* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *un* "10 sayısını ve miktarını bildiren kelime; eski onluk sisteme göre yönetici birim" (TTAS-III: 308) anlamındadır. Nuriyeva bu söz için "on cesur savaşçısını" anlamındaki *un batır sugışçısın* ifadesini kullanmıştır. Nuriyeva burada **K.7.13.** maddesindeki *alpagu* kelimesini de -kelimelerin sırasını değiştirmek suretiyle- dahil etmiştir.

Ttü.: Etü. *on* Ttü.de *on* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *on* "Dokuzdan sonra gelen sayının adı; bu sayıyı gösteren 10 ve X rakamlarının adı; dokuzdan bir artık" (TS: 1803) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *on yiğit eri* ifadesini kullanmıştır. Ercilasun da Nuriyeva gibi *alpagu* kelimesiyle *on erig* kelimelerinin sırasını değiştirerek aktarmıştır.

K.7.15. Toŋa Tigin: (bk. tigin **G.13.25).** *Toŋa Tigin* Kapgan Kağan'ın oğludur (Şirin, 2019: 296). Memmedli, *Toŋa* kelimesinin "Bebir, kaplan cinsinden bir hayvan" anlamına geldiğini ifade eder (1996: 105).

Tat.: Etü. *Toŋa* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Tona teginnĕ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Toŋa* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Toŋa Tigin'in* ifadesini kullanmıştır.

K.7.16. yogınta: bk. yog **D.4.2,** {+(s)I} tekli III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.7.17. egirip: bk. egir- **K.6.2,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.7.18. ölürtüm: bk. öl- **G.6.22,** {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

K.7.19. bişinç: bk. biş **D.18.2,** {-(X)nç} **D.33.10.**

K.7.20. Ezgenti Kadazda: (bk. {+DA} eki **G.1.3).** Bu kelime *Ezgenti Kadaz* yer ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *Ezgenti Kadaz*'ın, Dokuz Oğuzlarla savaşılan yerlerden biri olduğu, Tula Irmağı'nın Ulan Batur'a yakın bir yerinde olduğu ancak bengü taş ve yazıtlarda fazla geçmemesi sebebiyle yerin tam tespitinin zor olduğu bilinmektedir (Aydın, 2016: 73-74).

Thomsen, Etü. *Kadaz* kelimesinin *kadız* olarak da okunabileceğini, bu kelimenin vadi ya da benzer bir yeri ifade eden cins isim olduğuna şüphe olmadığını ancak kelimenin anlamını bilmediğini ifade etmektedir (2011: 235).

Tat.: Etü. *Ezgenti Kadaz* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Ezgenti Ḳadaz cirĕnde* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Ezgenti Kadaz* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Ezgenti Kadaz'da* ifadesini kullanmıştır.

K.7.21. Oguz: bk. D.22.7.

K.7.22. birle: bk. G.4.27.

K.7.23. sünüşdümüz: bk. sünüş- **D.15.6,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.7.24. Köl Tigin: bk. D.26.17.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /o/>/u/ görülmektedir: Etü. on>un, Etü. oz->uz-

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde her iki yazı dilinde de görülen /d/>/y/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. adak > (Tat. *ayak/* Ttü. *ayak)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, Ercilasun'un *Oza kelmiş süsin Köl Tigin agıtıp* olarak okuduğu bu cümleyi *Kültegin üzlerĕn ḳuyıp kilgen ġaskernĕ tuzġıttı* ("*Köl Tigin kendilerini bırakan askeri dağıttı*") olarak aktarmış; Ercilasun ise *Kurtulup gelmiş {Türk} askerlerini Köl Tigin ayağa kaldırırken* olarak aktarmıştır. Her iki aktarma arasında büyük bir fark vardır. Nuriyeva durumları kötü olan askerleri, Köl Tiginin dağıttığından söz ederken, cümleyi olumsuz bağlamda ele alırken Ercilasun

durumları kötü olsa da kendilerini kurtamayı başaran askerleri gerçek veya mecazi olarak ayağa kaldırdığından söz ederek cümleyi olumlu bağlamda ele alır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. adak > (Tat. *ayak/* Ttü. *ayak)* ve Etü. on > (Tat. *un/* Ttü. *on)* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *oz-* (>uz-) kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

3. Etü. *kamşat-*, Etü. *agıt-*, Etü *Toŋra,* Etü. *Toŋa Tigin,* Etü. *Ezgenti Kadaz)* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 8

NURİYEVA

Az jaγïzïn binip tägdi äki ärig sančdï balïq(q)a barmadï. Ol sü anta öl(ti).Maγï Quryan (q)ïšlap jazïṇa oγuzγaru sü tašïqdïmïz. Kül tigin äbig bašlajuqïtïmïz oγuz jaγï orduγ basdï. Kül tigin

Azlarnıñ kören atına měněp, höcümge taşlandı, ikě suġışçını ķadap ütërdě, şeherge barmadı. Ġasker anda helak buldı. Maġı ķurġanda ķışlap, yazın uġızlarġa ķarşı zur ġasker bělen çıķtıķ. Külteginnë kirě öyge ķaytarıp ciberděk, çönki doşman uġızlar urdabızını basıp alġannar idě. Kültegin

Azların kahverengi atına binip mücadeleye atıldı, iki savaşçıyı mızraklayarak öldürdü, şehre varmadı. Ordu/asker orada helak oldu. Magı kurganında kışı geçirip ilkbaharda

Oğuzlara karşı büyük bir orduyla çıktık. Köl Tigin'i geri eve geri yolladık, çünkü düşman Oğuzlar devletimizi/şehrimizi basıp almışlardı. Köl Tigin

ERCİLASUN

Az yagızın binip tegdi. İki erig sançdı, balık(k)a basıkdı. Ol sü anta ölti. Amga korgan kışlap yazıŋa Oguzgaru sü taşıkdımız. Köl Tigin ebig başlayu akıt(t)ımız. Oguz yagı ordug basdı. Köl Tigin

Azların yağız {at}ına binip saldırdı. İki eri mızrakladı, çamura bastırdı. O ordu orada öldü. Amga Kalesi'nde kışlayıp bahar gelince Oğuzlara doğru asker çıkardık. Karargâhın komutasını Köl Tigin'e verip {biz orduyu} akıttık {yürüttük}. Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar. Köl Tigin

İnceleme:

K.8.1. Az yagızın: bk. Az **D.19.18,** yagız **D.1.5,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

K.8.2. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.8.3. tegdi: bk. teg- **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.8.4. iki erig: bk. iki **D.1.8,** er **D.11.24,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.8.5. sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki eki **G.1.9.**

K.8.6. balık(k)a: (bk. balık **D.12.5,** {+GA} eki **G.1.8).** Bu kelime *balık* ismine eklenen *{+GA}* yönelme durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *balık* kelimesinin hem "şehir" hem de "çamur" anlamına geldiğinden daha önce söz edilmişti. Burada "şehir" anlamından ziyade "çamur" anlamında kullanılmıştır. Ancak Nuriyeva ve Ercilasun'un okuma ve anlamlandırmalarında farklılıklar söz konusudur.

Tat.: "çamur" anlamındaki Etü. *balık* Tat.ta *balçık* olarak yaşamaktadır (TTS, 1998: 92). Tat.ta *balçık* "Su nüfuz edince yapışkan madde olup değişen ve suyu buharlaşınca katılaşan mineral; yapıştırma, sıvama için özel hazırlanan madde, çözelti" (TTAS-I: 120) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva *balık* kelimesini **D.12.5**'te olduğu gibi "şehir" anlamıyla vermiştir ve bu söz için *şeherge* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *balık* Ttü.de *balçık* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *balçık* "İçinde çeşitli organik maddeler bulunan, genellikle killi, koyu, yapışkan çamur, mil; güçlük çıkartan; içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak" (TS: 242) anlamlarına gelmektedir.

Gülensoy, kelimenin gelişimini '*bal(ı)k+(a)ç> balçak> balçık' olarak vermekte ve geçtiği ilk kaynağı DLT olarak vermiştir (KBS-I: 108). Ercilasun bu söz için *çamura* ifadesini kullanmıştır.

K.8.7. basıkdı: (bk. bas- **D.22.12,** {-DX} eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *bas-* fiiline eklenen *{-k-}* fiilden fiil yapım eki ve *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Erdal, Etü. *{-k-}* fiilden fiil yapım eki ile türemiş kelimelerin hiçbirinin nesne alamadığını yani geçişsiz fiiller türettiğini, *{-k-}* ekiyle oluşan geçişli fiillerin daha geç dönemlerde ortaya çıktığını ifade eder (OTWF-II: 651).

Tat.: Ercilasun'un *basıkdı* olarak okuyup anlamlandırdığı bu kelimeyi Nuriyeva, Thomsen'ın okumasını temel aldığı için *barmadı* olarak okumuş ve buna uygun anlamlandırmıştır.

Etü. *{-k-}* fiilden fiil yapım eki ve *basık-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva *barmadı* olarak okuduğu bu kelime için *varmadı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-k-}* fiilden fiil yapım eki Ttü.de yeni kelime türetmemekte yani Ttü.de kullanılmamaktadır (Ergin, 2019: 221). Etü. *basık-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *bastırdı* ifadesini kullanmıştır.

K.8.8. ol sü: bk. ol **G.3.3,** sü **G.3.19.**

K.8.9. anta: bk. G.2.18.

K.8.10. ölti: bk. öl- **G.6.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.8.11. Amga korgan: Aydın, Yenisey ile Tula ırmakları arasında bulunan bir kale olduğunu ifade eder (2016: 34).

Etü. *amga* kelimesinin doğru okuma şekli hakkında bir netlik yoktur çünkü *magı, amgı* veya *ımga* şeklinde de okunmuştur. Clauson, kelimenin *ımga* şeklini doğru olarak kabul ederek "yabani dağ keçisi" anlamını vermiş, sonu 'ga' ile biten en eski kelime olduğunu ifade etmiştir (EDPT: 158). Tekin de Orta Türkçe döneminde (Kutadgu Bilig'in Herat nüshasında) *yımga* olarak görülen kelimenin "dağ keçisi" anlamında olduğu bilgisini vermektedir (1994: 57).

Etü. *korgan* kelimesinin okunuşunda da netlik yoktur. Erdal kelimenin *korı-* fiilinden mi geldiği yoksa kor+a- şeklinden mi geldiğinin belli olmadığını ifade eder (OTWF-I: 194). Şirin de kelimenin 'kurgan' olarak okunduğunu, eğer *korgan* kelimesinin kökeni *kur-* fiili ise *kurgan* olarak, *korı-* fiili ise *korgan* olarak okumak gerektiğini ifade etmiştir (2019: 297).

Tat.: Nuriyeva, Ercilasun'un *Amga Korgan* olarak okuduğu bu söz grubunu *Magı Kurgan* olarak okumuştur. Nuriyeva *Magı Kurgan*'ı "coğrafi isim" olarak (BTT: 128) ve *kurgan* kelimesini "kurgan sağlamlaştırma" (BTT: 127) olarak anlamlandırmıştır.

Etü. *kurgan* Tat.ta *kurgan* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kurgan* "kurgan, anıtmezar; kale duvarı; hayvan sürüsünün gölgelik olarak çamurdan yapılan duvar" (KTTS: 306) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nuriyeva bu söz için *Maġı ḳurġanda* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Amga korgan* yer ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *korgan* ise *kurgan* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *kurgan* "İlk Çağda mezar üzerine toprak yığılarak yapılan toprak tepe; tepe biçiminde mezar, höyük" (TS: 1530) anlamına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *Amga Kalesi'nde* ifadesini kullanmıştır.

K.8.12. kışlap: (bk. {+lA-} İFYE **G.2.9,** {-p} gerundiumu **G.4.25).** Bu kelime *kış* ismine eklenen *{+lA-}* isimden fiil yapım eki ve *{-p}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *kış* "kış" (Bayat, 2020: 142) anlamındaki mevsimdir. Clauson, çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde ortak olarak kullanıldığından söz etmektedir (EDPT: 670). Etü. *kışla-* fiili "kışlamak, kışı geçirmek" (Bayat, 2020: 142) anlamlarına gelmektedir.

Tat.: Etü. *kış* Tat.ta *kış* olarak, Etü. *kışla-* fiili *kışla-* olarak yaşamaktadır. Nuriyeva bu söz için *ḳışlap* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kış* Ttü.de *kış* olarak, Etü. *kışla-* fiili ise *kışla-* olarak yaşamaktadır. Yine de *kışla-* fiili yaygın bir kullanıma sahip olmayan, unutulmaya başlamış bir kelimedir, bunun yerine *kışı geçirmek* gibi daha yaygın bir kullanım söz konusudur. Ercilasun bu söz için *kışlayıp* ifadesini kullanmıştır.

K.8.13. yazıŋa: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8).** Bu kelime *yaz* ismine eklenen *{+(s)I}* tekli III. kişi iyelik eki, *zamir n*'si ve *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *yaz* "yaz, ilkbahar" (Bayat, 2020: 256) anlamındadır. Clauson, aslen "yaz" anlamına gelip daha sonraki zamanlarda bazen "ilkbahar" anlamında kullanıldığını ifade

etmektedir (EDPT: 982) ancak "yaz" anlamına gelen *yay* kelimesi de aynı zamanda "ilkbahar" anlamındadır (EDPT: 980).

Tat.: Etü. *yaz* Tat.ta *yaz* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yaz* "yılın kış bitip yaz başına kadar olan vakti, kış ile yaz arasındaki yıl dönemi" (TTAS-III: 622) anlamına gelmektedir. Etü.de *yaz*'ın "ilkbahar" anlamında kullanıldığı düşünülürse yukarıda verilen anlama bakarak Tat.ta da "ilkbahar" anlamında kullanıldığı görülmektedir; Etü. *yaz* Tat.ta hem anlam hem de ses bilgisi açısından herhangi bir değişiklik yaşamamıştır, denebilir.

Nuriyeva bu söz için "ilkbaharda" anlamındaki *yazın* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Ttü.de de *yaz* olarak yaşamaktadır ancak anlam olarak değişiklik görülmektedir. Ttü.de *yaz* "Kuzey yarım kürede 21 Haziran 23 Eylül, güney yarım kürede 21 Aralık 21 Mart tarihleri arasındaki zaman dilimi, ilkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsim" (TS: 2558) anlamında yaşamaktadır. Görüldüğü gibi Etü.de "ilkbahar" anlamındaki *yaz* Ttü.de de "yaz mevsimi" anlamında yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *bahar gelince* ifadesini kullanmıştır.

K.8.14. Oguzgaru: bk. Oguz **D.22.7,** {+GArU} **G.2.10.**

K.8.15. sü: bk. G.3.19.

K.8.16. taşıkdımız: bk. taş **G.12.10,** {+k-} İFYE **G.1.16,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

K.8.17. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.8.18. ebig: bk. eb **G.6.13,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.8.19. başlayu: bk. baş **D.2.14,** {+lAyU} eki **D.16.5.**

K.8.20. akıt(t)ımız: (bk. {-t-} FFYE **G.1.11,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9).** Bu çekimli fiil *ak-* fiiline eklenen *{-t-}* fiilden fiil yapım eki, *{-DX}* bilinen geçmiş zaman eki ve *{+mXz}* çokluk I. şahıs eki ile oluşmuştur.

Etü. *ak-* fiili "akmak" (Bayat, 2020: 22), *akıt-* ise "akıtmak, göndermek; akın ettirmek, sevk etmek" (Bayat, 2020: 22) anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson, *ak-* fiilinin gözyaşından ırmağa kadar her türlü sıvı için "akmak" anlamında olduğunu, sonraları akıncı müfrezesinin hareketi anlamına ve bazı çağdaş Türk yazı dilllerinde özellikle aşağı doğru akımda "yüzmek" anlamına geldiğini ifade etmektedir (EDPT: 77).

Tat.: Etü. *ak-* fiili Tat.ta *ak-* olarak yaşamakta ancak Etü. *akıt-* fiili Tat.ta yaşamamaktadır.

Tat. *ak-* fiili "Herhangi bir yönde bir seyir olup hareket etmek; delik veya yarıktan çıkıp yayılmak, dökülmek; göz yaşı, ter, kanın çokça çıkması hakkında; aydınlık veren veya döneduran eşyadan ışın saçılması, yayılması hakkında; yavaşça, acele etmeden devamlı hareket etmek; aşmak, geçmek (zaman, ömür hakkında); yok olmak, israf edilmek, ziyan olup gitmek; pek fazla olarak gelmek, girmek (yiyecek, zenginlik vb. hakkında)" (TTAS-I: 17) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için "geri yolladık" anlamındaki *ḳaytarıp ciberděk* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ak*- fiili Ttü.de *ak*- olarak, *akıt*- fiili de Ttü.de *akıt*- olarak kullanılmaktadır.

Ttü.de *ak*- fiili "sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek; sıvı maddeler aşağıya yönelmek; sıvı bir madde bir yerden çıkmak; bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak; art arda ve toplu olarak gitmek; kumaş yıpranıp iplikleri erimeye başlamak; boya birbirine karışmak; sürüp gitmek; zaman çabuk gitmek; karışmak, katılmak; çabucak savuşmak, ortadan kaybolmak" (TS: 71) analmlarına gelmektedir.

Ttü. *akıt*- fiili ise "akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmek" (TS: 68) anlamındadır. Ercilasun bu söz için *akıttık {yürüttük}* ifadesini kullanmıştır.

K.8.21. Oguz yagı: bk. Oguz **D.22.7,** yagı **D.2.4.**

K.8.22. ordug: (bk. {+g} belirtme durum eki **G.5.20).** Bu kelime *ordu* ismine eklenen *{+g}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Etü. *ordu* "saray, ordu, ordugah, merkez, kağanın oturduğu yer, karargah" (Bayat, 2020: 171) anlamlarındadır.

Tat.: Etü. *ordu* Tat.ta *orda* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *orda* "Cengiz Han devleti yıkıldıktan sonra ortaya çıkan devletlerin ismi ve onların yöneticilerinin yaşadığı yer" (TTAS-III: 313) anlamına gelmektedir. Nuriyeva bu söz için "şehrimizi" anlamındaki *urdabızını* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü *ordu* Ttü.de *ordu* olarak kullanılmaktadır. Ancak anlamda daralma yaşamıştır. Ttü.de *ordu* "Bir devletin silahlı kuvvetlerinni tümü; bu topluluğun başlıca bölümlerinden her biri; amaç, nitelik vb. yönlerden benzeyen insanların bütünü; çok sayıda insan, kalabalık" (TS: 1810) anlamındadır. Ercilasun bu söz için *karargâhı* ifadesini kullanmıştır.

K.8.23. basdı: bk. bas- **D.22.12,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.8.24. Köl Tigin: bk. D.26.17.

Değerlendirme:

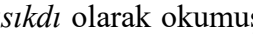
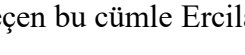
Ses bilgisi yönüyle:

1. Tat. için karakteristik bir ses değişimi olmasa da Etü. *ordu* kelimesi /u/>/a/ ses değişimi ile Tat.ta *orda* olarak yaşamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Etü. *{-k-}* fiilden fiil yapım eki bu paragrafta tespit edilen ancak her iki yazı dilinde de kullanımdan düşmüş bir ektir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın *balïq(q)a barmadï* olarak okuduğu bu cümleyi Ercilasun *balık(k)a basıkdı* olarak okumuştur. Nuriyeva'da, asıl metinde, olarak geçen bu cümle Ercilasun'da olarak verilmiş, *balık(k)a basıkdı* olarak

okunmuş ve *çamura bastırdı* aktarması yapılmıştır. Nuriyeva bu cümleyi *şeherge barmadı. Ġasker anda helak buldı* olarak aktarmıştır.

2. Ercilasun'un *Amga korgan* olarak okuduğu yer ismini Nuriyeva *Mayï Quryan* olarak okumuş ancak özel isim olduğu için farklı okunması, anlamı etkilememiştir.

3. Ercilasun'un *Köl Tigin ebig başlayu akıt(t)ımız. Oguz yagı ordug basdı* olarak okuduğu bu cümleyi Nuriyeva, *Kül tigin äbig bašlaju qïtïmïz oγuz jayï orduγ basdï* olarak okumuş ve aktarmasını da *Külteginnĕ kirĕ öyge ḳaytarıp ciberdĕk, çönki doşman uġızlar urdabıznı basıp alġannar idĕ* cümlesiyle yapmıştır. Ercilasun ise bu cümle(ler)i *Karargâhın komutasını Köl Tigin'e verip {biz orduyu} akıttık {yürüttük}. Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar* olarak aktarmıştır. Ercilasun aktarmasında hem *eb* hem de *ordu* kelimelerine "karargah" anlamını vermiştir. Bu iki farklı kelimeye aynı anlamda verilmesi çelişkili durmaktadır. Nuriyeva iki cümle arasında neden-sonuç ilişkisi kurmuş ve buna uygun aktarmıştır. Nuriyeva'nın aktarması daha doğru görünmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. balık > (Tat. *balçık/* Ttü. *balçık),* Etü. kışla- > (Tat. kışla-/ Ttü. kışla-), Etü. yaz > (Tat. *yaz/ Ttü. yaz),* Etü. ordu > (Tat. *orda/* Ttü. *ordu)* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. akıt- *(>akıt-)* kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

3. Etü. *basık-* ve Etü. *amga korgan* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 9

NURİYEVA

ögsiz aqïn binip toquz ärin sančdï orduγ birmädi ögim qatun ulaju öglärimäkälärim käliŋünim qunčuilarïm bunča jämä tirigi küŋ boltačï ärti ölügijurtda jolta jatu qaltačï ärtigiz

Ögsiz atķa měněp suġıştı, tuġız irně ütĕrdĕ, urdabızını birmedĕ. Miněm eniyĕm - ķatun, barlıķ enilerĕm, apalarım, kilĕnnerĕbĕz, künçuylarım, barıġız da isen bulsaġız da ķol bulır idĕgĕz. Ülsegĕz – gevdelerĕgĕz ilde, yortta, yulda çeçĕlĕp yataçaķ idĕ.

Ögsiz ata binip savaştı, dokuz eri öldürdü, devletimizi/şehrimizi vermedi. Benim annem hatun, bütün annelerim, ablalarım, gelinlerimiz, kunçuylarım, hepiniz sağ olsanız da kul olurdunuz. Ölseniz gövdeleriniz memlekette, yolda saçılıp yatacaktı.

ERCİLASUN

Ögsüz akın binip tokuz erensançdı; ordug birmedi. Ögüm katun, ulayu öglerim, ekelerim, keliŋünüm, kunçuylarım bunça yeme tirigi küŋ boltaçı erti. Ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz.

Ögsüz'ün kır {at}ına binip dokuz er mızrakladı; karargâhı vermedi. Annem katun ve diğer annelerim, ablalarım, gelinlerim, kunçuylarım {prenseslerim}, bunca insanın sağkalanları cariye olacaktı. Ölmüş olanlar(ınız) {ise} harabelerde, yollarda yatıp kalacaktınız.

İnceleme:

K.9.1. Ögsüz akın: (bk. {+sXz} İİYE **G.5.6,** ak **K.2.6,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10).** Bu söz grubu *ög* ismine eklenen *{+sXz}* isimden isim yapım eki ile *ak* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ve *{+n}* belirtme durum eki ile oluşmuştur.

Ögsüz kelimesinin okunması ve anlamlandırılması hususunda birden farklı görüş mevcuttur. Thomsen bu kelimeyi *ögsüz* olarak okuyup özel isim olarak anlamlandırmıştır (Thomsen, 2013: 158, 159). Çoğu araştırmacı "anne" anlamındaki *ög* kelimesinden türediğini öne sürmekte; Malov kelimenin "akıl" anlamındaki *ög* kelimesinden gelişen özel bir isim olduğunu, Çetin kelimenin "renk" anlamındaki *öŋ* kelimesinden türediğini öne sürmekte ve Sertkaya da /ŋ/>/g/ aykırı genizsileşme sebebiyle *öŋsüz* okunmasının doğru olduğunu ifade etmektedir ancak Şirin, her iki anlamın da bağlama uygun düşmediğini, kelimenin *ögsüz* okunması gerektiğini ve DLT'de 4 yaşını geçen atlara 'ög at' dendiğini bu sebeple bu atın 2-3 yaşlarında genç, zinde bir at olduğunu belirten bir kelime olması gerektiğini ifade etmektedir (Çetin 2008'den ve Malov 1959'dan aktaran Şirin 2019: 300).

Tat.: Etü. *ögsüz* kelimesi üzerine yapılan farklı okuma ve anlamlandırmalar Nuriyeva ve Ercilasun'un çalışmalarında da görülmektedir. Nuriyeva Etü. *ögsiz* kelimesini "akılsız" anlamında kullanmıştır (BTT: 101). Etü. "akıl" anlamındaki *ög* ve *ögsiz* Tat.ta yaşamamaktadır. Buna rağmen Nuriyeva bu söz için *Ögsiz* ifadesini kullanmıştır. Bizce bunun sebebi Nuriyeva bu kelimenin "akılsız" anlamına gelen bir özel isim olduğunu düşünmesidir. Nuriyeva bu söz için *Ögsiz atḳa* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ögsüz* kelimesini Ercilasun da özel isim olarak ele almıştır ancak kökeni ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu sebeple bu paragrafta *ög* kelimesinin "anne" veya "akıl" anlamlarından hangisini karşıladığı bilinmediği için ayrıntısına girilmeyecektir.

Etü. *Ögsüz* kişi ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Ögsüz'ün* ifadesini kullanmıştır.

K.9.2. binip: bk. bin- **D.32.23,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.9.3. tokuz eren: bk. tokuz **G.2.1,** er **D.11.24,** {+An} çokluk eki **G.1.15.**

K.9.4.sançdı: bk. sanç- **D.36.10,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.9.5. ordug: bk. ordu **K.8.22,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

K.9.6. birmedi: bk. bir- **G.5.8,** {-mA} **G.3.22,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.9.7. Ögüm katun: bk.ög **D.11.13,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10,** katun **D.11.14.**

K.9.8. ulayu: bk. G.1.13.

K.9.9. öglerim: bk.ög **D.11.13,** {+lAr} **G.1.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.9.10. ekelerim: (bk. {+lAr} **G.1.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *eke* ismine eklenen *{+lAr}* çokluk eki ve *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *eke* “abla, büyük kız kardeş; hala” (Bayat, 2020: 78) anlamlarına gelmektedir. Clauson, kelimenin aslında “Birinin babasından daha genç ve birinden daha büyük yaşta olan yakın aile bireyinden bir kadın” yani önceleri “küçük hala” ve “abla” anlamında kullanılıp sonraları sadece “abla” anlamında kullanıldığını; zamanla *eke*’nin eşsesli bir kelime haline gelip “baba, amca, abi” anlamlarıyla bazı çağdaş Türk yazı dillerinde kullanımının ortaya çıktığını, bunun sebebinin de *eke*’nin Moğolcadan alıntı bir sözcük olan ‘aka/ağa’ kelimesinden bozulmuş olabileceğini ve her durumda *eke*’nin eski bir Türkçe kelime olarak görülemeyeceğini ifade etmektedir (EDPT: 100). Li, kelimenin bengü taş ve yazıtlarda “abla” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (1999: 173).

Tat.: Etü. *eke* Tat.ta *igeç* olarak yaşamaktadır (Li, 1994: 174). *İgeç* kelimesi, *eke*’nin küçültme eki almış ve ses değişimlerine uğramış halidir (Şirin, 2019: 301). Tat.ta *igeç* “(ağızlarda) kız kardeş; ablalı kardeşli(ler)” (TTAS-I: 360) anlamlarında kullanılmaktadır. Nuriyeva bu söz için “ablalarım” anlamındaki *apalarım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *eke* Ttü.de yaşamamaktadır. Bunun yerine ‘abla’ kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *ablalarım* ifadesini kullanmıştır.

K.911. keliŋünüm: (bk. {+(A)gUn} İİYE **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu kelime *kelin* ismine eklenen *{+(A)gUn}* isimden isim yapım eki ve *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *kelin* “gelin” (Bayat, 2020: 117) anlamındadır. Clauson, kelimenin *kel-* fiilinden türeyen bir isim oldup “aileye gelen biri” ve tam olarak “birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun eşi” anlamına geldiğini ve sadece baba veya kocanın erkek kardeşi tarafından kullanıldığını ancak daha çok genellikle “gelin” anlamında olduğunu ve bu anlamdaki tek Türkçe kelime olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 719).

Tat.: Etü. *kelin* /e/>/i/ ve /i/>/ĕ/ ses değişimleri ile Tat.ta *kilĕn* olarak yaşamaktadır (Li, 1999: 316). Tat.ta *kilĕn* "Oğlunun veya küçük erkek kardeşinin karısı; yeni evlenen kadın; genellikle yaşça büyük kuşaktan birinin yeni kuşaktan kadınlara hitap sözü" (TTAS-II: 94) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için "gelinlerimiz" anlamındaki *kilĕnnerĕbĕz* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kelin* /k/>/g/ ses değişimiyle Ttü.de *gelin* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *gelin* "Evlenmek içim hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın; aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın" (TS: 921) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *gelinlerim* ifadesini kullanmıştır.

K.9.12. kunçuylarım: bk. kunçuy **D.20.9,** {+lAr} **G.1.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.9.13. bunça: bk. G.4.10.

K.9.14. yeme: bk. G.10.28.

K.9.15. tirigi: bk. tir- **D.12.9,** {-g} FİYE **G.5.11,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

K.9.16. küŋ: bk. D.7.11.

K.9.17. boltaçı erti: bk. bol- **G.1.4,** {-DAçI} **G.8.5,** er- **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.9.18. ölügi: bk. öl- **G.6.22,** {-g} FİYE **G.5.11,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

K.9.19. yurtda: (bk. {+DA} **G.1.3).** Bu kelime *yurt* ismine eklenen *{+DA}* bulunma durum ekiyle oluşmuştur.

Etü. *yurt* "yurt, kamp yeri, karargah" (Tekin, 2016: 316), "yurt, tarla, ev" (Gabain, 2007: 313) anlamlarındadır. Şirin, *yurt* kelimesinin cümlenin bağlamına bakarak "yer, mesken" anlamından ziyade "cenaze çadırı" anlamında kullanılmış olmasını -ölen kişilerin önceleri ev olarak kullandıkları çadırlarda, güz veya bahara kadar bekletilmelerinden dolayı cenaze çadırı olarak adlandırılması sebebiyle- daha muhtemel bulur (2019: 303).

Clauson, Etü.de oldukça nadir görülen bir kelime olan *yurt*'u Kaşgarlı Mahmut'un "terk edilmiş kamp yeri" olarak yaptığı aktarmanın Etü.deki kullanımına uygun düştüğünü ancak kelimenin Orta Türkçe döneminde "ev, konut" anlamına geldiğini ve çağdaş Türk yazı dillerinin hepsinde olağan ses değişimleri ile ve de anlam genişlemesiyle ortaya çıkan "konut, bir tür özel keçe çadır, halk, ülke, birine ait olan ülke" gibi anlamlarda kullanıldığını ifade etmektedir (EDPT: 958).

Tat.: Etü. *yurt* /u/>/o/ ses değişimi ile Tat.ta *yort* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yort* "Yaşamak için, çeşitli eğitimler, iş için belirlenen kurum, bina, ev; bir yere sahip olup yaşayan kişiler, aile; avlu; kültürlendirmek, bilim işlerine, geçim işleri göstermeye vb. ile ilgili devlet eğitimi, o eğitimi veren bina; ülke, vatan; hanedan, soy-sop; eve, aile yaşamına dair" (TTAS-I: 461) anlamlarına gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *yortta* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yurt* Ttü.de *yurt* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yurt* "Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası, vatan; memleket; bakıma ve barınmaya muhtaç bir grup insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum; göçebe Türklerin oturduğu çadır; öğrencilerin kaldığı, barındığı yer; bir şeyin ilk veya çok yetiştirildiği yer, vatan; yörüklerin yazın veya kışın oturdukları yer; (eski) sahip olunan arazi, emlak" (TS: 2617) anlamlarına gelmektedir.

Ercilasun bu söz için *harabelerde* ifadesini kullanmıştır.

K.9.20. yolta: bk. yol **G.13.25,** {+DA} **G.1.3.**

K.9.21. yatu kaltaçı ertigiz: bk. yat- **D.24.13,** {-U} gerundiumu **G.1.13,** kal- fiili **G.9.13,** {-DAçI} **G.8.5,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} eki **G.1.9,** {+gIz} çokluk II. şahıs eki **G.10.20.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimleri olan /e/>/i/, /i/>/ĕ/, /o/>/u/ görülmektedir: Etü. kelin>kilĕn, Etü. yurt>yort

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde ttü. için karakteristik olan /k/>/g/ ses değişimi görülmektedir: Etü. kelin>gelin

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva'nın *ögsiz aqïn binip toquz ärin sančdï* olarak okuyup *Ögsiz atķa měněp sugıştı, tuğız irně ütërdě* ("Ögsiz ata binip savaştı, dokuz eri öldürdü") olarak aktardığı bu cümlede *ärin* kelimesi Ercilasun'da farklı okunmuş ve aktarılmıştır. Ercilasun *Ögsüz akın binip tokuz eren sançdı* olarak okumuş ve *Ögsüz'ün kır {at}ına binip dokuz er mızrakladı* olarak aktarmıştır. Nuriyeva'nın *ärin* olarak okuduğu kelimeyi Ercilasun *eren* olarak okumuş ve kendinden önce gelen tokuz sayısının çokluğunu, sıfat göreviyle belirttiği isimde de vermiştir. Anlam olarak bağlamı büyük farklılıklarla değiştirmese de Nuriyeva'da belirtme durum eki görevinde olup Ercilasun'da Etü.de çokluk işlevinde olması, bu paragraftaki iki okuma ve aktarma arasındaki farklılığı göstermektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. ögsüz > (Tat. *ögsüz/* Ttü. *öksüz),* Etü. kelin > (Tat. *kilěn/* Ttü. *gelin),* Etü. yurt > (Tat. *yort/* Ttü. *yurt)* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *eke (>igeç)* kelimesi sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, K: 10

NURİYEVA

Kül tigin joq ärsär qop öltäči ärtigiz Inim Kül tigin kärgäk boltï özimsaqïntïm körür közim körmäz täg bilir biligim bilmäz täg boltï özimsaqïntïm. Öd täŋri jasar kisi oγlï qop ölgäli törümis.

Kültegin bulmasa, küplep üleçek iděgěz. Ěnem Kültegin üldě. Üzěm ẖesretke çumdım: kürěr küzěm kürmez buldı, bělěr-bělěgěm bělmestey buldı, üzěm saġışlı buldım. Kěşě ulları yeşiy, üle- vaḳıtnı Teñrě bilgěliy.

Köl Tigin olmasa çoğunuz ölecektiniz. Kardeşim Köl Tigin öldü. Kedere boğuldum: körür gözüm görmez oldu, bilir bilgim bilmez oldu, dertlendim. İnsanoğlu yaşar, ölüm zamanını Tanrı belirler.

ERCİLASUN

Köl Tigin yok erser kop ölteçi ertigiz. İnim Köl Tigin kergek boltı. Özüm sakıntım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltı. Özüm sakıntım: Öd Teŋri yaşar; kişi oglı kop ölgeli törümiş.

Köl Tigin yok olsaydı {olmasaydı} hep ölecektiniz. Köl Tigin vefat etti. Ben düşündüm. görür gözümgörmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Ben düşündüm: Zamanı {ebedî olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.

İnceleme:

K.10.1. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.10.2. yok erser: bk. yok **G.3.6,** er- **G.4.17,** {-sAr} **G.3.11.**

K.10.3. kop: bk. G.2.21.

K.10.4. ölteçi ertigiz: bk. öl- **G.6.22,** {-DAçI} **G.8.5,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-DX} **G.1.9,** {+gIz} çokluk II. şahıs eki **G.10.20.**

K.10.5. inim: bk. ini **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.10.6. Köl Tigin: bk. D.26.17.

K.10.7. kergek boltı: bk. kergek bol- **D.4.1,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.10.8. özüm: bk. öz **G.9.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.10.9. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

K.10.10. körür közüm: (bk. kör- fiili ve {-Ur} sıfat-fiil eki **G.2.22,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10).** Bu söz grubu *kör-* fiiline eklenen *{-Ur}* geniş zaman sıfat-fiil eki ve *köz* ismine eklenen *{+m}* teklik I. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *köz* "göz" anlamına gelmektedir. "göz" anlamındaki Etü. *köz* "küçük bir gedik" gibi bir anlam genişlemesiyle kullanılmakta ve deyim olarak birçok ifadede yer aldığını, "su kaynağı" anlamının muhtemelen Türkçe kökenli olmadığını ancak Arapçada hem "göz" hem de "kaynak, pınar" anlamına gelen 'al-ayn' kelimesinin birebir çevirisinden dolayı *köz* kelimesinin "kaynak, pınar" anlamında kullanıldığını ayrıca 'kör-' fiiliyle eskiden gelen bir kök birliği olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 756).

Tat.: Etü. *köz* /ö/>/ü/ ses değişimi ile Tat.ta *küz* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *küz* "Görme organı, görüş, belli bir tutum; her kim olursa itibarı, saygısı hakkında; gözlemci, gözcü; herhangi bir şey (güneş, yıl vb.) etkisinde kalan yeri, mekanı gösterir; ekmek, peynir gibi şeylerdeki küçük delik, boş yer, gözenek; (çorap, eldiven gibi eşyaları) bağlayınca birbirine ilikleyerek devam eden, ipten oluşan ilmek; herhangi bir şeyin tam ortası; iğnenin kalın ucunda ipi geçirmek için yapılan delik; pencere modeli, pencere çerçecesindeki bir örnek; asma filizi; kumara dayalı kart oyununda karttaki işaretleri kazanmak için gereken sayı vb." (TTAS-II: 282) çeşitli anlamlara gelmektedir.

Nuriyeva bu söz için *kürĕr küzĕm* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *köz* /k/>/g/ ses değişimi ile Ttü.de *göz* olarak yaşamaktadır. Ercilasun bu söz için *görür gözüm* ifadesini kullanmıştır.

K.10.11. körmez teg: bk. kör- **G.2.22,** {-mAz} **G.6.7,** teg **G.1.2.**

K.10.11. bilir biligim: bk. bil- **D.34.4,** {-r} sıfat-fiil eki **G.2.22,** {-g} FİYE **G.5.11,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.10.12. bilmez teg: bk. bil- **D.34.4,** {-mAz} **G.6.7,** teg **G.1.2.**

K.10.13. boltı: bk. bol- **G.1.4,** {-DX} **G.1.9.**

K.10.14. özüm: bk. öz **G.9.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.10.15. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} **G.1.9,** {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

K.10.16. öd: bk. G.1.8.

K.10.17. Teŋri: bk. G.1.1.

K.10.18. yaşar: bk. yaşa- **K.2.4,** {-r} geniş zaman eki **G.2.22.**

K.10.19. kişi oglı: bk. kişi **G.6.3,** og(u)l **G.1.15,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

K.10.20. kop: bk. G.2.21.

K.10.21. ölgeli: (bk. öl- **G.6.22).** Bu kelime *öl-* fiiline eklenen *{-GAlI}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *{-GAlI}* gerundiumunun asıl fiilin amacını ifade etmek ve asıl fiilin başlangıç noktasını ifade etmek gibi iki görevi vardır (Tekin, 2016: 161). Gabain, bu ekin daha sonraki zamanlarda "beri" anlamını taşıdığını belirtmektedir (2007: 86).

Tat.: Etü. *{-GAlI}* gerundiumu Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *üle-vaḳıtnı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-GAlI}* gerundiumu Ttü.de *{-AlI}* olarak yaşamaktadır. Ttü.de eklendiği kelimeye "-mAk için" anlamı veren ve bir durum zarfı işlevi kazandıran gerundiumdur (Ergin, 2019: 341). Ercilasun bu söz için *ölmek için* ifadesini kullanmıştır.

K.10.22. törümiş: (bk. {-mIş} **G.1.4).** Bu çekimli fiil *törü-* fiiline eklenen *{-mIş}* duyulan geçmiş zaman eki ile oluşmuştur.

Etü. *törü-* fiili "türemek" (Bayat, 2020: 224), "türemek, yaratılmak" (Ergin, 2010: 117) anlamlarına gelmektedir. Clauson, "meydana gelmek, yaratılmak" anlamlarına gelen *törü-* fiilinin Moğolcaya 'töre-/döre-' olarak geçen en eski Türkçe kelime olduğunu ifade eder (EDPT: 533).

Tat.: Etü. *törü-* fiili Tat.ta ağızlarda *türe-* olarak yaşamakta, yazı dilinde kullanılmamaktadır. Nuriyeva bu söz için *bilgĕliy* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *törü-* fiili Ttü.de /ö/>/ü/, /ü/>/e/ ses değişimleri ile *türe-* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *türe-* fiili "Oluşmak, ortaya çıkmak, meydana çıkmak; parçalanıp çoğalmak, üremek; çoğalmak; bir kökten çıkmak" (TS: 2400) anlamlarına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *yaratılmış* ifadesini kullanmıştır.

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat. için karakteristik ses değişimi olan /ö/>/ü/ görülmektedir: Etü. köz>küz.

2. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde Ttü. için karakteristik ses değişimi olan /k/>/g/ görülmektedir: Etü. köz>göz

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta, Etü. *{-GAlI}* gerundiumunun Ttü.de /-g-/>/Ø/ ses değişimi ile *{-AlI}* olarak yaşadığı tespit edilmiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva *özim saqïntïm* cümlesini *üzĕm ẖesretke çumdım* ("Kendim kedere boğuldum") olarak aktarmış ancak Ercilasun *Ben düşündüm* olarak aktarmıştır.

2. Nuriyeva *Öd täŋri jasar kisi oγlï qop ölgäli törümis* cümlesini *kĕşĕ ulları yeşiy, üle-vaḳıtnı Teŋrĕ bilgĕliy* ("*İnsanoğlu yaşar, ölüm zamanını Tanrı belirler.*") olarak aktarmış; Ercilasun ise *Öd Teŋri yaşar; kişi oglı kop ölgeli törümiş* olarak okuduğu bu cümleyi *Zamanı {ebedî olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış* olarak aktarmıştır. Türkoloji dünyasında da üzerinde fazlaca durulan bu cümlenin okunması ve anlamlandırılması konusundaki farklılıklar, Nuriyeva ve Ercilasun'da da görülmektedir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. köz > (Tat. *küz/* Ttü*. göz)* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. törü- (>türe-) kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

KT, K: 11

NURİYEVA

Anča saqïntïm közda jaš kälsär äti da köŋultä sïγït kälsär janturu saqïntïm qatïγdï saqïntïm: äki šad ulaju inijigünim oγlanïm bäglärim budunïm köziqašï jablak boltačï tip saqïntïm. Juγčï sïγïtčï qïtan tatabï budun bašlaju

Üzĕm şulay uyladım. E küzĕmnen yeş aķtı, künĕl sızlandı, ķayta-kayta özgelendĕm, tiren ḫesretke çumdım. İkĕ şadım, abıylarım, ĕnĕlerĕm, balalarım, beklerĕm, ḫalķım küz yeşĕne kümĕleçek, ḫellerĕ avır bulaçaķ dip uyladım. Yılavçı, sıķtavçılar (ķaygı urtaķlaşuvçılar) ķıtan, tatabı ḫalķı Udar Señün citekçĕlĕgĕnde kildĕ.

Kendim şöyle düşündüm. Buna rağmen közümden yaş aktı, gönül /sızladı, tekrar tekrar parçalandım, derin üzüntüye kapıldım. İki şadım, amcalarım, kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkım gözyaşına gömülecek, durumları üzücü olacak diye düşündüm. Ağlayıcı, inleyiciler (üzüntü paylaşanlar) Kıtay, Tatabı halkı General Udar liderliğinde geldi.

Ança sakıntım: közde yaş kelser tıda, köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. Katıgdı sakıntım: iki şad ulayu iniygünüm, oglanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım. Yogçı sıgıtçı Kıtań Tatabı bodun başlayu

Şöyle düşündüm: Gözden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek düşündüm. İyice düşündüm: İki şad ile küçük kardeşlerim, oğularım, beylerimve milletimin yüzü gözü fena olacak diye düşündüm. Yasçı ve ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabı halkları {heyetlerinin} başında

İnceleme:

K.11.1. ança: bk.G.5.7.

K.11.2. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki **G.1.9.**

K.11.3. közde: bk. köz **K.10.10,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.11.4. yaş: (bk. yaş kelimesinin diğer anlamları **D.30.23).** Etü.de eşyazım ve eşsesli olan *yaş* bu paragrafta "(göz) yaşı" (Gabain, 2007: 309), "nemlilik; ağlama sırasında, gözlerden akan sıvı, gözyaşı; çok nemli, ıslak" (Çağbayır-V: 5238) anlamlarındadır.

Tat.: "gözyaşı" anlamındaki Etü. *yaş* Tat.ta *yeş* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *yeş* "Ağlayınca, çok heyecanlanınca veya güçlü bir acıdan gözden akan renksiz, saydam, tuzlu sıvı" (TTAS-III: 663) anlamındadır.

Nuriyeva bu söz için *yeş* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *yaş* Ttü.de *yaş* veya *gözyaşı* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *yaş* "Nemli, ıslak *kuru* karşıtı; kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış, taze; gözyaşı vb." (TS: 2545) anlamlarında kullanılmaktadır. Ercilasun bu söz için *yaş* ifadesini kullanmıştır.

K.11.5. kelser: bk. kel- **G.11.23,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

K.11.6. tıda: (bk. {-A} gerundiumu **G.4.1).** Bu kelime *tıd-* fiiline eklenen *{-A}* gerundiumu ile oluşmuştur.

Etü. *tıd-* fiili "mani olmak, menetmek" (Bayat, 2020: 218), "engel olmak, engel çıkarmak, mani olmak, yasaklamak, önlemek, ayırmak, tutmak; sıkmak" (ÖTS-V: 4798) anlamlarındadır. Şirin, yazıtlarda iki kez geçen bu fiilin sonraki dönem metinlerinde sıkça kullanıldığını ifade etmektedir (2019: 307).

Tat.: Etü. *tıd-* fiili Tat.ta *tıy-* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *tıy-* "Herhangi birinin bir şey yapmasına izin vermemek; (kendi kendini veya başkalarını) herhangi bir şey yapmaktan, bir çeşit duygu vb. şeyler belirtmesine engel olmak, durdurmak; canlı veya cansız varlıların hareketini durdurmak veya azaltmak" (TTAS-III: 204) anlamlarındadır.

Nuriyeva bu söz için herhangi belirgin bir kelime kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *tıd-* fiili Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *engel olarak* ifadesini kullanmıştır.

K.11.7. köŋülte: bk. köŋül **G.12.16,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.11.8. sıgıt: bk. D.4.3.

K.11.9. kelser: bk. kel- **G.11.23,** {-sAr} gerundiumu **G.3.11.**

K.11.10. yanturu: bk. yan- **D.10.5,** {-DXr-} FFYE **G.6.19.** {-U} gerundiumu **G.1.13.**

K.11.11. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9.**

K.11.12. katıgdı: bk. G.2.8.

K.11.13. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} eki ve {+m} şahıs eki **G.1.9.**

K.11.14. iki şad: bk. iki **D.1.8,** şad **G.1.20.**

K.11.15. ulayu: bk. G.1.13.

K.11.16. iniygünüm: bk. iniygün **G.1.14,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.11.17. oglanım: bk. oglan **G.1.15,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.11.18. beglerim: bk. beg ve {+lAr} **G.1.21,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.11.19. bodunum: bk. bodun **G.1.18,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.11.20. közi: bk. köz **K.10.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.3.**

K.11.21. kaşı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *kaş* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişiiyelik eki ile oluşmuştur.

Etü.de eşyazımlı birden çok *kaş* kelimesi bulunmaktadır. Etü. *kaş* "tepe; yada taşı, değerli taş, süs taşı" (Bayat, 2020: 138), "Herhangi bir şeyin kıyısı, ön, yamaç, tepe" ve "göz çukuru üzerinden bir yay gibi uzanan, üzeri kıllarla kaplı çıkıntı; bu çıkıntı üzerinde yer alan kıllar; eyerin ön ve arkasında bulunan çıkıntılı kısım, eyer başı" vb. birçok anlama (ÖTS-III: 2461) gelmektedir.

Clausonda da eşyazımlı ancak farklı anlamlara sahip iki ayrı *kaş* maddesi yer almaktadır: Bunlardan biri "yeşimtaşı" anlamında olup yeşim taşının bilinmediği Güneydoğu grubu Türk yazı dili haricindeki yazı dillerinde, Orta Türkçe döneminde, genel olarak "değerli taş" anlamında özellikle de "yüzük çerçevesi" anlamına gelmekte; diğeri ise bizim konumuzla ilgili olan *kaş* olup ("gözün üzerindeki çıkıntıda yer alan kıllar" anlamındaki) mecazlaşma yoluyla "bir şeyin ucu veya kenarı" anlamında kullanılmıştır (EDPT: 669).

Tat.: Etü *kaş* Tat.ta *kaş* olarak yaşamaktadır. Tat.ta *kaş* "Göz yuvarlağının üstünde yay şeklinde kalkık töş ve orada olan koyu tüyler; yüzük, bilezik, broş gibi eşyaları süslemek için yapıştırılan değerli güzel taş veya metal parçası; eyerin önde ve arkasında kalkıp duran iki kenarı" (TTAS-II: 77) gibi anlamları bulunmaktadır.

Nuriyeva bu söz için herhangi bir ifade kullanmamış, 'iki şad ulayu iniygünüm, oglanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım' cümlesi için "İki şadım, amcalarım, kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkım gözyaşına gömülecek, durumları üzücü olacak diye düşündüm" anlamındaki *ikĕ şadım, abıylarım, ĕnĕlerĕm, balalarım, beklerĕm, ẖalḳım küz yeşĕne küměleçek, ẖellerĕ avır bulaçaḳ dip uyladım* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *kaş* Ttü.de *kaş* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *kaş* "Gözlerin üstünde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar; eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm; (hlk.) sarp kayalık, uçurum; (hlk.) bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set; (hlk.) ocağın veya şöminenin üst tarafında bulunan, üzerine malzeme konulan çıkıntı" (TS: 1345) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun da bu söz için belirgin bir ifade kullanmayıp 'iki şad ulayu iniygünüm, oglanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım' cümlesi için *iki şad ile küçük kardeşlerim, oğularım, beylerim ve milletimin yüzü gözü fena olacak diye düşündüm* ifadesini kullanmıştır.

K.11.22. yablak: bk. G.7.13.

K.11.23. boltaçı: bk. bol- **G.1.4,** {-DAçI} eki **G.8.5.**

K.11.24. tip: bk. ti- **G.7.3,** {-p} gerundiumu **G.4.25.**

K.11.25. sakıntım: bk. sakın- **D.10.10,** {-DX} eki ve {+m} teklik I. şahıs eki için **G.1.9.**

K.11.26. yogçı: bk. D.4.2.

K.11.27. sıgıtçı: bk. D.4.3.

K.11.28. Kıtań: bk. D.4.5.

K.11.29. Tatabı bodun: bk. Tatabı **D.4.16,** bodun **G.1.18.**

K.11.30. başlayu: bk. baş **D.2.14,** {+lAyU} eki **D.16.5.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünlüler yönüyle değerlendirildiğinde Tat.ta düzensiz olarak görülen /a/>/e/ ses değişimi tespit edilmiştir: Etü. yaş>yeş

2. Bu paragrafta görülen Etü. bir kelimenin Tat.a /d/>>/y/ ses değişimi ile geçtiği tespit edilmiştir: Etü. tıd->tıy-

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva, *közda jaš kälsär äti da* cümlesinde *äti da* kelimesini kullanmış ancak bu kelimeye herhangi bir anlam vermemiştir. Bu yüzden hatalı bir okumadır. Aktarmasını da *e küzĕmnen yeş akṭı* olarak yapmıştır. Ercilasun ise sözü edilen kelimeyi *tıda* olarak okumuş ve *gözden yaş gelse engel olarak* şeklinde aktarmıştır.

2. Ercilasun'un *közi kaşı yablak boltaçı* ifadesindeki *kaşı* kelimesini Nuriyeva aktarmasında kullanmamıştır.

3. Başlayu kelimesi ile biten bu paragrafa Nuriyeva, bir sonraki paragrafta yer alması gereken *Udar Señün citekçĕlĕġĕnde kildĕ* ifadesini dahil etmiştir.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. yaş > (Tat. *yeş* /Ttü. *yaş)* ve Etü. kaş > (Tat. *kaş*/ Ttü. *kaş)* kelimeleri her iki yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *tıd*- (>tıy-) sadece Tat.ta yaşamaktadır.

KT, K: 12

NURİYEVA

Udar säṇün kälti tabγač qaγanta Isji Likäṇ kälti l bir tümän aγï altun kümüš kärgäksiz kälürti Tünüt qaγanta bölön kälti. Qurïja kün batsïqdaqï Soγd Bärčäkär Buqaraq ulïs budunta Näṇ säṇün oγul tarqan kälti.

Tabġaç kaġanlıġınnan İsiy Likeñ kildĕ: bĕr mĕñ altın, kömĕş, baylıḳ - ḫisapsız bülekler birdĕ. Tibet ḳaġanlıġınnan bölön kildĕ. Könbatıştan soġd, berçeker, bukarak ulusı ḫalıḳları kildĕ. Neñ señün, uġıl tarḳan kildĕler.

Çin kağanlığından İsiy Likeng geldi. Bin altın, gümüş, zenginlik sayısız hediyeler verdi. Tibet kağanlığından Bölön geldi. Batıdan Soğd, Fars, Buhara milletinin insanları geldi. General Neñ, Oğul Tarkan geldiler.

ERCİLASUN

Udar Seŋün kelti. Tabgaç kaganta İşiyi Likeŋ kelti. Birtümen agı, altun, kümüş kergeksiz kelürti. Töpüt kaganta bölün kelti. Kurıya kün batsıkdakı Sogd(ak) Berçek Er, Bukarak uluş bodunta Nek Seŋün, Ogul Tarkan kelti.

General Udar geldi. Çin kağanlığından İşiyi Likeng geldi. On bin{er} ipekli, altın ve gümüşü eksiksiz olarak getirdi. Tibet kağanlığından vezir (?) geldi. Batıda, gün batısındaki Soğdak Berçek Er, Buhara ülkesi halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi.

İnceleme:

K.12.1.Udar Seŋün: (bk. Seŋün **D.32.16).** Bu söz grubu *Udar* özel ismine eklenen *Seŋün* unvanıyla oluşmuştur. *Udar Seŋün* "kişi adı, General Udar, Kıtay ve Tatabıların temsilcisi" (Ercilasun, 2016: 722) anlamlarındadır.

Tat.: Etü. *Udar* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva aslen **K.12.** paragrafında yer alması gereken *Udar Seŋün kelti* ifadesinin aktarma kısmını **K.11.** paragrafında vermiştir. Nuriyeva bu söz için *Udar Señün* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Udar* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *General Udar* ifadesini kullanmıştır.

K.12.2. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.12.3. Tabgaç kaganta: bk. tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.12.4. İşiyi Likeŋ: Bu söz grubu özel bir isimdir. Thomsen, *Likeŋ*'in Çin kaynaklarında geçen büyük elçi Liu-hiang olduğunu, Türkçede /h/ harfi olmadığından Türklerin bunu en yakın ses olan /k/'ye dönüştürdüğünü söylerken *işiyi* kelimesi hakkındaki bilgi eksikliğinden dolayı herhangi bir yorumdan da kaçınmıştır (2011: 237).

Tekin, *İşiyi* kelimesinin "vakanüvis" anlamına gelen şe-yen ile aynı kelime olabileceğini ve *İşiyi Likeŋ*'in Çin imparatoru tarafından Köl Tigin'in cenazesine katılmak ve Bilge Kağan'a taziye bildirmek için gönderilen temsilcilerden biri olduğunu ifade eder (1988: 88).

Tat.: Etü. *İşiyi Likeŋ* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva ‘Isji Likäṇ’ olarak okuduğu bu söz için *İsiy Likeñ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *İşiyi Likeŋ* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *İşiyi Likeng* ifadesini kullanmıştır.

K.12.5. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.12.6. birtümen: bk. bir **G.1.16,** tümen **D.31.22.**

K.12.7. agı: bk. G.5.12.

K.12.8. altun: bk. G.5.2.

K.12.9. kümüş: bk. G.5.3.

K.12.10. kergeksiz: bk. kergek **D.4.1,** {+sIz} İİYE **G.5.6.**

K.12.11. kelürti: bk. kel- fiili ve {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.12.12. Töpüt kaganta: bk. Töpüt **G.3.26,** kagan **G.1.6,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.12.13. bölün: Etü. *bölün* "vezir" (Bayat, 2020: 53), "bakan, vekil, yüksek görevli" (Tekin, 2016: 297) anlamındadır. Tekin, *bölön* olarak okuduğu bu kelimenin kökenini Tibetçe 'blon' olarak vermiştir (Tekin, 2016: 297).

Tat.: Etü. *bölün* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva "unvan" anlamını verdiği (BTT: 102) bu söz için *bölön* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *bölün* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *vezir (?)* ifadesini kullanmıştır.

K.12.14. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.12.15. kurıya: bk. kurı **G.2.14,** {+(y)A} yönelme durum eki **G.1.8.**

K.12.16. kün batsıkdakı: bk. kün **G.2.11,** kün bat- fiili **G.2.15, {**-sIk} sıfat-fiil eki **G.2.13,** {+DA} eki **G.1.3,** {+GI} eki **G.2.19.**

K.12.17. Sogdak: bk. D.31.17.

K.12.18. Berçek Er: (bk. er **D.11.24).** Bu söz grubu *Berçek* ve *Er* kelimelerinden oluşmuştur. *Berçek Er* için farklı okumalar ve anlamlandırmalar yapılmıştır. Thomsen, halk ismine benzettiği kelimeyi *bärçäkär* olarak okumuş ve bu halkın Persler olduğunu düşünmüştür (2011: 237). Radloff ise bu kelimeyi *bereçiler* olarak okumuş, Tekin ise *Berçik er* olarak okuyup "Fars eri, Fars erleri" anlamını vermiştir (Tekin, 1988: 88).

Tat.: Nuriyeva bu sözü *berçeker* olarak okumuş ve "İran halkı" olarak anlamlandırmıştır (BTT: 102). Etü. *Berçek er* veya *berçeker* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Fars* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Berçek er* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun *Berçek Er*'in "kişi adı, Soğdak temsilcisi" anlamlarını vermiştir (2016: 659). Ercilasun bu söz için *Berçek Er* ifadesini kullanmıştır.

K.12.19. Bukarak uluş: Bu söz grubu *Bukarak* yer ismi ve *uluş* kelimelerinden oluşmuştur. Etü. *bukarak* "şehir adı, Buhara" (Tekin, 2016: 297) anlamındadır. "Buhara" anlamının verildiği ilk doğru okumayı Thomsen yapmıştır (2011: 237; Aydın, 2016: 52). Sertkaya'dan aktaran Aydın, *bukarak* adının 'Buhara' ile ilgisi olmadığını "ibadethane" anlamına geldiğini ve kelimenin Sanskritçe değil Soğdça kökenli olduğunu ifade eder (2016: 52).

Etü. *uluş* "memleket, ülke, ulus, millet, kavim" (Bayat, 2020: 235) anlamlarındadır. Clauson, *uluş* kelimesinin tuhaf bir geçmişi olduğunu aslında "ülke" anlamına geldiğini, *il* kelimesinin siyasi anlamıyla karşıtlık oluşturduğunu ancak şehir isimleriyle ilişkilendirilip birlikte kullanılmaya başladığını ve XI. yüzyılda bazı Türk yazı dillerinde "ülke" anlamından ziyade "şehir" anlamıyla kullanıldığını ve Moğolcaya geçmiş eski bir kelime olup *ulus* halin aldığını, Moğol İmparatorluğunda en büyük siyasi birim olarak kullanıldığını ve Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'ın dört oğluna paylaştırıldığında her parça için *ulus* ifadesinin kullanıldığını ve toprak parçasından ziyade isimlendirmenin insan temelli yapılmasından dolayı Moğolcada anlamın değiştiğini; *uluş* kelimesinin tekrar Türkçede kullanılmaya başlandığında asıl anlamının tamamen unutulup Moğolcadaki anlamıyla kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir (EDPT: 152).

Tat.: Nuriyeva *bukarak* kelimesinin anlamını "Buhara" (Boḫara) olarak vermiştir (BTT: 102). Etü. *Bukarak* Tat.ta *Buhara* olarak yaşamaktadır, denilebilir. Etü. *uluş* Tat.ta

yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için “Buhara milletinin” anlamındaki *bukarak ulusı* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Bukarak* Ttü.de *Buhara* olarak yaşamaktadır, denilebilir. Etü. *uluş* Ttü.de *ulus* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *ulus* “millet” (TS: 2415) anlamına gelmektedir. Ercilasun bu söz için *Buhara ülkesi* ifadesini kullanmıştır.

K.12.20. bodunta: bk. bodun **G.1.18,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.12.21. Nek Seŋün: (bk. Seŋün **D.32.16).** Bu söz grubu *Nek* kişi ismine eklenen *Seŋün* unvanıyla oluşmuştur.

Tat.: Nuriyeva bu söz grubundaki ilk kelimeyi *Näŋ* olarak okumuştur. Etü. *Nek* veya *Nek Seŋün* kişi ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Neñ señün* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Nek* veya *Nek Seŋün* kişi ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *General Nek* ifadesini kullanmıştır.

K.12.22. Ogul Tarkan: bk. ogul **G.1.15,** tarkan **G.1.23.**

K.12.23. kelti: bk. kel- fiili **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf ünsüzler yönüyle değerlendirildiğinde hem Tat.ta hem de Ttü.de görülen /k/>/h/ ses değişimi görülmektedir: Etü. Bukarak > (Tat. *Buhara/* Ttü. *Buhara)*

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Bir tümen agı, altun, kümüş kergeksiz kelürti* cümlesindeki *kergeksiz* kelimesi farklı anlamlandırılıp aktarılmıştır. Nuriyeva bu kelime için Ttü.de "sayısız" anlamının verildiği *ḫisapsız* kelimesini kullanmış, Ercilasun ise *eksiksiz* kelimesini kullanmıştır.

2. Nuriyeva asıl metinde olarak geçen bu kelimeyi *Tünüt* olarak okumuş ancak aktarmasında *Tibet* olarak kullanmıştır.

3. *Kurıya kün batsıkdakı Sogd(ak) Berçek Er, Bukarak uluş bodunta Nek Seŋün, Ogul Tarkan kelti* cümlesini Ercilasun Nek Seŋün, Ogul Tarkan'ın cümlede sözü edilen milletlere ait olduğunu düşünerek tek cümle halinde aktarmış ancak Nuriyeva Nek Seŋün, Ogul Tarkan'ın sözü edilen milletlerden ayrı olarak geldiklerini düşünerek iki ayrı cümle halinde aktarmıştır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. *Bukarak* > (Tat. *Buhara/* Ttü. *Buhara)* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *Udar,* Etü. *İşiyi Likeŋ,* Etü. *Berçek er,* Etü. *Nek* özel isimleri ile Etü. *bölün* cins ismi her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

KT, K: 13

NURİYEVA

On oq oγlïm türgis qaγanta Maqrač tamγačï Oγuz Bilgä tamγačï kälti qïrqïz qaγanta tarduš Ïnanču Čur kälti barq itgüči bädiz jaratïγma bitig taš itgüči tabγač qaγan čïqanï Čaṇ säṇün kälti.

Un uḳ ḫalḳı, ulım Türgiş ḳaġanı isĕmĕnnen Maḳraç tamġaçı, Ügĕz Bilge tamġaçı kildĕler. Ḳırġız ḳaġanlığınnan Inançu Çur tarduş kildĕ. Törbe tözüçĕler, ostalar, bizek töşĕrüçĕler, taşḳa uyıp yazuçılar, barısın tabġaç ḳaġanı Çeñ Señün alıp kildĕ.

On Ok halkı, oğlum Türgiş kağanı adına Makraç damgacı, Ügiz Bilge damgacı geldiler. Kırgız kağanlığından Inançu Çur Tarduş geldi. Türbe ustaları, nakışçılar, taşa oyarak yazıcılar, hepsini Çin kağanı General Çeng alıp geldi.

On Ok oglum Türgiş kaganta Makaraç Tamgaçı, Oguz Bilge Tamgaçı kelti. Kırkız kaganta Tarduş Inançu Çor kelti. Bark itgüçi, bediz yaratıgma, bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkanı Çan Seŋün kelti.

On Ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız kağanlığından Tarduş Inançu Çor geldi. Bark yapıcı, bezeme {resim, heykel ve süsleme} yaratıcı, yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.

İnceleme:

K.13.1. On Ok: bk. G.12.19.

K.13.2. oglum: bk. ogul **G.1.15,** {+m} teklik I. kişi iyelik eki **G.1.10.**

K.13.3. Türgiş kaganta: bk. Türgiş **D.18.14,** kagan **G.1.6,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.13.4. Makaraç Tamgaçı: (bk. {+çI} İİYE **G.11.22).** Etü. *Makaraç* Sanskritçede "büyük hükümdar" anlamına gelen ve XX. yüzyılda Ttü.ye Farsça aracılığıyla 'mihrace' olarak geçmiş bir unvan olup burada On Ok boyunun mühürdarı olan ve Köl Tigin'in cenazesine katılan kişinin adıdır (Şirin, 2019: 310).

Etü. *tamgaçı* kelimesi *tamga* ismi ve buna eklenen *{+çI}* isimden isim yapım ekiyle türemiştir. Etü. *tamga* kelimesi "damga" (Bayat, 2020: 212) anlamına gelmektedir.

Clauson, sonu /ga/ ile biten en eski kelime olup asıl anlamının "mülkiyetinde olan atlar, büyükbaş hayvanlar ve diğer canlı hayvanlar için kullanılan aidiyet izi veya mühür" olduğunu; ve *tamga*'nın çok erken bir tarihte Avrupa'da hanedan arması olarak kullanıldığını ve bu haliyle Türklere ait birçok cenaze anıtında (balbal) görüldüğünü ifade eder (EDPT: 504). Etü. *tamga* EUT'de baskı bloğu anlamı kazanmıştır (Şirin, 2019: 311).

Etü. *tamgaçı* "mühürdar, katip" (Bayat, 2020: 212), "damgacı, mühürdar, katip" (Tekin, 2016: 309) anlamlarına gelmektedir. Clauson, "Görevi damga yapmak olan memurun unvanı" anlamına geldiğini, Farsça ve Moğolcaya alıntı olarak geçmiş bir kelime olduğunu ifade eder (EDPT: 505).

Tat.: Nuriyeva, Ercilasun'un *Makaraç* olarak okuduğu bu kelimeyi *Makraç* olarak okumuştur. Etü. *Makraç* Tat.ta yaşamamaktadır. Etü. *tamga* Tat.ta *tamga* olarak yaşamakta ancak Etü. *tamgaçı* Tat.ta yaşamamaktadır.

Tat.ta *tamga* "Çizerek, keserek, işleyerek, çentik atarak veya yakarak düşürülen çizgilerden torgan şartlı iz; imza gibi olan ve bir kişi, nesil, topluluğa ait olduğu bilinen şartlı iz" (TTAS-III: 29) gibi anlamlara gelmektedir.

Ttü.: Etü. *Makaraç* ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Etü. *tamga* Ttü.de /t/>/d/ ses değişimiyle *damga* olarak yaşamaktadır. *Damga* Ttü.de "Bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç; bu araçla basılan nişan, işaret; bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum; bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin iz, işaret, nitelik" (TS: 590) anlamlarına gelmektedir. Etü. *tamgaçı* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Makaraç ve mühürdar* ifadesini kullanmıştır.

K.13.5. Oguz Bilge Tamgaçı: bk. oguz **G.2.1,** bilge **G.1.6,** tamgaçı **K.13.4.**

K.13.6. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.13.7. Kırkız kaganta: bk. Kırkız **D.4.12,** kagan **G.1.6,** {+DA} eki **G.1.3.**

K.13.8. Tarduş: bk. Tarduş **D.13.22.**

K.13.9. Inançu Çor: (bk. Çor **D.32.19).** Bu söz grubu *Inançu* kişi ismi ve *Çor* unvanıyla oluşmuştur. Etü. *Inançu* "yüksek bir rütbe ve memuriyet unvanı; ınag, mutemet" (Bayat, 2020: 102) anlamlarındadır.

Clauson *ınançu* kelimesinin *ınanç* isminin /u/ sesiyle genişletilmiş hali olduğunu ve *ınanç* kelimesinin kökeninin de "itimat, güven; güvenilirlik" anlamlarına gelen *ınan-* fiiline dayandığını ifade etmektedir (EDPT: 187).

Tat.: Etü. *ınançu* ve *ınanç* kelimeleri Tat.ta yaşamamakta ancak Etü. *ınan-* fiili *inan-* olarak Tat.ta yaşamaktadır. Tat.ta *inan-* "Bir şeyin doğruluğuna, düzgünlüğüne gerçek gönülden güvenme" (TTAS-I: 391) anlamlarıyla yaşamaktadır. Nuriyeva *Inançu Çor*'un anlamını "elçinin ismi (en yüksek rütbedeki diplomatik vekil)" olarak vermiştir (BTT: 124).

Nuriyeva bu söz için *Inançu Çur* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Inançu* Ttü.de yaşamamakta ancak Etü. *ınanç* Ttü.de *inanç* olarak ve *inan-* haliyle yaşamaktadır. Ttü.de *inanç* "Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; birine duyulan güven; inanılan şey, görüş, öğreti; Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat" (TS: 1186) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *Inançu Çor* ifadesini kullanmıştır.

K.13.10. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

K.13.11. bark: bk. G.12.7.

K.13.12. itgüçi: (bk. it- fiili **G.3.2).** Bu çekimli fiil *it-* fiiline eklenen *{-gUçI}* fiilden isim yapım eki ile oluşmuştur. Etü. *{-gUçI}* yapım eki aslen {-gU} ekine eklenen {+çI} isimden isim yapım ekinin kalıplaşması ile oluşmuştur ve görevi eklendiği fiilin kılıcısını bildirmektedir (Gabain, 2007: 52; Tekin, 2016: 87).

Tat.: Etü. *{-gUçI}* fiilden isim yapım eki Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için "inşa ediciler/inşaatçılar" anlamındaki *tözüvçěler* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *{-gUçI}* fiilden isim yapım eki Ttü.de *{-XcX}* fiilden isim yapım eki olarak yaşamaktadır. Oğuz grubu Türk yazı dillerinin genel özelliği olan ek başındaki /g/ sesinin düşmesi olayı EAT'den itibaren kendini göstermiş ancak sadece düz şekilleri kullanılmaktayken Ttü.de yuvarlak şekilli halleri de kullanılmaktadır (Ergin, 2019: 199).

Ekin, eklendiği fiilin sürekli yapıldığını gösteren isimler örneğin meslek isimleri yapmak, araç gereç isimleri yapmak gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır (Ergin, 2019: 199; Korkmaz, 2009: 83-84).

Ercilasun bu söz için *yapıcı* ifadesini kullanmıştır.

K.13.13. bediz: bk. G.11.22.

K.13.14. yaratıgma: bk. yarat- **G.12.8,** {-gmA} sıfat-fiil eki **G.11.15.**

K.13.15. bitig taş: bk. biti- **G.13.11,** {-g} FİYE **G.5.11,** taş **G.11.6.**

K.13.16. itgüçi: bk. it- fiili **G.3.2,** {-gUçI} eki **K.13.12.**

K.13.17. Tabgaç kagan: bk. tabgaç **G.4.26,** kagan **G.1.6.**

K.13.18. çıkanı: (bk. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2).** Bu kelime *çıkan* ismine eklenen *{+(s)I}* teklik III. kişi iyelik eki ile oluşmuştur.

Etü. *çıkan* "yeğen, halazade, teyzezade; unvan; yapıcı ustası" (Bayat, 2020: 65) anlamlarına gelmektedir. Etü. *çıkan* Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Suy. Türkçesi ve Yakut Türkçesi haricindeki Türk yazı dillerinde yaşamamaktadır (Li, 1999: 184).

Tat.: Etü. *çıkan* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Ttü.: Etü. *çıkan* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *kuzeni* ifadesini kullanmıştır.

K.13.18. Çaŋ Seŋün: (bk. Seŋün **D.32.16).** Bu söz grubu *Çan* kişi ismi ve *Seŋün* unvanı ile oluşmuştur. Thomsen, *Çaŋ Seŋün*'ün Çin büyük elçisi olduğu bilgisini vermektedir (2011: 238).

Tat.: Etü. *Çaŋ* kişi ismi Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Çeñ Señün* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Çaŋ* kişi ismi Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *General Çang* ifadesini kullanmıştır.

K.13.19. kelti: bk. kel- **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragrafta /g/>/Ø/ ses değişimi ile Ttü.de kullanılmaya devam eden Etü. *{-gUçI}* fiilden isim yapım ekinin varlığı tespit edilmiştir: Etü. {-gUçI}>{-XcX}

Anlam bilgisi yönüyle:

1. *Bark itgüçi, bediz yaratıgma, bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkanı Çan Seŋün kelti* cümlesi Nuriyeva tarafından *Törbe tözüçĕler, ostalar, bizek töşĕrüçĕler, taşḳa uyıp yazuçılar, barısın tabġaç ḳaġanı Çeñ Señün alıp kildĕ* ("Türbe inşa ediciler, ustalar, süsleyiciler, taşa oyarak yazıcılar, hepsini Çin kağanı General Çeng alıp geldi.") olarak aktarılmış. General Çeng'in önderliğinde sözü geçen kişilerin geldiği yönünde bir anlam verilmiştir. Ercilasun ise *Bark yapıcı, bezeme {resim, heykel ve süsleme} yaratıcı, yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.* şeklindeki aktarmasında türbe yapacak olan, taş ustası olan kişilerin niteliklerin sahibinin General Çang olduğu yönünde bir anlam oluşturmştur.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. inançu (>inanç) kelimesi sadece Ttü.de yaşamaktadır.

2. Etü. *Makaraç,* Etü. *Çan özel isimleri ile* Etü. *tamgaçı,* Etü. *çıkan* cins isimleri her iki yazı dilinde de yaşamamaktadır.

2.4. Köl Tigin Bengü Taşı Kuzeydoğu Yüzü

KT, Kuzeydoğu

NURİYEVA

Kül tigin qon jïlqa jiti jägirmikä učdï: toquzïnč aj jäti otuzqa joγ ärtürtimiz. Barqïnbädizin bitig taš(ïn) bičin jïlqa jitinč aj jiti otuzqa qop alqadï(m)ïz. Kültigin ö(lip) qïrq artuq(ï j)iti jašïŋ bulït taš… bunča bädizčig toiγun ältäbär kälü(r)ti.

Kültegin kuy yılınıñ unciděnçě köněnde üldě. Tuġızınçı aynıñ yigěrmě ciděsě könně anı cirleděk. Ḳaběrě östěndegě gömbezěn, sınnarnı, uyıp yazılġan taşın Maymıl yılınıñ ciděnçě ayında yigěrmě ciděnçě yılında urnaştırıp bětěrděk. Kültegin ḳırıḳ cidě yeşěnde üldě. Bu ḳader küp ostalarnı toyġun hem eltabarlar kitěrttě.

Köl Tigin koyun yılının on yedinci gününde öldü. Dokuzuncu ayın yirmi yedisi günü onu gömdük. Mezarı üstündeki kubbeyi, heykelleri oyarak yazılan taşını Maymun yılının yedinci ayında yirmi yedinci yılında yapıp bitirdik. Köl Tigin kırk yedi yaşında öldü. Bu kadar çok ustayı toygun ve ilteberler getirtti.

ERCİLASUN

Köl Tigin koń yılka yiti yigirmike uçtı. Tokuzunç ay, yiti otuzka yog ertürtümüz. Barkın, bedizin, bitig taşın biçin yılka, yitinç ay, yiti otuzka kop alkdımız. Köl Tigin ö(zi) kırk artuk(ı y)iti yaşıŋ(a kergek) boltı. Taş bark (itgüçig), bunça bedizçig Tuygun İlteber kel(ürti).

Köl Tigin koyun yılında, onyedinci günde {27 Şubat 731'de} uçtu {vefat etti}. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde {01 Kasım 731'de} yas törenini {sona} erdirdik. Barkını, bezemlerini, yazılı taşını maymun yılında, yedinci ayın yirmi yedisinde {21 Ağustos 732'de} tamamen bitirdik. Köl Tigin kırk yedi yaşında (vefat) etti. Taşve bark (yapıcıları), bunca bezemecileri Tuygun İlteber ge(tirmiştir).

İnceleme:

KD.1. Köl Tigin: bk. D.26.17.

KD.2. koń yılka: bk. koń **D.12.21,** bk. yıl **D.8.3, {**+GA} eki **G.1.8.**

KD.3. yiti yigirmike: bk. yiti yigirmi **D.11.23, {**+GA} eki **G.1.8.**

KD.4. uçtı: bk. uç- **D.16.3,** {-DX} eki **G.1.9.**

KD.5. tokuzunç ay: (bk. tokuz **G.2.1,** {+(X)nç} İİYE **D.33.10).** Bu kelime *tokuz* kelimesine eklenen *{+(X)nç}* isimden isim yapım eki ve *ay* ismi ile oluşmuştur.

Etü. *ay* "ay, kamer; ay (otuz gün), Uygur takvimindeki aylar: aram ay, çakşapat ay, ikindi ay, oğlak ay, uluğ oğlak ay" (Bayat, 2020: 34) anlamlarına gelmektedir. Asıl anlamı "dünyanın uydusu olan ay" anlamından "ayın dünya etrafında dönmesiyle oluşan 30 günlük süre" anlamı kazanmıştır (EDPT: 265; Şirin, 2019: 313).

Tat.: Etü. *ay* Tat.ta *ay* olarak yaşamaktadır. Tat.ta ay "dünyanın en yakın doğal uydusu olan ve güneş ışınlarının aydınlığını yansıtan gök cismi; astronomik yılın on ikiden bir

parçası (on iki ayın her biri farklı isimle adlandırılır: yanvar, fĕbral, mart, apрĕl, may, iyon, iyol, avgust, sĕntyabr, oktyabr, noyabr, dĕkabr); cami minaresinin ucunda kalaydan yapılarak konan orağa benzer amblem" (TTAS-I: 29) anlamlarındadır.

Nuriyeva bu söz için "dokuzuncu ayın" anlamındaki *Tuġızınçı aynıŋ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *ay* Ttü.de *ay* olarak yaşamaktadır. Ttü.de *ay* "Art arda gelen iki yeni ay arasında geçen zaman; yılın on iki bölümünde her biri: *Mart ayı, nisan ayı, mayıs ayı*; bir ayın herhangi bir gününden ertesi ayın aynı gününe kadar geçen veya yaklaşık otuz gün olarak kabul edilen süre." (TS: 194) anlamlarında kullanılmaktadır.

Ercilasun bu söz için *dokuzuncu ayın* ifadesini kullanmıştır.

KD.6. yiti otuzka: bk. yiti otuz **K.1.14, {**+GA} eki **G.1.8.**

KD.7. yog ertürtümüz: bk. yog **D.4.2,** er- ana yardımcı fiil **G.4.17,** {-tUr-} **G.6.19,** {-DX} **G.1.9,** {+mXz} çokluk I. şahıs eki **G.1.9.**

KD.8. barkın: bk. bark **G.12.7,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

KD.9. bedizin: bk. bediz **G.11.22,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

KD.10. bitig taşın: bk. biti- **G.13.11,** {-g} **G.5.11,** taş **G.12.10,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** {+n} belirtme durum eki **G.1.10.**

KD.11. biçin yılka: (bk. yıl **D.8.3,** {+GA} eki **G.1.8).** Bu söz grubu *biçin* ismine ve *yıl* ismine eklenen *{+GA}* yönelme durum eki ile oluşmuştur. Etü. *biçin* "maymun" (Bayat, 2020: 47) anlamındadır.

Clauson, *biçin*'in Hint-Avrupa dillerinden muhtemelen de Farsçadan geçtiği düşünülen ve On İki Hayvanlı Takvim'de belirtilen hayvanlardan biri olduğunu, Moğolcaya *beçin* olarak geçtiğini ancak günümüzde Arapça *maymun* kelimesinin kullanıldığını ifade eder (EDPT: 295).

Etü. *Biçin yıl*, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir yıl adı olarak geçmektedir. *Biçin yıl* da "maymun yılı" (Bayat, 2020: 47) anlamındadır.

Tat.: Etü. *biçin* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *Maymıl yılınıñ* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *biçin* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *maymun yılında* ifadesini kullanmıştır.

KD.12. yitinç ay: bk. yiti **D.11.23,** {+(X)nç} İİYE **D.33.10,** ay **KD.5.**

KD.13. yiti otuzka: bk. yiti otuz **K.1.14, {**+GA} eki **G.1.8.**

KD.14. kop: bk. G.2.21.

KD.15. alkdımız: bk. alk- **G.9.10,** {-DX} eki ve {+mXz} şahıs eki **G.1.9.**

KD.16. Köl Tigin: bk. D.26.17.

KD.17. özi: bk. öz **G.9.21,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2.**

KD.18. kırk artukı yiti: bk. kırk **D.15.1,** yiti ve sayı sistemleri **D.11.23.**

KD.19. yaşıŋa: bk. yaş **D.30.13,** {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki **G.2.2,** zamir n **G.2.13,** {+GA} eki **G.1.8.**

KD.20. kergek boltı: bk. kergek bol- **D.4.1,** {-DX} eki **G.1.9.**

KD.21. taş bark: bk. taş **G.11.6,** bark **G.12.7.**

KD.22. itgüçig: bk. it- fiili **G.3.2,** {-gUçI} **K.13.12,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

KD.23. bunça: bk. G.4.10.

KD.24. bedizçig: bk. bediz **G.11.22,** {+çI} İİYE **G.11.22,** {+g} belirtme durum eki **G.5.20.**

KD.25. Tuygun İlteber: (bk. İlteber **K.3.4).** Bu söz grubu *Tuygun* özel ismi ve *İlteber* unvanıyla oluşmuştur.

Clauson, *Tuygun* kelimesini 'taygun/toyğun' olarak ele almış ve muhtmelen bir çeşit yüksek bir rütbe bildirdiğini, ilk hecenin Çince "büyük" anlamındaki 'tay' olduğunu ve Thomsen'ın '-gun' için ileri sürdüğü topluluk yapan ek olduğu görüşünü olanaksız bulmakta; '-gun' ifadesinin Çince bir kelime olmasının daha muhtemel olduğunu yine de Çince "memur" anlamındaki 'kuan' kelimesiyle bağlantısının olmasına ses bilgisel itirazların olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 568).

Thomsen, *taygun* olarak okuduğu bu kelimenin ilk hecesinin Çince "büyük" anlamındaki 'tay' kelimesi olduğunu, '-gun'un ise aslında {-gün} olduğunu uyum sonucu /ü/>/u/ ses değişiminin yaşandığını ve *tuygun* kelimesinin anlamının "büyükler" olması gerektiğini ifade etmiştir (2011: 250).

Tuygun İlteber Çin mimar, ressam ve heykeltıraşlarını getiren kişinin adıdır ve ilk defa Tekin; Radloff ve Thomsen'ın ilk kelimeyi unvan bildiren 'toygun' olarak okumalarına karşı, Kırgız Türkçesindeki "beyaz aladoğan" anlamındaki 'tuygun'dan hareketle *tuygun* olarak okuyup özel isim olduğu görüşünü ileri sürmüştür ve Clauson'un yukarıdaki görüşünü -'-gun'un anlamsız kalması ve ortaya çıkan anlamlandırma yanlışlığı sebebiyle- makul bulmamaktadır (Tekin, 1988: 90).

Tat.: Etü. *Tuygun* veya *Tuygun İlteber* Tat.ta yaşamamaktadır. Nuriyeva bu söz için *toyğun hem eltabarlar* ifadesini kullanmıştır.

Ttü.: Etü. *Tuygun* veya *Tuygun İlteber* Ttü.de yaşamamaktadır. Ercilasun bu söz için *Tuygun İlteber* ifadesini kullanmıştır.

KD.26. kelürti: bk. kel- fiili ve {-r-} FFYE **G.11.23,** {-DX} eki **G.1.9.**

Değerlendirme:

Ses bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraf hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından incelendiğinde daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için bu paragrafta tespit edilen herhangi bir ses değişimi içeren kelime bulunmamaktadır.

Biçim bilgisi yönüyle:

1. Bu paragraftaki biçim birimler daha önceki paragraflarda değerlendirildiği için tekrar değerlendirilmemiştir.

Anlam bilgisi yönüyle:

1. Nuriyeva *Kültigin ö(lip) qïrq artuq(ï j)iti jašïŋ bulït* olarak okuduğu bu cümlede tahribattan dolayı okunamayan [illegible] ifadesini *ö(lip)* olarak tamamlamış, Ercilasun ise aynı kelimeyi *ö(zi)* şeklinde tamamlamıştır. Yine Nuriyeva'nın *bulït* olarak okuduğu kelimeyi Ercilasun *(kergek) boltı* olarak okumuştur. Farklı okunan bu kelimeler anlam açısından herhangi bir fark oluşturmamaktadır.

Söz varlığı yönüyle:

1. Etü. ay > *(*Tat. *ay/* Ttü. *ay)* kelimesi her iki Türk yazı dilinde de yaşamaktadır.

2. Etü. *biçin* ve Etü. *Tuygun* kelimeleri her iki Türk yazı dilinde de yaşamamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Tezimizde Köl Tigin bengü taşında yer alan kelimeler ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı yönleriyle incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İnceleme ve değerlendirme yapılırken bengü taşlardaki her satır bu çalışmada 'paragraf' olarak adlandırılmıştır. Tezimizde Köl Tigin bengü taşındaki kelimeler önce ayrı maddeler halinde incelenmiş, sonrasında kelimeler çeşitli söz grupları veya birleşimler dahilinde tek bir maddede incelenmiştir. Bu sebeple madde sayıları ile kelime veya biçim birimlerin sayıları birbirine eşit değildir.

Bu çalışmada Köl Tigin bengü taşında yer alan unsurlar; ses bilgisi, biçim bilgisi, anlam bilgisi ve söz varlığı yönleriyle değerlendirilmesi önce her paragrafın sonunda yapılmış, sonra da *sonuç* bölümünde genel değerlendirme yoluna gidilmiştir.

1. Ses Bilgisi Yönüyle Değerlendirme

Köl Tigin bengü taşı incelendiğinde ses bilgisi açısından tespit edilen önemli özellikler vardır. Biri kapalı /e/'lerin Kazan-Tatar Türkçesindeki durumu, diğeri Ercilasun'un da makalesinde yer verdiği bulanık /U/ sesi, bir diğer durum da bengü taşlardaki söz başı /t/, /k/ ünsüzleriyle /ŋ/ ünsüzünün Kazan-Tatar Türkçesindeki durumudur.

Kazan-Tatar Türkçesine bakıldığında bengü taşlarda kapalı /e/ sesinin Kazan-Tatar Türkçesinde daralarak /i/ sesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *Etü. yėr > Tat. yir, Etü. yėti > Tat. cidĕ, Etü. bėş > Tat. biş*

Türkiye Türkçesine bakıldığında bu konuda belli bir düzenin olmadığı, kapalı /e/ sesinin bazı kelimelerde /e/ olarak bazılarında ise /i/ olarak değiştiği gözlenmiştir: *Etü. ėşit- > Ttü. işit-, Etü. ėllig > Ttü. elli*

Ercilasun'un Kazan-Tatar Türkçesini Köktürkçeye daha yakın görmesinin sebeplerinden önemli bir tanesi de /o/ ve /u/ seslerinin telaffuzda Köktürkçedeki gibi ayırt edilememesi; yazıda ise Köktürkçede /o/ sesinin Kazan-Tatar Türkçesinde /u/, Köktürkçede /u/ olan sesin Kazan-Tatar Türkçesinde /o/ olarak değişmesidir. Bu tezde de /o/>/u/ ve /u/>/o/ değişimi tespit edilmiştir: *Etü. bol- > Tat. bul-, Etü. kon- > Tat. kun-*

Ünsüz sesler yönüyle değerlendirildiğinde bengü taşlarda söz başında görülen bazı /t-/ ve /k-/ ünsüzleri ile /ŋ/ sesinin Türkiye Türkçesinde /t-/>/d-/, /k-/>/g-/, /ŋ/>/n/ olarak değiştiği görülse de Kazan-Tatar Türkçesinde bu ünsüzlerin korunduğu tespit edilmiştir: *Etü. keç- > (Tat. kiç-/ Ttü. geç-), Etü. kel- > (Tat. kil-/ Ttü. gel-), Etü. kelin > (Tat. kilĕn/ Ttü. gelin), Etü. tag > (Tat. tav/ Ttü. dağ), Etü. taş > (Tat. tış/ Ttü. dış), Etü. teg- > (Tat. tiy-/ Ttü. değ-), Etü. temir > (Tat. timĕr/ Ttü. demir), Etü. eŋ > (Tat. iŋ/ Ttü. en), Etü. teŋri > (Tat. teŋrĕ/ Ttü. tanrı), Etü. buŋ > (Tat. moŋ/ Ttü. bun)*

Yukarıda verilen iki sebepten dolayı ses bilgisi yönüyle Kazan-Tatar Türkçesinin Köktürkçeye yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Biçim Bilgisi Yönüyle Değerlendirme

Köl Tigin bengü taşında yapım ve çekim eki olmak üzere toplamda 59 biçim birim tespit edilmiştir. Bu 59 biçim birim, yaşıyorsa hangi Türk yazı dilinde ne şekilde yaşadığı veya yaşamıyorsa hangilerinin yaşamadığı aşağıda bazı örneklerle de desteklenerek verilmiştir.

a. Her İki Yazı Dilinde Yaşayanlar

Köl Tigin bengü taşı incelendiğinde her iki yazı dilinde de yaşayan biçim birimlerin sayısının 24 olduğu tespit edilmiştir. Bu biçim birimler şunlardır:

1. Etü. {+DA} bulunma durum eki > Tat. {+DA}/ Ttü. {+DA}
2. Etü. {+GA} yönelme durum eki > Tat. {+GA}/ Ttü. {+A}
3. Etü. {+m} teklik I. kişi iyelik eki > Tat. {+m}/ Ttü. {+m}
4. Etü. {+lAr} çokluk eki > Tat. {+lAr}/ Ttü. {+lAr}
5. Etü. {+ŋ} teklik II. kişi iyelik eki > Tat. {+ŋ}/ Ttü. {+n}
6. Etü. {+sXz} İİYE > Tat. {+sız},{+sĕz}/ Ttü. {+sXz}
7. Etü. {-DXr-} FFYE > Tat. {-Dır-},{-Dĕr-}/ Ttü. {-DXr-}
8. Etü. {-(A)yIn} > Tat. {-Iym}/ Ttü. {-AyIm}
9. Etü. {+Iŋ} ilgi durum eki > Tat. {+nıñ},{+nĕŋ}/ Ttü. {+Xn}
10. Etü. {+lXk} >Tat. {+lIk}/ Ttü. {+lXk}
11. Etü. {-(X}g} FİYE > Tat. {-v}/ Ttü. {-X}
12. Etü. {+m} teklik I. şahıs eki > Tat. {+m}/ Ttü. {+m}
13. Etü. {-t-} FFYE > Tat. {-t-}/ Ttü. {-t-}
14. Etü. {-I} vokal gerundiumu > Tat. {-I}/ Ttü. {-I}
15. Etü. {+(s)I} teklik III. kişi iyelik eki > Tat. {+(s)I}/ Ttü. {+(s)I}
16. Etü. {-r} geniş zaman eki > Tat. {-r}/ Ttü. {-r}
17. Etü. {+çA} eşitlik durum eki > Tat. {+çA}/ Ttü. {+çA}
18. {-p} gerundiumu > Tat. {-p}/ Ttü. {-p}
19. Etü. {+ŋ} Teklik II. şahıs eki > Tat. {+ŋ}/ Ttü. {+n})
20. Etü. {-Ur-} FFYE > Tat. {-Ur-}/ Ttü. {-Ur-}
21. Etü. {-ş-} FFYE > Tat. {-ş-}/ Ttü. {-ş-}
22. Etü. {+lA-} İFYE > Tat. {+lA-}/ Ttü. {+lA-}
23. Etü. {+zUn} teklik III. şahıs emir eki > Tat. {+sIn}/ Ttü. {+sXn}
24. Etü. {-m} FİYE > Tat. {-m}/ Ttü. {-m}

b. Sadece Türkiye Türkçesinde Yaşayanlar

Sadece Türkiye Tükçesinde yaşayan 7 biçim birim olduğu tespit edilmiştir. Bunlar:

1. Etü. {-mIş} duyulan geçmiş zaman eki > Ttü. {-mXş}
2. Etü. {-DUkdA} > Ttü. {-DUKUndA}
3. Etü. {-mAtIn} > Ttü. {-mAdAn}
4. Etü. {-(X)ŋ} çokluk II. şahıs emir eki > Ttü. {-(X)n}
5. Etü. {-GAlI} > Ttü. {-AlI}
6. Etü. *{-gUçI}* fiilden isim yapım eki > Ttü. {-XcX}
7. Etü. {-mAk} isim-fiil eki > Ttü. {-mAk}

c. Sadece Kazan-Tatar Türkçesinde Yaşayanlar

Köl Tigin bengü taşındaki biçim birimlere bakıldığında yalnızca 3 tanesinin sadece Kazan-Tatar Türkçesinde yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlar:

1. Etü. {+nI} belirtme durum eki > Tat. {+nı}, {+nĕ}
2. Etü. {+Ad-} isimden fiil yapım eki > Tat. {+Ay-}
3. Etü. {-gUr-} fiilden fiil yapım eki> Tat. {-gIr-}

d. Her İki Yazı Dilinde Yaşamayanlar

Köl Tigin bengü taşında her iki yazı dilinde de yaşamayan 21 biçim birim olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Etü. {-gIl} teklik III. şahıs emir eki
2. Etü. {+(A)gUn} isimden isim yapım eki
3. Etü. {+An} çokluk eki
4. Etü. {+t} çokluk eki
5. Etü. {-sIk} sıfat-fiil eki/gelecek zaman eki
6. Etü. {+rA} yön gösterme eki
7. Etü. {-DAçI} gelecek zaman eki
8. Etü. {+g} teklik II. kişi iyelik eki
9. Etü. {+gU} soru eki
10. Etü. {-gmA} sıfat-fiil eki
11. {+gAr} yön gösterme eki
12. {-pAn} gerundiumu
13. {-mAdUk} gerundiumu
14. {lı…lı} eki
15. {+sIrA-} FİYE
16. Etü. {+ntI} İİYE
17. Etü. {+kIńA} küçültme eki
18. Etü. {-z-} FFYE
19. Etü. {-tXz-} FFYE
20. Etü. {-k-} FFYE
21. {+GArU} yön gösterme eki

Biçim birim yönüyle bakıldığında sadece Türkiye Türkçesinde ses değişiklikleriyle de olsa kullanılmaya devam edenlerin sayısındaki fazlalık, sadece Kazan-Tatar Türkçesinde yaşayanlar ile arasında az bir fark olsa da, Türkiye Tükçesinin Köktürkçeye (her iki yazı dilinde yaşayan ve yaşamayanlar dahil edilse bile) daha yakın olduğu tespit edilmiştir.

3. Söz Varlığı Yönüyle Değerlendirme

Söz varlığı yönüyle bakıldığında toplamda 414 kelimenin Köl Tigin bengü taşının incelenen yüzlerinde kök veya gövde halleriyle geçtiği tespit edilmiştir. Bu 414 kelimenin, yaşıyorsa, hangi Türk yazı dilinde ne şekilde yaşadığı veya yaşamıyorsa hangilerinin yaşamadığı aşağıda bazı örneklerle de desteklenerek verilmiştir.

a. Her İki Yazı Dilinde Yaşayanlar

Köl Tigin bengü taşında tespit edilen ve her iki Türk yazı dilinde çeşitli ses değişikliklerine uğrayarak veya herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam eden kelimelerin sayısı toplamda 169 olarak tespit edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

1. Etü. aç- > Tat. açıg-/ Ttü. acık-
2. Etü. adak > Tat. ayak/ Ttü. ayak
3. Etü. adgır > Tat. aygır/ Ttü. aygır
4. Etü. ak > Tat. ak/ Ttü. ak
5. Etü. al- > Tat. al-/ Ttü. al-
6. Etü. alp > Tat. alıp/ Ttü. alp
7. Etü. altı > Tat. altı/ Ttü. altı
8. Etü. altun > Tat. altın/ Ttü. altın
9. Etü. apar > Tat. avar/ Ttü. avar
10. Etü. ara > Tat. ara/ Ttü. ara
11. Etü. asra > Tat. as/ Ttü. as
12. Etü. aş > Tat. aş / Ttü. aş
13. Etü. aş- > Tat. aş-/ Ttü. aş-
14. Etü. aşur- > Tat. aşır-/ Ttü. aşır-
15. Etü. at > Tat. at/ Ttü. at
16. Etü. at > Tat. at/ Ttü. ad
17. Etü. ay > Tat. ay/ Ttü. ay

18. Etü. az > Tat. az/ Ttü. az
19. Etü. azuk > Tat. azık/Ttü. azık
20. Etü. balık > Tat. balçık/ Ttü. balçık
21. Etü. bar > Tat. bar/ Ttü. var
22. Etü. bar- > Tat. bar-/ Ttü. var-
23. Etü. bars > Tat. yulbarıs/ Ttü. pars
24. Etü. bas- Tat. bas-/ Ttü. bas-
25. Etü. baş > Tat. baş/ Ttü. baş
26. Etü. başlıg > Tat. başlı/ Ttü. başlı
27. Etü. bat- > Tat. bat-/ Ttü. bat-
28. Etü. bediz > Tat. bize-/ Ttü. beze-
29. Etü. beg > Tat. bek/ Ttü. bey
30. Etü. beŋgü > Tat. meŋgĕ/ Ttü. bengi
31. Etü. bil- > Tat. bĕl-/ Ttü. bil-
32. Etü. bin- > Tat. mĕn-/ Ttü. bin-
33. Etü. bir- > Tat. bir-/ Ttü. ver-
34. Etü. bir > Tat. bĕr/ Ttü. bir
35. Etü. birik- > Tat. bĕrĕk-/ Ttü. birik-
36. Etü. biş > Tat. biş/ Ttü. beş
37. Etü. biz > Tat. bĕz/ Ttü. biz
38. Etü. bol- > Tat. bul-/ Ttü. ol-
39. Etü. bor > Tat. boran/ Ttü. bora
40. Etü. boz > Tat. büz/ Ttü. boz
41. Etü. bu > Tat. bu/ Ttü. bu)
42. Etü. bulgak > Tat. bolga-/ Ttü. bulan-
43. Etü. bulgak > Tat. bolga-/ Ttü. bulan-
44. Etü. buŋ > Tat. moŋ/ Ttü. bun
45. Etü. buyruk > Tat.boyırık/ Ttü. buyruk
46. Etü. buz- > Tat. boz-/ Ttü. boz-
47. Etü. çöl > Tat. çül/ Ttü. çöl
48. Etü. eb > Tat. öy/ Ttü. ev
49. Etü. elig > Tat. illĕ/ Ttü. elli
50. Etü. emgek > Tat. imgek/ Ttü. emek

51. Etü. eŋ > iŋ/ Ttü. en
52. Etü. er- > Tat. i-/ Ttü. i-
53. Etü. er- > Tat. irĕş-/ Ttü. er-
54. Etü. er > Tat. ir/ Ttü. er
55. Etü. eşid- > Tat. işĕt-/ Ttü. işit-
56. Etü. ırak > Tat. yırak/ Ttü. ırak
57. Etü. iç > Tat. ĕç/ Ttü. iç
58. Etü. idi > Tat. iye/ Ttü. iye
59. Etü. iki > Tat. ikĕ/ Ttü. iki
60. Etü. il > Tat. il/ Ttü. il
61. Etü. ilk > Tat. ĕlĕk / Ttü. ilk
62. Etü. ilt- > Tat. ilt-/ Ttü. ilet-
63. Etü. it- > Tat. it-/ Ttü. et-
64. Etü. kagan > Tat. kagan/ Ttü. kağan
65. Etü. kal- > Tat. kal-/ Ttü. kal-
66. Etü. kan > Tat. kan/ Ttü. kan
67. Etü. kanı Tat. kay/ Ttü. hani
68. Etü. kapıg > Tat. kapka/ Ttü. kapı
69. Etü. kar > kar/ Ttü. kar
70. Etü. kara > Tat. kara/ Ttü. kara
71. Etü. kaş > Tat.kaş/ Ttü. kaş
72. Etü. katıg > Tat. katı/ Ttü. katı
73. Etü. katun > Tat. ḫatın/ Ttü. hatun
74. Etü. kazgan- Tat. kazan-/ Ttü. kazan-
75. Etü. keç- > Tat. kiç-/ Ttü. geç-
76. Etü. kel- > Tat. kil-/ Ttü. gel-
77. Etü. kelin > Tat. kilĕn/ Ttü. gelin
78. Etü. kergek Tat. kirek/ Ttü. gerek
79. Etü. kıl- > Tat. kıl-/ Ttü. kıl-
80. Etü. kırk > Tat. kırk/ Ttü. kırk
81. Etü. kışla- > Tat. kışa-/ Ttü. kışla-
82. Etü. kız > Tat. kız/ Ttü. kız
83. Etü. kiçig > Tat. kĕçĕ/ Ttü. küçük

84. Etü. kim > Tat. kĕm/ Ttü. kim
85. Etü. kirü > Tat. kirĕ/ Ttü. geri
86. Etü. kişi > Tat. kĕşĕ/ Ttü. kişi
87. Etü. kon- > Tat. kun-/ Ttü. kon-
88. Etü. koń > Tat. kuy/ Ttü. koyun
89. Etü. kök > Tat. kük/ Ttü.gök
90. Etü. köl > Tat. kül/ Ttü. göl)
91. Etü. köŋül > Tat. küŋĕl/ Ttü. gönül
92. Etü. kör- > Tat. kür-/ Ttü. gör-
93. Etü. köz > Tat. küz/ Ttü. göz
94. Etü. kul > Tat. kol/Ttü. kul
95. Etü. kut > Tat. kot/ Ttü. kut
96. Etü. küç > Tat. köç/ Ttü. güç
97. Etü. kümüş > Tat. köměş/ Ttü. gümüş
98. Etü. kün > Tat. kün/ Ttü. gün
99. Etü. küntüz > Tat. köndĕz/ Ttü. gündüz
100. Etü. men > Tat. min/ Ttü. ben
101. Etü. ne > Tat. ni/ Ttü. ne
102. Etü. ogul > Tat. ūl/ Ttü. oğul
103. Etü. oguz > Tat. ugız/ Ttü. oğuz
104. Etü. ok > Tat. uk/ Ttü. ok
105. Etü. ol > Tat. ul/ Ttü. o
106. Etü. olur- > Tat. utır-/ Ttü. otur-
107. Etü. on > Tat. un/Ttü. on
108. Etü. ordu > Tat.orda/ Ttü. ordu
109. Etü. ortu > Tat. urta/ Ttü. orta
110. Etü. otuz > Tat. utız/ Ttü. otuz
111. Etü. ögsüz > Tat. ögsüz/ Ttü. öksüz
112. Etü. öl- > Tat. ül-/ Ttü. öl-
113. Etü. öz > Tat. üz/ Ttü. öz
114. Etü. sözleş- > Tat. söyleş-/ Ttü. söyleş-
115. Etü. sub > Tat. suv/ Ttü. su
116. Etü. sür- > Tat. sör- / Ttü. sür-

117. Etü. tag > Tat. tav/ Ttü. dağ
118. Etü. taş > Tat. taş/ Ttü. taş
119. Etü. taş > Tat. tış/ Ttü. dış
120. Etü. tatar > Tat. tatar/ Ttü. tatar
121. Etü. teg- > Tat. tiy-/ Ttü. değ-
122. Etü. temir > Tat. timĕr/ Ttü. demir
123. Etü. teŋri > Tat. teŋrĕ/ Ttü. tanrı
124. Etü. tıŋla- > Tat. tıŋla/ Ttü. dinle
125. Etü. ti- > Tat. ti- / Ttü. de-
126. Etü. tik- > Tat. tĕk- / Ttü. dik-
127. Etü. tir- > Tat. tir-/ Ttü. der-
128. Etü. tiyin > Tat. digen/ Ttü. diye
129. Etü. tiz > Tat. tĕz/ Ttü. diz
130. Etü. tog- > Tat. tuv-/ Ttü. doğ-
131. Etü. tok > Tat. tuk/ Ttü. tok
132. Etü. tokuz > Tat. tugız/ Ttü. dokuz
133. Etü. torug > Tat. turı/ Ttü. doru
134. Etü. töpü > Tat. tübe/ Ttü. tepe
135. Etü. tört > Tat. dürt/ Ttü. dört
136. Etü. tut- > Tat. tot-/ Ttü. tut-
137. Etü. tümen > Tat. tömen/ Ttü. tümen
138. Etü. tün > Tat. tön/ Ttü. dün
139. Etü. tüş- > Tat. töş-/ Ttü. düş-
140. Etü. tüz > Tat. töz/ Ttü. düz
141. Etü. tüzül- > Tat. tözel-/ Ttü. düzül-
142. Etü. udı- > Tat. oyu-/ Ttü. uyu-
143. Etü. ulug > Tat. olı/ Ttü. ulu
144. Etü. ur- > Tat. or-/ Ttü. vur-
145. Etü. üç > Tat. öç/ Ttü. üç
146. Etü. üçün > Tat. öçĕn/ Ttü. için
147. Etü. yabız > Tat. yavız/ Ttü. yavuz
148. Etü. yadag > Tat ceyev/ Ttü. yaya
149. Etü. yagı > Tat. yav/ Ttü. yağı

150. Etü. yalıŋ > Tat. yalangaç/ Ttü. yalın
151. Etü. yana > Tat. yaŋadan/ Ttü. yine
152. Etü. yarat- > Tat. yarat-/ Ttü. yarat-
153. Etü. yarlıka- > Tat. yarlıka-/ Ttü. yarlıga-
154. Etü. yaş > Tat. yeş /Ttü. yaş
155. Etü. yaşıl > Tat. yeşĕl/ Ttü. yeşil
156. Etü. yat- > Tat. yat-/ Ttü. yat-
157. Etü. yaz > Tat. yaz/ Ttü. yaz
158. Etü. yaz- > Tat. yaz-/ Ttü. yaz-
159. Etü. yer > Tat. yir/ Ttü. yer
160. Etü. yıl > Tat. yıl/ Ttü. yıl
161. Etü. yımşak > Tat. yomşak/ Ttü. yumuşak
162. Etü. yigirmi > Tat. yĕgĕrmĕ/ Ttü. yirmi
163. Etü. yiti > Tat. cidĕ/ Ttü. yedi
164. Etü. yitmiş > Tat. citmĕş/ Ttü. yetmiş
165. Etü. yok > Tat. yuk/ Ttü. yok
166. Etü. yorı- > Tat. yörü-/ Ttü. yürü-
167. Etü. yurt > Tat. yort/ Ttü. yurt
168. Etü. yügerü > Tat. yugarı/ Ttü. yukarı
169. Etü. yüz > Tat. yöz/ Ttü. yüz

b. Sadece Türkiye Türkçesinde Yaşayanlar

Köl Tigin bengü taşında tespit edilen ve sadece Türkiye Türkçesinde çeşitli ses değişiklikleriyle veya herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam eden kelimelerin sayısı 35 olarak tespit edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

1. Etü. akıt- > akıt-
2. Etü. amtı > şimdi
3. Etü. ança > anca
4. Etü. azman > azman
5. Etü. bilge > bilge
6. Etü. bodun > bodun

7. Etü. bul- > bul-
8. Etü. bunça > bunca
9. Etü. edgü > iyi
10. Etü. egir- > eğir-
11. Etü. eşük > eşik
12. Etü. kamag > kamu
13. Etü. kedimlig > giyimli
14. Etü. kentü > kendi
15. Etü. kigür- > girdir-
16. Etü. öŋ > ön
17. Etü. sab > sav
18. Etü. sakın- > sakın-
19. Etü. sök- > sök-
20. Etü. takı > dahi
21. Etü. telin- > delin-
22. Etü. tigin > tekin
23. Etü. tokıt- > dokut-
24. Etü. tonlug > donlu
25. Etü. törü > töre
26. Etü. törü- > türe-
27. Etü. ud- > uy-
28. Etü. udluk > uyluk
29. Etü. urdur- > vurdur-
30. Etü. yagız> yağız
31. Etü. yaŋıl- > yanıl-
32. Etü. yig > yeğ
33. Etü. yigen > yeğen
34. Etü. yitürü ıdmış > yitiriver-
35. Etü. yog > yoğ

c. Sadece Kazan-Tatar Türkçesinde Yaşayanlar

Köl Tigin bengü taşında tespit edilen ve sadece Kazan-Tatar Türkçesinde çeşitli ses değişiklikleriyle veya herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam eden kelimelerin sayısı 28 olarak tespit edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

1. Etü. apa > Tat. apa
2. Etü. ar- > arı-
3. Etü. bay > Tat. bay
4. Etü. birle > Tat. bĕlen
5. Etü. böri > Tat. bürĕ
6. Etü. eke > igeç
7. Etü. ıçgın > ıçkın
8. Etü. ini > Tat. ĕnĕ
9. Etü. kantan > Tat. kayan
10. Etü. kötür- > küter-
11. Etü. küntog- > köngıgış
12. Etü. ot > Tat. ut
13. Etü. oz- > uz-
14. Etü. ökün- > Tat. ükĕn-
15. Etü. sanç- > çenç-
16. Etü. sayu > sayın
17. Etü. sı- > Tat. sın-
18. Etü. sıgıt > sıgıt
19. Etü. sıgta- > Tat. sıkta-
20. Etü. siŋil > Tat. sĕŋĕl

21. Etü. süçig > töçĕ
22. Etü. sünük > söyek
23. Etü. tapa > taba
24. Etü. teg > Tat. dey
25. Etü. tıd- > Tat. tıy-
26. Etü. tutuk > Tat. totık
27. Etü. yügür- > Tat. yögĕr-
28. Etü. yükün- > Tat. yögĕn-

d. Her İki Yazı Dilinde Yaşamayanlar

Köl Tigin bengü taşında tespit edilen ve ne türkiye Türkçesinde ne de Kazan-Tatar Türkçesinde yaşadığı tespit edilen kelimelerin sayısı 115'tir. Bu kelimeler şunlardır:

1. Etü. adınçıg
2. Etü. agı
3. Etü. agıt-
4. Etü. alkın-
5. Etü. an zamiri
6. Etü. ançula-
7. Etü. ańıg
8. Etü. antag
9. Etü. arıl-
10. Etü. arkış
11. Etü. armakçı
12. Etü. artat-
13. Etü. artukı
14. Etü. artur-
15. Etü. atı
16. Etü. azu
17. Etü. balbal
18. Etü. balık
19. Etü. bark
20. Etü. basık-
21. Etü. başgu
22. Etü. baz kıl-
23. Etü. biçin
24. Etü. biri
25. Etü. boşgur-
26. Etü. bölün
27. Etü. buluŋ
28. Etü. çıgań
29. Etü. çıkan
30. Etü. eçi
31. Etü. eçü
32. Etü. er- bar-
33. Etü. erinç
34. Etü. ı-
35. Etü. ıduk
36. Etü. ıgar
37. Etü. idi
38. Etü. igid
39. Etü. igid-
40. Etü. ilgerü
41. Etü.ille-
42. Etü. ilteber
43. Etü. ilteriş
44. Etü. işgiti
45. Etü. işilik
46. Etü. itin-
47. Etü. kamşag
48. Etü. kamşat-
49. Etü. kaŋ
50. Etü. kergek bol-
51. Etü. kıd-
52. Etü. kikşür-
53. Etü. kisre
54. Etü. kop

55. Etü. kubrat-
56. Etü. kunçuy
57. Etü. kurı
58. Etü. külüg
59. Etü. küŋ
60. Etü. küregü
61. Etü. kürlüg
62. Etü. neŋ
63. Etü. oguş
64. Etü. oŋ
65. Etü. op
66. Etü. ö-
67. Etü. öd
68. Etü. ög
69. Etü. ögüz
70. Etü. seŋün
71. Etü. silig
72. Etü. sökür-
73. Etü. sü
74. Etü. süŋüş
75. Etü. süŋüş-
76. Etü. şad apıt
77. Etü. taluy
78. Etü. tamag
79. Etü. tamgaçı
80. Etü. tarkat
81. Etü. taşık-
82. Etü. tebliğ
83. Etü. tez-
84. Etü. tirkiş
85. Etü. tizlig
86. Etü. tog-
87. Etü. toru
88. Etü. tüke-
89. Etü. u
90. Etü. u-
91. Etü. ulayu
92. Etü. umay
93. Etü. urı
94. Etü. urug
95. Etü. üküş
96. Etü. ülüg
97. Etü. üze
98. Etü. yabgu
99. Etü. yablak
100. Etü. yagur-
101. Etü. yagut-
102. Etü. yalma
103. Etü. yań-
104. Etü. yarak
105. Etü. yarık
106. Etü. yazı
107. Etü. yeme
108. Etü. yılsıg
109. Etü. yırı
110. Etü. yış
111. Etü. yiçe
112. Etü. yogçı
113. Etü. yolı
114. Etü. yoŋaş-
115. Etü. yurçın

Söz varlığı için kişi, kavim veya yer için kullanılan özel isimler vardır. Bu isimlerin Kazan-Tatar Türkçesinde veya Türkiye Türkçesinde yaşayıp yaşamadığı hakkında kesin bir yargıda bulunulamayacağından bunlar burada ayrıca verilmiştir. Bunların sayısı 62 olarak tespit edilmiştir. Özel isimler:

1. Alp Şalçı
2. Altı Çub
3. Amga Korgan
4. Apa Urum

5. Az
6. Baz kagan
7. Berçek er
8. Bökli
9. Bukarak
10. Bulçu
11. Bumın
12. Çaça (Seŋün)
13. Çan (Seŋün)
14. Çogay
15. Çor
16. Çuş Başı
17. Ediz
18. Ersin
19. Ezgenti Kadaz
20. Iduk Baş
21. Inançu
22. Işbara Yamtar
23. İlbilge
24. İrkin
25. İrtiş
26. İstemi
27. İşiyi Likeŋ
28. İzgil
29. Kadırkan
30. Karluk
31. Keŋeres
32. Keŋü Tarman
33. Kırkız
34. Kıtań
35. Koşu Tutuk
36. Kögmen
37. Kutay
38. Makaraç
39. Nek (Seŋün)
40. On Ok
41. Ötüken
42. Sogdak
43. Soŋa yış
44. Şantuŋ
45. Tabar
46. Tabgaç
47. Tadık
48. Tarduş
49. Tatabı
50. Togu Balık
51. Toŋa Tigin
52. Toŋra
53. Tölis
54. Töpüt
55. Tuygun
56. Türgi Yargun
57. Türgiş
58. Türk
59. Udar
60. Üç Kurıkan
61. Yinçü Ögüz
62. Yir Bayırku

Tezimizin çıkış noktası olan Ahmet Bican Ercilasun'un yazdığı "Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler" adlı makaleye göre Ercilasun, Kazan-Tatar Türkçesinin Köktürkçeye daha yakın olduğunu tespit etmiştir. Ancak sadece Köl Tigin bengü taşı incelenmiş ve değerlendirilmiş olmasına rağmen her iki Türk yazı dilinde ortak yaşayan yapılar ve sadece bir Türk yazı dilinde yaşayan yapılar toplanıp hesap edildiğinde ses bilgisi yönünden hariç biçim bilgisi ve söz varlığı yönleriyle Türkiye Türkçesinin Köktürkçeye daha yakın olduğu bu çalışma sonucunda tespit edilmiştir.

Bu yakınlığın kurulmasında bazı etkilerin varlığından söz etmek gerekir. Bunlardan biri, incelenen kitapların basım yıllarındaki farklılıktır. Ercilasun'un çalışması Türkiye'de yapılan son çalışmalardandır ancak Nuriyeva'nın çalışması 2007 yılına ait bir basımdır. Ayrıca Türkiye'de bengü taşlar üzerine birçok çalışma yapıldığı için okuma ve aktarmalar daha doğru şekillere evrilebilmiştir ancak Tataristan'da yapılan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bakıldığında Nuriyeva bazı kelimelerin okunuşlarında Thomsen'ın (Türkiye'de yapılan çalışmalarda yanlış okuma olduğu düşünülen) okumasını dikkate almıştır. Bu da yeni çalışmaların azlığını gösteren bir durum olduğunu bize düşündürmektedir.

Bir diğer sebep ise yapılan çalışmanın -her ne kadar zengin bir söz varlığı incelenmiş olsa da- sadece Köl Tigin bengü taşı ile sınırlı olmasından da kaynaklanyor olabilir. Kesin bir sonuca varmak için Köktürkçe ile yazılmış eserlerin tümünün karşılaştırmalı incelemesinin yapılması daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

KAYNAKÇA

Ahmet Buran, E. A. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Akar, A., & Kayılan, F. (2019). "Şahıs Eklerinin Şekil ve Zaman Ekleriyle Kullanımı: Çal ve Yöresi Ağızları Örneği". *Söylem Filoloji Dergisi, 4*(2), 558-565.

Aksan, D. (1974, Mayıs 1). "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eeskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma". *Türkoloji Dergisi, 6*(1), s. 1-14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/43363/527811 adresinden alındı

Aksan, D. (2015). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde.* Ankara: Bilgi.

Alkaya, E. (2017). "Tatar Türkçesi Yazı Dilinde ve Ağızlarında y-/c-Sesi Üzerine". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, 1*(1), s. 24-38.

Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi.* Erzurum.

Alyılmaz, C. (2011). "Zamir N'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir Mi?". *Türk Gramerinin Sorunları* (s. 515-527). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2008). "Türkçe'de Çocuk Kavramı". *Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, 1*. (A. Ata, Derleyici) İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı.

Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Aydın, E. (1997, Nisan). "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler". *Türk Dili*(544), 417-421.

Aydoğdu, Ö. (2007). Türk Dilinde Mastarlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.

Bang, W. (1946). *Köktürkçeden Osmanlıcaya.* (Y. D. Aktaş, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buran, A., & Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri III.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Caferoğlu, A. (1971). "Türkçemizdeki -Ğıl ve -Gil Emir Eki". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 1-10.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, G. (1962). *The Concept of 'Strength' in Turkish.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Clauson, S. G. (1967, Ocak 1). "Eski Türkçe Üzerine Üç Not". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 14*, s. 19-37.

Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Çağatay, S. (1977). "Türkçede Çocuk Kavramı". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 25*(1977), s. 1-16.

Divitçioğlu, S. (1987). *Kök Türkler* . İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doerfer, G. (1963). *Türkısche und Mongolısche Elemente Im Neupersıschen I-II-III.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.

Eker, S. (2006, Aralık). "Sü ve Sü ile Yapılan Tarihi Askeri Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme". *Türkbilig*, s. 104-133.

Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Eraslan, K. (2011). Zamirler. *Türk Gramerinin Sorunları* (s. 447-458). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (2012). "Eski Türkçe'de Yönelme (Dativ) Hali Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*(29), s. 67-76.

Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede Öl- Fiili Üzerine. A. B. Ercilasun içinde, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (s. 371-375). Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2007a). Köktürkçe İle Tatar Tükçesi Arasındaki Benzerlikler. A. B. Ercilasun içinde, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (s. 113-118). Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2007b). L,N, R'den Sonra Niçin T? A. B. Ercilasun içinde, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (s. 129-133). Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2008). *Türk Dili Tarihi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2015). Oğuz Adının Etimolojisi. *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri* (s. 15-20). Ankara: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları.* İstanbul: Dergah .

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak.

Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin Grameri.* (M. Akalın, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gabain, A. v. (2013). "Eski Türkçede Zamirler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1*(61), s. 131-142.

Ganiyev, F. A. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gömeç, S. (1994, Nisan). "Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavim Adları: Azlar". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 58*(221), s. 51-54.

Grönbech, K. (2000). *Türkçenin Yapısı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gumilev, L. N. (2019). *Eski Türkler.* İstanbul: Selenge.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Cilt 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (1998). "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler". *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, 12-18.

Güner, G. (2012). "Yarat- 'Yaratmak, Halk Etmek' Fiilinin Etimolojisi". *Turkish Studies, 7*(3), s. 1415-1423.

Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Hamilton, J. (1997). "Tokuz-Oguz ve On-Uygur". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*(7), s. 187-232.

Hisamova, F. M. (2017). *Tatar Tiliniñ Tarihiy Grammatikası.* Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

İlhan, N. (2009). "Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri". *Zeitschrift für die Welt der Türken, 1*(2), s. 43-55.

İnan, A. (1956). "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 4*, s. 179-195.

Kafesoğlu, İ. (1985, Ağustos). "Ölümünün 1250. Yıldönümü Münasebetiyle Bilge Kagan". *Belleten, 49*(194), s. 261-272.

Kafesoğlu, İ. (2010). *Türk Milli Kültürü.* İstanbul: Ötüken .

Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi.* İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Karatay, O. (2008). "Balık 'Kent' Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım". *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri* (s. 349-353). Isparta: A. Özkan - S. Turan.

Kartallıoğlu, Y., & Yıldırım, H. (2007). Türkiye Türkçesi. A. B. Ercilasun içinde, *Türk Lehçeleri Grameri* (s. 31-80). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, C. (2009). "Orhon Yazıtlarının Dikilişiyle İlgili Yeni Sorunlar". *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri* (s. 135-141). Afyonkarahisar: Türk Dil Kurumu.

Kocasavaş, Y. (2011). Türkçede Zamirler. *Türk Gramerinin Sorunları* (s. 459-514). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1962, Ocak 1). "uçun ~ üçün ~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 9*, s. 31-35.

Korkmaz, Z. (1974, Mayıs 1). "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler". *Türkoloji Dergisi, 6*(1), s. 19-30.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Korkmaz, Z. (2010, Mart 4). "Türkiye Türkçesindeki -madan /-meden <-madın <- medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine". s. 259-269. https://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=6174 adresinden alındı

Li, Y.-S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları.* İstanbul: Simurg Yayınları.

Memmedli, Y. (1996). "Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*(42), s. 95-110.

Nalbant, M. V. (1-7 Haziran 2018). "Eski Türkçe 'Balık' Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Etimoloji Denemesi". *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında, Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (s. 1-14). Ulanbator/Moğolistan.

Nuriyeva, F. Ş. (2007). *Boryngı Törkiy Til.* Kazan: Kazan Üniversitesi Neşriyatı.

Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Orkun, H. N. (2011). *Türk Sözünün Aslı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt 2). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Öner, M. (1999). "-matı / -meti Gerundiyumu Hakkında". *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996. 678*, s. 833-840. Ankara: TDK.

Öner, M. (2007). Tatar Türkçesi. A. B. Ercilasun içinde, *Türk Lehçeleri Grameri* (s. 679-748). Ankara: Akçağ Yayınları.

Öner, M. (2011). Yarlık Sözü Hakkında. M. Öner içinde, *Türkçe Yazıları* (s. 247-251). İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Önler, Z. (1999). "Eski Türkçeden Günümüze köŋül>gönül Kelimesinin Kullanımı". *4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı* (s. 1-15). Çeşme: Türk Dil Kurumu.

Poppe, N. (1963). *Tatar Manual.* Bloomington: İndiana University.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan* (Cilt 2). (A. Temir, Çev.) İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan* (Cilt 1). (A. Temir, Çev.) İstanbul: Maarif Basımevi.

Serebrenikov, B. A., & Gadjieva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri.* (T. Hacıyev, & M. Öner, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, O. F. (1988, Ocak 1). "Tonyukuk Kitabesinin İkinci Taşının Doğu Yüzü Hakkında Görüşler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 34*(1986), s. 59-63.

Sertkaya, O. F. (2011, Mayıs). "Kiçig, Küçük ve Bedük Kelimeleri ile Türevlerinin Etimolojileri". *Türk Dili*(713), s. 409 - 416.

Sev, G. (2007). *Tarihi Türk Lehçelerinde Hal Ekleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Sinor, D. (1981). "The Origin of Turkic Balıq 'Town'". *Central Asiatic Journal*, 95-101.

Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi.* Konya: Kömen Yayınları.

Şirin, H. (2019). *Kül Tigin Yazıtı Notlar.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taş, İ. (2005). Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul*.

Taşağıl, A. (2004). "Sir Tarduşlar". *Journal of Turkic Civilasation Studies*, s. 143-150.

Taşağıl, A. (2014, Bahar). "Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar)". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*(3), s. 311-322.

Taşağıl, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat

Tekin, Ş. (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*(121), 69-119.

Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi.* İstanbul: Simurg.

Tekin, T. (1989, Ocak 1). "Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi". *Erdem, 5*(13), s. 141-168.

Tekin, T. (1994). "Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi". *Türk Dilleri Araştırmaları-Belleten*(4), 51-66.

Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler.* Ankara: Simurg.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları.* İstanbul: Simurg Yayınları.

Tekin, T. (2012). "Eski Türkçede Datif-Lokatif {+A} Üzerine". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 50-56.

Tekin, T. (2013). *Makaleler-1 Altayistik.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2013). *Makaleler-3 Çağdaş Türk Dilleri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2014). "Eski Uygurca Sayı Sisteminde Takı ve Artokı Sözleri Üzerine". *Türkbilig*(28), s. 1-12.

Tokyürek, H. (2019). "Runik Türk Yazıtlarında Yükselme Riti: yog Kelimesi Üzerine". *International Journal of Old Uyghur Studies, 2*(1), s. 197-210.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 58*(1), s. 155-173. doi:10.26650/TUDED424587

Türk, V. (2006, Bahar). "Türkçede Ö-, Ög, Ögür, Ögren-, Ögret- Kelimeleri". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*(4), s. 5-15.

Uçar, E. (2019, Haziran 24). "Orhun Yazıtlarındaki Er- Bar- İkilemesi Üzerine". *Journal of Turkish Studies, 3*(2), s. 471-501.

Ünal, O. (2015, Bahar). "İhe Ashete Yazıtı: Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Denemesi". *Bilig*(73), s. 271-294.

Üstünova, K. (2012). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi).* Ankara: Sentez Yayıncılık.

Vural, H., & Böler, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Yalçın, S. K. (2009). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi.* (Y. Gedikli, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Sözlükler

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.* Oxford: Oxford University Press.

Ahmetyanov, R. G. (2015). *Tatar Tĕlĕnĕñ Ĕtimologik Süzlĕgĕ* (Cilt 1). Kazan: Megarif-Vakıt Neşriyatı.

Ahmetyanov, R. G. (2015). *Tatar Tĕlĕnĕñ Ĕtimologik Süzlĕgĕ* (Cilt 2). Kazan: Megarif-Vakıt Neşriyatı.

Fuzuli Bayat, M. A. (2008). *Eski Türkçe Sözlük.* İstanbul: Yalın Yayınevi.

Fuzuli Bayat, M. A. (2020). *Eski Türkçe Sözlük.* İstanbul: Ötüken.

Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi (Cilt 1). (1977). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi (Cilt 2). (1977). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi (Cilt 3). (1977). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatarca-Türkçe Sözlük. (1997). Kazan: İnsan Yayınevi.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe-Tatarca Sözlük. (1998). Kazan: İnsan Yayınevi.